

ƏBDÜRRƏHİM BƏY HAQVERDİYEV

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

İKİ CİLDDƏ

I CİLD

“LİDER NƏŞRİYYAT”
BAKİ-2005

*Bu kitab “Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev. Seçilmiş əsərləri. İki cildə. I cild”
(Bakı, Azərnəşr, 1971) nəşri əsasında təkrar nəşrə hazırlanmışdır*

Tərtib edəni
və ön sözün müəllifi:

Kamran Məmmədov

894.3613 – dc 21

AZE

Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev. Seçilmiş əsərləri. İki cildə. I cild.
Bakı, “Lider nəşriyyat”, 2005, 504 səh.

XIX əsrin sonunda Azərbaycan dramaturgiyasında maarifçiliyin növbəti mərhələsini başa çatdıran Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev realist ədəbiyyatımızın və sənətimizin inkişafında əhəmiyyətli xidmətlər göstərmişdir. Onun “Dağılan tifaq” əsəri Nəcəf bəy Vəzirovun “Müsibəti-Fəxrəddin”-ini tamamlayan və davam etdirən ikinci faciədir. Dramaturgiyamızın sonrakı mərhələsində əsasında maarifçi məfkurə dayanan belə möhtəşəm sosial faciələrə daha rast gəlinmir.

“Seçilmiş əsərləri”nin birinci cildinə ədibin dram əsərləri daxil edilmişdir. Tariximizin mühüm bir dövrünü əks etdirən bu əsərlər XX yüzilin əvvəlində Azərbaycan səhnəsində gedən axtarışları ifadə edən səciyyəvi bədii nümunələrdir.

ISBN 9952-417-37-1

© “LİDER NƏŞRİYYAT”, 2005

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

İLHAM ƏLİYEVİN

“Azərbaycan dilində latın qrafikası

ilə kütləvi nəşrlərin həyata

keçirilməsi haqqında”

12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı

ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına

hədiyyə edilir

ÖN SÖZ

Azərbaycan realist və demokratik ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri də Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevdir. XIX əsrin son illərindən ədəbiyyat aləminə qədəm qoymuş Haqverdiyev dolğun məzmunlu dram əsərləri, yumorist-satirik hekayələrilə şöhrətlənmiş, həm də ictimai xadim kimi realist ədəbiyyatımızın və sənətimizin inkişafında mühüm rol oynamışdır.

Əbdürrəhim bəy Əsəd bəy oğlu Haqverdiyev 1870-ci il mayın 17-də Şuşa şəhərinin yaxınlığındakı Ağbulaq kəndində anadan olmuşdur. Atası Əsəd bəy qəza idarəsində katib vəzifəsində işləyirmiş. Üç yaşında ikən atasının itirən Əbdürrəhimi əmisi Əbdülkərim bəy öz himayəsinə alır.

Kiçik Əbdürrəhimi atalığı H.Sadıqbəyov çox yaxşı qəbul edir, onun tərbiyəsilə məşğul olur. 1880-ci ildə atalığı Əbdürrəhimi Şuşada Yusif bəyin müvəqqəti yay məktəbinə qoyur. Burada Haqverdiyev rus dilini öyrənir, rus yazıçılarını həvəslə oxuyur.

1884-cü ildə Haqverdiyev Şuşada bir teatr tamaşasında iştirak edir. Tamaşa gənc Əbdürrəhimə çox xoş gəlir və onun ədəbi yaradıcılığa başlamasına təsir edən ilk amillərdən biri olur. Ədib özü deyir: “Yadımdadır, Mirzə Fətəlinin “Xırs quldurbasan”ı oynanılırdı. Bu əsəri gördükdən sonra Mirzə Fətəlinin məcmuəsini tapıb oxumağa başladım, hətta “Hacı Daşdəmir” adlı bir komediya da Mirzə Fətəlinin “Hacı Qara”sı məzmununda yazıb Yusif bəy Məliknəzərovun mülahizəsinə verdim. Yusif bəy həqiqi pedaqoq idi. O, mənə bu pyesimi bir növ dil ilə mənə qaytardı ki, mən nə ondan incidim və nə də həvəsdən düşdüm”.

1890-cı ildə Ə.Haqverdiyev Şuşa realnı məktəbinin altıncı sinfini bitirib, Tiflis realnı məktəbinin sonuncu sinfinə daxil olur. O, burada rus və Avropa klassiklərini öyrənir, tez-tez teatr tamaşalarına baxır.

Ə.Haqverdiyev 1891-ci ildə Tiflis realnı məktəbini bitirib, ali təhsil almaq üçün Peterburqa gedir və orada Yol Mühəndisləri İnstitutuna daxil olur. Peterburqda olduğu səkkiz il müddətində azad müdavim sifətilə universitetin şərq fakültəsində təhsil alır, dil və ədəbiyyat məsələlərilə ciddi məşğul olur.

Peterburq ədəbi həyatının, tez-tez Aleksandrinsk teatrında baxdığı tamaşaların təsiri ilə Haqverdiyevdə sənətə, teatra olan həvəs daha da artır.

Gənc yazıçı özünün ilk əsərləri olan “Yeyərsən qaz ətinə, görərsən ləzzətini” (1892) və “Dağılan tifaq”ı (1896) da Peterburqda yazır.

1899-cu ildə o, Peterburqdan Şuşaya qayıdır. Şuşada iki il qalır və xalq yaradıcılığı nümunələri toplamaqla məşğul olur. Ədib “Bəxtsiz cavan” pyesini də 1900-cü ildə Şuşada yazır. Pyes elə həmin ildə tamaşaya qoyulur. 1901-ci ildə Haqverdiyev Şuşadan Bakıya gəlir və burada “Pəri cadu” pyesini tamamlayır. Əsər səhnədə, müəllifin başqa pyesləri kimi, böyük müvəffəqiyyət qazanır.

Bakı mühiti gənc yazıçının inkişafı üçün geniş imkanlar yaradır, o, burada H.Zərdabi, N.Vəzirov, N.Nərimanov, C.Zeynalov, H.Ərəblinski kimi dövrün qabaqcıl adamları ilə tanış olur, onlarla əlbir işləyir, teatr üçün repertuar hazırlayır, rejissorluq edir, dərs deyir.

Bu dövrdə Haqverdiyev rejissor olduğu, tamaşasına ümumi rəhbərlik etdiyi “Hacı Qara”, “Vəzir-xani-Lənkəran”, “Müfəttiş”, “Otello”, “Qaçaq-lar”, “Yağışdan çıxdıq, yağmura düşdük”, “Adı var, özü yox”. “Dağılan tifaq”, “Bəxtsiz cavan” və başqa pyeslərdə, hər şeydən əvvəl, ideyanın təhrif olunmamasına, aktyor oyunundakı təbiiliyə çox fikir verirdi.

1908-ci ildə Üzeyir Hacıbəyovun “Leyli və Məcnun” operasının səhnədə hazırlanmasına rəhbərlik edən Haqverdiyev həm də tamaşada ilk Azərbaycan dirijoru kimi çıxış etmişdir.

Aleksandrinsk teatrında fəaliyyət göstərən Davıdov, Varlamov, Komissarjevskaya, Savina, Dolmatov, Dalski kimi dövrün görkəmli səhnə ustalarının aktyorluq sənətinə yaxşı bələd olan ədib, milli Azərbaycan səhnəsində də belə istedadlı səhnə xadimlərinin yetişməsi yolunda bütün varlığı ilə çalışırdı. Ə.Haqverdiyev Hüseyn Ərəblinski, Əbülfət Vəli, Sidiqi Ruhulla, Hüseynqulu Sarabski, Murad Muradov kimi görkəmli sənət ustalarının səhnəyə cəlb edilməsinə, bir aktyor kimi kamilləşməsinə xeyli əmək sərf etmişdir.

Ə.Haqverdiyev 1904-cü ildə Şuşa şəhəri idarəsinə üzv seçildiyi üçün yenidən oraya qayıdır. O, burada çox qalmır, 1905-ci il inqilabından sonra Rusiya dövlət dumasına Gəncə quberniyası üzrə nümayəndə seçilir və Peterburqda qalır, “Ağa Məhəmməd şah Qacar” faciəsini yazmaq üçün dövlət kitabxanasında çalışır. 1907-ci ildə yazıçı yenə həmin faciəyə aid əlavə məlumat toplamaq üçün İrana səyahət edir. Faciə ilk dəfə 1907-ci ildə Bakıda səhnəyə qoyulmuş və ondan sonra da böyük müvəffəqiyyətlə uzun zaman səhnədə oynanılmışdır.

“Molla Nəsrəddin” jurnalı nəşrə başladıqdan sonra orada Ceyranəli, Xortdan, Həkim-i-nuni-səğir, Lağlağı, Mozalan, Süpürgəsaqqal və başqa

imzalarla hekayə, felyeton və publisist məqalələr çap etdirən Ə.Haqverdiyev “Cəhənnəm məktubları”, “Mozalan bəyin səyahətnaməsi”, “Marallarım” adlı əsərləri ilə “Molla Nəsrəddin” jurnalının fəal mühərrirlərindən biri kimi şöhrət tapır. Həmin illərdə ədib “Millət dostları” (1905), “Ac həriflər” (1911) kimi kiçik həcmli səhnə əsərləri də yazır.

Haqverdiyev “Nicat” cəmiyyətində və Kür-Araz gəmiçiliyində işlədiyi müddətdə, vəzifəsi ilə əlaqədar olaraq İranı, Qafqazı, Orta Asiyayı və Volqaboyu ölkələrini gəzir. Səyahət ədibdə yeni yaradıcılıq intibahları yaradır. 1910-cu ildə Həştərxanda N.Nərimanovla bərabər, şəhərin ictimai və mədəni həyatında fəal çalışır.

1911-ci ildə vəzifəsindən azad edilən Haqverdiyev Ağdama köçür və beş il orada yaşayır. Ağdamda yaşadığı müddətdə bədii yaradıcılığını davam etdirir; “Molla Nəsrəddin” jurnalına hekayələr, felyetonlar, gündəlik məsələlərlə əlaqədar olaraq publisistik məqalələr yazır.

Ə.Haqverdiyev 1916-cı ildə Tiflisdə “Şəhərlər ittifaqının Qafqaz şöbəsi xəbəri” adlı rus dilində çap olunan aylıq məcmuənin müdirliyinə təyin olunur və Tiflisə gedir. 1917-ci ildə “Röya” və “Həmşəri pasportu” hekayələrini yazır.

1917-ci il fevral inqilabından sonra Haqverdiyev Borçalı qəzasına müvəkkil təyin olunub Şulaver qəsəbəsinə gedir və il yarım orada işləyir.

1920-ci ildən Haqverdiyevin ədəbi və ictimai fəaliyyətinin yeni dövrü başlanır. O, incəsənət şöbəsinin müdiri vəzifəsini aparmaqla yanaşı, dövlət teatrlarında müfəttiş vəzifəsində çalışır. 1921-ci ildən 1931-ci ilə qədər Azərbaycan Dövlət Universitetində ədəbiyyatdan mühazirələr oxuyur, gənc kadrlar hazırlığı işində fəal iştirak edir. Haqverdiyev müəllimlik etməklə bərabər, bir çox məsul ictimai vəzifələrdə də çalışır. O, Azərbaycanı tədqiq və tətəbbü cəmiyyətinin sədr müavini və sonra sədri (1923-25), Şərq fakültəsinin katibi (1922-25) olur.

Ədib müəllimliklə, yeni əsərlər yazmaqla, teatra yaxından kömək etməklə, müxtəlif vəzifələrdə çalışmaqla kifayətlənmir. O, müxtəlif yerlərdə Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənəti, günün zəruri məsələləri haqqında məruzələr edir.

1927-ci ildə Haqverdiyevin ədəbi-ictimai fəaliyyətinin otuz beş illik yubileyi keçirilir. 1928-ci ildə ədəbiyyat və incəsənət sahəsindəki xidmətləri nəzərə alınaraq qocaman ədibə əməkdar incəsənət xadimi adı verilir.

Haqverdiyev bu dövrdə “Qırmızı qarı”, “Ədalət qapıları”, “Ağac kölgəsində”, “Vaveyla”, “Köhnə dudman”, “Baba yurdunda”, “Qadınlar

bayramı”, “Kamran”, “Sağsağan”, “Yoldaş Koroğlu”, “Çox gözəl” və s. dram əsərləri yazmaqla bərabər, “Marallarım” silsiləsindən olan satirik və başqa ciddi ruhlu çoxlu hekayələr də çap etdirir. Hekayələrin bir hissəsi “Marallarım” (1927) və digər hissəsi “Hekayələr” (1940) kitabında toplanmışdır.

Ə.Haqqverdiyev öz ölkəsinin və başqa xalqların tarixinə yaxşı bələd olan alim idi. Ədibin Azərbaycan teatrı, tarixi dram, xalq tamaşaları, M.F.Axundov, M.Ə.Sabir, “Molla Nəsrəddin”, M.Qorki, Azərbaycan dili, milli şeir, realist ədəbiyyatımızın bəzi məsələləri haqqındakı elmi-nəzəri məqalələri, dərin məzmunlu publisistikası bu gün də öz əhəmiyyətini itirməmişdir. Təsadüfi deyil ki, 1924-cü ildə Ə.Haqqverdiyev Rusiya Elmlər Akademiyasının ölkəşünaslıq bürosuna müxbir üzv seçilmişdir.

Ə.Haqqverdiyevin ədəbi irsi içərisində rus və Qərbi Avropa ədəbiyyatından etdiyi bir sıra qiymətli tərcümələr də vardır. Onun M.Qorkidən tərcümə etdiyi əsərlər “İzergil qarı və qeyri hekayələr” (1928) və Çexovdan tərcümə etdiyi novellalar “Dəhşətli gecə” (1928) adlı kitablarda toplanmışdır. Bunlardan başqa ədib Şekspirin “Hamlet”, Şillerin “Qaçaqqlar”, Volterin “Soltan Osman”, Zolyanın “Qazmaçılar”, Andersenin “Bülbül”, “Şahın təzə libası”, Lanskoyun “Qəzəvat”, Çirikovun “Yəhudilər”, Korolenkonun “Qoca zəng çalan” əsərlərini də tərcümə etmişdir.

Əbdürrəhim bəy Haqqverdiyev 1933-cü il dekabrın 11-də Bakıda vəfat etmişdir.

* * *

Azərbaycanın tarixinin mühüm bir dövrünü Ə.Haqqverdiyev əsərlərində əks etdirmişdir. Onun ədəbi yaradıcılığının inkişaf yolu xalq həyatı ilə, cəmiyyətin keçdiyi ziddiyyətli yollarla bağlı olmuşdur. Ədib yaradıcılığının birinci dövründə (1892–1905) “Yeyərsən qaz ətinə, görəsən ləzzətini” (1892), “Dağılan tifaq” (1896), “Bəxtsiz cavan” (1901) pyeslərini yazmış və istedadlı bir dramaturq kimi tanınmışdır.

İlk komediyasını çıxmaq şertilə, adları çəkilən əsərlərdə yazıçı get-gedə həyat səhnəsində öz mövqeyini itirən, tənəzzülə üz qoyan mülkədarlığın süqutunu təsvir etməklə bərabər, onun təbiətinə xas olan tipik xüsusiyyətləri: yeni qüvvələrə qarşı çıxdığını, istismarçılığını, əxlaq düşkünlüyünü, əyyaşlığını və əməkçi insana mənfi münasibətini açıb göstərmişdir. Yazıçı bu dövrdə mülkədarlığın çürümə prosesi keçirdiyini, cəmiyyətin ciddi islahatlara möhtac olduğunu dərk edən, kəndlilərin hüquqlarını müdafiəyə qalxışan surətlər yaradır.

“Yeyərsən qaz ətini, görərsən ləzzətini” pyesinin mövzusu tacir həyatından alınmışdır. Komediya ailədə fəlakətə səbəb olan qadınların şərəf və hüququnu ayaqlayan çoxarvadlılıq məsələsinin tənqidinə həsr edilmişdir. Pyes gənc müəllifin ilk qələm təcrübəsi kimi qiymətlidir.

* * *

Azərbaycan klassik realist dramaturgiyasının ən dəyərli nümunələrindən sayılan və Haqverdiyevə dramaturq şöhrəti qazandıran “Dağılan tifaq” adlı məşhur faciənin yaranmasında ədibin hələ Şuşada ikən, içəri-sində dolaşdığı mühiti ətraflı müşahidə etməsi böyük rol oynamışdır. O, yeniyetmə ikən mülkədarlığın iflasını görürdü. Peterburqa gəldikdən sonra rus ədəbiyyatının və mədəniyyətinin qabaqcıl ideyaları ilə tanışlıq onun dünyagörüşünün genişlənməsinə kömək etmişdi. 1880–90-cı illərdə Azərbaycanda mülkədarlıq tənəzzülə uğrayır, patriarxal-feodal münasibətləri burjua münasibətlərilə əvəz olunmağa başlayırdı. Bütün bu tarixi həqiqətlər eyni ildə yaradılmış “Müsibəti-Fəxrəddin” (N.Vəzirov) və “Dağılan tifaq” faciələrində əks olunmuşdur. Tifaqların, ocaqların dağılması ictimai-əxlaqi tənəzzülə, böhtana məruz qalmış mülkədarlığın öz təbiətindən doğurdu. Pyesdə müəllif, Nəcəf bəy və onun “yemək və içmək” dostu olan bəylərin nüfuzlarının azaldığını, fəaliyyətlərinin get-gedə zəiflədiyini, mübarizə meydanından sıxışdırılıb çıxarılıqlarını göstərmişdir. Əsərdə eyni zamanda, yaranmaqda olan yeni ictimai qüvvələri təmsil edən Məşədi Cəfər və Cavad kimi, həyatda fəal olmağa çalışan təcirlərin, sələmçilərin surətləri yaradılmışdır. Artıq elə bir dövr gəlmişdi ki, mülkədarlıq cəmiyyətin təzə meylləri, inkişafı qarşısında duruş gətirə bilmir, dağılırdı.

“Dünya beş gündür, beşi də qara” fəlsəfəsiylə ömür sürən Nəcəf bəyin tərcümeyi-halı Azərbaycan mülkədarlığının keçirdiyi yola uyğundur. Varlı mülkədar olan o, burnundan uzağı görmədiyi üçündür ki, “varlığa nə darlıq” deyər israfçılığa başlayır və bunu özü üçün şan-şöhrət bilir. Kəndlilərin alın təri ilə qazandıqları sərvəti, adı çıxsın deyər, sağa-sola paylayır. Zəhmətsiz, əziyyətsiz yaşadığına görə də zəhmət adamlarını bəyənmir, onları “it-qurd” sayır. Onun ailəyə, qadına, oğluna münasibəti dözülməzdir. Oğlu Süleymanın tərbiyəsiz böyüməsi, atasının yolu ilə getməsi onun məhvinə səbəb olur.

Eyş-işrət, qumar Nəcəf bəyin ailəsini, var-dövlətini ac bir canavar kimi dağıtmış, özünü də başqalarına əl açmağa məcbur etmişdir. Yazıçı, realizminin gücü ilə, öz oxucusunu inandırır ki, mülkədarlığın keçdiyi yolun nəticəsi budur.

Nəcəf bəyin əksinə olaraq, sövdəgər və müamiləçi Məşədi Cəfərin fəaliyyət dairəsi gün-gündən genişlənir. O, yenicə kapital yığmağa başlayan burjua nümayəndəsi kimi sələmçilik yolu ilə pul, var-dövlət, qızıl toplayır. O, yaşadığı mühitə Nəcəf bəy kimi deyil, gözü açıq baxır, kiminlə nə cür davranmağı bacarır. Məşədi Cəfər və Nəcəf bəyin nökeri Cavad borc vermək yolu ilə varlanırlar. Onlar öz mövqelərindən və düşdükləri şəraitdən, “yaman zamandan” ustalıqla istifadə edirlər. Hər ikisi Nəcəf bəyin və onun bəy dostlarının pis əməllərindən özləri üçün nəticə çıxarır, qumar oynamır, sərxoşluq etmir, avaraçılığa qurşanmır və s. Nəticədə Nəcəf bəylər maddi cəhətdən yeni burjua sinfinin ilk nümayəndələrinə möhtac vəziyyətə düşürlər. Əsərin sonunda nöker Cavad “on min manata yaxın əhvalı” olan “sahibi-etibar” Ağə Cavada çevrilir.

Bütün bunlar XIX əsrin sonlarında Azərbaycan mülkədar həyatı üçün səciyyəvi bir hal idi və Haqverdiyev də gördüyü həqiqətləri qələmə almışdır.

“Dağılan tifaq” faciəsinin əsas surətlərindən olan Sona xanımın simasında müəllif, tək-cə bəy arvadlarının deyil, feodal-patriarxal cəmiyyətdə yaşayan hüquqsuz qadınların ümumiləşmiş surətini yaratmışdır. Sona xanım “Dağılan tifaq” pyesinin ən yetkin müsbət surətini yaratmışdır. Ədib onun dililə öz humanist arzularını, qüvvətli insanpərvər meyllərini ifadə etmişdir. Sona xanım elə günləri arzu edir ki, ürəyindəkiləri açıq deyə bilsin. Başqa sözlə, o, arzu edir ki, ona cəmiyyətdə öz haqqını müdafiə üçün hüquq verilsin. Sona xanım öz düşüncə və arzuları ilə Nəcəf bəylərdən çox üstündür.

Əsərdə yazıçının xalqa münasibəti də öz əksini tapmışdır. O, Nəcəf bəyin və onun bəy dostlarının xanımalarının dağılmasının bir səbəbini də onların xalqa mənfə münasibət bəsləmələrində görür, kənd əhli ilə bəylər ova çıxarkən qızıl quşuna toxunanın “atasını yandırırıdılarsa”, indi vəziyyət dəyişmişdir. Bəy ehtiyatlı olmalıdır ki, kənddə “toyuq yiyəsinin odunu” onun qızıl quşuna dəyməsin, yoxsa “canı elə orada ağzından çıxar”. Nəcəf bəylərə elə gəlir ki, namus, qeyrət kimi gözəl sifətlər kasıblarda ola bilməz. Müəllif bu fikrin puçluğunu göstərmək üçün əsərdə “kasıbkusubun da özünə görə namusu var” – deyən və bəylərdən intiqam alan İmamverdiləri, Kərimləri təsvir edir.

Dramaturq bir tərəfdən mülkədarlığı tənqid edirsə, ikinci tərəfdən, əsərin sonunda onların fəlakətli həyatına oxucuda təəssüf hissi oyadır. Beləliklə, Nəcəf bəyin və onun dostlarının mənasız, laqeyd həyatının tənqid edən dramaturqun dünyagörüşü ilə realist təsviri arasında ziddiyyət meydana çıxır.

“Dağılan tifaq” kəskin dramatik konfliktə malik faciədir və sənət əsəri kimi ustalıqla yazılmışdır. Konflikt elə məharətlə qurulmuşdur ki, əsas surətlər pərdədən-pərdəyə keçdikcə dolğunlaşır, öz səciyyəvi xüsusiyyətlərini aşkara çıxarırlar. Əsas qəhrəman və onun ailəsi get-gedə fəlakətə yaxınlaşır və nəhayət, pyes faciəli, acınacaqlı bir sonluqla bitir. Dramaturq əsərdə əsas surətlərlə yanaşı yardımçı surətlərin də xaraktercə tam olmalarına diqqət yetirmişdir. Pyesin dili təbii, səlis və aydındır. Dil məsələsində dramaturq realizmə sadıq qalmışdır. Bədii təsiri artırmaq üçün ədib simvolik ünsürlərdən: kölgə, qaibənə səs, şimşək çaxması, bayquş kimi yardımçı vasitələrdən də istifadə etmişdir.

“Dağılan tifaq” Azərbaycan səhnəsində müvəffəqiyyətlə tamaşaya qoyulan pyeslərdəndir. Bunun başlıca səbəblərindən biri, onun geniş bir dövrü əhatə edən məzmunu ilə yanaşı, həm də sənətkarlıq cəhətdən mükməməl olması ilə izah olunmalıdır.

Ədib qismən öz həyatının təsvir etdiyi “Bəxtsiz cavan” pyesini 1900-cü ildə Şuşada yazmışdır. O, pyesdə gənc Fərhadı özünə oxşatmağa çalışmışdır. Bu, təbii bir haldır. Yazıcının öz təcrübəsi o zaman demokratik ruhlu Fərhad kimi cavanlar üçün tipik hal idi.

Faciədəki gənc maarifçi Fərhad surətilə əlaqədar olan və həll edilən məsələlər öz dövrü üçün səciyyəvidir. Burada mübarizə “atalar” və “oğullar” arasında gedir. “Atalar” – hacı səməd ağalar köhnə mülkədar həyatının, dar dünyagörüşün, kütləşmiş şüur və hissin müdafiəçiləridirlərsə, “oğullar” – Fərhadlar orta əsr ənənələrinə dözə bilməyən, mürtəce və mühafizəkar “atalara” qarşı mütərəqqi fikirlər irəli sürən, elm və maarifi təbliğ edən, xalq kütlələrinə yaxınlaşan və onların dərdinə şərik olan gözüaçıq gənclərdir.

Hacı Səməd ağa tək Fərhadın odlu sözlərindən qorxmur, o yeni zamanda rəiyyətin onunla üz-üzə gələcəyindən və beləliklə də bütün var-yoxunun məhv olacağından qorxur. O, ac bir qurd kimi əməkçi kəndliləri parçalamağa hazırdır. Fərhad isə böyük qəlbə malik bir insanpərvər kimi əməkçi kəndliləri “əsil insan” sayır. İnsan gənc Fərhad üçün hər şeydən qiymətlidir. O deyir: “Bir dananın burnu ağrıtanda böyürdən neçə həkim çıxır, ancaq insana qulaq asan yoxdur”. Bu sözlər istismarçı cəmiyyətin hakim təbəqələrini damğalayan çox qüvvətli həqiqətdir.

Fərhad bir maarifçi kimi “torpaq kəndlinin olmalıdır!” məsələsini qaldırır. O, istəyir ki, qansoran mülkədarların ağalığına son qoyulsun və öz alınının təri ilə çörək qazananların hüquqları özlərinə qaytarılsın. Fərhadın yeganə ideali xalqa – “qara camaata” xidmət etmək və insan hüququnun tapdalanmasına yol verməməkdir.

Fərhad mülkədarları da kəndlilər kimi zəhmət çəkməyə çağırır. Ədi-bin özü də gənc qəhrəmanı Fərhad kimi kəndlilərin hüquqsuzluğuna acıyır, qurtuluş yolu tapmağa çalışırdı. Ə.Haqverdiyev bir demokrat yazıçı kimi artıq Azərbaycan kəndli sinfinə, bu ictimai qüvvəyə istinad edirdi. Dövrün əsas ictimai ziddiyyəti, konflikti “Bəxtsiz cavan” da ilk dəfə olaraq açıq şəkildə qoyulurdu.

XIX əsrin ikinci yarısı və XX əsrin əvvəllərində yaranan bədii əsərlərimizdə müsbət qəhrəmana xüsusi fikir verilir. Bu dövrdə yazılan dram əsərlərində Fərhad kimi müsbət qəhrəmanlar ayrıca bir nəsil idi. Fərhad kimi liberal ziyalı surətləri Mirzə Fətəli Axundovun pyeslərində də vardır. M.F.Axundovun yaratdığı Şahbaz bəy surəti 1850–60-cı illər Azərbaycan həyatı üçün xarakterikdirsə, Fəxrəddin və Fərhad surətləri 80–90-cı illərin liberal ziyahları üçün tipikdir. Şahbaz bəyin mübarizəsi nisbətən mülayim xarakter daşıyır. Dövr irəlilədikcə, Şahbaz bəy tipli cavanlar fikircə inkişaf edirlər. Əlbəttə, 90-cı illərdə Fərhadlar çox az idilər, lakin artırdılar. Eyni dövrün ayrı-ayrı nümayəndələri olan Fəxrəddin və Fərhadın özlərinə məxsus xüsusiyyətləri vardır. Fəxrəddin ictimai münasibətlərin dəyişilməsini, yəni kəndlinin mülkədarlardan asılı olmaması məsələsini qaldırır və s. Fərhad tipli cavanlar adətən Avropada, Rusiyada təhsil alıb vətənlərinə dönr, bir hissəsi şəhərlərdə məktəb, xəstəxana açır, digər hissəsi isə kənddə əkinə yeni qayda ilə bəcərmək, baramanı yeni üsulla saxlamaq və sair bu kimi xalqa xeyir verən işlərlə məşğul olurlar. Lakin başladıkları iş yarımçıq qalır. Hakim ictimai quruluşa dərin nifrət hissilə coşan Fərhad da mübarizədə ümitsizliyə qapılır, “pərvərdigara, sən özün məzlumları zalımların əlindən xilas elə!” – deyər Allaha yalvarır. İctimai mübarizədə gənc Fərhad öz mütərəqqi arzularını həyata keçirə bilmir, bir maarifçi kimi cəmiyyətin mübarizəsiz inkişafına inanır.

Fərhadın sevdiyi qızdan asanlıqla üz döndərməsi, güclə evləndirilməsinə zəif müqavimət göstərməsi, hirsindən tez-tez ağlaması, qurtuluşu intiharda tapması onun bir xarakter kimi bərkimədiyini göstərir. Onun xarakteri necə də bərkisin ki, cəmi on səkkiz yaşı var və qurtardığı da birçə gimnaziya. Coşqun təbiətli bir gənc üçün bunlar təbii haldır.

Əgər müəllif “Dağılan tifaq” faciəsinin qəhrəmanı Nəcəf bəyi dost cəbhəsindən tənqid edirsə, “Bəxtsiz cavan”dakı Hacı Səməd ağanı düşmənin cəbhəsindən tənqid edir. Hacı Səməd ağa kimdir? O, XIX əsrin son illəri üçün tipik olan Azərbaycan mülkədarıdır. Yazıçı onun simasında kəndlini insan hesab etməyən, qara fikirlərini, murdar əməllərini hamı üçün qanun bilən mülkədarların ümumiləşmiş surətinin yaratmışdır. Hacı Səməd ağalar nəcəf bəylərdən fərqlənirlər. Onlar daha eys-ışrətlə keçin-

məyin mümkün olmadığını görüb, yeni ideyalarla Azərbaycan kəndinə gəlmiş Fərhadlara qarşı mübarizəni gücləndirirlər.

Ümumiyyətlə, köhnə zehniyyətlə, istismar və ictimai ədalətsizliklə mübarizə, köhnə ilə yeninin, “ata” ilə “oğul”un çarpışması, Rusiyadakı və Azərbaycanın özündəki qabaqcıl, demokratik fikirlərin təbliği, intibahla əmələ gələn təzə fikirlərin inışarı Ə.Haqqverdiyevin bu dövrdəki yaradıcılığında mühüm yer tutur.

Ədəbiyyat tariximizi demokratik ideyalarla zənginləşdirən, yüksək zövqlə qələmə alınan “Bəxtsiz cavan” həmişə cavandır. O, Azərbaycanda, Qafqazda, Volqaboyunda, Orta Asiyada olduğu kimi, İranda da böyük müvəffəqiyyətlə tamaşaya qoyulmuşdur.

Mövzusu və süjeti xalq yaradıcılığından alınmış “Pəri cadu” pyesində əsasən ailə-məişət məsələsi həll edilir. Real ailə münasibətlərinin, məişət səhnələrinin üstünlük təşkil etdiyi bu əsərdə simvolizm təsirləri, xəyali surətlər, səhnələr də vardır. Ədib özü deyirdi ki, “Pəri cadu”nu simvolizm təsirlə yazmışdır. Lakin əsərin ümumi ideya istiqaməti və bu ideyanı açmaq üçün istifadə olunmuş ədəbi vasitələr göstərir ki, simvolizm təsirləri burada zahiri səciyyə daşmışdır. Müəllif uzun müddət pyesin düzgün qiymətləndirilmədiyini qeyd edərək yazırdı: “Pəri cadu”ya mövhumat adı qoyurlar. “Pəri cadu”nun ideyası belədir: hər kəsin öz əlinin əməyi onun müqəddəratını təmin edir. İnsan, taleyini kənarda axtarmayıb, öz-özündə axtarmalıdır. Nəfsi-əmmarə dalınca düşüb gedərsə, bəlalara uğrayıb fəvət olar. Nəfsilə mübarizə edib, əlinin əməyinə bağlanarsa, axtardığı məqsədinə nail ola bilər. İnsanı həmişə nəhs yollara iğvə edən nəfsi-əmmarə Şamama cadu sifətində ortalığa çıxıb. Bu həm Qurbanın, həm Hafizə xanımın, həm Pərinin təbiətində olub, onları asan vəchlə “səadətə nail olmaq” yoluna çəkib, hamısını məhv edir. Qurban ölümünə bir az qalmış səhvini anlayıb Səliməsi tərəfə qaçmaq istəyirsə də, daha iş-işdən keçəndən nəfsin çəngəlində fəvət olur”.

Yazıcının həmin sözlərindəki həqiqət budur ki, pyes mahiyyət etibarilə realist bir əsərdir.

“Pəri cadu” əsəri müəllifin bundan əvvəl qələmə aldığı “Dağılan tifaq”, “Bəxtsiz cavan” pyeslərindən öz üslubu ilə fərqlənir. Yazıçı, qarşısına qoyduğu məsələni daxili təkamül məsələsinə bağlayır, yoxsul insanların da xoşbəxt həyata nail olmasını onların zəhməti ilə əlaqələndirir. Lakin ədib, yaradıcılığına xas olan realizmə sadıq qalaraq, pyesdə cəmiyyətin mənafece bir-birinə zidd siniflərə bölündüyünü təsvir etmişdir. Əgər “Pəri cadu”ya qədər yazdığı pyeslərdə yazıçı yoxsullara az yer ve-

rirdisə, bu əsərdə yoxsul sinfin nümayəndələri əsas yer tutur. Pyesdə üç təbəqənin: yoxsulların (Qurban, Səlimə, Niyaz, Əmrah, Sayad), ortababların (Pəri, Rəhim) və mülkədarların (Hafizə xanım) həyatı, ailə münasibətləri təsvir edilmişdir.

Qurban pyesin ən mürəkkəb ruhi hala malik surətlərindən biridir. O, lap cavan vaxtından başqasına nökrə durmağı özünə ar bilib, nökrəçiliyin kişi işi olmadığına əmin olduğdan sonra odunçuluğa başlayıbdır. Arvadı Səlimə gözəl xasiyyəti, vəfası və evdarlığı ilə fərqlənsə də xaricən çirkindir. Gözəl, boylu-buxunlu Qurbanı da narahat edən budur. Onun ideali pullu-varlı, nökrəli və bir də gözəl arvadlı olmaqdır və xoşbəxtliyi də bunda görür. Puldan, var-dövlətdən daha çox, gözəl qadın arzusundadır. Onun bu zəif cəhəti pyesin hər pərdəsində özünü bürüzə verir. Qurban fəxr edir ki, onun atası da, babası da heç kəsə boyun əyməyiblər, həmişə öz əllərinin zəhmətini yeyiblər. O, Hafizə xanım kimi qənirsiz gözəlin ona arvad olacağını eşitdikdə, ata-baba qeyrətini də, Səliməni də, birçə balasını da unudur, Hafizə xanımın malikanəsinə gəlir. Burada Qurban arzuladığı xoşbəxtliyi görmür, tamam başqa hala düşür. Sərbəstliyini itirir, köhnə həyatını, mehriban ailəsini, öz zəhməti ilə yaşadığı günləri arzulayıp, qəfəsə salınmış quş kimi çırpınır. Səlimənin özünü və uşağı zəhərlədiyini eşitdikdə artıq Hafizə xanımın əzazilliyinə dözə bilmir, onu öldürür. Lakin Qurbanın peşmançılığı uzun sürmür. Başqa bir gözəli – Pəri cadunu gördükdə nəfisi güc gəlir, amma daxilində təlatümlər baş qaldırır. Pəri cadu ilə eys-ışrət məclisində ikən Səlimə balası ilə onun gözüne görünür, oxuduğu laylanın səsi qulağında cingildəyir. Pyesin sonunda Qurban səhvlərini başa düşürsə də, “murdar ürəyimi çəkib itlərə tullayın” – deyirsə də, özünü “arsız, binamus” adlandırırsa da, artıq gecdir. Qurban öz əməllərinin qurbanı olur. Yazıçı xatırladır ki, zəhmət insanda yüksək, alicənab xasiyyətlər yaradır. Ədibin fikrincə, gözəl insani keyfiyyətlər pula, var-dövlətə, sərvətə bağlanmış varlı təbəqələrdə və onlara nökrəçilik edənlərdə ola bilməz. Varlı sinfə mənsub olan Hafizə xanım öz şəxsi mənafeyini, cilovsuz hiss və duyğularını hər şeydən üstün tutan, adamlara ikrahla yanaşan, yoxsulların fəlakətindən zövq alan xəbisdir, canidir.

“Bəxtsiz cavan”dan cəmi bir il sonra qələmə alınan “Pəri cadu”da ədib müəyyən ziddiyyətlər içərisində dolaşır. Ona elə gəlir ki, şərq qüvvələrin – istismarçı siniflərin hakim olduğu bir cəmiyyətdə yoxsullar mübarizə etmədən, müqavimət göstərmədən səadətə nail ola bilərlər.

Əsasən realist pyes olan “Pəri cadu”da mövhum qüvvələrə də yer verilmişdir. Müəllif bir tərəfdən Niyaz, Qurban, Səlimə, Hafizə xanım, Əm-

rah kimi həyatı surətlər yaradırsa, o biri tərəfdən, İblis, Şamama cadu, Əcinnə kimi rəmzi surətlərdən istifadə edir ki, bunlar da pyesin realizmini nisbətən zəiflədir.

* * *

Yaradıcılığının birinci dövründə dram əsərləri yazan Ə.Haqqverdiyev, ikinci dövründə (1905–1920) Azərbaycan ədəbiyyatına ustad bir hekayəçi kimi daxil olur. Bu illərdə o, Azərbaycan bədii nəsrinin gözəl nümunələrini yaradır, onun yeni məzmunla zənginləşməsinə, formaca kamilləşməsinə kömək edir. Həmin dövrdə ədib bir sıra səhnə əsərləri də yazmışdır: “Millət dostları” (1905), “Ağa Məhəmməd şah Qacar” (1907), “Ac həriflər” (1911), “Xəyalat” (1911) və s.

Kiçik həcmli “Millət dostları” adlı satirik pyesdə ədib, özünü “millət dostları” adlandıran pozğun burjuva ziyalılarının ikiüzlülüynü, sözləri ilə əməlləri arasındakı ziddiyyəti tənqiddə tutur. Mühəndis Firudin bəy, məşəbəyi Səfər bəy, təbib Vəli bəy, vəkil Əsgər bəy, silistçi Mürsəl bəy xalq adından, millət adından ağızları köpüklənə-köpüklənə danışır, canıyananlıq edir, özlərini “qeyrətli müsəlman”, “millət qeydkeşi”, “müsəlman camaatının həmişə qabağa getməsinə çalışan” kimi göstərirlər. Qadın və şərabi hər şeydən əziz tutan həmin adamlar, əslində xalqı, milləti ələ salan tüfeylilərdir. Ədib bu “qeyrətli” burjuva ziyalılarının orijinal bir yolla ifşa edir: oturdular, “avam arasında savad intişar edən cəmiyyət” düzəldilər, yedilər, içdilər, bir-birinin baş-gözünü əzişdirdilər və dağıldılar. Pyesin sonunda nökr Səfinin sərxoş burjuva ziyalılarından dalınca dediyi: “Bəli, islam qabağa getdi” sözləri xüsusi bir qüvvətlə səslənir.

“Ağa Məhəmməd şah Qacar” pyesini yaratmaq üçün Haqqverdiyev təsvir etdiyi dövrü təfərrüatı ilə öyrənmiş, ciddi tədqiqat işi aparmışdır. O, tarixi faciə yazmağın çətinliyini bir sənətkar kimi gözəl başa düşmüş, özündən əvvəl faciə yazan Avropa və rus dramaturqlarının əsərlərini mütləq etmiş və orijinal bir pyes yaratmışdır.

“Ağa Məhəmməd şah Qacar” ədəbiyyat tariximizdəki ikinci tarixi faciə idi. Birinci tarixi faciə olan “Nadir şah”ı Nəriman Nərimanov 1898-ci ildə yazmışdır. N.Nərimanov da, Ə.Haqqverdiyev də yaradıcılıqlarında realist M.F.Axundov ədəbi məktəbinin görkəmli davamçıları idilər.

Ə.Haqqverdiyev tarixi həqiqətlərə sadıq qalaraq, faciədə İranın qəddar şahı olan Ağa Məhəmməd şah Qacarı istilaçı siyasətini, Tiflis və Qarabağa hücumunu təsvir etmişdir. 1907-ci ildə və ondan sonra, uzun zaman böyük müvəffəqiyyətlə səhnədə nümayiş etdirilən faciənin müasir ruhu-

nu gücləndirən əsas səbəblərdən biri də Qacar simasında işğalçı müharibənin ifşası idi. Pyesin tamaşaya qoyulduğu illər İranda inqilabın yüksəldiyi, irticanın quduzlaşdığı dövr idi. Pyesdə müəllif tək bir müstəbidi ifşa etməklə kifayətlənməmiş, ümumiyyətlə Şərqi istibdadını və onun törətdiyi vəhşilikləri tənqid etmişdir.

Bütün yaradıcılığı boyu realist olan Haqverdiyev, qəhrəmanın faciəsini bəhs etdiyi dövrün ictimai münasibətləri və tarixi şəraiti ilə əlaqələndirərək, Qacarin fəaliyyətini və ölümünü tarixi bir zərurət kimi şərh etmişdir. Ağa Məhəmməd şahın, Nadirin qardaşı oğlu Ədil şah tərəfindən əsir edilərək aparılması, hələ kiçik ikən atasının onun gözləri qarşısında öldürülməsi, İranı vahid dövlət şəklində birləşdirmək siyasəti yolunda rastlaşdığı çətinliklər, doğma qardaşı Cəfərqulu xanı öldürüb, bir insan kimi vicdan əzabı çəkməsi və nəhayət, əhalinin nifrəti Qacarı faciəvi qəhrəman vəziyyətinə salan əsas şərtlərdəndir. O həm İranın acınacaqlı halına yanan ağıllı bir şah, həm də qaniçən, zülmü ərşə yüksələn bir zalımdır.

Ağa Məhəmməd şah hələ düşmən əlində əsir olarkən vaxtının çoxunu müəllimə sərif edib, dövlət işləri ilə maraqlanır, İranın gələcəyi haqqında düşünür. İranı “yaralı bədən”, özünü də “həkim” sayır. Hakimiyyəti ələ aldıqdan sonra bütün biliyindən bacarıqla istifadə edir. Ağa Məhəmməd şah elə bir hakimiyyət yaratmaq istəyir ki, əhalinin məhəbbətini qazansın. O, bu işdə keçmiş İran şahlarının iş təcrübəsindən istifadə edir, onların buraxdığı səhvləri təkrar etməməyə çalışır.

Qacar həm də bacarıqlı sərkərdə, dövlət işlərini yaxşı bilən bir diplomatdır. O, İranda hakimiyyət sürmüş bütün padşahların, cəsur sərkərdələrin müsbət və mənfi cəhətlərini öyrənmiş, keçmiş müharibələrdən dərs almışdır. Buna görə də qüvvətli düşmən qarşısında özünü itirmir, dərhal tədbirə əl atır.

Qacar surəti yazıcının realist üslubuna uyğun olaraq, eyni zamanda, ikiüzlü, alçaq, qaniçən, fəryadlardan həzz alan bir cani və işğalçı kimi daha çox nəzəri cəlb edir. Ağa Məhəmməd şah gözüni dünyaya açdığı gündən fəlakətlə üzləşmiş, atasının qəlbinə sancılan xəncərin qanı onun gözlərini qızartmış, Ədil şahın ömrilə çəkdiyi iztirabdan rəngi əbədi olaraq saralmış, dünya ləzzətindən məhrum olmuşdur. Belə bir adamın qəddar, qaniçən, intiqamçı bir şah olması, əlbəttə, təbiidir. Haqverdiyev də realist bir sənətkar kimi şahın bütün mənfi xüsusiyyətlərini qələmə almışdır. Şah həmişə təşvişdədir, gecələr yata bilmir, intiqam arzusu ilə çırpınır: “Bəşkdə mələk uşaqlaradək qırdırsam yenə ürəyim soyumaz” – söyləyir.

Ağa Məhəmməd şah öz dünyagörüşü ilə orta əsr fəlsəfəsi sxolastika-ya əsaslanır. O, oxuduğu çoxlu kitablardan nəticələr çıxaran və bu nəticələri teizm və fatalizmlə əlaqələndirərək öz məqsədləri üçün istifadəyə çalışan Şərq hakimidir. O, dövləti idarə üsulunda dindən istifadə edir, özünün Allah tərəfindən İran üçün qanuni hakim təyin edildiyini yəqinləşdirir. Hətta Nadirin fəaliyyətini dinlə əlaqələndirir və ədavət nəticəsində tar-mar edilən Qacar nəslinin dağılmasını Allah tərəfindən göndərilmiş Nadir bəlasında görür və bunu “sirri-rəbbülaləmin” adlandırır.

Əsərdə Tiflis və Şuşa əhalisinin istilaya və istilaçılara qarşı fəal mübarizəsinə və möhkəmliyinə, xalqın birlik əzminə məhəbbət vardır.

Faciədə, İran tarixinin on səkkiz illik (1779–1797) kəşməkəşli bir dövrü əhatə olunmuş və pyes gərgin dramatik ziddiyyətlər üzərində qurulmuşdur. Oxucu bir-birini təqib edən mübarizələr, toqquşmalar və çarpışmalarda qüvvətli insan xarakterləri ilə tanış olur. Ədib, Qacarla əlaqədar olan münafişləri böyük bacarıqla müxtəlif yerlərdə (Mazandaran, Tiflis, Xorasan, Şuşa) inkişaf etdirir və hadisələri məharətlə bir-birinə bağlayır.

Müəllifin başqa dram əsərlərindən fərqli olaraq, “Ağa Məhəmməd şah Qacar” pyesi nisbətən təmtəraqlı dildə yazılmışdır. Bu xüsusiyyət monoloqlarda daha çox diqqəti cəlb edir. Pyesdə ədib, bədii dil üçün çox zəruri olan məcazlardan, hikmətli sözlərdən, idiomatik ifadələrdən, xalq məsəllərindən yerli-yerində istifadə etmişdir, Qacarin dili xüsusilə zəngindir.

Ədib “Xəyalat” pyesində Mirzə Fətəli Axundovun “böyük faciə” ilə dolu həyatını ölməz komediyalarının qəhrəmanları: Hətəmxan ağa, Hacı Qara, Dərviş Məstəli şah, Molla İbrahim Xəlil və s. ilə əlaqəli şəkildə təsvir edir. Pyesdə incə və orijinal bir yolla M.F.Axundov və onun ölməz komediya qəhrəmanları qarşılaşdırılır, böyük mütəfəkkir-ədibin öz dövründə necə qiymətləndirildiyi və necə ağır şəraitdə yazıb-yaratdığı göstərilir.

* * *

1906-cı ildə “Molla Nəsrəddin” jurnalının nəşrə başlaması ilə Ə.Haqverdiyev yaradıcılıq istedadının müxtəlif cəhətlərini inkişaf etdirmək imkanı əldə edir. Ədib 1907-ci ilin yanvar ayından başlayaraq jurnalda Azərbaycan nəsrinin klassik nümunələrindən olan “Cəhənnəm məktubları”nı çap etdirir.

“Cəhənnəm məktubları”na qədər Haqverdiyev “Ata və oğul” və “Aydın şahidliyi” adlı iki hekayə yazmışdır. Dramlarında olduğu kimi, he-

kayələrdə də ədalətsizliyi, əxlaq pozğunluğunu, hüquq bərabərsizliyini pisləmişdir.

“Molla Nəsrəddin” jurnalında çap olunan “Cəhənnəm məktubları” (1907), “Bomba” (1908), “Mozalan bəyin səyahətnaməsi” (1908) və “Marallarım” adı altında gedən hekayələrdə ədib dövrün bir sıra mühüm məsələlərinin bədii həllini vermişdir.

Yazıçı povest və hekayələrində ictimai ədalətsizlik üzərində qurulan üsuli-idarənin və bu idarədə işləyən pristavların, qalabəyilərin, jandarm rəislərinin, qorodovoyların təbiət və münasibətlərindəki saxtakarlığı ifşa etmişdir. Bu adamlar, kərbəlayı Zal da daxil olmaqla, mənsəbpərəstlik, iftiraçılıq və xudpəsəndlik kimi mənfi ictimai xəstəliklərə tutulmuşlar, öz mənfəətləri ucundan bir-birini məhv etməyə hazırdırlar.

Ə.Haqqverdiyev 1910-cu ildə “Marallarım” adı altında “Molla Nəsrəddin” jurnalında çap etdirdiyi hekayələrini “Mütrüb dəftəri” ilə başlamışdır. Hekayədə kənd yüzbaşısı Qasım əminin fəaliyyətindən danışılır. Qasım əmi kəndin sabiq yüzbaşısıdır. Dələduz və hiyləgərdir. Onun yüzbaşılıq etdiyi kənddə dəhşətli səhnələr çoxdur. Burada insanlar bir-birini adları ilə deyil, ayamaları ilə çağırırlar. Bunun üçündür ki, Qasım əmiyə heç bir dəftər-filan lazım deyildir. O özü “mütrüb dəftəridir”. Bir çoxlarına ləqəbi də o vermişdir. Kəndlərdə Qasım əmi kimi yüzbaşılardan başqa istismarçı bəylər, xanlar, mülkədarlar da vardır.

Ə.Haqqverdiyev, ictimai mühiti və insanları əks etdirərkən müxtəlif üsullardan istifadə edir, eyni xasiyyətli adamlardan bir çoxunu öyrənib (şübhəsiz ki, eyni sinfə mənsub olanları) onların əsas xüsusiyyətlərini bir nəfərin simasında ümumiləşdirir, tipik şəraitin tipik surətlərini yaradır. O yazır: “Mən gələn məqalələrimdə heç maralımın adını yazmayacağam, çünki hər maralım öz-özünü tanıyacaq. Qarelər üçün bu adların bir elə əhəmiyyəti yoxdur; maralın adı istəyir, Rəməzan, istəyir Şəban, istəyir Səfər, istəyir Rəcəb olsun, qare üçün bir təfavüt etməz. Ancaq maral olsun. Bu maralın adı hərçənd Qasım əmidir, amma Qasım əmi bir maral deyil. Neçə yüz, bəlkə neçə min maralı yığıb, bir yerdə yoğurub içindən bir maral çıxarıb adını Qasım əmi qoymuşam” (“Molla Nəsrəddin”, 20 avqust 1910, №30).

Ədib hekayələrində burjuva-mülkədar cəmiyyətinin ayrı-ayrı nöqsanlarını, ictimai xəstəliklərini tənqid edərkən gülüşdən, onun müxtəlif şəkillərindən bacarıqla istifadə edir. Məsələn, “Mütrüb dəftəri”, “Həmşəri pasportu” hekayələrində ictimai qanun-qaydalar tənqid olunur. Buradakı gülüşdə istehza daha çox nəzərə çarpır. Ümumiyyətlə, istehza, Ə.Haqqver-

diyev gülüşündə, tənqid üsulunda mühüm yer tutur. Onda istehza həm açıq, həm də gizli şəkildədir.

“Bomba”, “Qiraət”, “Diş ağrısı” və başqa hekayələrdə isə gülüşlə yanaşı göz yaşları da, gülüşdən doğan kədər də vardır. Bu gülüş güldürdüüyü oxucunu sonra dərinlən kədərnlendirir. Bu cəhətdən Ə.Haqverdiyevin gülüşü böyük rus yazıçısı Çexovun gülüşünü yada salır.

Ə.Haqverdiyev hekayələrinin əsas mövzularından biri mövhumatın tənqididir.

“Cəhənnəm məktubları”, “Mozalan bəyin səyahətnaməsi”, “Marallarım” kimi əsərlərində müəllif cəhalət, nadanlıq və köhnə etiqadlara istehza edir, xalqın ruhunu, zəhnini zəhərləyən mübəllicləri kəskin tənqid atəşinə tuturdu. “Cəhənnəm məktubları” bu nöqteyi-nəzərdən daha təsirlidir. Dünya ədəbiyyatında bir çox yazıçılar, o cümlədən Haqverdiyev də, yaşadıkları dövrün, ictimai-siyasi həyatın bir sıra məsələlərini ifşa üçün “cəhənnəm” adlanan “o biri dünyadan” bir vasitə kimi istifadə etmişlər. Ədib özü yazır: “Söz yox ki, cəhənnəm özü bir mövhumi məkandır. Amma bu əsərdə “cəhənnəm” sözünü “mənfəi tiplər” cəmiyyəti mənasında düşünməlidir”.

“Cəhənnəm”dəki günahkarlar kimdir? Avam zəhmətkeşlərin canına, malına qəsd edən istismarçılar, vətəni pula satan rüşvətxorlar, camaatın arasında ədavət salan yalançı din nümayəndələri, müstəbid hakimlər, yetim malı yeyənlər, çar məmurlarına yaltaqlanan şeytan təbiətli, qulluqbazlar və s.

Haqverdiyevin “Marallarım” sərlövhəsiylə çap etdirdiyi hekayələr “Cəhənnəm məktubları”nı tamamlayır. Hekayələrdə “cəhənnəmdə” cəza çəkənlərin oraya “getməzdən” əvvəl dünyada gördüyü işlər təsvir və ifşa olunur. “Marallarım” kimlərdir? Ədib özü bu suala belə cavab verir: “Şükür olsun Allaha, Yer üzündə mənim marallarımın hesabı üç yüz milyona çatıb. Gedərsən İrana, Hindistana, Türküstanə, Ərəbistanə, Buxaraya, Əfqanıstanə, İrəvanə, Naxçıvanə, Qarabağa, Lənkərənə, Salyanə, Bakıya, Batumə, Dərbəndə, Dağıstanə... hər yer mənim marallarım ilə doludur. Gözəl marallarım, qotur, bitli marallarım, başları qapazlı marallarım, üzləri tüpürcəkli marallarım”.

Ədib, “Mozalan bəyin səyahətnaməsi”ndə olduğu kimi, “Seyidlər ocağı” hekayəsində də məsciddə vəqə olan əhvalatı oxucuya göstərir. Allah və şəriət adından çıxış edən dələduzlar öz hiylə və kələklərini müqəddəs evdə həyata keçirirlər.

“Pir”, “Seyidlər ocağı”, “Qiraət”, “Cəhənnəm məktubları” kimi əsərlərdə diqqəti cəlb edən xüsusiyyətlərdən biri haşiyələrdir. Həmin ha-

şiyələr müəllifin demək istədiyi fikri aydınlaşdırır, təsir gücünü artırır. Hekayənin özü kimi maraqla oxunan haşiyələrdə keçmiş şəhər evlərinin quruluşu, adət və ənənələr, köçərilərin yaşayışı, inqilabdan əvvəlki teatrın vəziyyəti, hacıların, məşədi və seydilərin işlətdikləri fırlıqlar haqqında məlumat verilir. Yazıçının hekayələrində başqa tipli haşiyələr də vardır ki, bunlar bitmiş yığcam hekayələrdir. “Diş ağrısı” hekayəsindəki haşiyədə buqələmun kimi cilddən-cildə girən, “vaxtından, mövqeyindən istifadə” edən bir “maralın” sərgüzəşti nəql edilir. Burada süjet də, tip də, hadisə də tamdır.

Ə. Haqverdiyevin hekayələrində, bir çox müasirlərinin yaradıcılığında olduğu kimi, maarif, təlim-tərbiyə məsələlərinə xeyli yer verilmişdir. “Şikayət” hekayəsində din ilə elm arasındakı ziddiyyət, yeni təlim-tərbiyənin xalqı ayıq saldığını dərk edən din nümayəndələrinin müxtəlif fırlıqlara əl atmaları təsvir olunmuşdur. Vəzifəsinə pul, qazanc mənbəyi kimi baxan, tipin öz sözü ilə deyilsə “başını gırləyən “uçitel” Mirzə Səttarın “Gedirəm dərs gətirməyə!” sözlərini nəinki uşaqlar, böyüklər də əzbər bilirlər. Mirzə Səttar bu sözlərlə uşaqları aldadır və qapı-qapı düşüb sülənir. “Tənqid” hekayəsində Mirzə Mahmud kimi “tənqidçilər” və simasız qəzetlər tənqid edilir. “Tənqid” hekayəsinin qəhrəmanı burjuva ziyalı Mirzə Mahmud “Ac həriflər” pyesindəki “ac həriflərdən” biri və ən pisidir. O, “İftira” qəzetinin mühərriridir, teatr tamaşalarından başqa, aşxanaları da tənqid edir. Mirzə Mahmuda bir manat göstərən kimi əqidəsi də, məsləki də dəyişir. Beləliklə, Haqverdiyev göstərir ki, mənfəət-pərəst burjuva ziyalı zəhmətkeş kütlələr üçün saxtakar ruhanilər qədər qorxulu və zərərliyə.

Ədibin 1915-ci ildə çap etdirdiyi “Şeyx Şəban” hekayəsi realist Azərbaycan nəsrinin ən gözəl nümunələrindəndir. Burada “kiçik” insanların faciəsi, onları şikəst vəziyyətə salan köhnə cəmiyyətin tənqidi yaddan çıxmayan səhnələrlə verilmişdir. Hekayənin qəhrəmanı Şeyx Şəban mülkədar-burjuva cəmiyyətində başını itirmiş minlərlə insanlardan biridir. O, həyatını təmin etmək üçün cildən-cildə girir, oğru-quldur olur, həbs-xanada yatır, nəhayət, mövhumatın təsiri ilə azançı olur, şeyx ləqəbini qazanır və axırda da mənasız keçirdiyi həyatla vidalaşır. Arvadı Gülsüm də Şeyx Şəbana bənzəyir. O da əlindən gələnlərlə işlərdən yapışır. Əgər Şeyx Şəban “azan vermək”, “meyit qabağında qəbiristanına getmək”, “fəqir-füqəranın ayaqqabısını yamamaqla” gün keçirirsə, Gülsüm də “çöp ötürür, ruf tutur, noxud falı açır” və s. Nə Şeyx Şəbanın, nə də Gülsümün aydın bir ideali yoxdur və ola da bilməzdi.

“Şeyx Şəban” hekayəsi elə bir aynadır ki, bu aynada köhnə Azərbaycanın xırda ticarət şəhəri üçün səciyyəvi olan bir çox səhnələr, insanlar öz real əksini tapmışdır.

“Şeyx Şəban” öz quruluşu etibarilə də orijinaldır. Hekayədə süjetli kompozisiyanı təşkil edən əsas hissələrin hamısı vardır. Möhkəm və aydın kompozisiya ustası olan Haqverdiyevin hekayələrində hadisələr ya müstəqim yolla inkişaf edir (“Aydın şahidliyi”, “Pir”, “Bomba”, “Tənqid”, “Çəsmə” və s.), ya iki xətlə, paralel surətdə davam etdirilir (“Odabaşının hekayəsi”, “Koroğlu”), ya da qeyri-müstəqim xətt üzrə inkişaf edir ki, burada əhvalatın ortasından bir hadisənin sonu hekayənin əvvəlinə keçirilir və baş verən əhvalatın səbəbləri sonradan nəql edilir (“Ata və oğul”, “Şəbih”, “Şeyx Şəban” və s.).

Yığcamlıq, təsvir və surətlərin reallığı, təbiiliyi, dilin oynaqlığı və lakoniklik Haqverdiyev hekayələrinin əsas xüsusiyyətləridir. Ədibin bir neçə hekayəsinin məzmun və süjeti nağıl və lətifələrdən alınmışdır. Onlar yazıcının öz yaradıcılıq xüsusiyyətlərinə görə işlənib, tamamilə orijinal, mükəmməl bədii əsərlər şəklinə düşmüşdür. “Cəhənnəm məktubları”, “Seyidlər ocağı”, “Pir”, “Şəbih”, “Dəcələbad” kimi hekayələrdə nağıl və lətifələrdən, onların quruluşundan, başlama tərzindən, gözlənilməz nəticə ilə bitməsindən bacarıqla istifadə edilir. Bu, hər şeydən əvvəl, hekayəni formaca daha mükəmməlləşdirir. Yazıçı lətifəni dövrün səciyyəvi adamları, hadisələri ilə yaradıcı şəkildə bağladığı üçündür ki, hekayə müasir ruhda olur və həqiqi həyatın inikası təsirini bağışlayır.

Ə.Haqverdiyevin hekayələri böyük ümumiləşdirmə qüvvəsinə malikdir. Kərbəlayı Zal 25 il polis qulluğunda çalışır və “pensiya” alıb, rahat dolanmaq ümidi ilə yaşayır. Amma işlər öz qaydası ilə getmir. O, bomba əvəzinə qarpız tapır və Kərbəlayı Zalı işdən kənar edirlər (“Bomba”). Camaatın avamlığından məharətlə istifadə edən fırıldaqçı din nümayəndələri şəbih çıxardır və ciblərini doldururlar (“Şəbih”). Yenə camaatın sadələşməliyindən ustalıqla istifadə edən lotu, avara, dələduzlar hiylə ilə pir düzəldib, oranı kef, əyyaşlıq xərcləri mənbəyinə çevirirlər (“Pir”). “Mədəni” bir vəkil olan Mahmud bəy çəsmək zarafatı ilə dostunu çərdəldib öldürür (“Çəsmək”). Arvadının avamlığından və sadələşməliyindən istifadə edən Məşədi Qulam gecələr min cür hiylədən çıxır (“Qiraət”). Ağrıyan bir diş çəkdmək üçün əlli qəpiyə qıymayan Hacı Rüstəm biləbilə üç sağlam dişini çəkdirib əlli qəpik verir və həkimi aldatdığına sevinir (“Diş ağrısı”) və s. Bütün bu hadisələr gülməli və kiçik görünsə də, bir sıra acı həqiqətlərin ümumiləşdirilmiş tipik ifadəsidir.

Ə.Haqqverdiyev, yaradıcılığının ikinci dövründə C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir kimi inqilabçı–demokrat sənətkarlarla çiyin–çiyinə getmiş, XX əsr ədəbiyyatının ən qüdrətli sənətkarlarından biri kimi tanınmışdır.

* * *

1920-ci ildən sonra Ə.Haqqverdiyev yaradıcılığının üçüncü dövrü başlanır. Bu dövrdə (1920–1933) Ə.Haqqverdiyevin görüşlərində əmələ gələn ciddi dönüş yazdığı pyeslərdə öz əksini tapmışdır. O, həmin əsərlər və bir çox gözəl hekayələrilə sovet dövrü Azərbaycan ədəbiyyatının ilk yaradıcılarından olmuşdur.

“Köhnə dudman” (1927) Haqqverdiyevin ikinci tarixi dramı idi. Pyesdə XVIII əsr feodallarından Pərviz xanın vəhşilikləri, adam alıb–satması, kəndlilər üzərindəki zülmü təsvir olunur. Əsərdə yazıçının nəzəri cəlb edən müvəffəqiyyətlərindən biri də üsyankar kəndli surətləri yaratmasıdır. Bədil, Eldar, Rəşid, xüsusən Allahqulu haqq və ədalət tələb edən, zülmə boyun əymək istəməyən, intiqam alovu ilə yanan mübariz kəndlilərdir. Azgın Pərviz xan namuslu və igid kəndli Allahquluya ağlagəlməz zülmələr edir. Onun oğlu Bədəli yüz əlli manata Rəhim xana satır. Gözəl qızı Gülsənəmi qaçırdır və Allahqulunun özünü dar ağacından asdırır. Rəhim xanın zülmündən tənqə gələrək yoldaşlarını götürüb dağlara çəkilən Bədəlin dərdi el dərdir, eli zülmədən, dardan qurtarmaq qeyrətidir.

“Baba yurdunda” (1927) pyesində Pərviz xanın nəslindən olan Cahangir ağanın zülmü təsvir olunur. Aradan iki əsr keçməsinə baxmayaraq, Azərbaycan kəndlisinin halı dəyişməmişdir. Pərviz xan getmiş, Cahangir ağa gəlmişdir. Cahangir ağa yoxsul kəndli qızı Gülnisəni zorla özünə alır, nişanlısı yoxsul İskəndəri isə öldürtdürür. Əsərin axırında Cahangir ağanın oğlu, İskəndərzadə adı ilə meydana çıxır və öz atasına qarşı mübarizə aparıb, ölkədə zəhmətkeşlər hakimiyyəti yaranmasına çalışır. Kəndli qızından olan İskəndərzadə dairə icraiyyə komitəsinin sədri vəzifəsində işləyir. Müəllif yoxsul kəndlilərin zülmədən azad olub, hökumət işlərində böyük mövqə tutmalarına sevinir, xalqın azadlığı uğrunda çalışan İskəndərzadəni dərin məhəbbətlə təsvir edir.

Pyesdəki Həsən surəti də maraqlıdır. O, kasıb kəndlidir. Lakin xəbis və alçaqdır. Qızı Gülnisənin yalvarış və göz yaşlarına baxmayaraq, onu Cahangir ağanın pəncəsinə atır və özünün “səadətə” çatdığına sevinir. Cahangir ağa ilə qohum olmağından istifadə edərək, yoxsul kəndlilərin başına olmazın oyunlar açır. Xalqın, o cümlədən ədibin Həsən kimi xəbislərə, “qınından çıxıb qınını bəyənməyənlərə”, “öz sinfinə qənim kəsirlənlərə” nifrəti daha artıqdır.

“Ağac kölgəsində” (1921) pyesində Mustafa bəylə kasıb kəndli Cəfər kişi arasındakı konflikt həyatın özündəki konfliktidir.

Əsərin əsas qəhrəmanlarından müəllim Kərim acı həqiqətləri izləyə-izləyə kənddə nəhaq öldürülən yoxsul Cəfər kişinin meyitini mustafabəylərə göstərərək, kinayə ilə deyir: “Ölməz, qorxma, yuxuya gedib, ayılıb başqa bir dünya görəcək, qisas dünyası”dır.

Haqverdiyev qadın azadlığını və onun nəticələrini də ruh yüksəkliyi-lə qələmə almışdır. “Qadınlar bayramı” (1928) pyesinin qəhrəmanı Cahan xala kəndin yeniləşməsi yolunda böyük işlər görür. Kəndə su çəkilir, məktəb, savadsızlığı ləğv edən kurs, yaslı açılır. Cahan xala inqilabın yertirdiyi yeni insanlardan biridir; o öz hüququnu almış azad Azərbaycan qadınıdır.

“Çox gözəl” (1932) pyesi “vətəndaşlıq və səmimi qardaşlıq” hissin-dən danışan əsərdir.

“Qırmızı qarı” (1921) pyesində ədib qarını “qırmızı tufan elçisi”, müsbət bir obraz kimi qələmə alır. Qarının bir arzusu var: zəncir və zülm dünyasının axırına çıxmaq! Əsər, əsgərlərin zülmət səltənəti üzərindəki qələbəsi ilə bitir və qarının arzusu həqiqətə çevrilir.

Haqverdiyev mövhumat əleyhinə “Vaveyla”, “Kamran”, “Sağsağan” adlı pyeslər yazdığı kimi, “Uca dağ başında”, “İlanə”, “Odabaşının hekayəsi” kimi qüvvətli hekayələr də yazmışdır.

Yazıçı “Vaveyla”da (1926) fəzil dərbəndlilərin, molla kazımların, molla cabbarların – İrandan gələn bu hiyləgərlərin din adından düzəldikləri qanlı səhnələri göstərir və ifşa edirsə, “Sağsağan” (1931) pyesində də mövhumatla, cəhalətlə əlaqədar olan ənənələri kəskin tənqid edir.

“Kamran” (1931) pyesinin mövzusu İran həyatından alınmışdır. Yazıçı, hələ XX əsrin əvvəllərində bir parça çörək üçün neft Bakısına gələn on minlərlə İran əməkçilərinin ağır zəhmətlə qəpik-quruş qazanıb, sonra da geri dönüb, qazandıqlarını, kor-koranə din dəllallarına yedirdiklərini görürdü. Dini əldə quldurluq silahına çevirib Quran adından fitvalar verən müctəhidlərin ifşası pyesdə əsas xətlərdən biridir.

Pyesdəki əhvalatların hamısı Kamran obrazı ilə əlaqədardır. Kamran obrazını biz “Odabaşının hekayəsi”ndən Fərman adı ilə tanıyıırıq. O, varlı tacir Hacı Kamyabın qardaşı baqqal İbrahimin oğludur. Fərman hekayədə aciz, hər zülmə boyun əyən, sevgilisi Gövhərtacdan əli çıxdıqdan sonra yeganə yolu dərvişlikdə görən, nəhayət, vərəmləyib, köhnə mühitdə məhv olan bir gənctir. Kamran ondan tamamilə fərqlənir. Həyat, yaşadığı cəmiyyət, gördüyü haqsızlıq onu istismar dünyasına qarşı bir üsyançı-

ya çevirir. O əvvəllər müti bir cavan olduğu halda, sonralar xalqın qanını içən müctəhid hacı mirzə əhmədağalara qarşı dərin bir qəzəblə təbliğat aparır.

Kamranın sevgilisini əlindən alırlar, lakin bu acınacaqlı hadisə onu daha da fəallaşdırır. Onun şəxsi intiqamı ictimai intiqama çevrilir. İndi o, tək özünü deyil, əzab çəkən xalqı düşünür.

Pyesdə Hacı Kamyab, onun arvadı Bibixatun, müctəhid Hacı Mirzə Əhmədağa, həkimbaşı Mirzə Mehdi də öz orijinal səciyyələri ilə fərqlənirlər.

* * *

Nəsr yaradıcılığını davam və inkişaf etdirən yazıçı sovet dövründə də “Marallarım” silsiləsində hekayələr yazmışdır. Bu hekayələr mövzuca müxtəlifdir. Hekayələrin bir qismində çar hakimiyyəti dövründə yaşayan satqın, yaltaq, ikiüzlü bəylər, xanlar, hacılar, tacirlər, çinovniklər və polis məmurlarının acgözlüyü tənqid edilir (“Odabaşının hekayəsi”, “Çəşmək”, “Mirzə Səfər”, “Pristav və oğru”, “İt oyunu”, “Diş ağrısı”, “Qaban” və s.).

“Mirzə Səfər” hekayəsində açıq gözlü, namuslu bir ziyalının surəti verilir. Mirzə Səfər idarədə katib vəzifəsində çalışır. Yuxarı təbəqə işçilərinin çoxu rüşvətlə baş girlədikləri halda, Mirzə Səfər insanı baş aşağı edən bu çirkin əmələ nifrət edir. Onun vəzifəsi ərizə yazmaqdır. Ərizə yazdıranın dövlətli və ya kasıb olması onu maraqlandırmır. O, az gəlirlə kifayətlənir. Mirzə Səfərin yaltaqlardan da zəhləsi gedir. Onun uşaqlarını məktəbdən çıxarırlar. Bu hadisə Mirzə Səfərə ağır təsir edirsə də, Həsən ağa kimi murdar adama baş əymir. O sınır, amma düşmən qabağında əyilmir, çünki əyilmək xasiyyəti Mirzə Səfərin təbiətinə yaddır.

Tarzən Cavad (“Qoca tarzən”) və Mirzə Hüseyn (“Koroğlu”) də öz səciyyələri etibarilə Mirzə Səfəri xatırladırlar. Onlar da yaltaqlıq nə olduğunu bilmirlər. Tarzən Cavad özünün və sənətinin ölmədiyini, yeni nəsil simasında yenidən həyata qayıtdığını gördükdə sevinir.

“Qaban” hekayəsində çar hakimiyyəti illərində qaçaq Əbdülkərimin öz yoldaşları ilə şəxsi və ictimai zülmə, haqsızlığa qarşı mübarizəsi təsvir olunur. Qaçaq Əbdülkərimin anasına olan səmimi münasibəti və anasının mərd siması yazıçı tərəfindən yığcam və qabarıq şəkildə canlandırılmışdır. Ananın məğrur hərəkəti heç vaxt yaddan çıxmır: “Əbdülkərim anası ağlamaz. Sən də, oğul, dünyada igid yaşayıbsan, ölümə də igid get, rəngin bir zərrə qaçarsa, sənə oğul demərəm”.

“Haqq Mövcud” hekayəsində yazıçı pulun köhnə cəmiyyətdə tutduğu mövqeyi təsvir etmişdir. Hakim sinif nümayəndələri insaf, mürüvvət

və ədaləti ancaq pulla, rüşvətlə ölçürlər. Dövlət məmurları ölkə daxilində qayda-qanunu, asayışı qorumaq əvəzinə, öz mənfəətləri üçün min bir cinayət və pozğunluq törədirlər.

“Çeşmək” hekayəsinin qəhrəmanı vəkil Mahmud bəydir. İnsanı “müdafiə” etmək hüququnu almışdır. Lakin o, bunun əvəzində ağıllı insanları dəli edib həzz alır, özü insan hüququnu tapdalayır. Ədib Mahmud bəyə gülür, onu kinayə hədəfi edir.

“İt oyunu”, “Pristav və oğru” hekayələrində dar düşüncəli pristavların iş üsulları tənqid olunur. Onlar rüşvət alıb oğru və quldurların sayını artırır, öz şəxsi mənafeləri üçün xalqın başına oyun açırlar.

“Söhbət”, “Kapitalizmlə mübarizə”, “Keçmiş günlər” kimi ikinci qism hekayələrdə yeni həyat əks etdirilir. “Söhbət” hekayəsində yeniliyin necə qalib gəldiyi yığcam, həyati cizgilər və mühakimələrlə verilir.

“Kapitalizmlə mübarizə” hekayəsində tacir Ağə Qurbanın ümidləri, xam xəyalları, “kapitalizmlə mübarizə aparması”, sadələşməni qüvvətli bir yumorla təsvir edilmişdir.

Haqverdiyev bir klassik kimi həmişə əzizdir, həmişə canlıdır.

Kamran Məmmədov

Dram
serleri

YEYƏRSƏN QAZ ƏTİNİ, GÖRƏRSƏN LƏZZƏTİNİ

*Keyfiyyəti-qəribədir ki,
üç məclisdə tamam olur*

ƏFRADİ-ƏHLİ-MƏCLİS

Hacı Mehdi – Osmanlı davasında bir qədər qazanıb, 50 yaşında

Ələsgər – onun qardaşı, 45 yaşında

Sənəm – Hacı Mehдинin əvvəlinci arvadı, 30 yaşında

Güllü – Hacı Mehдинin ikinci arvadı, 25 yaşında

Nəbi – qəssab, Güllünün atası, 50 yaşında

Mirzə Heydər – cadugər, 40 yaşında

Məşədi İman – sövdəgər, 40 yaşında

Gülpəri – qoca arvad, elçi, 50 yaşında

Qiyas – Hacı Mehдинin ev nökrü, 18 yaşında

Əhvalat vaxt olur Qarabağ vilayətində. İkinci məclis ilə üçüncü məclisin arasından dörd il keçir.

ƏVVƏLİNCİ MƏCLİS

Hacı Mehдинin otağı nümayan olur. Yaxşı döşənmiş otağın iki tərəfində qabaq-qabağa iki döşək püştü ilə salınmış. Otağın bir qapısı sağ tərəfdə, bir qapısı sol tərəfdə və iki qapı müqabilə. Hacı Mehdi əyləşib döşəklərin birinin üstə, Şiraz qəlyanı damağında. Bir azdan sonra başın qalxızıb üzünü tutur qarıya, nökrü çağırır.

Hacı Mehdi. Ay gədə, Qiyas!

Nökr (daxil olur). Nə buyurursan, ağa?

Hacı Mehdi. Mirzə Heydəri gedib gördünmü? Necə cavab gətirdin?

Nökr. Ağa, Mirzə Heydər neçə vaxtdır gəlib, buradadır. Əgər istəyirsən bu saat çağırım gəlsin.

Hacı Mehdi. Ay namərbud, neçə vaxtdır gəlib, niyə mənə xəbər verməyibsen? Nə qayıırırdın? Hansı cəhənnəmə getmişdin?

Nökər. Ağa, dəxi niyə acığın tutur, aşpaz övrət göndərmişdi bazara, dolmadan ötrü kələm almağa.

Hacı Mehdi. Yaxşı, bazara getməmişdən gəlib mənə deyə bilməzdin, heyvan? Kişi iki saatdır gəlib müntəzirdir. İtil gözümün qabağından!

Nökər (*öz-özünə söylənir*). Erməniyə koxa dedilər, çuxasını öz-gəyə götürdü. İndi buna da ağa dedilər, qudurdu.

Hacı Mehdi. Dodağının altında danışma. Çağır gəlsin! (*Nökər gedir.*) Bu nökr bilmərrə məni təngə gətirdi. Həqiqət buğda çörəyi qarın deşən olur deyirlər, doğru imiş.

Mirzə Heydər (*daxil olur*). Səlaməleyküm.

Hacı Mehdi. Ələykəssəlam, Mirzə! Buyur, buyur əyləş. (*Mirzə əyləşir.*) Əhvalın necədir, Mirzə? Heç görünməyirsən?

Mirzə Heydər. Bəndə, nə vaxt buyursanız, qulluğunuzda hazıram.

Hacı Mehdi. Görək mirzə, bağışlayan, nökr səni incidib. Çoxdan gəlibsən, mənə heç xəbər etməyib.

Mirzə Heydər. Xeyr, hacı. Bu nə sözdür buyurursunuz? Bəndə həmişə sizin müxlüsünüz varam. Mənim üçün belə zəhmətlər çox rahatlıqdır.

Hacı Mehdi. Çox razıyam. Amma görək genə bağışlayan, zəhmət vermişəm.

Mirzə Heydər. Allah bağışlasın, bu nə sözdür, hacı, buyurursunuz?

Hacı Mehdi. Bilirsən, mirzə, sənə nə üçün zəhmət vermişəm?

Mirzə Heydər. Xeyr, hacı ağa, buyurun görək.

Hacı Mehdi. Bir təvəqqəm var, mirzə, qorxuram əmələ gətirə bilməyəsen.

Mirzə Heydər. Hacı, belə sözləri buyurmayın. Bəndəni ölümə də göndərsəniz boyun qaçırmaram. Siz ki məni ölümə göndərməyəcəksiniz?

Hacı Mehdi. Di onda qulaq as deyim.

Mirzə Heydər. Bəli, buyurun, hacı ağa.

Hacı Mehdi. Bax, mirzə, mən dünən hamamdan qayıdan vaxt bir arvad tayfasına rast gəldim. Hava da bir az külək idi. İttifaqən külək arvadın başından çadırşəbini atdı, arvadın üzünü açdı. O vaxt mənim halətim dəyişdi və özümü bilmərrə itirdim. Guya ki, məni qalxızib ikiəlli vurdular yerə. Bu çanacan əqlim başıma gəlməyib. Vallahi

heç bilməyirəm evə necə gəldim çıxdım. İndi mənim də səni çağırmağımın səbəbi budur ki, gərək mənə bu işdə bir çarə tapasan ki, mən o övrəti alım.

Mirzə Heydər. Xub, hacı. Əvvəl gərək bilmək o, qızıdır, ya yox? Və bir də kimin qızıdır? Bəlkə ərddədir?

Hacı Mehdi. Mən gəldim evə yarımcan. O saat adam göndərdim Gülpəri qarını çağırdım və övrətin bir para nişanələrini ona dedim. Deyən kimi bildi və dedi ki, o qız qəssab Nəbinin qızıdır. Adı da Güllü və özü də qızıdır. Bax, mirzə, imdi aman günüdür, mənə bir əlac eylə. Əlindən gələni müzayiqlə eləmə. Sənə bir yaxşı xələt verrəm.

Mirzə Heydər (*əlini aparır alnına və bir az fikrə gedir*). Bir adam göndərin, hacı, bircə Gülpərinə buraya çağırırsın, görək nə tövr edərək.

Hacı Mehdi (*üzünü tutur qapıya*). Ay gədə, Qiyas! (*Qiyas daxil olur.*) Get Gülpəri qarıya deyilən ağam səni çağırır, səninlə işi var, tez deyilən gəlsin. Genə bayaqkı kimi kələm almağa getmə. (*Nökər gedir.*) Yaxşı, mirzə, indi fikrin nədir?

Mirzə Heydər. Hacı, bunun bir fikri yoxdur. Çox asan işdir. Amma bir zad var ki!

Hacı Mehdi. Nədir o zad, de görüm.

Mirzə Heydər. Hacı, bağışlayınız, sizin Allaha şükür bir parça yeməyə çörəyiniz var, övrətiniz var, dörd nəfər, Allah saxlasın, uşaqlarınız var. İndi sizin iki arvad nəyinizə lazımdır?

Hacı Mehdi. Ay mirzə, mən səni buraya vəz verməyə çağırمامışam. Əgər bu iş əl qoya bilərsən qoy. Yox, qoymayacaqsan, onu de. Dəxi mənə vəz vermək lazım deyil.

Mirzə Heydər. Ay hacı, dəxi nə üçün acığınız tutur? Bir söz idi dedim, hər nə buyurursunuz yerinə yetirirəm.

Hacı Mehdi. Dəxi mən bir zad bilmirəm, ancaq bu işdə hər nə kələyin var işlət.

Gülpəri (*daxil olur*). Salaməleyküm, hacı qadan alım, genə nə olub məni yadına salıbsan, nə qulluğun var?

Hacı Mehdi. Gəl otur, indi görərsən nə qulluğum var. Qulluğum çoxdur. (*Gülpəri əyləşir qapının ağzında. Hacı üzünü tutur mirzəyə*) Bu da Gülpəri!

Mirzə Heydər (*əlini salıb cibinə, kağız, qələmdam çıxarır*). Hacı, hərçənd mən bu iş əl qoyaram, ancaq qorxuram ki, sonra cəmi təqsiri, günahı mənim boynuma qoyasınız.

Hacı Mehdi. Ay rəhmətliyin oğlu, dəxi artıq söz lazım deyil, işini gör.

Mirzə Heydər. (*Gülpəriyə*). Gülpəri, bilirsən, hacı istəyir qəssab Nəbinin qızı Güllünü alsın. Ondən ötrü səni çağırmışıq ki, gedəsən qəssab Nəbinin arvadının yanına elçiliyə. İndi hər nə deyəcəksən, nə tövr söz açacaqsan, o sənin işindir. Onu sən yaxşı bilirsən. Elə ki işi qurtardın, hacı sənə bir yaxşı xələt verəcək.

Gülpəri. Ay başına dönüm, qəssab Nəbinin arvadı bir lovğa şeydir, o heç indiyə kimi gözəl-göyçək cavan oğlanları bəyənməyib, onlara qız verməyib. İndi mən ora getsəm, vallahi mənə it ilən qovarlar. Deyərlər ki, ay kaftar, bizim qızımız qırmızı saqqallı, qoca kişinin tayıdır?! Hərçənd hacı dövlətlidir, amma genə qəssabın arvadı günü üstünə qız verməz.

Mirzə Heydər. Bəs mən nəçiyəm? Mən elə iş görərəm ki, heç bir söz deməzlər.

Gülpəri. De görüm nə eylərsən, əlinə ağac alıb gedib onlar ilə dava edəcəksən?

Mirzə Heydər. Sən ağzına gələni söyləmə, sözümə qulaq as. Mən indi üç dua yazaram: birini qoyarsan dilinin altına, onda sən hamısına şirin görünərsən. Heç kəs sənə yaman söz deməz və bir də bir dua yazaram onu it tükü ilə, ancaq qara it olsun və pişik tükü ilə bir yerdə qəssabın qapısından girəndə basdırarsan və üçüncü duanı qoyarsan suya, bir gecə qalar suyun içində. Sübh, gün çıxmamış bir almanı üç dəfə salıb çıxardarsan o suyun içinə və qalan su ilə üzünü yuyarsan və almanın da bir parçasını bir tövr qəssabın qızına, bir parçasını da anasına verərsən, sonra iş düzələr gedər. Di imdi səbr elə, duaları yazım. (*Başlayır yazmağa.*)

Gülpəri. Yaxşı, yaz görək necə olar.

Hacı Mehdi. A Gülpəri, bu işi düzəltəsən, mənə özünə borclu elərsən. Sənə elə bir xələt verərəm ki, heç misli olmasın və hansı çitdən özün bəyənsən, tuman alaram. Ala, qabaqca də sənə bir az xərclik verim. Allah qoysa, iş ki düzəldi, səni razı edərəm, necə ki, xahişin.

Gülpəri (*pulu alır*). Allah oğlunu saxlasın. Allah qoysa, hacı, mirzə duaları yazar, apararam, yəqin ki düzəldərəm. Sonra, hacı, səndən bir zad təvəqqe edəcəyəm.

Hacı Mehdi. Nədi, de görüm?

Gülpəri. Mənim kiçik oğlum evdə bekar oturub. Xahiş edirəm ki, onu götürüm burada sənə xidmət eləsin. Mən də sənənin canına nə qədər ömrüm var, duaçı ollam.

Hacı Mehdi. O da baş üstə, dəxi nə qulluğun var? Elə yaxşı oldu. Bu nadürüstü qovaram, sənənin oğlunu saxlamam. Sənənin oğlun yaxşı oğlandır.

Mirzə Heydər. Hə, Gülpəri, duaları yazdım. Dur gəl irəli. (*Gülpəri gəlir mirzənin yanına*) Bax, bu duanı qoyarsan dilinin altına, bu birini də it-pişik tükü ilə basdırarsan qəssabın darvazasının ağzında. Bunu da...

Gülpəri. Mirzə, başına dönüm, pişik də gərək qara olsun?

Mirzə Heydər. Yox, pişik hər rəng olsa olsun, ancaq pişik olsun. Bunu da...

Gülpəri. Dedim birdən deyərsən pişik də gərək qara olsun. Onda mən qoca arvad pişiyi hardan qova-qova tutacağam? Amma yaxşı oldu, öz evimizdə bir dənə boz pişik var, elə onun tükündən yolaram.

Mirzə Heydər. Yaxşı, dəxi bəsdır, qulaq as gör nə deyirəm. Bax bunu da suya salıb, içinə bir dənə alma salğınən və suyu ilə də üzünü yuyarsan, başa düşdünmü?

Gülpəri. Niyə başa düşmədim, a başına dönüm?

Mirzə Heydər. Bax, dəyişik salmayasan, hər birin öz yerinə qoy.

Gülpəri. Niyə dəyişik salıram, uşaq deyiləm ki.

Mirzə Heydər. Di get.

Gülpəri istəyir getsin.

Hacı Mehdi. Amma, Gülpəri, bax, dəxi mən demirəm nə tövr elə, nə tövr eləmə. Amma əlindən gələni müzaiqə eləmə.

Gülpəri. Ay hacı, başına dönüm, mənim saçım elə elçilikdə ağarıb. Əlli min tülkü fəndi bilirəm, hamısını salaram işə. Ancaq bizim gədəni bir tövr qoy.

Hacı Mehdi. Sən arxayın ol. Ancaq sən işi düzəlt, hamısı asandır. (*Gülpəri gedir.*) İndi, mirzə, sənənin dualarının təsirini görək.

Mirzə Heydər. Hacı, siz heç mənim dualarıma şəkk gətirməyin. Bu dualar ki mən yazmışam, həzrət Süleyman Ələyhüssəlamın dualarıdır. Çox mücərrəb dualardır. Mənim mərhum atam, Allah ölən-lərinizə rəhmət eləsin, bu duaların şəninə məşhur olmuşdu. Hər şənbə və çərşənbə günləri atamın qapısı dönərdi xan, bəy qapısına. Arvad, uşaq sübhədən ta axşamacan qapıdan getməyirdi, hərəsinin bir dərdinə

ələc edirdi. Birisi gəlirdi: molla, başına dönüm, aman günüdür, anam çala üstədir, işi çətinə düşüb. Görürdün bir dua yazdı verdi. Bax elə suya salıb, naxoşa içirdən kimi bari-həmlini qoyurdu yerə. Məsələn, birisi neçə ildir ki, gedib ərə, övladı olmayır. Gəlirdi atamın yanına: molla, başına dönüm, mənə bir əlac elə. Atam rəhmətlik döşün açıb, ürəyindən aşağı, burasına bir dua yazardı (*əlilə göstərir*), bir ildən sonra görürdün bir xələt götürüb gəlib, razılıq eləyir ki, molla, Allah sənin atana rəhmət eləsin, bu uşaq sənin duanın bərəkətindən olub. Mənim rəhmətlik atam az adamın fəryadına yetməyib. Cəmi aləm ona rəhmət oxuyur. Birisi dara düşəndə görürsən deyir, ax, Allah sənə rəhmət eləsin, ay Molla Zaman, mağul xalqın dadına yetirdin.

Hacı Mehdi. Tanıyram, ay mirzə!

Mirzə Heydər. İndi atam ölüb, Allah dünyadan gedənlərinizə rəhmət eləsin. Onun kitabları keçib mənim əlimə. Mən də belə çağ-çuqla, Allaha şükür, sizin dövlətinizdən beş-on şahı qazanıb, sizin kimi adamların kölgəsində dolanıb, zindəganlıq edirəm.

Hacı Mehdi. Bilirəm nə deyirsən, sənin danışmağın artıqdır. Səni elə razı edərəm, necə ki, sənin məramındı. Ala, qabaqca sənə bir az xərclik verim, apar ver ətə-zada. (*Əlini salır cibinə, istəyir pul versin. Bu halda Hacı Mehdi'nin qardaşı Ələsgər daxil olur.*)

Ələsgər. Ay Hacı Mehdi, dəli olubsan nədir? Saqqalının ağ vaxtında bu nə işdir tutursan? Ağlın başından çıxıbdır, nədir? (*Üzünü tutur Mirzə Heydərə*) A kişi, sən burada nə işin var? Çıxıb getsənə göbək yazmağın dalınca! Adam tapmayırsan başına ip salıb oynatmağa! Dur buradan, xəbis!

Mirzə Heydər. Ay ağa Ələsgər, dəxi nə üçün acıqlanırsan? Mən öz başıma gəlməmişəm ki! Məni də çağırın var ki, gəlmişəm də!

Ələsgər. Çox danışib səni bura çağırın, sənənlə belə! Dur buradan!

Mirzə istəyir dursun.

Hacı Mehdi. Mirzə, əyləş. Onun nəyinə qulaq asırsan? Onun hərdənbir cini tutur. (*Üzünü tutur Ələsgərə*) Balam, dəli olmayıbsan ki? Utanmırsan, özündən böyük qardaşının bir hörmətini saxla. Ağlın başından çıxıb, nədir? Bir de görüm nə deyirsən? Mən sən bu çığırmağında heç bir şey başa düşə bilmirəm.

Ələsgər. Mənim ağlın başımdadır. Amma sən ağlın, bir para işin, hərəkətin məni dəli eləyib.

Hacı Mehdi. A balam, nə danışırsan, bir əməlli danış görüm, nə deyirsən?

Ələsgər. Bircə de görüm Gülpəri qarı burada nə qayırdı?

Hacı Mehdi. Sənin nə borcundur nə qayırdı? Gülpəri bir qarıdır, həmişə buralara gələr-gedər, genə gəlmişdi.

Ələsgər. Qardaş, sən mənim başımı tovlaya bilməzsən. Mən də dünyada bir iyirmiyədək say bilirəm. Elə bilirsen ki, bir ağıllı sənşən. Əhvalatın hamısını mənə tamam-kamal nəql ediblər. Bax, bircə qulaq ver, gör nə deyirəm. Sən mənim adımlı, doğrudur, dəli qoydun, amma dünyanın cəmi işi belə düşüb ki, hər kəs doğru söz danışsa, xalqın gözünə pis görünər və adını da qoyarlar dəli. İndi, qardaş, sən osmanlı davasında bir az mal satmaq ilə pul qazanıbsan. Allaha şükür, heç kəsə ehtiyacın yoxdur, ta bir parça çörəyin var, öz külfətin ilə yeyib, rahat dünyada baş saxlayırsan. Mən də sənin kasıb qardaşınam. Hərçənd səndən bir təmənnam yoxdur. Sənin kölgəndə çərçilik-zad ilə dolanıram. Amma sən istəyirsən öz halal çörəyin burnundan tökülsün. Axır sən neyləyirsən iki arvadı? Allaha şükür, yaxşı arvadın, üç-dörd uşağın var. Dəxi bu nə işdir?

Hacı Mehdi. A gədə, sən mənə ağıl öyrətmə, mən öz işimi yaxşı bilirəm. Sən get bazara çərçiliyini elə. Sənin mənim işimə qarışmağın nahaqdır.

Ələsgər. Qardaş, sən mənim çərçiliyimə rişxənd edirsən, heç eybi yoxdur. Amma bir vaxt olar, mən də gəlib deyərəm: qardaş, kefin necədir? O vaxt qorxuram başını yuxarı götürə bilməyəsən. (*Mirzəyə*) Allah sənin evini yıxsın, sən bu biçarəni yoldan çıxarmısan. Bu saat sənin ciyərini çıxardaram. Amma genə böyük qardaş yanında həya eyləyirəm. Əgər bayıra çıxarsan, mən billəm nə elərim. And olsun Allaha, sənin başına bir oyun gətirəcəm ki, anadan əmədiyin süd burnundan gəlsin.

Mirzə Heydər. Ay başına dönüm, axır mənim təqsirim nədir? Mən deyəndə el anasıyam, sən çağırırsan sənin işini görürəm, o çağırır onun, bu çağırır bunun işini görürəm.

Ələsgər. Az danış, biiman. Dur buradan sağ-salamat, əlim sənə dəyməmiş çıx bayıra. Yoxsa səni bir el anası qayıraram ki, gəldiyin yolu azarsan, müftəxor!

Hacı Mehdi. Ay qardaş, sənə bayaq dedim ki, get, çərçilik ilə, istiot, zəncəfil sat. (*Mirzəyə*) Mirzə, sən buna qulaq asma, dəlidir bu...

Mirzə Heydər. Ay başına dönüm, elə ondan qorxuram ki, küçədə-zadda məni biabır eləyə, yoxsa mən bilirəm ki, bu...

Ələsgər. Qardaş, indi sənin beynin qızıbdır, özünü itirib-sən. Amma, bax, bir sözdü sənə deyib gedirəm, yadında saxla. Elə ki ikinci arvadı alıb gətirdin, bir gün olar hərəsi bir tərəfdən ağızlarını açıb ac qurd kimi səni yeyərlər, sonra düşərsən məndən pis günə. İndi mən gedirəm. Sən bu mirzə Heydər imansızla nə qayıracaqsınız qayırın, amma yeyərsən qaz ətini, görərsən ləzzətini. (*Gedir.*)

Hacı Mehdi. Dəxi çox boş danışma, get, get. (*Mirzəyə*) A kişi, dəli əlinə düşmüşəm də. Gündə gəlir çığırır, bağırır, gedir.

Mirzə Heydər. Hacı, sən elə ona tapşır ki, mənə küçədə-zadda bir söz deməsin. Yoxsa mənim bir az camaat içində hörmətim var, onu da tökər yerə, sonra biabır ollam.

Hacı Mehdi. Arxayın ol, mirzə. Mən ona qulaqburması verərəm... Hə, yaxşı yadıma düşdü. Ala, bir az sənə cibxərcliyi verim. Allah qoysa, elə ki iş düzəldi, sənə bir yaxşı xələt verəcəyəm. (*Pulu verir.*)

Mirzə Heydər (*pulu alır*). Evin abad olsun, hacı. Allah oğlanlarını saxlasın. Mən də gedim, axşamdır, bazara, bir az ət-dən-zaddan alım aparım evə, qulbeçələr üçün. Xudahafiz.

Hacı Mehdi. Xudahafiz, mirzə, xoş gəldin, bağışla, sizə zəhmət verdim.

Mirzə Heydər. Xeyr, hacı ağa, mən həmişə sizin nökrinizəm. (*Gedir.*)

Hacı Mehdi (*tək*). Çox yaxşı. İndi görək iş necə olacaq? Elə ki mirzə öz dualarını tərif edirdi, dəxi lap yəqin düzələcək. Gülpəri də öz işində mahirdir. Ümid hər ikisinə var. (*Nökəri çağırır.*) Ay gədə, Qiyas! Qiyas! (*Nökər daxil olur*). Gəl qalyanı apar suyunu dəyiş, bir yaxşı doldur, gətir. (*Nökər qalyanı götürüb gedir.*) Amma görək arvad isti sudan gələnə kimi işi tamam eyləyim, gəlib görsün iş-işdən keçib, məgər bir az qeylü-qal eylər, oturur yerində. Elə ki bir az çox danışdı, o tatırı, o onun canı. Bir-iki vurram, səsini kəsər.

PƏRDƏ

İKİNCİ MƏCLİS

Həmin otaqdır. Hacı Mehдинin evində. Həmin qayda ilə döşənmiş, necə ki, əvvəlinci məclisdə. Hacı Mehdi oturub öz-özünə danışır.

Hacı Mehdi (*tək*). A kişilər, bu ikiarvadlılıq nə yaman şey imiş. Allah harada iki övrətlilər var, hamısının evini yıxsın, hamısını mənim kökümə salsın. Övrət gətirmədim, canıma bir od gətirdim. Axşama kimi dava-şava. Yediyim çörək də bu bihəyaların əlindən boğazıma getməyir. (*Sənəm, Hacı Mehдинin əvvəlinci övrəti, daxil olur.*) Genə nə var qaşqabağını tökübsən? Niyə qoymursunuz bu dünyada bir parça zəhrimar çörəyi rahat yeyək, beş vaxt namazımızı qılıb oturaq. Axı bu nə qalmağaldır? Səsiniz tamam qonşuları az qalıb köçürtsün. Ay Allah sizə nələt eləsin?

Sənəm. A kişi, mən haçan qalmaqal elədim?

Hacı Mehdi. İş gör nə məqama çatıb ki, dünən qonşumuz Kərbəlayı Rəcəb çıxıb qabağıma, deyir bəs filanı, arvadım naxoşdur, çox bədhaldır. Gedib rus həkimi gətirmişəm. Buyurub ki, qoymayın küy-kələk olsun. Mən evdə uşaqlara qədağan eləmişəm, səslərin çıxartmasınlar. Amma sənin evinin hay-küyü azarlının aramını kəsib. Allah xatirinə, əgər mümkün olsa, evdə deyinən az qışqırınsınlar. Ay bihəyalar, ayıb deyilmi? Axır mən belə sözlər eşidəndə əriyib ölürəm. Ay eviniz yıxılsın, bir həyanız olsun, bir abrinız olsun. Yenə it olub düşmüşünüz biri-birinizin canına!

Sənəm. Ay kişi, vallah mənim səsim çıxmayıb. Dünən balaca uşaq gedib Güllünün bir yumaq sapını anlamayıb götürüb, aparıb uşaqlar ilə at-at oynayırarmış. Bir də gördüm, uşağa elə qarğış eləyir ki, yer-göy titrəyir. Deyir səni görüm bədəninə o yumaq boyda yara çıxsın. Mən də peşman oldum dedim: niyə uşağa qarğış eyləyirsən, gəl bir yumaq sapını verim. Elə onu dediyimi gördüm, özüm də peşman oldum. Elə bil ayıya dəyirmançı dedilər. Urus barıtı kimi elə partladı, Dəxi nə deyim? Hər nə ağzına gəldi dedi mənə. dəxi məndə təqsir var? İstəyirsən hər kəsdən soruş, mən də lam-cim oturdum yerimdə. Niyə işin həqiqətinə getməmiş məni söyürsən?

Hacı Mehdi. Heç arvadın dilini bilmək olmaz! Birinə deyirsən günah səndədir, atır o birisinin boynuna. O birisinə deyirsən, o da həmçinin. Dəxi lap naçar qalmışam, bilmirəm nə tövr eləyim, başıma nə çarə qılım.

Sənəm. Bircə de görüm bu səs-küy, dava, qalmaqal qabaqlar niyə yox idi?! Kefin qalxdı, getdin bu ağsaqqal vaxtında təzə arvad aldın, arvad-uşağın ola-ola. Bircə de görüm mən sənə nə eləmişdim? Məndə nə yamanlıq gördün ki, getdin mənim üstümə günü gətirdin? Həm özünü biabır elədin, həm də mənim günümü qara.

Hacı Mehdi. Dəxi yaxşı, bəsdir danışdın. İtil cəhənnəmə, başımdan açıl, ovqatımı təlx eləmə. İndi hərə gəlib mənə bir nəsihətçi olacaq.

Sənəm. Xeyr, Allah eləməsin mən sənə nəsihət eləyim. Dəxi acığın niyə tutur?

Hacı Mehdi. Sənə deyirəm baş-beynimi aparma, itil buradan, rədd ol! (*Sənəm gedir.*) Allah sizin kökünüzü yerdən qazınsın. Gedim yıxılıım yatım, bəlkə bir az bunların qalmağalından qulağım dincələ.

Hacı gedir o biri otağa. Məclis qalır boş. Bir az vaxtdan sonra Hacı Mehdiinin ikinci övrəti Güllü, dalınca Mirzə Heydər sol tərəfdən çıxırlar.

Güllü. Mirzə, buyur içəri.

Mirzə Heydər. Ay başına dönüm, xanım, hacı birdən gələr, mənı burada görər, sonra dərimə saman təpər.

Güllü. Qorxma, irəli gəl. Hacı çoxdan yatıb o yanda. Hacı elə bərk yatır ki, elə bil bir daşdır. Hərgah ayağına bir ip salıb sürüyəsən oyanmaz. Bəri gəl, qorxma. (*Mirzə gəlir otağın ortasına*) Bax, Mirzə, hərgah bu işdə mənə kömək eləsən, mən bilirəm ki, səni nə cür razı eləyəcəyəm. Bax, bir yaxşı tumanlıq Məşədi İmandan alıb arvadına bağışlayaram və özünü də hər tövr sənin razılığındır, elə razı edərəm.

Mirzə Heydər. Xanım, sənin sağlığın mənə puldan da, maldan da, bəlkə mənim canımdan da artıqdır. Nə buyurursan? Mənə sənin peşkeşin lazım deyil. Təki sən sağ ol, sənin işin düzəlsin, sonra hamısı yola gedər. İndi, xanım, başına dönüm, tez ol, hər tövr dua buyurursan de, yazım. Birdən hacı gələr, sonra mənim nəfəsimi kəsər.

Güllü. Qorxma, hacı daş kimi yatıb, işini arxayın tut. Bax, mirzə, dəxi utanmaq yeri deyil, gərək işin hamısını sənə açıb deyəm.

Mirzə Heydər. Əlbəttə, gərək məndən heç bir şey gizlətməyəsən. Çünki biz məhrəmik, necə ki, övrət öz sirrin ərinə, qardaşına, oğluna açar, deyər, bizdən də gərək gizlətməsin. Çünki gizlətsə duanın bilmərrə əsəri olmaz.

Güllü. Bilirəm a! Bax, hacı mənı hərçənd təzə gətirib və təzə övrətin də hörməti, görmüşük, bir az kişinin yanında artıq olur. Amma

hacı heç bilmir mən nəyəm. Məni Allah yaradıbdır, ya dəmirçi döyübdür. İndi bax, başına dönüm, mirzə, gör bir tövr eləyə bilərsənmi kişi heç olmasa mənə də bir yaxşı göz ilə baxsın.

Mirzə Heydər. A xanım, belə işlər mənim əlimdə su kimidir. Bir dua yazaram, hacı əvvəlki arvadından bilmərrə soyuyar və cəmi məhəbbətini salar sənə. Amma belə duaların xərci bir az artıq olur. Əvvəla, gərək bir sarı toyuq ola, ancaq yumurtlamamış gərək olsun və bir para da dava gərək bazardan alınsın ki, həb qayırılsın, o toyuğa üç gün verim yesin. Üç gündən sonra haman toyuğu kəsəm, onun qanı ilə dua yazam.

Güllü. Yaxşı, indi sarı toyuğu biz burada hardan tapaq?

Mirzə Heydər. Ay xanım, sən mənə pul ver, mən bazardan sarı toyuq alım aparım evə. Üç gündən sonra nökerini göndərsən gələr, duanı aparar.

Güllü. İndi mən sənə nə qədər pul versəm bəsdir?

Mirzə Heydər (*məkr edib barmağı ilə hesab edir*). Davanın xərci bir az çoxdur və toyuq da alacağam. Xülasə, bir beş manat versən, bir sayaq elərəm.

Güllü. Yaxşı, o duanı yazdın göndərdin, bəs mən onu hacıya necə verim?

Mirzə Heydər. Bax, əvvəl duanı salarsan suyun içinə, bir az çarxalarsan. O dua suyun içində təmizlənər, sonra verərsən hacıya, içər. Onda görərsən ki, yavaş-yavaş hacı əvvəlki arvadından bilmərrə soyudu. Hələ mənim çox gümanım var, əvvəlki arvadı boşasın.

Güllü. Ay mirzə, bəlkə toyuğun qanı suyun rəngini dəyişdi, sonra hacı duydu, onda necə olsun?

Mirzə Heydər. Ay xanım, a başına dönüm, mən dua yazacağam, mən dəxi dua yerinə bizim Nadir şahın əhvalını yazmayacağam ki. Belə bir parça kağızın üstündə üç-dörd söz yazacağam. Salarsan bir yekə cam suyun içinə, heç məlum eləməz. Elə ki hacı gecə yarı oyandı, su istədi, onda verərsən içər, heç bilməz.

Güllü. Çox yaxşı, onda gedib sənə pul gətirim, toyuq deyirsən, nə deyirsən, al. (*Güllü gedir. Sənəm daxil olur.*)

Sənəm. A kişi, yenə burada nə qayırırsan? Sənin ayağın məgər bu evdən kəsilməyəcək?! Aləmin evini yıxıbsan, bəs deyil?! İndi bura gəlib, yenə iş görürsən? Ay Allah sənin evini yıxsın! Bir müddət göldin-getdin, kişinin beynini yedin, mənim də günümü qara elədin,

Allah sənin gününü qara eləsin! Əlimlə verdim düz-çörək sənin gözündən gəlsin! İndi nə var, yenə niyə gəlibsən?

Mirzə Heydər. Xanım, başına dönüm, bir işə dürüst mültəfət ol, gör bir iş nə yerdədir. Sonra məni söy. Axır mənim təqsirim nədir söylərsən və deylərsən, sənə evini yıxmışam? Bilirəm dediyin nədir. Amma, xanım, bax, and olsun atamın ərvaheenə, mənim bu işdən bil-mərrə xəbərim yoxdur. Elə yaxşı oldu söz açıldı. Mən indi işin olub-olacağını sənə açıb deyirəm. Mən bilirəm, sənə deyiblər: guya mən cadu yazdım, qəssabın qızını hacıya aldım. Amma bax, xanım, yenə and olsun atamın ərvaheenə, hacının evində yediyim düz-çörəyə ki, mənim bu işdən əsla xəbərim yoxdur. Mənə verdiyin düz-çörək gözümdən gəlsin, hərğah mən bu barədə əlimə qələm almışam. Mən hacı ilə qədim aşna idim, həmişə gəlib-gedərdim. Yenə gəlmişdim. Ay xanım, mən məğər razı ollam ki, sənə üstünə hacı övrət alsın? Doğrudur, mən cadugərəm, amma elə adama yazıram, əslini-kökünü tanımayam, nəinki dost-aşnaya. Ancaq mən sizə bir söz deyim: mən təəccüb edirəm, siz özünüz Gülpəri qarını tanıya-tanıya məni niyə söylərsünüz? Vallahı, xanım, məni söymək nahaqdır. Sən özün yaxşı bilirsən. Gülpəri qarı üçün cadu yazmaq lazım deyil. Ondan ötrü ki, o, özü başdan-ayağa cadudur. İstəsə nəinki, insanı, vallahı, şeytanı da yoldan çıxardar. Bax, xanım, yenə sizə deyirəm: yəqin bilərsən ki, mənim bu işdən əsla xəbərim yoxdur.

Sənəm. Yaxşı, yaxşı. Eybi yoxdur. İndi bir az dur, sənə söz deyəcəyəm. Hərğah onu düzəltmə, onda səni qardaşımdan artıq istəmə və bilərəm də ki, sən bizim pisliliyimizi istəməzsən. Əgər bir belə iş elədin ki, hacı ikinci arvadını çıxartsın, onda billəm cəmi dediyin sözlər doğrudur və əgər eləməsən, billəm dediyin sözlər hamısı yalandır, ancaq canının qurtarmaq istəylərsən.

Mirzə Heydər (öz-özünə). Hə, yaxşı yerdə günü axşam elədim. (Ucadan) And olsun Allaha və atamın ərvaheenə, sənə evində yediyim...

Sənəm. Yaxşı dəxi, and içmə. Sözümə cavab ver. Bu işi düzəldəcəksən, yoxsa yox?

Mirzə Heydər. Ay xanım, sənə xatırın üçün canımdan da keçərəm. Amma...

Sənəm. Dəxi artıq danışma, amma-zad lazım deyil. Yazırsan, qələmədən, kağızdan cibindən çıxart, yaz, yazmayırsan dəxi amma nədir?

Mirzə Heydər. Xanım, ay başına dönüm, dəxi nə üçün acıqlanırsan? Belə bax mənim bu gözlərim üstə. Bayaq ərz elədim ki, sənin xatırın üçün başıma and içirəm.

Sənəm. Öz xatırın üçün başından keç. Mənə sənin başın gərək deyil. Tez ol, hər nə yazırsan, yaz görüm. Hacı oyanar, xəbərdar olar, sən də işin pis olar, mənim də. Di tez ol.

Mirzə Heydər. O işdən ötrü, xanım, dua yazmaq yaramaz. Gərək mis qab olsun. Odu ha, o mis qabı gətir buraya. (*Sənəm mis qabı gətirir. Mirzə Heydər cibindən bir qarğı çıxardır.*) Bir az mum olarmı səndə?

Sənəm. Niyə olmayır, övrət xaylağı olar ki, mumsuz olsun? (*Mumu çıxardıb, verir.*)

Mirzə Heydər kasanın üstünü dəsmal ilə örtüb dəsmalın ortasını verir

Sənəmin əlinə, hər ikisi əyləşir.

Mirzə Heydər. Ala, tut bu dəsmalın ortasından bax. Mən bu bıçaqla on üç dəfə vuracağam kasaya. On üç cin gələcək dolacaq bu qarğının içinə. Sonra mən qarğının ağzını mum ilə bərk bağlayacağam, verəcəm sənə. Sən də aparıb gecə qoyarsan hacının başının altına. Gecələr bundakı cinlər hacıya rahatlıq verməzlər, ta ki hacı təzə övrətini boşuyunca. Amma qabaqca gərək nəziri olsun. Ondan ötrü ki, bu dua bir şeydir ki, nəziri olmasa əsəri olmaz. Ələlxüsus bu işdə gərək nəzirini qabaq verəsiniz.

Sənəm. Nəziri nədir, deyilən verim.

Mirzə Heydər. Nəziri gərək, xanım, kağız pul olsun. Qoyacağam bu camın içinə. Çünki əcinnələr mis və gümüş puldan qaçırlar.

Sənəm. Üç manat bəsdirmi?

Mirzə Heydər. Niyə bəs deyil, ancaq kağız pul olsun.

Sənəm (*pulu verir*). Di ala bu üç manatı. Allah qoysa yenə sənə pul verərəm, əgər iş düzəlsə.

Mirzə Heydər. İnşallah düzələr. Di indi gözünü yum. (*Başlayır camı döyməyə. Bu halda Güllü içəri girir.*)

Güllü. Bu nədir, ay qardaş? (*Mirzə və Sənəm qalxırlar ayağa*) Ay bihəya, bu nə tac qurmaqdır?! Bu nə cadu yazdırmaqdır?!

Sənəm. Bihəya sənsən! Həyasız, sənə nə? Sənə cadu yazdıran kimdir? Mən mirzəyə tas qurdurmuşam. Balaca uşaq gecələr yatmır.

Güllü. Yalansa balaca uşağın vayına oturum, ağlayım. Bihəya, niyə yalan deyirsən? Adam başına qəhətdir aldatmağa? Qapının dalında

durub hamısını eşitmişəm! Bircə de görüm mən sənə neyləmişəm? Yerini dar eləmişəm, ya ərini əlindən almışam?

Sənəm (*çığıra-çığıra*). Ay bihəya, kimin uşağının vayına oturursan?

Güllü (*ucadan*). Belə hər kəs mənə cadu yazdırır, ona deyirəm.

Sənəm. Belə yaxşı eləyirəm, əlimin içindən gəlir, yazdırıram. əlindən gələni beş qaba çek!

Güllü. Ay səni görüm dünyada ağ gün görməyəsən! Ay səni görüm dörd balan bir ildə yuyulsun! Axı mən sənə neyləmişəm?

Sənəm. Belə mənim dörd balamın azarı-dərdi-bəlası tökülsün sənə bircə istekli qardaşının üstünə!

Güllü. Ay həyasız, kimin qardaşına qarğış eləyirsən! And olsun qardaşımın canına, saçından tutub bir ağac yol sürərəm!

Mirzə Heydər. (*öz-özünə*). Yavaş-yavaş buradan qaçmaq məsləhətdir. Yoxsa mənim də dərimi boğazımdan çəkərlər. (*Çıxıb qaçır.*)

Sənəm. Mənim saçımı tutan hələ anasından olmayıb! And olsun Allaha, sənə bir od vurram ki, gəldiyin yolu azarsan!

Güllü. Bircə dayan. O dua yazan necə oldu? Hələ mənim işim onunla çoxdur.

Hacı gözünü silə-silə çıxır.

Hacı Mehdi. Ay qırılmışlar, ay bihəyalar, məgər səsiniz kəsilməz, məgər qoymazsınız bir az yatıb dincəlim. Allah sizin toxumunuzu yer üzündən götürsün.

Güllü. Mən nə eyləyim? Görmürsən arvadın nə qayırır? Gedib cadu yazan gətirib mənə tas qurdurubdur.

Hacı Mehdi (*gedib tatarını gətirir*). Ay Allah sizə lənət eləsin. Yəni nə vaxtacan mən sizin hay-küyünüzə tab gətirəcəyəm? Dəxi canımı boğazıma yığdınız! (*Övrətləri vurur.*) Canımı boğazıma gətirdiniz, gətirdiniz! Allah sizin canınızı boğazınıza yığsın. Allah sizin kimi arvadlara lənət eləsin! (*Övrətlər qaçır. Hacı Mehdi nəfəsini verə-verə oturur.*) Ay pərvərdigara, tezlik ilə ya məni öldür bunların üzündən xilas elə, ya bunları öldürgilən, bəlkə mən dünyada bir arxayın nəfəs alım. (*Durur gedir qapının birini açır, Sənəmi çağırır.*) Sənəm, buraya gəl. (*Qayıdır o biri qapıya*) Güllü, buraya gəl. (*Sənəm və Güllü hərəsi bir qapıdan girirlər, dayanırlar qapının ağzında.*) Bax deyirəm sizə, and olsun Allaha və getdiyim Beytə, əgər bir-birinizdən

şikayət edəsiniz, ikinizi də otanacan döyəcəyəm ki, lap dildən düşəsiniz. Gərək biriniz o birinizin səsinə bilmərrə eşitməyə. Dəxi qonum-qonşu tənəyə gəlib sizin çığır-bağırtınızdən. Bax deyirəm sizə, birinizin pişiyi o birinizin evinə gedə bilməz. And olsun Allaha, dərinizi boğazınızdən çıxardaram. Bax bu saqqal mənə haram olsun, əgər o tatarı ilə sizi öldürməsəm. Di gedin, itin gözümlün qabağından. (*Övrətlər gedirlər.*) Ay Allah sizin kökünüzü kəssin!

PƏRDƏ

ÜÇÜNCÜ MƏCLİS

Vaqe olur həmin evdə, ancaq düşənib çox sadə. Hacı Mehдинin ikinci arvadı Güllü oturub tikiş tikir, öz-özünə danışır.

Güllü. Vallah, bilmirəm dünyada nə günah eləmişəm ki, Allah məni bu odun-alovun içinə salıb. Qohum-qardaşdan, dost-aşnadan şərməndə eləyib. Bir gün bir qonaq gəlir, vallah bilmirəm ki, qabağına nə qoyasan yesin? İndi bu gün bacılığım gələcək, bilmirəm üzünə necə baxacağam. Kişiyə də Allah insaf verib. Deyəndə, a kişi, qonağım gələcək bu gün, başlayır söyməyə ki, Allah qonağına da lənət eləsin, özünə də. Deyir ki, məni siz dağıtdınız. Yalansa Allah səni dağıtsın, bundan da pis günə düşəsən!

Hacı Mehdi (*daxil olur köhnə paltarda, saqqalının yarısı ağ, yarısı qırmızı, çox pis halətdə.*) Arvad, yenə nə var, öz-özünə danışırısan?

Güllü. Nə danışacağam, görürsən oturub öz günümə ağlayıram.

Hacı Mehdi. Balam, qəzanın işi belədir. Bizilən deyil ki! Bir vaxt var idi ki, pulumuz da var idi, malımız da, yaxşı hörmətimiz də. Amma indi fələyin beli sınısın, çərxi tərsinə döndü, düşdük kasıb olduq. Əlbəttə, Allah belə məsləhət görübmiş, eybi yoxdur, Allah kərimdir. Bəlkə yenə gələcəkdə əlimizə pul gəldi. Kim bilir olacağı? Sən ancaq Allaha şükür elə. (*Cibindən çubuq çıxardıb çəkir.*)

Güllü. Mən də bilirəm Allah kərimdir. Sən acıdan ölmək ilə Allah kərimlikdən düşməyəcək. Hələ bircə gör, bir azca pulun varsa, bir-iki manat ver, bacılığım gələcək, bu günləri görüm ona nə bişirərəm.

Hacı Mehdi. Ay arvad, axır bu nə qonaqbazlıqdır? Gündə qonaq, gündə qonaq. Axır özün görürsən ki, mən lap dağılmışam, tərək

olmuşam. Tanrının pendir-çörəyini də tapmayıram yeməyə. Ay biin-safın qızı biinsaf.

Güllü. Mənə nə, istər yavan çörək ye, istər ac qal, o mənim bor-cum deyil. Arvad saxlayırsan, qeydinə qal. Pulun var-yoxdur, mənim nə vecimə.

Hacı Mehdi. Elə mənim evimi dünyada arvad yıxmadı?

Güllü. Yalansa yediyin, içdiyin iki burnunun deşiyindən gəlsin. İndi ki saxlaya bilmirsən, niyə məni aldın? Nə ölümdü, nə boğazına çatı salıbsan? Ver kağızı, kəbinim halal, canım azad. Çıxım gedim, bəlkə atam evində bir parça çörək yeyim.

Hacı Mehdi. Sən Allah, dəxi bəsdır, ovqatımı təlx eləmə halə-timin pis vaxtında. Dur bir az gör nə var, sübhdən acam.

Güllü. Nə var, nə gətirim? Pendir-çörəkdi, sənin canın, nə qədər yeyəcəksən ye.

Hacı Mehdi. Di tez ol qalx ayağa, hər nə verəcəksən ver.

Güllü qalxır ayağa. Bir az pendir-çörək, bir qabın içində, gətirib qoyur
hacının qabağına, çıxır gedir.

Hacı Mehdi (*baxır çörəyə*). Ah pərvərdigara, bəndəni nə yaman günlərə salırmışsan. Bir vaxt var idi, mənim pulum, çörəyim həddən aşmışdı. Bir adam yox idi ki, mənim burada çörəyimi yeməmiş olsun. İndi sənə şükür, Allah, məni pendir-çörək ümidinə qoyubsan. Aşna, dost bilmərrə qaçıb dağılıb. Bir ruzigarın bivəfalığına bax ki, dünən gedirəm Hacı Vəlinin evinə, qədimdən aşnadır, küçədən baxıram gö-rürəm, oturub namaz qılır. Gəlib qapını döyürəm, soruşuram, deyirlər evdə yoxdur. Ay dünya, haman Hacı Vəlidir ki, bir çörəyi o məndən, mən ondan ayrı yeməzdik. Qədimdə küçədən keçəndə hər kəs görsəydi məni, ikiqat olub baş əyərdi. Amma indi görəndə heç salam da vermirlər. Guya məni heç tanımırlar. Ancaq daldan baxıb heyf edir-lər ki, ay yazıq Hacı Mehdi, görün nə günə düşüb. Ay dünya, vay dünya... Mənim evimi arvad yıxdı. Axır mənim nəyimə görə idi iki arvad ki, axırım da belə ola. İndi bir ev əvəzinə iki ev saxlayıram. Bu gün biri-sinin qonağı gəlir, sabah görürsən o birininki. Birisinə paltar alırsan, o biri qalxır ki, mənə də al. Allah ya məni öldürsün, ya bunları.

Məşədi İman (*qapının dalından səsi gəlir*). Ay uşaq, hacı evdədir?

Hacı Mehdi. Budur Məşədi İmran da gəlir, indi pul istəyəcək. Borcluyam, nə deyim? Evdəyəm, buyur, buyur.

Məşədi İman (*daxil olur*). Salaməleyküm, ay hacı, əhvali-şərif?
Hacı Mehdi. Əleykəssalam, məşədi, buyur əyləş.

Məşədi İman. Xeyr, hacı, əyləşməyəcəm. Amma bir neçə söz deyib gedəcəyəm.

Hacı Mehdi. Buyur sözünü, məşədi.

Məşədi İman. Hacı özün yaxşı bilirsən ki, mən bir alış-verişçi babayam, sənətimiz alqı-satqıdır. Bu gün gərək gedəm yaylağa, kürdlərdən yağdan, yundan yığam. İndi, başına dönüm, hacı, əgər mümkün olsa, bizim o iyirmi manatı iltifat eləyəsən.

Hacı Mehdi. Məşədi İman, ola bilərmə ki, bir az səbr eləyəsən? Əlbəttə, on günədek hər tövr olsa sənənin pulunu, özündən-özügdən, tapıb verərəm.

Məşədi İman. Xeyr, hacı, dayana bilmərəm, sabah günortaya yola düşəcəyəm. Yoldaşlarım sabah gedirlər, gərək mən də gedəm. Sözün doğrusu, mən dəxi artıq gözləyə bilmərəm. Nə qədər gözləmişəm, bəsdür. Bir ay deyil, iki ay deyil, üç ay deyil. Gör mən necə adamam ki, bu çanacan səbr eləmişəm. Əgər bir ayrı adam olsaydı, gəlib sənənin qapınının dabanını çıxartmışdı.

Hacı Mehdi. Ay Məşədi İman, heç olmasa iki gün dayan, səbr elə, Allah qoysa gavur borcu elərəm, papağımı sataram, sənənin pulunu verərəm.

Məşədi İman. Hər nə isə, hacı, çox yaman adamsanmış. Rəhmətliyin oğlu, pul alıbsan dörd aydır, ver çıxım gedim. Daha sözün nədir axı?

Hacı Mehdi. Məşədi, eyibdir, niyə qışqırırsan? Sənə deyirəm ki, iki günədek pulunu verərəm, daha niyə çıxırırsan?

Məşədi İman. Axır məşədi evi yıxılmış başına nə kül töksün! Budur, iki aydır gəlirəm, gedirəm. Deyirsən sabah verərəm, sabah verərəm. (*Qayıdır çıxır qapıdan çöldə çıxırır.*) Rəhmətliyin uşaqları, pulu alanda alırlar, verəndə can çəkirlər. İndi əlac buna qalib ki, bazara çıxanda tutam əbasını əynindən çıxardam getsin. Mən də bir bihəya adamam.

Hacı Mehdi (*gedir qapıdan çağırır.*) Məşədi! Məşədi! Bir bəri qayıt. (*Məşədi qayıdır içəri.*) Məşədi, mənə pulum yoxsa, amma bir az hörmətim var. Mən heç vaxt razı olmaram ki, sənə kimi adam mənə üstümə əl uzatsın. Bir vaxt var idi, deyəndə ki, məşədi, sabah gəl pulunu apar, deyirdin, hacı, niyə tələsirsən, istəyirsən bir aydan, iki aydan, sonra ver. Amma indi dünyanın üzü qara olsun, bir az əliaşağı

düşmüşəm deyibən istəyirsən bazarda mənim əbamı çıxardasan. A kişi, utanmırsan? Eyib olsun, hələ bir çıxıb küçədə də darabara salıb, qonum-qonşuya eşitdirirsən.

Məşədi İman. Ay başına dönüm, hacı. Nə eləyim, mən də bir kəsib adamam. Biz də alış-veriş əhliyə, görək çörək qazanaq, yoxsa yox?

Hacı Mehdi. Sən bilirəm, məndəki iyirmi manata möhtac deyilsən. Amma irəli gəl, söz deyirəm. (*Məşədi İman yeriyir irəli.*) Ala. (*Cibindən gümüş saat çıxardır.*) Ala, tut, hər şeyimi tələf etmişəm, amma bu gümüş saati indiyədək atamdan yadigar saxlamışam. Tut, mən razı olmaram ki, sənə kimi adamlar bazarda mənim abımı töksün. Çünki sənə kimi adamlara çox çörək vermişəm. Al, bu saati apar sat, pulunu götür. (*Məşədi İman dayanır.*) Niyə dayanırsan? Nahaq yerə dayanma, al bu saati. (*Saat hacının əlində, Ələsgər girir içəri.*)

Ələsgər. Bu nədir, o saati ona niyə verirsən?

Hacı Mehdi. Sənə nə, sənə borcun deyil. Bu sən qarışan iş deyil.

Ələsgər. Necə mən qarışan iş deyil? (*Məşədi İmana baxır.*) A gədə, həyasız, utanmırsan bazar içində hacını biabır edirsən? Ay abırsız namərbud. Bir vədə var idi arşını beş şahıya satdığı çiti hacıya birə iki sıırırdın. İndi iyirmi manatdan ötrü hacını bazar içində bədnam, rüsvay eləyirsən. A kişi, heç utanmırsan, heç qızarmırsan?! Hacının bu dəli qardaşı ölməyib, sağdır. Elə ki mən öldüm, o vaxt hacının qapısını kəsərsən. Ala, pulunu verim.

Məşədi İman. Ay ağa Ələsgər, niyə açıqlanırsan? İstəyirsən heç almayım. Qurban olsun hacı ilə kəsdiyim duz-çörəyə.

Ələsgər. Sən həyasız bu sözü qabaqca niyə demirdin? Bazar içində ona-buna deyirsən ki, gedirəm Hacı Mehdiyə pulumu alım, hər-gah verməsə biabır eliyəcəyəm. İndi deyirsən pul qurban olsun qədim duz-çörəyə. Yalansa qədim duz-çörək gözündən gəlsin! Ala pulunu, (*Çıxarib verir.*) Mən yenə gedərəm, alnımın tərini silə-silə yenə qazanaram. Ala, tut.

Məşədi İman. Ağa Ələsgər, acığın tutmasın, pulunu qoy cibinə, sonra hacının pulu olar, verər.

Ələsgər. Ala, tut pulunu, deyirəm sənə. And olsun Allaha, hirsimin tutmuş vaxtı səni o qədər vurram, şişib tuluğa dönərsən! (*Məşədi İman pulu alır.*) Di çıx buradan, qırışmal, məlun, tez ol! (*Məşədi çıxır, qardaşına*) A kişi, bu nədir, bu sənə adına-sanına dəyərmə? Bir parça çörəyin var idi, axır niyə tökdün itlərə, tələf elədin, özünü də

bu günə saldın? İndi hər it-qurd üstünə əl açır. Sənə doğru söz deyən-də də cinin tutur.

Hacı Mehdi Qardaş, dəxi sənə mənim heç bir sözüm yoxdur. Durub başımı yarsan sənə bir söz demərəm. (*Qəssab Nəbi girir içəri.*)

Nəbi. Salaməleyküm.

Hacı Mehdi. Ələykəssalam, ağa Nəbi, buyur, buyur.

Hamısı Əyləşir. Ələsgər oturur hacının yanında.

Nəbi. Hacı, nə var, nə yox? Əhvalın necə keçir?

Hacı Mehdi. Allaha şükür, görürsən də. Yaxşı-yaman dolanırıq.

Nəbi. Bilirsən nə var? Mən bir işdən ötrü gəlmişəm yanına.

Hacı Mehdi. Bəli, buyurunuz.

Nəbi. Bu gün Güllü gəlib evə, ağlayır, deyir ki, mən orada dolana bilmirəm. Görünür korluq çəkir, ac qalır. Mən də, doğrusu, atayam, ürəyim qızıma yanır, yazığım gəlir və bilirəm də, siz bir az əli aşağı olmusunuz. Sənə də iki övrət saxlamaq çətindir. Mənim qızım da, allaha şükür, sənin evində beş-altı ildir övrətlik edir. İndi ki uşağı-zadı da olmayıbdı, xahiş edirəm sizdən: gəl sən bu qızın talağını ver, aparım evimə, sən də işin bəlkə bir az yüngülləşə.

Hacı Mehdi. Ay ağa Nəbi, sən bu təklifi mənə eləmə. Çünki övrət boşamaq asan iş deyil. İndiyədək saxlamışam, yenə bir tövr səbr eləsin, bəlkə Allah yenə elə bir iş düzəltdi ki, əlimə pul saldım. Deyirlər vəğzalda buğda bir az baha olub. Fikrim var ki, bir dövlətli adam ilə şərik olum. Pulu ondan, zəhməti məndən. Arpa, buğda aparam satam, bəlkə bir sayaq ola.

Nəbi. Yox, hacı, sən gəl bu qızın talağını ver. Başına çevir, tək qızıdır, uşaqsız-zadsız.

Ələsgər. Qardaş, ağa Nəbi, vallah, çox yaxşı söz deyir. Dəxi niyə dayanırsan? Sən özün yaxşı bilirsən ki, iki övrət sənin boynuna bir yüküdür. Məni öz tərəfindən vəkil elə, ağa Nəbi ilə gedim qazının yanına, talağını geri oxudaq, qurtarsın, getsin. (*Yavaşca hacıya*) A kişi, daha dayanmaq yeri deyil, başından elə bu bihəyanı getsin. (*Ucadan*) İndi sözün nədir, hacı?

Hacı Mehdi. Balam, vallah heç bilməyirəm nə deyim, qalmışam naçar.

Nəbi. Hacı, elə siz gəlin razı olun. Qədim dostluq da aramızda itməz, məni də özündən razı elərsən və öz işin də bir az yaxşı olar.

Hacı Mehdi. Hərçənd bacardığım yerədək razı olmazdım, amma əlacım yoxdur. Qardaş, ağa Ələsgər, get Nəbi ilə qazının yanına, hər tövr buyurur, elə elə.

Nəbi. Gedək, ağa Ələsgər. Hacı, Allah atanı behiştlik eləsin. Elə bil bir kəniz azad elədin. Ağa Ələsgər, buyur gedək.

Ələsgər. Siz gedin, mən də yarım saatdan sonra dalınca gələrəm.

Nəbi. Yaxşı, mən gedim dükana, orada səni gözləyəm, gələrsən dükana, bir yerdə gedərik.

Ələsgər. Get, yaxşı bir saatdan gələrəm.

Nəbi. Xudahafiz. (*Gedir.*)

Hacı Mehdi və Ələsgər. Müşərrəf, müşşərəf, göz üstə gəldin.

Ələsgər. Qardaş, beş vaxt namaz yerinə imdi gündə on vaxt qıl. Gecə-gündüz Allaha şükür elə ki, bu bihəyanın əlindən qurtardın. Hələ bircə de görüm Sənəm bacı evdədirmi?

Hacı Mehdi. Evdədir, odur ha bəri otaqda, çağır gəlsin. (*Ələsgər gedir,*) Pərvərdigara, sənə çox şükür olsun, indi bir az nəfəsim rahat oldu. Hərçənd kasıb olmuşam, var-yoxum əldən gedib, amma yenə atalar məsəlidir: azacıq aşım, ağrımaz başım. Əlimə az-çox, daşdan yumşaq, nə düşər, yeyib sənə çox şükür elərəm.

Ələsgər ilə Sənəm gəlirlər.

Ələsgər. Bax, Sənəm bacı, bu sənin ərin, sən də onun arvadı. İndi bir parça çörəyinizi yeyin, Allahınıza şükür eləyin. Mən də gedim bu saat gəlini sizin başınızdan rədd eləyim.

Sənəm. Necə rədd eləyim?

Ələsgər. Bəs sənin görünür işdən xəbərin yoxdur. İndi Nəbi gəlmişdi ki, hacı, qızım burada çox korluq çəkir, nə olar, onun talağını verəsən. Hacı vermək istəmirdi, amma mən təkid elədim, hacı razı oldu. İndi məni vəkil eləyib, gedirəm qazının yanına işi tamam eləyim.

Sənəm (*hacıya*). Kişi, qulaq as. Bu ətəyimin qızılı, bu yaxamın qızıllı düymələri. İndiyədək hərçənd görürdüm, sən korluq çəkirsən, amma mən də öz qədrimi bilən adamam. Görürdüm o biri arvadın qızılgümüş içində gəzir, mən də gəzirdim. İndi onu başdan elədin, mən də bu ətəyimin otuz imperialını, yaxamın qızıllarını söküb verirəm sənə, apar sat, bir dükan aç, otur içində, qazan gətir, rahat yeyək, Allahımıza şükür eyləyək.

Hacı Mehdi. Sənəm, mənim səndən çox xəcalətim var.

Sənəm. Kişi, indi keçən keçibdir, Allah şeytana, şeytansifətə lənət eləsin. Bilirəm, səndə təqsir yoxdur. Allah mərdümazarın evini yıxsın.

Hacı Mehdi. Ələsgər, buraya gəl. (*O üzündən, bu üzündən öpür.*) Qardaş, sənin qədrini mən indiyədək bilməzdim. İndi bildim ki, sən məni istəyirmişsən. Allah səndən razı olsun, necə ki mən səndən razı oldum. Qurbanın olum, Ələsgər, get o bihəyanı mənim başımdan rədd elə.

Ələsgər. Bu saat gedirəm. İndi, qardaş, yedin qaz ətini, gördün ləzzətini. Bir də ağlını uduzma.

Hacı Mehdi. Get, get, başına dönüm. (*Ələsgər gedir.*) Sənəm, sənin yanında mənim təqsirim çoxdur, məni bağışla. (*Boynunu qucaqlayır.*)

Sənəm. Allah bağışlasın, kişi, keçən keçib, indi gələcək fikrini çəkək.

PƏRDƏ

DAĞILAN TİFAQ

Facidə dörd məclisdə, beş pərdədə

İŞTİRAK EDƏNLƏR

Nəcəf bəy – mülkədar
Sona xanım – onun övrəti
Süleyman bəy – onun oğlu
Səlim bəy } Nəcəf bəyin dostları
Aslan bəy }
Həmzə bəy }
Pəri xanım – Sona xanımın bacılığı
Nazlı xanım – Sona xanımın qonşusu
Mirzə Bayram – şair və mömin şəxs
Məşədi Cəfər – sövdəgər
Cavad – Nəcəf bəyin nökrəri
İmamverdi – dəllək
Kərim – onun oğlu
Birinci cavan } Süleyman bəyin yoldaşları
İkinci cavan }
Birinci ovçu
İkinci ovçu
İsmayıl } şəhər əhlindən.
Əbdül }
Gəzən uşaqlar

BİRİNCİ MƏCLİS

Nəcəf bəyin evində gözəl fərşlərlə döşənmis bir otaq. Fərşdən əlavə sandal və kürsülər də qoyulub.

Nəcəf bəy (*tək*). Atalar məsəlidir: dünya beş gündür, beşi də qara. Bədbəxt mən o kəsə deyirəm ki, bu beş qara günü ləzzət damaqla keçirib, baş gora aparmaya. Birisi görürsən, sübhədən axşamədək qarışqa kimi çalışır, vuruşur, pul qazanır, amma evi yıxılmış öz qazan-

dığının yeyib, öz zəhmətinin meyvəsindən kamyab olmur. Pulu yığır sandıqlara, üstündə mişovul pişiyi kimi yatır. Yediyi də nədir? Əncir, soğan və pendir. Yurdu itmiş, inək kimi otlayır. İndi ondan bir xəbər alan gərək ki, ay evin yıxılsın, bu pulları kimdən ötrü yığıbsan? Əgər özün üçün yığıbsan, boğazın tikilsin, niyə yemirsən? Əgər oğul-uşaq üçün yığıbsan, bil, axmaq, əbəs işdir ki, görübsən, çünki ata malı oğul-uşaq üçün bilmərrə lazım deyil. Oğlun yaxşısı özü də qazansın, ataya möhtac olmaz. Oğlun pisinə, həmçinin, ata malı lazım deyil, çünki atası başını yerə qoyan tək hamısını aparıb bir az müddətdə xərc eləyib dağdacaq. Mənim barəmdə, pulun var xərc elə, bağışla, ye, iç, ver kefi, ləzzətə, eysü-işrətə, beş gün qara dünyanın ləzzətini apar, öləndə də dünyada bir təmənnan qalmasın və beş adam da sənə rəhmət oxusun.

Ey an ki, dərin cəhan zi xud bixəbəri,
Hər şamü səhər dər tələbi simü zəri.
Sərmaeyi-tu dərin cəhan yek kəfənəst,
Ura ki, güman nist, bəri ya nəbəri.¹

Doğru deyib şair, çox gözəl deyib, çox gözəl deyib. Xudadan istərdim bu saat bu saat bu sözləri deyən şair mənim yanımda olaydı, onun boynunu qucaqlayıb, dodaqlarından öpəydim.

Cavad (daxil olur). Ağ, bəylər təşrif gətiriblər.

Nəcəf bəy. Buyursunlar, buyursunlar. (*Daxil olurlar: Səlim bəy, Aslan bəy və Həmzə bəy.*) Baho! Ya Allah! Xoş gəldiniz, beş gəldiniz, bəs niyə əliboş gəldiniz?

Səlim bəy (əyləşir, hamı əyləşir). Sən öləsən, çox əlidolu və başı ətli gəlmişəm. Bu saat iki yüz iyirmi beş manat cibimdə pul, kefim də gecələr ulduza hürür. Uduzmaqda da meylim yoxdur. Gəlmişəm görüm səni də bir xoruza yükləyə bilərəmmi. Budur, bir neçə gündür əlim çox yaxşı gətirir. Bu saat Leylacla qumar oynamağa hazıram. Hələ, Nəcəf, mən ölüm, de görüm mənə bir üç yüz manat uduzmaqla aran necədir?

Nəcəf bəy. Yavaş ud, boğazında qalar. Yenə kimin qulağını kəsibsən?

¹ Ey bu dünyada özündən bixəbər, axşam-səhər qızıl-gümüş axtaran adam. Bu dünyadan sənə maya bir kəfəndir, onu da güman yoxdur ki, aparacaqsan, ya yox.

Həmzə bəy. Mən evi yıxılmışın, mən oğlu ölmüşün, mən yurdu itmişin, mən küllüyü göyə sovurulmuşun. Belə haramın olsun, burnundan gəlsin, yorğan altında yeyəsən.

Səlim bəy. Niyə yeyirəm yorğan altında, vallah oynaqlaya-oynaqlaya yeyəcəyəm. Sənin malın ana südündən halaldır. Mal yeməyinin malın yeyərlər. Uşaq aşıq yığan kimi yığınca, ver biz yeyək, Allaha da xoş getsin, bəndəyə də.

Aslan bəy (*Həmzə bəyə*). A kişi, mən sənə neçə dəfə demişəm, yenə deyirəm, gəlsənə saqqalının ağ vaxtında bu qumarı qoyasan yerə?

Həmzə bəy. Xub, saqqalın ağılığının qumara nə dəxli var?

Aslan bəy. O dəxli var ki, qocalıb ölürsən, bu gün, sabah, Allah qoysa, kəlləni ağardacaqsan, gəlib halvanı yeyəcəyik. Ayağının biri bu dünyada, biri qəbirdədir. Get namaz qıl, ibadət elə, oruc tut, pulun çoxdur, Məkkəyə get.

Səlim bəy (*Həmzə bəyə*). A kişi, sən Allah, gör bir tezliklə ölə bilərsənmi. Könlüm bir yaxşı, ləzzətli qoca halvası istəyir.

Həmzə bəy. Qadam, çox kötöklər üstündə çırpılar doğrayıblar. Allah qoysa yenə hamınızı mən yerə quyulayacağam. Bir də, canım, mən qoca deyiləm ki, adımı qoca qoyub məni yaxalayıbsınız. Dünyada qoca, ya cavan nə gəzir? Mənim barəmdə, dünyada nə qoca var, nə cavan. Bir naxoş var, bir səlamət. Saqqalın çox da olsun ağ, canın ki oldu səlamət, oldun cavan. Ya saqqalın oldu qapqara şəvə kimi, elə ki, gecələr sübhədək öhö!.. öhö! öhö!.. (*öskürür*) atıcı kimi pambıq atdın, oldun qoca.

Nəcəf bəy. Özünə təskinlik ver, meyitini görüm, on səkkiz yaşın var.

Səlim bəy. Hələ Həməzənin ölümü dursun qıraqda. Nəcəf, mən ölüm, Tirmə sağalıbsa bir ova gedək. Çoxdan getməmişik, könlüm qır-qovul əti istəyir. (*Həmzə bəyə*) Həmzə, heç Nəcəfin Tirməsini görüb-sənmi? Qəribə tuladır, sənə tula deyirəm, daha bil nədir, bir at əvəzi.

Həmzə bəy. Tula özünsən, ağzının sözünü bil.

Nəcəf bəy. Səlim, mənim bilmərrə ovdan həvəsim kəsilib. Heç getməyə meylim yoxdur. Qədim əyyam yada düşəndə az qalırsan quşu da vurub öldürəsən, tulalara da iynə verib qırasan.

Səlim bəy. Heç keçən günlərdən danışma. Keçən günə gün çatmaz, calasan günü günə. Qədim vaxt murov vədəmdə görürdün ət-raf bəyləri cəm olub ov binası qoyurdular. Quş ovu, ya qaban ovu. Ax-

şamdan yüzbaşını çağırıb tapşırırdım, sabah ova gedəcəyəm, gərək hər bir mayəhtac hazır olsun. Yüzbaşı da ki, məsələsinə arıfıdı. O saat anlayırdı nə demək istəyirəm. Sübh durub görürdüm, mahalın qoçaq atlılarından neçə nəfər hər yaraq-əsbabları ilə hazır, müntəzirdilər. Qoyunlar axşamdan kəsilib, soyutma olub, cahü cəlalla, brovhabrovla düşürdük yola, guya bir qoşun gedir. Gedib üç günlərlə meşələrdə, dağlarda ov edərdik. Amma indi... Bir çolaq yabını minirsən, bir quşu şökküdürsən barmağıyın başına, onun da bir gözü kor, bir gözü də məyus. İki axsaq tulanı da salırsan dalına, canım kəhər, gözüm kəhər, düşürsən biyabanın, düzün canına, nədi-nədi, bəy ova çıxıb. İttifaqən qarğadan, quzğundan birisi qalxanda quşu buraxırsan dalınca. Görürsən evi yıxılmışın malı getdi kəndə toyuq üstünə qondu. Toyuq yiyəsi də bir odun yamadı böyründən, canı orada ağzından çıxdı. Ac, susuz, it günündə qayıdırsan evə. Hanı keçən günlər? Hanı murovluc zamanı?! Ax, bir adam olaydı, keçən günləri geri qaytaraydı, cəmi Həməzədən udduğum pulları ona verərdim.

Həməzə bəy. Bir də gözündən gəlsin o pullar. Ay Allah sənə ölüm versin, a belə padşah qulluqçusu. Padşahdan alıb yediğin məvacib gözüyün iki deşiyindən gəlsin. Həmişə donluq alıb eyşü-ışrətdə dolanıbsansa, yaxşı qulluq edibsən, mərhəbə!

Səlim bəy. Həməzə bəy, buyur söylə görək, sən nə qayıırıbsan?

Mirzə Bayram (*daxil olur*). Salaməleyküm.

Nəcəf bəy. Əleykəssalam, mirzə. Buyur əyləş. (*Mirzə əyləşir.*) Əhvali şərif?

Mirzə Bayram. Lillahlilhəmd, səlamət və ağanın vücuduna peyvəstə duagu varıq.

Səlim bəy (*Həməzə bəyə*). Bəli, buyur görək, ağa Həməzə bəy sahibqıran! Söylə rəşadətindən, vurduğundan, yıxdığından, hünərindən, pəhləvanlığından. Danış görək sən harada dam yarıb, dana çıxardıb-sən, buz yarıb buzov çıxardıb-sən?

Həməzə bəy. Mən az qulluq etməmişəm. Mən sənin kimi yeyib yatmamışam. Mən padşah uğrunda özümü güllə qabağına verib, dava etmişəm, hünər göstərmişəm, çin və nişanlar almışam. Güllə dolu kimi başımdan yağıb, mən qılınc vurmuşam, zərbi-dəst göstərmişəm.

Səlim bəy. Sən zərbi-dəstinə qurban olum. Bilirəm sən hünərinin, davada qolunu ha belə qatlayıbsan (*qolunu qısır çiyininə*) ki, bəs qolum çolaq olub, tufəng tuta bilmirəm. Həkim istəyib qolunu

kəssin, əlindən tutanda qolunu uzadıbsan həkimin qabağına. Bunu cəmi Varşava davasına gedənlər bilirlər. Mən də bilirəm, mənim nə-nəm də bilir və cəmi şəhərin uşaqları da bilirlər.

Bəylər gülüşürlər.

Həmzə bəy. Xub, siz nə dişi pişik kimi hırıldaşırsınız? Biri bir axmaq söz dedi, görək bunlar da oturub ona axmaq-axmaq gülələr. Səlim bəy, sən mənə çox sataşırsan, təvəqqe edirəm bir də mənimlə belə zarafatları eləməyəsən. Əvvəla, mən səndən yaşda böyüyəm, ikincisi, mən hünər göstərib nişanlar almışam. Sən onu heç vaxt dana bilməzsən.

Nəcəf bəy. Həzərat, mən ölüm, zarafatı qoyun yerə, axırda dava salıb bizi də peşman elərsiniz. Çox pis şeydir zarafat, belədir, mirzə?

Mirzə Bayram. Bəli, bəli, düz buyurursunuz. Əzzərafətü miqrazül-məhəbbət.¹

Cavad çay gətirir.

Nəcəf bəy. Çaydan-zaddan götürün için, bir az acığınız soyusun. (*Bəylər çay götürüb qabaqlarına qoyurlar.*) Cavad, o şkafdan çaxır çıxart, buraya gətir. (*Cavad çaxırı gətirib verir, Nəcəf bəy tökülür çaya.*) Mirzə, bağışlaginən, qulluğunda biəbədlilik eləyirəm, amma adət eləmişəm, hərçənd pis adətdir, axşam çayını şərabsız içə bilmirəm.

Mirzə Bayram. Bəli, əladətü kəttəbiətis-saniyə².

Nəcəf bəy. Mirzə, şerin gəldi çatdı, çox yaxşı şeydir. Artıq xoşuma gəldi, çox sağ olasan.

Mirzə Bayram. Ağanın şan-şövkəti, cəlal-dövləti, səxavəti o qədərdir ki, yazmaqla qurtarmaz. O şeyir bunların müqabilində bir nalayiq şeydir.

Nəcəf bəy. Xeyr, mirzə, çox gözəl şeydir. Əvəzində görək sənə yaxşı xələt verəm. Bu saat bir məlfufə yazaram, aparıb verərsən darğaya, sənə bir çuval buğda, bir çuval düyü ölçüb verər, götürüb gələrsən.

Mirzə Bayram. Allah oğlunuzu saxlasın. Xudavəndi-ələm öz vəhdətiyyəti hörmətinə sizin kimi bəylərin sayeyi-mərhəmətinə biz kəmtərin bəndələrin üstündən kəsməsin. İnşallah! Amma ağadan tə-

¹ Zarafat məhəbbətin qayçısıdır.

² Adət ikinci xasiyyət kimidir.

vəqqeim budur, əgər iltifatınız olsa, bəndəyə bir yabı əta eləsiniz ayaqlarımı yerdən götürsün, həmişə sizə duagu olum.

Nə cəf bəy. Xub, o da baş üstə. (*Çağırır.*) Süleyman! Cavad, Süleymanı buraya çağır. (*Cavad çıxır.*) Bu saat Süleyman bəy gələr, deyərəm kağız yazar. Gedərsən kəndə, taxıl da götürərsən, yabı da verərlər. (*Süleyman bəy daxil olur gimnaziya libasında, uzun birçək, papaq əyri, damağında papiros.*) Süleyman, qadan alım, bir kağız yaz dərğa Avanesə, Mirzə Bayram gələn kimi ona bir çuval buğda, bir çuval düyü və kənddəki boz yabını da versin.

Süleyman bəy. Niyə, ağa? Buğda, düyü bəs deyilmi? Daha yabı niyə verirən?

Nə cəf bəy. Axmaq-axmaq danışma, nə deyirəm ona qulaq as.

Süleyman bəy gedir.

Aslan bəy. Nəcəf, mirzə gətirən nə şeydir?

Nəcəf bəy. Heç, bir tərifnamədir yazıb, mənə gətirib. Amma çox yaxşı yazıb, bir gün verərəm oxuyarsan. İndi əvəzində biz də görək mirzənin xəcalətindən çıxacaq.

Mirzə Bayram. Xudavəndi-ələm cəlalə-cəbəruti hörmətinə sizə dövləti-İbrahimi kəramət eləsin.

Səlim bəy. Nəcəf, Allah mirzə demişkən, sənə dövləti-İbrahimi kəramət eləsin. Sən də mənə uduz.

Aslan bəy. Nəcəf, axır sənənin bu oğlundan heç mənim gözüm su içmir. Çox pis dolanır, pis adamlarla gəzir.

Nəcəf bəy. Allah oğul sarıdan məni bədbəxt edibdir. Çox yaxşı oğlan idi. Yaxşı da oxuyurdu. Həmişə də müəllimlər razı idilər. Amma Allah səbəbin evin yıxsın. Tay-tuş oldu pis, indi də şkoladan istəyirlər çıxarsınlar. Deyirlər oxumur və sair uşaqları da xarab eləyir. Əlacım ona qalıbdır ki, həmişəlik göndərim kəndə. Gedib orada işləsin, bəlkə axırı bir yana çıxa. Yoxsa, şəhərdə qalsa, cahıl-cuhul yoldaşları bil-mərrə odunu-ocağını söndürərlər. İndi ki oxumadı, bəlkə mülkədar ola.

Aslan bəy. Xeyr, Nəcəf, taqsır sənənin özündədir. Uşağa öz vaxtında təlim verməyib, xarab eləyibsən. İndi onu kəndə göndərməyib, Mazandarana göndərsən, yenə ondan adam olmaz. Burada lotu-potu ilə gəzib qumar oynayır, kəndə gedib oğurluq, quldurluq eləyib, yol kəsəcək.

Nəcəf bəy. Əzizim, mən nə pis təlim vermişəm, məndə təqsir nədir?

Aslan bəy. Səndə təqsir odur ki, uşaq vaxtında fağırı haqq yerə, nahaq yerə o qədər döydün ki, axırda sırtıldı, indi üzünə ağ olur, bir sözüənə iki cavab verir. Məgər döyməklə uşaq adam olar?

Nəcəf bəy. Bəs necə eləyim, əzizim? Uşaqdır, pis iş tutanda gərək döyəsən, yola gələ. Yoxsa mən oturub, qanmaz uşağa təhribül-əxlaq ki oxumayacağam.

Aslan bəy. Təhribül-əxlaq, filan lazım deyil. Sən uşaqla elə bir rəftar elə ki, onun məhəbbəti günbəgün sənə artsın. Sonra bir pis iş görəndə ki, üzünə bir az əyri baxdın, o saat tutduğu işin qəbahətini anlayıb, o işi bir də tutmaz.

Səlim bəy. A kişi, mən imanım, döyməkdən deyil. Mal yiyəsi-nə oxşamasa haramdır. Ot kökünün üstündə bitər. Atası gedən yolu oğlu da gedəcək. Ata qumarbaz oldu, oğlu da qumarbaz olar. Ata şübbidir, oğlu da şübbi olar. Bir ata ki bıkar vaxtında oğlu ilə bir yerdə qumar oynaya, onun oğlu qumarbaz olmayıb, müctəhid ki olmayacaq.

Nəcəf bəy. Sən niyə belə səfeh sözləri danışırısan? Mən nə vaxt onunla qumar oynadım?

Səlim bəy. Sənətin nə idi, evin yıxılsın? Həmişə qış bıkar qalanda oğlunla lopuqdan qumar oynayırdın. Yalan ki deyil. Sən uduzanda pul verirdin, o uduzanda lopuq alırdın.

Bəylər gülüşürlər.

Nəcəf bəy. Gərək ki, axmaq danışmağı özünə peşə eləyibsən.

Süleyman bəy (*daxil olur*). Mirzə, buyur kağızı.

Nəcəf bəy. Mənə ver, görüm nə tövr yazıbısan.

Süleyman bəy. Nə tövr yazmışam, dediyini yazmışam. (*Kağızı mirzəyə uzadır.*)

Nəcəf bəy. Boş danışma, kağızı buraya ver görüm.

Süleyman bəy (*qeyzlə*). Al, bu da kağız!

Nəcəf bəy. A balam, dəli deyilsən, başına at təpməyib, üstümə niyə çağırırsan? (*Oxuyur.*)

Süleyman bəy. Nə qayırım, ay ağa, inanmırsan, guya mən özüməndən də buraya bir şey artırmışam.

Nəcəf bəy. Di yaxşı, rədd ol, çəkil başımdan. (*Süleyman bəy gedir.*) Buyur, mirzə, aparıb kənddə verərsən darğaya, necə ki, lazımdır əməl elər.

Mirzə Bayram (*durub kağızı alır*). Xudavəndi-aləm öz izzəti cəlalı hörmətinə sizi və sizin övladınızı yer və göy bəliyyatından hifz eləsin. Mürəxxəs olaq qulluğunuzdan. Xudavəndi-aləm həmişə sizin kisenizi dolu və özünüzü ümid yolu eləsin, inşallah. (*Baş əyib çıxır.*)

Nəcəf bəy. Xoş gəldin, mirzə!

Səlim bəy. A kişi, Süleymanın sözünün qüvvəti, buğdanı, dünyü verdin yerində, molla adamdır, aparsın, yesin. Daha bu atı niyə bağışlayırdın?

Nəcəf bəy. Rəhmətlik oğlu, sən mənim xasiyyətimi bilə-bilə nə üçün belə sualı verirsən? Sən özün bilirsen ki, mən heç vədə olanıma yox demərəm. Varlığa nə darlıq və bir də bu kişi bir adamdır ki, bu gün buradadır, sabah bir ayrı adamın qapısında görərsən. Peşəsi qapı-qapı gəzib pul yığmaqdı. Hər yerdə deyəcək ki, Nəcəf bəy mənə bir at peşkəş elədi. El ağzı çuval ağzı. Bir azdan sonra eşidərsən, aləm danışacaqdır ki, Nəcəf bəy Mirzə Bayrama at bağışlayıb. Yabının da adını qoyacaqlar ərəb atı. Bu mənim dünya xeyrim. Elə ki, öldüm, bir sureyi-ərrəhman oxuyub xətm elər mənə, ruhum olar şad, bu da mənim axirət xeyrim, daha nə istəyirsən?

Səlim bəy. İnşallah, bir şıllaq da Hatəmi Tainin qəbrinə vura-caqsan. Xub, səbəb nədir ki, mirzəyə gələndə Hatəm olursan, bizə gələndə cibinin ağzını buzov çatısı ilə bağlayırsan? Bir beş-on manat da bizə vermirsən? Barı, heç olmasa uduz, öləndə biz də sənə rəhmət oxuyaq. Mənim duam mirzənin dualarından yaxşı Allaha çatır. Elə bundan tut, mirzənin, budur, saqqalı düşüb qurşağına; amma zürriyyəti yoxdur. Gecə-gündüz Allaha yalvarmaqdan yorulub, namaz qılmaqdan möhür alnında yer eləyib, təsbeh çevirməkdən barmaqlarının başı göyərüb. Amma mən, şükür olsun Allaha, namaz tanımıram, oruc tutmuram, bir sürü də uşağım var. İstəyirsən səbəbini biləsən, o da baş üstə. Qulaq ver, ərz eləyim. Mirzə deyəndə, bir pak, müqəddəs, Tanrı bəndəsi adamdır, Allah yanında çox əziz. Elə oturur dua eləmyə, Allah deyir ki, qoy bunun nə qədər ömrü var mənə dua eləsin, mən də qulaq asım. O da indiyədək dua eləyir, zürriyyət istəyir, Allah da vermir, deyir bəlkə övlad verdim, xatircəm oldu, daha mənə dua eləmədi. Amma elə ki mən, düşəndə, bir dua eləyib Allahdan bir şey istəyirəm, görürsən o saat buyurur: “Verdim, ey mənim bəndəm, amma itil başımdan açıl, bir də sənə üzünü görməyim”. İstədiyimi alıb, otururam yerimdə. Beləliklə, Allahdan bir sürü uşaq almışam. İndi mənə heç

olmasa bir-iki yüz manat pul uduz, öləndə bir yol deyim: xudaya, pər-
vərdigara, sən Nəcəfə behişt-i-əla qismət elə. O saat ruhun atılsın düşsün
cəhənnəmin... mən də cəhənnəmin deyirəm... behiştin orta küçəsinə.

Həmzə bəy. Belə ki duan müstəcəb olur, elə dua elə Nəcəfin
pulunu ud. Daha niyə yalvar-yapış eləyib binəvanı tovlayırsan?

Səlim bəy. O da mümkündür. Mən elə Allaha dua eləyib sənin
qulağının dibindən kəsmişəm.

Həmzə bəy. Haramın olsun!

Səlim bəy. Vallah, ana südü kimi halaldır. Böylə pulla müstəte
olub Məkkəyə getmək olur. Xəsis puludur, nə tövr çıxartsaq halaldır:
haqla, nahaqla, oğuluqla, quldurluqla...

Aslan bəy. Danışmaqdan fayda yoxdur. Qalxın ayağa gedək
xeyir işə məşğul olaq, görək başımıza nə iş gəlir.

Nəcəf bəy (*çağırır*). Cavad! (*Cavad daxil olur.*) Stol, filan hazır
olubdurmu?

Cavad. Bəli, bəy, çoxdan hazırdır. (*Stəkanları yığışdırıb çıxır.*)

Nəcəf bəy (*qalxır*). Di buyurun qulluğunuzda olaq.

Bəylər hamısı qalxıb o biri otağa tərəf gedirlər.

Səlim bəy (*çirtiq çalib oxuyur*).

Uca barıdan aşaram,
Yanıma köniz qoşaram,
Həmzəni mənə versələr,
Cibinin pulun udaram,
Atma daş, vurma daş, nar giləsi...

Nəcəf bəy. A kişi, nə qayırırsan, dəli olmayıbsan?

Səlim bəy. Sən öləsən, bu saat kefim belə kökdür, heç bilmi-
rəm dünyada bəy kimdir, xan kimdir. Bu saat kefim Mavəraünnəhr
havası çalır. (*Oynaya-oynaya oxuyur.*)

Atma daş, vurma daş, nar dənəsiyəm mən...
Atamın, anamın bir dənəsiyəm mən.

Nəcəf bəy. Ay səni heç ata-ana yurdunda qalmayasan. İndi bu
saat, Allah qoysa, kefinə soğan çirtarlar. (*Boynundan tutub itələyir o biri
otağa. Bəylər hamısı gedirlər. Sövdəgər məşədi Cəfər daxil olub bəylər
gedən otağa sarı gedir.*)

Cavad (*Məşədi Cəfərin dalınca daxil olur*). Ay məşədi həcəmət, dayan görüm.

Məşədi Cəfər (*dayanır*). Nə buyurursan?

Cavad. Gözünə dərd buyururam, canına da vərəm. Vədə ver-diyn necə oldu?

Məşədi Cəfər. Qoy bəylər oyunu qurtarsınlar, əgər qalsa, baş üstə, qalmasa, gələrsən dükanda çatar.

Cavad. Sən öl, bu Cavad ölsün (*əlini qoyur döşünə*), gərək düz qırx manat verəsən. Yoxsa bundan sonra qapını üzünə bağlayacağam.

Məşədi Cəfər. Qardaş, otuz manatı niyə qırx manat elədin, on manat da artırdın? Bizim şərtimiz budur ki, hər dəfə sənə on manat verim.

Cavad. Sən bəylərdən yüz manata müamilə alırsan. Mənim də səndə otuz manatım qalıb, on manat müamilə istəyirəm. Sözün nədir, əzizim?

Məşədi Cəfər. Xub, beş manat də sənə müamilə verrəm. Otuz beş manat, bugünkü ilə qırx beş manat. Sabah gəl dükana, nəqd, köz kimi sayım qulluğuna.

Cavad. Yaxşı, sən deyən olsun. Bura bax, məşədi, mən ölüm, al bu əlli manatı, gör bəylərin birinə sıraya bilərsənmi, təməssükünü al gətir mənə.

Məşədi Cəfər (*pulu alır*). Xub, ver görüm, asandır. (*Gedir.*)

Sona xanım (*daxil olub xeyli vaxt bəylər gedən qapıya baxır*). Yenə qumar... Yazıq mənim canım... Görəcəkli günlərim varmış...

PƏRDƏ

İKİNCİ MƏCLİS

Pərdə ahəstə qalxır. Nümayan olur Sona xanımın otağı. Otağın üç qapısı var: bir sağdan, biri soldan və biri müqabildən. Sağ tərəfdə pəncərənin qabağında bir sandalya qoyulub. Sona xanım namazdan fəriq olub, dizi üstündə dua eləyir.

Sona xanım (*əllərini yuxarı qovzayıb*). Əziz Allah, dərğahına qalxızmışam əllərimi. Sənə dua eləyirəm. Səndən kömək istəyirəm. Yoxdur mənim dünyada bir kəsim, savayı sən. Səndən mədəd istəyi-rəm. Cəmi əlsiz, ayaqsızlara, nəəlaclara, zəiflərə, mərizlərə, mən o

cümlədən. Mən də fəqirəm, mən də naəlacam, üstümə-başıma baxan həsəd aparır, amma çölüm özgüləri yandırır, içərim özümü. Pərvərdigara, məgər sən övrət tayfasını yaradanda heyvan yaradıbsan, insan yaratmayıbsan? Məgər övrət tayfasını dərd, qəm çəkməyə yaradıbsan? Xudaya, nə vaxtadək bizim dilimiz bağlı olacaq? Nə vaxt, görəsən, biz də ürəyimizdəkini açıq deyəcəyik, sözlərimiz ürəyimizdə qalıb dərd, vərəm olmayacaq? Yəni görəsən o günləri görəcəyik ya yox? Övrətsən, dinmə, kişi deyənə bax, öl deyir öl, qal deyir, qal! Qab-qazandan başqa heç bir şeyə əl vurma. Vurarlar, səbr elə. Söyərlər, səbr elə. Pərvərdigara, sən adilsən, nə üçün biz övrət tayfasına olan zülmü götürürsən? Malımız kişinin, canımız kişinin, ixtiyarımız kişinin əlində. Ağzımızı açıb söz demək istəyəndə ağzımızın üstündən vururlar ki, övrətsən dinmə. Xudaya, əgər məsləhət belədir, nə üçün bizə dil veribsən, ürək veribsən? Kişi qurşanıb qumara, kəndlər bir-bir əldən gedir. Danışmaq istəyirəm, deyir kəs səsini. Mən də salıram ürəyimə. İndi budur, bu quru nəfəsim qalıb, bir az keçməz gedər, qayıtmaz. Ey yerin, göyün bir pərvərdigarı! Rəhm elə bizə, kömək elə bizə, bəlkə gələcəkdə bizim də sözümüz olsun (*Süleyman bəy o biri otaqdan çıxır. Əynində səyahət paltarı, ayağında uzun çəkmə, gəlib aynanın qabağında durub özünə tərəvət verir.*) Süleyman, qadan alım, yenə haraya gedirsən? (*Canamazı yığışdırıb bir ah çəkib oturur.*)

Süleyman bəy. Heç, anacan, istəyirəm bir atla şəhərdən çölə gəzməyə çıxam. Ürəyim çox darıxır.

Sona xanım. Get, Allah amanında, anan gözlərinə qurban olsun. Amma, sən Allah, tez qayıt, yoxsa gecələr gec qayıdanda gözümə yuxu getmir.

Süleyman bəy. Uşaq ki deyiləm, məni tutub yeməyəcəklər. Niyə gözüne yuxu getmir?

Sona xanım. Qadan alım, bilirəm yeməyəcəklər, amma yenə ana ürəyidir, nazik olur.

Süleyman bəy. Yaxşı, tez qayıdaram.

Sona xanım. Get, qurbanın olum, Allah pənahında ol.

Süleyman bəy çıxır.

Pəri xanım (*daxil olur.*) Ay Sona, nəçə vaxtdır, ha yığışram bircə səni görməyə gəlim, amma görürsən, iş düşür. (*Oturur.*) Keçən cümə axşamı, bizim Mərdan bəyin təziyyəşində o qədər ağlamışam,

gözümdən bir Kürcən yaş gedib. Oradan gələni yıxılmışam, indi bir az halım özümə gəlib, qalxmışam. Ayağa duran kimi dedim, gedim görüm Sona necədir, uşaqlar salamatdırlarmı?

Sona xanım. Pəri, heç mənim halımı soruşma. Bax, görürsən, gün-gündən geri gedirəm. Gecələr sübhədək quru öskürək məni boğur, ürəyim qıldan asılır, indi qırılar, bir saat qırılar deyirəm.

Pəri xanım. Axır sən niyə hər zadı özünə dərd eləyib, ürəyinə salırsan? Məgər öz canına yazığın gəlmir?

Sona xanım. Necə eləyim, ay Pəri, budur kişi qurşanıb qumara, bir azdan sonra görürsən olub-qalanın hamısını uduzub, qaldı lat-lüt. Uduzduğundan savayı, gələne bağışlayır, gedənə bağışlayır. Mənim dilim yoxdur ki, qabağında bir söz deyim. Yalvarıram olmur, yapışıram olmur. Mənim də gücüm öz canıma gəlir, başıma vurmaqdan az qalıb gözlərimə qara su ensin. Səni görəndə könlüm açılır, gözlərimə şəfəq gəlir, dərdimi açıb deyirəm, ürəyim bir az yüngülləşir. Sən Allah, Pəri, tez-tez gəl-get mənim yanıma. Yoxsa dustaq kimi qalmışam dörd divarın arasında, xiffət eləməkdən az qalıb canım çıxsın.

Pəri xanım. Qadan alım, heç canını üzmə, səbr elə, Allah kərimdir. Kişinin bəlkə ağlı başına gəldi, qumarı qoydu yerə. Həmişə belə getməz, bir də baxıb görür ki, dahı oynamaq ona layiq deyil, oynasa abrisı gedər, qumarı qoyar yerə. Allah qoysa, yazın axır ayında havalar istilənər, bir yerdə gedərik ziyarətə. Qurban kəsərik, dua eləyərsən, Allah sənə cansağlığı verər. Ərinə də ağıl verər, şeytan yolunu buraxıb, Allah yoluna qayıdar.

Sona xanım. Vallah, qurban olduğum Allahın da o qədər səbri var ki, nə həddi var, nə hesabı. Elə insan səbirsiz olar. Dünən gecə də bir yaman vəqie görmüşəm, Allah məni onun xatasından savışdırsın.

Pəri xanım. Xeyir olsun, söylə görüm.

Sona xanım. Gördüm bizim həyətdə bir çox böyük və gözəl ağac bitib. Ağacın dörd ətrafı gözəl çəmənlikdir ki, gül gülü çağırır, bülbül bülbülü çağırır. Çəməninin neçə yerindən şirin bulaqlar axır, guya bizim həyət behişt olub. Yorulanlar gəlib ağacın kölgəsində dincəlirlər, bulaqların suyundan içib başlarını, üzlərini yuyub, bulaq və çəmən sahibinə dua edib gedirlər. Bir də gördüm hava tutuldu, bir bərk külək başladı ki, Allah göstərməsin. İldırım çaxdı, göy guruldadı, bir güclü dolu başladı yağmağa. Onda gördüm bir böyük dolu qəflətdən düşdü həmin ağacın təpəsindən. O saat ağacın cəmi qol-qanadları qırıldılar, tökül-

dülər yerə. Qaldı ağacın quru kötüyü. O saat gördüyüm çəmən yox oldu, axan bulaqlar həmin dəqiqə qurudu. Bülbüllərin səsləri kəsildi, güllərdən, çiçəklərdən heç bir nişan qalmadı. Oyanmışam, bir saat ağlım başıma gəlməyib. Ondan sonra neçə salavat çevirmişəm, Allaha dua eləmişəm, iki qoyun qurban demişəm ki, aparım ocaqda kəsəm. Amma ürəyim yenə heç toxtamır. Elə bil, məni mənəgənə arasına qoyub sıxırlar.

Pəri xanım. Qurbanım olum, qorxmagilən, yaz ağzıdır, adam çox qarışıq-quruşuq yuxular görər. Yaxşı da eləyibsən ki, nəzir və qurban deyibsən. Bir də, qadan alım, vəqiəni tərsinə yozarlar. Ağac kimi hər tərəfə qol-budaq atacaqsınız. Aləm sizin kölgənizdə dolanacaq. Dolunun vurmağı da vurmamaqdır.

Sona xanım. Yox, Pəri, çoxdan bəri ürəyimə min qara-qura şeylər gəlir. Heç ürəyim bir dəqiqə sakit olmur, başıma pis-pis fikirlər gəlir.

Nazlı xanım (*daxil olur*). Sona xanım, qurbanın olum, yanına bir təvəqqeə gəlmişəm. Dünən olan olmazımı vermişəm kişiye aparsın satsın. Kişi də aparıb satıb, yolu yumrulmuş yoldan dönüb Nəcəf bəyin yanına. Nəcəf bəy də pulun hamısını udub, kişini əliboş sahib yola. Qurbanım olum, mənim əlacım olsa, var-yoxumu satmaram. İndi mən nə qayırm? Bir böyük külfət sahibiyəm, özün bilirsən. Olub-qalan hər nə vardı kişi vurub qumara. Dünən gözümlün axır tikməcəyini ağlaya-ağlaya vermişəm aparıb satıb, onu da gətirib Nəcəf bəyə uduzub. Qurbanım olum, Nəcəf bəyə deginən, məni başına çevirsin, balalarım rəhm eləsin, o pulları qaytarsın.

Sona xanım. Qoy bu saat çağırırdım, özü ilə danış. (*Çağırır.*) A Cavad, a Cavad! (*Cavad daxil olur.*) Cavad, Nəcəfi bir buraya çağır, deginən adam gəlib, səni görmək istəyir. (*Cavad gedir, Pəri qalxır.*) Sən haraya gedirsən, ay Pəri?

Pəri xanım. Kişi gəlir, deyirəm keçim o biri otağa.

Sona xanım. Yaxşı, get, indi mən gələrəm sənə yanına. (*Nazlı xanıma.*) İndi Nəcəf gəlir, mənə dediyin sözləri ona de, bəlkə pullarını qaytara verə özünə.

Nəcəf bəy. (*daxil olur*). Kimdir məni çağıran?

Sona xanım. Nazlı xanımdı. Sənə yanına gəlir, gör nə deyir.

Nəcəf bəy. Nə deyirsən, bacı?

Nazlı xanım. Nəcəf bəy, qurbanım olum, mənim bu ağarmış başıma rəhm elə. Mənim bir bölük balalarım rəhm elə. Elə elə ki, mənim bu quru nəfəsim, quru canım həmişə sənə duaçı olsun.

Nə c ə f b ə y . Nə deyirsən, sözünü de görüm.

Nazlı xanım. Nəcəf bəy! Ölümüm qabağında olsun, dünən bizim kişi gəlib, burada qumar oynayıbsınız. Olub-qalanını uduzub. Mən bilirəm, taqsır mənim kişimdədir, amma bir qələtdir eləyib. Sənin də mənim körpə uşaqlarıma rəhmin gəlsin. Razi olma ki, bir kişinin nəslidirlər, ac qalsınlar. O pulları qaytarıb verəsən mənə, elə bil bir təsəddüq verirsen.

Nə c ə f b ə y . Bacı! Belə şey olmaz. Qəhrəman bəyin əvvəla pulu yoxdur, nə üçün qumar oynayır? İkincisinə qalan yerdə, puldur, uduzub, istədiyi nədir?

Nazlı xanım. O istəmir, qurbanın olum, mən istəyirəm. Mənim əhvalım sənə hamıdan yaxşı məlumdur. Bilirsən ki, hər nə vardı, hamısı əldən gedib. Dünən yaxamın, ətəyimin qızıllarını söküb vermişəm kişiye, aparsın satsın. Ancaq eybimiz açılmasın, acından ölməyə, gedib qonum-qonşuya əl açmıyaq. İndi, Nəcəf bəy, səni and verirəm o bir Allaha ki, bizim üstümüzdədir, sən də bizim biabırçılığımıza razı olma.

Nə c ə f b ə y . Bacı, artıq söz lazım deyil. Bayaq sənə dedim, ərin pulu uduzmayaydı, indi ki uduzub, qurtarıb çıxıb gedib. Mən pul qaytara bilmərəm. Mən özüm də az uduzmuram. Necə ola bilər ki, gedim ududuğum pulları istəyim.

Nazlı xanım. Başına dönüm, sən dövlətli kimsənəsən, amma mənə bu saat fitrə vacibdir.

Nə c ə f b ə y . Bacı, sözün düzü, məndən sənə pul çatmayacaq.

Nazlı xanım. Nəcəf bəy, üstündə Allah var, Allahdan qorx. Mənim uşaqlarımın nəfəsi yetim nəfəsindən bədtərdir. Onların gözlərinin yaşlarını tökmə, rəhm elə.

Nə c ə f b ə y . Üstümdə Allah da var, peyğəmbər də var, onu bilirəm. İstər sən uşaqlarının gözlərindən yaş tökülməyə, qan tökülə, yenə məndən sənə pul verdi yoxdur. Təvəqqe eləyirəm, zəhmət çəkib, gedib evində otursan və ərinə də deyəsən ki, pulu yoxdur nə üçün qumar oynayır?

Nazlı xanım (*Nəcəf bəyin ayaqlarını qucaqlayır*). Nəcəf bəy, istəyirsən ayaqlarından öpüm, mənim düzlərdə qoyma.

Nə c ə f b ə y (*ayaqlarını çəkib*). Qaraçılıq lazım deyil. Mən sənə dedim, aləm yığıla, üç qəpik verməyəcəyəm. Təvəqqe edirəm, mənə əziyyət verməyib gedəsən.

Nazlı xanım. Nəcəf bəy? Ahü-naləmdən qorx. Mənim balalarımın göz yaşlarını Allah yerdə qoymaz.

Nəcəf bəy. Di çıx eşiyə. İstər nə qədər ömrün var mənə ahü-nalə elə. Guya sən ahü-nalə eləyəndə mənim küllüyüm göyə sovrulacaq. Çıx eşiyə, əziyyət vermə!

Nazlı xanım. Çıxıram. Allah səni evsiz, eşiksiz qoysun. (*Çıxır, çöldə söylənir.*) Allah! Mənim balalarımı düzdə qoyanın balalarını düzdə qoy! Allah! Məni oda yandıranın üstünə od yağdır! Belə Allah sizin gözlərinizin yaşını çörəyinizə yavanlıq eləsin! Sizi görüm, ağ gün eşidəndə burnunuzun ucu tutulsun!

Nəcəf bəy. Cavad!

Cavad (*daxil olur*). Ağa, nə deyirsən?

Nəcəf bəy. Çıx o bayquşu sal eşiyə, baş-beynimizi aparmasın.

Cavad çıxır.

Sona xanım (*yeriyir irəli*). Nəcəf, qurbanın olum, bizi ahü-nalə yiyəsi eləmə, çağır o arvadın ağzını yum.

Nəcəf bəy. Rəhmətliyin qızı, sən nə deyirsən? Arvadsan, gedib öz işində olsana. (*Yavaşca itələyir.*)

Sona xanım (*yıxılıb əziyyətlə qalxır*). A kişi, Allah məni onda vurubdur ki, ömrümün əvvəlindən indiyədək sağ can görməyirəm. Sən niyə məni vurursan? (*Ahəstə-ahəstə otaqdan çıxır. Nəcəf bəyin hələti gərgin olub, tez-tez var-gəl edib, sonra gəlib özünü kürsünün üstünə yıxıb məbhut olur. Bu halda dərviş səsi gəlir.*)

Dərviş (*oxuyur*). Əzizi-mən, canım ey dust! Əvvəla nami-xudavəndi-qədim. Yəni bismillahirrəhmanirrəhim!

Ey əzizim, bir baxın dünya nə ibrətxanədir!

Axırın fikr etməyən aqıl deyil, divanədir...

Nəcəf bəy (*hövləyə qalxıb pəncərəni açır*). Ağa dərviş, ala bu pulu, daha dalını oxuma get. (*Qayıdıb əyləşir.*) Ayıldı məni evi yıxılmış. “Axırın fikr etməyən aqıl deyil, divanədir”. Amma bundan sonra nə olsun, on iki para kəndin qalıb ikisi, özüm də boğazımadək borcun içində. Kül başına, Nəcəf! Məgər sən qabağına açılan əlləri boş qaytarardın? İndi o qədər ölübsən, ahü-nalə qəbul eləyirsən. Yetim uşaqları çörəksiz qoyursan. Amma nə çarə qılım? Deyim: “Bacı, pulum yoxdur?” Xeyr, əstəğfürullah, mənim ağzımdan belə söz çıxmaz. Əlacım kəsilir, elə yolla rədd eləyirəm ki, üstümə bəd dua tökülür. Öl,

Nəcəf, öl. *(Bu halda Süleyman bəy rəngi təğyir tapmış daxil olub, istəyir o biri otağa keçsin.)* Nə var, nə olub?

Süleyman bəy. Heç, bir şey yoxdur. *(Keçir o biri otağa, çöldən dəllək İmamverdinin səsi gəlir.)*

İmamverdi. Buraxın mənə içəri girim, mən bəy-filan tanımır-am. Mən saqqalımın ağ vaxtında biabır olmuşam. Mən heç vaxt qəbul eləyə bilmərəm ki, bu qoca vaxtında mənim adım müttəhim olsun.

İmamverdi hirsli daxil olur içəri, dalınca oğlu Kərim.

Kərim. Hanı o arvad kimi qaçıb gizlənən tülkü? Bircə onu mənə verin, cərcənəyini ayırım. Bəlkə ondan sonra ürəyim soyusun. Mən bacımın rüsvayçılığını yerdə qoysam, gərək başıma papaq geyməyib, ləçək geyəm.

Nəcəf bəy. Nə var, nə qilü-qaldır?

İmamverdi. Nə olacaq? Mən saqqalımın ağ vaxtında rüsvay-aləm olmuşam. Sənin oğlun neçə yoldaşı ilə gəlib mənim qızımı sürütləyə-sürütləyə aparıb dağ-daş arasında gizlədib. Məgər Allah belə zülmü götürər?!

Nəcəf bəy. İndi mənim təklifim nədir?! Ağa İmamverdi, hirsini bas, mən ona qulaqburması verərəm və sənin qızın da qayıdar gələr evinə.

İmamverdi. Bəy, namus bir bəyzadələrdə deyil, kasıb-kusubun da özünə görə namusu var və namusum da mənə qeyzlənməyə vadar eləyir. Mən öz abrımın qədri-qiymətini bilirəm və qızımın rüsvayçılığını heç vədə qəbul etmərəm.

Nəcəf bəy. Xub, get evinə, qilü-qal lazım deyil, qızın gələr.

İmamverdi istəyir söz desin. Kərim yeriyyir qabağa.

Kərim. And olsun Allaha, o mənim bacımı biabır eləyib, mən də onun qarnını balıq qarnı kimi cırıb bağırsaqlarını ayaqlarına dolamam, atamın oğlu deyiləm. Ata, gəl gedək. *(Atasının qolundan tutub çəkir çölə.)*

Nəcəf bəy. Süleyman!

Süleyman bəy *(daxil olur)*. Nə var?

Nəcəf bəy. Süleyman! Axırı bu iş qalmışdı ki, mənim başıma gətirdin? İt-qurd gəlib mənim qapımda hürür. Məgər mən dəllək-məllək tayıyam? A bihəya, heç utanmırsan? A məlun, heç qızarmırsan? Budur sənə buyururam, gərək bu gün İmamverdinin qızı qayıtsın

atasının evinə, yoxsa sənin belində qamçıını tikə-tikə elərəm. Eşidir-sən? Mənim əslim və nəcəbətim heç vədə qəbul etməz ki, mənim evimə it-qurd qızı gəlsin.

Süleyman bəy. Ağ, sən mənim atamsan və sənə hörmət eləmək mənim borcumdur. Amma bu yerdə mənə heç kəs buyuruq verə bilməz. Mən uşaq deyiləm və öz təklifimi çox yaxşı qanıram və bir adama da ixtiyar vermərəm ki, mənə nəsihət eləsin.

Nəcəf bəy. Gədə, başına at təpməyib, axmaq-axmaq nə danışsın! And olsun Allaha, vuraram tərən iki para olar! (*Oğluna bir sillə vurur.*)

Süleyman bəy. Atasın, bu dəfə dinmədim, təvəqqe eləyirəm bir də mənə yaxın gəlməyəsən. Yoxsa bir də vursan əvəzində cavab elərəm.

Nəcəf bəy. Eşşək, məlun! Sənin sözün də var ata qabağında danışmağa?! Bu saat itilərsən mənim gözümün qabağından və mənim evimdən gedib harada dolanacaqsan dolan. Mənim qapıma ayağın düşər, səni it ilə çıxardaram. İtil bu saat mənim evimdən! Bundan sonra mənim Süleyman adlı oğlum yoxdur. Çıx bu saat çölə! (*Süleyman bəy çıxır*) Cavad! (*Cavad daxil olur.*) Bu saat gədələrdən neçə nəfər götürüb gedərsən qaya başına. İmamverdinin qızını harada gizləyiblərsə tapıb, aparıb tapşırırsan atasına. Di bu saat, dayanma get. (*Cavad çıxır, Nəcəf bəy xeyli vaxt mütəfəkkir gəzinir.*) Kordu yurdum, kor, kor, kor... (*Özünü yıxır kürsünün üstünə.*)

PƏRDƏ

ÜÇÜNCÜ MƏCLİS

BİRİNCİ PƏRDƏ

Şəhər kənarında bir seyrəngah. Uzaqda uca dağlar görünür. Göy tərən al-tundan bulaq axır. Süleyman bəy çərəkəzi libasında, iki nəfər yoldaşları ilə əllərində samavar, dəsmala bağlı məkulat daxil olub, şeyləri yerə qoyurlar. Süleyman bəy əyləşir yerdə, papağını çıxarıb qoyur yanına və dəsmalı ilə alınının tərini silir.

Süleyman bəy. Baho, ay qərribə yorulmuşam.

Əvvəlinci cavan. Zarafat deyil, şəhərdən buraya gərək əqəl-lən üç verst olsun. Bir belə yolu gələn əlbəttə yorulacaq.

İkinci cavan. Mən sizə demədimmi ki, at tutaq, atla gedək gəzməyə? İndi bu yorulmağa dəyərmə? Hələ gəlməyimiz yenə heç, qayıdanda xörək yemiş adamlar bu yoxuşu necə çıxacayıq?

Süleyman bəy. A kişi, gəzməyin elə bir ləzzəti piyada getməkdir, atlı gəzmək ləzzət verməz.

İkinci cavan. Odur ki, palaz kimi sərilibsən yerə də.

Süleyman bəy. Sərilməyimin ziyanı yoxdur. İndi çay içərik, yornuğumuz çıxar. Bir də, mən gəzməkdən yorulan deyiləm. Amma budur üç gündür dərə-təpələri it ayağı yemiş kimi gəzirəm.

Əvvəlinci cavan. Nə düşmüşdü, niyə gəzirdin dərə-təpələri?

Süleyman bəy. Aləm bilir ki, mən bildirçinbazam. Çıxmışdım şəhərdən çölə bildirçin tutmağa. Zurnaçılı bağda Qaraqazan oğlu çıxdı qabağıma, çiyində bir xurcun, əlində bir torba, tər tökə-tökə gedir. Soruşdum, a Qaraqazan oğlu, haradan gəlirsən? Dedi ki, bəs filankəs, Almasatanlıdan gəlirəm. Alacaq dalınca getmişdim, bir şey ala bilmədim, budur, piyada qayıdırəm. Yolda tor qurub beş-on bildirçin tutdum, budur torbada. Bir az şoraba üçün yerpənək almışam, gedirəm. Soruşdum: a kişi, heç əməlli bildirçinin varmı? Dedi, yox ancaq gecə yarısı Qarğalı çayından keçəndə bir “gəlmə” bildirçin səsi eşitdim. Zalım oğlunun malı altı dəfə vururdu. Bu sözü eşidən kimi Qarğalı çay deyib birbaş getdim. Bir gün axşamadək, gecə də sübhədək gəzib bildirçin axtarmışam.

Əvvəlinci cavan. Tuta bildin, ya yox?

Süleyman bəy. Necə tuta bilmədim, məgər mənim əlimdən bildirçin qurtarar? Gətirib, qəfəsə qoyub asmışam, gecələr ləzzət verir. İndi, budur, ayaqlarım hələ də ağrıyır. (*O yana-bu yana göz gəzdilir.*) Amma bura da çox basəfa yerdir ha!

İkinci cavan. Bəli, çox basəfa yerdir. Biz həmişə elə buraya səyahətə gəlirik. Buranın yerindən, havasından əlavə suyu çox içməlidir, buz kimi ürək sərinləndir.

Süleyman bəy. Onda, mən ölüm, o sudan bir az ver içim, tərifi elədin tamahım düşdü.

Əvvəlinci cavan dəstməldən bir stəkan çıxarıb, su ilə doldurub

Süleyman bəyə verir.

Süleyman bəy (*suyu içir*). Bəh-bəh, nə gözəl sudur! Xalis abi-kövsərdir!

Əvvəlinci cavan. Balam, boş-boş danışmaqdan fayda yoxdur. Süleyman bəy, burada bəy və ya qeyri-bəy gərək olmasın, gərək yoldaşlıq olsun. Biz gedək odundan-zaddan yığaq, sən də samavar hazır elə.

Süleyman bəy. Baş üstə, samavar da hazır elərim, hələ desəniz kabab üçün ət də doğraram.

İkinci cavan. Çox gözəl, bəs biz odunu nə ilə qıracağıq? Nə səndə bir kəsər var, nə məndə. Gərək heç olmasaydı evdən bir dəhrədən-zaddan gətirəydik.

Əvvəlinci cavan. Süleyman bəy xəncərini versə, elə onunla qıra bilərik.

Süleyman bəy (*xəncəri verir*). Niyə vermirəm, buyur, ancaq gözlə ağzı daşa dəyməsin.

Əvvəlinci cavan (*xəncəri alır*). Xatircəm ol. (*Cavanlar gedirlər.*)

Süleyman bəy (*tək*). Çünki oldun dəyirmançı, çağır gəlsin, dən Koroğlu. (*Durub samavarı aparıb suyun altına qoyur.*) Su mənə ləzzət verdi. Bir stəkan da içim. (*İçir.*) Bəh-bəh, ürəyimə yayıldı.

Kərim (*kolun dalından çıxır*). Adamı belə tələyə salarlar, al gəldi!

Süleyman bəy. Nə qayırdığındı, a namərd? (*Kərim güllə ilə onu vurub qaçır. Süleyman bəy yıxılır.*) Ox, ox... Öldürdü məni namərd oğlunun gülləsi, yıxdı atamın evini, tökdü anamın göz yaşını. Cavan ömrüm paymal oldu, ax!.. ax!.. Kül mənim başıma, niyə mən böyükler sözünə baxmadım, tay-tuşumu tanımadım, öz evimi yıxdım... ox!.. ox!..

Bu halda təpənin dalında gəzən uşaqların oxumaq səsləri gəlir.

Uşaqlar (*oxuyurlar*):

Əsmə badi-səba, əsmə,
Dəymə tellər o tellərə.
Şanə vurmuş o tellərə
Dad əlindən, dad əlindən, yar əlindən...

Süleyman bəy. Oxuyun, uşaqlar, səsinizə qurban olum. Ox... Ox... Allahın altında mən də uşaq olub, sizinlə gəzəydim...

Uşaqlar (*oxuyurlar*):

Mənim adım sarı laçın,
Fələk qoymur qəddim açım,
Gəl səni götürüm qaçım,

Bizim ellər o ellərə,
Şanə vurmuş o tellərə.
Dad əlindən, dad əlindən, yar əlindən.

Uşaqlardan biri (*təpənin üstündə peyda olub, Süleyman bəyi görür*). Vay dədəm vay! Burada bir adam öldürüblər. Odur yıxılıb, qanı da axır!..

Neçə nəfər uşaq təpənin üstünə çıxıb baxırlar.

İkinci uşaq. O yolla gedən ovçuları çağırmaq gəlsinlər. (*Çağırır.*)
Ay ovçular, ay ovçular!..

Ovçu. Hey, hey! Nə deyirsən?

İkinci uşaq. Buraya gəlin, burada bir adam öldürüblər.

Əvvəlinci ovçu (*gəlir*). Ölən adam hanı?

Əvvəlinci uşaq. Odur ey, orada yıxılıb eşələnir.

Əvvəlinci ovçu (*voldaşına*). A balam, deyəsən tanış adamdır, bir gəl görək.

İkinci ovçu. Evin yıxılmasın, bu Süleyman bəydi, Nəcəf bəyin oğlu. Vay binəval!.. Görəsən bunu kim vurub? Ağlın nə kəsir, bu, Kərimin işi deyil ki?

Əvvəlinci ovçu. Necə Kərimin?

İkinci ovçu. Dəllək İmamverdinin oğlu?

Əvvəlinci ovçu. Çox ola bilər. Doğrudan da Kərim bunu çox gırləyirdi.

İkinci ovçu. Qardaş, bu sözlər öz aramızda qalsın, nə borcu-muzdur, qoy özləri öz qanlılarını axtarsınlar, taparlar yaxşı, tapmazlar, bəlkə Allah qəzəbini eləyə. Sonra bizi də dərə-divana dartarlar ki, bəs siz, Kərimin bunu gırlədiyini bildirdiniz, niyə lazım olan yerinə xəbər vermirdiniz? Di yeri gedək irəli, yazıq eşələnə-eşələnə qalıb.

Yeriyirlər qabağa.

Əvvəlinci ovçu. Süleyman bəy, başına dönüm, sənsən?

Süleyman bəy. Kimsən, a danışan? Yoxsa mənim axırımı elə-məyə gəlibsən?

Əvvəlinci ovçu. Yox, başına dönüm, biz ovçuyuq, səni yaxşı tanıyıırıq, hərçənd sən bizi tanımırsan.

Süleyman bəy. Ovçusan, hər kimsən, öldür məni əziyyətdən qurtar.

İkinci ovçu. Süleyman bəy, biz sənə düşmən deyilik, dostluqla sənə kömək eləməyə gəlmişik, səni qoymayaq bu quru yerdə qalasan. Sən bizdən heç bədgüman olma. (*Əyləşir başının üstündə.*) Bircə başını qalxız qoy dizimin üstünə. (*Süleyman bəy ovçunun köməyi ilə başını qovzayıb qoyur onun dizinin üstünə.*) Qadan alım, bir de görüm bu nə işdir, səni kim vurub?

Süleyman bəy. Soruşma... soruşma... soruşma... Taqsır özüm-dədir, dostumu tanımadım, düşmənim tanımadım, axırda bada getdim. Məni tovlayıb gətirdilər buraya gəzməyə. Başa düşmədim, gəldim, özümə dost bildim. Burada mənim xəncərimi odun qırmaq bəhanəsi ilə alıb qaçdılar. Düşmən gəldi, asanlıqla bildiyini elədi. Ox... ox... Evi yıxılan atam vay!..

Əvvəlinci ovçu. Süleyman bəy, səni tovlayıb gətirən kim oldu, kim vurdu səni?

Süleyman bəy. Məni tovlayan çörəkçi Qulunun uşaqları oldular... Budur, iki ildir mənimlə dostluq binası qoyublar. Mənə bir üz göstəridilər ki, dedim bunlar mənim yolumda canlarından da keçərlər. Axırda məni bu hala saldılar, verdilər Kərimin əlinə, o da məni öldürdü. Qardaşlar, Allah sizdən razı olsun, gəldiniz mədəd əlinizi mənə yetirdiniz. Mənim sizə vəsiyyətim budur ki, dediyim sözləri atama yetirəsiniz, ta mənim qanım yerdə qalmasın. Bir də mənim atama deyərsiniz ki, məni halal eləsin. Mən onun üçün pis oğul olmuşam, sözünün qabağında söz demişəm. Uşaq olmuşam, qanmamışam, məni bağışlasın... Ox... ox... Qardaş!..

İkinci ovçu. Nə buyurursan?

Süleyman bəy. Ürəyim yanır, ölənlərinin ehsanı olsun, o sudan bir az ver içim.

Əvvəlinci ovçu. Su istəyirsə, vermə, yoxsa bu saat tamam olar.

İkinci ovçu. İçmə, başına dönüm, güllə dəyənə su zərərdir.

Süleyman bəy. Mənimki zərərdən keçib, görürsən, can yığılıb boğazıma, beş dəqiqədən sonra çıxar. Sən Allah, bir az su ver.

İkinci ovçu. Balam, o sudan bir stəkan gətir ver buna, əlac yoxdur.

Əvvəlinci ovçu gedib suyu gətirir. İkinci ovçu Süleyman bəyin başını qalxızır.

Əvvəlinci ovçu. Bəy, buyur iç.

Süleyman bəy (*içir*). Oxay, ürəyimə yayıldı. Aparma suyu... Bir az da ver... Oy!.. oy!

İkinci ovçu. Nə var, başına dönüm?
Süleyman bəy. Oy... oy... öldüm... ana, gəl... Su... su... su...
(Ölür.)

İkinci ovçu. Yazıq, dünyadan kam almamış fəqir! Allah sənə rəhmət eləsin.

Əvvəlinci ovçu. Allah rəhmət eləsin, indi biz nə eləyəək?

İkinci ovçu. Nə eləyəcəyik, mən qalım burada meyitin yanında, sən get evlərinə xəbər elə, gəlib aparsınlar.

Əvvəlinci ovçu. Yaxşı, mən gedim. (Gedir.)

PƏRDƏ

ÜÇÜNCÜ MƏCLİS

İKİNCİ PƏRDƏ

Birinci məclisin otağı. Nəcəf bəy gəzinir. Cavad daxil olub, bir məktub verib çıxır.

Nəcəf bəy (*məktubu oxuyur*). Bəradərim Nəcəf! Kağız yazıb Cavadnan göndərmişdin, gəldi vüsul oldu, oxuyub məzmunundan xəbərdar oldum. Yazıb, xahiş etdiyin iki yüz manat mümkün olmadı. Çünki and olsun sənin canına... (*Dalısını oxumayıb, cırır atır.*) Cavad! Cavad! (*Cavad daxil olur.*) Çıx bir tezcə məşədini geri qaytar. (*Cavad çıxır.*) Bu da Aslan bəy, mənim əziz dostum. Məlunlar, müftəxor məlunlar. Nə qədər mənim pulum var idi, mənə möhtac idilər, mənim başıma dolanıb, “qardaşım, əzizim” deyirdilər. İndi mənə pul lazım olanda özlərini çəkib dağın başına qoyurlar. Məluna dünən kənddən iki min manat gəlib, iki yüz manat mənə borc vermək istəmir. Qorxur batsın. Amma özü mənim çörəyimdən əlavə, iki min manatdan artıq peşkeşimi yeyib. (*Məşədi Cəfər daxil olur.*) Məşədi, gəl əyləş. (*Məşədi əyləşir yerdə, Nəcəf bəy kürsünün üstündə.*) Məşədi, axı bu yaxşı iş deyil ki, sən görürsən. Məgər sənin pulun məndə batacaqdır? Nə vaxt sənin məndə iki quruşun batıbdır ki, yenə batsın? Sən mənə min-min pul borc veribsən. İndi iki yüz manat nə artıq puldur ki, ona məndən girov istəyirsən?

Məşədi Cəfər. Bəy, bağışla, qulluğunda axmaq-axmaq boş-boğazlıq eləyirəm. Bayaq də sənə ərz elədim, əvvəla, görürsən mən qocalmışam, bu gün, ya sabah başımı qoyacağam yerə. Məndən sonra bir böyük yetim-yesir qalacaq. Onların əlləri gərək bir şeyə bənd olsun, ya yox? Bir də, qurbanın olum, qəzəbin tutmasın, ruzigar elə dönübdür ki, qardaş-qardaşa etibar eləyib girovsuz bir qəpik borc verməyir.

Nəcəf bəy. Yaxşı, dayan, məndə ki sənin pulun batmayacaq, bu saat girovu də gətirib verərəm. (*Gedir.*)

Məşədi Cəfər (*tək*). Mən ölüm bir buna bax! Bu ya özü axmaqdır, ya mənə axmaq ələ salıb. Deyir, keçən vaxt min manatlarla borc verirdin, ha... ha... ha... Min manat da verirdim, iki min də, beş min də. Çünki verdim pulu da müamiləsi ilə alırdım, düşəndə bir at da bəndləyirdim. Amma indi vermərəm, çünki görürəm elə günə düşübsən ki, az qalırsan it yeyən çörəyin də parasını itin ağzından alıb yeyəsən. Başına kül, Cəfər, hər belə yerə girovsuz pul versən, bir ildə milyon sahibi olarsan... vay-hay!..

Nəcəf bəy (*daxil olur, əlində kağıza bükülmüş qızıl*). Ala, bu da sənin girovun, üreyin sakit olsun.

Məşədi Cəfər (*Cibindən təməssük kağızı çıxardır*). Di, bəy, zəhmət olmasa, öz dəst-xəttinlə buraya bir neçə kölmə yaz.

Nəcəf bəy (*yazır və yazdığını oxuyur*). Bu min iki yüz doxsan doqquzuncu ilin rəcəbül-mürəccəb ayının on yeddinci günündə, mən Nəcəf bəy Murad bəy oğlu Çaybasarski bu təməssükü verirəm öz həmsərim Məşədi Cəfər mərhum Dadaş oğluna, bu üzrə ki, müşari-leyhdən iki yüz manat məbləği-rusi qərz aldım. Hali-təhrirdən bir ilin müddətinə bir dəst qızıl çəprast, bir dəst qızıl yaxa düyməsi, bir ədəd mirvarid boyun bağı girov verib, qərzdar oluram ki, vədəyi-müəyyənənin tamamında məzkur məbləği məzbur müşar-ileyhə verib, təməssükümü və girovumu alım. Əgər vədə tamamında borcunu öta etməsəm, girovdan məyusam. Mən Nəcəf bəy Çaybasarski qol yazdım... Buyur, bu da sənin təməssükün.

Məşədi Cəfər (*təməssükü və girovu alıb qoyur cibinə, pul çıxarıb verir*). Buyur, bəy, yüz yetmiş manat, müamiləsi ilə elər tamam iki yüz manat... Mürəxxəs olum qulluğunuzdan. Yenə nə vaxt qulluğun olsa buyur, həmişə qulluq eləməyə hazıram. Amma, bəy qəzəbin tutmasın, zəmanə yaman zəmanədir.

Nəcəf bəy (*pulu qoyur cibinə*). Çox sağ ol, məşədi. Xudahafiz.

Məşədi Cəfər baş əyib çıxır.

Sona xanım (*əlində boş mücrü, ağlaya-ağlaya daxil olur*). Nəcəf, elə bu qalmışdı ki, mənim başıma gətirdin. (*Mücrünü atır otağın ortasına.*) Elə bu qalmışdı? Kənd-kəsəkləri tamam uduzdun, olub-qalanı verdin bada, indi əlini mənə ilişdiribsən? Evin yıxılısın, nə qayırdığındır, nə fikir eləyirsən?

Nəcəf bəy. Sən Allah, ovqatımın pis vaxtında məni rahat qoy. Tezliklə zəhrimarların qayıdar özünə.

Sona xanım. Çox danışacağam, kirməkdən görürsən nə hala düşmüşəm. Bədənim belə quruyub, yanımdan bir yel ötsə tamam olaram. Mən çox kirmişəm, amma daha səbr kasam dolub-daşır. Gərək danışam, o qədər danışam, bu sinəmdə qalan bir xırda quru nəfəs də çölə çıxınca. Di qulaq ver, Nəcəf! Bir qiyamət gününü, xudavəndi-ələm divanını yadına sal. O günü yadına sal ki, Allah divanının qarşısında titrəyə-titrəyə hesab verəcəksən. O vədə səndən iki şikayətçi olacaq ki, yer-göy onların dudi-ahlarından lərzəyə gələcək. O şikayətçiləri bu saat gətirim sənin gözünün qabağına. (*Cəld gedir o biri otağa.*)

Nəcəf bəy (*tək*). Bu nə iş idi mən tutdum?! Nə qələt idi elədim, pərvərdigara, özün mənim fəryadıma yet.

Sona xanım (*iki balaca uşağın qolundan tutmuş, daxil olur*). Bax, bunlardı səndən şikayətçi. Sən bunların olub-qalanını güdaza veribsən. Bunlar əllərini Allah dərgahına qalxızib deyəcək: “Pərvərdigara, biz nə günah eləmişdik ki, ac qalırıq, susuz qalırıq”. Balaca balalarım, gözəl balalarım. Bu gün-sabah ananız ölər, siz də atanızın dövlətindən, çiyinizə torba salıb, küçələrdə, yol üstündə gəlib-gedənə əl açarsınız ki, ay Allahı sevən, çörək pulu verin, acıq, susuzuq. Necəsən, Nəcəf! Niyə ürəyimi oxlayırsan?

Nəcəf bəy. Arvad, ürəyim od tutub alışır, məni daha artıq yandırma.

Sona xanım. Belə olar, bəs necə, od tutar, hələ bir az da ötər. Bu azdır, sən gərək xudavəndi-ələmin öz oduna yanasan. Mən bu gün-sabah öləcəyəm, amma mənim ruhum, – sən bir qiyamətli, yağışlı, tufanlı gündə Allahın öz oduna yanınca, – sən dalınca gəzəcək.

Eşikdən səs gəlir.

Cavad (*daxil olur*). Bəy, bir qapıya buyur.

Nəcəf bəy. Nə var, nə olub?

Cavad. Heç, bir ovçu gəlib, Süleyman bəydən bir para əhvalat söyləyir.

Nəcəf bəy. Ovçu kimdir? Cəhənnəmə gəlib, gora gəlib, qov çıxsın getsin. Elə mənim dərdim-başım Süleyman bəy idi!..

Cavad (*ciddi*). Xeyr, bəy, özgə əhvalatdır, qapıya buyur.

Nəcəf bəy çıxır.

Sona xanım. Cavad! Yoxsa Süleymanın başında bir iş var? Doğrusunu söylə.

Cavad. Xanım, başına dönüm, qorxma, heç bir şey yoxdur.

Sona xanım. Yox, məndən danırsan. (*Yüyürür Nəcəf bəyin dalınca.*)

Cavad. Fəqir övrət, eşitsə, görəsən necə olacaq? (*Uşaqların qollarından yapışıb o biri otağa ötürür.*)

Sona xanım (*qışqırıqla qaydır*). Öldürüblər... Öldürüblər... Gözəl balam... Nazlı balam... Oy!.. (*Yıxılır. Cavad istəyir durquzsun, görür ölübdür, hönkürüb ağlayır.*)

Nəcəf bəy (*ağlaya-ağlaya daxil olur*). Allah, bu nə iş idi mən düşdüm?! Pərvərdigara, indi mən nə çara qılım, başıma nə daş salım?! Öhö... öhö... öhö... Cavad, başına dönüm, bir arabadan-zaddan tut, get o binəvanın meyitini götür gəl. (*Sona xanımın meyitini görüb.*) Bu nədir, a başınıza dönüm, yoxsa Sona da öldü? (*Gəlib çökür Sona xanımın başının üstündə.*) Sona... Sona...Sona!.. Səni and verirəm, mənim evimi yıxma, Sona... Məni düzlərə salma, Sona!.. Qurbanın olum, gözlərini aç... Sona, balalarına yazığın gəlsin. Öhö... öhö... öhö... öhö... öhö... öhö... (*Yıxılır. Sona xanımın nəşinin üstünə.*)

PƏRDƏ

DÖRDÜNCÜ MƏCLİS

Şəhər küçəsi, axşam tərəfi, yağış havası. Şəhər əhalisindən iki nəfər: Əbdül İran libasında və İsmayıl. Hər biri bir daş üstündə əyləşib, söhbət edirlər.

Əbdül. Bəli, ağa İsmayıl, doğru buyurursunuz, o şey ki insan özü özünə elər, aləm yığılsa ona eləyə bilməz. Budur, mən səkkiz ildən artıqdır ki, getmişəm İrana. İndi qayıdıb, nələr görürəm? Heç keçən

ovzalar yoxdur. Mən burada neçə adamlar tanıyırdım ki, pulu kürəklə yığdırlar, amma indi bir tümənə möhtacdırlar. Və yenə adamlar tanıyıram ki, bəylər qapısında qab-qasıq yalayırdılar, indi sövdəgəri-məşhur olublar. Çox namərddir bu dünya, heç ona etibar eləmək olmaz. Cavad ki, tanıyırsınız, mən buradan gedəndə onu nökrə qoyub getmişəm, indi gəlib sövdəgər görürəm.

İsmayıl. Bir sağ tərəfinə bax, bu uçq evi görürsən?

Əbdül. Görürəm, necə?

İsmayıl. Bu, nəcəf bəyin evidir, haman kimsənənin evidir ki, Cavad onun qapısında qab-qasıq yalayırdı. İndi Nəcəf bəy...

Əbdül. Ölübdür, yoxsa?

İsmayıl. Yox, ölməyibdir, amma bir günə düşübdür ki, görsən qan ağlarsan. Amma onun nökrə Cavad indi olub ağa Cavad, sövdəgəri-məşhur. Bu evi ki görürsən, top dəysəydi dağılmazdı, onu qumar dağıtdı.

Əbdül. Düz buyurursunuz, Ağa İsmayıl. Allah heç kəsi qumara mübtəla eləməsin. Xudavəndi-ələm hətta öz Qurani-şərifində qumarı şeytan əməli buyurubdur. Əlbəttə, şeytan əməlinə qurşanan gərək axırda belə olsun. Xub, məgər kənd-kəsək hamısı əldən getdi?

İsmayıl. Qumar qabağında kəndmi durar, kəsəkmi durar? Əlbəttə, hamısı getdi. Bir də iki kəndi qalmışdı, onu da sövdəgər Məşədi Cəfər satdırıb, borc əvəzinə götürdü. İndi budur, gözünü dikib bu dörd divara, istəyir satsın, alan yoxdur, çünki taxtapuş uçub, yağış, qar, hər nə yağırsa evin içinə yağır. Ola bilsin, günlərin bir günündə uçub tökülsün.

Əbdül. Kərəminə şükür, pərvərdigara. Özün öz bəndəni dərdü-bələdan saxla. Bəndənə yaman gün verincə, ölüm ver. Yaxşı, Nəcəf bəyin bir yaxşı oğlu vardı, o necə oldu?

İsmayıl. Oğlunu qız üstündə dəllək İmamverdinin oğlu Kərim öldürdü.

Əbdül. Allah rəhmət eləsin, yaxşı oğlan idi. Bəs o Kərimə nə üçün tənbeh olmadı?

İsmayıl. Necə tənbeh olmadı? Kərimə yeddi il Sibir kəsdilər, göndərdilər getdi.

Əbdül. Nə buyurursan?! Mən ki Kərimi beş ay bundan əqdəm Təbrizdə gördüm.

İsmayıl. Xeyr, səhvsən, yəqin ona oxşar başqa bir şəxs görübsən.

Əbdül. Nə danışırırsınız, kişi? Mənim gözümlə kor deyil, mən Kərimin dabbəqda gönlünü tanıyıram. Mən Kərimi çayxanada gördüm. Yorulmuşdum, döndüm çayxanaya ki bir-iki fincan qəhvə içim. Gördüm Kərim əyləşib qəlyan çəkir. Əhvalpürsanlıqdan sonra dedi ki, bəs çay almağa gəlib.

İsmayıl. Məəttəlləm, baba! Budur, iki ildir ki, onu Sibirə göndəriblər.

Əbdül. İki ildir ki, ya iki yüz ildir, bilmirəm. Xülasə, mən Kərimi Təbrizdə gördüm.

İsmayıl. Ay qardaş, Sibirdən qaçmaq ki, qeyri-mümkündür.

Əbdül. Necə qeyri-mümkündür? Bu saat İranda bəlkə neçə yüz Sibirdən qaçmış dustaq var.

İsmayıl. Axır bunlar necə qaçırlar?

Əbdül. Mən nə bilim, Allah bilsin.

İsmayıl. Qəribə işdir. Amma Allah Süleyman bəyin qanını yerdə qoymaz. Kərim insan divanından qaçıb, Allah divanından qaçmaz.

Əbdül. Xub, Ağa İsmayıl, siz mənə bir bunu söyləyin görüm, Nəcəf bəyin yaxşı dost-aşnaları var idi, dövlətli şəxslər. Məgər heç onlardan binəvaya bir kömək çatmır?

İsmayıl. Rəhmətliyin oğlu, elə söz danışarsan ki, üç yaşında uşaq danışmaz. Əzizim, bu dünyada dost nə gəzir, aşna nə gəzir? Məgər taifeyi-bəniinsan dostluq eləyə bilər? Hamı yemək dostudur, hamı içmək dostudur. Əgər evində, cibində bir şey var, aləm sənə dostdur. Elə ki yoxundur, düşmənin də sənə düşməndir, dostun da düşmən olur, ey əmioğlu.

Dust məşmar on ki, dər nemət zənəd
Lafi yariyyü bəradər xandəgi.
Dust on başəd ki, kirəd dəsti dust
Dər pərişan haliyü dərmandəgi.¹

Türkü məsəldir deyərlər: bağda ərik var idi, salamməleyk var idi, bağdan ərik qurtardı, salamməleyk qurtardı. Hərçənd arvad məsəlidir, amma çox göyçək məsəldir. Nəcəf bəy olub, Sədi demişkən, giriftarı

¹ Nemət vaxtında yoldaşlıq və qardaşlıqdan dəm vuranı dost sayma. Dost o adamdır ki, pis və dar gündə dostun ölindən tutma.

paybəndiəyal. İki balaca uşağı qalıb, amma Allah işini uvantsın. Onun qədim nökrəri Cavad bir az onun qolundan tutur.

Ə b d ü l. Bəli, görünür nəməkbəhəram adam deyil.

İ s m a y ı l. Qadam, necə ola bilir? Cavad deyəndə, kənddəngəlmə bir ac gədənün birisi idi. Nəcəf bəy onu adam elədi. Cavad oldu Ağa Cavad. On min manata yaxın əhvalı var. Qaçaq mal alış-verişi eləyir, sövdəgərlər arasında sahibi-etibardır. İndi haman Cavad gündə ətdən, düyüdən, yağdan alıb öz nökrərlərindən göndərir Nəcəf bəyin evinə.

Ə b d ü l. Bəli, bivəfa dünyanın işi belədir...Yavaş, Ağa İsmayıl, o quş səsini eşidirsənmi? Deyəsən bayquş səsidir.

İ s m a y ı l. Eşidirəm, eşidirəm. Allah, amandır, axşam tərəfi, yağış havası, bayquş da ulayır. Görəsən fəqirin başına yenə nə bəla gələcək. (*Göy guruldayır.*) Yağış yağır, dur gedək. Pərvərdigara, yaman günündən bəndəni mühafizə elə.

Ə b d ü l. İlahi, amin.

Gedirlər.

Göy tez-tez guruldayır, ildırım şaxıyır, hava bərk tutulur. Bu halda Nəcəf bəy köhnə libasda, saqqalı, bıığı ağarmış, beli əyilmiş, əlində içinə şey bükülmüş dəsmal gəlib dayanır.

Nəcəf bəy. Tamaşa elə, dünya, gülün mənə camaat, görün nə gündə sizin aranızda Nəcəf gəzir. Mənim axırım gərək belə olaydı. O adamlar ki, mənəm-mənəm dedilər, hamısının axırı belə oldu. Pərvərdigara, məsləhət sənindir. Evlər yıxmışam, yetim uşaqların gözlərinin yaşlarını tökdürmüşəm. Övrətlər başıaçıq, ayaqyalın müsəlləyə çıxıb, haqq-hü çəkib, üstümə nalə töküblər. Heç birinə qulaq verməmişəm, demişəm mənim kefim kök olsun, istər aləm tufana getsin. Bizim hamımız beləyik. Cəmi insan tayfası belədir. İstərik həmişə öz qardaşımızdan uca olaq. Ondan ötrü öz qardaşımızın ayağının üstünə çıxıb, başından basırıq. Amma demirik ki, qardaş başından basanın Allah da başından basar. Allahın divanını yada salmırıq, qiyaməti yada salmırıq... Vay!.. Odur, yenə gəlir... Nə istəyirsən məndən? Nə düşübsən dalıma?.. Elə Allah divanı yadıma düşəndə, gəlib gözümün qabağında durursan? (*Sona xanımın heykəli ağ çadırşəbə bürünmüş, saçları döşünə tökülmüş, əllərini qabağa uzadıb, Nəcəf bəyə tərəf yeriir, Nəcəf bəy dalın-dalın qaçır.*) Nə istəyirsən məndən? Niyə əl çəkmirsən? Görürsən Allah məni nə günə salıb, sən yenə məni rahat qoymursan? (*İkisi də itirlər. Bir azdan sonra Nəcəf bəy qayıdır dizi*

üstə çökür. Peydərpey ildırım şaxıyır və göy guruldayır.) Xudaya, pərvərdigara! Dərgahında günahdan savayı bir iş tutmamışam, amma indi sidqlə əl götürmüşəm dərgahına, ümid əlimi naümid qaytarma. Xudaya! Bəsdir çəkdiyim əziyyət. Bilirəm, o dünyada mənim yerim cəhənnəmdir. Amma ikinci cəhənnəmi bu dünyada mənə çəkdirmə. Dağlın, qara buludlar! Kəsilin gurultular! Sakit olun, ildırımlar! Bəlkə mənim duam gedə xudavəndi-ələmə yetişə! Pərvərdigara, ucuz ölümünü məndən əsirgəmə. Xudaya, bilirəm qiyamət günü dərgahına üzükara gələcəyəm, amma məni insan yanında üzükara eləmə. Qiyamətdə hər nə tənbeh eləsən, hamısına layiqəm. (*İldırım bərk şaxıyır, göy bərk guruldayır, Sona xanımın heykəli yenə Nəcəf bəyin gözünün qabağında durur.*) Budur, yenə gəldi! Axır nə istəyirsən məndən, səni and verirəm səni yaradan Allaha! İstədiyini nədir, de məndən əl çək?!

Sona xanımın heykəli. Ver mənim imarətlərimi! (*Qeyb olur, Nəcəf bəy bihuş yıxılır, bir azdan sonra ayrılır.*)

Nəcəf bəy. Bildim nə istəyirmiş məndən. İndi ölmək istəmirəm. Sakit ol, döyünmə, ürəyim! Mən əziyyətə layiq adamam. Gərək Allah dünyada mənə çoxlu ömür versin və çoxlu əzab...Bildim nə istəyirmiş... Bildim... (*İstəyir getsin, ildırım vurur, yıxılıb ölür.*)

PƏRDƏ

BƏXTSİZ CAVAN

Facia beş məclisdə

İŞTİRAK EDƏNLƏR

Hacı Səməd ağa – mülkədar

Çingiz – Hacı Səməd ağanın oğlu

Fərhad – Hacı Səməd ağanın qardaşı oğlu

Mehri xanım – Fərhadın anası, Hacı Səməd ağanın övrəti

Musa – Fərhadın məktəb yoldaşı

Mirzə Qoşunəli – Hacı Səməd ağanın xidmətçisi

Kərbəlayı Bəndəli. Kəndlilər, dustaq və başqaları

ƏVVƏLİNCİ MƏCLİS

Əvvəlinci məclis vaxt olur Hacı Səməd ağanın otağında. Otaq fərşlər, yumşaq stullar və kürsülərlə Avropa qaydası ilə bəzənmiş. Otağın üç qapısı var: sağdan, soldan və müqabildən.

Mirzə Qoşunəli. Bəli, iynə ilə gör qaz, inşallah, az keçər, əlin çörək qulağına çatar. Evi bərbad olmuş məni işimdən, gücümdən avara, sərgərdan eləyib gətirib buraya, nədir, nədir, səni adam eləyə-cəyəm. Budur, tamam altı aydır ki, mən bu xarabanın qapısından girmişəm. Kaş o günü qılçım sına idi. Mənim başıma daş düşsün əgər bu altı ayın müddətində altı quruş balalarım göndərmişəmsə. Sən bir buna bax. Aləmdə İskəndər kimi sədd açıb, dövlətinin, kəramətinin, səxavətinin tərifı dillərdə söylənir, amma yaxşı igidin adını eşit, üzünü görmə. Xudavəndi-ələm heç bir bəndəsini bu simsiz sazın toruna salmasın. Adama qarın dolusu çörək vermir. Deyirlər ki, cəmi fəqir-füqəranın dəstgiridir. Mənim imanım cin bismillah adı gələndə yox olan kimi yox olsun, əgər bir fəqirdən ötrü indiyətək əlini cibinə saldığını görmüşəmsə. (*Boş cibini oynadır.*) Bah, bah, bah!... Atanın evi dağılmasın, pulun ağırlığından az qalır cibim düşsün. İnşallah, xərcləsəm bir il kifayətdir. Yeməkdən də ki, Allaha şükür, boynum

əllaf xoruzunun boynuna dönüb. (*İki əli ilə başına vurur.*) Başına daşın böyüyü düşün, Qoşunəli! Təməin artıqlığı adamı belə günə salar.

Kərbəlayı Bəndəli (*daxil olur*). Salaməleyküm, mirzə!

Mirzə Qoşunəli. Əleykəssalam, kərbəlayı, buyur, müşərrəf eləyibdən, xoş gəlibdən, buyur əyləş. Ya Allah, ya Allah, ya Allah...

Kərbəlayı Bəndəli. Xeyr, buyurunuz əyləşiniz... Ya Allah, ya Allah, ya Allah... Mirzə, yenə nə vaqe olub, fikir dəryasında qolaltma üzürsən?

Mirzə Qoşunəli. Baba, necə fikir dəryasında üzməyim? Məni heyrət aparıbdir, mən bu sirrə məəttəl qalmışam ki, görürsən bir dövlətli şəxs nə qədər Allah yolunda pul xərcləyir, bir ucdan dövləti artır, amma elə ki başlayır şeytan yolunda xərcləməyə, bir az müddətdə müflis olur. Çox böyük sirdir, kərbəlayı ha.

Kərbəlayı Bəndəli. Bəli, bəli, nə buyurursan, Allahın bərəkət əli, əlbəttə, onun yolunda malından keçənin üstündə olacaq. Buyur görək, kimin hərəkəti səni fikrə salıbdır?

Mirzə Qoşunəli. Xəllaqi-ələm necə qəribə adamlar yaradıb. Mən bir şəxsəm ki, cəmi İrani ayağımın altına alıb gəzmişəm. Amma bu növ şəxs, vallahi, görməmişəm. Kani-səxavət, kani-bələğət, dəstgiri fəqirü füğəraya. And olsun sənin canına və babam ərвахına, hatə-mülməmalikdə də mən bu səxavəti görməmişəm.

Kərbəlayı Bəndəli. Kimi buyurursan, mirzə?

Mirzə Qoşunəli (*qulaq asmayıb*). Mən baxıram, öz-özlüyümdə fikir edirəm, deyirəm, bu səxavət hər kəsdə olsa, bir ildə çörəyə möhtac olar. Amma bunun?..

Kərbəlayı Bəndəli (*onun sözünü kəsir*). A kişi, atını minib çapma, bağrım çatladı. Bir söylə görək, kimdir bu ali-vücut?

Mirzə Qoşunəli. Oğlan, məgər mən sözü başlayanda sən anlamadın? Kimdir bu vilayətdə o vücut ki, onda ərz elədiyim sifətlər olsun, bəqeyr əz Hacı Səməd ağa?

Kərbəlayı Bəndəli (*başının aşağı salıb*). Bəli!

Mirzə Qoşunəli. Kərbəlayı, sən bu “bəli”ni çox soyuq dedin. Bunun mənasından məni hali elərsən, ya yox?

Kərbəlayı Bəndəli. Xeyr, Allah eləməsin. Nə sözdür?! Mənim hacının səxavətinə, kəramətinə heç bir şəkkim yoxdur və ola da bilməz. Bir yerdə ki cəmi şəhər onun səxavətindən danışır, mən necə şəkk gətirə bilərəm? Amma, doğrusu, mən bir belə danışığın müqabilində hacıda heç bir kəramət görməmişəm.

Mirzə Qoşunəli. Odur da! Ay bədbəxt, ağılı gözündə camaat! Kişi, nə vaxtadək siz, bazara çıxıb özünü camaata göstərmək üçün gəlib-gedənin əlinə qəpik-quruş verənlərə səxi deyəcəksiniz? Belə adamlara səxi demək olmaz. Vallah olmaz! Bu kişi, əvvəla, elə fəqirlərə əl tutur ki, onlar əhli-sual deyillər və saniyə köməyi o tövr edir ki, onu bir özü bilir, bir fəqir, bir də Allah! Nə buyurursan, kişi yəqinən əhli-cənnətdir.

Kərbəlayı Bəndəli. Əgər belə isə, mərhəbə!

Mirzə Qoşunəli. Əlbəttə belədir. Babam ərvaheenə and olsun belədir. Bəs, kərbəlayı, təşrifinizin səbəbi nədir?

Kərbəlayı Bəndəli. Təşrifimin bir səbəbi yoxdur. Bildir hacıdan götürdüyüm pulu gətirmişəm. Gərək veksilin də vədəsi tamam olmuş ola.

Mirzə Qoşunəli (*bir kitab götürüb, vərəqləyib baxır*). Bəli, kərbəlayı, bu gün vədə tamamdır. İmdi (*hacının öskürək səsi gəlir*) hacı təşrif gətirər, verərsən. Budur, deyəsən gəlir...

Hacı Səməd ağa daxil olur, əlində təsbeh, zikr edə-edə, Kərbəlayı Bəndəli ilə Mirzə Qoşunəli qalxırlar ayağa. Hacı əli ilə işarə edir əyləşsənlər. Özü də əyləşir, onlar da əyləşirlər.

Hacı Səməd ağa (*təsbehi cibinə qoyur*). Əhvali-şərif, kərbəlayı, xoş gəlibsən.

Kərbəlayı Bəndəli. İltifatın artıq olsun, Allah oğlunuzu saxlasın.

Hacı Səməd ağa. Nə əcəb buyurubsan?

Kərbəlayı Bəndəli. Heç, hacı ağa, elə bildir sizdən götürdüyüm iki yüz manatın vədəsi bu gün tamamdır, onu gətirmişəm qulluğunuza. (*Əlini salır cibinə, pulu çıxarır.*)

Hacı Səməd ağa. Ver mirzəyə. Mirzə, gör düzdürmü? Mən də durum kərbəlayının təməssükünü çıxardım. (*Qalxıb sandığı açır, təməssükü və girovu çıxarır, mirzə isə pulu sayır.*)

Mirzə Qoşunəli. Bəli, hacı ağa, düzdür, iki yüz qırx manatdır. İki yüz əsli, qırx manat müamiləsi.

Hacı Səməd ağa. Buyur, kərbəlayı. Bu sənin təməssükün, bu da girovun. (*Kərbəlayı Bəndəli şeyləri alıb, gəlib əyləşir.*) Mirzə, axşam gələn övrəti razı elədinmi?

Mirzə Qoşunəli. Bəli, hacı ağa, bu sabah on manat aparıb verdim.

Hacı Səməd ağa. On manat azdır. Altı yetimi var, on manatdan biçarəyə nə olsun! On manat da apar ver!

Mirzə Qoşunəli. Baş üstə, hacı ağa! Seyidin də yetimlərinə necə ki, buyurmuşdunuz, bir çuval un göndərdim.

Hacı Səməd ağa. Çox gözəl, di o iki yüz manatı ver buraya. Qırx manatı da saxla özündə. Sən bilirsən ki, o qırx manata mən əlimi də vurmaram, o da gerek fükərayə qismət oluna. (*Mirzə Qoşunəli pulun bir hissəsini verir Hacı Səməd ağaya, hacı alıb, üzünü tutur Kərbəlayı Bəndəliyə.*) Çox yaman camaatdır, kərbəlayı, bizim bu camaat. Heç kəsin üreyində Allah qorxusu yoxdur. Hər kəs hər nə qazansa, yediyini yeyir, artığını da gizləyir. Daha demir ki, mənim fəqir qardaşım da var, onun da əlindən gerek tutum. İndi əlacım kəsilib, mən də bir belə qayda qoymuşam ki, özüm fəqirlərə məsrəf elədiyimdən əlavə, hər kəsə borc versəm, yüzə bir cüzi, yəni iyirmicə manat müəmilə qoyub, o müamiləni də fəqirlərə verirəm. Mən də camaatdan bu tövr pul çıxardıram.

Mirzə Qoşunəli. Odur ki, xudavəndi-ələm başınızdan abı-neysan kimi tökür də. Məlumdur, fəqirlərə verən, Allaha verir və Allah da heç bir ehsanı biəvəz qoymaz, həm dünyada, həm axirətdə.

Kərbəlayı Bəndəli. Əlbəttə, bu nə sözdür, Allah hacı ağanın vücudlarını bizə çox görməsin. (*Durur ayağa*) Xudahafiz, hacı ağa, qulluğunuzdan mürəxxəs oluram. Xudahafiz, mirzə!

Hacı Səməd ağa. Xoş gəldin, kərbəlayı. (*Kərbəlayı gedir.*) Mirzə, di o pulu da buraya ver görüm.

Mirzə Qoşunəli. Necə pulu?

Hacı Səməd ağa. Necə pulu nədir? Belə o qırx manatı.

Mirzə Qoşunəli (*gülür*). Bəs bu fəqir pulu deyil?

Hacı Səməd ağa. İşini gör, rəhmətlik oğlu, fəqir nədir, heç mənim özümdən böyük fəqir yoxdur.

Mirzə Qoşunəli. İndi ki belədir, mən səndən də fəqirəm, yarısı sənin, yarısı mənim.

Hacı Səməd ağa. Gic-gic danışma, bəri ver. Sonra görüşərik.

Mirzə Qoşunəli. Necə görüşərik? Budur, altı aydır ki, sənə qulluq edirəm, heç mənimlə görüşməyi bəslən. Bundan sonra nə görüşəcəksən?

Hacı Səməd ağa. Sən öləsən, necə ki lazımdır, səni xoşhal eləyəcəyəm.

Mirzə Qoşunəli. Babam ərвахına and olsun, sənə iyirmi manatdan bir qəpik artıq verməyəcəyəm. Rəhmətliyin oğlu, mən məgər burada hambali-bimuzdam?

Hacı Səməd ağa. Az danış! Ver buraya.

Mirzə Qoşunəli (öz boğazından tutur). Hacı ağa, axır özün bilirsən ki, mən sənin kələk yoldaşınam. And olsun babam ərвахına və bir oğlum Səbzəlinin canına, səni aləm içində rüsvay elərəm. Rəhmətlik oğlu, sən məni işimdən, gücümdən avara eləyib altı aydır ki, gətirib burada dustaq eləyibsən ki, nədir, səni dünya malından qəni eləyəcəyəm. Bir belə vaxtda səndən bir quruş görməmişəm. Məgər insan deyiləm, məgər mən külfət sahibi deyiləm? Mənə deyən görək, ay axmaq, məktəbdarlıqda nə yamanlıq gördün ki, buraxıb, gəlib buna nöker oldun? Məktəbdarlıqdan min cür mədaxil götürürdüm! Bax (*barmaqları ilə sayır*), bu qurban pulu, bu bayram pulu, bu rəğəbət pulu, Quran çıxandan xələt, atası Məkkədən gələndən xələt, bəy uşaqlarından yağ, pendir... hesab eləsən ildə dörd yüz manatdan artıq eləyirdi. Bundan əlavə, yandırdığım odun, kömür həmişə müftə düşürdü. Mən bir belə nəfi əldən buraxıb sənin qoltuğuna qısılmışam, sən də mənimlə belə rəftar edirsən. Məgər bunu Allah götürər? Mən sənin adına aldanıb gəlmişəm, görürəm, hamı sənin barəndə danışılan əfsanə sözlər imiş! Məni də eləyibsən nəqli-məclis! Sənətim səni bazarda, məclislərdə, dükanlarda tərif eləyib imanımı yandırmaqdı. Məgər mənim imanımın bahası belə rəftardır? Yalan danışmaqdan bilmərrə həyam, abırım tökülüb. Budur, görək hansı seyidin yetimlərinə bir çuval un gedib? Hansı arvada on manat verdin? Bir insafın olsun, ağa?

Hacı Səməd ağa. Daha yaxşı, az söylə, götür pulun iyirmi manatını qoy cibinə, füzulluq lazım deyil.

Mirzə Qoşunəli. Ha, belə ha!.. Allah oğlunu saxlasın, əvvəldən də də! Dahi məni niyə bir belə danışdırırsan? (*Durub pulun yarısını hacıya verir.*)

Fərhad toza bulanmış daxil olur.

Hacı Səməd ağa (*Fərhadın boynunu qucaqlayıb öpür*). Ay oğlum, harada qaldın? Səni gözləməkdən gözlərimin kökü saraldı. Budur, dörd gündür ki, səndən tel gəlib. Bəs niyə gec gəldin?

Fərhad. Çay çox daşqın idi, əmi, elə iki gün ona məəttəl olduq. Axır bir tövr su yatdı, düşüb gəldik. (*Mirzəyə*) Ya Allah, mirzə, əhvali-şərif? (*Əl verir.*)

Mirzə Qoşunəli (*ikiəlli onun əlini tutur*). Sənin dövlətindən, qurbanın olum, yaman-yaxşı, dolanıram. (*Əllərini çəkir, öpür, qoyur gözü üstə.*)

Hacı Səməd ağa. Tək gəldin, yoxsa yoldaşın da var idi?

Fərhad. Xeyr, əmi can, tək gəlmədim, Musa ilə gəldim, Zeynal bəyin oğlu ilə.

Hacı Səməd ağa. Bir de görüm gimnaziyanı yaxşı tamam eliyə bildinmi?

Fərhad. Bəli, yaxşı tamam elədim, hətta bir qızıl medal da ənam aldım.

Hacı Səməd ağa. Mərhəbə, oğlum! Mənim səndə zənnim var idi. Afərin, afərin!

Mirzə Qoşunəli. Xeyr!.. Bu oğlan elə şəxsin yurdunda oturmayıb ki, axırın yetirməyə.

Fərhad. Mirzə, əyləş, işinə məşğul ol.

Mirzə əyləşir.

Hacı Səməd ağa. Musa da yaxşı qurtardı mı?

Fərhad. Bəli, o da yaxşı qurtardı.

Mirzə Qoşunəli. Allaha şükür, Allaha şükür! Allah onun atasına rəhmət eləsin, kasıb kişidir, imdiyədək borc, xərc onu oxudub. Gözlərinin tikənəcəyi bir odur, bəlkə bundan sonra oğlunun səbəbinə bir parça çörək sahibi ola.

Hacı Səməd ağa. Xub, imdi, bala, şükür olsun Allaha ki, biz də qeyddən qurtardıq. Bir belə zəhmətdən sonra oxuyub dərslərini tamam elədin. İndi mən də qocalıb əldən düşmüşəm. Oturarsan öz mülk-maaşının üstündə, mülkün də, Allaha şükür, ucu-bucağı yoxdur, əgər oturub abad eləsən, özündən də savayı neçə adam saxlarsan.

Fərhad. Doğrudur, əmi. Bu sözləri buyurursan, amma, məgər mən bundan ötrü sümük sındırmışam ki, axırı gəlib əkinçilik eləyim? Əgər belə idi, heç əvvəldən oxumazdım. Bir belə zəhməti çəkənəcən, gedərdim əkinçiliyə.

Hacı Səməd ağa. Xub, bəs belə olan surətdə sənin fikrin nədir?

Fərhad. Bağışlayın, əmi, insan ki elm oxudu, gerek onun elmindən elmsizlər az-çox mənfəətbərdar olsunlar. Elm oxuyanlar gerek korlara göz, qaranlıqda qalanlara چراق olsunlar. Elmlı adamlar hamıdan artıq bizlərə lazımdır. Çünki camaatımız başsızdırlar. Bu vəzifəni yerinə yetirməkdən ötrü mənim elmim kifayət etməz. İndi mənim fikrim budur ki, Musa ilə belə danışmışıq ki, bir yerdə gedək Xarkov şəhərinə. Orada həkimlik oxuyub qurtaraq.

Hacı Səməd ağa. Ay balam, bu dilləri sənə kim öyrədib? Sən ki bir sadədil uşaq idin?! Oğlum, Fərhad, qurbanın olum, bu fikirləri başından çıxart. İndiyədək oxuyubsan, rusun dilini bilirsən, elə o sənə kifayətdir. Ömürlər olub gödək. Bundan sonra get təzədən oxu, zəhmət çək, pənah Allaha, ola ya olmaya! Get, əlbəttə bu fikirlərdən düş. Sənin başına dönüm, hələ sən uşaqsan, beynin dolu qandır. Amma biz dünyada saqqal ağardıb, diş tökmüşük. Hec sənin məsləhətin deyil ki, bizim sözü müzdən çıxasan.

Mirzə Qoşunəli. Fərhad bəy! Hacı əmin düz buyurur. Bu kişi həmişə sənə atalıq eləyib. Əlbəttə, bu sənin pis olmağını istəməz və bu yerlərdə sənin ondan artıq xeyrxahın yoxdur.

Fərhad. Əlbəttə. Bu mənim məlumumdur ki, əmimin mənim boynumda çox haqqı var. Amma yenə əmindən təvəqqe eləyirəm ki, indiyədək mənim zəhmətimi çəkib, bir beş il də bundan sonra zəhmətini müzayi qə eləməsin.

Hacı Səməd ağa. İndi ki belə möhkəm durursan, özün bil, bir sözüm yoxdur. Hələ get, bir ananla da görüş, söhbət elərik.

Fərhad gedərkən Çingiz nəfəsini dərə-dərə, yürürək daxil olur.

Çingiz. Bıy, sənin başına dönüm, ay əmioğlu! Xoş gəlibsən! (*Fərhadın üzündən öpür.*) Gəldiyini imdicə bazarda eşidib burayadək yürürmüşəm. Hələ də görüm, çörək yeyibsən, yoxsa acsan?

Fərhad. Yox, ac deyiləm. Bir az bundan irəli yolda, karvan-sarada, Musa ilə ikimiz bir cücənin çığırtmasını bir çörəklə doyunca yemişik.

Çingiz. Xa, xa, xa!.. İki adam bir cücə yeyiblər. Xa, xa, xa!.. Mən də elə bilirəm, bir qoyun saqqası yeyiblər. Xa, xa, xa!..

Fərhad (*gülür*). Bir qoyunun da saqqasını yemək olarmı?

Çingiz. Vallah, dünən mərc eləmişdik, bir budu şiş çəkib, iki çörəklə tək yemişəm. İnanmırsan, mirzə gülbəşərdən soruş!

Mirzə Qoşunəli. Bəy, yenə mənə sataşdın?

Çingiz. İmdi, sənə bir yol mirzə gülbəsər deyəndə nə olar? Mən ölüm, mirzə, yedim, yoxsa yox?

Mirzə Qoşunəli. Bəli, doğrudur.

Çingiz. İmdi, mirzə, mən ölüm, de görüm, sən də bir budu yeyə bilərsən?

Mirzə Qoşunəli. Xeyr, başına dönüm, mən bacarmaram. Sənin iştahına da heç kimin sözü ola bilməz.

Çingiz. Əlbəttə, heç kimin sözü ola bilməz.

Hacı Səməd ağa. Ay gədə, sarsaq-sarsaq söyləmə. (*Fərhad*)
Get, qadan alım, ananın yanına.

Çingiz (*Fərhadın qolundan çəkir, atıla-atıla oxuyur*):

Gülbəsərdi, gülbəsər,

Qocalsa başı əsər.

Mirzə Qoşunəli. Bəli, bu da bizim qazancımız.

Hacı Səməd ağa. Mirzə, bir dur yaxına gəl sənə sözüm var. (*Mirzə gəlib hacının yanında əyləşir.*) Mirzə, bu uşaq gəlibdir. İmdi mənim kürkümə birə düşüb. Sən gerek bir məsləhət töküb, mənim ürəyimi xofdan çıxardasan.

Mirzə Qoşunəli. Bəli, qulluğunu buyur görək.

Hacı Səməd ağa. Mirzə, mən imdiyədək bu uşağın xərcini çəkmişəm. Ayda otuz manat mən ona libasdan, kitabdan, şkoladan əlavə pul göndərmişəm. Vallah, elə bilirəm ki, bu pul mənim ətimdən kəsilib. İmdi də bir ayrı fikrə düşüb. Danışdığı dilləri də ki eşitdin. Mən bunu imdiyədək əlimdə saxlamışam. İmdi qorxuram gedə oxuya, gələ, sonra öhdəsindən gələ bilməyim. Gerek mənə bir məsləhət tökəsən. Mən bir növ bu uşağı burada saxlayam. Əgər burada qalsa, mən onu elə əlimə dolaram ki, ömrü olanı qaynağımdan qurtara bilməz. Sən bilirsən ki, bunun atasının cəmi mülkü mənim əlimdədir, nə qədər mənfəət eləyirəm. Əgər bunu əldən buraxsam, bütün nəflər əlimdən çıxar.

Mirzə Qoşunəli (*baş barmağını alnına qoyub fikrə gedir*).
Necəsən, mən bir tədbir töküm ki, Əmr Asın da ağılna gəlməsin?

Hacı Səməd ağa. And olsun Allaha, oğlum Çingizin canı üçün, səni dünya malından qəni elərəm.

Mirzə Qoşunəli. Dünya malı mənə lazım deyil, onca manat pul ver, bir donluq da mahud, bu saat deyim.

Hacı Səməd ağa. Vallahi verərəm. İyirmi manat da verərəm, ancaq de.

Mirzə Qoşunəli. Sən gəl Fərhad bəyi bir neçə günlüyə göndər kəndə gəzməyə və o gedəndən sonra birisinin qızını özündən bixəbər ona istə, al. Elə olsun ki, gəlsin ki, şirni də içilib, tamam olub. Ondan sonra ilişib burada qalasındır. Amma bəşərti ki, toyunu da tez eləyəsən, ha!

Hacı Səməd ağa. Afərin, mirzə, sədd afərin! Həqiqət gözəl tədbirdir. Xub, bəs mən ona kimin qızını istəyim?

Mirzə Qoşunəli. Nə qədər fikir eləsən, Məcnun bəydən yaxşısının qızını tapmayacaqsan. Əvvəla onun qızı çox gözəldir və əlavə Məcnun bəy sənə mükhlisindir. Ayağından öpüb qızını verər.

Hacı Səməd ağa. Sədd afərin, mirzə! Yediyin çörək sənə həlal olsun. Mən bu gün-sabah Fərhadı göndərərəm kəndə və axşamı da Məcnun bəyin evinə elçi göndərərəm. Payız girməmiş də, inşallah, toyu elərəm. *(Durur ayağa.)* Çox sağ ol, mirzə. Məni qeyddən qurtardın.

Mirzə Qoşunəli. Bəs, hacı, bizim xələt?

Hacı Səməd ağa. Belə mənim bu gözlərim üstə. And içmişəm, verəcəyəm. Amma bu söhbəti bir adam bilməyə ha!

Mirzə Qoşunəli. Hacı, nə buyurursan? Məgər sən mənə bələd deyilsən?

Hacı Səməd ağa. Əlbəttə, əlbəttə... *(Fərhad gedən qapıya yumruğunu göstərir.)* Saxlaram səni!

PƏRDƏ

İKİNCİ MƏCLİS

Həmin otaq. Mirzə Qoşunəli qapını açıb daxil olur. Qapı açıq qalır, qapının dalında üç nəfər kənd əhli görünür.

Mirzə Qoşunəli *(geri dönüb kəndlilərə)*. Siz burada durun, qapının dalında, mən gedim Fərhad bəyə ərz eləyim. *(Qapını örtüb, gəlib sağ tərəfdən keçir, bir azdan sonra Fərhad bəylə bəhəm qayıdır.)*

Fərhad. Bəs məni görmək istəyənlər, mirzə, hanı?

Mirzə Qoşunəli. Burada, qapıda durublar.

Fərhad. Çağır gəlsinlər içəri.

Mirzə Qoşunəli. Bəy, onların ayaqları, libasları tozludur, mən necə onları otağa çağırım? Xalı-gəbəni xarab eləyərlər. Yaxşı olardı ki, özünüz qapıya çıxıb, əhvallarını soruşub, yola salasınız.

Fərhad. Düzdür, əmim həmişə yanına rəiyyət gələndə çıxıb onunla qapıda söhbət edib yola salır. Mən bunun mənasını başa düşmürdüm, imdi anladım. Əmimə də və özün də bilginən ki, ayaqdan bulaşan tozu süpürgə ilə təmizləmək mümkündür. Otaq üfunətini pəncərəni bir qədər açıq qoymaqla rədd etmək olar. Amma bir para xəbis qəlbləri basan tozu heç bir süpürgə ilə təmizləmək olmaz. Murdar ürək sahibləri olan vücudların üfunətini deryalar pak edə bilməz. Bu gələn kişilərin tozlu, çirkli ayaqları çox adamın ürəyindən təmizdir. Zəhmət çəkib çıx, o kişiləri buraya çağır!

Mirzə Qoşunəli. Bəy! Doğrusu budur ki, hacı ağanın qəzəbindən qorxuram. Sən məni onun qəzəbinə düşər eləmə. Mən də bilirəm ki...

Fərhad. Bilirsən, bəs niyə danışmırsan?

Mirzə Qoşunəli. Nə eləyim, ay qurbanın olum? Bir parça çörək yeyirəm, əlacım nədir? Gərək hacının xahişi ilə rəftar edəm, yoxsa..

Fərhad. Nə yoxsa? Dalını de! Bir parça çörək ucundan din, əqidə, iman hamısı badə gedir? Get, get, get, mirzə! Buradan sənə sifətin, bağışlaginə, mənə bir ayı cürə görünür. Get, get. Mən özüm kəndliləri çağırıb danışaram. Sən də cavabdehəndə olmazsan.

Mirzə Qoşunəli. Bəy, görünür ki, sən mənim ərzimə dürüst mültəfət olmadın.

Fərhad. Xeyr! Çox lətif anladım. Xatircəm ol, get, mirzə. Bəlkə gəldi, səni burada gördü.

Mirzə sol qapıdan gedir, Fərhad iki əlini qoynuna qoyub bir qədər vaxt dalınca baxır, sonra qapını açıb kəndlilərə.

Fərhad. İçəri gəlin, içəri gəlin!

Əvvəlinci kəndli. Ayağımız tozludur, qurbanın olum.

Fərhad. Eybi yoxdur, gəlin içəri. *(Kəndlilər içəri gəlib, baş ayırırlar.)* Xoş gördük, lələlərim, xoş gördük! Kefiniz, əhvalınız necədir? *(Onlarla əl verir. Əvvəlinci kəndli istəyir Fərhadın əlini öpsün, qoymur.)* Yox, yox! Razi deyiləm, layiq deyil sənə kimi ağsaqqal kişi əlimdən öpsün. Ala buradan öp. *(Üzünü göstərir. Kəndlilər bir-bir onun üzündən öpürlər.)* Belə yaxşıdır! Di əyləşin, söhbət eləyək.

İkinci kəndli. Qurbanın olum, biz ata-babadan ağa qulluğunda oturmağa adət eləməmişik. Bizə izn ver qulluğunuzda duraq.

Fərhad. Lələ, qəlyandan, çubuqdan, papirosdan bir şeyə adət-kərdəsənmi?

İkinci kəndli. Necə ağa?

Fərhad. Elə-belə soruşuram, lazımdır.

İkinci kəndli. Bəli, bəy. Evdə acı qəlyandan, zaddan çəkərəm. Yola çıxanda yanımda çubuq olur.

Fərhad. Necə, yaxşı adətdir, ya pis?

İkinci kəndli. Başına dönüm, haradan yaxşı adətdir, adamın canını puç eləyir.

Üçüncü kəndli. Bizim kənddə keçmişdə bir şair Həsən var idi ey, o deyirdi: qəlyan, əl yan mal yan, can yan.

Fərhad. Yaxşı deyib, çox yaxşı deyib, bəs görünür pis adətdir.

İkinci kəndli. Əlbəttə, qurbanın olum, Allah kəssin belə adəti.

Fərhad. İndi ki adətin pisi, yaxşısı olur, əyləşin. (*Kürsüləri göstərir.*)

Üçüncü kəndli. Qurbanın olum, biz orada oturmaq bacarmırıq, yıxılarıq, qol-qıçamız əzilər. Bizim üçün yer rahatdır.

Fərhad. Eybi yoxdur, yerdə oturun. Mən də sizin rahat olmağınızı istəyirəm (*Əyləşirlər. Fərhad kürsü üstə, kəndlilər isə yerdə oturlar.*) Şəhərdə işiniz var idi, yoxsa mənim yanıma gəlmisiniz?

Əvvəlinci kəndli. Bəli! Bazara meyvə gətirmişdik. Eşitdik ki, təşrif gətiribsiniz, gəldik qulluğunuza baş əyək.

Fərhad. Çox xoş gəlibsiniz. Mən də dünən gəlmişəm. İstəyirəm bu gün, günortadan sonra sizə qonaq gələm, kəndə.

İkinci kəndli. Gözümüz aydın olsun ağa! Allaha şükür, lap böyük oğlan olubsan.

Fərhad. Çox sağ ol, lələ! Bağımız, əkininiz necədir?

İkinci kəndli. Niyə, Allahın dövlətindən yaxşıdır. Bildir əkinləri dolu döydü, amma bu il yaxşıdır. Bağların meyvəsi də Allaha şükür, boldur.

Fərhad. Bəs eşitdim mallarda naxoşluq var imiş?

Üçüncü kəndli. Malların işi, qurbanın olum, asandır. Bir dananın burnu qanayanda böyründən neçə həkim çıxır. Ancaq insana qulaq asan yoxdur. Hər kimi ağrısı tutsa, gərək kəfənə adam göndərəsən.

Fərhad. Məgər yaxında həkim yoxdur?

Əvvəlinci kəndli. Həkim bir günlük yolda olur, yollarımız xarab, azarlını nə arabada aparmaq olur, nə atla. Qonşu kənddə bir otaylı nüsxəbənd var. Həkimlikdən də az-maz başı çıxır. Gedib bir manat verib gətiririk. Otdan, ələfdən verib, çıxıb gedir.

Üçüncü kəndli. Bir üç il bundan irəli kəndə “xalyar” naxoşluğu düşmüş idi, nə qədər adam qırıldı. Feyzulla kişinin külfəti yeri ilə batdı. Necə aydan sonra, budu gördük, bir həkim bir arıq yabının belində budu gəldi. Gəldi gördü azar çoxdan qurtarıb, yabının başına bir-iki ağac vurub qayıtdı, getdi.

Fərhad. Yox, belə olmaz. Buna əlac lazımdır. İmdı gəlirəm kəndə, ətraf kəndlərdən də camaatı yığaram, bir kağız qayıdır dövlətdən həkim istərsiniz. Özüm də həkimlik oxumağa gedirəm. Dərsimi tamam eləyəndən sonra, gəlib içinizdə oturram, işiniz daha yaxşı keçər.

Kəndlilər. Allah ömrünü uzun eləsin! Allah sənin kölgəni bizim başımızdan əskik eləməsin!

Fərhad. Bu il baramanız necədir?

İkinci kəndli. Barama yaxşı olmadı. Bu il bir urus gəlmişdi, deyirdilər ki, içəridən göndəriblər, gəldi bizim barama komalarımıza baxdı. Sonra dedi ki, siz barama saxlamağın qaydasını bilmirsiniz, o səbəbə qurdlarınız qırılır. O deyirdi ki, tikdirdiyiniz komalar yaramaz. Görək ayrı komalar tikəsiniz. Beş dənə də müsəlmanca yazılmış kitab verdi ki, bunları oxuyun, burada barama saxlamaq qaydası yazılıb. Biz də başına dönüm, bisavad adamıq, kitabdan nə baş açacaq idik?

Üçüncü kəndli. Mən o kitabın birini apardım mollaya verdim oxusun, o da, deyəsən, bir şey başa düşmədi. Kitabı o yan-bu yana və-rəqlədi dedi: “Boş şeydir, ata-baba qaydanızla barama saxlayın. Az-choxluğu bağlıdır Allahın tövfiqinə, ürəyiniz düz olsa, biyabanda da barama saxlayıb məhsul götürə bilərsiniz”.

Birinci kəndli. Bizim qonşumuzda bir erməni var, kor Minas!

İkinci kəndli. Minası demə! Onun işi əcazdır, əcaz!

Birinci kəndli. Budur neçə ildir, bir ev tikdirib, orada barama saxlayır. Bu il eşitməmişəm ki, onun qurdları tələf olsun. Mən soruşdum, deyir ki, kitab üzü ilə saxlayıram.

Fərhad. Bəs o rus verən kitabı mənim əmim görmədi?

Birinci kəndli. Gördü, oxudu, dedi ki, bir belə barama komasının yüz manat xərci var. Qurbanın olum, biz yüz manatı haradan alaq?

Fərhad. Niyə, əmim pul verə bilməz idi? Lazım olan qədər əmimdən pul götürün, koma tikdirin, sonra baramanı satıb gətirib verərsiniz.

Siz xahiş eləsəniz, hər bir adama bir koma tikdirib şərəkətli barama saxlaya bilərsiniz. (*Kəndlilər başlarını aşağı salırlar.*) Niyə kiridiniz?

Birinci kəndli. Dəxi nə ərz eləyək?

Fərhad. Yox, sizin ürəyinizdə söz var, bilmirəm niyə demirsiniz? Siz mənimlə açıq danışın, mən də sizin kimi bir adamam, nə qədər açıq danışsanız, bir elə mən sizdən razı olaram.

Üçüncü kəndli. Bəy, doğrusu budur ki, Hacı Səməd ağa ilə bizim sövdamız tutmur, mən bilmirəm onun əlinin suyunu...

Fərhad. Necə?

Üçüncü kəndli. Bizə pul lazım olanda həftə bazarına gedib, ayda tümənə bir abbası müamilə ilə Hacı Səfərdən alırıq. Amma Hacı Səməd ağa ayda manata beş şahıdan əskik müamiləyə pul vermir.

Fərhad. Nə danışırısan, kişi? Bu, ildə yüz manata altmış manat müamilə eləyir?! Məgər mənim əmim belə iş görür? O ki bir mömin, namaz qılan, şəriətdən baxəbər şəxsdir. O niyə belə eləyir?

İkinci kəndli (*üçüncü kəndlini göstərir*). Bu yazığa üç-dörd il bundan qabaq otuz beş manat pul vermişdi, əlli manatadək hacıya pul verib, yenə borcludur.

Fərhad. Yox, mən əmimi belə bilmirəm. Mən onunla bu barədə danışaram. Bu yaxşı iş deyil ki, əmim tutur.

Hacı Səməd ağa Mirzə Qoşunəli ilə daxil olurlar. Rəiyyətlər və

Fərhad ayağa dururlar.

Hacı Səməd ağa. Bu nədir? Bu nədir? (*Rəiyyətlərə*) Siz öz məğamınızı bilirsiniz ya yox? Siz indiyədək bu otağın içini görüb-sünüzümü? Otağı toza-torpağa bulamağınız kifayət etmir, hələ bir əziz qonaqlar kimi istirahətlə də öyləşibsiniz?!

Birinci kəndli. Hacı ağa. Bizə Fərhad bəy izn verdi, biz də onun qulluğunda oturduq.

Hacı Səməd ağa. Fərhad bəy uşaqdır, amma sən ağsaqqal heyvansan, görək ağa ilə nökərin yerini biləsən.

Fərhad. Əmi, nə buyursunuz? Məgər bunlar da bizim kimi adam deyillərmi?

Hacı Səməd ağa. Yox! Bunlar adam deyillər, rəiyyətdirlər, rəiyyət! Başa düşürsənmi?

Fərhad. Xeyr, başa düşmürəm.

Hacı Səməd ağa. Onda bunlar çıxsınlar eşiyə, mən səni başa salım. (*Rəiyyətlərə.*) Gedin çöldə oturun. (*Rəiyyətlər gedirlər.*) Bilir-

sən, Fərhad, sən uşaqsan, bu cəmətə bələd deyilsən, rəiyyət tayfası deyəndə, bir bihəyə məxluqdur. Bu gün izn verərsən yanında otursun, sabah görərsən özü səndən izinsiz gəlib kürsülərin üstündə əyləşib. Bir azdan sonra da gəlib boynuna minəcək. Bunlara nə qədər qapaz dəysə, bir elə tabe olarlar.

Fərhad. Əmi, niyə belə sözləri buyurursunuz? Bu yazıqlar, vallah, insandırlar. Bizimtək, bəlkə də bizdən də bir az yaxşı insandırlar. Bunların da ürəklərində dərdləri var, qəmləri var, bu yazıqlara ürək dərdlərini heç kəsə söyləmək mümkün olmur. Bəy yanına gəlirlər, qapıya çıxıb üç kəlmə danışib yola salırlar. Aralarına yüzbaşı gəlir, onlarla qamçı ilə danışır. Pristav söyüşlə söhbət eləyir. İmdı mən bunlarla danışardım, deyirlər ki, hər il barama qurdlarımız qırılır, çünki kitab üzü ilə tikdirməyə pul tapmırıq. Pul da lazım olanda gərək gedib elə müamilə ilə götürək ki, ömrümüz olanı altından çıxı bilməyək. Hətta deyirlər, bir zalım, nainsaf, Allahdan dönmüş var ki, onlardan ayda manata beş şahı müamilə alır. (*Hacı səksənir.*) Bax, təəccüb elədiniz?! Nə olar ki, onlara müamiləsiz pul verəsiniz ki, gedib o növ məlum müamilədarın əlinə keçməyələr?

Hacı Səməd ağa. Yalan deyirlər, inanma. Elə şey olsa, mən bilərəm, yalan deyirlər.

Fərhad. Əmi, inanmıram yalan deyərlər! Nə düşüb onlara yalan desinlər? Və əlavə deyirlər ki, onlara kitab paylayıblar, baramaçılıq kitabı. Kənddə bir nəfər savadlı yox imiş ki, o kitabı oxuyub onları başa sala. Biz gərək səy edək ki, onlar uşaqlarını oxutsunlar. Məgər insafdır ki, bir kənddə bir savadlı adam tapılmasın?

Hacı Səməd ağa. Bala, qulaq ver, sən gedib o camaatın içində bir neçə gün otursan, bilərsən ki, onlar necə məxluqdurlar. Rəiyyət nə qədər avam olsa, bir elə bəy üçün məsləhətdir. Hərgah bunlara biz elm oxutsaq, gərək sonra gedib dilənək. Hərəsi gedib başına bir şapka taxıb deyəcək ki, mən abrazonam. Ondan sonra hünərin var onlarla danış. Gəlib yanında izinsiz əyləşəcək, guya min ildir səninlə bağrı-badaşdır. Kəndə gedəcəksən, məhəl qoymayacaq, deməyəcək ki, ağa gəlib, gedim ona bir salam verim.

Fərhad. Yəni öz hüququnu dürüst anlayacaq!

Hacı Səməd ağa. Buna sən hüquq deyirsən? Buna sən hüquq deyirsən? Bu, hüquq deyil! Mən bunu heç vədə qəbul etmərəm. Mənim yaşımla altmışdan ötüb, bu gün-sabah ölərəm. Onda bilərsən ki, qoca əmin doğru danışmış.

Fərhad. Əmi, siz bilin ki, bəyi bəy, rəiyyəti rəiyyət eləyən bizim kimi bir adamdır. Vaxt ki, onları sizin ixtiyarınıza veriblər, gerek siz onlara atalıq eləyəsiniz. Yəni çalışsınız ki, rəiyyətin elmi artsın, güzəranı artsın.

Hacı Səməd ağa. Bala, mən deyəni sən başa düşürsən. Ta bir müddət bəylik eləməyincə bilməyəcəksən. Gedib bir para sarsaq-sarsaq kitablar oxuyubsan, oturub danışırısan. O kitab yazanın heç biri nə bəydir, nə rəiyyət. Avara-avara adamlardır. Ancaq aralıq qarışdırırlar. Rəiyyət nədir, dövlət nədir, elm nədir, sənət nədir? Rəiyyət ki dövlətləndi, gerek bəy baş götürsün kənddən çıxsın.

Fərhad. Əlbəttə, gerek çıxsın! Nə istəyir bəy bu yazıq rəiyyətdən? Açıq danışmaq istəyirəm, Allahın yerini kim sənə məxsus edibdir? Nə səbəbə yer sənin olsun? Niyə bəy öz zəhməti ilə çörək yeməsin? Məgər bu, insan sifətidir? Siz rəiyyətə heyvan deyirsiniz. Öz alınının təri ilə çörək qazanan heyvan deyil, bəlkə xalis bir insandır! Kifayətdir min illərlə camaatı əsir edib öz həmcinsiniz insanın qanını sorduğunuz! Hər kəs öz hüququnu tanısa yaxşıdır. Heç kimin ixtiyarı yoxdur desin ki, yer mənimdir. Yer Allahındır və hər kəs gerek o yerdən aldığı mənfəətə tək özü sahiblik edə.

Hacı Səməd ağa (*Mirzəyə*). Vallah, bu uşaq deyəsən dəli olub. Gedib kənddə bir-iki belə söz danışsa, camaatı bilmərrə bizim üzümü-zə durğuzacaq. Axırda da erməni Simonun oğlu kimi qollarını bağlayıb göndərəcəklər birbaş Sibirə. (*Fərhada*) Qurbanın olum, aqlını başına cəm elə, bu sözləri burada danışdın, keçər, daha gedib kənddə danışma! Nə eləyək, elə ki mən də öldüm, kəndə şahidlik elədin onda özün bil. (*Mirzəyə*) Mirzə, dahı bunu danışdırmaq xatadır, gedək.

Gedirlər.

Fərhad (*dallarınca*). Gedin, gedin, bir vaxt olar, sizdən hesab istərlər. Bu dilləri onda danışarsınız. Hələ bir müddət isti otaqlarda, yumşaq yorğan-döşəklərdə istirahət edin, amma sizi öz zəhmətləri ilə bəsləyənlər soyuqdan, acından qırılsınlar. Nainsaf zalımlar, bimürüvət cəlladlar! Hələ dövrən sizindir. Amma bunu yəqin edin ki, buy-nuzsuz qoçun qisasını, buynuzlu qoçda qoymazlar! Batar sizin kimi xunxar cəlladlar!

PƏRDƏ

ÜÇÜNCÜ MƏCLİS

Həmin otaqdır. Hacı Səməd ağa, Mehri xanım və Mirzə Qoşunəli, qoltuğunda bir mücrü, durublar otağın ortasında.

Hacı Səməd ağa (*Mirzəyə*). Mirzə, bizim evimizin məhrəmi sənşən. Görək şirin üstə özün gedəsən.

Mirzə Qoşunəli. Baş üstə, borcumdur.

Mehri xanım. İmdi bu alınanlar nə qədər şey oldu?

Hacı Səməd ağa. Nə bilim, rəhmətlik uşağı. Adımı eşidib elə bilirlər ki, mən xəzinə üstündə oturmuşam, lap göydən gedirlər. On put şirni istəmişdilər, yeddi dəst iri xələt, on iki dəst xırda xələt, beş iri qənd kəllələri, bu mücrü də ki nişanlardır.

Mehri xanım. Dahı niyə darılırsan? Bircə qardaşın oğlu var. Belə şeyləri sən ona niyə çox görürsən?

Hacı Səməd ağa. Yox, vallah, çox görmürəm. Fərhadın adı gələndə və gələn yerdə mən canımdan keçərəm. Ancaq dediyim odur ki, bir belə şeylər nəyə lazımdır? Beş put şirni də kifayət edərdi, xələtin də yarısı.

Mirzə Qoşunəli. Nə sözdür! Fərhadın bu dünyada səndən savayı kimi var? Allah sənin oğlunu saxlasın, sən həmişə onun xoşbəxt olmağına çalışıbsan.

Hacı Səməd ağa. Xudavəndi-aləm mənə qiyamətə rəiyyət sifə-tində gətirsin, əgər mən onu öz oğlum Çingizdən artıq istəmirəmsə.

Mirzə Qoşunəli. Yəqin belədir. (*Kənara*) Əlbəttə mənim də belə halva qardaşım oğlu olsa, onu nəinki öz oğlumdan, bəlkə canımdan da artıq istəyəm.

Çingiz (*yüürərək daxil olur*). Dədə, dədə! Budu Fərhad imdicə gəldi, atdan düşdü. Mən onu tutub dartıram baqqal dükanına ki, mənimlə mərcələşsin, on beş girvənkə gilası bir oturuma yeyim, o elə bir ucdan soruşur ki, bu yüklü qatırlar nədir, burda durub?

Hacı Səməd ağa (*intizarla*). Nə deyirən? Fərhad doğrudan gəldi?

Çingiz. Vallah doğru deyirəm, bu saat gələcək buraya. (*Gedir.*)

Hacı Səməd ağa. Bax, mirzə, cəmi taqsır səndədir, görək bu iş dünən tamam olaydı. Mən sənə neçə dəfə dedim ki, kişi, işi təcili gör!

Mirzə Qoşunəli. Mirzə başına nə daş salsın, ay hacı?! Qız evinə ayaq döyməkdən çustlarım dağılıb. Getdim, gəldim, elə dedilər ki, şənbə günü saat xoşdur, ayrı günü qəbul eləmədilər.

Mehri xanım. Əlbəttə gerek xoş saat ola, yoxsa bu şirni içmək zarafat deyil.

Hacı Səməd ağa. Mən dediyim ayrı söhbətdir, sən bilməzsən. Mehri xanım. Nə deyim?

Fərhad yorğun halda girir içəri.

Fərhad. Əmi, bu yüklü qatırlar nədir, qapıda dayanıblar?

Hacı Səməd ağa (*gülə-gülə*). Qurbanın olum, şirnidir. Alıb göndəririk Məcnun bəyin evinə. Belə sənə şirni içirik.

Fərhad. Sizə kim tapşırırdı mənə şirni içəsiniz? Məgər mənim evlənmək fikrim var idi? Siz özünüz bilirsiniz ki, mən bir-iki aydan sonra çıxıb gedəcəyəm.

Hacı Səməd ağa. Qurbanın olum, sən gedəndən sonra mən də anan da, hətta Mirzə Qoşunəli də yığılıb sənin səlahın üçün bu məsləhəti qoymuşuq və sənin getməyini də, hərçənd sən deyirsən, biz məsləhət görməmişik. Qurban olum sənə. Sən hələ uşaqsan, başa düşmürsən. Amma biz sənin böyüyünük, sənin məsləhətini səndən yaxşı biz başa düşürük.

Fərhad. Əmi, belə iş olmaz. Əvvəla, doğru buyurursunuz, bu heç vədə mənim məsləhətim olmaz, çünki mənim cəmi-cümlətanı on səkkiz yaşı var. Hələ evlənmək vaxtı deyil və bir də siz ki, bu işi görürsünüz, nə olardı mənə də xəbər eləyəydiniz.

Hacı Səməd ağa. Başına dönüm, iş tələsiyə düşdü. Baxdım, gördüm, Səfərxanlı bəyləri elçi göndəriblər. Sən gedən gündən gedib qızı istəyəcəklər, doğrusu, qorxdum qız əldən çıxar. Məsləhət bilib, sənə xəbər eləməmiş, gedib qızı istədik. Bir yamanlıq ki eləməmişik?!

Fərhad. Dahı yamanlıq siz nəyə deyirsiniz? İnsanı da özündən bixəbər evləndirmək olarmı? Məgər bu da sizlərdə adətdirmi? Doğrusu, utanıram, sizə də deyə bilmirəm. Ancaq mən heç kəsi vəkil eləməmişdim məni evləndirsin. Hərçənd siz bu işi görürsünüz, amma mən razı deyiləm.

Hacı Səməd ağa. Yəni sən dediyin bu deyil ki, sən bizi vücut hesab eləmirsən? Mənim xahişim budur, gerek də belə ola.

Fərhad. Mən bu günə cavabı sizdən eşitmək istəmirdim. Amma imdi ki, iş məqama çatdı, mən də açıq deyirəm: heç kəs mənə vəkil deyil, hətta mənim əmim də olmuş ola. Mən evlənmək vaxtımı özüm bilirəm. Hər kəsi gözüm tutar, ürəyim sevər, alaram. Özüm də getmə-

liyəm. Bu saat bir adam göndərəcəyəm, ya özüm gedəcəyəm, Məcnun bəydir, nə itdir, onun yanına və məlum eləyəcəyəm ki, onun qızı mənə lazım deyil və heç kəs də vəkil deyil mənim tərəfindən kəbin kəsdirməyə.

Hacı Səməd ağa. Ay balam, bu nə sarsaq sözlərdir danışrsan? Adamı görmüşük atası, anası evləndirər, əmisi evləndirər. Mən də camaat arasında bir abır sahibiyəm. Sən necə razı olarsan ki, sənə imdi-yədək ata yerində olan əminin abrisı tökülsün?

Fərhad. Mən bir nəfər şəxsın abrisı tökülməməkdən ötrü özümü bədbəxt eləyə bilmərəm.

Hacı Səməd ağa. Artıq-əskik danışmaq lazım deyil. Sənin borcundur otursan öz yerində və böyük nə desə itaət eləyəsən.

Məhri xala. Qurbanım olum, vallah, səni heç kəs dünyada əmin-cə istəmir. Sən niyə onun sözüne bərəks gedirsən?!

Fərhad. Bəli! Sən də məni çox istəyirsən, onu da görürəm. Belə məlum olur ki, sənin də beynini yeyiblər. Sən hərgah mənə ana olsaydın, mənim kimi oğlu tullayıb, dingildəyib ərə getməzdin. Heç kəsin sözü bu saat mənim qulağıma girməz. Mən uşaq deyiləm, bu dəqiqə gedirəm Məcnun bəyin evinə. (*Getmək istəyir.*)

Hacı Səməd ağa (*onun qolundan tutur*). Dayan! And olsun Allaha, bu saat qiyaməti bərpa elərəm.

Fərhad. Əldən qoy məni! Qiyamət onda bərpa oldu ki, atam öldü və məni qəza saldı sənin qaynağına.

Mirzə Qoşunəli. Fərhad! Hər tərəfdən yüzədək qonaq çağırılıb, bəs onlar nə deyərlər?

Fərhad. Kəs səsini, qabyalayanın biri! Sən nə danışrsan? Sən nə Hacı Səməd ağa üçün qaya olubsan! Ondən çıxan səs səndən çıxır. (*Hacıya.*) Burax qolumu!

Hacı Səməd ağa. Yəni dediyin nədir?

Fərhad. Burax qolumu!

Hacı Səməd ağa. Buraxmaram!

Fərhad. Sənə, əldən qoy deyirəm, yoxsa vallah, səni artıq bihөр-mət elərəm.

Hacı Səməd ağa. Dahı bundan artıq nə bihөрmətlik olacaq? Xahişin bu deyilmi ki, məni bir saqqallayıb da döyəsən? Gəl bəri! (*Fərhad dartınır. Hacı onu itələyib sol tərəfdən otağa salıb, qapını bağlayır.*) Nəməkbəhəram! Di get, hər nə bilirsən elə, nəməkbəhəram, mөлun!

Fərhad (*qapının dalından*). Nəməkbəhəram mən deyiləm! Mən öz çörəyimi yeyib minnət götürmürəm. Nəməkbəhəram o adamdır ki, özgə çörəyi ilə adam olub, yolundan çıxar!

Hacı Səməd ağa. Kəs səsini, məlun! And olsun Allahın birliyinə, bir il tamam bu otaqda dustaq saxlamam, dilini kəsməyincə səni buradan buraxmaram. (*Mirzəyə*) Mirzə, sən dayanma, şirniyi götür, düş yola! Özün də qabaqca get. Evin ağsaqqalısan. Mən də budur gəlirəm.

Mirzə Qoşunəli. Baş üstə (*öz-özünə*). İnşallah, hər iki tərəfin xoşhallığı ilə iş əmələ gəldi. (*Gedir.*)

Hacı Səməd ağa (*Fərhadə tərəf*). Kəsərəm sənə nəfəsini!

Fərhad (*dalınca*). Mən bəlkə ölüm, nəfəsim kəsilsə! Polad sınar, əyilməz!

Hacı Səməd ağa. Mən səni küreyə salaram, altını zindan elə-rəm, üstünə çəkil, çox göyçək əyilsən. Bir adamın ixtiyarı yoxdur mənsiz bunu buradan çıxartsın. (*Mehri xanıma*) Sən də get qonaqlarını götür, düş yola.

Mehri xanım sağ qapıdan və həci orta qapıdan gedirlər. Otaq bir az vaxt boş qalır, sonra Musa daxil olur.

Musa. Bu ev niyə boşdur? Fərhad da deyəsən, yorulmuş adam, evdən çıxıb.

Fərhad (*daldan*). Musa! Musa!

Musa. Ay balam, oraya niyə giribsən?

Fərhad. Bircə gəl bu qapını aç, sonra bilərsən, deyərəm dərdimi sənə!

Musa (*qapını açır, Fərhad çıxır*). Bu nə gündür düşübsən, ay bənəvə? Gözümüz aydın olsun!

Fərhad. Mənə niyə gözüydünlüyü verirsən? Gözüydünlüyü o adama verginə ki, qanıma içməklə məramına yetir. Ziyafət eləyirlər, iki yüz qonaq çağırıblar, mənə nişan taxırlar. Bəs səni niyə çağırmaıblar?

Musa. Çağırıblar, amma özüm getmədim.

Fərhad. Niyə?

Musa. Bildim ki, bu işdən sən narazısan. Doğrusu, mənim də pisi-mə gəldi, getmədim... Hələ bir də görüm bu nə zindandır, səni salıblar?

Fərhad. Nə deyim, nə eşidəsən? Bu saat mənim ürəyim qandır, dünyanı gözüm görmür. Məgər yetim adamın gərək günü həmişə qara olsun? Mən öz bəxtimdən narazı oldum, məni zindana saldılar. Bilmi-rəm, vallah, nə qayırım, ya gərək özümü öldürəm, ya bir başqa adamı.

Musa. Məgər sənə heç məsləhət eləmədilər?

Fərhad. Deyirlər böyük bilən yaxşıdır. Yəni böyük hər nə çalsa, kiçik gərək oynasın.

Musa. İndi bəs sənin fikrin nədir?

Fərhad. Mənim fikrim nə olacaq? Vallah özümü elə itirmişəm ki, bilmirəm gün haradan çıxır, harada batır. Qurbanın olum, Musa, mənimlə doqquz ildir ki, yoldaşsan, mənə qardaşlıq eləyibsən. Gərək mənə sən bir fikir çəkəsən.

Musa. Balam, mənə fikir çəkim, bu yerdə mənim əlimdən nə gələr?

Fərhad. Musa, burada hamısı məni təkləyib, yeməyə çalışır. Barı sən məni tək qoyma. Gərək ya sən gedəsən Məcnun bəyin yanına, ya ikimiz də bir yerdə gedək Məcnun bəyə məlum eləyək ki, onun qızı mənə lazım deyil və deyək hamıya belə desin ki, guya özünü məni bəyənməyib, qızını mənə vermək istəmir.

Musa. Bundan heç zad çıxmaz. Çünki sən bir nemətsən ki, göydən düşübsən Məcnun bəyin əlinə. O, deyəndə, bir ac adamdır. Elə bir sən kimisini axtarır ki, qızını onun boğazına bağlasın. Axtardığı yar idi, yetirdi pərvərdigar! Məcnun bəy heç vədə bu təklifi qəbul eləməz.

Fərhad. Eləməz, cəhənnəmə qəbul eləsin! Biz ki öz sözümüzü deyərik.

Musa. O da mümkün deyil. Gərək bu əhlin adətinə çox yaxşı bələd olasan. Bəyin bir sürü ac qohum-əqrəbası və qardaşları var. Vallah, səni bir gün qoymazlar sağ qalasan. Zarafat deyildir...

Fərhad. Ay balam! Axır bir de görüm bəs mən nə eləyim? Axır bağrım çatladı, vallah, çatladı!..

Musa. Heç əlac yoxdur. Dinməz, söyləməz otur yerində. Müsi-bətə qatlaş, möhrü-xamuş vur dodaqlarına.

Çingiz, əlində kağıza bükülü şirni, daxil olur.

Çingiz. Fərhad! Ala sənə şirni verim! Vallah, bu saat öz payıma düz on girvənkə yemişəm. Bunu da sənə gətirmişəm.

Fərhad. Buraya ver görüm. *(Alır, kağızdan şirnini çıxarır.)* Bu nədir?.

Çingiz. Görmürsən nədir? Şirni!

Fərhad. Bunu nədən qayıırıblar?

Çingiz. Elə bilirsən bilmirəm, şəkərdən!

Fərhad. Yağı da varmı?

Çingiz. Niyə yoxdur, var!

Fərhad. Un da qatırlarmı?

Çingiz. Qatırlar.

Fərhad. Gərək ki, halvanı da undan, şəkərdən, yağdan qayırlar?

Çingiz. Hə!

Fərhad. Di onda, sən halvanı yeyinən, şirni pis şeydir, boğazın ağrıyar. (*Şirni çırpır Çingizin sinəsinə.*) Di çıx çölə, çıx deyirəm sənə, çıx!

Çingiz. Fərhad! Mən sənə nə eləmişəm ki, mənı qovlayırsan?

Fərhad. Çıx deyirəm sənə, çıx çölə! Sənin gözlərin mələm adamların gözlərinə oxşayır. Çıx... Möhrü-xamuş...Xa...xa...xa... (*Ucadan gülə-gülə yıxılır, Musa onu tutur.*)

Musa. Fərhad! Nə qayırsan? Nə oldu sənə?!

Fərhad cavab verməyib əl-ayaq çalır. Musa onu yıxır kursunun üstə.

PƏRDƏ

DÖRDÜNCÜ MƏCLİS

Həmin otaq. Fərhad başıaıq əyləşib, əlində bir neçə paket, baxır. Cibindən bir şəkil çıxarıb baxır, bir dərin ah çəkib qoyur cibinə.

Fərhad. Mənim xeyrixahlarım mənə gəlin gətiriblər, mənə ağ gün ağlayıblar. Məni ev sahibi eləyirlər, xoşbəxtliyimə çalışırlar, Allah onlardan razı olsun. Mən razıyam! Vay yazıq Fərhad! Vay bədbəxt Fərhad! Nə fikirlər eləmiş idin, nə xəyallara düşmüşdün, hamısı puç olub hava tək dağıldı. Mənim düşmənim də, Allahdan istəyirəm, bu halətə düşməsin.

İki əli ilə başını tutur. Mehri xanım içəri daxil olur.

Mehri xanım. Fərhad! Qadan alım, niyə belə eləyirsən? Niyə evdən qaçırsan? Evə də gələndə o kənara, bu kənara çəkilib ağlayırsan? Adam da öz anasından dərini gizlədərmi? Sənə gözəl-göyçək, gül parçası kimi gəlin gətirmişəm. Vallah, bu şəhərdə heç kəsin elə gəlini yoxdur. Bircə de görüm, sənə nə olub?

Fərhad (*başını qovzayır*). Gəl otur yanımda. Bir de görüm məndən nə istəyirsən? Yəqin ki, mənim evdən qaçmağıma bir səbəb var. İnsanın da ürəyində bir dərdi olmasa, yəqin ağlamaz. Axır bir de görüm, sən nə deyirsən? Nə qarabaqara düşübsən dalımcə gəzirsən? Niyə məni öz halımda qoymursan?

Məhri xanım. Bala, axır mən anayam! Boyum bərabəri oğul yetirmişəm. Gecə-gündüz elədiyim arzulara çatmışam, sənə toy eləmişəm. Axır səni belə görəndə ürəyim yanır.

Fərhad. Bir de görüm sən kimsən ki, mənə belə ürək yandırır-sən? Kimsən sən?

Məhri xanım. Bu nə sualdır eləyirsən, a balam? Necə mən kiməm? Məgər məni tanımırsan?

Fərhad. Yox, tanımıram. Mən bilmək istəyirəm ki, sən kimsən və kimin anasısan?

Məhri xanım. Kimin anası olacağam, sənin.

Fərhad. Yox, yalan deyirsən. Mənim anam yoxdur. O gündən ki mənim atam ölüb, mən yetim qalmışam. Yox, sən mənim anam deyilsən. Yox, yox, sən ancaq Hacı Səməd ağanın övrətisən. Sən mənim anam olsaydın, məni bəsləyib saxlardın. Havan başına vurub, gedib Hacı Səməd ağa tək qanıçənə övrət olmazdın. İndi sənin oğlunun evini yıxıblar, bədbəxt eləyiblər, gözəl-gözəl arzularını puç eləyiblər, amma sən sevinirsən ki, oğlum evli olub. Deyirsən arzularıma çatmışam. Arzularına sən çatmayıbsan, arzularına çatan tək bir Hacı Səməd ağadır. Sən də onunla əlbir olub məni öldürəndən sonra gəlib ağlayırsan!

Məhri xanım. Ay oğul! Sən mənim bircə balamsan! İndiyə tək ayrılığına tab gətirməmişəm. İndi də dedim oğlum evli olar, eşikli olar. Mən də ona baxdıqca ürəyim açılar. Sən nahaq yerə əmindən inciyirsən. Vallah, o səni öz oğlundan artıq istəyir. Əmin də deyəndə ki, Fərhad istəyir yenə təzədən oxumağa getsin, əvvəl “qoymaram” deyən mən oldum. Əmində heç taqsır yoxdur. İndi də ələcim yoxdur. Yenə səbr elərəm. Getmək istəyirsən, get.

Fərhad. Haraya gedim? Mənim ayaqlarım bağlanandan sonra haraya gedə bilərəm? Quşun qanadını kəsib havaya buraxsan, uça bilərmimi? İndi mənim ayaqlarım bağlı, qanadlarım kəsilibdir. Sən sevinirsən oğluma gəlin gətirmişəm, oğlumu ev sahibi eləmişəm, ayrılığa davam eləyə bilmərəm. Beş illik ayrılığına ki, sən davam edə bilmirsən, bəs həmişəlik ayrılığa necə davam edəcəksən?

Mehri xanım. Qurbanın olum, sən Allah belə sözləri danışma. Allah mənim ölümümü sənın qabağında eləsin. Həmişəlik ayrılıq nədir?

Fərhad. Sən məni puç eləyibsən. Bu saat mənim vücudum bir qara pula dəyməz. Mən fikir edirdim ki, gedərəm, oxuyaram, qayıdaram, amma imdi mən yarımçıq qalanın biri nəyə lazım? Məndən camaat nə mənfəət ala bilər? Sən analıq məhəbbətinin nə olduğunu bilmirsən. Belə güman edirsən ki, analığın axır vəzifəsi oğlunu evləndirib, ona baxıb fəxr etməkdir. Evlənmək insan üçün lazımdır. Amma zindəganlıq məramı deyil. Sən o vədə fəxr edə bilərsən ki, oğlunu camaat yolunda çalışan, vuruşan, özünü odlara, alovlara toxuyan görəsən. Bəs camaat üstündə ölümə gedən oğullara xeyir-dua verib yola salan analardan xəbərin yoxdur?! Odur ki, mən deyəni sən anlamırsan. İndi bilginən ki, mənim kənara çəkilib ağlamağımın səbəbi nədir. Səni ağladan mənim? Bifayda olmaqdan isə ölüb bir dəfə qurtarmaq məsləhətdir. Kaş sən məni doğunca bir qara daş doğaydın. Daşdan insana yenə bir fayda çata bilər.

Mehri xanım. Anan sənə qurban olsun, rusun dilini bilirsən, kifayətdir. Gedib, oxuyub gəlib gözlərini donluğa tikincə, oturarsan kəndində, əkərsən, biçərsən, pul başından yağış kimi yağar. Nə qədər də camaata mənfəət verəcəksən, ver.

Fərhad. Nə qayırım ki, mənim dilimi sən anlamırsan və yüz il də bundan sonra danışım, yenə anlamayacaqsan. Mən nə mənfəət deyirəm, sən nə tövr başa düşürsən. Mən deyirəm ki, camaat qaranlıqdadır, biz gərək gedib oxuyaq, gələk, əlimizə qələm alaq, onlara nicat yollarını göstərək. Nə çarə ki, başa düşmürsən. Ancaq oturub Hacı Səməd ağanın ağzından çıxan sözü təkrar eləyirsən. Mən deyirəm ki, sən Hacı Səməd ağa ilə birləşib mənim məşəlimi həmişəlik söndürdün, sən başa düşmürsən! Hacı Səməd ağa tək yeyib yatıb, qaynağına keçənlərin zəli kimi qanını soranlar, mənfəəti-camaat nəyə deyirlər, ancaq onu anlamırlar. Onların yanında mənfəət söhbəti danışanda, o saat cibləri yadlarına düşür. Sən də Hacı Səməd ağanın övrətisən. Mal sahibinə oxşamasa haramdır. İndi səndən bir söz soruşacağam, doğrusunu söylə. De görüm buraya sən özün gəliblərsən, ya Hacı Səməd ağa göndərib?

Mehri xanım. Nə danışırısan, ay balam?! Məgər özgülər məni sənın yanına göndərməsələr, mən gəlmərəm? Məgər mən sənın anan deyiləm? Heç bir gəlib soruşmayım ki, ay bala, niyə bikefsən, niyə

ağlayırsan? Gəlib soruşanda deyəcəksən ki, məni özgə adam sənin yanına göndərib?

Fərhad. Bəli, elə deyəcəyəm! Əlbəttə elə deyəcəyəm. Nə qədər and içəsən inanmayacağam ki, sən mənim anamsan. Yenə deyirəm, sən Hacı Səməd ağanın övrətisən. Mənim anam olsaydın, mənim tərəfimi saxlayıb Hacı Səməd ağanın xahişi ilə rəftar etməzdin. İndi get Hacı Səməd ağaya deginən xatircəm olsun və xatircəm otursun. Çünki məramına çatdı. Bir az müddətdən sonra sənin cəmi dövlətinə bir tək o malik olacaq.

Məhri xanım. Ay Fərhad, nə deyirsən? Vallah əmin özü deyir ki, dahı mən qocalmışam, bundan sonra gerek kənd işlərinə Fərhad baxsın.

Fərhad. Xeyr, mən kənd işlərinə baxa bilmərəm. Hacı Səməd ağa rəiyyətin qılçından tutub palaz kimi çırpdırır. Amma mən onu bacarmayacağam. Namaz kişinin atası Allahverдини, sənin atan soyuq qış gecəsi sübhədək ayazda saxlayıb, binəva soyuqdan donub ölüb. Mən onu bacarmayacağam. Hacı Səməd ağa rəiyyəti qapıda gəzən dörd-ayaqlılardan seçmir. Amma mən deyirəm ki, Allah heç kəsi bəy ya rəiyyət yaratmayıb. Cəmi insan bir cildə dünyaya gəlib, hamı qardaşdır. Hacı Səməd ağa özü istirahətlə əyləşib, rəiyyəti qapıda iki saat saxlayır. Amma mən rəiyyətə əl verib oturdanda, Hacı Səməd ağanın xilafı-rəyi olur. Bəli, bu əqidədə adama Hacı Səməd ağa kənd tapşırmaq. İnsafdırmı, rəvadır mı ki, mən adıma bəy qoyub, əl-ayağımı yumşaldım əyləşim, biçərə rəiyyət qışın soyuğunda, yayın istisində əziyyət, məşəqqətlə, əlləri qabar ola-ola işləyib məhsulunu gətirib mənə versin? Nə haqq ilədir bu? Nə ixtiyar ilədir bu? Mən bəyəm, yəni mənim əllərim ağdır, özüm tənbeləm, müftəxoram? Rəiyyət borcludur özü ac qala, çörəyinə yavanlıq tapmaya, qazandığının yarısının bidehə verə, qalanını da mənə? Yox, mən bunu qəbul eləməərəm. Özgənin zəhməti ilə çörək yeyənlərə müftəxor deyərlər. Zəli tək rəiyyət bədənində yapışib, rəiyyətin qanını sorurlar. Bu sifətlər də Hacı Səməd ağa tək şəxslərin sifətləridir. Otura rahat evinini içində, camaat işləyə, qazana, gətirə, o da müamiləyə verib, hər gecə qırqovulplov yeyə! Dəxi deməyə ki, bu plovun hər düyüsü bir qətrə göz yaşından əmələ gəlmişdir. Mənim əqidəmcə insan gerek öz çörəyini özü qazana, ya elmlə, ya öz qolunun gücü ilə. Amma siz məni müftəxor eləmək istəyirsiniz. Mən də müftəxor olmaq istəmirəm. Müftəxorların camaat

içindən çıxmağı məsləhətdir. İndi get, səni göndərən Hacı Səməd ağanın yanına. Deginən ki, az keçməz, mənim təşvişimi eləməz. Get, ərin gözləyir. Oğul gözünün yaşı sənin ürəyini yandırılmaz. Amma Hacı Səməd ağaya gedib bir müjdə versən, səndən razı qalar. Sənə onun razılığı lazımdır. Dur get. (*Qolundan tutub qalxızır.*) Get əriyin yanına. Səndən təvəqqe edirəm, daha məni danışdırmayasan və mənim dalımca gəzməyəsən.

Mehri xanım. Ay oğul, nə qayırırsan? Adam da anasına belə sözlər deyərmi?

Fərhad. Get, ərin səndən cavab gözləyir. (*Sağ qapıdan ötürüb qaydır.*) Deyirlər ki, atasız adam yetim olmaz, anasız yetim qalar. Bu da ana...Ax! (*İki əli ilə başını tutub yıxılır kürsünün üstünə.*)

Musa (*daxil olur*). Fərhad! (*Gəlir yaxına.*) Fərhad, nə olub sənə?

Fərhad. Musa, sənsən? (*Əl verir.*) Gəl otur görək nə var, nə yox?

Musa (*əyləşir*). Gözlərin niyə qızarıb? Deyəsən ağlayıbsan?

Fərhad. Yox, nə olub ağlayam! Ağlamamışam, gözlərim ağrıyır. Onun üçün bir az qızarıb.

Musa. Mən uşaq deyiləm. Olan olub, nahaq yerə ağlama. Allah xeyir versin. Bir az keçər, adət elərsən. (*Gülür.*) Gələn il, Allah qoysa gəlib görərəm, özün kimi də bir göyçək oğlun olub. Səbr etmək yaxşıdır. Mən də dəxi sabah yola düşürəm. Gəldim səninlə xudahafız eləyim.

Fərhad (*yerindən sıçrayıb*). Musa, gedirsən? Bəs mən, bəs mən? (*Ağlayır.*) Musa, sən mənə necə deyə biləcəksən ağlama? Mən necə ağlamayım? Sən məni bu qanıçənlərin arasında qoyub hara gedirsən? Bəs bizim arzularımız, adam olub camaata nə növ qulluq etmək tədbirlərimiz? Bunlar hamısı məgər puç oldu? Musa, məni qoyub haraya gedirsən? (*Ağlayır.*)

Musa. Dəli olma, uşaq deyilsən. Mərdanə olginən. Kişi gerek hər müsibətə mərdanəliklə davam eləyə. Sənin tədbirlərin niyə puç olur? Yenə camaat üçün işləyə bilərsən. Yenə mənəfəət verə bilərsən, axmaq olma!

Fərhad. Hansı elmlə, hansı biliklə işləyəcəyəm? Ac ki, işləmək olmaz! Mən gerek ya Hacı Səməd ağanın əlinə baxam, ya gedib polis qulluğuna daxil olam. Bunların hər ikisi də mənə ölümdür! Mən gerek öz zəhmətimlə çörək qazanıb, camaat üçün işləyəm. Mən Hacı Səməd ağa tək camaat qanı sora bilmərəm. Ölümdən savay mənim əlacım yoxdur. Bimənəfəət vücudun ölməyi məsləhətdir.

Musa. Ölüm söhbəti nədir? Sarsaq fikirləri başından çıxart. Eybi yoxdur, bu il bir tövrlə keçirgilən, Allah qoysa, mən də gəlib kömək edərem, səni göndərərlər Parisə, Rusiyada oxumaq mümkün olmadı, Firəngistanda olar. Onadək də bəlkə əmin bir tövr yumşaldı. Ancaq sən uşaq olma, bacar öz sözünü yerit. Allah kərimdir!

Fərhad. Musa, bu təskinliyi mənə nahaq verirən. Hacı Səməd ağa bilmirsən nə səbəbə məni dustaq eləyir. Dərd pul dərdi deyil, onu yumşaltmaq olar, o istəmir ki, mən gedib elm oxuyub gəlim. İstəyir ki, məni həmişəlik özünə tabe eləsin. Məramına da çatıbdır. Mən də ona tabe olmayacağam, özüm bilirəm nə eləyəcəyəm.

Musa. Bu işlərin hamısı düzələr. Ancaq yenə deyirəm, özünü mərdanə saxla. Bacar sözünü möhkəm yerit. (*Durur ayağa.*) Mən də gedirəm, hələ ki, xudahafiz. Axşam üstüdür, dükanlar bağlanar, yoldan ötrü bir az şey-mey alacağam. Hələ ki, xudahafiz!

Fərhad (*qalxıb Musanın əlindən tutur*). İndi gedirsən, get, Allah yaxşı yol versin! Səndən təvəqqe edirəm, hər vaxt studentlər məclisində oldun, məni yadına salginən. Nə vaxt gedəcəksən?

Musa. Sabah sübh saat beşdə.

Fərhad. Bəlkə görüşə bilmədik. Səndən bir axır təvəqqem var, ona əməl elə!

Musa. Nə işdir.

Fərhad. Təvəqqe edirəm, yolda bir gün dayansan. (*Cibindən kağızları və əksi çıxarır.*) Gedərsən Züleyxa xanımın yanına. Bu mənə yazdığı kağızları da və bu onun əksini də verərsən və deyərsən ki, Fərhad sənin üçün həmişəlik öldü. Mən istəmirəm onun kağızı məndə qalsın. Bəlkə əldən-ələ düşdü. Sən mənim qardaşımsan, bu kağızları sənə verib, səndən təvəqqe edirəm ki, ona yetirəsən və belə deyəsən: Fərhad sənin üçün həmişəlik öldü... Allah onu xoşbəxt eləsin.

Musa (*şeyləri alıb qoyur cibinə*). Baş üstə, verərəm. Hələ ki, xudahafiz. Allah eləsin ki, gələn il gəlim, səni xoşbəxt, məramına çatmış görüm, xudahafiz. (*Əl uzadır.*)

Fərhad (*onun boynunu qucaqlayır*). Get, qardaş, Allah yaxşı yol versin. (*Öpüşürlər.*) Musa, sən Allah, məni yaddan çıxartma!

Musa. Xatircəm ol. Hər həftə sənə kağızım gələr.

Fərhad. Yaz! Yaz! (*Musa ilə qapıdan çıxır, sonra qayıdır, kürsü üstə əyləşib dirsəklərini stola dayayıb əlləri başını tutub ağlayır.*) Axın, gözlərimin yaşları, seylab eləyin dünyanı. Niyə gərək axmayasınız?

Bu halda gərək cəmi dünya mənim üçün gözündən qan töksün. Gərək mənə olan zülmün müqabilində aləm tufana getsin. Yer, göy titrəssin, göyün quşları, yerin heyvanatı, deryaların balıqları, hamısı gərək mənim üçün ağlaşalar. Amma, yox!.. Heç kəsin xəbəri yoxdur. Hər kəs öz karındadır. Ancaq bir tək mən əlləri qoltuğunda qalıb, dərdimə dərman axtarıram. Yoxdur dərman eləyən, yoxdur, yox!.. Gəl ey cümlə dərdlərin dərmanı. (*Tapança çıxarır.*) Bir sən mənim bu halətimdə mənə yoldaşsan. Cəmi dara düşənlər, dərdlərinə dərman axtaranlar gərək səndən kömək istəyələr. Bir yerdə ki, insan mənim kimi puç olub gedəcək, onun dünyada qalmağı heç məsləhət deyil. Qurtarginən məni sən bu bivəfa dünyanın qilü-qalından. (*Özünü vurmaq istəyir.*)

Hacı Səməd ağa (*daxil olub Fərhadın əlində tapançanı görüb dəst-paçə¹*). Nə qayıırısan, ay sarsaq?! (*Onun üstünə yüyürür.*) Nə qayırdığındır?!

Fərhad diksinib tapançanı tutur hacıya tərəf. Tapança atılır, hacı yığılıb ölür.

Tapança Fərhadın əlindən düşür yerə.

Fərhad. Bu nə iş idi mən gördüm? Pərvərdigara, sən şahid olgindən ki, mənim bu kişini öldürmək xahişim yox idi. Mən özümü istəyirdim öldürmək. Bu da məni gülləmə düşar oldu.

Camaat dolur otağa.

Mirzə Qoşunəli. Bu nə güllə səsi idi?

Birinci adam (*hacının meyitini görüb*). Ba, sənin evin yıxılsın! Bu kişinin taqsırı nə idi ki, öldürdün?

İkinci adam. Necə? Kim ölüb?

Mirzə Qoşunəli. Görmürsən, Hacı ağa ölüb.

Üçüncü adam. Bah, bah, bah!.. Nə yaman iş olub! A pir olasan, bu kişinin taqsırı nə idi ki, öldürdün? Özünü də bəlaya saldın!

Çingiz (*daxil olur*). Kimdi mənim dədəmi öldürən? Bu saat gərək onun qarnının cıram! (*Onu tuturlar.*) Buraxın görüm, nə haqla bu mənim atamı öldürüb?

Fərhad (*gəlir tapançanı götürür, camaatdan bir nəfəri istəyir tapançanı onun əlindən alsın*). Yaxına gəlmə, əgər mənim kimi canından əl çəkibəsənsə... (*Çingiz bəyə tərəf*). Əmioğlu! Sən heç qəzəblən-

¹ Özünü itirmək.

mə. Mən sənin atanı, Allah şahiddir ki, öldürmək istəmirdim. Güllə bir ayrı yerə təyin olmuş idi, amma öz yerini dəyişdi. Zəhmət çəkmə! Mən özüm-özümdən sənin atanın qanının alaram. (*Tapançanı özünə atır, camaat onu tutur. Fərhad dizi üstə çökür.*)

Məhri xanım. Bu nə güllə səsi idi? (*Fərhadı görür.*) Ay bala! Nə olub sənə, oy! (*Özünü yıxır oğlunun üstə.*)

Fərhad (*onu kənar edib, əmisinin meytini göstərir*). Get ağlama-lıya ağla! Mən pis vurmuşam, özümü vurmaq istəyirdim, amma...

Mehri xanım oğlu ilə ərinin arasında naçar qalıb, bilmir hansı tərəf getsin.

Axırda dizi üstə çöküb ucadan ağlayır.

PƏRDƏ

BƏŞİNCİ MƏCLİS

Vaqe olur dustaqxananın mərixanasında. İki taxt qoyulub, birinin üstündə Fərhad, o birinin üstündə bir ayrı dustaq.

Fərhad (*başını qalxır*). Bəli, müqəssirəm. Adam öldürmüşəm. Bu da mənim axır günüm. Necə yerləri arzu eləyirdim, haraya gəldim düşdüm? Qazamat küncünə. Allah bilən məsləhət imiş. Görəsən nə gündə, nə saatda mən bədbəxt dünyaya gəlmişəm? Kaş mənim atam mən dünyaya gələndən bir il qabaq öləydi. Bəlkə mən dünyaya gəlməyəydim.

Dustaq. Bəy, çox ah-zar eləyirsən, yaxşı deyil, naxoş adamsan, ürəyini qısma, sənə ziyandır. (*Kürsünü götürüb gəlib oturur Fərhadın yanında.*)

Fərhad. Niyə ziyandır? Yəni azar məni öldürər? Mən çox yaxşı bilirəm ki, mənim işim qurtarıb gedib. Öləndə də ölərəm. Mən ölməyi gecə-gündüz arzu edirəm.

Dustaq. Yox, bəy, sənin yaran artıq yara deyil. İnşallah, sağalarsan. Ancaq ah-zar azarı uzadar.

Fərhad. Nə deyim. Mənim sair yaralarımдан xəbərin yoxdur. Bir mənə de görüm sən ölü kimə deyirsən? Məgər ölü o şəxsdir ki, uzanıb ruhu bədənindən çıxır, aparılar dəfn edirlər? Məgər sən o adamları görmürsən ki, bazarda, küçədə gəzirlər? Onlar çoxdan dəfn olunublar.

Ölü o adamdır ki, mənim kimi camaat arasında müttəhim ola. Görəndə üzlərini divara çevirələr. Dünyada sərgərdan qalan ölü o adamdır ki, həmişə düz-düz gəzib, nə millətə nəfi var, nə camaata! Heç kəs ondan zərrəcə xeyir görmür. Diri o şəxslərdir ki, həmişə camaata nəsihət eləyirlər, düz yollar göstəririlər və bu barədə gözəl-gözəl kitablar yazırlar. Belə şəxslərə ölü demək olmaz!

Dustaq. Bəy, doğru deyirsən, sözlərin də ağılıma batır. Amma sən nahaq yerə özünü bizim kimi adamlara bərabər qoyursan. Aləm bilir ki, sən adam öldürən deyilsən və bu iş də qəfildən olub. Bu işdən sənə heç bir zad olmayacaq. Yaranız da sağalar, özün də dustaqxanadan çıxarsan. Allaha şükür, elmin də var. Bizim kimi qaranlıqda qalanlara yol göstərsən. Xanım, buyur!

Mehri xanım daxil olur.

Fərhad. Kimdir gələn?

Dustaq. Anandır, gəlib.

Fərhad. Gəlsin irəli. Ey mənim dərdlərimin bünövrəsi, gəl yanımda otur. Habelə əlini ver əlimə... Ana, səndə heç taqsır yoxdur. Allah səni yoldan çıxardanlara lənət eləsin! Ana, gərək sən də mənim kimi oğlu görə-görə xalq sözünə qulaq asmaya idin.

Mehri xanım. Qurbanın olum, mənim ürəyimdəki mənə bəsdir. Bircə də görüm ürəyinin ağrısı necədir? Kəsilibdirmi?..

Fərhad. Çox yaxşıdır, ana. İndi bir saatdan sonra cəmi ağrıları mənə kəsiləcək. *(Başını qoyur yerə.)*

Mehri xanım. İndicə Dərgahqulu bəyin yanından gəlirəm. Deyir ki, silistçi ilə də, prokurorla da görüşmüşəm. İşin də, inşallah, yaxşı olacaq. Ancaq deyir, gərək beş yüz manat verəsən, lazım olan yerinə verəm. İndi mən də istəyirəm sabah aparım verim. Deyəsən yuxun gəlir, yatacaqsan, yat.

Fərhad. Heç halım özümdə deyil, istəyirəm bir az dincəlim.

Mehri xanım durur, kürsünün üstə əyləşir.

Dustaq. Xanım, başına dönüm, sən belə işlərə düşməyibsən, amma mənim üçün bu dustaqxana evim kimi olub. Dərgahqulu bəyi də çox yaxşı tanıyıram. Sən pulunu ona vermə. Vallah, pulunu da yeyəcək, iş də görməyəcək.

Mehri xanım. Niyə? O deyir ki, silistçi ilə, prokurorla, hamısı ilə dostam. Hər cürə təvəqqe eləsəm, elə də olacaq.

Dustaq. İninma, başına dönüm, heç inanma. Vallah, nə silistçi, nə prokuror rüşvət almaz. Heç kəsin təvəqqenə görə haqqı nahaq, nahəqqı haqq eləməzlər. Amma Dərgahqulu bəy bunu özünə çörək pulu qayırb. Belə adamlarla dostluq eləyir, gedir evlərinə, öz evlərinə qonaq çağırır. Xalqın da ağı gözündədir. Elə bilirlər ki, bu hər nə istəsə elər, gedib özlərini salırlar onun çənginə. Evi yıxılmış Dərgahqulu bəy divan qulluqçularının adına belə pulları alıb yeyir, iş də öz qərarı ilə gedir. Adına aldanıb ona pul vermə. Pulun gedər. Mənim özümün də bir yüz manatımı alıb içəri saldı, dedi, səni zaminə verdirəcəyəm. Verdirə bilmədi. Özüm də budur ki görürsən, dustaqxanadayam. Sonra qardaşım getdi pulları geri istədi, onu da nöqərlərinə döydürüb qovdu. Aman günüdür, ondan uzaq qaç, uzaq, uzaq.

Mehri xanım. Bəs mən necə eləyim?

Dustaq. Xatircəm ol, otur evinin içində. Allah qoysa oğluna heç zad olmaz. Mən hərçənd bir avam adamam, amma yaxşı bilirəm, oğluna əgər bircə gün də tənbeh kəsilsə, mən əlimi kəsərəm.

Mehri xanım. Nə deyim, Allah ağzından eşitsin.

Gün düşür, Fərhad bəy başını qovzayır.

Fərhad. Qardaş.

Dustaq. Bəli?

Fərhad. Deyəsən otağa gün düşüb?

Dustaq. Bəli, düşüb.

Fərhad. İmdi cəmi dünyanı gün rövşən eləyibdirmi?

Dustaq. Əlbəttə.

Fərhad. Bəs niyə bu gün insanın qara qəlbinə düşüb işıqlandırmır? Niyə gərək əba-qəba altında gizlənən, məkr və hiylə ilə dolu qəlblərə düşmür ki, camaat görüb onların zahirlərinə adlanmayalar. Niyə qoyun başlı qurdların ürəyinə işıq salmır ki, zahirdə qızıl güldür, amma batinində onun tikanlarıdır. Bu yerlərə gərək gün düşsə ki, qoyun qurdla otlaya, insan rahat baş saxlaya. Bir de görüm niyə düşmür? Sən Allah de, ürəyim dağıldı. Cavab ver, ox, çatladım!..

Mehri xanım. Qurbanım olum, nə qayıırısan?

Fərhad. Bircə özünü mənə yetir, ölürəm... Ürəyim dağılır... Ox... ox... ox (*Taxtdan düşür yerə.*) Ay, ürəyim dağıldı. Bircə başımı tut!..

Dustaq durub qolundan yapışır, Mehri xanım

Fərhadın başını alır dizinin üstə.

Fərhad. Ölürəm, ana sinəm sızıldayır, ürəyim sancır... Ay öldüm... Bircə əlini ürəyimə qoy. Allah! Şahid ol!.. Pərvərdigara, sən özün məzlumları zalımların əlindən xilas elə!.. (*Ölür.*)

Mehri xanım (*qışqırır*). Oy!.. Oy!.. Oy!.. Ay Allahı sevən, balam öldü!..

PƏRDƏ

PƏRİ CADU

Beş məclisdə altı pərdədə

ƏFRADİ-MƏCLİS

Pəri cadu

İblis

Şamama cadu – küpəgirən qarı, bir gözü kor

Təlxək əcinnə

Birinci əcinnə

İkinci əcinnə

Dərviş

Hafizə xanım – dövlətli, gözəl övrət

Əmrah – Hafizə xanımın nökrəri

Rəhim – qoca kişi, Hafizə xanımın dağçası

Sayad – Hafizə xanımın qulluqçusu

Qurban – odunçu, bir gözəl oğlan

Səlimə – Qurbanın övrəti

Niyaz – Qurbanın yoldaşı

Çoban

BİRİNCİ PƏRDƏDƏ İŞTİRAK EDƏN ƏŞXAS

Pəri xanım

İblis

Dərviş

Şamama cadu və əcinnələr

MÜQƏDDİMƏ

(apofyoza)

Vaqe olur Pəri xanımın evinin qabağında. Bağça, bağcanın ortasında bir hovuz. Məclisin dalından kamança səsi eşidilir. Kamança segah çalır. Pəri xanım hovuzun kənarında əyləşib ağlayır.

Dərviş (*daxil olur*). Qızım, neçə gün və neçə gecədir sən burada nalə edirsən. Nədir aya bunun səbəbi? Mən bu dudmanı həmişə abad və içində dilşadlıq görmüşəm. Nədənir bu ev indi xərabəyə bənzəyir,

ondan gecə-gündüz ahünalə səsi asimanə çıxır? Dərdini mənə söylə, qızım. Mən dünya görmüş bir şəxsəm, bəlkə sənin dərdinə bir əlac tapam.

Pəri xanım. Baba dərviş, mənim dərdimin dərmanı elə bu tökdüyüm göz yaşıdır. Yanğının əlacı sudur, mənim ürəyim od tutub yanır, ürəyin yanğını da ancaq göz yaşı sakit edə bilər.

Dərviş. Ürək dərdinin bir əlacı da var, qızım. O da dərdi özgəyə söyləmək və özgəni dərdə şərik eləməkdir. Bir dərd çəkməkdən yarım dərd çəkmək yaxşıdır.

Pəri xanım. Baba dərviş, dərd söyləməyə ana gerek, anam üç ildir ki, ölüb, bacı gerek, bacım yoxdur. Bir qardaşım var, səkkiz ildir gedib, bir xəbər yoxdur. Bir atam var, əlil. Kimə dərdimi söyləyim? Yoldaş yox, munis yox, həmdəm yox.

Dərviş. Əgər yoldaş yox isə, get çay kənarına, axan sulara dərdini söylə. Dərya kənarında əyləş, dağlar tək gəlib kənara toxunan mövclərə dərdini söylə, onlar da qayıdıb, cəmi dəryanı sən dərdinə şərik etsinlər. Dərdini dağlara, meşələrə söylə. Leyli gecələr sübhə-dək yatmayıb dərdini aya, ulduzlara söyləyib, təsəlli tapırdı. Məcnun da yağış qətrələrindən Leylinin məzarındakı qarışqalara sifariş edirdi ki, onun yarının bədənini qəbrdə rahat qoysunlar. Onunla təsəlli tapırdı. İnanginə, qızım, mən dünya görmüş dərvişəm. Söylə dərdini mənə, qızım!

Pəri xanım. Qulaq ver, baba dərviş, dərdimi söyləyim: beş ildir ki, mən bu evdə övrəyəm. Doğrudur, dövlətimiz, malımız olmayıb, amma bir parça əl zəhməti ilə qazanılmış çörəyimiz olub. Bu beş ilin müddətində bir qara bulud bizim başımızın üstündən adlamayıb. Zəhmətlə qazandığımızı şad könüllə, güllər üzlə yemişik. Dost, aşna, qonaq və sail üzünə həmişə bu qapı açıq olub. Bir dövlətli övrət üçün mən iş görürdüm. Ona görə mənim ərim tez-tez oraya gedib-gəlirdi. Bir il bundan qabaq o övrətin əri ölüb. Belə məlum olur ki, o övrətin keçmişdə mənim ərimdə gözü varmış. İndi bir-iki aydır mənim ərimi salıb evinə, kənara buraxmır. Ərim isə uyub qalıb orada. Mən də gecə sübhə-dək ağlayıb, gündüzlər də bu əlimlə bəslədiyim bağçada əllərimlə əkdiyim gül ağacları ilə söhbət edib, bir növ günümü axşam edirdim. Övlad yox, uşaq yox, məhəbbətimi bu güllərə, çiçəklərə salmışdım; indi bunu da mənim əlimdən alıb, məni qovurlar. Evimdən ayrılı bilmirəm, baba dərviş. Odur ki, gecələr nələm tamam xalqa ra-

hatlıq vermir. Odur ki... (*Ucadan hönkürüb ağlayır. Dərviş Pərinin qolundan tutub qalxır*).

Dərviş. Aram ol, qızım, aram ol!.. Dərdin məlum oldu. Səbəb nədir ki, gündüzlər güllər, çiçəklərlə məşğul olub, gecələr tək qalanda özünə məşğuliyyət tapmırsan? Bilmirsən ki, tək qalanların pənəhi Allahdır? Qovurlar səni, get. Gündüzlər qoca atana məşğul ol, gecələr Allaha raz-niyaz et, ta sənə səbr versin.

Pəri xanım. Bəs məgər heç mən, mənim ürəyimi sındırıb, mənə zülm edən namərddən qisas almayım? Məni oda yandıranın oda yandığını görməyim? Qisas almayınca rahat ola bilməyəcəyəm, baba dərviş.

Dərviş. Belə sözləri fikrinə gətirmə, qızım. Bilginən, cəmi məzlumların tərəfdarı Allahdır. Hər bir dünyada zülm edən əcrini Allahdan alır. Qisas bir şərr əməldir. Zülm, həmçinin şərr əməldir. Zülm edən dünyada bir şərr törədir, ondan qisas alan da bir şərr törədir, dünyada iki şərrin törəməyinə səbəb olur. Sən şərrin müqabilində səbr et, ta şərr tək qalsın. Bu fikri başından çıxart, qızım, get atana himayə olginən və zalımı da Allah divanına tapşır. Mən də, düşündə, bir gəlim sizin yanınıza, sizə keçmiş macəralardan, zalimin zülmündən, məzlumların zülmə təhəmmül edib, axırda təsəlli tapmaqlarından nağıl edərəm. Eşit nəsihətimi, qızım, qayıt atan evinə.

Pəri xanım. Güllərimdən, bağçamdan ayrılı bilmərəm, baba dərviş!..

Dərviş. Güllər solar, bağça məhv olar. Hərgah ürəyini güldən üzüb Allaha bağlarsan, əbədi bir gülüstana müvəffəq olarsan. Fikir et qızım. Səbr et, səbr et, səbr səbr, səbr... (*Gedir.*)

Pəri xanım bir neçə qədəm dərvişin dalınca gedib qayıdır, daş üstə əyləşir.

İki əli ilə üzünü tutur. Bir qədər fikirdən sonra hövlnak qalxır.

Pəri xanım. Yox, qisas gərək! Zülm asimanə bülənd olan yerdə səbr etmək olmaz. Gərək cəmi yerlərin, göylərin bəlalərini köməyə çağıram. İstəmirəm axirətin behiştini. Cəhənnəmin şəyatini köməyə çağırıb, onlar ilə əl-ələ verib, gərək nəinki öz ərimdən, bəlkə cəmi bivəfa kişi tayfasından qisas alam. Yetişin harayıma, ey göylərin huriləri, od salın bu bivəfa dünyaya! Yetişin harayıma, ey İblis qoşunu, qisas yolunda mənə imdad edin!

Hava qaralır ildırım şığıyır, göy peydərpey guruldayır. İblis, Şamama cadu, yeddi nəfər əcinnə daxil olur.

İblis. Ha, ha, ha!.. Ha, ha, ha!.. Yenə qulağıma qisas sədası gəlir. Hazıram cəmi qoşunumla cəmi kainatı təzəlzülə gətirən bir nütdədən əmələ gəlmiş bəni insanı neçə yüz firqəyə bölüb və onların arasında ilə inqirazi-aləm cəngü-cidal salam. Qardaşı qardaş, atanı oğul, oğlu ata üzünə durquzam. Cəmi halalları haram, haramları halal edən öz fitnələrimlə qisas arzusunda olanlara kömək etməyə hazıram. Mən, oddan yaranmış bir vücut, yüz min il Allaha ibadət etdim. Axırda məni torpaqdan yaranmış bir insana səcdə etməyə məcbur etdilər, qəbul etmədim. Məni dərgahdan mərdud etdilər. Mən də nə qədər dünya durub, o insanın nəslilə varam. Hirs, tamah, övrət gözəlliyi, dünya malı tək mənim əlimdə aləti-cəzibə var ki, onların müqabilində dağlar, daşlar belə dayanmaz. (*Pəri xanımı tutub çəkir səhnənin ortasına.*) Gedək mənimlə, ey insan qızı! Bu gündən sənin adın Pəri cadudur və bu əcinnələri də verirəm sənin ixtiyarına. Hər nə ki sənin xahişindir, fəvvrən əməl etməyə hazırdırlar. Bu qoca qarı Şamama cadunu da sənə qulluqçu verirəm. Dünyanı gəzib, harada mehriban ər-övrət var arasına dava salıb, kişilərinə qan uddurub, sənin yanına gətirsin, ta sən qisas alasan. O qədər kişilərdən qisas alacaqsan, ta bir nəfəri sevincə. Ondan sonra qan içmək qurtaracaq və ömrünün axırınadək istirahət edəcəksən. Bu şərtlə ki, qarını özündən incitməyəsən. Bu axırncı şərti yadında saxla. Aparın, aparın bu insan qızının dağlar arasında təzə hazırlanmış mənzilə.

Əcinnələr baş əyib, Pəri xanımı alırlar ortaya, başına dolanırlar.

Pəri xanım. Gedək, hazıram qisas almağa.

Hamısı yox olur, İblisdən başqa

İblis. Ha, ha, ha!.. Hazıram cəmi qisas arzusunda olanlara qisas etməyə...

Yerdən od çıxır, İblis qəhqəhə ilə odun içinə daxil olur.

PƏRDƏ

ƏVVƏLİNCİ MƏCLİS

Vaqe olur böyük bir meşədə, səbh vaxtıdır, iki əcinnə odun yığır.

Birinci əcinnə. Ha, ha, ha!.. Yadıma bir yaxşı nağıl düşdü, gəl sənə deyim.

İkinci əcinnə (*yaxın gəlir*). De görüm.

Birinci əcinnə. Biri var idi, biri yox idi, bir hörümçək var idi, bir divarda tor qurmuşdu. Gündə neçə milçək tutub yeyirdi. Bir gün bir milçəyə düşər oldu, milçək onu tutub yedi. O, yerə keçdi, sən də dörə keç.

İkinci əcinnə. Elə bu?

Birinci əcinnə. Elə bu.

İkinci əcinnə. Quyruğunu it yesin, yaxşı nağıl dedin. Belə də nağıl olarmı?

Birinci əcinnə. Əgər olmaz, bəs niyə biz burada növbəyə düzülüb, gündə ikimiz bəniinsan üçün odun yığılır?

İkinci əcinnə. Hə, indi başa düşdüm, doğrudan da, deyirsən, sən çox ağıllı əcinnəsən. Odur ki, sənəin quyruğun da, buynuzun da bizimkindən uzundur.

Birinci əcinnə. Amma sənəin qulağın çox uzundur. Zarafat dursun kənara, balam, biz nə günahın sahibiyik ki, bir belə zəhməti burada çəkirik? Budur, alnımdan tər axır. (*Alnın tərini silir*).

İkinci əcinnə. Xanım buyurub.

Birinci əcinnə. Mən də bilirəm xanım buyurub. Xanım niyə buyurub?

İkinci əcinnə. İndi demədinmi ki, milçək gəldi hörümçəyi yedi?

Birinci əcinnə. Odur ha. İndi görürəm başa düşübsən. Neçə belə adamları tora salıb tələf eləyib, amma bunu, nə isə, gözü tutubdur. İndiyədək bura əcinnə göndərəndə heç bir söz demirdi, ancaq buyururdu: “Gedin filan yerə odun yığın, qoyun, qayıdın”. Amma bu dəfə bizi göndərəndə buyurdu: “Gedin filan yerə Qurban üçün odun yığın, ona qurban olum”.

İkinci əcinnə. Yəni “ona qurban oldum” sözünü eşitdin?

Birinci əcinnə. Əzrayılın tacına and olsun, doğru deyirəm. Amma üzünü kənara tutub dedi. Belə dedi: “Ona qurban olum”.

İkinci əcinnə. Bəli, onda gön suya verildi, qurtardı. Milçək hörümçəyi yedi. Amma, balam, dayanmaq vaxtı deyil. Tez ol, odunu bağlayaq, gedək. Xanımın gəlmək vaxtı yaxınlaşır.

Birinci əcinnə. Bu saat!

Hər ikisi köməkləşib odunu bağlayırlar. Pəri cadu daxil olur.

Pəri cadu. Odun yığdınız?

Əcinnələr. Bəli, yığdıq.

Pəri cadu. Di mürəxxəssiniz, gedə bilərsiniz...Yox, yox, (*birinci əcinnəyə*) sən burada qal, işim var. (*İkinci əcinnəyə*) Sən get.

İkinci əcinnə baş əyib gedir.

Pəri cadu. Bu dəqiqə gərək Şamama cadu qarı məğriblə məş-riqin arasında, hansı yerdə olsa burada olsun, eşitdinmi? Əgər gün bir cida boyu qalxınca burada olmasa, sənin ətini öz anana yedirdəcəyəm. Get!

Birinci əcinnə. Bəlkə ondan da tez gəldi. Sənin hökmün hər nə məzmununda olsa, bizim borcumuzdur itaət eləyək. Gedim.

Pəri cadu. Gərək qaranquş donuna girib uçub, harada olsa tapıb göndərəsən.

Birinci əcinnə. Baş üstə, xanım.

Pəri cadu. Get. (*Əcinnə gedir.*) Yox, daha tab gətirə bilmədim. Gərək Qurbanı gətirdim. (*Qurban və Niyaz gəndən görünürlər.*) Budu, gəlir. İlahi, nə qəşəngdir! İlahi, nə gözəldir! Bilmirəm bu daş tək ürə-yimə nə olub? Hər gün deyəsən məni cəbrən gətirirlər buraya. Hər dəfə Qurbanın gözlərinə tamaşa etdikcə, az qalır ruhum bədənimdən çıxsın. Daş olmuş ürəyim, mürüvvətdən, insafdan uzaq ürəyim şam kimi əriyir. Ah, ay Qurban... Nə deyim, bircə səni bağrıma bassaydım, ondan sonra ölsəydim qənim olmazdı.

Qurbanla Niyaz, əllərində balta və kəndir daxil olurlar. Pəri cadu gizlənir bir ağacın dalında.

Qurban. Budur, yenə bir şələ hazır odun tapdım. Lap məəttəl qalmalıdır!

Niyaz. Kefinin gəlhagəlidir, a bəxtəvər.

Qurban. Budu... Ayaqlarım düşdü, a kişi, belə gün olar? Belə di-rilik olar? Hər gün ölə-ölə gəl, ölə-ölə qayıt, belin olsun yağır. Nədi-nədi, mən zindəganlıq edirəm. Neyləyim, Allah plovu bir adama verir, iştahı bir ayrısına. İndi nə olardı, mənim də bir yüz manat pulum olaydı, bir danə də gözəl arvadım. Qapımda nökrələr səf çəkib duraydılar, adım da olaydı Qurban bəy. Mən kimdən əskiyəm? Bu mənim qəddü-

qamətim (*özünü çəkir.*), bu mənim göz-qəşim. Vallah, mən dövlətli adamların heç birisindən əskik deyiləm. Amma nə çarə qılım ki, qəza məni eyləyib əfsüsdə, adım da odunçu Qurban. Dünən görürəm Hacı Cəlal pul sayır, pulu sandığından koma-koma çıxarıb yığır qabağına. Özünü də yeddi qəpiklik çolpa kimi çəkir. Qınayan olmasa, deyər dünyanı da mən yaratmışam. Amma gəl bir sir-sifətinə bax. Gözləri kalmık gözlərinə oxşayır, burnu iki qarış, ağzını saqqal, bığ örtüb, elə bil heç yerindən yoxdur. Əgər onun pulu olmasa, vallah, onu heç kəs qapısında nöker də saxlamaz. Nə deyim, haqqın kərəminə şükür.

N i y a z. İndi sən, Qurban, gözəlliyi, dövləti, bəyliyi xoşbəxtlik hesab edirsən? Yox, belə deyil. Axırı olmayan zadə xoşbəxtlik deməzlər. O ki, gözəllikdi, axırı yoxdur. Dövlət deyəndə, milçək misalı bir şeydir. Bu adamın başından uçub, o adamın başına qonur, yenə axırı yoxdur. Pulsuz da yenə quru bəylik bir qara pula dəyməz. Kişinin dövləti qolunun qüvvətidir. O da ki səndə var. Əlavə, adamlar var dövləti həddindən aşib, amma arvadı bir ifritədir ki, əlindən bezikib, az qalır zəhər yesin. Amma sənin arvadın bir candır ki, məleykə xasiyyətidə. Elə sən evə gələndə onun qalxıb sənin başının altına bir yastıq xoş sifətlə qoyması yüz min tükənə dəyər. Bir də, qardaş, hər adam xoşbəxtliyi bir cür başa düşür. Kəsib dövlətlənəndə özünə xoşbəxt deyir. Acın qarnı doyanda, deyir xoşbəxtəm. Dilənçinin əlinə bu gün dününkindən bir abbası artıq keçəndə, deyir xoşbəxtəm. Qız gözü tutan oğlana gedəndə, ya oğlan gözü tutan qızı alanda özlərinə xoşbəxt deyirlər. Sən də ki, odunçusan, hər gün gəlib burada bir şələ odun tapırsan, deyirsən bəxtim gəlib.

Qurban (*özünü yıxır odunun üstünə*). Ah, ah!.. Bunlar hamısı keçəndən sonra, Allahın altında bir gözəl arvadım olaydı... Səlimə yaxşı arvaddır. Amma nə fayda, ağzı, burnu bir az o söz... Eh, mənim kimi çulu cırığın elə arvadı gerek olsun. Allah Hacı Cəlalın pulunu verəydi mənə, görərdin lələşin nə lələşdir. (*Papağını əyir, oxuyur*):

Can nəqdin əgər etsən, ey şux, tәмənnə sən,
Bir guşeyi-çəşminlə eylə mənə eyma sən,
eylə mənə eyma sən.

Pəri cadu (*kənarda oxuyur*):

Can nəqdin əgər etsən, ey şux, tәмənnə sən,
Bir guşeyi-çəşminlə eylə mənə eyma sən,
eylə mənə eyma sən.

Qurban (*ətrafa baxır*). Bir gözəl səs gəldi qulağıma. Deyəsən mən oxuduğum sözləri oxuyur. Eşitdinmi?

Niyaz. Mən heç zad eşitmədim. Balam, özünü gözələ birdən dəli-zad olarsan.

Pəri cadu (*kənarda oxuyur*):

Saxlardı əvəz, billah, öz Yusifinə Yəqub,
Kənanda gər olsaydın ey şux-dilə sən,
ey şux-dilə sən.

Qurban. Niyaz, mən ölüm, bircə qulaq ver... Oxay, az qalır adamın canını alsın. Qoy görüm o kimdir. Belə insan səsi olmaz. (*Yüürür dala.*)

Niyaz. A kişi, sarsaq olma, gəl odununu şələlə dalına, itil cəhən-nəmə. Oxuyub eləyən nə qayırır.

Qurban (*qayıdır*). Doğrusun de, mən ölüm, eşitmədinmi?

Niyaz. Vallah, heç zad eşitmədim. Görəsən nə işdi, ya ağlın çasıb, ya günün günorta çağı vəqiə görürsən. Əgər bir zad olsaydı, mənim qulağım darı dəlir, mən səndən tez eşidərdim.

Qurban. Nə deyim? Bəlkə, sən demiş, mənim ağlım çasıb. Amma vallahı bir elə səs gəldi qulağıma ki, anadan olandan elə gözəl səs eşitməmişdim. Yəqin, hər nə isə də, insan səsi deyil.

Niyaz. Di yaxşı, şələni götür, düş yola, səndən çox pəstahlar çıxacaq... Mən də adlayım meşənin qalın yerindən bir az odun eləyim gəlim. Mən də sənə kimi xoşbəxt deyiləm, gəlib hazır üstünə çıxam. Sənə bacandan quyruq yağır.

Qurban (*odunu bağlayır*). Di gəl şələyə yapış, qoy dalıma.

Niyaz şələyə yapışib, qoyur Qurbanın dalına.

Qurban. Ya Allah.

Niyaz. Di get, Allah bazar versin.

Qurban (*gedə-gedə*). Bazar olasan, Allah atana rəhmət eləsin. Niyaz, axşam bizə gəl, səni bir yaxşı kələm dolmasına qonaq eləyim.

Niyaz. Yaxşı, gələrəm. (*Qurban gedir, Niyaz onun dalınca baxır*). Ay heç zaddan gözü doymayan insan. Dünyanı yeyib “doymadım” deyə-deyə ölən insan. Ah... biz də baltamızı götürüb adlayaq meşəyə, görək bəxtimizə nə çıxır. (*Gedir.*)

Şamama cadu (*daxil olur*). Ay xanım, nə vacib olmuşdu ki, məni bu tezliklə istədin? Başım bərk qarışmışdı. Qaranquş gəldi, xəbər gətirdi. Amma mən hərçənd ala qarğaya döndüm, amma ondan cəld uçub gəlmişəm.

Pəri c a d u . Başın nəyə qarışmışdı?

Ş a m a m a c a d u . Sənin üçün şikar tapmışdım. Yaxşı iş başlamışdım, qaranquş gəldi qoymadı.

Pəri c a d u . Şamama qarı, bu gündən mən adam öldürməyi qoydum yerə. Bircə şikar mənə lazımdır. Gərək onu mənə gətirəsən. Ondan sonra hər nə xahiş etsən hazıram.

Ş a m a m a c a d u . Xanım, yoxsa İblis buyuran kimi ürəyin bir adama yapışıb?

Pəri c a d u . Bəli, ürəyimə bir ox dəyib o tərəfindən çıxıb. Mənə əlac.

Ş a m a m a c a d u . Bilirəm, Qurbanı deyirsən.

Pəri c a d u . Bəli, özüdür. Bilmirəm necə eləyim? Ciyərim parçalanıbdır. Məhəbbət nə yaman bəla imiş, ürək nə yaman şey imiş! Ələlxusus arvad ürəyi, gah daş kimi bərkiyir, gah da mum kimi yumşalır... Gah buz kimi donur, gah Ərəbistanın günü tək adamı alışıdır. Gah su olur, gah qan... Şamama, mən daha məhəbbət oduna davam elə bilmirəm, Qurbanı gətirmək fikrinə düşmüşəm. Gərək onu, hər tövr olsa, tezliklə mənə yetirəsən.

Ş a m a m a c a d u . Belə mənim bu tay gözüm üstə. Bu gündən düşərəm onun dalına. Az zaman keçər ki, qulluğunda hazır olar. Bu saat yenə ala qarğa olub, yola düşərəm. Amma Qurbanı gətirəndən sonra gərək mənə də izn verəsən, gedim bir belə gözəl oğlan da özümə gətirim.

Pəri c a d u . Ay qarı, gözəl sənin əyri belinəmi yaraşır? Ağ birçəyinəmi yaraşır?

Ş a m a m a c a d u . Niyə, xanım, ağ at arpa yeməz?

Pəri c a d u . Baş üstə, asandır, get. Amma bax, Şamama, sair adamlara ağlın getməsin. Bu Qurbandır, gərək onu əziyyətsiz gətirəsən. Qan eləməyəsen.

Ş a m a m a c a d u . Mən öz işimi bilirəm, gedim. (*Gedir.*)

Pəri c a d u (*tək*). Şamama getdi, indi gələrsən Qurban mənim yanıma, görərsən mən sənə nə pəri olaram. Cəmi dünyanın qeydini yadımdan çıxardarsan. Belə bu zəif canımı sənin ayağının altında nisar edəcəyəm. (*Oxuyur.*)

Can nəqdin əgər etsən, ey şux, təmənnə sən,
Bir guşeyi-çəşminlə eylə mənə eyma sən,
eylə mənə eyma sən.

PƏRDƏ

İKİNCİ MƏCLİS

Vaqe olur Hafizə xanımı evində. Bəzəkli bir zal. Rəhim kişi durub Hafizə xanımın qabağında.

Hafizə xanım. Rəhim kişi, hesabın hamısını gətiribsənmi?

Rəhim (*əlini cibinə salır*). Bəli, sifariş eləmişdin ki, hər nə mə-daxil olsa satım, pulunu gətirim. Mən də satdım. (*Pulu çıxarır.*)

Hafizə xanım. Bura ver görüm, nə gətiribsən?

Rəhim (*pulu verir*). Buyur, xanım, cəmi bu olubdur.

Hafizə xanım (*pulu alıb sayıb, tullayır*). Bu nə puldur?! Utan-mırsan, altı yüz əlli manat, saqqalını yırğalaya-yırğalaya götürüb ora-dan bura gəlibsən? Məgər mənim mədaxilim budur? Sən də ağsaqqal çağında kələk öyrənirsən?

Rəhim. Xanım, qurban olum, vallah, məzənnədən də də çuvalını bir abbası artığa satmışam. Özünə məlumdur ki, il pis gəldi, məhsulu-muz əməlli olmadı.

Hafizə xanım. Qınayan olmasa deyərsən ki, hər şey kökündən quruyub. Bildir də il pis gəlməmişdimi? Niyə min yüz manat oldu? Bu il altı yüz əlli manat çıxdı?

Rəhim. Ay xanım, vallah, taxılımızı bu il çəyirtkə kökündən yedi. Elə az-çox darı olmuşdu ki, onu da satıb gətirmişəm.

Hafizə xanım. Yalan demə, mən hamısını bilirəm. Çəyirtkə qonşu kəndlərindəkini yeyib. Sarıbəyliyin də bir azca böyründən da-layıb, daha sən deyən kimi kökündən aparmayıb.

Rəhim. Başına dönüm, deyilən sözlərə niyə inanırsan? Beş-on gündən sonra özün Sarıbəyliyə buyurmayacaqsanmı? And olsun bəyin əziz goruna, çəyirtkə buğdadan bir sünbül də qoymayıb.

Hafizə xanım. Daha yaxşı, az danış, kəndi basıb yediyin bəs deyil, bir and da iç. Çəkil gözümün qabağından, qoca kaftar!

Rəhim. Başına dönüm, mənim saqqalım bu qapıda ağarıb. Mən neçə il bəyin atasına, sonra özünə qulluq eləmişəm. Budur, iyirmi bir ildir mən darğayam. Heç indiyə kimi bir buğdaya xəyanət eləməmişəm. Sən məni niyə bədbəxt eləyirsən! Bəy mənə hər il bir dəst paltar alardı. Mən onu da istəmirəm. Ancaq ömrümün axır çağında sən mənə eşitmədiyim sözlər demə. Rəhmətlik bəy mənə Rəhim lələ deyərdi. Həmişə gələndə qulluğunda oturdardı məni.

Hafizə xanım. Daha az söylə, baş-beynimi aparma. Bəyin atasından mülk qalmamışdı. Az-çoxuna da baxmırdı. Elə bilirdi səndən doğru-dürüst adam yoxdur. Amma mənim arvadlığımıza baxma. Mənim gözüm çox kişilərin gözündən açıqdır. Məni belə qarğa dili ilə tovlaya bilməzsən. Bəyin atası mənim atamın mülkünün bəyi deyildimi?

Rəhim. Xanım, vallah, mən sənə heç pis qulluq eləməmişəm. Axır məni bu ağsaqqal vaxtında qapıdan niyə qovursan?

Hafizə xanım. Di yaxşı, çıx çölə. Mən uşaq deyiləm. Sən məni ələ salırsan. Nə durubsan? İtil buradan, qoca köpək!

Rəhim. Xanım.

Hafizə xanım. Çor xanım, zəhrimar xanım, itil çölə. (*Rəhim gedir.*) Sən bir qoca tülküyə bax. Bəyin sağlığında əlindən gələnə eləyib, indi məni də arvad görüb istəyir mənim başıma corab hörsün. Elə bilirsən səndən bununla əl çəkəcəyəm? Qoy bir kəndə gəlīm, vallah, yediyini burnunun iki deşiyindən tökəcəyəm. Hə, bəs dadanmışdın dolmaya? Səni qudurdan ölüb getdi. Amma mənə Hafizə deyirlər. Mənim bir sapım itsə, aləmi kor qoyaram. (*Pulu yığışdırır.*) Gətirdiyi pula bax. Görək, ay qoca qurd! Gələrəm kəndə sənənin üçün. (*İstəyir getsin.*)

Şamama cadu (*eşikdən*). Ay ev yiyəsi, ay ev yiyəsi!..

Hafizə xanım. Bu kimdir yenə? (*Gedir qapıya.*) Nə deyirsən, ay qarı?

Şamama cadu. Qurbanın olum, ay xanım. Allah heç kəsi zəlil eləməsin, uşaqlar, tökülüb dalımca, məni daşlaya-daşlaya gətirib bu-raya salıblar. Başına dönüm, yorulmuşam, acam, bircə əl böyüklüyü mənə çörək ver, yeyim.

Hafizə xanım. Haralısan, nəçisən?

Şamama cadu. Ay gözəl xanım, ay kişmiş xanım, ay maral xanım! Özüm də bilmirəm haralıyam. Nə yerim var, nə məskənim. Bircə tikə çörəkdən, qənddən, çaydan ver. Belə bu qoca canım sənə qurban olsun.

Hafizə xanım (*öz-özünə*). Danışığından qaraçıya oxşayır. (*Qarıya*) Ay nənə, fala baxmaq bilirsənmi?

Şamama cadu. Niyə bilmirəm, başına dönüm, nazlı xanım, mөлək xanım, ballı xanım, bilirəm, yaxşı bilirəm.

Hafizə xanım. Di gəl içəri görüm.

Şamama cadu (*daxil olur, oturur yerə*). Ay, öldüm, sümük-lərim sınır. Başına dönüm, ay xanım, ürəyim yanır, Allah sənənin ürəyini yandırmasın. Deginən bircə içim su versinlər.

Hafizə xanım. Su odur yanında, götür iç. (*Kənara*) Hələ bizə buyruq da verəcək, elə bu qalmışdı.

Şamama cadu suyu ağzına alıb Hafizənin üstünə üfürür.

Hafizə xanım. Di falıma bax görüm.

Şamama cadu. Ölümüm qabağında olsun. Əlini mənə ver görüm. (*Hafizə xanım əlini verir.*) Adın nədir, başına dönüm?

Hafizə xanım. Mənim adım Hafizə xanımdır.

Şamama cadu. Bəli, eşitdim, gözəl xanım, gözəl addır. Adına qurban olum, xanım! Başına dönüm, keçəcəyini pis görürəm, amma gələcəyin yaxşıdır. On bir aydır sənin ərin ölüb.

Hafizə xanım (*kənara*). Bunu haradan bildi?

Şamama cadu. Yazıq, ikicə il arvadlıq eləyibsən. Dünyadan kam almayıbsan. Bəxtində də bir gözəl oğlan var, sevəcəksən, gedəcəksən.

Hafizə xanım. Bunu yalan dedin. Mən daha ərə getmərəm.

Şamama cadu. Niyə getmirsən, gözəl xanım? Ərin çirkin imiş, dünyanın ləzzətini görməyibsən. Bir gözəl-göyçək oğlana get. O sənin nazınla oynasın, sən də onun... Gəlsənə, xanım, bir gözəl oğlan var, səni ərə verim?

Hafizə xanım. Bəydirmi?

Şamama cadu. Yox, bəy deyil, gözlərinə qurban olum, bəy deyil.

Hafizə xanım. Bəy deyilsə, istəmirəm.

Şamama cadu. Gözəl xanım, neyləyirsən bəyi, bəy olacaq sən yoldaşın, nə desən bir sözünə iki cavab verəcək. Mülkünü aparıb qumara uduzub, çaxıra verəcək, özünə aşna tutacaq. Amma sən eləsinə get ki, həm sənə ər olsun, həm qabağında əlində əli bağlı durub nökrəçilik eləsin, həm darğan olsun mülkünü dolandırсын, bir qəpiyin də arada itməsin.

Hafizə xanım. Sənin ürəyindəki kimdir?

Şamama cadu. Mənim ürəyimdəki bir elə oğlandır ki, hər tükünü bir oğlana dəyişməzsən. Amma bir az kasıbdır.

Hafizə xanım. Adını de görüm mən tanıyırammı?

Şamama cadu. Bu saat deyim, gözəl xanım, yanırım, qoy bir az su içim. (*Suyu ağzına alıb Hafizənin üstünə üfürür.*) Acığın tutsa da adını deyim. Adı Qurbandır.

Hafizə xanım. Bəli, odunçu Qurban!

Şamama cadu (*kənara*). Ağzının suyu axır, mən imanım, heç o yan-bu yan eləmə. Niyə, qurbanın olum, Qurban necədir? Kışmış

xanım, səbzə xanım, elə paltarı yaxşı deyil deyibən xoşuna gəlmir? Belə götür paltar geydir. Bir neçə gün qapında nökrə kimi saxla, sonra get. Dövlətli xanımsan, heç kəs sənə bir söz deməz.

Hafizə xanım. Yaxşı, bəs Qurban evin-eşiyin tullayıb gəlib məni alarmı?

Şamama cadu. Ev nədir, eşik nədir, sənə yesir olum, bir daxması var, iki hin kimi otaqdır. İçinə donuz girsə başını bulaya-bulaya çıxar. Özünün də arvadı bir çirkin şeydir. Elə gecə-gündüz gözəl arvad arzulayırsən. Səni görəndə ağlını itirəcək.

Hafizə xanım. Bəs onun onda arvadı necə olsun?

Şamama cadu. Onun da fikrini çəkəcəksən? Bir yüz manat puldur, onun kəbinini verib, başından rədd elərsən, gedər işinə. İndi bilirəm, Qurban eşidəndə sevinəcək.

Hafizə xanım. Yəni sən bu işi düzəldə biləcəksən?

Şamama cadu. Ay xanım, belə işlər mənim əlimdə su kimi bir şeydir. İndi, ay ceyran xanım, düzəltmə mənə nə verəcəksən?

Hafizə xanım. Çox böyük iş görürsən, məni odunçuya verir-sən, sənə bir xələt də verim?!

Şamama cadu. Sən vermirsən, mən də istəmirəm, nə deyirəm. Amma gedəndən sonra bilməyəcəksən ki, nə tövr məni razı edərsən. Di başına dönüm, bircə yumru mənə qənd ver.

Hafizə xanım (*qalxır*). Otur burada, gətirim. (*Gedir.*)

Şamama cadu. Oturmuşam, gözəl xanım, oturmuşam. (*Tək*). İndi, Şamama cadu, iş vaxtıdır, fürsəti əldən qoyma, məramına çatarsan, Qurbanı da Pəriyə yetirərsən. Pəri mənə deyir ki, gərək Qurban əziyyət çəkməyə, gərək bu yolda qan tökülməyə. Amma heç əlac yoxdur. Qurbanı dövlətdən savayı bir zadla yoldan çıxartmaq olmaz.

Hafizə xanım (*əlində qənd, daxil olur*). Ala qarı nənə, apar. Heç, axır, sənin adını soruşmadım, adın nədir?

Şamama cadu. Adımı neyləyirsən, gözəl xanım? Adım adına qurban, işimi soruş.

Hafizə xanım. Yenə bir də bilim.

Şamama cadu. Adım, başına dönüm, Zərnigardır. (*Qalxır getməyə.*) Gedim, qurbanın olum, səni görüm xoşbəxt olasan.

Hafizə xanım. Bəs sən Qurbanı nə vaxt görəcəksən?

Şamama cadu. Əlacım yoxdur, sənə qurban, gərək ölsəm də sürünə-sürünə elə indi gedim Qurbanın yanına. Hər tövr olsa Qurban bu gün qulluğunda olar.

Hafizə xanım. Elə bu gün?

Şamama cadu. Elə bu gün, sənə gözlərim qurban, elə bu gün...
Daha gedirəm, mürəxxəs olum. (*Gedir.*)

Hafizə xanım (*tək*). Qarı deyəsən bir iş görəcək. Gedim bir dəst bəyin paltarından çıxardım verim, Qurban gələn kimi versinlər geysin, olsun bir dəstə gül. (*Gedib paltarı gətirib, nökəri çağırır.*)
Əmrah! Ay Əmrah!

Əmrah (*daxil olur*). Nə buyurursan, xanım?

Hafizə xanım. A gədə, sənə neçə dəfə demişəm ki, mənə xanım demə, ağa de.

Əmrah. Qələt elədim, ağa.

Hafizə xanım (*paltarı verir*). Tut bu paltarları saxla, çirkləndirməyəsen. Bu gün odunçu Qurban buraya gələcək, verərsən ona geyər. Ondan sonra gətirərsən mənim yanıma, eşitdinmi?

Əmrah. Bəli ağa, eşitdim. (*Öz-özünə*). Bəyin paltarını odunçuya geydirir. Bu bir kələkdən uzaq deyil.

Hafizə xanım. Nə mırtlayırsan, a gədə?

Əmrah. Heç, ağa, bir söz demədim.

Hafizə xanım. Di itil, get, paltarı yaxşı yerə qoy, xarab olmasın.

Əmrah. Baş üstə, boğçaya bağlaram.

Hafizə xanım. Hə, di get, yaxşı. (*Əmrah gedir*). Mən də gedim bir az bəzəkdən-zaddan vurum. Hərçənd bu qaşa, bu gözə nə bəzək lazımdır, nə düzək, amma yenə qoy Qurbanın ağı başından çıxsın. (*Gedə-gedə oynayır.*) Bayramındır, Hafizə! Bayramın... bayramın...

PƏRDƏ

ÜÇÜNCÜ MƏCLİS

Vaqe olur Qurbanın evində. Kasıb bir otaq. Qurbanın arvadı Səlimə oturub, qabağındakı beşiyi yürüyür.

Səlimə.

Laylay dedim yatasan,
Qızıl gülə batasan,
Qızıl gülün içində
Şirin yuxu tapasan.

Laylay, balam, laylay,
Laylay, quzum, laylay,
Laylay, körpəm, laylay.

Allah, bu kişi görəsən niyə belə gec gəldi? Heç indiyədək belə ləngidiyi yox idi. Əlbət odunu satılmır, nədi? Yazıq, kəsdirib bazarı ac-susuz. Barı heç olmasaydı gəlib çörək yeyib, yenə gedəydi. Allah, sən ona görünməz yerdən bir qapı aç. Yazığın əli-ayağı qabar olub. Odun daşımaqdan beli yağır olub. Allah pul yetirəydi, bir ikicə eşşək alaydı, bəlkə bir az yükü yüngülləşəydi. (*Ah çəkib, qalxa-qalxa*) Qoy bir durum görüm gəlirmi? (*Qapını açıb baxmaq istəyir.*) Allah, sənə şükür, budur gəldi. A kişi, niyə belə ləngidin? Bir azca şorba bişirmişəm, soyuya-soyuya qalıb...

Qurban (*daxil olur, əlində dəsmala bağlı ət*). Əh, Allah kəssin belə günü. Axşamadək erməni eşşəyi kimi işləyirsən, elə acsan, ac. (*Əyləşir.*)

Səlimə (*mütəkkə gətirir*). A kişi, sən Allah, quru yerə yıxılma. Qoy mütəkkəni qoyum başının altına.

Qurban (*başını qalxızır*). Rəhmətliyin qızı, öldüyüm yerdə heç bilmirəm sən məndən nə istəyirsən. Di mütəkkədir, nədir, qoy əl çək. Bir az zəhrimardan zaddan da nə bişirib-sən, gətir yeyim.

Səlimə. A kişi, sən Allah, elə demə, bircə ayaqlarını da bura uzat, çarıqlarını çıxarım, ayaqların bir az sərinləsin.

Qurban (*ayağını uzadır*). Bu da ayaqlarım, daha nə kələyin var, işlət.

Səlimə (*Qurbanın çarığını çıxarır*). Ay Qurban, gəlsənəmi bir az su gətirim, ayaqlarını yuyam.

Qurban. İstəmərəz, lazım deyil.

Səlimə. Özün bil, nə deyirəm... Ay Qurban ayaqların nə pis qabar olub? Başına dönüm, gəl bir neçə gün oduna getmə, bəlkə ayağının qabarı sağala.

Qurban. Oduna getməyim, bəs zəhrimar yeyəsən? Dur, şorba deyirdin, gətir görüm heç yeyə biləcəyəmmi. (*Səlimə gedir.*) Səlimə yaxşı arvaddı, iş görəndir, xasiyyəti də pis deyil. Amma nə çarə qılım, ürəyimə yapışmır. Nə qədər xasiyyəti yaxşıdırsa, bir elə sifətdən məkruhdur. Üzünə baxanda adamın ürəyi ağzına gəlir. Barı bu kasıb-

liğıma görə arvadım göyçək olaydı. Yenə dərd yarı idi. (*Səlimə şorbanı gətirir.*) Buraya gətir görüm, soyumayıbdır ki?

Səlimə (*Qurbanın qabağına qoyur*). Yox, soyumayıb. Mən elə bilirdim indi buza dönüb, amma isti imiş. Bircə dad. (*Qurban yeyir.*) Yaxşıdır mı?

Qurban (*yeyə-yeyə*). Çox yaxşıdır. Ölənlərinin ehsanı olsun. Heç belə şorba olmaz. O dəsmalda da bir az ət var, onu axşama dolma bişir. Niyazı qonaq çağırmışam.

Səlimə (*durur əti götürür*). Yaxşı, niyə bişirmirəm, Allah səni həmişə qonaqlı, çörəkli eləsin. Çox yaxşı bişirərəm. Dünən aldığıın kələmin də yarısı durur. Küpənin dibində də bir az gərək turşu olsun.

Qurban (*daha yemir*). Di yaxşı, gəl götür, iştahım tutulub, yeyə bilmirəm. Sabah tezdən qızdırarsan, yeyib gedərəm oduna. (*Səlimə qabı götürüb çıxır.*) A kişi, insan qərribə axmaq olarmış. İndi mənə bir deyən gərək, ay sarsaq, bu ac vaxtında sən nə edirdin arvadı? Mənim kimisi ya gərək evlənməsin, ya duldən-muldan birisini tapsın ki, bir parça çörəyi olsun. İndi bu günə dəyərmə? Səhər qazandığın axşama qalmır. Qara günlüyünə də bir şey artırıb geri qoya bilmirsən. Ancaq sənə qalan yüyürüb yortmaqla hamballıqdır. İndi nə qədər belimdə qüvvət, dizimdə güc var, odun daşıyıram. Bəlkə bu gün-sabah qocaldım, onda mənə kim çörək verəcək? Eh, dərdim o qədərdir ki, deməklə qurtarası deyil. (*Uzanır.*)

Səlimə (*daxil olur.*) Ay Qurban, yuxun gəlirsə, üstünə yorğan götürüm salım, bir az yat.

Qurban. Hə, yaxşı, gətir sal, yuxum gəlir.

Səlimə (*yorğanı salır üstünə*). Di yat, başına dönüm.

Qurban. Di o uşağı da götür oradan. Oyanar, zingildər, başımı aparar.

Səlimə. Yaxşı, götürüm. (*Beşiyi götürüb gedir.*)

Qurban. Qol-qıçım o qədər ağrıyır ki, deyəsən heç yata bilməyəcəyəm. (*Yorğanı çəkir başına; sükut.*)

Şamama cadu (*eşikdən*). Ay ev yiyəsi, ay ev yiyəsi. Yazığam, fağıram, bircə tikə çörək verin yeyim, acından ölürəm.

Qurban (*qalxır*). Məgər qoyarlar bir az dincimi alım.

Şamama cadu. Ay ev yiyəsi...

Qurban (*durur, qapıda*). Nə deyirsən, ay nənə?

Ş a m a m a c a d u . Nənə gözlərinə qurban, ay oğul. Acmışam, bircə tikə mənə çörək ver yeyim. Belə sənin ömrün uzun olsun. Allah səni öz pənahında saxlasın, cavan qəddini yerə vurmasın.

Q u r b a n . Ay nənə, vallah, mənim özüm də sənin kimi yoxsulam. *(Pul verir.)* Ala, ikicə qəpiyim var, verim apar.

Ş a m a m a c a d u . Allah bərəkətini artıq eləsin. Qurbanın olum yorulmuşam, qoy bircə tikə gəlim evində dincəlim. Allah evini-əşiyini abad eləsin.

Q u r b a n . Nə deyirəm, gəlirsən gəl.

Ş a m a m a c a d u *(girir içəri, oturur)*. Ay, ay... Vay, bədənim heydən düşüb. Nə yaman zad imiş bu qocalıq. Allahın bu ucuzca ölümü də gəlib məni tapmır. Qadan alım, bu ev sənindir?

Q u r b a n . Hə, mənimdir, neyləyirsən?

Ş a m a m a c a d u . Heç, elə soruşuram. Allah abad eləsin. Bəs sən nə karın yiyəsisən?

Q u r b a n . Nə karın yiyəsi olacağam? Elə mən də sənin kimi, sən də mənim kimi. Odunçuyam. Gedib gündə meşədən odun yığıb dalımda gətirib bazarda satıram, onunla bir tövr güzəran eləyirəm.

Ş a m a m a c a d u . Heç gör Allaha rəvadır belə gözəl, qəşəng oğlan, özü göyçək, gözü göyçək gedib meşədən dalında odun daşıya?! Vallah, səni mən heç bəy oğluna, heç xan oğluna dəyişmərəm.

Q u r b a n . Nə qayırım, ay qarı nənə? Əlbət Allahın məsləhəti belədir. Dədəm öldü, mən də qaldım on altı, on yeddi yaşında. Bir az ondan-bundan dədəmin pulu var idi, mənim yiyəm olmadı, o pullar da batdı. Dədəm məni məktəbə qoymuşdu, yaxşı da oxuyurdum. Ta sonra, elə ki, dədəm öldü, mən də tək uşaq, oxuya bilmədim. Çıxdım, qaldım ac-susuz. Nökərçiliyə getmək arıma gəldi. Axırda əlacım kəsildi, başladım odunçuluğa. Bir az da pul qayırmışdım. Qonşular yığıldılar ki, bəs sən atanın yurdunu boş qoyma. Götürdülər məni evləndirdilər. Olan-qalan pul da, bir otuz manat olardı, toya xərc olundu getdi. İndi də ha çalışıram, işim dönüb eşşək quyruğuna, nə uzanır, nə gödəlir.

Ş a m a m a c a d u . İndi, qadan alım, evlisən?

Q u r b a n . Bəli, demək olar ki, evliyəm.

Ş a m a m a c a d u . Barı arvadın da sənin kimi gözəldirmi?

Q u r b a n . Eh, ay qarı nənə, gözəl olsaydı dərdim yenə az olardı, haradan oldu gözəl. Xalq dəli olmuşdu ki, mənə gözəl qız verəydi? Gözəl qızın gözəl də yeri olar.

Şamama cadu. Əgər sözün doğru isə, heyf. Sənin kimi oğlanın lazımdır ki, bir mələykə sifətdə arvadı olsun.

Qurban. Çarə nədir, ay qarı nənə? Qismətdən artıq yemək olmaz. Mənim də bəxtimə beləsi çıxıb.

Şamama cadu (*fikirli, yer eşir*). Qadan alım, bayaq dedin ki, də-dəm məni məktəbdə oxudub. İndi heç az-maz yazıdan-pozudan başın çıxırmı?

Qurban. Niyə, qarı nənə, az-çox bilirəm. Farsidə bir bekara savadım var. Amma bu əyyamda, belə şeylərin bahasına qiymət verən yoxdur.

Şamama cadu. Başına dönüm, bəs onda sən niyə böyük bəylərin birisinə qulluq eləmirsən? Yenə heç olmasa səni dargadan-zaddan edirlər. Əlinin də qələmi dəyişmə sənə xeyir verir.

Qurban. Qarı nənə, bayaq dedim, irəlilər ar eləyirdim. İndi də mənim əlimdən odunçuluqdan başqa bir iş gəlməz.

Şamama cadu. İndi ki əlindən odunçuluqdan bir ayrı iş gəlməz, nə eləyək, çox gözəl, heç bu da pis deyil. Bir dövlətli adama nökr ol. Eşşəkdən, qatırdan alsın versin işlət. Ayda da sənə məvacib versin.

Qurban. Qarı nənə, vallah, əlacım kəsilib, nökrçiliyə də gedərəm, hərçənd adama bir az ar gəlir... Mənim dədəm, mənim babam heç kəsə gedib baş əyməyibdir. Həmişə öz əllərinin zəhmətini yeyiblər. İndi mən gedim kimə ağız açım?

Şamama cadu. Mən sənə bir yaxşı adam taparam ki, sənə pul verir, paltar da verir, çörək də. Amma ikicə qatırı var, onları işlət.

Qurban. Yaxşı, tap, elə bu saat gedərəm. Kimdir o adam?

Şamama cadu. O adam Hafizə xanımdır. Qatırçısı qaçıb, bu saat bərk adam axtarır.

Qurban. Ay qarı nənə, sən Hafizə xanımı haradan tanıyırsan?

Şamama cadu. Niyə tanımıram, başına dönüm? Dilənçi babayam, tez-tez gedirəm, çörəkdən-zaddan verirlər. Elə indi oradan gəlirəm. Qapıdaca durmuşdum, gördüm səsi gəlir, deyir: “Ay balam, bu qatırçı da qaçdı, heç bilmirəm necə eləyim?”. Elə gəl sən get onun yanına.

Qurban. Qarı nənə, adımı da bilmirəm.

Şamama cadu. Zərnigar.

Qurban. Zərnigar nənə, mən də Hafizə xanımı tanıyıram, irəlilər ona çox odun daşımışam. Sonra əri getdi iki qatır aldı, daha mənim ayağım kəsildi. Amma onu çox əzrayıl arvad söyləyirlər.

Ş a m a m a c a d u. Yox, yox, qurbanın olum, nöker sözüdür, inanma. Hafizə xanım deyəndə, bir quzu kimi adamdır. Amma dələduz nökerlə arası yoxdur. Bu əyyamın nökerləri də elədirlər, ki, Allah göstərməsin, iki qəpikdən bacarsalar bir abbası oğurlarlar.

Q u r b a n (*gülə-gülə*). Zərnigar nənə?

Ş a m a m a c a d u. Nədir? Nənən sənə qurban olsun.

Q u r b a n (*gülə-gülə*). Gələsən bir tövr Hafizə xanımı mənə alasan, bəlkə mən də Qurban bəy olam.

Ş a m a m a c a d u. Tahi niyə gülürsən? Elə bilirsən ona yaraşmırsan?

Q u r b a n (*gülür*). Elə yaraşaram ki. Deyirəm, qarı nənə, gəl sən bir elə iş elə. Bəlkə sənin dövlətindən kasıblığın daşını tullayam.

Ş a m a m a c a d u. Yəni doğru sözündür, yoxsa məni ələ salırsan?

Q u r b a n. Çox da oldu doğru. Bu sözün bahasına kim bir qara pul verər?

Ş a m a m a c a d u. Sən and iç ki, doğru sözündür, düzəltmək mənim boynumda.

Q u r b a n (*ucadan gülür*). Ha-ha-ha, nənə, sən də məzəli adamsan ey. Dövlətli adam da deyiləm ki, elə bilim məndən pul çəkmək istəyirsən. Sən ki belə şeylərin ustadısan. Niyə dövlətli adamları tovlayıb puldan-zaddan almırsan, çiyinə bir torba salıb qapılara düşürsən?

Ş a m a m a c a d u. Sən belə güman etmə ki, sən məni oynadırsan deyibən, mən səni ələ salıb oynadıram. Mənə Zərnigar deyərlər, belə dilənçiliyimlə mən istəsəm dağı-dağ üstə qoyaram. Sən mənə and iç ki, zarafat eləmirəm, gör, mən nə işlər törədirəm.

Q u r b a n. Ay qarı, deyəsən axı, sən gerçəkləyirsən?

Ş a m a m a c a d u. Başına dönüm, elə bilirsən mən sənə havayı söz deyirəm? Üstüörtülü sözdən fayda yoxdur. Qoy açım sənə düzünü deyim. Doğrusu budur ki, mən dilənçi-zad deyiləm. Qorxdum ki, birdən söz açam, məni söyüb qovasan. Açığı, məni Hafizə xanım özü sənənin yanına göndərüb. O səndən ötrü dəli-divanədir. İstəyir ki, sən onu alasan.

Q u r b a n. Ay qarı nənə, axır belə iş olmaz. Mən hara, Hafizə xanım hara? O deyəndə, bir dövlətli xanım, mən gədənənin birisi. Belə zad olarmı?

Ş a m a m a c a d u. Başına dönüm, sən nəyi axtarırsan! Arvad tayfası bir şeydir ki, gözü tutub ürəyi yapışandan sonra nə bəylik axtarır, nə rəiyyətlik.

Q u r b a n. Qarı nənə, vallah, mən inanmıram. Sən deyəsən mənə sataşırsan.

Ş a m a m a c a d u . Mən sənə sözün açığını dedim. Hələ özümə tapşırıbdır ki, səni özümə aparam. Dur, ayağını geyin, gedək.

Q u r b a n . Yaxşı, elə tutaq mən sənə getdim. Hafizə xanım da mənə gəldi. Bəs mən bu külfəti neyləyim? Arvad çirkin isə də, hər nədir, bir dəfə keçib boğazıma. Əlində də bir uşağı var. Onları mən kimin ümidinə qoyum?

Ş a m a m a c a d u . Ay başına dönüm, gör nəyin fikrini çəkir. Elə bilirsən, odunçuluqda qalacaqsan? Belə bəy olacaqsan, cibin dolu olacaq pulla. Həmişə əlin pulla oynayacaq. Belə özün də kef çək, arvadına da nə qədər sənə kefindir xərclik ver.

Q u r b a n . İndi deyirsən gedək?

Ş a m a m a c a d u . Deyirəm, bir də üstündən.

Q u r b a n (*çarığını geyir*). Nə deyirəm, gedək deyirsən, gedək. Amma sonra yalan çıxı, vay halına. (*Kənara.*) Əgər doğru olsa, qanıram, heç Səlimə də bir söz deməz. İnşallah, deyəsən Allah duamı eşidib, mənə çörək yolu açır. Xanım da bir gözəlin birisidir. Mən elə çoxdan arzu edirdim ki, Hafizə xanım kimi bir arvadım olaydı. Allah, indi əlbəttə, mənə baxıb. (*Şamamaya*) Di Zərnigar nənə, bu da mənim çarığım, gedirsən, dur gedək, görək mənim başıma nə qəzavü qədər gətirəcəksən.

Ş a m a m a c a d u (*qalxır*). Gedək, gözlərinə qurban olum, gedək. Amma görək əvvəlinci xələti mənə verəsən.

Q u r b a n . Baş üstə... Can üstə... Di düş qabağa.

S ə l i m ə (*məclisin dalından*):

Laylay dedim yatasan,

Qızıl gülə batasan.

Qızıl gülə batasan.

Qurban dayanır.

Ş a m a m a c a d u . Daha niyə dayandın, vaxt keçir, gəl gedək, Hafizə xanımın acığı tutar.

Q u r b a n . Bu saat. (*İstəyir getsin, yenə səs eşidir*).

S ə l i m ə (*eşikdən*):

Qızıl gülün içində

Şirin yuxu tapasan,

Laylay, balam, laylay,

Qurban yenə fikrə gedir.

Ş a m a m a c a d u . Dahi niyə fikrə getdin? Əgər istəmirsən, indi mən çıxım gedim işimə.

Q u r b a n (*fikirdən sonra*). Gedək, gedək.

Çıxırlar.

PƏRDƏ

DÖRDÜNCÜ MƏCLİS

Vaqe olur Hafizə xanımın evində. Əmrah və Sayad ev süpürürlər.

Ə m r a h . Eh, nökrəçilik də bir kişilik deyil, ayda iki manat məvacib verirlər, onu da adama zəhrimardan pis eləyirlər. Vallah, hamballıq bunun yanında bir xanlıqdır. Gündüz get işlə, axşam da gəl bir yorğan qırağından-zaddan çək başına, xorhaxor nə qədər kefindir yat. Bir adam da deyə bilməsin ki, ayağın yandı, geri çək.

S a y a d . Boyunu yerə soxum sənin, utanmırsan da adını kişi qoyubsan.

Ə m r a h . Necə, kişi deyiləm?

S a y a d . Sənin kimi kişinin gündə beşini palçıqdan yoğuraram. Kişi olan da nökrəçilik eləyər? Boş-boş danışınca, get özünə peşə tap.

Ə m r a h . Neyləyim, ay qız, belə xanıma bəndəm, gedə bilmirəm, axır...

S a y a d . Ala, başına daş düşsün, itə bax qarpız yeyir.

Ə m r a h . Ay qız, vallah, yanıram, bu odunçunu da ki gətirib mindirib boynuma. Deyir, ona ağa deginən. Lap bağrım çatlayır.

S a y a d . Ağ a da deyərsən, canın da çıxar.

Ə m r a h . Axır bir sən fikir elə. Bu itin birinə gedincə mənəcə gələsəydi, nə olardı? O bir odunçudur, amma mənim atam kənddə neçə il kəndxuda yanında çavuşluq eləyib.

S a y a d . Böyük nəsilənsən, bu nə sözdür?! Özün də elə yaraşlıq oğlansan, şir kimi, qara torpağa layiq. Görünür bəxtin yoxdur ki, Hafizə xanımın gözü səni görməyib.

Q u r b a n (*daxil olur*). A gədə, evi süpürürsən, barı bu akuşkanı aç, toz aləmi götürüb başına. Nə vaxtacan heyvan olacaqsan? (*Keçir o biri otağa.*)

Əmr ah (*yüyükürüb akuşkalari açır*). Ağ a, bu saat açım. (*Qurban gedəndən sonra*) Ay can ağ a, bir hökmünə bax, deyir akuşkanı aç, evi toz başına götürüb, guya özü bargahdan gəlib. Dünənəcən donquz tək i zibillikdə eşələnirdi, altına həsir parçası salırdı. Arvad da bir ityatan yorğanı götürüb tullayırdı üstünə, birələrin də əlindən səhərə kimi qurcalanırdı. İndi qu tükü yasdıq, pambıq kimi döşək, şal yorğan. Hafizə xanım kimi arvad. Neyləsin, babası görmədiyi günləri görür. Mən də onun yerinə olsam, qudurub yolumdan çıxaram.

Qurban (*başını qapıdan çıxarıb*). Əmr ah!

Əmr ah. Bəli ağ a...

Qurban (*pulu verir*). Al bu pulu, bu saat yüyür bir paçka iyirmi-beşlik papiros al.

Əmr ah. Ağ a, bu saat gətirim. (*Qurban gedir içəri*.) Oho, çək özünü altışahlıq papiros, görürsən? Nə deyim, əlbət Həsən Dadanov moddan düşüb. Bir də kişi bəydir. Necə ola bilər ki, çırt tənəkisi çəkə, ağzından xanıma pis iy gələ. Eh, gedim bəyin papirosunu alım.

Sayad (*onun başına qapaz vurur*). Di öl, canın çıxsın! Get odunçu ağana papiros al.

Hafizə xanım (*məclisin dalından*). Əmr ah, ay Əmr ah!

Əmr ah. İndi bu başladı. Çor Əmr ah, dərd Əmr ah! Əmr ahın oğlu ölsün.

Hafizə xanım (*daxil olur*). Ay heyvan, sənənlə deyiləm? Çağırmaqdan boğazım yırtıldı.

Əmr ah. Eşitmədim.

Hafizə xanım. Niyə, qulağın kardı? (*Sayada*) Ay qız, sən burada nə qayıırırsan?

Sayad. Evi süpürürdüm, xanım.

Hafizə xanım. Çox qələt eləyirdin! Sənə min dəfə deməmişəm mənə bu otağa girməyəsən?!

Sayad. Girəndə nə qayıırıram?

Hafizə xanım. Nə qayıırıram? Canına dərd qayıırırsan. O nə sürmədir gözüne çəkibsən? İtil buradan. (*Sayad gedir, Əmr aha*.) Yaxına gəl, hara gedirsən?

Əmr ah. Ağam pul verib, gedirəm papiros almağa.

Hafizə xanım. Ağan çox özü üçün eləyib. Buyurmuşdu səyahətə, papiros da alıb gətirəydi. Bir bəri gəl görüm. (*Əmr ah yaxına gəlir*.) Səndən bir söz soruşacağam. Mənə doğrusunu de, yoxsa gönünü aldıraram.

Əmrəh. Ay xanım, niyə doğrusunu demirəm?

Hafizə xanım. De görüm, bəy irəliki arvadına puldan-zaddan göndərir, yoxsa yox?

Əmrəh. Xanım, vallah, əgər doğrusunu istəyirsən ərz eləyim: iki həftə bundan irəli bir üçmanatlıq verib, aparıb vermişəm. Amma ondan bəri göndərəbsə də mən bilmirəm.

Hafizə xanım. Di get, hər nə alacaqsan al. (*Əmrəh gedir.*) Görürsən? Mənə deyir üçlüyü cibimdən salıb itirmişəm. Bax, mənim belə dərdim var. İtin birini gətirib adam eləmişəm, o da mənə kələk qurur. (*Qapıdan çağırır*). Qurban, ay Qurban!

Qurban (*o biri otaqdan*). Bəli!

Hafizə xanım. Bir buraya gəl görüm.

Qurban (*daxil olur*). Nə buyurursan?

Hafizə xanım. Yenə hara getmişdin?

Qurban. Heç, elə bazara çıxdım, bir az firlandım qayıtdım.

Hafizə xanım. Mən sənə neçə dəfə tapşırıbmışam ki, məndən biizn qapıdan çıxma çölə?

Qurban. Axır, ürəyim darıxır, nə tövr eləyim?

Hafizə xanım. Ürəyin darıxır, cəhənnəmə darıxsın. Doğrusunu de görüm, haraya getmişdin?

Qurban. Vallah, bazara çıxıb qayıtmışam.

Hafizə xanım. Gör necə ağ yalan danışır. Mənim gözümlün içinə deyir. Mən sən deyən deyiləm. Bu saat sən Səlimənin yanından gəlirsən.

Qurban. Vallah, heç Səlimənin üzünü də görməmişəm. Elə bazara dəyib qayıtdım.

Hafizə xanım. Sən gəl mənə yalan demə. Mənə hamısını xəbər gətiriblər. Bu da üç manatın söhbəti deyil ki, arvadına göndərüb mənə deyəsən itirmişəm. And olsun əzizlərimin goruna, bundan sonra eşidəm ki, Səlimədir nədir, ona pul göndərəbsən, ya məndən biizn evdən çıxıbsan, səni itdən pis elərəm. Ağzını haraya veribsən? Əynin başın bir az düzəlibdir, elə bilirsən bir şeydən? Mənim sənə yazığım gəlir, gətirib səni insan sifətinə salmamışam ki, kefin nə istəsə eləyə-sən?! Vallah səni bir Qurban bəy qayıraram ki, biri də yanından çıxar. Heç yolundan, izindən azma!

Qurban. Bəs necə əyləyim? O da yazıqdı. Əlində uşağı var, pul göndərməsəm acından ölər.

Hafizə xanım. Ölər, daha yaxşı. Neyləyim ölər. Çox böyük iş olar. Guya Səlimə kimi itin biri öləndə dünyanın altı üstünə çevriləcək. Eşidirsənmi? Oturursan burada, məndən biizn ayağını çölə qoymazsan. (*Durur getməyə.*) Gəl bundan sonra nanəcibə yaxşılıq elə. Çörəyini belə adama yedirdincə, itə tullasan bundan min pay yaxşıdır. (*Gedir.*)

Qurban. Bəli, yaxşı kökə saldıq özümüzü. Bu da dövlət. Allah kəssin o dövləti ki, adamın burnundan tökülə. Yediyim haram, içdiyim haram, gecə-gündüz rahatlığım yox. Yaxşı özümü bəlaya saldım. Bundan sonra gedib təzədən dalımda odun daşıya bilmərəm. Canın çıxsın, Qurban. Otur bu qızıldan tikilmiş dustaqxanada, öküz kimi səni qoşsunlar kotana, çəkə bildikcə çək.

Əmrah. Ağa, buyur papiros, gör özündəndirmi?

Qurban (*alır*). Bəli, özündəndir. Ay bihəya, heç utanmırsanmı, səninlə evə üç manat pul yolladım, onun nəyini gəlib xanımın ovcuna qoydun?

Əmrah. Ay ağa, nə bilim, soruşdu, mən də qorxumdan dedim. Qorxdum bir yaman adamdır, məni döydürə.

Yoldan səs gəlir. Ay bacı, qayıt geri, xanım buyurub, səni bəyin yanına qoymayaq.

Qurban. Əmrah, gör o nə səsdir?

Əmrah (*qapıdan*). A gədə, qoy gəlsin içəri. (*Əmrah tez kənara.*) Uf, gəl kefinin dörddən biri. İndi bəylə xanım vuruşacaq, ləzzət aparacağam.

Səlimə qucağında uşaq daxil olur.

Qurban. Niyə gəldin? (*Əmraha.*) Sən bir çölə çıx.

Səlimə. Qurban, axır mən sənə haqqında nə yamanlıq eləmişəm? Mən sənə ana olmuşam, bacı olmuşam, həmişə sənə nazınla oynamışam. İndi bu nə gündür sən məni salıbsan? Ac, susuz qalmışam damın altında. (*Ağlayır.*) Barı mənə yazığın gəlmir, bu tifi ilə yazığın gəlsin. Bunun heç bir taqsırı yoxdur. Qurban, acından, vallah döşümün südü quruyub, bu yazıq gecələr sabahadək quzu kimi mələyir. Evin olan-olmaz şeylərini də dəyər-dəyməzinə satmışam. Gör nə məqama gəlmişəm ki, uşağın beşiyini qonşuya satmışam. İndi daha bir satmalı şeyim qalmayıb. Vallah, mən acından öləcəyəm. Qurban, mən məgər belə demişdim ki, belə oldu? Axır mən o Səliməyəm ki, sən bir yerə

gedəndə ürəyim dalınca gedirdi, sən gəlincə gözlərimi yoluna dikirdim. İndi sənin insafına nə gəlib?

Hafizə xanım (*daxil olur*). Bu nə sədir? Bu haradan gəlib çıxdı? Əmrah! (*Əmrah gəlir.*) A gədə, sənə tapşırıbmamışam ki, bunu buralara qoyma? Tut qolundan, sürü sal çölə. Elə bu qalmışdı...

Əmrah. Gəl... Gəl, çıx görək.

Səlimə. Bax, Qurban, məni sənin yanından qovurlar. Gedirəm, gedirəm, ay xanım, sözüm yoxdur. Barı bu tifli burada saxlayın, mən dilənməklə başımı saxlaram.

Hafizə xanım. Bəli, indi də it-qurd küçüyü saxlayacağam. Gö-tür, çıx çölə, çəngi.

Əmrah Səliməni salır çölə.

Qurban (*pərişan halda*). Ay balam, yazıqdır. Hər nədir, ürəyi sınıqdır. Niyə qovursan? Elə bil Allah rızasına, Allah yolunda verirsən, bir-iki manat verib yola salaydın.

Hafizə xanım. Dur yüyür dalınca! Yazıqdır. Sən də çox yazıqsan. Vallah, bu saat abrını ətəyinə bükərəm. Gündə bir it gəlib mənim baş-beynimi aparacaq, mən də oturub qulaq asacağam. Xeyr, görək, xanım buyur deyib, yuxarı başa keçirdəydim. Altına kürsü qoyaydım, öz əlimlə qulluğuna qəhvə gətirəydim. Əlimi də əlimin üstünə qoyub qabağında kəniz kimi duraydım. Onda xoşuna gələrdimi?

Qurban. Yox, yenə insafdan uzaq iş gördün.

Hafizə xanım. Hə, bəs insafdan uzaq işdir. Bəs mən sənə kimi itlə özümü baş-başə bağlamışam, bu insafdan deyilmi?

Əmrah (*daxil olur, iztirabla*). Xanım, o arvad öldü!

Qurban. Necə, öldü?!

Əmrah. Vallah, indi aşağıya endikdə əlində şüşədə bir şey var idi. Əvvəl uşağın boğazına tökdü, sonra da özü içdi, ikisi də öldü.

Qurban (*ağlaya-ağlaya istəyir qapıdan çıxsın*). Sonra, sonra!..

Hafizə xanım. Qayıt... haraya yüyürürsən? Cəhənnəmə ölsün! Beş arşın ağdır, on beş manat pul, onun canı. Verərəm, elə bilərəm saldım itirdim. Ağlamağına bax! Kəs səsini!

Qurban. Axır o yazığın taqsırı nə idi, onu qanına səbəb oldun?

Hafizə xanım. Hələ danışacaqsan da. Sən də itil buradan, itin biri!

Qurban. Məni sən iki cahanın avarası elədin, bundan sonra mən haraya gedəcəyəm?

Hafizə xanım. Mən nə bilim? Hansı cəhənnəmə gedəcəksən get! Mən duz-çörək tökən adamı saxlamaram. A gədə, Əmrah! Tut bunun qolundan, sürü sal eşiyə! (*Əmrah gəlir.*) A gədə, eşitmirsən? Yapış qolundan çək çölə.

Əmrah gəlmək istəyir.

Qurban (*qeyzlə*). İtil cəhənnəmə, haramzadə! (*Əmrah gedir.*)

Hafizə xanım. Söyüş söyməyinə bax...

Qurban (*artıq qeyzlə*). Yığdın mənim canımı boğazıma! Mən gedirəm, bu da sən! (*Qəmə ilə Hafizə xanımı öldürür.*)

Hafizə xanım. Oy... (*Yıxılıb ölür.*)

Qurban. Hər yerdən əlim üzüldü. Bundan sonra bu qəmə mənim yoldaşım; dağlar, daşlar mənim məskənim olacaq. Getdim... (*Çıxır.*)

PƏRDƏ

BEŞİNCİ MƏCLİS

Vaqe olur Pəri cadunun məkanında. Müqabildə uca dağlar. Məclisin sol tərəfində Pəri cadunun evidir. Sağ tərəfi meşədir. Sol tərəfdə, kənarda çoban ağacına söykənib, tütək çalır. Pərdə qalxanda iki əcinnə üstədən hoppanma oynayırlar.

Birinci əcinnə. Daha bəsdir. Yoruldum. Gəl bir az oturaq dincimizi alağ.

İkinci əcinnə. Bu da odun yağmaq deyil ki, yorulasan.

Birinci əcinnə. Ay balam, bu nədir, neçə gündür, axır heç xanım bizi oduna göndərmir. Bunun görəsən sirri nədir?

İkinci əcinnə. Sirri hər nədirsə öz yanındadır. Amma, mən bi-lən Qurban odunçuluğu tərk edib. Neçə gündür heç xanımın kefi yoxdur. Elə dəqiqədə bir ah çəkir, bir ucdan deyir. “Ax, gəlmədi”.

Birinci əcinnə. Budur, Şamama cadu gəlir. Görək ondan bir əhvalat bilmək olarmı?

Şamama cadu (*daxil olur*). Bu saat ikiniz də yüyürün əcinnələr-dən beş-onun götürün, dağılın meşəyə. Odunçu Qurban qaçıb giz-lənməyə yer axtarır. Biriniz şir, biriniz pələng, biriniz əjdə və iri hey-vanat sifətinə düşüb kəsdirərsiniz ağacların diblərini. Qurban haradan

qaçmaq istəsə, qabağını kəsib, salarsınız, yolun ayağına, birbaş götürüb gələrsiniz buraya. Di durmayın, haydı!

Birinci əcinnə. Balam, Qurban gəlir, xanımın kefi kökələcək. Durmaq yeri deyil, gəl dalımca.

Gedirlər.

Təlxək əcinnə (*dağın başından*). Xoş gördük, ay mənim gülüm! Yenə kimi kəməndə salıbsan?

Şamama cadu. İndi də xanıma ər gətirirəm. Bir oğlandır ki, misli aləmdə tapılmaz.

Təlxək əcinnə. Qarı nənə, mən də gedimmi?

Şamama cadu. Yox, sən burada qal.

Bir neçə əcinnə dağlara dırmaşırlar.

Təlxək əcinnə. Bura bax, Şamama qarı, sən mənim canım, doğrusun de görüm, mən gözələm, yoxsa o gələn oğlan?

Şamama cadu. Ala, kül başına, bu da özünü cərgəyə qoşur.

Təlxək əcinnə. Ay qarı nənə, nə olar, sən də mənə gələsən. Səndən ötrü ürəyim gedir. Sənin o bircə gözün mənim ciyərimi yandırır.

Şamama cadu. A gədə, itil cəhənnəmə, yaxamdan əl götür.

Təlxək əcinnə. Ay gözəl qarı, öldürmə məni, barı heç olmasa o şirin dodaqlarından mənə bir maç ver. (*Qucaqlayır.*)

Şamama cadu. Püf.. Ağzından gör nə pis sarımsaq iyi gəlir.

Təlxək əcinnə. Oxay! Canıma yayıldı.. (*Dodağını marçıldadır, oxuyur*):

Dolaydan keçən qarı,

Köndələn sevdim səni.

Eşqin vurub çarığıma,

Dik-dik dingildədir məni. Dik, dik...

Şamama cadu. Ay bədzat, görək, indi xanım çıxanda deyərəm, sənin başına oyun açar.

Təlxək əcinnə. Get, hər nə bilirsən elə. Mən xanıma deyəndə ki, sarımsaq yeyib, Şamama cadunun dodağından öpmüşəm, gülməkdən qəşş edəcəkdir.

Şamama cadu (*gedə-gedə*). Görək, əlbət əlimə fürsət düşər.

Təl xək əcinnə (*Şamamanı buynuzlayır*). Bö, bö, bö, bö...

Şamama cadu (*ağacla vurur*). Di get, haramzadə, bir də sən ol, mənə sataşma.

Təl xək əcinnə (*əlini belinə qoyur, Şamamı yamsılayır*). Ay belim sındı...

Şamama cadu gedir.

Qarı nənə gəldi canım, yoruldu qaldı canım,
İynəsi itdi canım, sancağı qaldı canım.

Qoy bir qayanın başına çıxım, görüm gəlib-gedən varmı? (*Çıxır qayaya*) Odur gəlir ha... Qah, qah, qah... Odur ha... Gör necə qabaqlarına qatıb qovurlar. Vay, atamın atası vay... Qah, qah, qah... Gör üzüyü qoylu nə dəydi yerə! Yox, qalxdı... Budur gəlir...

Qurban (*gəlir*). Ay öldüm, ay çatladım... Bu nədir, Allahın qəzə-bidi məni tutub. Bu nə yerdir mən gəldim çıxdım? (*Çobanı görür.*) Ay çoban, sən Allah bircə də görüm bura haradır ki, mən gəlib düşmüşəm?

Çoban. Bura o yerdir ki, gələn qayıtmaz.

Qurban. Necə gələn qayıtmaz?

Çoban. Sənin kimi neçə oğlanlar gəlib buraya, hamısını bircə-bircə öldürüblər. Məni ki görürsən, deyirsən bir sarsaq çobanın biridir. Amma yox, mən çox böyük adamın oğluyam. Burada bir qarı var, adına Şamama cadu deyirlər. Bu köpək haradan gəldi çıxdısa mənimlə arvadımın arasında qeyli-qal saldı. Mən də hirsələndim, vurdum arvadımı öldürdüm, divan əlindən qoydum qaçdım meşəyə. Orada dörd ətrafımı yırtıcı heyvanat aldı. Qaç-qaç gəldim çıxdım buraya. Burada da nə tövr oldusa, mənə rəhm elədilər, öldürmədilər. Amma qoyunlara çoban elədilər. Üstümdə də gözətçi qoyublar, heç yana tərپənə bilmirəm.

Qurban. Bəlkə mənim də elə evimi haman qarı yıxıb! O qarının adı Şamama cadu, yoxsa Zərnigardır?

Çoban. Yox, Zərnigar deyil, Şamama cadudur. Bizə gələndə də deyirdi adım Zərnigardır. Amma yox, yalan deyirmiş. İndi haman qarı sənin, mənim kimi adamları yoldan çıxarıb qan elətdirir. Ondan sonra mənim kimi dartıb gətirir buraya. Burada da haman saat əcinnələr öldürüb, kabab eləyirlər. Hamısının da ciyərini qarı yeyir.

Qurban. Ay çoban, axır mən də o qarının toruna düşmüşəm.

Çoban. Gör qaçıb qurtara bilərsənmi? Yoxsa bura sən qəbrindir.

Qurban (*iztirabla*). Mən haraya qaçım?

Çoban. Budur, bu yan səhra, o yan meşə. Gör birindən qaçıb itə bilərsənmi? Yoxsa canından əl çək.

Qurban. Əlimdə imkan var ikən başımı götürüm qaçım. Pənah Allaha, haraya çıxam. Qoy dağdan, qayadan uçum, yırtıcı heyvanat məni dağıtsın. Amma özüm gözümlə gördüyüm ölümə getməyim. Allah, səndən mədət. (*İstəyir soldan qaçsın, od çıxır.*) Allah, bu nə yaman yerdir, nə zülumdür mən düşmüşəm! (*İstəyir sağ tərəfdən qaçsın, alov qalxır.*) Bu da olmadı. (*İstəyir dal tərəfdən qaçsın, yenə alov qalxır.*) Pərvərdigara, mənim ölümüm gərək burada olsun? Ya rəbbi, sənsən Yusifi zindandan qurtaran, məni də bu zindandan qurtar! (*İstəyir gəl-di-yi yolla qaçsın, əcinnələr qışqırırlar.*)

Əcinnələr. Qayıt. Ah... ah... ah...

Qurban yıxılır, ürəyi gedir, əcinnələr daxil olurlar.

Birinci əcinnə. Ay, nə damaqla gətirdik burayadək. Nə yü-yürmüşük. İndi mən bilirəm, qılçaları qırılıb, gör nə çul kimi sərilib.

Əcinnələr (*gülürlər*). Ah... Ah... ah...

Təlxək əcinnə (*dağın başından*). Elə bilirsən yorulub yıxılıb?

Birinci əcinnə. Bəs nə olub?

Təlxək əcinnə. O çobandan soruş, sənə nəğil elər.

İkinci əcinnə. Sən niyə oraya dırmaşıbsan?

Təlxək əcinnə. Niyə dırmaşmayım, nə vecimədir? Mən də sizin kimi it ağacı deyiləm ki? Belə burada ləzzətli hava udub, kefləyirəm. (*Fit çalır.*)

İkinci əcinnə. Bəxtəvər buynuzuna, arı yeyib namusunu da taxıbsan quyruğuna. Özünü vurubsan səfəhliyə, xanımın xoşuna gəlib, səni çörəkləyib saxlayır.

Birinci əcinnə. Ay çoban, bu oğlana nə gəldi, niyə yıxılıb?

Çoban. Vallah, məndən soruşdu ki, bura haradır? Mən də cavab verdim: bura gələn geri qayıtmaz. Bir az bu yana yana yüyürüb yol tapmadı, sonra yıxıldı ora.

Birinci əcinnə. A kişi, nə qayıırıbsan? Bu, xanımın nişanlısıdır. Budur, neçə vaxtdır xanım bunu gözləyir. Bundan ötrü dəli-

divanədir. Nə gecə yuxusu var, nə gündüz rahatlığı. Niyə qorxuzubsan bunu? Gəl görək ölməyibdi ki?

Hamısı Qurbanı əhatə edir. Çoban, Qurbanın başını alır dizi üstə.

Çoban. Yox, ölməyibdir, amma ürəyi gedib, bir az su gətir.

Birinci əcinnə. Bu saat gətirim. (*Yüyürür.*)

Çoban. Çox uzaq getmə, elə oradan mənim cürdəyimi götür bəri gəl.

Əcinnə cürdəyi gətirir. Çoban, Qurbanın üstünə su səpir.

Qurban (*ayılır*). Ox, başınıza dönüm, bura haradır? Buradakı nə məxluqdur, bircə məni başa salın.

Birinci əcinnə. Bura Pəri cadunun məkanıdır. Səni gətirdən odur. Neçə gündür sənin dərdindən nə çörək yeyir, nə su içir. Elə Qurban deyib gəzir. O Pəri cadudur ki, bizi sənə nökr eləmişdi. O hazır odun ki, hər gün gəlib meşədən tapırdın, onu biz yığırdıq səndən ötrü. Sən qorxma, səni xanım sağ gözü kimi istəyəcək.

Çoban. Oğlan, əhvalatdan mən də indi xəbərdar oldum. Mən burada əcinnələr içində tək insanam. Sən də mənim yanımda olsan bir tövr günümüz yubanar. Pəri cadunun yanında öz kefini kök saxla. Oyna, gül... Yoxsa ax-vay eləsən səni də, səndən irəli gəlib gedənlərin dalınca göndərəcək. Eşitdinmi? (*Əcinnəyə*) Balam, gəlin gedək, deyəsən xanımın ayağının taqıltısı gəlir. (*Qurbana.*) Bax, sözüm qulağında qalsın. (*Gedir.*)

Pəri cadu (*məclisin dalında oxuyur*):

Can nəqdin əgər etsin, ey şux, təmənnə sən.

Bir güşeyi-çəşminlə eylə mənə eyma sən,

eylə mənə eyma sən.

Qurban (*hövlnək*). Ah meşədə eşitdiyim sədir.

Pəri cadu (*daxil olur*). Xoş gəlibsən, ay oğlan. Bu yerlər hamısı sənə peşkəş, mənim canımla. De görüm, nə tövr gəldin çıxdın? Zəhmət çəkmədin ki?

Qurban. Xanım, mənə çox əziyyətlər verdilər. Allah Zərnigar qarıya insaf versin.

Pəri cadu. Zərnigar kimdir?

Qurban. Gərək ki, burada ona Şamama cadu deyirlər. Gəldi məni bir dövlətli arvadın toruna saldı. Arvadım uşağımla qaldılar ac,

susuz. Axırda arvadım nələc qalıb özü də zəhər yedi, uşağa da zəhər verdi. Xülasə, söhbət uzundur. Mən də ondan sonra toruna düşdüyüm arvadı öldürdüm, qaçdım meşəyə. Meşədə yırtıcı heyvanlar tökülüb üstümə məni qova-qova gətirib salıblar buraya. Amma, xanım, indi ki səni görürəm, zəhmətim də, evim də yadımdan çıxır. Sənin kimi xanımın yolunda can vermək olar.

Pəri cadu (*əl vurur, birinci əcinnə daxil olur*). Ey, Şamama cadya dəginən xanım səni çağırır. (*Əcinnə çıxır, Qurbana.*) Sən də get içəri, su töksünlər, əl-üzünü yu, bir az sərinləş. (*Qurbanın qolundan tutur*). Gəl, gəl gedək... (*Qurban gedir içəri.*) A gədə, qabdan-qaşıqdan, şərəbdən gətirin, bir süfrə salın.

Şamama cadu (*daxil olur*). Bu da mən, gəldim. Xanım axtardığını gətirib gəldim. Di mənim xələtimi ver.

Pəri cadu (*qeyzlə*). Gözlə, indi alarsan xələtini.

Əcinnələr yavaş-yavaş süfrə hazır edirlər.

Təlxək əcinnə (*dağın üstündən.*) Elə onu mənə alginən, o da olsun onun xələti. Ölürəm ondan ötrü.

Şamama cadu (*acıqlı*). Kəs səsini, gör hara dırmaşıb! Bu da sarımsaq yeyib gəlib mənim ağzımdan öpməyin, sonra da məni buynuzlamağın deyil.

Təlxək əcinnə (*ağzını əyir*). Eh, eh, eh...

Pəri cadu. A gədə, kəs səsini! (*Şamamaya.*) Hələ bir de görüm Qurbanı nə tövr gətirdin?

Şamama cadu. Nə borcundur! Mənə dedin get gətir, mən də gətirdim. Hər tövr gətirdim mən billəm. Sən malın yiyəsisən.

Əcinnələr süfrəyə lazım olan şeyləri gətirirlər.

Pəri cadu. A qoca köpək, mən səni göndərəndə nə tapşırırdım? Utanmırsan mənə gəlib deyirsən, xanım, budur, buyur, oğlanı yanıma salıb gətirmişəm. Bəs bu bir belə əziyyəti ona veribsən, onu niyə demirsən? Sən bilirsən ki, Qurbanın ayağı büdrəyib yıxılmağına razı deyiləm? İtil gözümün qabağından. Bir də səni görsem, tikə-tikə elərəm.

Şamama cadu. Bəli, bu da bizim qulluğumuzun əvəzi.

Pəri cadu. Di yaxşı, çəkil cəhənnəmə gözümün qabağından! Hələ burada oturub bir üç gün də yanşaq it kimi hürəcək. Oğlana bir

belə zəhməti çəkdirməyi bəs deyil, üç qana bais olduğu bəs deyil, danışır da. İtil!..

Şamama cadu. Gedirəm, üç qana bais olmuşam, yenə də qan eləyəm. Onda bilərsən ki, Şamama cadu nə imiş. Deməyinən mənə sənə əcinnə padşahı qulluqçu verib. Sən ki mənə qulluqçuluqdan qovdun, gör halətin. (*Gedir. Birinci əcinnə daxil olur, əlindəki bakalları qoyur süfrəyə.*)

Birinci əcinnə. Xanım, süfrə hazırdır.

Pəri cadu. Get kabab gətir!

Birinci əcinnə. Baş üstə. (*Gedir.*)

Pəri cadu (*evin qapısından*). Qurban!

Qurban (*içəridən*). Bəli.

Pəri cadu. Gəl çörək yeyək. (*Qurban daxil olur.*) Di gəl, gülüm, otur, bir neçə piyalə şərab iç, yorğunluğun çıxsın.

Qurban (*otura-otura*). Axır mən şərab içmirəm.

Pəri cadu (*piyaləni doldurur*). Mən verəndən sonra görək içəsən.

Qurban. Sənin o gözəl əllərindən nəinki şərab, zəhər də içmək olar.

Pəri cadu (*piyaləni verir Qurbana*). Ala, iç, bu sən deyən şərabdan deyil. Bunu əcinnələr qayırlar.

Qurban (*içir*). Bəh... bəh... ruhum təzələndi, qərribə içkidir.

Pəri cadu (*içir*). Ay Qurban, vallah, səni görmüşəm, elə bilirəm dünyaya təzədən gəlmişəm. Bilmirəm mən səni istəyən kimi sən də mənə istəyəcəksənmi, ya yox?

Qurban. Ay xanım...

Pəri cadu. Sən Allah, mənə xanım demə. Pəri de. Mən hər kəsə xanım olsam da, sənə Pəriyəm.

Qurban. Nə eləyək, belə olsun. Ay Pəri, bayaq dedim ki, elə mənim arzum bu idi ki, çatmışam. Dövlət burada, gözəllik də səndə bir payədədir kim, cəmi aləmi axtarsan, ələ keçməz. Bu qızıl zülf, bu qələm qaşlar, bu yaqut dodaqlar, bu ahu baxışlı gözlər harada tapılar?

Pəri cadu (*əl vurur*). Rəqqasələr gəlsin.

Rəqqasələr daxil olub, rəqs edirlər.

Pəri cadu. Doldur piyaləni götür əlinə, anadan olandan indiyə kimi mən belə kefi görməmişəm. Oxu görək.

Qurban və Pəri cadu (*oxuyurlar*):

Bər məhfeli xod rah mədeh həmçu mənira,
həmçu mənira.
Əfsordə del əfsordə koned əncümənira.¹

Təlxək əcinnə (*dağın üstündə*). Ay, ay, ay...

Əzizim Həsən əmi,
At oxun sinəmə dəysin.
Bəs niyə ağaca çıxırdın?
Başmağın tayı itib,
Zülfü nə ilə darayım?
Ay ala gözlü kor canan,
İkimiz üçgözlü, üçgözlü canan...

Qurban. Bu kimdir?
Pəri cadu. Ba da bizim dəlimizdir. Belə məzəllik edir.
Qurban (*təlxəkə*). A gədə, nə yaxşı oxuyursan. Səsini toyuna saxla!

Təlxək əcinnə. Oxay, dilinə qurban olum, o toy deyən dilinə.
Nə vaxt bircə Şamamanın üzünə duvaq salıb, mənə gəlin gətirəcəklər.
Ölürəm ondan ötrü, ciyərim çıxır ondan ötrü. (*Oxuyur*):

Ay dolaydan gedən qarı,
Köndələn sevdim səni.
Eşqin vurub çarığma,
Dik-dik dingildədir məni,
Dik-dik dingildədir məni...

Pəri cadu. A gədə, itil cəhənnəmə oradan.
Təlxək əcinnə (*aşağı hoppanır*). Ay xanım, qurbanın olum,
Şamamaya bir neçə söz demişəm, onu oxuyum, bircə qulaq as.
Pəri cadu. İtil get, sonra oxuyarsan.
Qurban. İşin yoxdur, qoy bir az vəz eləsin, gülək.
Pəri cadu. Di yaxşı, oxu, başla görək nə deyibsən?

¹ Öz məclisinə mənim kimiləri buraxma, çünki bir kədərli adam bütöv bir məclisi qəmləndirə bilər.

Təlxək əcinnə. Qoy özümə bir saz götürüm. (*Gedir, bir parça ağac qırığı gətirir.*) Heç belə saz olmaz. Qoy bir yaxşı kökləyim. Dınq, dınq, dınq... bəh, bəh, bəh... çox dadlı çalacaq. İndi, ağalar, sizə ərz eləyim insan şairlərindən. Onların hamısının yazdıqları güldür, bülbüldür. Leylidir, Məcnundur, Yusifdir, Züleyxadır, Fərhaddır, Şirindir, yardır, əğyardır, axırda dalay-dalay... Amma heç qoca qarıları yadına salan yoxdur. Əlbət Şamama kimisini görməyiblər. İnsan şairlərinin içərisində birisi var idi, Aşıq adlı. O deyirdi:

Xəstəvü zar nəzarım, səni sevdim, sevəli,
Qalmadı səbrü qərarım, səni sevdim, sevəli.

İndi mən də bu sözün üstündə Şamamanı tərif eləmişəm. Di qulaq asın:

Ey Şəməmə, qoca yarım, səni sevdim, sevəli,
Motalım, tülkü dağarım, səni sevdim, sevəli.
Gözlərin taxi-zoğal tək baxıban canın alır,
Ey mənim çeşmi-xumarım, səni sevdim, sevəli,
Necə qat-qat qırıqıbdır, ruxi-gül buyun, a gül,
Ey mənim şuxi-üzarım, səni sevdim, sevəli
Qəddi tabın, gözəlim, taqi-kəduyə bənzər.
Nə xuramandır, a qarım, səni sevdim, sevəli.
Gecələr sübhə kimi ahü fəqan deyər:
Quruyub cümlə damarım səni sevdim, sevəli.

Eşqim vurub buynuzuma, qoy gedim görüm maralım haradadır?
(*Oynaya-oynaya gedir.*)

Qurban. Bunda yekə dəsgahlar var imiş ki!..

Pəri cadu. Hələ bu nədir, bunda cəlallar görəcəksən. Di piyaləni götür, başla görək, əzizim.

Qurban (*oxuyur*):

Hər kəs ke ləbi-ləli-tora didə də del qoft,
Həkkak çe xoş kənde əqiqi-Yəmənira.¹

¹ Sənin ləl dodağını görənlər dedi ki, həkkak bu Yəmən əqiqini nə gözəl yonmuşdur.

Səlimə (*qucağında uşaq, Qurbanın gözünə görünür*).

Laylay dedim yatasan,
Qızıl gülə batasan.
Laylay, balam, laylay...

Səlimə yox olur. Qurbanın halı təgyir tapır.

Pəri cadu. Nə var?
Qurban. Heç, elə qulağıma bir səs gəldi. Piyaləni götür.

Qurban və Pəri (*oxuyurlar*):

Biya, ey şeyx, təməşə kon çe şərabi, çe kəbabi,
Məkon əndişə öz məhşər, çe hesabi, çe kitabi.¹

Səlimə (*Qurbanın gözünə görünür*):

Laylay dedim yatasan,
Qızıl gülə batasan,
Qızıl gülün içində
Şirin yuxu tapasan...

Qurban (*pis halda piyaləni atır*). Yox, daha təb gətirə bilmədim. Sən, bir mən arsız, binamusa baxgən, gəlib burada kəfə məşğul olmuşam, daha demirəm ki, üç qan tökmüşəm. Səlimə! Qədrini bilməmişəm, səsinə qurban olum, mənim bağrımı...

Pəri cadu (*qeyzlə*). Bəs sən məni ələ salıbsan? Bu nə Səlimə sözüdür? Dayan... (*Əl vurur, əcinnələr daxil olurlar.*) Götürün bunu, bu saat bunun bədənini parça-parça elərsiniz. Bundan sonra gərək bu qayanın arasında o qədər qan tökdürəm ki, qarğa-quzğun əlindən günün şəfəqi tutulsun.

Qurban. Götürün məni, çıxardın bu nühus gözlərimi. Mənim bu murdar ürəyimi çəkib itlərə tullayın. Mənim bədənimi dərələrə atın, qarğa-quzğuna xörək olsun. (*Pəri caduya*) Sən də, ey mənim dinimin, dünyamın, axirətimin düşməni, gəl dalımca. (*Qəm ilə vurur.*)

¹ Ey şeyx, gəl təməşəyə, gör nə gözəl şərəbdır, nə gözəl kababdır, məşhərdən qorxma, orada hesab-kitab yoxdur.

Pəri cadu. Oy...

Pəri cadu yıxılıb ölür. Hava qaralır, ildırım çaxır, məclisdən alov qalxır.

Əcinnələr qışqırırlar. Qurbanı didə-didə aparırlar.

Qurban. Səlimə, axır saatımda oxu, bir də səsini eşidim. (*Mağara-
raya tərəf gedir, mağaradan Şamama cadu çıxır.*) Ah, Zərnigar!..

Şamama cadu (*istehza ilə*). Zərnigar, Zərnigar!.. (*Yeriyir Qurbanın
boğazından dişləri ilə yapışmış, qanını sorur. Qurban ölür.*) Ha
belə!.. Çox ləzzətli oldu. Sən də, xanım, yatginən, yaxşı yuxuya get-
ginən. (*Oxuyur*):

Laylay dedim yatasan,

Qızıl gülə batasan,

Qızıl gülün içində,

Şirin yuxu tapasan.

PƏRDƏ

MİLLƏT DOSTLARI

Bir məclisdə xırda milli teatr

ƏHLİ-MƏCLİS KEYFİYYƏT BİR MƏCLİSDƏ

Əsgər bəy – dava vəkili

Firudin bəy – injiner

Səfər bəy – meşəbəyi

Vəli bəy – təbib

Mürsəl bəy – silistçi

Səfi – Əsgər bəyin nökeri

Ev sahibi

Neçə nəfər mütəməddin əşxas

Əsgər bəyin qonaqları

Əhvalat keçir Əsgər bəyin mənzilində. Əsgər bəy stolun ətrafında gəzir. Nöker Səfi stolun üstünə boşqablar və ənvə məşrubat düzür.

Əsgər bəy. Səfi, sən niyə Martirosa demədin ki, həmişə göndərdiyi çaxırdan göndərsin? O bilmirmi ki, mən Qarakənd çaxırından savayı ayırısın xoşlamıram?

Səfi. Ağa, mən dedim, amma yəqin Qarakənd çaxırı qurtarıb. Əgər xahiş eləyirsən, aparım qaytarım, Qarakənd çaxırı gətirim. Qələt eləyir, özündə də olmasa, özgə yerdən alsın versin.

Əsgər bəy. Eybi yoxdur, qoy dursun, bunları verərəm Firudin bəylə Vəli bəy içərlər. Onlara Allah baxıbdır, hər nə zəhrimar versən qarınlarına doldurasıdırlar. Ancaq kef gətirsin.

Səfi. Doğru buyurursan, ağa, şkafda da bir üç-dörd butulka Qarakənd çaxırı var, sənün üçün kifayət elər. Bir də, ağa, bağışla, ayıb olmasın soruşmaq, bu qonaqlıq nədən ötrüdür?

Əsgər bəy. Vallah, bilmirəm nə tövr deyim başa düşəsən. Bu gün yoldaşlarımı qonaq çağırmışam, istəyirik bir cəmiyyət bina qoyaq ki, o cəmiyyət müsəlman camaatının həmişə qabağa getməsinə çalışsın. Məsələn, şkolalar açsın, pul yığıb füqəraların uşaqlarını böyük şkolalarda oxutsun və belə-belə xeyir işlər görsün, başa düşdün?

Səfi. Niyə düşmədim, çox gözəl başa düşdüm. Allah sənə ömür versin, ağa. Elə fəqir-füqəranın duası sənə bəsdir.

Əsgər bəy. Taqqıltı gəlir, çıx gör nədir, deyəsən qonaqlar gəlirlər. (*Səfi çıxır.*) Budur, neçə ildir ki, millət fikri mənim ürəyimdə bir

böyük dağ olub. Amma tək olub kar görə bilməmişəm... İndi ümidvaram ki, bir belə yoldaşların köməyi ilə mənim başımdakı xəyallar hamısı vücuda gələ. (*Daxil olurlar: Firudin bəy, Vəli bəy, Səfər bəy, Mürsəl bəy və bir neçə sair qonaqlar.*) Buyurun, buyurun, ya Allah, bəs niyə gec gəldiniz? Firudin, sən ki saat birə vədə vermişdin, indi üçün yarıdır.

Firudin bəy. Doğrudur, mən vaxtında elə evdən çıxmışam, amma yolda Anna Petrovna çıxdı qabağıma, dedi, gərək mənimlə gedəsən Arakelovun mağazasına. Əlacım kəsildi, getdim, oradan bir neçə əski-üşküdən alıb məni yüklədi. Dedi gərək məni evə provodit eləyəsən. Nə qayırım, mən olmayım, sən ol, Anna Petrovnanın sözünü yerə salmaq olar? Aparıb evlərinə qoyub qayıtmışam. Odur ki, bir az apazdat elədim.

Əsgər bəy. Bəli, sənin damski kavalerliyinə söz yoxdur.

Vəli bəy. Əsgər bəy, mən səni bir anlaqlı adam bilirdim. Deyəsən heç bir zadə gərək deyilsən. Əvvəla, bir belə adam ayaq üstə durub, birinə otur demirsən və bir də Firudin ki, bir belə zəhmət çəkib yorulub, lazımdır ki, Anna Petrovnanın sağlığına bunun bığının altına bir tərkalı vurasan.

Əsgər bəy. Mənim deməyim nə lazımdır, açıq süfrə özü sizi çağırır. O ki qaldı Firudinə, o elə naxaldır ki, ona təklif-filan lazım deyil, özü töküb özü içəcək.

Firudin bəy. Mənim naxallığım sənə nədən məlumdur?

Əsgər bəy. Ondan məlumdur ki, budur neçə vaxtdır bu adamlar çalışır, heç biri imdiyədək Anna Petrovna ilə aşna ola bilməyiblər. Amma sən sitallığına salıb aşna olubsan.

Səfər bəy. Siz öləsiniz, həzərat, mən indiyədək min beş yüz manatdan artıq Anna Petrovnanın yolunda xərc eləmişəm, yenə tanış ola bilməmişəm. Amma bu zalımın bilmirəm əfsunu var, nədir?!

Əsgər bəy. Onun əfsunu elə haman mən deyən naxallıqdır. Həzərat, mən ölüm, quru danışiqdan fayda yoxdur, buyurun zakuskadan-zaddan eləyin. Firudin, yaxınımam gəl, səni mən öz dəst-xəttimlə doyuzduracağam. (*Qonaqlar əyləşirlər, Firudin bəy əyləşir Əsgər bəyin yanında. Əsgər bəy araq töküb ona verir və sair qonaqlar həmçinin rumkalara araq tökürlər.*) Buyur, iç Anna Petrovnanın sağlığına.

Qonaqlar hamısı. Firudin, Anna Petrovnanın sağlığına.

İçirlər.

Mürsəl bəy. Allah sizin dostluğunuzu möhkəm eləsin. (*İçir*).

Firudin bəy. Sağ olun, çox razıyam. (*İçir.*) Tfu... nə murdar araqdır! Bu zəqqumu haradan alıbsan, ay Əsgər? Bir onun şüşəsini bura ver görüm. (*Baxır.*) Oxay! Mənim zəhləm elə Popovun arağından gedir, bu da gedib Popov alıb. Niyə, bu dağılmış bazarda Smirnov tapılmaz?

Mürsəl bəy. A kişi, iç getsin o yana, sən nə anlayırsan Smirnov nədir, Popov nədir? İndi bu camaata özünü göstərirsən?

Vəli bəy. Siz öləsiniz, camaat, mənim otuz beş yaşı var, bir dəfə araq şüşəsinin üstünü oxumamışam. Neyləyirsən, qardaş, araq araqdır, iç getsin dərdinin dalınca. Müsəlman nə anlayır arağın ya çaxırın yaxşısını, pisini, əlinə düşdü, iç keflən, ya iskanal elə, ya yıxıl yat.

Səfi sup gətirib qoyur. İki butulka da çaxır qoyur Əsgər bəyin yanına
və məclis qurtarınca peydərpey çörək və meyvəcat gətirir.

Əsgər bəy. Həzərat, boşqablarınızı bir-bir verin sup töküm. (*Töküb verir.*) Zakuska ilə qarnınızı doydurmayın, sonra bir şey yeyə bilməzsiz.

Qonaqlar şirin yeyirlər.

Mürsəl bəy. Firudin, mən ölüm, bir nağıl elə gerekə Anna Petrovna ilə nə tövr aşna oldun?

Firudin bəy. Nə borcunuzdur, hər tövr oldum.

Qonaqlar. Firudin, mən ölüm, nağıl elə!

Firudin bəy. Adama bir yaxşı bakal onun sağlığına çaxır için deyim. (*Qonaqlar hamısı şərab töküb “Anna Petrovnanın sağlığına” deyərək içirlər.*) İndi deyim: sizin hərəniz bir neçə qədər pul xərc edibsiniz. Amma heç birinizə onunla aşna olmaq mümkün olmayıb. Amma mən bu yolda cəmi-cümlətən üç manat altı şahı xərc eləmişəm. Bir gün çox murdar palçıqlı havada küçədə gedirdim. Gördüm Anna Petrovna yubkasının ətəyini yığıb əlinə, istəyir küçənin o tərəfinə keçsin. Bir faytonçuya yanaşıb dedim: qoçağım, nə verim faytonla şıdırğı o xanımın böyründən ötüb onu yıxasan? Faytonçu əvvəl qəbul eləmədi. Sonra onu üç manata razı elədim. Gözünə döndüyüm, faytonu tərpətib bunun böyründən nə tövr ilişdirdisə, təpəsi üstə getdi lıgın içinə, ürəyi getdi. O saat üstünü aldım, bir fayton çağırıb içinə yıxıb apardım evlərinə. Ata-anasına keyfiyyəti nağıl elədim, az qaldılar məni duz kimi yalayalar. Bir azdan sonra Anna Petrovna da ayılıb əhvalatı bildi. O gündən mən olmuşam onların evlərinin məhrəmi.

Vəli bəy. Afərin, Firudin, afərin, Firudin! Həzərat! Firudin bəyin sağlığına. (*Şərab tökür.*) Firudin, qardaş, sağ ol. (*İçir.*)

Qonaqlar. Firudin, sağ ol.

İçirlər.

Əsgər bəy. Camaat, mən sizə iki-üç kəlmə söz demək istəyirəm. Təvəqqe eləyirəm bir-iki dəqiqə zarafatı kənara qoyub, qulaq asasınız.

Mürsəl bəy. Buyur, qulaq asırıq.

Əsgər bəy. Mən istəyirəm bizim bugünkü yığıncağımızın səbəbini sizə vəz eləyim.

Qonaqlar. Qulağımız səndədir, buyur.

Əsgər bəy (*qalxır ayağa.*) Yoldaşlar! O sözlər ki mən istəyirəm sizə deyim, sizin üçün bir təzə şey ola bilməz, çünki hamınız əhli-elm, əhli-savad və qələm, tarixdən baxəbər şəxslərsiniz. Sizə məlumdur ki, keçmiş zamanlardakı Avropa camaatı filcümlə zülmətə qərq idi, elimin işığı cəmi məşriq zəmini münəvvər eləmişdi. Tayifeyi-islam hər bir elmə dara və sənayedən baxəbər idi. Yada gətirin xülavəyi-Bəni Abbasiyəni, ələlxüsus Harun ər Rəşid əsrini, yada gətirin qarih xülaflərin əsrini. Amma indi o əsrlərdən və keçmiş elmlərdən bir nişanə müsəlman arasında görmürük. Avropa, elmi müsəlmanın əlindən qəsb eləyib, elm və sənətin cəhətinə dünyaya sahiblik eləyir. Amma islam kor-koranə barmaqlarını yerə sürtə-sürtə özünə rahi-nicat axtarır. Bu bədbəxtliyin səbəbi kimdir və nədir? Bu barədə danışmağı lazım bilmirəm. Ancaq ürək yanır, ciyər paralanır, göz yaşı nəfəsgahı tutur, hər bir müsəlmanın halətini müləhizə eləyəndə. Hamımıza məlumdur, yoldaşlar ki, qədim hunlər ki, indi onlara Almaniya tayfası deyirlər, Avropaya gələndə nə sifətdə gəlmişdilər: vəhşisifət, bisərpa, hərəsi bir canavar dərisindən libas geymiş, ev əvəzində hərə biri yer altında bir qazma qayırib orada vəhşi heyvan kimi zindəganlıq edirdilər. Çıraq ya şam bilmərrə tanımazdılar. O vədə müsəlman tayfasının bə-qədir məqdur evləri var idi və heç olmasa evlərində bir piysuzları var idi ki, onunla evlərini işıq eləyirdilər. İndi o vəhşi camaat elektrik işığı icad eləyib, onunla barigaha bənzər evlərini münəvvər eləyirlər. Buna baxanda görək müsəlmanlar elektrik işığından da gözəl bir işıq ixtira edəydilər. Amma, çifayda... İndi bu cahil tayfa, necə ki sizə ərz elədim, yolu itirib, adam axtarır ki, onun əlindən tutub zülmətdən işığa

çıxarda. Bu yerdə də millətin intelegentlərdir. Ona görə mən sizə zəhmət verib buraya çağırmışam ki, biz burada millət üçün bir xeyir iş binası qoyaq. Mənim xahişim budur ki, biz bir cəmiyyət təsis eləyək və o cəmiyyətin adını “Avam arasında savad intişar edən cəmiyyət” qoyaq. Bu cəmiyyətin məramı xırda şkolalar açmaq, camaat arasında ucuz kitablar paylamaq, cürbəcür növlə pullar yığıb fəqir uşaqları böyük şkolalara göndərmək və sair təsisat-xeyriyyə bina etmək olsun. Ümidvaram ki, buraya cəm olan yoldaşlar ittifaq edib bu xeyir işin vücuda gəlməsinə səbəb olacaqlar. Dübarə təkrar edirəm: millətin gözü bizdədir və biz ki, adımızı millət dostları qoymuşuq, onun irəli getməyinə çalışmasaq, bir böyük günah elərik. (*Əyləşir.*)

Qonaqlar (*əl vururlar*). Bravo, bravo! Sağ ol, Əsgər! Var ol, Əsgər!

Firudin bəy. Həzərat, Əsgər bəyin sağlığına, sağ ol, Əsgər! Sağ ol, qardaşım! Hər kəs bu xeyir işdən boyun qaçırsa, ona müsəlman adı qoymaq olmaz. Bu gözəl iş çoxdan lazım idi. Amma bünövrə qoyan yoxudu, yenə sağ ol. (*İçir.*)

Qonaqlar. Sağ ol, Əsgər, sağ ol.

İçirlər.

Səfər bəy (*durur ayağa, əlində şərab*). Həzərat! Milləti-islam bu halda bir yetim hökmündədir və məlumdur ki, yetim üçün gərək qəyyum olsun. Amma nə o qəyyum ki, yetimə xəyanət edə, xeyir, o qəyyum ki, həmişə onun dərdinə ağlaya: şadlıq günündə şad ola və qəm günündə qəm xar. Sədd heyf ki, islam qəyyumlarının bu halda çoxusu ona xəyanətkardırlar. O adamlar ki, həqiqət, islamın dərdinə və oduna yanıblar, onları barmaqla sanamaq mümkündür. Mən bu şərabı almışam ələ, içirəm və təvəqqe eləyirəm siz də içəsiniz o şəxslərin sağlığına ki, həmişə millətimizin tərəqqisinə və qabağa getməsinə çalışır və o cümlədən içirəm bizim sahibi-xanə Əsgər bəyin sağlığına... Yaşa, qardaşım, yaşa. (*İçir.*)

Qonaqlar. Bravo, bravo! Sağ ol, Əsgər!

İçirlər.

Əsgər bəy (*ayağa durur*). O sifətlər ki bu saat Səfər mənə verdi, mən onların heç birisinə hələliyə özümü layiq bilmirəm. Çünki məndən bu halədək bir elə əməl sadir olmayıbdir ki, o əmələ görə

mənim adım millət qeydkeşi qoyulsun. Doğrudur, millət qəmi, millətin geridə qalması həmişə bir od olub mənim ürəyimi yandırır və çox da istəyirəm millətin dadına gəlirəm, amma bacarmıram. Çünki məsəldir: tək əldən səs çıxmaz. Amma ümidvaram ki, sizin kimi millət dostlarının köməyi ilə mənim tədbirlərim əmələ gələ. Ancaq sizin bu yolda birləşməyiniz bir sərin su olub mənim ürəyimin odunu söndürə bilər. Sizin köməyinizə həmişə ümidvar olub, içirəm sizin hamınızın sağlığına. Allah sizi yoldaşlıqdan əskik eləməsin. (*İcir.*)

Qonaqlar (*əl vururlar*). Bravo! Bravo!

Firudin bəy. Bravo, Əsgər! Vallah, əlsən də üzündən öpəcəyəm. (*Sərməst qalxıb Əsgər bəyin boynunu qucaqlayıb üzündən öpür.*) Qurban olum sənə kimi qeyrətli müsəlmana. Belə mənim bu yetim canım sənə qurban olsun. Yoldaşlar, Əsgərin sağlığına! Ura!

Əsgər bəy (*Firudin bəyi oturdur.*). Firudin, otur yerində, daha kifayətdir, mən ölüm daha içmə.

Firudin bəy. İçməyim? Baş üstə, Əsgər, sənə kimi oğlun sağlığına ömrün olalı içəsən, yenə azdır.

Əsgər bəy. Yaxşı, yaxşı, otur yerində. İndi, yoldaşlar, mən istəyirəm sizinlə bizim bina qoyduğumuz cəmiyyətin qanunnaməsi və onun mədaxil yolları barəsində söhbət edim. Qanunnaməni mən özüm yazmışam, nəhəngdən sonra oxuruq. Amma mədaxil yolları çox olmağa görə söhbət vacibdir.

Səfər bəy. Mədaxil yolunun birini mən bu saat deyirəm.

Firudin bəy (*yumruğun stola vurub qalxır*). Səfər, dur! Mənim dostum var, mən danışan yerdə gərək heç kəsdən səs çıxmasın. Mən içirəm cəmi millətpərəstlərin sağlığına. (*Səfini çağırır.*) Ey millətpərəst, idi syuda! (*Səfi yaxın gəlir.*) Sən millətpərəstsən, yoxsa yox?

Səfi. Necə bəy?

Firudin bəy. Mən müsəlmanam, ya yox?

Səfi. Bəli bəy, müsəlmansan!

Firudin bəy. Sən görsən ki, mən yıxılıb ölürəm, kömək eləyərsən, yoxsa eləməzsən?

Səfi. Əlbəttə, borcumdur kömək eləyim.

Firudin bəy. Vot, znaçit, sən millətpərəst... Stupay!

Əsgər bəy. Firudin, mən ölüm, gəl otur, yerində, a kişi, heç sənə çıxır verməli deyil. İki stəkandan sonra ağlın başından çıxır. Səfər, sözünü qurtar.

Səfər bəy. Bəli, bir neçə yaxşı mədaxil mən göstərim. Əvvəla, qurban qoyunlarının dərisi. Hər bir müsəlman ildə kəsdiyi qurban qoyunun dərisini bizim cəmiyyətə versə, onun pulu ilə neçə-neçə şkolalar açmaq və neçə fəqiri böyük şkolalarda oxutmaq olar... İkimcisi...

Vəli bəy. İkimcisini qoyun mən deyim. İkimcisi, o min beş yüz manat nə qədər ki, Anna Petrovnanın yolunda xərc eləyibsən və hamısı da ki, əfsanə gedib, onunla sən üç uşağa tərbiyə verə bilərsən.

Səfər bəy. Bu danışqların buraya nə dəxli var. Mən Anna Petrovnanın yolunda canımdan da keçərəm, biz millət söhbəti eləyirik.

Firudin bəy (*qeyznak qalxıb*). Səfər, bu nə hərf-hədyandır danışrsan? Sən bilirsən ki, Anna Petrovna mənim tanışımdır və onun namusu mənə düşər. And olsun Allaha, başından alıb səni yıxaram yerə, o qədər qarnına təpik vuraram ki, beş hambal səni yerindən durquza bilməz.

Səfər bəy. Kəs səsinə, itin biri, sən mənim başımdan alıb yıxa-caqsan? Vallah, tənə bir güllə vurram beynin havaya dağılar. (*Butulkanın birini atır Firudin bəyə, butulka yerə dəyib dağılır. Firudin bəy qalxır Səfər bəyi birçəkləyir. Hər ikisi yıxılırlar yerə. Qonaqlar ayağa durub istəyirlər onları aralaşdırsınlar.*)

Ev sahibi (*daxil olur*). A sizə qurban olum, evim başıma uçdu, bu nə vurhavurdur, nə qalmaqaldır?

Səfi. Məşədi, heç küy eləmə ki, işin orası deyil, bəylər islamı qabağa aparırlar.

Ev sahibi. A rəhmətliyin oğlu, nə söyləyirsən, yoxsa sən də keflisən, islamı qabağa aparırlar nədir?

Səfi. Sən belə şeyləri başa düşə bilməzsən, avamsan, get evinə. Get evinə. (*Dalından itələyib çıxardır.*)

Firudin bəy (*qalxıb*). Əsgər, sən ki evində məni döydülər, sən dinmədin, daha bundan sonra mənim ayağım sən qapından girməz, xudahafiz. (*Çıxır.*)

Səfər bəy (*Əsgər bəyə*). Sən ki evində məni abijat elədilər, daha bundan sonra mən səni tanımaq istəmirəm. (*Çıxır.*)

Mürsəl bəy. Balam, Əsgər, söhbət pis məqama mindi, daha biz də gedək, bir ayrı gün yığılıb söhbət elərik. Səfi, çıx fayton çağır. (*Səfi çıxır.*) Axır sən bu Firudin xasiyyətini bilə-bilə onu buraya niyə çağırırdın? Sən bilirsən ki, o içəndə adamlıqdan çıxır.

Əsgər bəy. Xeyr, ondan deyil, o Anna Petrovna sözü işləri xarab elədi. Amma, mən ölüm, inciməyin, yoldaş arasında belə ittifaqlar çox olar.

Səfi (*daxil olur*). Ağalar, buyurun, faytonlar hazırdır.

Mürsəl bəy. Hələ ki, xudahafız, inşallah bu günlərdə dübarə söhbət elərik.

Əsgər bəy. Xudahafız. (*Qonaqlara bir-bir əl verir.*) Siz Allah bağışlayın, vallah, xəcalətimdən üzünüə baxa bilmirəm.

Vəli bəy. Eybi yoxdur, xudahafız.

Qonaqlar çıxırlar və Əsgər bəy də dallarınca.

Səfi (*tək*). Bəli, islam qabağa getdi!..

PƏRDƏ

AĞA MƏHƏMMƏD ŞAH QACAR

Facia beş məclisdə, doqquz pərdədə

ƏVVƏLİNCİ MƏCLİS

ƏHLİ-MƏCLİS

Ağa Məhəmməd xan Qacar

Cəfərqulu xan

Əliqulu xan

Mustafa xan

Mürtəzaqulu xan

Rzaqulu xan

} onun qardaşları

Altı nəfər şirazlı, iki nəfər qasid, sərkərdələr, əsirlər, sərbazlar

ƏVVƏLİNCİ NİMMƏCLİS

Mazandaran, Ağa Məhəmməd xanın mənzilinin səhni. Altı nəfər şirazlı.

Əvvəlinci şirazlı. Xan görəsən nəyə məşğuldur? Həmişə bu vədə çıxıb, sərkərdələrlə söhbət edərdi. Binagüzarlıqlar edərdi.

İkinci şirazlı. Xanın kitab oxumağa çox artıq həvəsi var. Yəqin yenə kitaba məşğuldur. Mən Şirazda həmişə zənn yetirirdim. Vaxtı ki, Kərim xanın söhbətindən fariq olurdu, çəkildirdi öz mənzilinə, kitabları bir-bir töküdü qabağına, başlayırdı oxumağa. Bəzən vaxt görürdün, kitabı oxuyandan sonra yumub, şəhadət barmağını kitabın arasına qoyub, gedib dərin fikrə. Bu növ hərəkətləri onda görəndə və ələlxüsus Kərim xanla rubəru əyləşib dövlət işlərini müzakirə edən ağa Məhəmməd xanın tökdüyü tədbirləri eşidəndə mən həmişə öz üreyimdə deyirdim ki, bu şəxs, əlbəttə, böyük mərtəbəyə çatacaq. Kərim xan ömrünün axırlarında, dövlətə dair hər bir məsələdə Ağa Məhəmməd xanın rəyini soruşardı. Təəccüb burası idi ki, Ağa Məhəmməd xan öz atasının qatili ilə rubəru əyləşib, ona gözəl-gözəl tədbirlər töküdü.

Əvvəlinci şirazlı. Ağa Məhəmməd xan Kərim xana gözəl tədbirlər töküb düz yol göstərəndə, yəqin etginən ki, heç vədə Kərim xanın mənfəətini mülahizə etmirdi. Bəlkə millət və məmləkət mənfəətini mülahizə edib, o tədbirləri töküdü.

Üçüncü şirazlı. Mən Kərim xanın qulluğunda olandan qabaq həmin bu Mazandaranda Nadir şahın qardaşı oğlu Ədil şahın qulluğunda idim. Elə ki Nadir şah Qacar şürişini yatırdı və Məhəmmədhüseyn xanı məğlub elədi, o vədə onun iki oğlunu ki, böyüyü olsun həmin Ağa Məhəmməd xan, əsir edib götürdülər Ədil şahın yanına, Ədil şahın hökmünə görə, Ağa Məhəmməd xanın rüculiyyətini aldılar. O vaxt mən öz ürəyimdə dedim ki, Ədil şah özünə bir elə düşmən qazandı ki, onun cəmi düşmənlərindən qəvi olsun. Çün məlumdur, şəxs ki kişilikdən düşdü və dünya ləzzətindən məhrum oldu, cəmi bədənin zorunu verəcək əqlinə və əqlə də düşməyə tez qalib olmaq olur, nəinki bir yalnız qoşunla. Ədil şah mərhum olandan sonra Ağa Məhəmməd xanı azad etdilər. O da dayanmayıb getdi ağasının yanına ki, onun yaman günündə ona qəm-xar olsun. Bu yandan Şiraz hökmranı Kərim xan təzədən Qacar üstünə qoşun çəkib, Məhəmmədhüseyn xanı öldürüb, Ağa Məhəmməd xanı dübarə əsir edib apardı Şiraza. Bir belə bəlalara düşər olan, başı qovğalar çəkən, əlbəttə, gərək intiqam fikrini başından çıxarmaya. Odur ki, işdən fariq olan vaxt kənara çəkilib, kitablardan dər-dinə dərman istəyirdi. Odur ki, barmağını kitab arasına qoyub fikrə gedirdi. O, böht deyildi, bəlkə cəmi İranın gələcək günlərinin fikri idi. Bir belə müsibətin əvəzində, Ağa Məhəmməd xan gərək bir elə mərtəbəyə çatsın ki, inqirazi-ələməcən onun adı tarixlərdə söylənsin.

Əvvəlinci şirazlı. Ağa Məhəmməd xan böyük mərtəbəyə çatacaq. Buna heç şəkk ola bilməz, Sali ki, nikust əz bəharəş peydəst¹. Kərim xanın vəfatından sonra ki Ağa Məhəmməd xan Şirazdan çıxdı, ancaq biz altı nəfərlə Mazandarana gəldik. Amma indi gör burada nə cəlal var. Bir yandan Ağa Məhəmməd xanın qardaşı Mustafa xan öz qoşunu ilə, bir yandan onun o biri qardaşları Cəfərqulu xan və Əliqulu xan həmçinin öz qoşunları ilə, Qacarın rəşid şəxsləri hər biri nə qədər atlı ilə burada cəmdirlər. Bir belə qoşunun vücudu ilə hər bir fikrə düşmək olar.

Üçüncü şirazlı. Hətta padşahlıq fikrinə də düşmək olar. Beləmi demək istəyirsən?

¹ Yaxşı il baharından bəlli olar.

Əvvəlinci şirazlı. Onu deyəndə nə olar? Bu saat İran parça-parça olub. Əlimurad xan əyləşib İsfəhanda. Nadir Mirzə atası kor Şahruxla əyləşib Xorasanda. Sair məmləkətlər də həmin qərar. Bu hökmlərin hamısı bir-birilə müddəidir. Əgər bunların müqabilində bir aqıl şəxs çıxıb başına qoşun yığa, yəqin bil ki, az müddətdə hamısına qalib olub ənani-səltənəti keçirər əlinə. Ağ Məhəmməd xanın bəxtinin ulduzu gün-gündən ucalmaqdadır. Qoşunu gəldikcə artır və onun ağılı, kamalı və tədbiri cəmi dünyaya məlumdur. Padşahlıq fikrinə düşmək nə çətin işdir?!

Üçüncü şirazlı. Yəqin elə bunu mülahizə edib, Şirazdan Mazandarana gəlibsən?

Əvvəlinci şirazlı. Gəlibsən niyə deyirsən, gəlmişik de. Riya-filan lazım deyil. Dünya bilir ki, Qaflanguhla Aslan duzlağı yapışqan ola, Şiraz bunun ürəyini Qacar nəslinə yapışdırma bilməz. Biz altımız da bir fikir edib, buraya gəlmişik. Burada yad adam yox, hamımız şirazlı. Bizə nə lazım gəlib bir-birimizi aldadaq? Kənara çəkilin! Xan yenə fikir dəryasına qərq olmuş gəlir. Onu böht aparanda görək gözünə adam görünməyə.

Hamı gedirlər.

Ağ Məhəmməd xan (*məbhut, pilləkəndən enib, axır pillədə əyləşir*). Bəli, belədir və belə də görək olsun. Mənim bu gecə gördüyüm vəqie də deyir görək belə olsun... Mən kitablardan oxumuşam, cümlə məxələqəllahdan qabaq yaranan lövh və qələmdir. Lövh üzrə cəmi məxluqatın sərgüzəşti yazılıb. Mən yəqin etmişəm, o lövhədə İranın nicasına bais nəsl-Qacar yazılıb. (*Durur ayağa.*) Əvvəl Qacar nəslinin sərkərdəsi mənim babam Fətəli xandır. Fətəli xanın tərəqqisi Qacarın sair-əyanının büxlünü artırıb, ona düşmənlər elədi. İstədilər onun tək oğlu Məhəmməd Hüseyin xanı ki, mənim atam olsun, öldürsünlər. Atam köçəri türkmənlərə pənahlandı və başına qoşun yığıb başladı öz qohum-əqrəbası ilə dava eləməyə. Bu vaxt bir bəlayi-nagahan parlaq şöleyi-ələmsuz tək Əfşar arasında asimana bülənd olub, İranın üstündən adladı. Amma necə ki, qalxmışdı, o növ də enib söndü. Bu şöle Qacar nəslinin bir-birilə etdiyi ədavətə görə Allah tərəfindən göndərilmiş bir bəla idi. O bəlanın adı Nadir idi. Nadir qacarlara kömək durub, mənim atamı məğlub elədi və mən də ki, qardaşım bir yerdə Nadir şahın qardaşı oğlu Ədil şahın əlinə əsir düşdük. Bunun hamısı sirri-

rəbbülaləmin idi. Elə olmasaydı, belə də olmazdı. İndi Nadir də və mənim atamın qatili Kərim xan da ölüblər. Mən həmişə xudavəndi-aləmdən istixasə edərdim, mənə bir mərtəbəyə çatdırsın ki, onlardan ata-babamın qisasını alım. Nə eləyim, arzuma çatmadım. Amma eybi yoxdur. Əgər xudavəndi-aləm kömək elər, onların sümüklərindən qisas alaram.

Cəfərqulu xan (*daxil olur*). Qardaş, yenə nə fikrə gedibsən?

Ağa Məhəmməd xan. Cəfərqulu, sənsən? Yaxına gəl... Nə eləyim, qardaş? Dərd çoxdur, yük ağır. Tədbirsiz, fikirsiz iş olmaz.

Cəfərqulu xan. Sən həmişə deyirsən ki, İranın nicatına görə nəqli-Qacar olsun. Amma...

Ağa Məhəmməd xan. Bəli, belədir və bu mənim yəqinimdir və bu gecə gördüyüm vəqifə də buna sübutdur. Gördüm bir böyük yaralı bədən düşüb və mənə o bədənə üstünə həkim çağırıblar. Əlimi bədənə çəkən tək cəmi yaraları sağaldı, durdu ayağa. Qardaş, yəqin elə ki, o bədən İrandır.

Cəfərqulu xan. İnşallah, belə də olacaq. Amma Qacardan bir qasid gəlib, yaman xəbərlər gətirib.

Ağa Məhəmməd xan. Nə xəbər?

Cəfərqulu xan. Bizim öz qardaşlarımız Rzaqulu xan və Mür-təzaqulu xan çox böyük qoşun yığıb bizim üstümüzdə gəlirlər. Buna təbdir lazımdır. Mür-təzaqulu xan hətta adını şah qoyubdur. Doğrudan, mən, qardaşlarım Mustafa və Əliqulu və sairə sənənin yanında olan sərkərdələr sənənin yolunda baş və candan keçmişik, amma, qardaş, azıq.

Ağa Məhəmməd xan. Eybi yoxdur, Allah bizə köməkdir. Qüvvət çoxluqda olmaz, tədbirlə, qeyrət və namusla olar. Get Mustafa xanı, Əliqulu xanı və sərkərdələri buraya çağır. Çox azlar çox çoxlara qalib olublar. Az olub şir olmaq çox olub tülkü olmaqdan məsləhətdir. (*Cəfərqulu xan gedir.*) İşin qabağa getməyi üçün, əvvəl, vacib dost qazanmaqdır. Bu da mümkündür, peşkəşlər verməklə və bir para lazım adamlarla keçmişdə olmuş ədavəti yaddan çıxartmaqla. Nə qədər düş-mən zəif də olsa, əvvəl sülh təklifi lazımdır və sülhlə qurtaran ədavət, düşməni dost edə bilər. Mən camaatın qırılmağına heç vədə riza vermərəm. Amma vaxta ki, düşmən möhkəm durdu və ya camaat rugər-dan oldu, mənim qəzəbimin intihası olmaz. Beşikdə mələr uşaqlara-dək qırdırsam yenə ürəyim soyumaz.

Cəfərqulu xan, Mustafa xan, Əli qulu xan və sərkərdələr daxil olurlar.

Həzərat, sizə məlumdur, Qacardan qasid gəlib və mənim qardaşlarım Rzaqulu xan və Mürtəzaqulu xan başlarına qoşun yığıb, istəyirlər mənimlə dava etsinlər. İndi fikriniz nədir? Bizim qoşunumuz azdır, amma qeyrətimiz çoxdur. Əgər axıradək çalışacaqsınız, açıq deyin, mən də öz təklifimi bilim.

Cəfərqulu xan (*yeriyir qabağa*). Qardaş, mən balaca vaxtımdan səninlə bir yerdə qəm yoldaşı olmuşam. Bizim ikimizi qəm yükünə cüt qoşub, boyunduruğun hər başını birimizin boynuna qoyublar. Atamızın qoşunu tərk olub balü pəri qırılardan sonra, bir yerdə Ədil şaha əsir olmuşuq. İndi də bu canı qoymuşam sənin yolunda. Nə qədər qolumda qüvvət var, qılınc vurmağa hazıram. Əgər cümlə qoşunum qırıla, öluncə sənin yolunda tək dava eləyəcəyəm.

Ağa Məhəmməd xan. Mərhəba, qardaşım! Gəl alnından öpüm. Allah səni məndən ayırmasın. (*Cəfərqulu xanın alnından öpür.*)

Mustafa xan. Qardaş, doğrudur, Cəfərqulu hər barədə sənə məndən artıq ixlas göstərüb. Bain-həmə mən də və mənim üstümdəki qoşun da, hamımız özümüzü sənə qurban demişik. Ümidini Allaha bağla, inşallah, fəth bizlə olar.

Əliqulu xan. Qardaş, məni Allah təqdir tərəfdən mərhum edib. Mənim ürəyim sözlə doludur. Amma ürəyimdəki sözləri dillə demək qabiliyyəti məndə yoxdur. Mənim sənə olan ixlasımı və qoşunumun nə payədə sənin yolunda canından keçməyini dillə deməyi bacarmıram. İnşallah, dava vaxtı qardaşın Əliqulu xanı və onun qoşununu görərsən.

Sərkərdələrdən biri (*qabağa yeriyib*). Xan! Biz üç nəfər şəxs, hər birimiz Qacarı bir qəbiləsinin sərkərdəsi hesab olunuruq. Bizim babalarımız həmişə sizin mərhum babanız Fətəli xanın qulluğunda olublar. Bizim atalarımız sizin atanız mərhum Məhəmmədhüseyn xanla bir yerdə dava eləyiblər. Mənim atam şirazlı Kərim xanla dava eləyib, Məhəmmədhüseyn xanın qabağında özünü qurban eləyib. Biz bu növ şəxslərin nəslindənik. Necə ki, ata-babalarımız sizin atanızın və babalarınızın qulluğunda çalışıblar, elə də özümüz və qoşunumuz sizlə bir yerdə ölənədek hazırıq.

Ağa Məhəmməd xan. Həzərat, and olsun Məhəmmədhüseyn xanın qəbrinə və bu əziz qardaşlarımın canına, mən öz şəxsi qərəzim üçün çalışmıram. Mən İranın dərdindən ötrü çalışıram. Özünüz görürsünüz, məmləkət parça-parça olub, hər şəhərdə bir padşah əmələ

gəlib. Gürcüstan valisi İrakli bir yandan Rusiya dövləti ilə irsal-mərsulə girib, istəyir müstəqil padşah olsun. Qarabağda İbrahim xan həmçinin İrandan ayrılmaq istəyir. Cavad xan gəncəli, Mustafa xan irəvanlı həmçinin. Məgər bunu Allah götürər? Görün boynuma nə ağır yük götürmüşəm.

Sərkərdə. Allah gözəl niyyətin yarındır. İnşallah, məramına çatarsınız və Qacar nəslinin adı salhasal tarixlərdə söylənər.

Ağa Məhəmməd xan. İndi bir neçə kəlmə söz deməliyəm. Qulaq asın və cəmi qoşun əhlinə də yetirin. Ta hamı Qacar mənim ürəyimdən xəbərdar olsun.

Sərkərdələr. Buyurun, xan.

Ağa Məhəmməd xan. Budur ucadan deyirəm, ta mənim sözlərimi dünya eşitsin. Mən Ağa Məhəmməd xan Qacar, açıq və aydın, bu gündən məlum edirəm ki, hər kəslə indiyədək ədavətim vardı, o ədavəti burada ürəyimdən çıxardıram. Heç kəslə və heç vaxt düşmənçilik etməyəcəyəm, ta düşmənçilik görməyəm. Ələlxüsus Qacar nəslindən hər kəslə keçmişdə ədavətim olub, burada yaddan çıxardıram. Mənim ata-babamı düşmən əlinə verib öldürməklərinə bais olanların və mənim özümün düşmən əlində bir halda şikəst olmağa bais olanların ki, ən ədna gədanın mənə yazığı gəlir, hamısının ədavətini qəlbimdən çıxardıram. Mənim bu sözlərimi yazın mənim üstümə hücum edən qardaşlarıma və onların başına cəm olan qoşuna. Bilsinlər ki, davadan sonra yetim qalmış uşaqların ah və naləsi, dul qalmış övrətlərin bəd duası kimin üstünə töküləcək və Qacar nəslə dostu ilə düşməni tanısin.

Sərkərdə. Belə qəlbin sahibinin qabağında ölmək bir ləzzətdir.

Cəfərqulu xan. Qardaş, sən bu sözlərin mənim ümidimi birə on artırdı. Əgər bu sözlər gedib bizim qardaşlarımızın və qoşunlarının qulağına yetişsə, yəqin elə ki, qoşunun əksəri bizə tərəf dönəcək.

Mustafa xan. Qardaş, mən səni bu ürəyin sahibi bilmirdim. İndi yəqin etdim ki, mərdanə imişsən. Mərdanə qardaş qabağında yüz dəfə ölüb diriləsən, yenə azdır. (*Sərkərdələrə*) Həzərat, durmaq məqamı deyil, gedək, qoşunu hazırlayaq.

Ağa Məhəmməd xan. Gedin, Allah yar olsun. (*Cəfərqulu xan, Mustafa xan, Əliqulu xan və sərkərdələr gedirlər.*) İlahi, parça-parça olmuş, neçə yerdən ölümçül yaralanmış İrani bəlalardan mühafizə elə.

İKİNCİ NİMMƏCLİS

Mürtəzaqulu xan Qacarın çadırları. Pərdə qalxanda top-tüfəng səsi gəlir.

Mürtəzaqulu xan (*uca yerdən baxır.*) Afərin, Qacar igidləri! Hər biri bir şir-jəyan tək dava edirlər. Axır mənim də bəxtimin çırağı yanacaq. Dörd ildir bu insana oxşamayan xacə, cahanı mənim başıma təng edib. Nə qədər qoşun qırılıb, camaat istitaətdən düşüb. Mustafa xan mən tərəfə keçib. Bir Cəfərqulu xanın köməyi ilə, Ağa Məhəmməd mənim müqabilimdə indiyədək davam edib. Nə olardı, Allah Cəfərqulu xanın üreyinə insaf salaydı, öz mənfəətini anlayıb Ağa Məhəmməddən əl çəkəydi. (*Gurultu artır.*) Vuruşun, qoçaqlarım! Vuruşun, şirlərim! Vuruşun, pələnglərim! Əgər İran ixtiyarı əlimə keçər, sizin sərkərdələrinizi və özünüzü dünya malından qəni edərim. Amma əgər Ağa Məhəmməd əsir olub əlimə keçə, and olsun Allaha, ona bir elə tənbeh edəcəyəm ki, min baş kəsmiş cəllad ağlasın... Budur, bir atlı sürətlə gəlir. Görəsən, nə xəbərdir? Xudaya, sən xeyir elə... Atlının dalınca bir neçə atlı, bir nəfəri əhatə edib gətirirlər... İnşallah xeyirdir, inşallah xeyirdir. (*Enir aşağı*)

Qasid (*daxil olur.*) Xan sağ olsun, müjdəmi ver!

Mürtəzaqulu xan. Tez ol, de görüm, nə xəbər gətiribsən?

Qasid. Xan, qurbanın olum, nəfəsim gəlmir, belə Ağa Məhəmməd xan, Ağa Məhəmməd xan!..

Mürtəzaqulu xan. Nə olub? Ağa Məhəmməd xanı öldürüblər nədir, de görüm?

Qasid. Yox... Öldürməyiblər...

Mürtəzaqulu xan. Öldürməyiblər, bəs nə olub, niyə müjdə istəyirsən.

Qasid. Əsir ediblər! Budur, qolu bağlı gətirirlər.

Mürtəzaqulu xan. İlahi, mərhəmətinə gündə min şükür! (*Qasidə*) Tut, bu sənin müjdən. (*Bir kisə pul verir.*) Buradan get fərraşbaşının yanına. Deginən sənin adını fərraşlar cümləsindən yazsın.

Qasid. Allah xanın iltifatını artıq eləsin. (*İstəyir getsin.*)

Mürtəzaqulu xan. Dayan bir az, getmə! De görüm Cəfərqulu xan nə qayırır? Məgər dava etməkdən yorulmayıb?

Qasid. Xeyir, xan. Biz belə güman elədik ki, Ağa Məhəmməd xanın əsir olmağı onun qol-qanadını qıracaq. Amma qardaşı tutulan-

dan sonra Cəfərqulu xan ikiqat şiddətlə davaya girişdi. Əsirlərin nağıl etməklərinə görə Cəfərqulu xan deyir, əgər qılınc vura-vura gedib qardaşımı düşmən əlindən qurtarmasam, öz xəncərimlə özümü həlak edəcəyəm.

Mürtəzaqulu xan. Qulaq asma, naxoş öləndən qabaq işıq verər. Cəfərqulu xan haləti-nəzddədir. İnşallah, onu da qolu bağlı götürərlər və o gələndək də qardaşı barəsində təbdir olunar... Sən get. (*Qasid baş əyib gedir.*) Nə gözəl oldu! İnşallah, Cəfərqulu da qardaşının halətinə düşər və gəlib qardaşını ölmüş görər. Onda mən... ona buyuraram ki, əhdinə vəfa etsin, öz xəncəri ilə özünü öldürsün. Gözəl divandır! (*Bir neçə nəfər, əzon cümlə Mustafa xan Ağə Məhəmməd xanı gətirirlər.*) Qardaş! Xoş gördük. Eşidibsən:

Hər on köhtər ki, ba mehtər sitizəd
Çinan üftəd ki, hərgiz bər nəxizəd!¹

Məgər bu gündən ötrü mənimlə dava edirdin? Məgər bu sifətlə padşahlıq arzusuna düşmüşdün? Heç bir aynaya baxıbsan? Məgər xətti-səltənət meymun yeridir? Sən bilirsən ki, padşaha züllülləhi-fil-ərz deyirlər? Məgər Allah kölgəsi sənəin tək olar? Sən yəqin edibsən ki, İranın nicatı Qacar əlindədir! Amma indi öz halətinə bax. Qızmış şir tək dava edən qoşuna da bax, mənə də. Gör İranın nicatı hansı Qacar əlindədir.

Ağə Məhəmməd xan. Qardaş, mən nə qədər sənəinlə dava edirdim, sənəin düşmənin idim. İndi mən qolu bağlı əsirəm, məndən heç kəsə bu saat ziyan dəyməz. Ona görə mənə düşmənin adı qoymaq olmaz. Əsir qonaqdır. Qonağa rişxənd etmək mərd sifəti deyil. Sən padşahlıq fikrinə düşübsən, amma namərd padşah ola bilməz. Məni öldürəcəksən, öldür. Amma nə qədər Cəfərqulunun qolu qılınc vurmaqdan yorulmayıb, padşahlıq fikrini yaddan çıxart.

Mustafa xan (*irəli yeriyir*). Çox da sən qardaşın Cəfərquluya xatircəm olma. Sənəin Cəfərqulu tək qardaşın varsa, Mürtəzaqulu xanın da mənim tək və Rzaqulu xan tək qardaşları var. Ölüncə vuruşmağa hazırıq. Necə ki, sənəin vəhşi heyvan tək buraya gətirdim, elə də Cəfərqulunu burada görərsən.

¹ Böyükklə dalaşan kiçik elə yıxılır ki, heç bir vaxt ayağa qalxa bilməz.

Ağa Məhəmməd xan. Bu sözləri mənə də çox deyibsən. Nə qədər mən səndə etibar gördüm, bir elə də Mürtəzaqulu xan görər.

Mürtəzaqulu xan. Mustafa, qardaş, afərin sənə və sənəin şücaətinə! Bu gətirdiyin heyvanın tənbihi sənə rücu edərəm. İstəyirsən gözlərini çıxart, istəyirsən başını kəsdir.

Mustafa xan. Mən burada öz Allahımla əhd eləyirəm, gərək Cəfərqulu xanı da əsir edəm. Əvvəl bunun gözlərinin qabağında onun başını kəsəm və sonra bunun gözlərini çıxardam. Buna ondan böyük tənbiş ola bilməz. Hər kişiye Allah dünyada iki böyük nemət verib: biri onun kişiliyidir və biri də onun gözləri. Əvvəlinci nemətdən bunu Ədil şah məhrum edib, ikincisindən də mən məhrum edərəm.

Ağa Məhəmməd xan. Hər nə edəcəksən et. Yazılan yazılıb.

Mürtəzaqulu xan. Səni bu halətdə görəndə mən yazılanı oxudum.

Mustafa xan. Fərraş! Get kündə gətir və yaxşı təzə kündə. (*Fərraş gedir.*) Sən padşahsan, gərək sənəin ayağına padşaha layiq kündə vurula. (*Kündəni gətirirlər.*) Salın bunun ayaqlarına. Kündənin tozunu silin, padşahın libası bulanmasın.

Ağa Məhəmməd xanın ayaqlarını salırlar kündəyə.

Qasid (*daxil olur*). Xan, nə durubsan, evimiz yıxıldı, qoşunumuzun yarısı tərək oldu! Yerdə qalanın bir hissəsi Cəfərqulu xan tərəfə keçdi və qalanı pərakəndə olub hərəsi bir yana qaçdı. Rzaqulu xan əsir olub, keçib Cəfərqulu xanın əlinə.

Mürtəzaqulu xan. Oğlan, nə danışırısan?! Deginən bu saat atları çəksinlər. Mustafa, qardaşım, qeyrət günüdür, gəl dalımca. İndi gərək mən özüm meydana çıxam, yoxsa axır günümüzdür! (*Tez çıxır.*)

Mustafa xan. Bu əsiri burada saxlayın! (*Öz-özünə.*) Mən də atlanım, sonra fikir edərəm, qoşuna gedim, ya bir ayrı yerə. (*Tez çıxır.*)

Ağa Məhəmməd xan. Pərvərdigara, səni öz cəlalına and verirəm, Cəfərqulunu tezliklə mənə salamat yetir.

Şeypur səsi gəlir. Ağa Məhəmməd xanın qarovulları qaçırlar.

Cəfərqulu xan (*sərkərdələrlə daxil olur*). Pərvərdigara, sənə şükür, qardaşımı salamat tapdım! (*Kündəni ayağından açır.*) Qardaş, gəl qucaqlaşaq. Şükür olsun xudavəndi-ələmin cəlalına ki, dörd il əziyyət və məşəqqətdən sonra fəth bizlə oldu. İndi cəmi Qacar sənəin ayağının altındadır. Bu dava cəmi Qacar nəslini bir adam tək eləyib və o adam

da məxsusdur sən Ağə Məhəmməd xana. Camaat ittihadı ilə padşahlıq da edə bilərsən və mən də həmişə sənə qabağında nökrə varam.

Ağə Məhəmməd xan (*Cəfərqulu xanın boynunu qucaqlayıb*). Qolumun qüvvəti, belimin dayağı qardaşım! Allah sənə mənə çox görməsin!

Cəfərqulu xan. Rzaqulu xanı buraya gətirin.

Rzaqulu xanı gətirirlər.

Ağə Məhəmməd xan. Rzaqulu! Sən nə cürət edib mənim müqabilimə qoşun çıxartdırdın, məgər bu gündən qorxmurdun? Mən sənə o tənbehi eləyəcəyəm ki, sənə adəşın Rzaqulu xan Mirzəyə oldu. Aparın, bunun iki gözələrini də çıxardın!

Rzaqulu xanı aparırlar.

Cəfərqulu xan. Qardaş, buyur bu təllin üstünə çıx. Qoşun əhli sənə ziyarət eləsin, yoxsa hamı sənə ölmüş bilir.

Ağə Məhəmməd xan. Əlbəttə lazımdır. Gəl, qardaş, dalımca.

İkisi də çıxırlar təllin üstünə.

Cəfərqulu xan. Camaat! Budur sizin sərkərdəniz, xudavəndi-ələmin köməyi ilə sağ və salamat, gözünüzün qabağında. (*Ağə Məhəmməd xana*) Qardaş! Bir bu səhranı tutan qoşuna tamaşa elə. Düzlərdə otları, göydə ulduzları, meşələrdə ağacları sanamaq mümkündür, amma Qacar qoşununu sanamaq mümkün deyil. Bu qoşun hamısı mənim itaətimdədir və mən də sənə itaətində. Mən sənə qabağında indiyədək dava eləmişəm və bundan sonra nə qədər qolumda qüvvət və sənəmdə nəfəs var, yenə bu qoşunla bir yerdə sənə uğrunda çalışmağa amadə varam. Mən Qacar nəslinin gözünün qabağında sənə ərəbi beyət eləmək istəyirəm. Ərəb bir vədə beyət eləyəndə ki, əlini verdi, yəqin vəfa eləyəcək. Mən də bu təllin üstündə bu sağ əlimi verirəm sənə. (*Əl verir.*) Bil və xatircəm ol ki, nə mənədən və nə mənim qoşunundan heç vədə sənə xəyanət olmayacaq.

Ağə Məhəmməd xan. Mərhəba, qardaş! Mərhəba!

Enirlər aşağı, bu halda bir sərkərdə bir neçə əsir gətirir.

Cəfərqulu xan. Bunlar nə əsirdirlər?

Sərkərdə. Mürtəzaqulu xanın müqərrəb atlılarındanırlar. Onunla bir yerdə qaçırdılar. Qovduq, özünü tuta bilmədik, atlılarını ələ keçirdik.

Cəfərqulu xan (*əsirlərdən birinə*). Bu saat de görüm, Mürtezəqulu xan və Mustafa xan necə oldular? Vay sənin halına əgər yalan deyəsən! Amma doğrusunu desən, səni azad eləyəcəyəm.

Əsir. Xan sağ olsun, elə ki bizim qoşun pərakəndə oldu və Rzaqulu xan əsir düşdü, o vədə Mürtezəqulu xan bizlə bərabər atlanıb qoşunun içində çapdı. Nə qədər qışqırdı, nəre vurdu, qoşun kar görə bilmədi. Axırda özünü də atının başını çevirib qaçdı. Gərək Məşhəd tərəfə qaçmış olar.

Ağa Məhəmməd xan. Bəs mənim namərd qardaşım Mustafa xan?

Əsir. Mustafa xan axırda heç dava meydanında görünmədi. Belə danışdılar ki, qoşununu məğlub olmağını eşidən tək atını minib o qaçandır qaçır. Deyirmiş ki, Rusiya torpağına qaçacağam.

Ağa Məhəmməd xan. Mən bu əsiri azad elədim açın qolunu. (*Cəfərqulu xana*) Qardaş, sənin dövlətindən cəmi Qacar birləşib. Bundan sonra fursəti fəvt eləmək lazım deyil. Gərək birləşmiş qoşunun gücü ilə üzümüzə bağlı yolları açaq. İsfəhan hökmdarı Əlimərdan xan ölüb və yerində oğlu qalıbdır ki, bəşüurun biridir. Lazımdır qoşuna bir neçə vaxt rahatlıq verib, İsfəhan üstünə gedək, ta Farsistanı özümüzə tabe edək.

Cəfərqulu xan. Çox gözəl fikirdir. (*Gülür.*) Ümidvaram ki, Cəfər xan əvəzində Cəfərqulu xan əyləşə.

Ağa Məhəmməd xan. Gözüm üstə... Qardaş, necə ki məlum oldu, dəxi Qacardan bizə düşmən qalmadı. İndi mən istəyirəm qoşun əhlinə indiyədək ürəyimdə saxladığım axır sözümü deyim... Gəl, qardaş, təllin üstünə. Əliqulu, sən də gəl.

Çıxırlar təllin üstünə.

Cəfərqulu xan. Camaat, xamuş olun, Ağa Məhəmməd xan söz demək istəyir.

Ağa Məhəmməd xan. Ey buraya cəm olan Qacar qoşunları! Ey mənim qardaşlarım, dostlarım, əzizlərim və ey nəsl-i-Qacarin qəyur sərkərdələri, cavanları! Bilin və agah olun ki, bu gündən tarixi-Qacarinin əvvəl səhifəsinin bismillahi yazıldı. O bismillahi mən deyirəm və dalınca sizə məlum edirəm ki, mənim Ağa Məhəmməd şah Qacar, Maliki-bil-istiqlali-küll-i-məmaliki-məhruseyi-İran! Bu gündən haman səltənəti-İranı alıram əlimə və ümidvar oluram ki, bu qoşunun

köməyi ilə Qacar nəslə həmişə təxtil-səltənəti-İranini müzəyyən edə. Necə ki siz Qacar taifəsi birləşibsiniz, elə də sizin köməyinizlə parça-parça əllərdə qalmış İran, inşallah, birləşəcək. Allahın tövfiqinə və sizin köməyinizə bel bağlayıb, ağır yollara qədəm qoyuram.

Cəfərqulu xan (*dizi üstə çökür*). Qibleyi-ələm, əvvəl sənə beyət edən mən və məni istəyən qoşun!

Əliqulu xan. Qardaş, səltənətin mübarək olsun!

Sərkərdələr (*ucadan*). Payəndə bad¹ Ağa Məhəmməd şah Qacar!

Qoşundan səs gəlir. Payəndə bad Ağa Məhəmməd şah Qacar!

PƏRDƏ

¹ Var olsun.

İKİNCİ MƏCLİS

ƏHLİ-MƏCLİS

Ağa Məhəmməd şah Qacar
Cəfərqulu xan } onun qardaşları
Əliqulu xan }
Hacı İbrahim xan – vəzir
Mirzə Cəfər xan – eşik ağası
Əlifxan Əfşar
Üç nəfər sərkərdə, qulam və fərtaşlar

ƏVVƏLİNCİ NİMMƏCLİS

Tehran. Ağa Məhəmməd şah Qacarın evi. Şah xətt üstündə əyləşib, yanında vəzir Hacı İbrahim xan.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Şükür olsun Allahın cəlalına ki, Farsistana qalib olduq. Mən bunu yəqin etmişdim ki, Əlimurad xanın oğlu Cəfər xan Qacar qoşunun qabağında davam edib İsfəhanda oturma bilməyəcək. Belə də oldu və şükür olsun Allaha ki, İsfəhan torpağına davasız malik olduq. Bunu da bilginən, Hacı İbrahim xan, mən dəxi Mazandarana qayıtmayacağam. Mənim fikrim Tehranın qələsini möhkəmləşdirib, Tehranı həmişəlik, İsfəhan əvəzinə İrana paytaxt etməkdir. Tehranın köçəri türk tayfalarının yaxınlığında olması çox şərtdir. Mən bilirəm ki, buranın paytaxt olması həmişəlik farsla türk arasında ədavətə bais olacaq. Amma bu ədavət ancaq ürəkdə qalıb, nəticə verməyəcək, çünki mən farsları da, türkləri də lazımınca tanıyıram.

Hacı İbrahim xan. Qibleyi-aləm, belə deyirlər ki, Cəfər xan hərçənd İsfəhandan qaçıb, amma başına qoşun cəm etməyə məşğuldur.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Fikir etmə, Hacı İbrahim xan, bunlar hamısı xəyali-xəmdir. Fars firqələrinin sərkərdələri heç vədə Cəfər xanın baydağının altına gəlməzlər ta ondan bir kəramət görməyələr. Onlar hər biri bir iddiaya düşüb gözləyəcəklər ki, qacarlarla zəndilərin arasına bir qılı-qal düşsün. Ta ortalığa girib məramlarına

çatsınlar. Amma Əli xan Əfşar ki, böyük qoşunla gəlib Tehran ətrafında düşüb və padşahlıq arzusundadır, onunla dava çətin olacaq. (*Mirzə Cəfər xan daxil olur.*) Mirzə! Nə xəbərlə gəldin?

Mirzə Cəfər xan. Qibleyi-aləm, budur, sübhədən indiyədək göftgudur. Söhbət axır bu yerə yetdi ki, Əli xan Əfşar bizim hər bir təklifimizi mən etdi: – bizim aramızda kəskin qılıncdan və iti nizədən başqa vasitə ola bilməz, – deyib, öz qoşununa tərəf müraciət etdi.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Qoşunlar ki, rubəru durublar?

Mirzə Cəfər xan. Bəli, qurban. Qacar qoşunu bir işarəyə məəttəldir ki, cəmi Əli xanın qoşununu bir türfətüleyində nabud eləsin. Əli xan özündən çox müştəbihdir və onun qürurla danışib getməyi sərkərdələri və ələlxüsüs Əliqulu xanı halətdən çıxardıb. Hamısının hirsdən gözləri qızarıb. Təzə kəməndə keçmiş xam ərəb atı tək özlərini yeyirlər. Qibleyi-aləm, mən qoca Mirzə Cəfərin qeyrəti qəbul etmir ki, sən tək qəvi padşahın müqabilində Əli xan Əfşar tək adam cürət edib söz danışsın. Qibleyi-aləm! İzin ver qoşuna, qabaqca qılınc vuran mən qoca olaram. Ax, haradan alım Cəfərqulu xanı!

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Səbr et, Mirzə Cəfər xan. Sən tədbirli kişisən, belə danışmaq sənə şayistə deyil. Hər bir düşmənin müqabilinə qoşunla getsən, axırda qoşunsuz qalarsan. Dava var qılınc-la qurtarar, dava var dillə. Əvvəl dil, sonra qılınc qoşunu mənə lazımdır. Mən Əli xanla dava etməyəcəyəm. Gəl əyləş, kağız, qələm götür, mən nə desəm yaz. (*Mirzə Cəfər xan əyləşib, kağız və qələm götürür.*) Yaz: Şahənşahi-İran Ağa Məhəmməd şah Qacar tərəfindən Əfşarın qəyur sərkərdələri ilə qoşunlarına! Əfşar qoşununun Qacar üstünə gəlməyini fikir etdikcə, mənim ürəyim qana dönür. Mənim səltənətimdən, cəlalımdan, şövkətimdən artıq İranın xoşbəxtliyidir. Amma iki türk tayfasının rubəru durub bir-birinin qanını tökməyi İranın tənəzzülünə səbəb olar və onun düşməninə ayaqlandırar. Mən heç mane deyiləm ki, Əfşar tayfası öz sərkərdələrinin təht-rəyasətində rahat dolanıb, özlərindən mənfəətbərdar olalar. Ancaq ürekdən əfşarlarla qacarların birləşib ümumi düşmənin dəfinə çalışmaqlarını arzu edirəm. Qurtardın? Ver buraya. (*Qol çəkir.*) Bu kağızı götürüb çaparsan qoşuna, verərsən Əliqulu xana, deyərsən, sərkərdələrindən bir neçəsini götürsün, getsin. Əli xanın qoşununun müqabilində durub oxusun. Ümidvaram ki, bu kağız nəticə verə. Dayanma!

Mirzə Cəfər xan gedir.

Hacı İbrahim xan. Qibleyi-aləm, bu çox böyük təbdir idi ki, sizdən sadir oldu. Afərin belə tədbirə!

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Dünyada iki adam məni hələ-kətdən qurtarıb, biri qardaşım Cəfərqulu xan və biri də bu Mirzə Cəfər. Mən Kərim xanın yanında olan vaxt onun qardaşı Hüseynəli xan xahiş etmişdi ki, Mazandaran əhlini Kərim xanın üzünə ağ elətsin. Kərim xan mənə qoşun verib qardaşının müqabilinə göndərmək istəyirdi. Amma Mirzə Cəfər mane oldu. Məni göndərmədilər. Sən belə güman etmə ki, Mirzə Cəfərin mənə məhəbbəti var idi. Xeyr, onu vadar edən öz ağasına olan kəsreti-ixlası idi. Mirzə Cəfər yəqin eləmişdi, əgər mən Mazandarana gəlsəm, yəqin Hüseynəli xanla birləşəcəyəm. Bunu da bil ki, əgər mən o vədə baş qovzasaydım, Kərim xanda o qədər zor var idi ki, məni az zamanda fəvt edərdi. Odur ki, mən bu kişini əziz tuturam və özümə söz vermişəm ki, heç vədə Mirzə Cəfərin və onun xişü əqvamının üstündən nəzərimi kəsməyim.

Hacı İbrahim xan. Qibleyi-aləm, səbəb nə oldu ki, siz Cəfərqulu xan tək pəhləvanın qəlbinə dəydiniz? Qəzəbiniz tutmasın qibleyi-aləm ki, belə cəsərət edib soruşuram. Siz ki, ona İsfəhan hökumətini vədə vermişdiniz, nə səbəbə Mazandarana göndərdiniz?

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Məsləhət belə oldu.

Hacı İbrahim xan. Məgər İsfəhana ondan layiq hakim tapacaqsınız?

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Ondan layiq tapılmaz, ancaq burada bir sirr var ki, açə bilmirəm.

Hacı İbrahim xan. Qibleyi-aləm, məgər mən sizin qəzəbinizə düşər olmuşam? Buyurun belə olan surətdə cəllad mənim boynumu vursun. Mən dəxi zindəganlıq eləmək istəmirəm. İndiyədək mən şahın mübarək ağzından belə ləfz eşitməmişdim. Siz bilirsiniz ki, bu sirri daşa deyəsiniz daş camaata danışa bilər, amma mən Hacı İbrahim daşdan möhkəməm. (*Baş əyib çıxır.*)

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Hacı İbrahim, deyəsən, incidi. Eybi yoxdur, könlünü alaram. Axır mən ona, necə deyim ki, Cəfərqulu xandan qorxuram. Mən o vədə şəkkə düşdüm ki, Baba xanı vəliəhd təyin edəndə əvvəl beyət edən Cəfərqulu xan oldu. Mən, doğrudur, ona İsfəhan hökumətini vədə vermişdim. Amma mən necə bu vədəyə əməl edim? Mənim nə qədər qoşunum var, hamısı Cəfərqulu xanı ata tək istəyir. Deyə bilərəm ki, qoşun onu məndən artıq istəyir. Əgər xahiş

edə, qoşunun hamısını mənim üzümə durquza bilər. Necə ki, mənim qolumdan tutub, təxti-səltənətdə əyləşdirdi, həmçinin qolumdan tutub, endirib özü əyləşə bilər. Mən necə ona, İran padşahlarının paytaxtı olmuş İsfəhanın hökumətini verim? Mən ona Mazandaran hökumətini vermişəm, gedib əyləşib orada, olub güşənişin. Nə hökumətə şüru eləyir, nə çağırırım gəlir, nə yazdığım kağızlara cavab verir. Bu da məni daha artıq təşvişə salıb. Cəfərqulu mənə ərəbi beyət eləyib, ola bilər ki, mənim üzümə ağ olmasın, amma mənim varisimə rahatlıq verməyəcək. Bu mənim yəqinimdir. İndidən tədbir lazımdır: əlacivəqiə piş əz vüqu, bayəd kərd¹. (*Çağırır.*) Qulam. (*Qulam girir.*) Hacı İbrahim xan buraya çağır. (*Qulam çıxır.*) Hacı İbrahim xan təbdirli vəzirdir, lazımlı vəzirdir. (*Hacı İbrahim xan daxil olur.*) Hacı, deyəsən məndən rəncidə xatir oldun?

Hacı İbrahim xan. Qibleyi-aləm, mən nəkarəyəm, sizdən rəncidə xatir olmağı xəyalımdan da keçirə biləm. Mən hələ o mərtəbədə özümdən müştəbeh olmamışam.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Sən çıxandan sonra mən fikir elədim. Həqiqət, mən Cəfərqulu xan haqqında zülm eləmişəm, onun-tək qardaşın ürəyinə dəymək zəhi nainsafılıqdır. Mən indi öz əməlimdən peşman olub, qət etmişəm ki, Cəfərqulu xanı çağırıb, göndərim İsfəhana.

Hacı İbrahim xan. Qibleyi-aləm, bağışlayın, yenə cəsəret eləyirəm. Siz indiyədək Cəfərqulu xana neçə sifarişlər edibsiniz, neçə kağız yazıbsınız, heç birisinə cavab verməyib. Qorxuram indi də gəlməyə.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. İndi mən onu ayrı yolla çağıraram. Mən bilirəm, Cəfərqulu xan anasının xatirini çox istəyir. Bu saat sən get Cəfərqulunun anasının yanına, deyinən, şah ondan xahiş edir ki, özü zəhmət çəkib Mazandarana getsin. Əvvəl Cəfərqulu xana mənim dilimdən salam yetirsin və desin ki, mən öz əməlimdən peşman olub, onu İsfəhana hakim təyin etdim. Və mənim əziz qardaşımdan təvəqqe etsin ki, İsfəhandan qabaq Tehrana gəlsin, bir görüşək. Çünki könlüm onu çox istəyir və bir də İsfəhan barəsində bir para vacib məsələlərin müzakirəsi vacibdir.

Hacı İbrahim xan. Bu tədbir İranın dəxi də tərəqqisinə bais olacaq. Mürəxxəs olur. (*Çıxır.*)

¹ Baş verə biləcək vəqiənin əlacını baş verməzdən əvvəl etmək lazımdır.

Mirzə Cəfər xan (*daxil olur*). Qibleyi-aləm. Afərin tədbirə, necə ki, qibleyi-aləm hökm etmişdi, Əliqulu xan sərkərdələrdən iki nəfəri və məni götürüb yeridi Əli xanın qoşununa tərəf. Qoşunun müqabilində durub kağızı uca sövtlə oxudu. Kağız qurtaran tək Əli xanın sərkərdələri və qoşunu səs-səsə verib dedilər ki, Əliqulu xan, biz sənə tabeyik və nə qədər qəvi düşmən müqabilinə aparsan, baş və canla dalınca getməyə hazırıq. Amma qacarlarla biz dava etməyəcəyik. Əli xanın qolu boşaldı. İndi, budur, özü də, sərkərdələri də gəlib qapıda durub, hüzeni-aliyə müşərrəf olmağa izin istəyirlər.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Deyinən buyursunlar.

Mirzə Cəfər xan çıxır. Əli xan Əfşar sərkərdələri ilə daxil olur.

Əli xan Əfşar. Qibleyi-aləm, kamali-ixlas və iradə ilə mən və mənim sərkərdələrim hüzeni-alidən əfv istəyirik. Biz böyük səhvə imişik. Qibleyi-aləmin gözəl məktubunun məzmununu eşidəndən sonra səhvimizi anlayıb çox peşman olub gəlmişik. Mən, mənim ziri-dəstimdə olan sərkərdələr və qoşun, hamımız beyət edirik şahənşahi-İran Ağa Məhəmməd şah Qacara.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Çox məmnunam səndən, Əli xan. Şükür olsun Allaha ki, iki böyük türk taifəsi bir-birinə əl verib, düşməni sərnigun elədi. (*Çağırır.*) Mirzə Cəfər xan! (*Mirzə Cəfər xan daxil olur.*) Əli xana və sərkərdələrinə mənzil ver. Necə ki, padşah qonağına şayistədir hörmət elə buyuruq ver ki, Əli xanın qoşununun hər iyirmi nəfərinə bir qoyun və bir kuzə şərab versinlər. Əli xan, get rahat ol. Sən bundan sonra mənim əzizimsən, əziz sərkərdəm olacaqsan. (*Əli xan sərkərdələri ilə və Mirzə Cəfər gedirlər.*) Bunun da ürəyi mənle düzəlməz, ona görə dəfi vacibdir... Xudavəndi-aləmin fədi-qüdrəti mənim üstümdədir. Böyük düşmənin şərrindən qurtardım, indi qalıb bir para xırda baş qovzayanlar. İran bu saat qaynar qazandır. Məlumdur ki, su qaynayanda onun içindəki nalayiq şeylər üzə çıxıb köpük olar. Həmçinin İrana tabe bir para xanlar bu növdürlər. (*Çağırır.*) Qulam! (*Qulam daxil olur.*) Fərraşbaşıya deyinən, bir adam göndərsin Əliqulu xanı buraya çağırınsın.

Qulam. Qibleyi-aləm, Əliqulu xan gəlib buradadır.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Çağır gəlsin. (*Qulam çıxır.*) Deyirlər, Kirmanda Lütfullah xan baş qovzayı. Ona tənbiş lazımdır. (*Əliqulu xan daxil olur*). Əliqulu! Gərək güclü qoşun götürüb gedəsən

Kirmana. Lütfullah xanın qoşununu tərک edərsən. Əgər qaçıb gizlənsə, Kirmanda daşı daş üstündə qoymazsan. Qoca kişilərə, övrətlərə, südəmər uşaqlara, heç birisinə rəhm etməzsən. Gərək Kirman əhlinə bir divan tutasan ki, cəmi İran titrəsin. Lütfullah xanı və onun qövm-əqrəbasını ələ gətirib hamısını ya qırarsan, ya gözlərini çıxardarsan. Xatircəm oluram ki, tapşırdığımı dürüst əməl edəcəksən.

Əliqulu xan. Padşah hökmü Allah hökmüdür, borcluyam itaət edim. (*Gedir. Hacı İbrahim xan daxil olur.*)

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Necə oldu?

Hacı İbrahim xan. Xanımı razı elədim, sabah yola düşür.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Hacı İbrahim, dəxi dürüst xatircəm oldum, düşmənin qəvisini ələ gətirdim. Allahın köməkliyi ilə az keçər ki, İranda bir nəfərin adı çəkilər və o bir nəfər kimdir? Ağa Məhəmməd şah Qacar!

PƏRDƏ

İKİNCİ NİMMƏCLİS

Tehran. Ağa Məhəmməd şah Qacar öz bargahında əyləşib səndəl üstündə. Hacı İbrahim xan və Mirzə Cəfər xan durublar hüzurda.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Hacı İbrahim xan! Əli xan nə işlə məşğuldur?

Hacı İbrahim xan. Qibleyi-aləm, dünya yadından çıxıb, əyləşib mənzilində, qulluq əmrlərinə məşğuldur.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Padşahlıq fikrindən əl götürüb, ya nə?

Hacı İbrahim xan. Qibleyi-aləm, Əli xan məgər görmür ki, padşahlıq nə müşkül əmdir? Gecə və gündüz gərək ancaq rəiyyət dərdi çəkəsən. Sair dövlətlərlə əlaqə fikrində olasan. Əli xan əyləşib qibleyi-aləmin sayəsində, rütbəsi gün-gündən artır, qoşun onun itaətində, dəxi o nə eləyəcək padşahlığı?

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Səhvдəsən, Hacı İbrahim xan! Bunu sən yəqin et ki, əgər Əli xanın sərkərdələri və qoşunu mənim məktubumu oxuyandan sonra ondan üz çevirməsə idilər, o gəlib itaət

etməzdi. Belə itaət də siddqlə olmaz. Əli xanın ölənədək ürəyində ədavət çıxmıyacaq, sən buna inan! Əli xan ölsə, onun sümükləri və qəbrinin torpağı də mənimlə ədavət eləyəcək. Yəqin bil, belədir.

Hacı İbrahim xan. Qibleyi-aləm, yoxsa Əli xan barəsində bir fikriniz var?

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Mən gecələr yuxu yata bilmirəm və İranın iki düşməni var, onlar yox olmayınca yata da bilməyəcəyəm. Mən o yandan, bu yandan baş qovzayanları demirəm, mən onları düşmən hesab etmirəm. Mən İranın gələcək düşmənlərini deyirəm ki, görək onların hamısı tərək olsun ki, ta öləndə xatircəm ölüm. O düşmənlərini biri Əli xandır və o birisi də bilirsən kimdir. Naçarlıqdan itaətə gələn düşmənlə müdara etmək aqıl iş deyil. Elə düşmənin bilmərrə kökünü kəsmək görək.

Qulam (*daxil olur*). Qibleyi-aləm, Əli xan gəlib fərmayışə mün-təzirdir.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Get, fərğaşaşıya deginən necə ki, buyurmuşam. Əli xanı elə rahat eləsinlər.

Qulam çıxır. Şah qalxır ayağa, qapıya tərəf gəlir. Hacı İbrahim xan və

Mirzə Cəfər bir-birinin üzünə baxırlar. Qapının dalından Əli xanın

səsi gəlir: ay məlunlar! Nə qayıırırsınız? Buraxın mən!

Buraxın mənim qolumu! Ox, ox, ox!..

Ax, habelə ha, habelə ha! Oxay, canım dincəldi. (*Mirzə Cəfər xana.*) Mirzə Cəfər xan, çıx binagüzarlıq et, neçə gün Əli xanı bargahda saxlasınlar və bir şəxs onun gözlərinin çıxdığını bilməsin və əlavə binagüzarlıq edərsən Əli xanın qoşununun bir hissəsini azad eləsinlər və qalanını sair fəvclərə paylasınlar. (*Mirzə Cəfər xan çıxır.*) İkinci düşmənim qalıb, o da bu gün cəzasına çatır. Ax, nə ağır yük imiş padşahlıq!..

Qulam (*daxil olur.*) Qibleyi-aləm, Kərim xan Şirazinin xalılarını və sümüklərini gətiriblər.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Deginən içəri girsinlər! (*Qulam gedir.*) Böyük arzularımın birinə çatdım. (*Xalıları və bir torba sümük gətirirlər.*) Açın xalını! (*Açırlar.*) Çox gözəl xalılardır ha, Hacı İbrahim xan!

Hacı İbrahim xan. Bəli, qurban, çox gözəl xalılardır.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Mən, qədim vaxt yadımdadır, Kərim xanla müqabil oturub dövlət işlərini müzakirə edəndə bir yandan ona gözəl tədbirlər tökdüm və bir yandan və ədavətin kəsərə

tindən xirqəmin altında bıçaq tutub bu xalıları doğrayardım. Əgər biləydim ki, bu xalılar axırda mənim olacaq, məgər mən bunları şikəst edərdim? (*Fərraşlara.*) Götürün xalıları və o sümükləri də aparın mənim yatacaq mənzilimin astanasında basdırın! (*Fərraşlar gedirlər.*) Hacı İbrahim xan, mən dünya ləzzətindən məhrumam. Göydə uçan quşlara, yerdə gəzən heyvanlara, torpaqda məskən tutan qarışqalara müyəssər olan ləzzət mən tək padşaha müyəssər deyil. Amma, hər sübh ki, yerimdən duranda ayaqlarımı Kərim xanın sümüklərinə basaram, ürəyimin yaraları yadımdan çıxar. Nadirin də sümükləri, inşallah gələr.

Mirzə Cəfər xan (*əlində kağız daxil olur*). Qibleyi-aləm, Əliqulu xan Kirmandan kağız göndərüb.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Aç, oxu.

Mirzə Cəfər xan (*oxuyur*). Əlahəzrət şahən-şahi-İran hüzüri-mübarəkliyinə ərz olsun: hökmi-hümayuni-şahanəyə əməl edib üç gün, üç gecə Kirmanı oda və qılınca verdirdim. Axırda Lütfullah xan və onun cəmi əqrəbası ələ keçdilər. Hökmi-şahanəyə görə hamısını öldürtdüm. Kirman əhli izhari-itaət edəndən sonra qoşunu götürüb Tehrana müraciət edirəm. Kəmtərini-əlahəzrət Əliqulu.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Afərin, Əliqulu, xan! Kağız gətirənə, deginən, xələt versinlər! (*Mirzə Cəfər çıxır.*) Qulam! (*Qulam daxil olur.*) Sərkərdələr gəliblər?

Qulam. Bəli, qibleyi-aləm, gəliblər.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Deginən gəlsinlər. (*Qulam çıxır, üç nəfər sərkərdə daxil olur.*) Nə qədər qoşun hazır edibsiz?

Sərkərdə. Qibleyi-aləm, altmış min nəfər atlı və piyada qoşun hazırdır.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. İndi mən sizə məramımı deyim. Gürcüstan valisi qoca İrakli İranı şuriş tutmuş hesab edib, götürüb Rusiya imperatricəsinə yazıbdır ki, necə mənim atam və babalarım həmişə Osmanlı və İran padşahlarının itaətində olublar, mən özümün və övladımın tərəfindən Rusiya padşahlarına itaət edirəm. Əlbəttə, İran şahları qəbul etməzlər ki, Gürcüstan tək vilayət əldən getsin. Ona görə İrakliyə tənbiş lazımdır. Həmçinin Mustafa xan Lənkərani Rusiya imperatricəsinə təəbiyyəət edibdir. Əlavə Şəki, Şirvan, İrəvan, Gəncə və Qarabağ xanları da növbənöv iddialara düşüblər. Mən bu qoşunu cəm etmişəm ki, bu baş qalxızan şəxslərin hamısına məqamlarını tanıdım. Mən sizin və qoşunun rəşadətinə xatircəməm.

Sərkərdə. Qibleyi-aləm, baş və canla hazırıq.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Qoşun üç dəstə olacaq. Bir dəstəsi Şəki və Dağıstan tərəfinə və bir dəstəsini də özüm götürüb Qarabağ üstünə aparacağam. Gərək Əliqulu xan Kirmandan qayıdan tək yola düşək. Gedin, öz işinizə məşğul olun. Qoşun əhlinə məndən salam yetirin.

Sərkərdələr baş əyib çıxırlar.

Qulam (*daxil olur*). Qibleyi-aləm, Cəfərqulu xan hüsuruna izin istəyir.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Gəlsin, gəlsin. (*Cəfərqulu xan daxil olub baş əyir.*) Qardaş, yaxın gəl, bəs axşam Tehrana varid olub, indi niyə mənim yanıma gəlibsən?

Cəfərqulu xan. Yornuq idim, qibleyi-aləm, əfv edəsən.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Eybi yoxdur, qardaş, yaxın gəl. (*Cəfərqulu xan gəlib dizi üstə çökür.*) Mən sənin haqqında zülm eləmişəm, gərək keçəsən. (*Alından öpür.*)

Cəfərqulu xan (*qalxır ayağa*). Qibleyi-aləm, mən nəkarəyəm, sən məndən üzr istəyirsən?! Mən sənin qulluğunda özümü kəmtərin bəndələrdən hesab edirəm.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Qardaş, səbəb nə idi ki, indiyədək sənə göndərdiyim kağızlara və sifarişlərə cavab vermirdin?

Cəfərqulu xan. Qibleyi-aləm, onu soruşma. Kiçiyin həmişə böyüyə bir ərki olar. Mən ərk bilmişəm. Yəqin yadındadır, Qacar fət-hində İsfəhan hökumətini mənə vədə etdin?!

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Bəli, yadımdadır!

Cəfərqulu xan. Sonra ki, sən öz əhdinə vəfa etmədin və məni İsfəhan əvəzinə Mazandarana göndərdin, doğrusu, mənim ürəyim sındı. Mənə hökumətin artıq-əskikliyi təsir etmədi. Amma məni qəmgin edən sən, mənim tək yolunda canından və malından həmişə keçməyə hazır olan qardaşına etibar etməməyin idi. Mən sənə and içirəm ki, mən tək dəyanətli nökeri, cümlə İrani axtarsan tapa bilməzsən. Məni sən Mazandarana göndərmə, bir kəndə kəndxuda göndər, qapıda axırını fərraş elə, amma onu bil ki, mən etibarlı fərraşam. Sən heç soruşma ki, niyə sən kağızlarına cavab vermirdim. Dübarə ərz edirəm, mən tərəfdən bir ərkdi. Amma, xudanəkərdə, sənə bir hadisə üz verəydi, yenə görərdin hamıdan qabaq düşməni müqabilində mən qardaşın dava eləyirəm.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Mən onda səhv elədim ki, gileyə başladım və sən də nahaq giley elədin. İki küsülü arasında barışıq o vədə möhkəm olar ki, heç bir tərəf keçmiş yadına salmaya. Əlini mənə ver, necə ki, sən Qacar davasında əlini mənə verib öz iradətinə izhar elədin, mən də bundan sonra gün-gündən məhəbbətimin sənə artmağını vədə eləyirəm.

Cəfərqulu xan (*şahın əlini öpür*). Qibleyi-aləm, sən mənim böyüyümsən və mənim ixtiyarım sənə əlindədir. Məhəbbət də elə-sən, qəzəb də göstərsən, hər barədə sahibi-ixtiyarsan.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. İndi, qardaş, mən səni göndərirəm İsfəhana. O İsfəhana ki, indiyədək İran şahlarının paytaxtı olub. Gərək İsfəhan vilayətini elə dolandırasan, necə ki, Səfəvilər dolandırılırlar. Gərək camaatla elə rəftar edəsən ki, keçmiş padşahlar yadından çıxsın. Hətta sənə ədalətin müqabilində Şah Abbas ədaləti gün müqabilində ulduzcan olsun. Təzə padşah köhnəni ədalətlə camaatın yadından çıxartdırmasa, onun səltənəti möhkəm olub getməz. Nadir rəftar edə bilmədi. Cəmaati üzünə ağ elədi. Ruhaniləri özündən incitdi. O idi ki, özü də fənaya getdi. Oğlu da pis oldu. Rəiyyət məhəbbəti qazanmaq padşahlığın ilk vəzifəsidir.

Rəiyyət çü bixəst, sultan dirəxt,
Dirəxt, ey pəsər, başəd öz bix səxt¹.

İndi, qardaş, səni göndərirəm İsfəhana, nəsihətim dürüst qulağında qalsın.

Cəfərqulu xan. Qibleyi-aləmin nəsihəti, əlbəttə, qulağıma doldu. Amma mən də bir neçə söz deyim. Mən əhd eləyirəm ki, İsfəhanı elə dolandıraram ki, nəinki Şah Abbas, bəlkə Şah Səfədən indiyədək gəlib-gəlmiş padşahlar hamısı camaatın yadından çıxsın. Ancaq dillərdə tək bir ad söylənilsin: Ağa Məhəmməd şah Qacar! Mən əhd eləyirəm ki, İsfəhan camaatını bir məqama yetirim ki, Ağa Məhəmməd şah adı gələndə, zükürən, ünəsən hamısı ayağa qalxıb, onun adına səcdə eləsinlər. Nəinki qorxudan, xeyr, kəsəti məhəbbətdən! Əhd eləyirəm ki, cəmi Farsistanı bir məqama gətirəm ki, bundan sonra gələn Qacar şahlarını atalarından artıq istəsinlər. Qibleyi-aləm, mənim bu əhdimin nəticəsini, inşallah, tezliklə görəsən.

¹ Padşah ağacdır, rəiyyət onun kökü, ey oğul, ağac kökü üstündə möhkəm dayanar.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Qardaş, sözünə inanıram. Təzə mənəbin mübarək olsun!

Hacı İbrahim xan. Cənabi-Vala, təzə mənəbiniz mübarək! Xudavəndi-ələm siz qardaşı, əlahəzrət şahənşahdan ayırmasın!

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Amin! Di, qardaş, bir keç tamaşa elə, gör sən gedəndən sonra nə gözəl otaqlar tikdirmişəm və özünü də, doğrusu, qoymayacağam bargahdan çıxasan. Gərək bir neçə gün burada qalasan, ta səninlə bir dounca söhbət eləyim.

Cəfərqulu xan. Qibleyi-ələm, təvəqqe edirəm ki, izin verəsən, sabah yola düşüm.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Özün bil, qardaş, istəyirsən bu gün get. Mane deyiləm. Di get otaqlara tamaşa elə.

Cəfərqulu xan baş əyib, sağ tərəfə, otağa keçir. Qapının arasında bir nəfər gizlənmiş şəxs onun ürəyinə xəncər sancır.

Cəfərqulu xan (*arxadan*). Of... Namərd qardaş! (*Əli ürəyində dalı-dalı gəlib otağın ortasında yıxılır.*)

Hacı İbrahim xan. Bu nə iş idi?

Ağa Məhəmməd şah Qacar (*ağlayır*). Dayan, Hacı İbrahim xan! Mən bədbəxtin, mən birəhmin hökmünə əncam oldu. Nə yaman iş gördüm! Öz belimi sındırdım! Bilirsən, Hacı İbrahim xan, əlacım yox idi. And olsun Məhəmmədhüseyn xanın qəbrinə, o nəcib ruh ki, bu nəcib bədəni mühəyya eləmişdi, bir dəqiqə səltənət tacını mənim varisimin başında rahat qoymayacaqdı. Qoy mənim varisimgörsün ki, gözümlün işığı, məni həlakətdən qurtaran, məni İran xətti-səltənətinə əyləşdirən qardaşımı onun ayağının altında qurban kəsirəm ki, onun səltənəti salamat olsun və gələcəkdə İran parçalanmasın. Götürün bu binəvanın bədəni.

Pərdənin dalından iki nəfər gəlib Cəfərqulu xanın bədəninini götürürlər.

Hacı İbrahim xan. Qibleyi-ələm, bu işə camaat nə deyəcək, qoşun nə növ baxacaq?

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Gərək ki, bir zinəfəs bunun ölməyinin səbəbini bilməyə. Qoy camaat bunu İsfəhana getmiş bilsin. Sonra bilsə də əyib eləməz. İndi deyə bilərəm ki, Qacar nəslə həmişəlik İranda salamat padşahlıq edəcək.

ÜÇÜNCÜ MƏCLİS

ƏHLİ-MƏCLİS

Ağa Məhəmməd şah Qacar

İkinci İrakli – Gürcüstan padşahı

Yuhan – onun nəvəsi, şahzadə

Tavad Amilaxvari – katib, sərkərdə.

Tavad Orbeliani

Tavad Muxrani

Tavad Keyxosrov Aveliani

Tavad Çavçavadze

Tavad Maçabeli

Tavad Sereteli – İmeretiya qoşununun sərkərdəsi

Sadiq xan – İran atlı qoşunun sərkərdəsi

Sərkərdələr, elçilər, pişxidmət və qoşun adamları

} gürcü sərkərdələri

ƏVVƏLİNCİ NİMMƏCLİS

Tiflis. İkinci İraklinin bargahı. İrakli öyləşib səndəl üstündə, yanında sərkərdələr və katib.

İkinci İrakli. Həzərat! Gürcüstanın başı üstündə qara buludlar oynayıb. Nadir şahın xacəsi Ağa Məhəmməd özünə şah adı qoyub, bizlə İbrahim xan Qarabaği arasında olan ittifaqnaməni bəhanə tutub, Qarabağa hücum edib. Mən də, necə ki sizə məlumdur, öz oğlum Aleksandri qoşunla İbrahim xanın köməyinə göndərdim. Allahın köməyi ilə qoşun birləşib, Ağa Məhəmmədin hücumunu dəf ediblər. İndi Ağa Məhəmməd çəkilib oturub Xatun arxında və bizim əlimizə keçən kağıza görə, istəyir Qarabağın ətrafında bir qədər qoşun qoyub, bizim üstümüizə gəlsin. (*Katibə*) Tavad, Ağa Məhəmmədin qardaşı Əliquluya yazdığı kağızı oxu, camaat qulaq assın.

Tavad Amilaxvari (*oxuyur*). Yazıb sənə məlum edirəm ki, hərçənd İran qoşununun hücumlarından Qarabağın camaatı və qoşunu bilmərrə zəifləşib, bəin-həmə bu qış Qarabağda dava etməyəcəyəm. Süleyman xanı iyirmi min qoşunla burada qoyub, qalan qoşunumuzla

özüm gedəcəyəm Tiflisə. Ona binaən, yazıb müqərrər edirəm ki, İrəvanın ətrafında dörd min qoşun qoyub, qalan qoşunu hazırda saxlayıb mənim hökmümə müntəzir olasan, ta hökm sənə çatan tək bilatəxir qoşunu mənə yetirərsən və əgər İrəvan xanı öz övrətini və oğlunu girov versə, İrəvandan bilmərrə qoşunu götürəsən.

İkinci İrakli. Bu kağız bu gün gərək bir mötəbər qasiddən göndərilə qraf Qudoviçə və bizə lazımdır qoşun tədarükündə olmaq. Tiflisin camaatına xəbər edərsiniz şəhərin ətrafının möhkəmlənməyi barəsində tədbir etsinlər. Ağa Məhəmməd Tehranda ikən Gürcüstan üstünə gəlmək fikrinə düşəndə mən əhvalatı bilib, knyaz Potyomkinə yazmışdım imperatriçədən təvəqqe etsin ki, lazım olan vaxt bizə üç min qoşun köməkliyi etsin. Bu barədə mənim övrətim də imperatriçənin özünə kağız yazıb. İmperatriçə təvəqqemizi qəbul edib, buyurubdur ki, kömək məsələsi barəsində dövlət şurası rəy versin. Dövlət şurası bu növ rəy verib. *(Kağızı mizin üstündən götürüb verir katibə.)* Oxu!

Tavad Amilaxvari *(oxuyur)*. Min yeddi yüz doxsan üçüncü ildə may ayının otuzunda dövləti-əliyyəyi-Rusiyanın şurası əlahəzrət imperatriçeyi-küll-Rusiyanın fərmanına itaət edib, Gürcüstan padşahı İkinci İraklinin qoşun köməyi istəməyi barəsində məsləhət edib, bu növ qət etdi: İraklinin Rusiya dövlətinin təht-himayəsində olmağına görə və Ağa Məhəmməd xanın gün-gündən güclənib Gürcüstan üstünə yeriməklə Rusiya dövlətinə ziddiyyət göstərməyinə görə, qraf Qudoviçə hökm olunsun ki, Ağa Məhəmməd xanın Gürcüstan üstünə gəlmək məramı yəqin olsa, İrakliyə kömək verməyi vədə etsin.

İkinci İrakli. İndi həzərat, iş bu məqamdadır. Düşmən yaxınlaşıb. Necə ki, bizim əlimizə keçən kağızdan məlum oldu, payız düşən tək, yəni bir-iki həftədən sonra Tiflisə gələcək. Rusiya dövləti bişəkk kömək göndərəcək. Əlavə, İmeretiya padşahı Solomona mən yazmışam ki, Gürcüstanla onun arasında min yeddi yüz doxsanıncı ildə bağlanan ittifaqnaməyə görə, buraya qoşun göndərsin. Cavabında yazırdı ki, Tavad Zöhrab Sereteli güclü qoşunla rəvanə olub. Bu günlərdə, yaxud bu gün varid olar. Camaata məlum edin, onun istiqbalına çıxıb, artıq hörmət eləsinlər. *(Gedir.)*

Tavad Orbeliani *(birinci sərkərdə)*. Heç ürək qısımaq lazım deyil, Allah kərimdir. Qoy Ağa Məhəmməd Tiflisin yaxınlığına gəlsin, görərsən necə peşman edərlər... Gedim, padşahın əmrinə görə, şəhərdə binagüzarlıq edim. *(Gedir.)*

Tavad Muxrani (*ikinci sərkərdə*). Tiflis camaatı bu saat qızmış şirə dönüb, beş Ağa Məhəmməd xan gələ, qabağına çıxmağa hazırdılar.

Tavad Keyxosrov Aveliani (*üçüncü sərkərdə*). Doğrudur, İranın qoşunu rəşiddir, amma çətini odur ki, bir dəfə oxları daşa toxunsun. O saat görəsən qayıdıb qaçdılar.

Tavad Çavçavadze (*dördüncü sərkərdə*) Şəhərimiz möhkəmdir. İnşallah, biz az da möhkəmləşər və camaatımız da pəhləvandır. Bundan əlavə, ümidvaram ki, padşahın oğlanları hər biri Gürcüstanın igidlərindən min nəfər gətirsin. Şəkk yoxdur ki, İranın qoşununu murümələx tək dağıdacağıq. (*Top atılır*). Bu nə top səsidir?

Tavad Muxrani (*pəncərədən baxır*). Gözlərimiz aydın olsun, dəxi Gürcüstana ölüm yoxdur! Bir gəlin pəncərədən baxın, görün nə görürsünüz. (*Sərkərdələr gəlib baxırlar.*) İmeretiya qoşunu dünyanı tutub. Qabaqda Zöhrab Sereteli şiri-jəyan tək gəlir. Toplar şadlıq topudur!

Tavad Keyxosrov Aveliani. Bəh, bəh, bəh!.. Afərin belə qoşuna! Afərin bu gözəl oğlanlara. Hər biri on adama müqabil dururlar. Camaat necə qabağa gedir, hər kəsin əlində bir məta var. Kimisi çörək aparır, kimisi şərab aparır, kimisi mal-qoyun aparır. (*Top atılır.*) Nəriləyən, Gürcüstanın topları! Titrədin, zəmin və asımanı! Nə olardı, Ağa Məhəmməd xan bu cəlalı görəydi! Yəqin qorxudan qaçağı Tehranda bənd alardı.

Tavad Çavçavadze. İnşallah, elə də olacaq. Məgər bir belə qoşunun müqabilində Ağa Məhəmməd xan dayana bilər?! Allahın köməkliyi ilə Gürcüstanın hünərli qoşunu ona sübut edə ki, padşahlıq iddiasına düşməkdə özündən xeyli müştəbihdir. Onun yeri həmişə qapı ağzında olub, yenə orada olar.

Tavad Muxrani. Görəsən, qoşun nə qədər olar?

Tavad Çavçavadze. Mənim gözümə görünən, gerek on mindən az olmaya.

Tavad Muxrani. Mən də belə güman edirəm.

Şeypur səsi gəlir.

Tavad Sereteli (*daxil olur*). Gürcüstanın qəyur sərkərdələrinə salam olsun!

Sərkərdələr. Xoş gəlibsiz, Tavad! Allah sizin qədəminizi xeyir eləsin!

Tavad Sereteli. İnşallah, xeyir olar. Gürcüstana səkkiz min oğlan gətirmişəm. Hər biri yüz qan əvəzi və hamısı vətən yolunda canından keçmiş.

İkinci İrakli (*daxil olur*). Əziz qardaşım İmeretiya padşahı Solomonun qəyur qoşununu və onun qəyur sərkərdəsi Tavad Seretelini təbrik edirəm!

Tavad Sereteli. İmeretiya padşahının duasını hüzeni-padşaha yetirməkdə özümü xoşbəxt hesab edirəm! (Dizi üstə çöküb kağız verir).

İkinci İrakli (*oxuyur*). Əziz qardaşım Gürcüstan padşahı İkinci İrakliyə salam yetirirəm! Bəd, vətənə üzü verən hadisəni eşidib, Gürcüstana tərəf yaxınlaşmaqda olan ittifaqnaməyə əmələ edib, İmeretiya qoçaq atlılarından bir qədər Tavad Zöhrab Seretelinin təhtirəyasətinə verib göndərdim ixtiyarınıza. Ümidvaram ki, Gürcüstanın, İmeretianın və bizim sair qonşumuz xanların qoşunu birləşib bu gələn bəlanı tezliklə dəf edə. Sizin qardaşınız Solomon. (*Katibə*) Tavad, bir yaxşı Rizaməndlik kağızı mənim əziz qardaşım İmeretiya padşahı Solomona yazarsan. (*Gəlib baş əyib gedir.*) Sən də, Tavad, get rahat ol, qoşun da bir neçə gün rahat olsun.

Tavad Sereteli. Mən o vaxt rahat olaram ki, cəmi Gürcüstan rahatlaşa.

Pişxidmət (*daxil olur*). Gəncədən, ağa Məhəmməd şah tərəfindən elçi gəlib, izin istəyir.

İkinci İrakli. Bu nə deyir? Bu xəbər yaxşı olmadı! Belə olan surətdə bir həftəyədək Tiflisdə ola bilər. (*Pişxidmətə*) Elçiyə deginə gəlsin. (*Pişxidmət çıxır.*) Ağa Məhəmməd şah!.. Bihəyalığa bax!..

Sadıq xan elçi sifətində daxil olub, baş əyir, kağızı verir.

Sadıq xan. Əlahəzrət şahənşah tərəfindən bu məktubu vali xidmətinə gətirmişəm.

İkinci İrakli (*kağızı verir sərkərdəyə*). Oxu!

Tavad Amilaxvari (*oxuyur*). Şahənşahi-İran Ağa Məhəmməd şah Qacar tərəfindən Gürcüstan valisi İkinci İrakliyə. Necə ki sənə məlumdur, Gürcüstan valiləri indiyədək İran şahlarının təhtihimayəsində olub, şahlar tərəfindən həmişə lütfü mərhəmət və izzət görüblər. İran şahlarının sayəsində Gürcüstan həmişə salamat və camaatı kamal-asayişlə dolanıblar. Səbəb nədir ki, sən İrakli bizim sayəyimərhəmətimizdən qaçırsan? Hətta İrəvan, Gəncə və Qarabağ xanları

ilə bizim öleyhimizə ittifaqnamələr bağlayırsan? Məlum olsun ki, İrəvan və Gəncə xanları cəmi qoşunları ilə mənə beyət elədilər. Qarabağı bir halətə salmışam ki, camaatı yeməyə çörək tapmır. Bunu yazmaqda qəsdim sənə bunu bildirməkdir ki, sən heç bir yerdən köməyə ümidvar olmayıb, necə ki ata və babaların İran şahlarına itaət ediblər, elə də sən İrakli, mən Ağə Məhəmməd şah Qacara beyət elə ki, ta sən və sənin camaatın həmişə fəlahətdə olub, mənim iltifatıma nail olasınız. Əgər bu təklifi qəbul etməyəsən biləsən ki, Gürcüstanın başına hər nə müsibət gəlsə, hamısına bais olan sən İrakli olacaqsan. Çünki mən səksən min qoşunla Gürcüstana qonaq gəlirəm.

İkinci İrakli (*kağızı alır, sonra elçiyə*). Get, öz şahına dəginən, çox da öz zoruna məğrur olmasın! Nəinki səksən min, bəlkə yüz səksən minlə gələ, yenə ona beyət eləməyəcəyəm. Mən dalımı Rusiya tək möhkəm dağa söykəyib onunla söhbət eləyəcəyəm. Buyura bilər...

Sadıq xan. Mürəxxəs olum...Vali sağ olsun! Qorxuram dalınızı söykədiyiniz şimal dağı buzdan olub məşriqdən çıxan günün hərarətinə davam etməyə.

İkinci İrakli (*ayağa qalxıb*). Get, hər nə dedim öz şahına yetir. Xoş gəldin. (*Elçi çıxır.*) Siz Allah, bir rövşən dünyaya tamaşa edin. Dünənki xacə, Kərim xanın pişxidməti padşahlıq arzusuna düşüb Keyxosrov, Keykavus məsnədində əyləşib, Gürcüstan padşahının adını vali qoyub, ona hökm yazır, hökm!.. (*Ağə Məhəmməd şahın kağızını cırır.*) Tarmar olasan sən, ey çərxigərdun! Qara yas libasına dönsün sənin buludların! Gurultun cəllalları pozulmuş, şövkətlərindən düşmüş bədbəxt hökmranların ciyər sədalarına bənzəsin! Bərqin Tehranla Qarabağın arasında xacə istibdadından düzlərə dağılan yetimlərin ahının şöləsi olub, səni yandırıb puç etsin! Puç, puç!.. Ey insafsız, mürüvətsiz fələk!.. Baranın minlərlə günahsız qırılmış balalar və qardaşlar üstündə tökülən anaların, bacıların göz yaşlarına dönsün! Ulduzlarının hər biri bir sağalmaz yara olub, sənin namərd bədənini əridib yox eləsin! İnsafa gəl, ey biinsaf fələk! Gözlərini bir aç, ey kor fələk! Gör dünyada nə qəhti-ədalət törədibsən! Rəva deyil ki, gədalər padşah mərtəbəsinə çatıb, padşahlara fərman yazalar! Bax, belə fərman, belə fərman! (*Ağə Məhəmməd şahın kağızının parçalarını tapdalayır.*)

Tavad Sereteli (*irəli yeriyir*). Padşah sağ olsun, darıxdırmayın ürəyinizi, sizin bu səngərdə hirsələnməyin sizə ziyanı var. Allah kərimdir, ümidini Allaha bağla.

İkinci İrakli. Əlbəttə, Gürcüstanın Allahı böyükdür. Heç vədə qəbul etməz ki, Gürcüstanın övrətləri, uşaqları dübarə İran qoşununun qabağında pay-piyada qoyun sürüsü tək İsfəhana gedə. Mənim əvvəl ümidim Allahadır, sonra qoşuna. Öz oğlanlarımı və bir qoca canımı vətənə qurban demişəm. Qeyrət yeridir, həzərat! Namus yeridir! Namus! Namus! (*Bihalət yıxılır səndəlin üstünə.*)

PƏRDƏ

İKİNCİ NİMMƏCLİS

Tiflisin ətrafı. Pərdə qalxanda bərk top-tüfəng səsi gəlir. İkinci İrakli uca yerdə durub, yanında Tavad Amilaxvari, Tavad Maçabeli və üç ayrı sərkərdə.

İkinci İrakli. Qoşun şir tək dava eləyir. Tiflisin yolunu oğlum David kəsib və onun toplarının nərəsinin müqabilində Ağa Məhəmməd iki gətirdiyi qoşunca qoşun gətirsə, davam edə bilməz. Qoşunun yasarında Tavad Muxrani deyəsən acizlik göstərir. Bu saat bir adam getsin, ona yetirsin ki, möhkəm dursun.

Sərkərdələrdən biri gedir.

Tavad Amilaxvari. Padşah sağ olsun, biz qoşunu üç dəstə etmişik. İranın qoşunu on dörd dəstə olub.

İkinci İrakli. Gürcüstan qoşunu hamısı canından keçib. Canından keçmiş qoşunun müqabilində İran qoşunu hər neçə dəstə olsa, davam edə bilməyəcək. Ələlxüsus Sereteli səkkiz min qoşunu ilə daldə durub, hər anda özünü köməyə yetirməyə hazırdır.

Tavad Amilaxvari. Padşah sağ olsun! Bir söz demək istəyirəm. Amma dilim gəlmir.

İkinci İrakli. Nə olub? De görüm!

Tavad Amilaxvari. Solomon padşah bizə xəyanət edib.

İkinci İrakli. Necə, xəyanət?

Tavad Amilaxvari. Göndərdiyi qoşun cümlətanı iki min adam-mış. Tavad Sereteli qoşunu topa-topa edib düzlərə dağıdıb imiş ki, çox görünsün. Bu gecə özü də, qoşunu da çıxıb qaçıblar və yollarda da hər nə kənd-kəsək görüblər, hamısını soyub, xaraba qoyub ötüblər.

İkinci İrakli. Ay namərd insan! Allah bu davadan məni salamat qurtarsın, əvəzində yaxşı qulluq edərəm. (*Sərkərdəyə*) Tavad Maça-

beli, dayanma, min atını, çap qoşunun başından ayağına, hamıya ürək ver! Deginən ki, Gürcüstanın ümidi bir Allahadır, bir də öz gücünə. Qoşun ürəklə dava eləsin. (*Maçabeli gedir.*) Ey bivəfa Solomon!

Tavad Amilaxvari. Padşah sağ olsun, bir qoşunun qabağına bax, gör sənin nəvən Yuhan nə rəşadət göstərir. Bu rəşadətin axırı, inşallah, fəthdir.

İkinci İrakli (*ucadan*). Qoçaq balam, möhkəm dur! Qorxma, Allahın əli bizim üstümüzdədir! Afərin, Yuhan! Tavad Amilaxvari! İrannın üç bayrağı ələ keçdi, budur gətirirlər. Ay sənə qurban olum, Yuhan! Amma qoşun, deyəsən, zor eləyir. Şahzadə Davidə bir atlı göndər, desin topların bir neçəsini dağın başına çəkib, iranlıları təngləşdirsən.

Tavad Amilaxvari. Padşah, dağın başına dürüst nəzər yetir. Şahzadə Davidin beş topu orada guruldayır.

Tavad Maçabeli (*üç bayraq gətirir*). Şahzadə Yuhan tərəfindən padşahın xaki-payinə bu üç İran bayraqlarını yığıram. İnşallah, İran qoşununun hamısı bu bayraqlar tək sənin xaki-payinə yıxılacaq.

Orbeliani (*bir nəfər qoşun əhli özünü yetirir*). Padşah sağ olsun, evimiz yığıldı. Ağa Məhəmməd xan tərəfindən hökm oldu, on iki min Mazandaran atlısı hücum elədi. Bir bax, gör qoşun necə pərakəndə olub dağılır.

İkinci İrakli (*ucadan*). Ey mənim öz ziri-dəstimdən olan qoşun, nə durubsunuz? Vətən namusu əldən getdi! Vurun özünüzü qabağa! (*Qılını çəkib enir.*)

Tavad Amilaxvari (*İraklini saxlayıb*). Padşah sağ olsun, dayan! Doğrudur, qoşunumuz basıldı, padşahzadələr əhatə olunub, amma cəmi rəiyyət sənin rəşadətinə bələddir və hamı bilir ki, sən vətən, millət yolunda ölməyi xoşbəxtlik hesab edirsən. Bir belə bədbəxtliyin müqabilində ki, vətənə üz verib, sən də öz ölməyinlə vətənin qəmini artırma! Sənin vücudun vətənə, millətə lazımdır.

İkinci İrakli. Millət əldən gedəndən sonra, mənim vücudumun qalmaqının faydası yoxdur. (*Özünü vurur qoşuna, sərkərdə dalınca.*)

Yuhan (*gəlib təllin üstünə çıxır*). Bəs babam necə oldu? Yoxsa onu da öldürdülər? Bu nədir görürəm? Deyəsən babamı iranlılar əhatə edib, tutmaq istəyirlər! Qoymaram tutalar! Gərək mənim üstümdə qalan üç yüz qoşun da yox ola ki, babam əsir ola! (*Nərə vurur.*) Ey mənim qardaşlarım! Padşah əsir olur, qoymayın! (*Qılını çəkib, təllin üstündən enib gedir, top-tüfəng səsi ucalır. Bir azdan sonra Yuhan İraklini gətirir*). Baba, yarananmayıbsan ki?

İkinci İrakli. Yox, bala, yaralanmamışam. Niyə qoymadın mənə öldürələri, vətəni bu halətdə görməyim?!

Yuhan. Yox, baba, nə qədər vətənin nəfəsi var, sən ona lazımsan!

İkinci İrakli. Təbil vurun, qoşun çəkilsin! Davidə xəbər verin nahaq yerə güllələrini sərf etməsin. Topları götürsün, çəkilsin dağlara. Tiflis əhalisinin hamısına xəbər edin ki, durmayıb hər nə məhtacları var, götürüb şəhərdən çıxsınlar. Ax, namərd dünya! Namərd Solomon!

Gedirlər.

İranın qoşunu səhnədən ötür. Ağ Məhəmməd şah Qacar yanında bir neçə sərkərdə gəlib, çıxır təllin üstünə.

Ağ Məhəmməd şah Qacar. Afərin Gürcüstan qoşununa! And olsun Məhəmmədhüseyn xanın qəbrinə, bir belə dava etmişəm, bu rəşadətlə dava edən düşmən görməmişəm! Afərin! Ey İranın qəyur qoşunu, daha sizin vəzifəniz qurtarır. Vurun özünü Gürcüstanın paytaxtı gözəl Tiflisə. Zirü-zəbər edib, gərək daşı daş üstündə qoymayasınız. Gərək bu gün Gürcüstana məhşər gününün nümunəsini göstərim. Üç gün qoşuna qarət izni verirəm. Amma, məbadə kəlisalara əl vurasınız... Kəlisə Allahın evidir, ehtiramı – müsəlmana vacibdir. Övrət, uşaq hər nə ələ keçsə əsir edərsiniz. Qocaları qılıncdan keçirərsiniz! (*Sərkərdəyə*) Sadıq xan, binagüzarlıq bu gün sənindir. Gərək sən girəsən şəhərin içinə.

Sadıq xan. Baş üstə, qibleyi-aləm!

Ağ Məhəmməd şah Qacar. Ələ keçən əsirlərin hamısını itaətə gələn xanlara bağışlayacağam ki, satıb pullarını xəzinələrinə qoyub, mənim iltifatımı görsünlər. Qoşunun dal tərəfi salamatdır. Cəmi qoşunu, hər nə var, doldurun Tiflisə, dörd tərəfdən od vursunlar. Dayanma, Sadıq xan, get. (*Sadıq xan gedir.*) Qoy İrakli və cəmi Gürcüstan İranın qüdrətini görsünlər. Gərək İraklini bir halətə salam ki, gəlib mənim ayağıma sürünə. Gərək Gürcüstana bir divan tutam ki, onun ancaq bir adı dünyada qalsın. (*Məclisi alov işığı tutur.*) Gərək nağıllarda danışılınsın ki, bəli, Gürcüstan adında keçmişdə bir vilayət var imiş. (*Şeypur səsi gəlir.*) Nə şeypurdur?

Sərkərdə. Qibleyi-aləm! Vali tərəfindən elçi gəlir.

Ağ Məhəmməd şah Qacar. Qoşuna xəbər elə, elçiyə yol versin. (*Sərkərdə gedir.*) Yəqin, İrakli öz mənfəətini anlayıb, təbəyyəət etmək istəyir. Çox aqilənə iş görür. Həm öz canını qurtarır, həm camaatın canını.

Tavad Keyxosrov Aveliani (*elçi sifətində daxil olub, kağızı verir*). Gürcüstan padşahı İkinci İrakli tərəfindən xidmətinizə məktubdur.

Ağa Məhəmməd şah Qacar (*oxuyur*). Əgər sən özünü şah və cəmi İranın hökmranı hesab edirsən, nə üçün mənim paytaxtımı dağıdırsan və rəiyyətimi əsir edirsən? Əgər sən padşahsan, padşahanə rəftar et. Sənə lazımdır ki, fəthdən sonra camaata əminlik verəsən ki, ürəyi sənə yapışa. Sən, gəl mənim bu təklifimi qəbul et! Davanı dayandır. Əsirləri azad et. Sonra mən hazıram səninlə ittifaqnamə bağlamağa. Mən söz verirəm ki, bizim aramızda ittifaqnamə bağlansa, ona elə əməl edirəm, nə növ ki, mənim insafım, ürəyim və ədalətim mənə buyurur. Əgər mənim bu təklifimi qəbul etməyəsən, bil ki, mən ondan sonra Gürcüstanın hifzindən ötrü axıracan çalışacağam. Cəmi gürcü tayfasının ürəyi qisas arzusu ilə doludur. Və əlavə, Gürcüstanla həmməzhəb olan Rusiya heç vədə sənin Gürcüstana elədiyin zülmü qəbul etməz. (*Elçiyə.*) Gedib valiyi–Gürcüstana bizim də şərtlərimizi yetirərsən. Əgər qəbul etsə, biz söz veririk əsirləri azad edək. Tiflisdə dağılan evlərin təmiri üçün pul verək və vali ilə ittifaqnamə bağlamağı qəbul edək. Əvvəla, Qarabağdan Gürcüstana davaya gələnlərin verilməsi; ikincisi, öz oğlanlarının birini girov versin və üçüncü, Gürcüstan valilərinin əlinə Azad xandan keçən almazı göndərsin.

Gürcüstan elçisi. Mən padşah tərəfindən sizə cavab verməyə vəkilməm. Padşah, namusuna və səltənətinə toxunan heç bir təklifi qəbul etməyəcək.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Onda ixtiyar sahibidir. Gedə bilərsən. Xoş gəldin. (*Elçi gedir*) Elçini salamat ötürün, getsin. (*İşıq artıb məclisi tutur.*) Bəh, bəh, bəh!.. Nə gözəl çıraqbandır! Yan ey Gürcüstanın gözünün nuru, şairlər təbinin mayəsi, gözəl Tiflis! Yanginə, ta hurilərin gül çöhrəsinə bənzər şölən asimana bülənd olsun. Yanginə, ta afitabi–aləməfruz və cahangərd dastanını dünyanın hər qitəsinə yetirsin! Yanginə, ta buludlar səyyahları humaylar tamaşaya gəlsinlər! Sən də tamaşa et, ey uzaqdan almaz tək parıldayan Qaf dağı! Bu yanan sənin ürəyindir! Tamaşa elə, ey qoca Şeyx Sənan! Gələcək zamanələrdə ziyarətinə gələnlərə Tiflis macərəsini nağıl elə! Qoy cəmi dünyada, yerlərdə, göylərdə zərb–dəsti Ağa Məhəmməd şah Qacar dillərdə söylənsin!

DÖRDÜNCÜ MƏCLİS

ƏHLİ-MƏCLİS

Ağa Məhəmməd şah Qacar
Hacı İbrahim xan – vəzir
Şahrux Rzaqulu Mirzə – Nadir şahın oğlu
Sərdar Mustafa xan – irəvanlı.
Cavad xan – gəncəli
Sadıq xan }
Hüseyn xan } sərkərdələr
Üç nəfər əlahiddə sərkərdə, qoşun əhli və fərraşlar

ƏVVƏLİNCİ NİMMƏCLİS

Muğan səhrasında Ağa Məhəmməd şah Qacarın çadırları. Cavad xan, Mustafa xan, Sadıq xan, Hüseyn xan.

Cavad xan. Şahın fikri görəsən haradır? Qarabağdır, ya Xorasan?

Mustafa xan. Qarabağla hələ şahın işi olmayacaq. Şuşa şəhərinin hasarı çox möhkəmdir. Şəhər özü bir uca dağın üstündə düşüb. Ancaq bir tərəfdən üstünə yerimək mümkündür. Bu növ qələni almaq üçün atlı qoşun yaramaz. Piyada qoşun və güclü top lazımdır. Amma şahın qoşununun, demək olar ki, hamısı atlıdır. Bu qoşunla Şuşa qələsini almaq mümkün deyil. Necə ki, mümkün olmadı. Şahın Qarabağ barəsində olan tədbiri çox gözəl tədbirdir. Ətrafda qoyulan qoşun Qarabağın kəndlərini dağıdaraq və çünki şəhərin zindəganlığı bağlıdır kəndlərə, şəhər əhli acından təngə gəlib, labüddən təslim olacaq.

Cavad xan. Yaxşı ki, biz təbəiyyət elədik. Yoxsa, yəqin indi Gəncə, İrəvan xanlıqları da Gürcüstan tək tar-mar olmuşdu. Mənim təbəiyyətimin səməri bu oldu ki, həm xanlığım əlimdə qaldı, həm rəiyyət dağılmadı və həm Gürcüstandan gələn otuz min əsirin çoxusunu şah mənə bağışladı. Hələ də satıb qurtara bilməmişəm.

Mustafa xan. Mənim özümə şahın iltifatı az olmayıb. Əsirdən mənə də az bağışlamayıb. Əlavə Borçalı və Qazax mahallarını Gürcüs-

tandan kəsib mənə bağışlayıb. Məni başdan çıxartmışdılar. Mən İraklinin zoruna və onun köməkliyinə xatircəm idim. Nə bilirdim ki, şahın tədbiri hamısına fəiq gələcək. Onun qoşunundan artıq tədbiri iş gördü.

Sadıq xan. Şahın iltifatından mən də şaki ola bilmərəm. Mənə də az əsir bağışlamayıb. Əlavə necə ki, görürsünüz, cəmi atlı qoşuna sərkərdə mən Sadıq xanam!

Hüseyn xan. Metsxetdən gətirdiyim dövlət mənə kifayətdir. Amma Metsxet keyfiyyəti hər yadıma düşəndə gülməyim tutur. Elə ki şah məni və Sadıq xanı göndərdi Metsxetə, şəhərə yetişib necə lazım idi kar gördük. Axırda yetişdik bir deyrə, rahiblər qaçmışdılar, deyr boş idi. Hürclərin birinə daxil olub gördüm ki, divara bir nərdivan dayanıb. Dedim bu nərdivan nəhaq yerə buraya qoyulmayıb. Nərdivana bir adam çıxartdım. Adam divarın üstündən güclü pul və cavahirat endirdi. Binəva rahiblər qaçan vaxt pulu gizlədib və qorxduqlarından nərdivanı da divara söykəli qoyub qaçıblar.

Sadıq xan. Metsxet ki, dağıldı və biz də ki, qoşunu rahat elədik, mən bir nəfər atlı götürüb şəhərin ətrafına səyahətə çıxdım. Mən ora da bir faciə gördüm. İndi də yadıma düşəndə ürəyim qana dönür.

Hüseyn xan. Nə faciə? Nağıl elə görək.

Sadıq xan. Şəhərin ətrafında gəzərkən yolum bir kəlisaya düşdü. Kəlinin dörd ətrafı xaraba idi. Girdim həyəətə. Həyəət həmçinin boş, amma bir küncdə balaca daxmada gördüm bir qoca kişi yapıncı altında yatıb və yanında da qoca bir erməni əyləşib. Bunların bu xaraba yerdə olmaqları mənə çox təəccüb gəldi. Ermənidən sual elədim ki, burada nə qayırsınız və bu yapıncı altında yatan kimdir? Erməni bir dərin ah çəkib cavab verdi ki, bu şəxs bir böyük vücut idi. Qırx il bunun adı cəmi məşriqzəmində ehtiramla çəkilib. Ömrünün axırında buna bədbəxtlik üz verdi. Mülkünü, malını, rəiyyəti tarac elədilər. Oğlanları fəryadına yetişmədilər. Bu yapıncının altında yatan Gürcüstan padşahı İkinci İraklidir. Doğrusu, özümü saxlaya bilməyib, biixtiyar ağladım. Atın başını çöndərərək yola düşdüm.

Mustafa xan. Bəs niyə əsir eləmədin?

Sadıq xan. Məgər insafdır, bir evi yıxılmış, məmləkəti dağılmış, çırağı sönmüş qoca kişini əsir edəsən? Ondan sonra məgər Allahın qəzəbindən qurtarmaq olar?.. Deyəsən şah gəlir. (*Gedir.*)

Mustafa xan. Lazımdır Sadıq xanın bu cür hərəkətini şahın qulluğuna ərz etmək.

Hüseyn xan. Bu bir fikir deyil, şahın Sadıq xana o qədər məhəbbəti var ki, bizim sözüümüzü şeytanlıq hesab edib, inanmayacaq və inansa da ona bir şey etməyəcək. O bizi yoldaş bilib bu sirri bizə açdı, nə rəvadır yoldaşlıqda onu şahın qəzəbinə salaq, yaxşı sifət deyil.

Gedirlər.

Ağa Məhəmməd şah Qacar (*Hacı İbrahim xanla daxil olur*). Hacı İbrahim xan! Belə deyirlər ki, Şirvan əhli mən göndərdiyim hakimi öldürüblər. Əlbəttə, o camaata gərək böyük tənbəh olsun, bir də bu cürəti eləməsinlər.

Hacı İbrahim xan. Hakim camaata çox zülm eləyirdi. Camaat da dada gəlib bu əməli tutub.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Mən ki o hakimi zülmünə görə özl eləmişdim.

Hacı İbrahim xan. Bəli, qurban. Sizin bu mərhəmətiniz camaatı cürətə gətirib. Odur ki, hakimi öldürüblər. İndi Şirvan camaatı ağsaqqalları hüzüri-aliyə göndərüb, üzr istəyirlər. Təvəqqe edirlər ki, onların əvvəlki xanlarını özlərinə verəsiniz. Xan özü də həmçinin izhari-təbəiyyətlə dərbəri-aliyə gəlib.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Şirvan əhlinə xəbər göndər ki, mən onların təqsirlərindən keçdim və xanlarını da bağışlayıb öz yerində baqi qoyuram. Xanlar hamısı buradadırlarmı?

Hacı İbrahim xan. Bəli, qurban.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Mən təəccüb edirəm İbrahim xana. Bilmirəm o nəyə xatircəm olub, bizim qoşunumuzun müqabilində durub. Keçmişdə Gürcüstana, İrəvana ümid bağlayırdı. İndi fikri nədir? Nə olardı, o da sair xanlar tək beyət edib, itaətə gələydi və mən də onu öz yerində qoyardım. Məgər bilmir ki, mən Şuşanı alacağam? Məgər mənim divanımın sədası onun qulaqlarına çatmayıb?

Hacı İbrahim xan. Qibleyi-ələm, onun yanında bir nəfər çox aqıl şəxs var. Molla Pənah adlı, Vaqif təxəllüs. İbrahim xanın hər bir məsləhəti onunla olur. Xanın Şuşa qələsində möhkəm durmağına bais Molla Pənahdır. Həmin şəxsdir ki, qibleyi-ələmin göndərdiyi fərdə cavab yazmışdı:

Gör nigahdari-mən anəst ki, mən midanəm,
Şişəra dər bağəli-səng nigah midarəd.¹

¹ Əgər məni saxlayan mənim tanıdığımırsa, o, şüşəni dağın bağrında saxlaya bilər.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Yadıma düşdü, görünür, həqiqət kamallı şəxsdir.

Hacı İbrahim xan. Bəli, qurban. Onun təbinə və kamalına söz ola bilməz.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Buyur sərkərdələrin və xanların hamısını buraya çağırınsınlar. (*Hacı İbrahim xan gedir.*) Qaldı bir Xorasan səfəri, inşallah, bu da qurtarar. Qayıdarıq Qarabağ üstünə. Amma mən yenə ümidvaram ki, İbrahim xan özü peşman olub, beyətə gələ. (*Sərkərdələr daxil olurlar.*) Həzərat, budur, neçə müddətdir, biz çalışırıq və çalışmağımızın da nəticəsi aşkardır. Bunun hamısı əvvəl Allahın tövfiqindəndir və sonra sizin rəşadətinizdən. İndi bizim bir ağır səfərimiz qalıb, o səfər Xorasan səfəridir. Gərək buradan Xorasanə yola düşək. Mən belə güman edirəm ki, Xorasanı davasız alağ. Çünki nə Nadir Mirzə və nə atası kor Şahrux bizim müqabilimizə çıxma bilməyəcəklər.

Sadıq xan. Qibleyi-aləm, biz hamımız indiyədək sədaqətlə qulluq etmişik. Yenə hazırıq qulluq etməyə. Xorasanın alınmağına da şəkk ola bilməz və dava olsa da eyib etməz. Çünki əlahəzrətin dövlətinin sayəsindən nə qoşun yorulub, nə sərkərdələr. Amma bəndeyi-həqir, sərkərdələr və qoşun tərəfindən hüzeni-şahənşahiyyə bir ərz edəcəyəm.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. De görüm, Sadıq xan.

Hacı İbrahim xan daxil olur.

Sadıq xan. Qibleyi-aləm, bu yerin ki, biz düşmüşük, adına Muğan deyirlər, o yerdir ki, burada qədim İran şahları başlarına tac qoyublar. Bu yerdə Nadir şah başına İranın tacını qoyub və Şah Səfinin qılıncını bağlayıb. Biz kömtərin sərkərdələr və qoşun əhli təvəqqeyi-acizənə edirik ki, əlahəzrəti-şahənşah bizə tacgüzarlıq bayramını bu Muğanda nəsib eləsin.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Həzərat! Bu təklif mənə neçə dəfə olub, mən qəbul etməmişəm. Onun səbəbini də indi sizə bəyan edərim. (*Vəzirə*) Hacı İbrahim, tacı və qılıncı gətir. (*Hacı İbrahim xan gedir.*) İndi ki siz belə təkid edirsiniz, mən də qəbul edirəm.

Sərkərdələr. Qibleyi-aləm, hamımız təvəqqe edirik.

Hacı İbrahim xan tacı və qılıncı xonçada gətirib, dizi üstündə çökür şahın qabağında.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Mənim əziz və sevgili sərkərdələrim! Bir şəxs ki, camaat və qoşun bərgüzidə edib təbəiyyə təg-
s-

tərə, o şəxs padşah olar. İstər başına tac qoydu, ya qoymadı. Tacgüzarlıq padşahlar arasında ancaq bir rəsmidir. Amma mən bu rəsmə ayrı bir nəzərlə baxıram. Bu qılınc ki, görürsünüz, şah Səfinin qılıncıdır. Bunu cəmi Səfəvi padşahları bir-bəbir bellərinə bağlayıblar və mən o vədə bu qılıncı bağlaya bilərəm ki, Şah Abbas Səfəvi tək padşahın bərabəri olam və padşah İsmayıl tək islama rəvac vermiş olam. Amma indi sizin xahişinizə görə bu qılıncı bağlayıb dərgahi-rəbbilələmdən iltimas edirəm ki, mərhəmət nəzərini İranın üstündən kəsməsin və mən fəqir bəndəsini də şah Abbas məqamına yetirsin. (*Qılıncı öpüb bağlayır.*) Qılıncı bağladım, amma bu tacı əsla başıma qoymayacağam. Bu tac Nadirin tacıdır. Bunun dörd qızıl lələyi iqlimin təsxirini sübut edir. Farsistanın, Hindistanın, Türküstanın və Əfqanıstanın. Mən indiyədək məmləkət almamışam, ona görə ancaq bu bir dənə cıqqanı bu tacdan götürüb başıma vururam. (*Cıqqanı başına sancır.*) İlahi, vətəni bəliyyatdan hifz elə! Salamat olsun vətən, salamat olsun İran!

Hacı İbrahim xan və sərkərdələr (*bərabər*). Qibleyi-ələm, tacınız mübarək olsun!

Sadıq xan (*uca yerdən*). Ey İranın rəşid qoşunları! Bilin, bu gün İran üçün böyük bayramdır! Bu gün, Ağa Məhəmməd şah Qacar İran padşahlarının tacını başına qoymaqla İranı şərəfraz elədi. Təbillər vurulsun. Topların, tufənglərin nərəsi asimana bülənd olsun! Payəndə bad Ağa Məhəmməd şah Qacar!

Tufəng atılır, qoşundan səs gəlir: payəndə bad Ağa Məhəmməd şah Qacar!

PƏRDƏ

İKİNCİ NİMMƏCLİS

Xorasan. Ağa Məhəmməd şahın mənzili. Hacı İbrahim xan və Sadıq xan.

Hacı İbrahim xan. Mən, doğrusu, çox ehtiyat eləyirəm. Bu tövr ki bəxt şahə yardı, qorxuram axırı bədbəxtlik ola. Mən belə güman eləyirdim ki, Xorasanda böyük dava olacaq və camaat Nadir Mirzəni saxlayacaq. Xorasanın davasız ələ keçməyini heç kəs güman etməz idi.

Sadıq xan. Axıra qalan Qarabağdır. Məgər Qarabağ Gürcüstandan möhkəm duracaq? Mən yəqin etmişəm ki, Qarabağın əhli

acından dava etməyi bacarmayıb, təslim olacaqdır. Ondan sonra cəmi İran olacaq bir can və canın başı Ağa Məhəmməd şah olacaq. Dəxi bədbəxtlik haradan ola bilər?

Hacı İbrahim xan. Allahın işini bilmək olmaz. Ancaq mən hər namaz qılanda və hər gecə yatanda dua eləyirəm, deyirəm: pərvərdigara, sən şahı bələdan saxla.

Sadıq xan. Sən ümidini şahın tədbirlərinə bağla. O tədbirin sahibi özünü bələda düçar etməz.

Hacı İbrahim xan. Xan, mənim qorxum Rusiya tərəfindəndir. Nə qədər olsa, Rusiya və Gürcüstan camaatı həmməzhəbdir. Mən inana bilmirəm ki, Rusiya Gürcüstan qisasını almaq fikrinə düşməyər.

Sadıq xan. Bu nəhaq təşvişdir, Hacı İbrahim xan. Rusiya dövləti əgər Gürcüstana kömək vermək istəsəydi, vaxtında verərdi. İndi bədəz xərabeyi Bəsrə verilən köməkdən nə fayda?!

Ağa Məhəmməd şah Qacar (*daxil olur*). Sadıq xan, get Şahrüxü buraya gətir! (*Sadıq xan çıxır.*) Doğrusu, Hacı İbrahim xan, Allah qisası qiyamətə qoymaz. Nadirin günahının cavabını övladı verir.

Sadıq xan (*Şahrüxü gətirir*). Qibleyi-aləm! Budur Nadirin oğlu Şahrüx Rzaqulu Mirzə.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Yaxına gəl, qoca.

Şahrüx. Kimdir məni yaxına çağıran?

Sadıq xan. Səninlə danışan İranın şahı Ağa Məhəmməd şahdır.

Şahrüx. İranda mən bir şah tanıyırdım, mənim atam Nadir şahı.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Hədyan danışma, qoca, yaxına gəl! Sadıq xan, onu yaxına gətir! (*Şahrüxü yaxına gətirirlər.*) De görüm, oğlun Nadir Mirzə haradadır?

Şahrüx. Nadir Mirzə Əfqan tərəfə keçib. Neyləyirsən Nadir Mirzəni? Mən onun əvəzinə gəlmişəm.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Qoca, sən dünyada çox müsibət çəkibsən. Mən istəmirəm sənin axır günlərin də əziyyətlə keçsin. Mən bilirəm Nadir hər nə cavahirat qoyub, hamısı səndədir. Bundan sonra onların heç biri sənə lazım deyil. Gərək verəsən mənim xəzinəmə.

Şahrüx. Mənə Nadirdən heç şey qalmayıb.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Qoca, nəhaq yerə özünü əza-ba düçar eləmə, sənə əziyyət edərlər. Amma xoşla cavahiratın yerini desən, həmişə mənim iltifatım sənin üstündə olar.

Şahrüx. Sənin iltifatın mənə lazım deyil. Buyur, hər nə əziyyət edəcəklər, etsinlər. Mən anadan dünyaya bədbəxt gəlmişəm, bədbəxt də gedəcəyəm. Mən iyirmi yaşından indiyədək öz korluğuma ağlayıram. Ağlamaqdan da gözlərimin yaşı qurtarıb, əvəzinə ciyərimin qanı gəlib tökülürdü. İndi mən şükür eləyirəm Allahın dərgahına ki, mən koram və mənim atam Nadir şah tək padşahın məsnədində əyləşəni gözlərim görmür. Kim deyir dünyada insaf var? Kim deyir dünyada ədalət var? Əgər dünyada insaf və ədalət olsaydı, Nadir şahın Rzaqulu Mirzə tək istəkli oğlu öz atasının xacəsinin qabağında əsir saxlanmazdı. Kim deyir dünyada insaf var? Kim deyir ədalət var? Əgər dünyada insaf və ədalət olsaydı, tərən yerində zağ və zəğan oturmazdı. (*Ağlayır.*) Ox!.. Yoxdur dünyada ədalət, yox, yox!.. Gözlərim əlimdən gedib, bu quru nəfəsi də bundan sonra istəmirəm, aparın, nə eləyəcəksiniz eləyin.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Sadıq xan! Bu qocanı verər-sən fərraşların əlinə. Nadirin cavahirətini bir-bir bundan istərlər. Ələlxüsus böyük yaqutu vermək istəməsə, lazımı əziyyət buna verərlər.

Sadıq xan Şahrüxü aparır.

Hacı İbrahim xan. Qibleyi-ələm, nə qədər olsa, bu, padşah oğludur. Qırx beş ildir ki, Allahın işıqlı dünyasına həsrətdir. Ona əziyyət vermək insaf deyil.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Hacı İbrahim xan! Bu, Nadirin oğludur. Əgər Nadirin cəmi övladını kabab edəm, yenə mənim ürəyimin yarısı sağalmaz. Nadir mənə yaman yara vurub, Hacı İbrahim xan!

Sadıq xan (*daxil olur*). Qibleyi-ələm, Süleyman xan tərəfindən hüzeni-aliyə məktubdur. (*Kağızı verir.*)

Ağa Məhəmməd şah Qacar (*kağıza baxıb*). Hacı İbrahim xan! Sərkərdələri buraya çağır!

Hacı İbrahim xan. Qibleyi-ələm, rənginiz qaçdı, nə xəbərdir gələn?

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Bu saat bilərsən. Çıx sərkərdələri buraya çağır. (*Hacı İbrahim xan çıxır.*) Bu yaxşı olmadı.

Fərraşbaşı (*daxil olur*). Qibleyi-ələm, cavahirətin bir-bir yerini deyir. Amma böyük yaqutu vermək istəmir. Hər nə qədər əziyyət edirik, olmur. Dırnaqlarının arasına mıx çaldıq. Belindən parça-parça dəri qoparıb yerinə duz tökdük, yenə demir.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Necə demir? Get deginən onun başının ətrafına xəmir yapışdırıb ortasına qurğuşun töksünlər. Onda yaqutun yerini yəqin deyər. (*Fərraşbaşı çıxır, sərkərdələr və Hacı İbrahim xan daxil olurlar.*) Camaat, Süleyman xandan kağız gəlib. (*Kağızı verir Hacı İbrahim xana.*) Hacı İbrahim xan, al bu kağızı oxu, sərkərdələr qulaq assınlar.

Hacı İbrahim xan. Məruzi-hüzuri-ali olsun ki, otuz beş min rus qoşunu general Valeriyın Zubovun təhti-rəyasətində Lənkəran və Badkubə qələələrini alıblar. Gəncə və Şamaxı həmçinin keçib Rusiyanın ixtiyarına. General Zubov əyləşib Muğanda, Azərbaycan üstünə yerimək xəyalındadır və Azərbaycanı təsxir edəndən sonra, Tehran üstünə gedəcək.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Həzərat! Kağızın məzmununu bildiniz. Rusiyanın qoşunu cürət edib İran torpağına ayaq qoyub. Amma mənim rəşid qoşunum onun müqabilinə şir tək gedəcək. Ümidvaram ki, Allahın köməkliliyi ilə bir az müddətdə Rusiya qoşununun İran torpağında bir nişanəsi də qalmaz.

Sadıq xan. Qibleyi-ələm. Rusiyanın otuz beş min qoşunu müqabilində əlahəzrətin səksən min qoşunu var. Bir belə qoşununun müqabilində Rusiya qoşunu məgər davam edə biləcək?

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Dayanmayın, gedin qoşunu hazır edin!

Sərkərdələr gedirlər.

Fərraşbaşı (*daxil olur*). Qibleyi-ələm buyuran tək edib, yaqutu aldıq. (*Yaqutu verir.*)

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Öldü, ya sağdır?

Fərraşbaşı. Xeyr, qurban, sağdır, amma canı azdır.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Ona gedib deyərsən ki, əziy-yətinə səbəb özü oldu və sabah göndərərsən getsin Mazandarana. (*Fərraşbaşı çıxır.*) Hacı İbrahim xan!

Hacı İbrahim xan. Bəli, qurban.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Mən sərkərdələrə dediyim sözləri eşitdin?

Hacı İbrahim xan. Bəli, qurban, eşitdim!

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Sən yəqin eləyibsən ki, mən dediyim tək eləyəcəyəm?

Hacı İbrahim xan. Əlbəttə, gerek qibleyi-aləmin xahişi əmələ gələ.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Hacı İbrahim! Mən səni indiyədək çox aqil şəxs hesab edirdim. Amma heyf, sədd heyf mənim zənnimə! Mən güman eləməzdim ki, sən də mənim sərkərdələrim tək ağılsızsan. Sənin tək aqil şəxs heç xəyal edə bilərmə ki, mən aparım öz başımı Rusiyanın fulad divarına döyüm və ya qoyun sürüsünə bənzər qoşunumu aparam Rusiyanın müntəzəm qoşununun top-tüfənginin qabağına verəm. Mən bilirəm nə eləyəcəyəm. Bir rus gülləsi mənim qoşunuma çatmayacaq. Qoy Rusiyanın qoşunu nə qədər yeriyəcək yerisin! Lənkəranla Tehranın arasını biyabana döndərəcəyəm, hər nə tapsalar alsınlar. Gəl dalımca!

Gedirlər.

PƏRDƏ

BEŞİNCİ MƏCLİS

ƏHLİ-MƏCLİS

Ağa Məhəmməd şah Qacar

Hacı İbrahim xan

Sadıq xan

Səfərəli } pişxidmətlər

Abbas bəy }

Bir nəfər sərkərdə.

Şuşa qələsi. Məhəmməd Həsən ağanın evində Ağa Məhəmməd şahın mənzili. Məclis ortadan iki bölünüb: sağ tərəfdə Səfərəli və Abbas bəy pişxidmətlərin otağı, sol tərəfdə Ağa Məhəmməd şah Qacarı yatacaq otağı. Otağın ortasından qırmızı ipək pərdə çekilib. Pərdənin dalında Ağa Məhəmməd şah Qacarı taxtı qoyulub. Ağa Məhəmməd şah Qacar döşək üstündə əyləşib, yanında piysuz, qabaqda Hacı İbrahim xan ayaq üstündə durub.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Doğrudur, Hacı İbrahim xan, bir şəxsi ki, Allah ucalda, onu məxluqat heç vəchlə aşağı sala bilməz və bir şəxsi ki Allah aşağı sala, cəmi məxələqəllah yığıla ucalda bilməz. Əgər, xudanəkərdə, bizim qoşunumuz rus qoşunu ilə rubəru gələydi, bir atlımız qalmazdı və Allahın əli mənim üstümdə olmasaydı, indi rus cümlə İrana malik olmuşdu. Qəzanın işini gör. Dava əsnasında imperatrichə vəfat edir, yerinə oğlu əyləşir və o da hökm edir ki, İran üstünə gedən qoşun geri qayıtsın. Çox böyük xoşbəxtlikdir, Hacı İbrahim xan.

Hacı İbrahim xan. Bəli, qurban. İnşallah, həmişə Allahın tövfiqi qibleyi-ələmin üstündə olacaq.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Mən necə ki, yəqin etmişdim, elə də oldu. Şuşa qələsinə davasız malik olduq. Heyf ki, İbrahim xan ələ keçmədi. Amma ümidvaram ki, bu gün İbrahim xanın ya özü və ya başı gələ. Onun dalınca gedən iki min adamın əlindən haraya qaça biləcək? O şair Molla Pənah necə oldu?

Hacı İbrahim xan. Qibleyi-ələm, zindana salıblar.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Xub, sabah, mənə yazdığı fərdin ləzzətini ona göstərərəm.

Hacı İbrahim xan. Qibleyi-aləm, deyirlər Molla Pənah gecə vəqə görüb, deyirmiş ki, mənə Ağa Məhəmməd şah öldürə bilməyəcək.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Nə eləyim, cümə axşamı olmayaydı, onun vəqəsinin doğru olmağını ona sübut edəydim!.. Amma İbrahim xan ələ keçməyə, mən rahat ola bilməyəcəyəm.

Hacı İbrahim xan. Qibleyi-aləm, İbrahim xan quş da olsa iki min rəşid atının qabağından heç bir yana qaçıb qurtara bilməz.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Allah sən deyəni eləsin. Hacı, dəxi get, rahat ol. Məni tək qoy, yatmaq vaxtı yaxınlaşır. Şam namazı qılılm. (*Hacı çıxır, şah canamaz gətirib istəyir açsın. Bu halda Sadıq xan daxil olur*). Nə var? Niyə gəldin.

Sadıq xan. Qibleyi-aləmin fərmayişinə görə gəlmişəm.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Kim yetirdi sənə mənim fərmayişimi?

Sadıq xan. Səfərəli.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Buraya çağır onu. (*Sadıq xan çıxır.*) Məgər bu biinsaflar məni bir dəqiqə rahat qoymazlar? (*Səfərəli daxil olur.*) Nə vaxt mən sənə dedim get Sadıq xanı çağır?

Səfərəli. Yarım saat bundan əqdəm.

Ağa Məhəmməd şah Qacar (*qəzəbli*). Yalan deyirsən, namərbut!

Səfərəli. Ola bilər ki, mənim qulaqlarım qibleyi-aləmin fərmayişini düzgün eşitməyibdir.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Bir qulaqlar ki, mənim fərmayişimi dürüst eşitməyələr, mənə lazım deyillər. Get cəllada deginən qulaqlarının ikisini də kəssin. (*Səfərəli çıxır. Sərkərdə daxil olur.*) Hə, necə oldu?

Sərkərdə. Qibleyi-aləm, Tərtər çayının kənarında yetişdik İbrahim xana. Üstündə beş mindən ziyadə atlı var idi. Çox dava elədik və İbrahim xanın qoşunundan da çox qırdıq. Amma çox olmaqlarına görə bizə faiq gəldilər. Xanı ələ gətirə bilmədik. Qaçdı Car Biləkan tərəfə.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Yalan deyirsən, namərbut! Doğrusunu de görüm, dava eləyibsən, ya yox? İbrahim xan haradan alırdı beş min qoşunu? Sən bilirsən ki, bu neçə ilin müddətində Qarabağın adamları bir halətə düşüblər ki, qollarından tutan olmasa, yatdıqları yerdən dura bilmirlər. Doğrusunu de görüm, dava eləyibsən, ya yox?

Sərkərdə. Qibleyi-aləm, necə ki, ərz elədim, elədir.

Ağa Məhəmməd şah Qacar (*durur ayağa*). Yalan deyir-sən, yalan deyirsən! İbrahim xan iki yüz adamdan artıq aparmayıb! Qorxub qaçıbsız! Doğrusunu de! Yoxsa, and olsun Allaha, ətini tikə-tikə kəsdirib gözünün qabağında yandıracağam!

Sərkərdə. Sahibi-ixtiyarsınız, qibleyi-aləm. Amma necə ki, ərz elədim, o növdür.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Apardığın adamdan nə qədər qırılıb?

Sərkərdə. Qoşun hamısı salamat qayıdıb.

Ağa Məhəmməd şah Qacar. Get! Məlum oldu! Sabah sən də və sənin qoşunun da lazımı ənaminizi alarsınız. (*Sərkərdə gedir.*) Qal-sın sənin tənbehin sabaha. Görünür, qarabağlıların küyündən qorxub qaçıblar. Dəxi bilmirlər ki, ölümdən qaçıb ölümə düşər gələcəklər. Yox, yox... Mən buna səbr edə bilməyəcəyəm. Necə ola bilər ki, mən Ağa Məhəmməd şah Qacar olam, cəmi İran mənim təhti-səltənətimdə ola, bir Qarabağ xanı iki yüz atlı ilə mənim əlimdən qaçıb qurtara! Yox, tab gətirə bilməyəcəyəm, görünür, yumşalmışam! Eybi yoxdur, yenə qiyaməti bərpa elərəm. Yenə Ağa Məhəmməd şah Qacar göz-lərinin qızarmağını görürlər. (*Otaqda hirsli gəzinir. Səfərəli qulaqları dəsmalla sarınmış və Abbas bəy öz otaqlarına girirlər.*)

Səfərəli. Öhö... öhö... öhö... (*Ağlayır.*)

Abbas bəy. A kişi, yekə adamsan, uşaq tək niyə ağlayırsan?

Səfərəli. Abbas bəy, niyə ağlamayım? Mən Qarabağda bir adam sayılırdım. İndi bu sifətdə mən camaat üçünə çıxamı biləcəyəm? Mənim qulaqlarımı kəsdirincə şah buyuraydı birdəfəlik boynumu vuray-dılar, bundan yaxşı olardı. (*Ağlayır, şah qulaq verir.*)

Abbas bəy. Ağlama, ayıbdır. Bir də şahın hirsli bərk tutub. Xuda-nəkərdə, eşidər, qəzəbi bir az da şiddət elər.

Ağa Məhəmməd şah Qacar (*qeyzli*). Kimdir qapının dalın-da səs eləyənlər? İçəri gəlin! (*Səfərəli və Abbas bəy daxil olur.*) Səfə-rəli, sən sən övret tək ağlayan? Gör mənim sənə nə qədər iltifatım var ki, sənin başını bədənində qoymuşam! Abbas bəy, sən də küy eləyib mənim istirahətimi pozursan?! Gedin, sabah hər ikinizin gərək başı kəsilə. Sizdən savayı bir neçə da naçizlər var, onların da başı kəsilə-cək. Sabah gərək kəllədən bir minarə qurduram ki, Şəmkir minarə-sindən uca ola. O minarənin başında sizin ikinizin başını qoyduraca-

ğam, gedin! (*Səfərəli və Abbas bəy çıxırlar.*) Çoxdandır, divan eləməmişəm. Amma sabah gərək davadan qaçanlara özümü göstərəm. Gərək sabah Qarqar çayında su əvəzinə qan axa! Gərək sabah bir elə divan eləyim ki, Arazla Kürün arası zəlzələyə gələ! Gərək bir divan eləyəm ki, həzrəti-Musa minlərcə balaca uşaqlar başı kəsirmiş Fironun günahının əfvini Allah dərgahından istixasə eləyə! Gərək bir divan eləyəm ki, Əmir Teymurun sümükləri Səmərqənddə cünbüşə gələ! (*Nəfəsini ağır-ağır çəkir.*) Gərək Bağrıqan dağının sinəsindən ələman sədası köhkəşani-fələkə dürəklənə! Gərək bir divan eləyəm ki, Hüccac ibni-Yusif başını qəbirdən qovzayıb afərin desin! Of!.. Nə çətin əmrdir padşahlıq! (*Piysuzu götürüb gedir pərdənin dalına.*)

Səfərəli və Abbas öz otaqlarında.

Səfərəli. Şahın sözü sözdür. Sabah ikimizin də başımız kəsiləcək.

Abbas bəy. Qəzanın təqdirinə çarə yoxdur. Ağa Məhəmməd şah taxta əyləşəndən indiyədək minlərcə bizdən artıq canları yox eləyib, indi növbət bizə düşüb.

Səfərəli. Bəli, əlac yoxdur, sən get bu gecəni öz övrət-uşağımla keçir. Mən də tək adamam, əyləşim, razü niyaz eləyim. Bəlkə Allah keçmiş günləri bağışlaya. Bir də, Abbas bəy, doğrusu, Qarabağı bu halda görməkdənsə ölmək yaxşıdır. Ölkə viran, evlərdə çörək yox, anaların döşünün südü quruyub. Ac qalmış südəmər balaların mələşməsindən yer, göy titrəyir. Xan başını götürüb diyarbədiyar düşüb. Bir diqqətlə baxırsanmı, Abbas bəy, bu böyüklükdə şəhərdə necə sakitlikdir. Küçələrdə bir zinəfəs tapılmır. Ancaq, bir havada nəş arzusunda gəzən kərkəslərdən savayı bir canlı görünmür. Günorta və axşam müəzzin səsinə savayı bir səs eşidilmir?! Heç diqqətlə bir əzan səsinə qulaq veribsənmi? O, əzan səsi deyil, ciyərlər naləsidir. Bu nədən-dir? Ondandır ki, xalq qorxusundan çəkilib evinə, qapıları bağlayıb, külfətini yığıb başına, qara gününə ağlayır... Abbas bəy, axır, biz qarabağlıyıq, bunu gərək bizim namusumuz götürməsin.

Abbas bəy. Bilirsən, Səfərəli, nə var? Niyə biz ölürük? Qoy şah ölsün. İranda yetimlərin, dul övrətlərin fəryadı ki, çıxıb göyə! Qoy, bir nəfs ölsün, bəlkə neçə min nəfs dirilə.

Səfərəli. Abbas bəy! And olsun Allaha, sən mənim ürəyimdən xəbər verdin. Şah gərək ölsün! Özü də bu xəncərlə öləcək. Qoy onun öz başı, təmiri fikrində olduğu minarənin bünövrəsinə qoyulsun və minarəni də xudavəndi-ələmin yədi-qüdrəti tıksın.

Abbas bəy. Onda şah yatmışkən girək içəri, fürsət əldən getməsin.

Hər ikisi qəmələrini çəkib girirlər şah yatan otağa. Abbas bəy qabaqca yeriyib pərdəni yığışdırır əlinə. Qıçları tutulub, pərdə əlində qalır. Şah qədim xırda şüşəli pəncərənin yanında yatıb. Pəncərəyə ayın işığı düşüb. Taxtın ayağının altında piysus yanır. Abbas bəy və Səfərəli bir qədər vaxt bir-birinin üzünə baxırlar. Axır Səfərəli cəld şahın üstünə gedib, qəməni sancır onun ürəyinə. Abbas bəy və Səfərəli qaçırlar. Ağ Məhəmməd şah Qacar hövlnak yerindən qalxıb, onların dalınca, əli ürəyində, qapıyadək yüyür, sonra qayıdıb otağın ortasında yığılır.

Ağ Məhəmməd şah Qacar. Ey xanəxərab, İranra viran kərdi!¹ (*Ölür.*)

PƏRDƏ

¹ Ey evi dağılmış, İranı viran qoydun.

KİMDİR MÜQƏSSİR

*Vodevil iki məclisdə
(Məzmun əxz olunub)*

ƏŞXAS

Qasım bəy – mülkədar
Məhmud – cavan kəndli
Bahar – onun övrəti

ƏVVƏLİNCİ MƏCLİS

Kənd. Mahmudun evinin qabağı. Sol tərəfdə evin qapısı, qapının yanında bir cəhrə qoyulub. Evin qabağı bağdır. Sağ tərəfdə, ağacın altında bir kötük var və kötüyün yanında neçə dənə odun. Mahmud odun yarır.

Məhmud. Hm!.. Hm!.. Hm!.. Ay sənin içinə zəhrimar qarışsın. Məgər yarılmaq bilir. *(Alnının tərini silir.)* Hm!.. Hm!.. Hm!.. *(Qolu boşalır, söyəkənir baltaya.)* Yox, heç yarılması canavara oxşamır, belə nainsaf odun mən ömrümdə görməmişəm, başdan ayağa düyündür. Balta vurmaqdan qollarım düşdü, əllərim suluq-suluq qabar oldu. Tər alnımdan sel tək axır, amma bu evi yıxılmışın odunu uzanıb burada, heç dünya vecinə deyil. Deyir, nə qədər canında can var, baltadan çırp, ölsən də yarılmayacağam. *(Ah çəkir.)* Elə ki hərdənbir papağımı qabağıma qoyub, dürüst fikir eləyirəm, baxıb görürəm ki, Allahın dünyada insandan bədbəxt məxluqu yoxdur. Vallah doğru deyirəm. Bax, elə bu odun. O da məndən xoşbəxtdir. İş görmür, bir ehtiyacı yox, aclıq, susuzluq bilmir, bəyəndiyi yerdə uzanır, kefi kök, damağı çağ. Amma insan bir az ağıya dönmüş gödənlə gülləsinin ucundan, gərək hər sübh tülküdurmazdan dursun, gecə yarısındanək tər tökə-tökə işləsin. Gecədən sübhədək bədənin ağrısından yata bilməsin. Bunun da adını dolanacaq, zindəganlıq qoyublar. Amma insan əvvəl yarananda işlər belə deyilmiş. İndi mən deyim necə imiş, siz qulaq verin. *(Əyləşir kötüyün üstündə.)* Allah Adəmlə Həvvanı yaratdı, gözəl behiştini də

verdi onlara dedi: oturun burada, oğulbəoğul yeyin-için, əlinizi ağdan qaraya vurmayın. Daha bundan gözəl nə olar? Yəni müftə, zəhmətsiz çörək yeyib yatmaqdan da bir ləzzətli şey olar? Ancaq Allah bir şərt qoydu: buyurdu ki, buğda ağacının meyvəsinə dəyməyin. Nə eybi var, dəymə, dəymə! Adəm dedi: baş üstə. Heç ağacın yaxınına da getmə-rəm. Amma Həvvə... Aman, aman, aman!.. Dad arvad əlindən!.. Dedi: ortamdan dağılaram, buğdadan yeməsəm. Adəm yalvardı, yaxardı, ilan dili çıxartdı, olmadı ki, olmadı. Axırda yazıq kişi əlacı kəsilib, buğdanı üzüb verdi, dedi: ala, ye! Elə ki buğdanı yedilər, ikisinin də qolundan tutub saldılar eşiyyə. Amma necə behişt!.. Deyirlər bizim ağamızın evin-dən yaxşı imiş! Adəmi behiştdən qovdular, onlar da düşdülər mən kökə. İndi mənim də behiştim budur. *(Ayağı ilə odunu itələyir.)* Budur mənim Həvvəm də gəlir. *(Durur ayağa, başlayır odun yarmağa. Ba-har çiynində xurcun daxil olur. Sonra xurcunu qoyur yerə.)*

B a h a r . Bu da mən. Gəldim çıxdım. Bazardan buraya birnəfəsə gəl-mişəm. Ayaqlarım tökülür, qatığı satdım üç abbası bir şahıya, yağın da girvənkəsini altı şahıdan satdım, yaxşımı satmışam? A kişi, sınırsızlığını niyə sallayıbsan? De görüm yaxşımı satmışam?

M a h m u d *(naxahi)*. Çox yaxşı satıbsan. *(Başını aşıya salıb odun yarır.)*

B a h a r . A kişi, yenə nə olub sənə? *(Mehriban)* Bircə bax gör bu çiynilik yaxşıdır mı? Belə ucuz almışam ki.

M a h m u d *(naxahi)*. Çox yaxşıdır.

B a h a r *(ağızını əyir)* Çox yaxşıdır!.. Bircə bax, sonra de, ağızını niyə göyşək mal kimi o yan-bu yana tutursan?

M a h m u d *(naxahi)*, Görürəm, görürəm, heç belə çiynilik olmaz.

B a h a r . Baxarsan bəri, baxarsan! *(Xurcundan bir cüt çarıq çıxarır.)* Bircə bu çarıqlara da bax!

M a h m u d *(cəld)*. Görüm.

B a h a r *(dörd barmağını yumub baş barmağını göstərir)*. Ala, gös-tərdim a, gör nə tez baxır? *(Oturur cəhrənin yanında, çarıqları gizləyir altında. Başlayır cəhrəni bulamağa.)* Gör mən necə yaxşı arvadam ki, sən kimi şah tənbelinə çarıq alıram, amma sən heç mənim qədrimi bilmirsən.

M a h m u d . Mən tənbeləm? Mən tənbeləm? Elə ağızını açırsan: tənbel, tənbel!

B a h a r . Yalan deyirəm? Sənin tənbelliyin cəmi kəndə məlumdur.

Mahmud. Özün işləmirsən, elə bilirsən xalq da tənbəldir!

Bahar. Necə? Necə mən işləmirəm?

Mahmud. Elə-belə işləmirsən.

Bahar (*cəhrəni göstərir*). Bəs bu nədir?

Mahmud. Bu nə nədir?

Bahar. Gözün görmür?

Mahmud. Niyə görmür, cəhrədir. Onu bulamağın adını sən iş qoymusan? Mənim bir qoca rəhmətlik nənəm var idi. Qoltuğundan tutan olmasaydı, yerindən qalxa bilmirdi, onu o da bulayırdı.

Bahar. Bəs sən iş nəyə deyirsən?

Mahmud. Dünyada məgər iş azdır? Xanım ki deyilsən, belə yaxşı odun yar, get su gətir, ot biç, cüt ök!..

Bahar. A kişi, nə danışırısan? Odun yar, cüt ök nədir, məgər bu mənim işimdir?

Mahmud. Utanmasan deyəcəksən, sənin işindir. Belədirmi?

Bahar. Əlbəttə, bunlar kişi işidir. Mən ki kişi deyiləm.

Mahmud. Elə mən kişiyəm deyən, gərək bir belə zəhmətlərin hamısını çekəm? Mən qələt eləmişəm, başımı daşın böyüyünə döymüşəm anadan kişi olmuşam?

Bahar. Bəs necə, gərək işləyəsən, yoxsa çörək bacadan düşür?

Mahmud. Bəli, mən işləyim, sən də böyrün üstündə yat, onun-bunun qeybətini elə!

Bahar. Kişi, məgər sən Allahın yoxdur? Mən kimin qeybətini eləmişəm?

Mahmud. Hamının, kimin qeybətini eləmirsən?

Bahar (*durub gəlir onun yanına*). Mən tənbeləm? Mən qeybət-çiyəm?

Mahmud. Bəli, bəli, bəli! Qeybətçisən bir də üstündən, iki də üstündən!

Bahar (*ağlayır*). Allah, bu zülmü məgər qəbul eləyəcəksən? Axşamadək cəhrə əyir, inək sağ, qatıq çal, nehrə çalxa, adını da tənbelə qoysunlar!

Mahmud. Bah, bah, bah! Bu xanım böyük işlər görür! Bir de görüm mən inəyi tutub, gətirib ağaca bağlamasam, sən sağa bilərsənmi? Sən ayda bir yol nehrə çalxamırsan, elə həmişə mən çalxayıram. Görürsən qatığı tökdü nehrəyə, bir sənək də suyu hıqqına-hıqqına götürüb tökdü üstündən, ondan da çağırırdı (*övrətini yamsılayır*): Mah-

mud! Mahmud! Mahmud! Gəl, sən Allah, bu nehrəni göydən as! Və ondan sonra başlayır ki, belim ağrıyır, nə bilim, qonşuya ip əyirirəm, bu nehrəni çalxa. İşin harada ağrı var, tökürsən mənim üstümə. Əməyimi də itirirsən. Budur ha, dünən nehrəni yerdən qalxızmışam, indi də belim ağrıyır. O tövr mən zəhmət çəkirəm, sən də aparıb hər həftə yağı, qatığı satıb, əskiyə-üsküyə verib, götürüb gəlirsən.

Bahar. Bəs nə eləyim? Çılpaq gəzim?

Mahmud. Səni danışdıranın özünün ağılı yoxdur, arvadsan, arvadsan, arvadsan! Sizin anadan olandan öləndək ayrı fikriniz yoxdur: elə paltar, paltar. Arvad tayfasının yüz dəst paltarı ola, yenə deyəcək çılpağam. Axır, ay arvad sən məni dağıtdın, tərək elədin, bircə insafın olsun, mürüvvətin olsun! Bir tək sənin ucundan mən bir belə tər tökürəm. (*Əli ilə alnını silir.*) Bir saat yanıma yerə verib, dincələ bilmirəm.

Bahar. Yalan isə başın batsın! Araba kölgəsində yatırsan, elə bilirsən öz kölgəndir. Çox əziyyət çəkirsən, belinə çöpdən dirək! Məndən savayı bu evdə zəhmət çəkən var? Nə vaxt sən mənim ucumdan zəhmətə düşdün?

Mahmud. Bircə Həvvanı yadına sal, onda bilərsən.

Bahar. Nə dedin?

Mahmud. Bəli, elə onu ərz elədim. Bizim behiştədən qovulmağımıza kim müqəssirdir? Həvva! Kimin səbəbinə bizim əlimiz behişt nemətlərindən üzüldü? Həvvanın! Kimə iştah zor elədi, dedi görək buğdanı yeyəm? Mənə? Buyur görək, niyə dinmirsən? İndi belə beşəşşəkli xoca kimi, qəşəng, qıçımı qıçımın üstündən aşırıb behiştə kef elədim. Bilmirdim odun yarmaq nəyə deyirlər, su daşımaq nəyə deyirlər, ot çalmaq nəyə deyirlər...

Bahar. Demək olmaz, elə işləməkdən arıq düşübsən...

Mahmud. Sən olasan ölənlərinin goru, məni bu hirsimin tutmuş vaxtında haldan çıxartma! And olsun məni yaradana, dəyənəklə qabırğalarını sanaram! Qarnım sabunsuz araba çarxı səsi verir. Hanı ocaqda qazanın? Nə olar bir üç yumurta soyutma eləyib verəsən yeyim?

Bahar. Deyirsən sabahdan bəri işləyirəm, hanı yardığın odun? Sən odun yar, mən də yandırım, sənə bişmiş bişirim.

Mahmud. Odu ey... (*Odunu göstərir.*) Sabahdan balta çalıram, bir qıxmıq da qopara bilmirəm. Odun düyünlüdür, yarılmır, alnımdan bir çay axıb, məndə nə taqsır var?

Bahar. Bəs taqsır məndədir?

Mahmud. Bəli, səndədir.

Bahar. Yaxşı, taqsır məndə niyə olsun?

Mahmud. Səndə olmasın, olsun sənin nənən Həvvada, nə təfavütü var?

Bahar. Xeyr, bu yerdə Həvvanın heç taqsırı yoxdur.

Mahmud. Bəs taqsır Həvvada da deyil, məndədir? Hələ özü buğdanı yeməyi bəs deyil, aparıb binəva Adəmə də yedirdi.

Bahar. Çox da yedirdi, Adəm yeməyəydi.

Mahmud. Necə yeməyəydi? Sizin palçığınıza şeytan bir ovuc torpaq qatışdırıb, odur ki, kişiləri yoldan çıxartmaq sizə binadan irs olub! Görəsən nə dildə yazıq kişini yoldan çıxarıb, buğdanı yedirdib.

Bahar. Gərək yeməyəydi. İndi ki yeyib, müqəssirdir.

Mahmud. Adəm?

Bahar. Bəli, elə özü.

Mahmud. Yüz danışsan, taqsır Həvvadadır.

Bahar. Xeyr, Adəmdədir.

Mahmud. Həvvadadır, Həvvadadır, Həvvada, belə bir də üstündən!

Bahar. Mən sənə bu saat sübut edərim ki, taqsır Adəmdə idi.

Mahmud. Elə görüm.

Bahar. Di qulaq as! O vədə buğda bir uca ağacda bitirdi. Həvva da istədi ki, dərsin, əli çatmadı. Adəmə dedi: gəl ayağımın altında yat, gəldi yatdı. Həvva da onun belinə çıxıb, buğdanı dərdi. İndi başa düşdünmü?

Mahmud. Düşdüm.

Bahar. Taqsır kimdədir?

Mahmud. Kimdədir? *(Bir az fikirdən sonra)* Həvvada!

Bahar. Necə? Həvvada? Adəm niyə onun ayağının altında yatırdı?

Mahmud. Necə eləyəydi? Əlacı nə idi? Yəqin arvad ağlayıb-sıtqayıb, kişi də nəəlac qalıb, yatıb ayağının altında.

Bahar. Bəs o nə günün kişisi idi? Qulaq asmaydın.

Mahmud. Qulaq asmazdı, o da paltarını yumazdı, saqqalına xına qoymazdı, başını bitləməzdi.

Bahar. Bax səhədən bəri boş-boş söyləyirsən, indi istəsəydin bir qucaq odun yarmışdın. O qıxmıqlar hər nədi, yığ apar içəri, ocağı qala, qazana da su qoy, as üstünə, gəlim bir az şorba bişirim, di cəld ol!

Mahmud *(odunu qucağına yığır)*. Ay buğda, vay buğda!.. Heç Allah səni yaratmaydı.

Bahar. Get, daha söylənmə, indicə deyirdin ki, acından ölürəm. (*Mahmud gedir. Bahar cəhrənin yanında oturur.*) Qoyasan elə axşamadək özündən gop vurub danışa, iş görməz, güc görməz, elə zoru verir çənəsinə. Deyəndə də tənəlsən, atını, itini alıqlayır, düşür mənim üstümə. Tənəl olmasa, əvəzi yoxdur. Heç indiyədək bir dəfə mənim üstümə əl qalxızmayıb. Özgə kişilər övretlərini gündə bir döyürlər, amma bu mənə heç bir çırtma da vurmur.

Mahmud (*qayıdır*). Suyu asdım, di buyur yenə yavan şorbanı bişir, yeyim, iki gün boğazımda qaynasın.

Bahar. Aldatdım, hay aldatdım! Sən heç mənim qədrimi bilmə, bircə xurcunu aç bax gör içində nə var?

Mahmud (*xurcunu açıb baxır*). Arvad deyəsən, ət alıbsan?

Bahar. Bəs necə? Ət almışam, yağımız da var, indi durub plov bişirəcəyəm. Elə sən deginən Bahar pis arvaddir.

Mahmud. Bax, indi sənə yaxşı arvad deyərəm. İndi görürəm ki, məni istəyirmişsən. Bilirəm, bazarda deyibsən ki, kişinin yavan şorba yeməkdən qarnında şorba ağacı bitib. Qoy bir az ət alım aparım, ona plov bişirim. Belədimi, Bahar?

Bahar. Mən yaxşı arvadam, amma sən pis kişisən, mənə acığın tutur, üstümə çığırırsan.

Mahmud. Vallah, mənim sənə acığım tutmur, mənim acığım Adəmə tutur. Axır o, niyə arvada yepələk olurdu? Allahın altında onun yerinə mən olaydım!

Bahar. Bəli, demək olmaz, dağ dağ üstünə qoyardın! Nə olsun, mən də Həvvanın yerinə olsaydım, heç buğdaya gözümün qulağı ilə də baxmazdım.

Mahmud. Yəni inanım?

Bahar. Niyə inanmırsan? Adama deyirlər: əlini vurma – vurma, yemə – yemə!

Mahmud. Bəlkə ürəyin istədi, onda necə?

Bahar. Cəhənnəmə istəsin, gora istəsin. Nəfsinə tət deyib səbr elərsən.

Mahmud. Yəni səbr elərsən?

Bahar. Əlbəttə elərəm.

Mahmud. Elə ömrün olanı səbr elərdin?

Bahar. Ömür olanı, daha da artıq.

Qasım bəy (*daxil olur*). Xoş gördük, əzizlərim!

Bahar üzünü örtüb, divara qısılır.

Mahmud (*baş əyir*). Ağ! Sən bizim bu kasıb komamıza xoş gəlibsən! Evimiz, eşiymiz hamısı sənə qurban! (*Övrətinə*). Ay arvad, divara niyə qısılırsan? Öz ağamızıdır, yad adam deyil. Get içəridən bir təmiz döşək gətir, bəy otursun.

Qasım bəy. Lazım deyil, oturmayaçağam, burada gəzirdim, sizin söhbətinizi eşidib gəldim. Siz bilirsiniz ki, mənəm çoxlu dövlətim var, özümün də varisim yoxdur. Sizin söhbətiniz mənə çox xoş gəldi, ona görə istəyirəm sizi bir az xoşbəxt eləyim, öz dövlətimin, mülkümün yarısını sizə verim. Mən gedirəm, bir saat bundan sonra siz ikiniz də gərək mənəm evimdə olasınız. Salamət qalın.

Mahmud. Ağ! Biz nəkarəyik...

Qasım bəy (*gedə-gedə*). Artıq söz lazım deyil. Bir saatdan sonra mən sizi öz evimdə gözləyəcəyəm...

Qasım bəy gedir. Mahmud və Bahar baş əyə-əyə aparıb ötürüb, ikisi də mütəhəyyir qayıdırlar.

Mahmud. Bahar!

Bahar. Nədir, Mahmud?

Mahmud. Bu nə işdi?

Bahar. Mahmud!

Mahmud. Nədir, Bahar?

Bahar. Bu nə işdi?

Mahmud. Ağlın nə kəsir?

Bahar. Kimin? Mənim?

Mahmud. Hə, sənin.

Bahar. Mənim ağlım heç zad kəsmir. Bəs sənin ağlın nə kəsir?

Mahmud. Kimin? Mənim?

Bahar. Hə, sənin.

Mahmud. Mənim də ağlım heç zad kəsmir.

Bahar. İndi nə deyirsən? Gedək?

Mahmud. Bəs ağamız buyurandan sonra nə qayıracağıq? Tez ol yığış, gedək.

Bahar. Di onda mən cəhrəni, xurcunu qoyum içəri, qapını bağlayım gedək. (*Bahar cəhrəni, xurcunu götürür. Mahmud da odunları qucağına yığıb, onun dalınca gedir*). A kişi, balta qaldı. Görünür ağlın başından çıxıb. Baltanı burada qoyub, odunu niyə içəri aparırsan? (*Mahmud qayıdıb baltanı götürür.*) Odun nəyə lazımdır? Tök yerə.

Mahmud. Yox arvad, elə demə. Bəy sözünə bel bağlamaq olmaz, bəlkə birdən saldılar eşiyə, yenə hər nədir odundur, əmələ gələr.

Hər ikisi içəri girib şeyləri qoyurlar. Arvad çarşabını götürür, çıxırlar.

Bahar. İndi deyirsən gedək?

Mahmud. Bəs nədir, gedək.

Bahar. Nə deyirəm, gedək deyirsən, gedək.

Gedirlər.

PƏRDƏ

İKİNCİ MƏCLİS

Qasım bəyin evində bir otaq. Otağın ortasında stol qurulub, stolun üstündə hər növ xörəklər və şərbətlər. Otağa xalılar salınıb və yumşaq divan və kürsülər qoyulub. Sol tərəfdə girdə stolun üstündə ağzı örtülü bir qab var. Mahmud və Bahar daxil olur.

Mahmud. Yəni Qasım bəy görəsən bir belə cəlalı bizə verəcək? Vallah, heç inanmıram. Dəstgaha bax, cəlalə bax! (*Kürsüləri göstərir.*) İndi görəsən bunları da qoyublar üstündə oturaq? (*Əyləşir divanın üstündə, divan onu yuxarı tullayır*). Bəh, bəh, bəh! Bahar, Bahar, ay Bahar, gəl yanıma!

Bahar (*özünü divanın üstünə yıxır*). Bəh, bəh, bəh! Sənin canın üçün, Mahmud, arxın qırağındakı qumdan yumşaqdır.

Mahmud. Sən bir ayağının altındakı xaliya bax, gör belə şeyi də adam qıyıb ayaq altına salarmı?

Bahar (*qalxıb xalçanın üstündə çökür*). Mahmud, Mahmud! Pişiyə bax, gör nə göyçək toxuyublar! Bax, diş də var, gözü də var, qulaqları da var. Görürsən bəy buna iyirmi manat veribdirmi?

Qasım bəy (*daxil olur, gülə-gülə*). İyirmi manat yox, on səkkiz manat yarım vermişəm.

Bahar, Mahmud diksiniirlər.

Bahar. Bıy, mənim başıma xeyir! Bəy burada imiş.

Mahmud. Bəy, bağışlakinən, qanmaz rəiyyət adamıq.

Qasım bəy. Eybi yoxdur. Xoş gəlibsiz, mənim əziz qonaqlarım. Bu mənzil sizin təzə mənzilinizdir. Ancaq sizlə mənim bircə şər-

tim var. Əgər o şərtə əməl edə bilsəniz, bu cəlalı həmişəlik sizə verəcəyəm, yox, əməl eləyə bilməsəniz, yenə qayıdacaqsınız öz komanıza.

Mahmud. Buyur görək, nə şərtidir, bəlkə elə çətindir ki, biz bacarası deyil.

Qasım bəy. Xeyr, mənim şərtim çox-çox asandır. Qulan asın: siz burada əyləşin, bu süfrənin kənarında, kefiniz istədikcə yeyin, için. Ancaq indidən üç saat keçincə görək ağzı örtülü qabı yerindən tərpətməyəsəniz və ağzını açıb içinə baxmayasınız. Çünki bu qabın içində bir şey var ki, onu siz görək üç saat görməyəsəniz. Üç saatdan sonra qabın içindəkini sizə verəcəyəm. Mənim şərtim budur, əgər əmələ gətirdiniz, bu dövlət hamısı sizə qalasıdır, yoxsa...

Mahmud. Yoxsa, bizi əl-ələ verib, hər birimizə bir təpik vurub, iti məsciddən qovan kimi qovacaqsan.

Qasım bəy. Yox, əgər mənim şərtimə əməl eləyə bilməsəniz, bu dövlət yenə mənim özümə qalasıdır. Başa düşdünüz? (*Saat bir dəfə vurur.*) İndi günortadan bir saat keçib, mən gedirəm, düz üç saatdan sonra gələcəyəm. (*Gedə-gedə*) Qab görək açılmasın və içinə baxılmasın. (*Gedir.*)

Mahmud. Ha!.. Ha!.. Mən də deyirəm, görəsən, bəy nə şərt qoyacaq. (*Arvadının qolundan çəkir.*) Süfrəyə tərəf gəl görək, ye bu gözəl xörəklərdən.

Otururlar.

Bahar (*yeyir*). Deyirəm, Mahmud, Allah bizə elə gün veribdir ki, yatsaq yuxumuzda da görmərik.

Mahmud. Əgər mənim vəqiəmə bir belə cəlal girvə, yalan deyən adam deyil, itə dönüm, o biri böyrüm üstünə çönüb, təzədən yartaram. Belə bəxt haradan ələ düşər?

Bahar. Üç saatdan sonra bunlar hamısı bizim olacaq. Sən də olacaqsan Mahmud bəy...

Mahmud. Sən də olacaqsan Bahar xanım.

Bahar. Deyəsən axır bizim bəyin ağılı çaşıb, yaxşı, üç saat qabın içinə baxmamaq nə böyük işdir ki, buyurdu?

Mahmud. Eh! Qab mənim çoxdan yadımdan çıxıb, istər üç yüz qab orada bir-birinin yanına düzülə yenə mənim halıma təfəvüt etməz. Bir belə yeyinti olan yerdə adamın yadına qabımı düşər? Bir kə-təyə bax, şit yağı da basıblar arasına, adamın ağzının suyu axır. Sənə də verimmi?

Bahar. Bir tikə ver.

Mahmud. Bir tikə nədir, ay axmaq? Bütövünü götürüb lombalaya bilmirsən? Ala qoy qabağına! Şərbət də istəyirsənmi?

Bahar. Bir az tök ver.

Mahmud. Şüşəsini götür çək başına. Bir az tök ver nədir, ay səfeh? Bunlar hamısı bizim ixtiyarımızdadır. Bircə ağzı örtülü qabdan savay. (*Saat iki dəfə vurur*). Gör vaxt nə tez keçir? Saatin biri heç bilmədik nə tövr keçdi.

Bahar. Allah, sənə şükür! İkicə saatdan sonra qabın içindəkini biləcəyəm. Amma, Mahmud, bax gör nə gözəl qabdır, mən heç belə qab görməmişəm.

Mahmud. İstəmirəm, baxmıram, nə lazım, yaxşı deyil, heç sən də baxma.

Bahar. Niyə baxmayım, qıraqdan baxmaq da ki, qadağan deyil, nə olar baxanda?

Mahmud. Baxma, bəlkə bir şey oldu.

Bahar. Yaxşı, bəs gözüyumulu oturum? Qabdır, durub gözünün qabağında, nə tövr baxmayım?

Mahmud. Üzünü o yana döndər, gözün görməsin.

Bahar. Axır üzümü geri döndərsəm, səni görmərəm. Gəl yerimizi dəyişək.

Mahmud. Yaxşı, dəyişək deyirsən, dəyişək. (*Çox ağır qalxır.*) Elə belə yaxşıdır, nə lazım, bəlkə bir şeytan xatası oldu.

Yerlərini dəyişirlər, Bahar gözünü döndərir qaba tərəf.

Mahmud. Yenə niyə baxırsan?

Bahar. Baxıb eləmirəm, qorxuram qolum toxuna, görmürsən, lap böyrümdədir? Heç bilmirəm bu qab nə idi, bəy gətirdi bizə aval elədi? Vallah, yalandır, onun içində heç zad yoxdur.

Mahmud. Ay arvad, Allahı seversən, başını aşağı sal, çörəyini ye. Nə qab-qab deyib uculuyubsan?

Bahar. Doğru deyirsən, Mahmud. Heç daha yadıma da salmaram.

Mahmud başını aşağı əyir. Bahar ahəstə qalxıb qulağını qaba verir.

Mahmud (*görüb ucadan qışqırır*). Ay arvad, nə qayıırırsan?

Bahar (*diksinir*). A kişi, ürəyim qopdu, niyə belə bağırırsan? Əli-mi ki, vurmuram, qulaq asmaq da olmaz?

Mahmud. Yox, olmaz, mən izin vermirəm. Arvad, axır deyəsən şeytan sənə dinclik vermir?

Bahar (*əyləşib*). Yaxşı, baxmaram, baxmaram. (*Bir azdan sonra*) Mahmud!

Mahmud. Nə deyirsən?

Bahar. Sən Allah, qoy bircə tikə qabın qırağını qalxızım baxım.

Mahmud. Arvad, gəl sən, lənət şeytana de, mənim cinimi tutdurma, vallah sənə bir toy tutaram ki, ömrün olanı dadı damağından getməz.

Bahar (*acıqlı*). Vallah, heç puf da eləyə bilməzsən! Axır mənə deyən gerek, bunun nəyinə yalvarırsan? (*İstəyir qapağı qalxızsın*).

Mahmud (*hövlnək*). Gözünü qan örtübdür nədir, ay arvad? (*Qalxıb qolundan tutub sürüyür.*) Gəl bəri, gəl otur burada. Üzünü də belə çöndər. Ha belə ha!.. İndi nə gözlərin görsün, nə ürəyin bulansın.

Bahar. Kişi, vallah, sən məni lap öldürmək istəyirsən! Mən dəxi burada oturmaram, gedəcəyəm öz evimizə, burada bir sən qal, bir də bu qab.

Mahmud. Ay arvad, bircə gözlərin olsun! Axır bura xalis behiştir, o hisli-paslı daxmada nə görübsən? Axır bircə başa düşgünən, vallah, baxmaq olmaz.

Bahar. Baxmaq olmaz, çünki sənin məndən zəhlən gedir. İstəyirsən mən ölüm, gedib özünə bir göyçək xanım arvad alıb gətirəsən. Mən bu evə yaraşmıram. (*Ağlayır.*)

Mahmud. Bahar, Bahar sən Allah, ağlama! Sən ağlayanda mənim də ürəyim kövrəlir, ağlamağım tutur... Ay arvad, nə olar bir azca səbr eləyəsən.

Bahar. Di onda salamat qal, dahı mən gedirəm. (*Durub qapıya tərəf gedir*).

Mahmud. Nə deyirəm, gedirsən get, Allah yaxşı yol versin. Görünür sən ərindən əl çəkərsən, öz höcətliyindən əl çəkməzsən.

Bahar. Bəli, burada ağlayım, mənim bağrım çatlasın, sən də bunun adını höcətlik qoy! Mən burada bir dəqiqə oturmaram, salamat qal!

Mahmud. Nə deyirəm, xoş gəldin. (*Gedib uzanır divanın üstündə.*)

Bahar (*qapıya gedir, qayıdır*). Nə dedin? Tez ol sözünü de, tələsirəm.

Mahmud. Kim nə dedi?

Bahar . Bəs sən məni indicə çağırmadın?
Mahmud . Heç ağıma da gəlmədi.
Bahar . Onda salamat qal!
Mahmud . Xoş gəldin.
Bahar (*qapıya gedib, qayıdır*). Mahmud!
Mahmud . Nə deyirsən?
Bahar . İndi deyirsən qabın ağzını açmaq olmaz.
Mahmud . Xeyr, olmaz.
Bahar (*qeyzlə*). Olmaz?!

Saat üç dəfə vurur.

Mahmud . Yox, yox, yox! Bir az sakit ol, mənim yuxum gəlir, yatacağam, bəyin gəlməyinə bir saat qalır.

Bahar . Hələ bir saat qalır?
Mahmud . Bir saat çoxdur?
Bahar (*qəzəbli*). Yəni deyirsən olmaz?
Mahmud . Xeyr, olmaz!
Bahar (*qeyzli*). Olmaz!

Mahmud . Olmaz.

Bahar (*yıxılır*). Ay ürəyim dağıldı!.. Ay öldüm!.. Ay Allahı sevən!..

Mahmud (*qalxıb cəld onun yanına gəlir*). Bahar, nə qayırırsan? Nə oldu sənə, qurbanın olum!..

Bahar . Öldüm, öldüm, öldüm!

Mahmud . Axır nə oldu sənə? Niyə elə eləyirsən? Ala, şərbət verim, iç... İçmirsən? Bəs nə istəyirsən, onu de?

Bahar . O qabın ağzını açmasan, öləcəyəm.

Mahmud . Di yaxşı, gəl açım. (*Bahar durub gəlir qabın yanına.*) İndi ürəyin sakit oldumu?

Bahar . Hə, oldu.

Mahmud . Çox gözəl, di get otur yerində.

Bahar . Bəs qab?

Mahmud . Axı olmaz, vallah olmaz. Bir azca gözləsən nə olar?

Bahar . Görünür, sən mənim ölməyimi istəyirsən, mən də ölürəm. (*Yıxılır.*) Daha mən öldüm, mən səni halal elədim, sən də məni halal et.

Mahmud (*ağlayır*). Öldü, vallah öldü! Mən nə tövr eləyim, başıma nə çarə qılım? Bahar, Bahar, ölmə qurbanın olum... Bax, budur, açırım...

Bahar. Di tez ol, aç... Canım çıxmamış bir gözümlə görsün.

Mahmud. Pənah Allaha, hər nə ola-ola! (*Qabın ağzını açır, içindən bir quş çıxıb uçar.*)

Bahar (*yerindən sıçrayıb*). Qoyma, qaçdı! Tut! Qoyma!

Mahmud. Gör nə tez dirildi.

Bahar. Ay əməzək, Allah səni döysün! Niyə qoyurdun qaçsın, indi nə tövr eləyək?.. Gödən, heyvan, öküz!..

Mahmud. Bəli, gəl insana yaxşılıq elə, adını da öküz qoysunlar! Mən sənə demədimmi ki arvad, səbr elə?

Bahar (*ağzını əyir*). Səbr elə, səbr elə... Çox da mən səbr eləmədim, gərək elə sən heyvanlığına salıb quşu qaçırdaydın? Ayının yekəsi!

Mahmud. Nə eləyəydim, arvad, ölürdün axır?

Bahar. Elə mən ölürəm dedim, sən də inandın?

Mahmud. Ay bədbəxt kişilər! Övrətlər işi xarab eləsinlər, sizi də söysünlər. Görünür, bizim bəxtimiz belədir. Ax!.. Ax!.. Ax!.. Bir belə dövlət, bu gözəl ev, böyük cəlal, hamısı bir dəqiqədə pırr.. uçdu göyə. (*Saat dörd dəfə vurur.*) Bəli, ləzzət qurtardı!

Qasım bəy (*daxil olur*). Necəsiniz, əzizlərim? Yaxşı keçindinizmi?

Mahmud. Allah ömrünü uzun eləsin, ağa, çox yaxşı keçindik.

Qasım bəy. Qabla işiniz olmayıbdır?

Mahmud. Xeyr, işimiz yoxdur.

Qasım bəy (*qulağını verir qaba*). İçəridən bir səs gəlmiş, deyəsən, qabın altındakı yoxdur? (*Qabın ağzını açır.*) Baho... Bəs buradakı quş necə oldu? İndi, əzizlərim, belə görünür ki, dünyada insana nə qədər naz-nemət versən, yenə onun gözləri doymaz. Çox yaxşı olar ki, siz yenə qayıdasınız öz daxmanıza. Sizin gününüz orada buradan yaxşı keçir. Hər bir ehtiyacınız da olsa yenə mənim yanıma gələ bilərsiniz. Mən sizə həmişə kömək eləməyə hazıram. (*Gedir.*)

Mahmud. Bahar!

Bahar. Nədir, Mahmud?

Mahmud. Bu nə işdi?

Bahar. Mahmud!

Mahmud. Nədir, Bahar?

Bahar. Bu nə işdi?

Mahmud. Ağlın nə kəsir?

Bahar. Kimin? Mənim?

Mahmud. Hə sənin.

Bahar. Mənim ağlım heç zad kəsmir. Sənin ağlın nə kəsir?

Mahmud. Kimin? Mənim?

Bahar. Hə, sənin.

Mahmud. Mənim də ağlım heç zad kəsmir.

Bahar. İndi deyirsən gedək?

Mahmud. Bəs ağamız buyurandan sonra getməyib nə qayıracağıq? Dayanma, tez ol gedək.

Bahar. Nə deyirəm, gedək deyirsən gedək.

Mahmud. Di düş qabağıma. Ay Həvvanın halalca balası.

Gedirlər.

PƏRDƏ

AC HƏRİFLƏR

Məzhəkə bir məclisdə

ƏŞXAS

Həsən – kababçı

Zərbəli – şagirdi

İbrahim bəy – çinovnik

Vəli }
Hüseyn } artistlər

Mirzə Mahmud – “İftira” qəzetinin mühərriri

Salman }
Süleyman } iki yoldaş

Lətif }
Səməd } qonaqlar
Əhməd }
Rza }

Əhvalat keçir kababçı Həsənin dükanında, bizim əsrimizdə.

Kababçı Həsənin dükanı. Beş dənə qırmızı süfrə ilə örtülmüş stol qoyulub, ikisi müqabildə, ikisi dalda, biri ortada. Dükanın iki qapısı var: biri ortadan küçə qapısı və sağ tərəfdən mətbəx qapısı. Müqabildə, sağ tərəfdə qoyulmuş stolun dalında üzü camaata tərəf İbrahim bəy əyləşib. Dal stolların birində Lətif və Səməd, ortalıqda Rza əyləşiblər. Hamı çörək yeməyə məşğuldular. Mətbəxdən dəhrə-taxta səsi gəlir.

İbrahim bəy (*qaşıqla su şüşəsini döyür*). Kababçı! Kababçı!

Zərbəli (*gəlir*). Nə buyurursan?

İbrahim bəy. Xozeyni buraya çağır.

Zərbəli. Xozeyin dolma bükür, nə qulluğun var buyur.

İbrahim bəy. Get xozeyni çağır deyirəm sənə, xozeyni çağır.

Füzul milləti füzul! Cəld ol! Sürük! (*Zərbəli gedir*.)

Həsən (*daxil olur*). Bəy nə buyururdun?

İbrahim bəy. Yaxına gəl görüm. (*Həsən yaxına gəlir*.) Nə olub yenə qaş-qabağını turşaldıbsan?

Həsən. Heç, elə belə, bazarın kasadlığı ovqatımı təlx eləyib.

İbrahim bəy. Ah, mən də deyirəm görəsən nə olub. Adam da dünya malı üçün ürəyini qıtsarmı? Bir gün mədaxil çox olar, bir gün az olar, nə lazım ürək qısqmaq? Məsələn, mən dünən aldığım məvacibi qəpiyinədək uduzmuşam, heç əsla vecimə deyil.

Həsən. Onda, görünür, bu gün də bizim hesabı çəkməyəcəksən?

İbrahim bəy. Hesabın bura nə dəxli var? Mən sənə neçə borcluyam?

Həsən. Bu saat. (*Çağırır.*) Ay gədə, Zərbəli, Zərbəli!

Zərbəli. Bəli!

Həsən. Çortkəni bura gətir! Tez! (*Zərbəli çox çirkli çotkə gətirib verir, yenə gedir.*) Keçmişdən qalıb iki manat altı şahı üç qəpik, bu-günkü də iki abbası. Cümlətəni eyləyir iki manat on dörd şahı üç qəpik.

İbrahim bəy. İki manat on dörd şahı üç qəpik. Yəni iki manat yetmiş üç qəpik.

Həsən. Bəli, iki manat yetmiş üç qəpik.

İbrahim bəy. Çox gözəl! Nə az imiş, mən çox bilirdim. İki manat yetmiş üç qəpik. A kişi, Allah bərəkət versin müsəlman aşpazxanasına. Qarnın doyunca yeyirsən, özü də ucuz. O gün bir nəfər yoldaşım məni restorana qonaq aparmışdı. Quzu əti istədim, bir parça gətirdi, heç yarım girvənkə olmazdı. Qiyməti neçə? Manat yarım. Dedim: ay nainsaf uşağı, məgər sizin Allahınız yoxdur? Bizim yerlərdə manat yarım bir bütöv quzu almaq olar. Deyir ki, bəs nə bilim icarəyə bir belə verirəm, məvacib bir belə, tüstü pulu bir belə... Cəhənnəmə ver, gora ver! Allah bərəkət versin Həsən dayının restoranına, hesabın nə elədi?

Həsən. İki manat yetmiş üç qəpik.

İbrahim bəy. Çox gözəl. (*Əlini şalvar cibinə salıb, əvvəl sağ tərəfə, sonra sol tərəfə, axırda qoltuq cibinə salıb, papiros qutusunu çıxarıb içindən bir papiros çıxardır.*) Bir spiçka ver.

Həsən (*çağırır*). A gədə, Zərbəli!

Zərbəli (*mətbəxdən*). Bəli!

Həsən. Çor bəli, zəhrimar bəli, vərəm bəli! Spiçka gətir.

Zərbəli spiçka əvəzinə maşada od gətirir.

İbrahim bəy (*yandırır ayağa qalxır*). İki manat yetmiş üç qəpik, xub, sabah çatar.

Həsən. A başına dönüm, necə çatar? Ayın iyirmisinə vədə qoymuşdun, ayın iyirmisi də dünən keçdi, gəlmədin, bu gün də belə deyirsən, axı mən də yazığam.

İbrahim bəy. Yazığam deyəndə, mənim iki manat yetmiş üç qəpiyimə möhtac deyilsən. Adamsan, deyirəm sabah çatar.

Həsən. Bəy, doğrusu, görək bu gün verəsən, sabaha gözləyə bilməyəcəyəm.

İbrahim bəy. Gözləyə bilməyəcəksən, gözləmə! Yerdən çıxardım pulu? Adamsan, sənə dedim ki, olan pulumu uduzmuşam.

Həsən. Ay bəy, bəlkə sabah da vermədin, necə olsun?

İbrahim bəy. Necə olsun? Sabah olmasın, iki gündən sonra olsun, beş gündən sonra olsun, gələn həftə olsun. Yeməyəcəyəm sənin iki manat yetmiş üç qəpiyini. (*Qapıya tərəf gedir.*)

Həsən (*onu qabaqlayır*). Bəy, Allahı arada gör, məni incitmə.

İbrahim bəy. A kişi, çəkil kənara, görüm a! Səninlə yumşaq danışdıqca azırsan. (*İtləyib tez qapıdan çıxır.*)

Həsən (*onun dalınca*). Ay bəy! Ay bəy! (*Qayıdır, üzünü tutur sair çörək yeyənlərə.*) Bu da bəy! Qoyasan axşamadək papağını əyri qoyub, çəkməsini cırıldada, knyaz kimi gəzə. Cibində də bir qəpik qara pul yox! Adamla da elə danışır, guya Babaxan sərdarın oğludur! Apar, istəmədim o iki manat yetmiş üç qəpiyi. O da sənin, Allahın min bir bəlası da! Adın da utanmır, bəy qoyur.

Mirzə Mahmud daxil olur.

Həsən. Mirzə, buyurgilən! Nə yeyəcəksən? (*Yer göstərir.*)

Mirzə Mahmud (*əyləşir, işarə ilə Həsəni çağırır yavaşıdan qulağına deyir.*) Mənim üçün, dəginən, yarım porsiya kotlet versinlər.

Həsən (*ucadan çağırır*). A gədə, Zərbəli!

Mirzə Mahmud işarə edir ki, qışqırmasın.

Zərbəli (*mətbəxdən*). Bəli.

Həsən (*ucadan*). Mirzə Mahmud üçün yarım pors kotlet gətir!

Zərbəli (*mətbəxdən*). Bu saat!

Zərbəli boşqab, çörək gətirib qoyur. Lətif boşqabı döyür, Zərbəli ora tərəf gedir. Həsən mətbəxə gedir.

Lətif. Zərbəli, qoçaq oğlan, gəlsənə mənə bir manat borc verəsən, şənbə günü sənə bir manat altı şahı verim!

Zərbəli. Baş üstə, özümdə yoxdur, gedim xozeyndən alım. (*Gedir, sonra kotlet gətirib Mirzə Mahmudun qabağına qoyur. Manatı da aparıb Lətifə verir.*) Buyur!

Lətif (*pulu alır*). Çox sağ ol. (*Çağırır.*) Həsən dayı!

Həsən (*mətbəxdən*). Bəli, bu saat! (*Daxil olur.*) Nə buyurursan?

Lətif. Neçə verəcəyik?

Həsən. Zərbəli, ağalara nə veribsən?

Zərbəli. Bir dənə piti, on dənə lüləkabab.

Həsən. Piti iki abbası, lüləkabab da bir abbası, cəmi üç abbası.

Lətif. Al! (*Manatı verir.*)

Həsən (*pulu alıb artığını qaytarır*). Bu da sizin iki abbasınız. Allah bərəkət versin.

Lətif və Səməd. Xudahafiz.

Gedirlər.

Həsən. Müşərrəf elədiniz, göz üstə gəldiniz.

Hüseyn, Vəli daxil olurlar, ikisi də Həsənə yaxınlaşıb, qulağına söz deyirlər.

Həsən (*ucadan*). Xeyr, xeyr, əstəğfərullah, mən, əlhəmdülillah, özüm müsəlman, bura da müsəlman aşpazxanası, mən elə şeyləri burada saxlayamı bilərəm? Qiyamətdə mən nə cavab verərəm?

Hüseyn. Mən ölüm, mümkün isə düzəlt, yoxsa biz artist babayıq, onsuz bir tikə çörək yeyə bilmərik.

Həsən. Ərz eləyirəm ki, tapılmaz.

Vəli (*Hüseynə*). A kişi, nəhaq yerə nə başını ağrıdırsan? Görürsən vermir. Gəl gedək restoranların birisində qaydasınca özümüzü doyuzduraq. Mən dedim mənfəəti müsəlmana verək. Niyə qərarəvəy dal qapıdan mətbəxə girəndə tapılar, artist gələndə tapılmaz? Gəl bəri, gedək.

İstəyirlər getsinlər.

Həsən. Bir geri qayıdın. (*Hüseyn, Vəli qayıdırlar.*) Təvəqqe edirəm bir adam bilməsin, yoxsa aksız gələr dükanıma kökündən bağlar.

Vəli və Hüseyn. Bu nə sözdür, biz mægər şpiyonuq?

Həsən. Onda buyurun mətbəxə.

Hüseyn və Vəli mətbəxə gedirlər.

Mirzə Mahmud (*onları səsləyir*). Cənab artistlər!

Vəli. Mirzə Mahmud, burada imişsən? Bağışla, sənin canın üçün görmədik.

Mirzə Mahmud. Artistin etibarı belədir, ehtiyacı olanda adamı gecə-gündüz axtarar, olmayanda arağı tək içərlər. Eybi yoxdur, mən də bu həftə qəzetdə sizin başınıza bir oyun açım ki, bir də səhnə adı eşidəndə gözləriniz xortdamış ölünün gözlərinə oxşasın. Eybi yox!

Hüseyn və Vəli. A kişi, sən Allah, oyunbazlıq eləmə. Sən öləsən, görmədik, gəl bəri.

Dartıb onu mətbəxə aparırlar. Əhməd daxil olur.

Rza. Di gəl çıx da! Gözləməkdən səni təngə gəldim ki. Budur, yarım saatdır naharı qurtarmışam, dura bilmirəm.

Əhməd (*əyləşir*). Çox danışma, nökrə çağır.

Rza (*yumruqla stolu döyür, Zərbəli gəlir*). Gör ağa nə istəyir, gətir. (*Əhmədə*) Nə yeyəcəksən?

Əhməd. Heç zad yeməyəcəyəm, bu saat nahar eləmişəm. Əgər olsa bir stəkan qəhvə içərim.

Zərbəli. Qəhvə yoxdur, yaxşı təzə dəmlənmiş Popov çayımız var.

Əhməd. Bir stəkan tök gətir, açıq elə, özü də dişləmə.

Zərbəli. Baş üstə. (*Gedir.*)

Hüseyn, Vəli, Mirzə Mahmud qayıdırlar. Hərəsinin əlində bir parça çörək və bir qədər penir. Mirzə Mahmud öz yerində əyləşir. Hüseyn, Vəli də özgə stulda. Zərbəli bir stəkan çay getirib Əhmədə verir, sonra gedir Hüseynlə Vəliyə tərəf.

Zərbəli. Nə buyuracaqsınız?

Hüseyn. Nəyin var yeməyə?

Danışq əsnasında Salman ahəstə daxil olur, qapının ağzında dayanıb qarnını ovcalaya-ovcalaya o yan-bu yana baxır, sonra gəlib qabaqda, sağ tərəfdə qoyulmuş stolun yanında oturur.

Zərbəli. Yaxşı lətif piti var, küftə-bozbaş var, kəlləpaça var, kotlet var.

Hüseyn. Mənim üçün kəlləpaça gətir.

Vəli. Mənim üçün də.

Zərbəli. Baş üstə. (*Gedir.*)

Süleyman daxil olub Salmanın yanında durur.

Süleyman. A balam, sən Salman deyilsən?
Salman. Dayan, bəs səndə Süleyman deyilsən?
Süleyman. Ay sənə qurban olum, a Salman, bu neçə ildir hara-
dasan? Bircə gəl öpüşək!

Qucaqlaşib öpüşürlər.

Salman. Bir əyləş görək. (*Yumruğu ilə stolu döyür.*)
Zərbəli (*mətbəxdən*). Bu saat! (*Daxil olub, iki qab kəlləpaça*
Hüseynlə Vəliyə verir. Sonra Salmanla Süleymanın yanına gəlir).

Salman. İki dənə piti gətir.

Zərbəli. Baş üstə (*Gedir*).

Salman (*Süleymana*). Bircə de görüm, bu neçə ildə harada idin?
Heç səndən bir xəbər gəlmirdi.

Süleyman. Sibirde dəmiryol podratına girmişdim. Bir neçə il
yaxşı qazandım. Axırda işim əydi. Əlimdə olanın hamısı çıxdı, ancaq bir
yol xərci düzəldib vətənə qayıtmışam. Sən harada idin, nə işdəsən?

Zərbəli pitiləri gətirib qoyur.

Salman. Çörəyimizi yeyək, gedək şəhər bağına. Mənim qəzavü-
qədərım çox uzundur. Orada nağıl edərəm.

Yeyirlər, ahəstə söhbət edirlər.

Mirzə Mahmud (*hirsli qalxıb stolu bərk döyür.*) Kababçı!
Kababçı!

Zərbəli (*daxil olub*). Nə buyurursan?

Mirzə Mahmud. Bu saat xozeyni buraya göndər?

Zərbəli çıxır.

Həsən (*daxil olub*). A mirzə, nə olub belə qışqırırsan?

Mirzə Mahmud. Nə olacaq, yaxına gəl. (*Həsən gəlir.*) Bu nədir?

Həsən. Bir şey deyil, ətin damarıdır.

Mirzə Mahmud. Dürüst bax, bu, damardır, ya ki siçan quy-
ruğu? Sən məni nə hesab eləyirsən? İndi mən düşünürəm ki, əhali
arasında gündən-günə intışarı artan taunun, vəbanın, yatalağın və sair
imrazi-misriyyenin səbəbi nədir. Hamısına bais sənin aşxanan tək
mənbələrdir.

Həsən (*üzünü qonaqlara tutur*). A sizə qurban olum, bircə məni
baş salın görüm, bu nə deyir? İtəm əgər bunun bir sözünü anlayıramsa.

Mirzə Mahmud. Əlbəttə anlamazsan və anlamamağın da təbiidir. Siz loqantaçılar fəqət öz mənafeyi-şəxsiyyətinizi təqib etməkdəsiniz. Odur ki, mənafeyinizə aid olan bəyanatı anlamırsınız. Sən məni tanıyırsan, ya yox?

Həsən. Necə tanıyıram. Mirzə Mahmudsan da!

Mirzə Mahmud. Bəli, Mirzə Mahmudam, necə Mirzə Mahmud? “İftira” cəridəsinin məşhur mühərriri. Mən, əlbəttə, gərək öz hifzi-səhhəti üçün müqəyyəd olanları müttələ edəm. İştə, sabah “İftira”nın əvvəlinci səhifəsində yüz sətirdən ibarət bu sərlövhəli məqaləni oxuyursan: “Təxribi-mədəhəyi-xəlayiq, yaxud kotlet içində siçan quyruğu”. O məqaləni oxuyanlar hamısı belə məbdəyi-imrazdan əlbəttə ictinab edirlər.

Həsən. Ay mirzə, Allahı seversən, kasıb adamam, mənim evimi yıxma, yediğin nahar da ana südü kimi halalın olsun.

Mirzə Mahmud. Nə dedin? Sən mənim məsləkimi bir nahara satın almaq istəyirsən? Mən sənə o ixtiyarı heç vədə vermərəm.

Həsən (*artistlərə*). Ay ağalar, siz Allah, bunu bir tövr görün rəhmə gətirə bilərsinizmi?

Hüseyn. Həsən dayı, buraya gəl. (*Kənara çəkir.*) Gör bir-iki manatın varmı, ver ağzı yumulsun. Həqiqət, gedib qəzetdə yazsa, gərək dükanını bağlayasan.

Həsən. Vallah, bir manat pulum var.

Hüseyn. Hər nədir ver, qəbul elər.

Həsən (*gedib Mirzə Mahmudun ovcuna bir manat basır*). Mirzə, təvəqqe edirəm, bunu da papirosa verəsən. Altı baş külfətim var, mənim evimi yıxma.

Mirzə Mahmud (*pulu atır*). Xam xəyal etmə, əzizim! Sən bunu bil ki, qəzet mühərriri, ələlxüsus “İftira” cəridəsinin mühərriri heç vədə öz əqidəsini və məsləkini cifeyi-dünyaya satmaz.

Vəli (*manatı götürüb verir Mirzə Mahmuda*). A kişi, füzulluq nə lazımdır? Yüz sətir yazıb bir manat alacaqsan, bu sənin bir manatın. Nahar da müftə düşdü, dahı nə istəyirsən?

Həsən (*Salmanla Süleymana*). Ay ağalar, siz Allah, siz də təvəqqe edin bəlkə mənə rəhmi gələ.

Salman, Süleyman və artistlər Mirzə Mahmudu əhatə edirlər.

Rza (*Əhmədə*). Aralıq qarışıq ikən mən əkilim, sən otur burada.

Əhməd. Əkil, eybi yoxdur.

Rza gedir.

Mirzə Mahmud. Bu dəfə səni bu şəxslərə bağışladım. Bundan sonra təbəxələrə dürüst diqqət edərsən. (*Gedir.*)

Həsən. Baş üstə, can üstə. Şükür Allaha, bir manat pul, yarım pors kotletlə qurtardım.

Qonaqlar qayıdıb yerlərində əyləşirlər. Əhməd stəkanı döyür,

Həsən ona tərəf gəlir.

Əhməd. Al. (*Pul verir.*)

Həsən (*pula baxır*). Nə verirsən?

Əhməd. Nə verəcəyəm?! Bir stəkan dişləmə çay içmişəm, elər bir qəpik, qəpiyini al.

Həsən. Bəs yoldaşın yeyən naharın pulu necə olsun?

Əhməd. Mən nə bilim necə olsun? Ona da ki, mən borclu deyiləm. Bir stəkan çay içmişəm, borcluyam pulunu verim.

Həsən. Bəs yoldaşın necə oldu?

Əhməd. Çıxdı. Dedi, bu saat qayıdıram. Qayıdar, pulunu alarsan. (*Gedir.*)

Həsən (*çağırır*). Zərbəli! Zərbəli! (*Zərbəli daxil olur.*) A gədə, kor oğlu kor, qonaq durur gedir, xəbərin niyə olmur? Bir çıx gör burada çörək yeyən necə oldu. Cəld! (*Zərbəli çıxır.*) Ay camaat, bugünkü gün mən nə günah eləmişəm? Kim mənə qarğıyıb? Çörək yeyən qaçır, çörək yeyən qaçır. Adlarını ağa qoyublar, hamısı julikdirlər, julik!.. (*Zərbəli gəlir.*) Necə oldu?

Zərbəli. Usta, getdim yolda ətəklədim, bir qapaz vurdu yıxıldım, mən durunca mindi konkaya qaçdı.

Həsən. Yerə soxum səni, qaradavoy çağıra bilmirdin? Yaxşı, get mətbəxə, ay tamam olan kimi səni iti qovan kimi qovacağam! Get.

Həsən və Zərbəli mətbəxə gedirlər.

Hüseyn (*Vəliyə*). Yedin, qurtardın?..

Vəli. Qurtardım.

Hüseyn. Di başla görək.

Vəli (*öskürür*). A balam, sən özünə artist deyirsən? Sən yüz il qanqal otlayan, Mazandaranskinin bir dırnağı ola bilməzsən.

Hüseyn. Sən nə anlayırsan artist nəyə deyirlər? Nə qədər eşşək zəfəranplovdan bir şey anlasa, bir elə də sən anlarsan ki, artist-tragik nədir?

Vəli. Mən anlamıram? Mən özüm tragik olmadım, nə olar. Mən başımın tükü sanı artistlər görmüşəm. Sənin tək dövr-əz həzərat artistin yüzünü çaya susuz aparıb qaytararam. Mazandaranskinin müqabilində sən heç bir milçək də deyilsən. Onun Frans fon Moor rolunda atasını boğmağı sənin cəmi oynamağına dəyər.

Hüseyn. Odur ki, heç zad anlamırsan da. Mən Mazandaranski tək adamla səhnəyə çıxmağı öz adıma layiq bilmirəm. Boynun ardından tutub şah damarı sıxmağa boğmaq deyərlər? Odur ki, qırx yaşın var, hələ prostaqsan.

Vəli. Hirsələnmək lazım deyil.

Hüseyn. Necə hirsələnməyim? Qanmayıb, danışib bədənimə od qoyursan. Mazandaranski də artistdir, o da artistdir?

Həsən (*yaxına gəlib*). A başınıza dönüm, sizə nə olub dalaşırsınız?

Hüseyn. Heç bir adını artist qoyan, adamı dalda boğmaz. Adamı, bax, belə boğarlar. (*Həsənin boğazından yapışib boğur.*)

Həsən (*qışqırır*). A başına dönüm, məni niyə öldürürsən? Ay boğuldum, ay öldüm, qoymayın. (*Yıxılır.*)

Hüseyn (*Vəliyə*). İndi görürsənmi, heyvan, necə boğmaq lazımdır ki, effekt olsun? Sənin Mazandaranskin mənim əlimə su tökməyə yaramaz.

Həsən (*ayağa qalxır*). Ay canım, məni niyə öldürürsünüz, mən nə günahın sahibiyəm?

Hüseyn. Bağışla, Həsən dayı. (*Üzündən öpür.*) Artist ki qızıqdı, daha gözləri yeri-göyü görməz. Mən bu heyvan yoldaşıma səhnədə adam boğmağın qaydasını göstərirəm.

Həsən. Yoldaşına teatr qaydası göstərirsən, mənim boğazımın taqsını nədir? Bəlkə mən öləydim?

Hüseyn. Ondən xatircəm ol. Artist adamı elə boğmaz ki, ölə. Mən ölüm bağışla. Elə səndən soruşacağam, Həsən dayı, heç teatra gedibsən?

Həsən. Bu il azından yüz dəfə.

Hüseyn. Afərin, Həsən dayı!

Həsən. Elə gün olub beş dəfə getmişəm.

Hüseyn. Neçə, beş dəfə? Teatra bir gündə bir dəfə gedirlər. Düşəndə bir-iki dəfə gedirlər, o da bayramda-zadda.

Həsən. Mənim yerimə sən olsaydın, gündə iyirmi beş dəfə gedərdin. Allah evlərini yıxsın rus oyunçularının. Məndən qırx-əlli manatlıq yeyinti aparmışdılar, gedib-gəlməkdən təngə gəldim. Axırda bir on iki manatım da qırıldı onlarda qaldı. Dedim, atalarının əti olsun, qoy aparsınlar.

Hüseyn. Bəs heç teatrın içinə girməyibsən?

Həsən. Teatrın içində mənim nə işim var? Kəsib babayam, mənim teatrım elə bu aspazxanamdır. (*Gedir.*)

Vəli. Yoxsa öz oynamağın barəsində kababçı Həsən kimi böyük bir tənqidçinin rəyini soruşmaq istəyirdin? Afərin sənin tək tragik artistə.

Hüseyn (*qeyzlə*). Vəli, buna namusa sataşmaq deyərlər. Artistin namusu hər namusa bənzəməz. Mən bunu qəbul eləyə bilmərəm. Gərək bu saat burada mənimlə duələ çıxasan. (*Tapança çıxarır.*) Bu dünyada gərək ya sən qalasan, ya mən. (*Salmanla Süleymana*) Qardaşlar, buraya zəhmət çəkin, siz burada bizim sekundantımız olun. (*Vəliyə*) Tapançanı çıxart!

Salman və Süleyman durub gəlirlər.

Vəli. Mənim əqidəmcə, duel haram bir əməldir. Mən harama mürəkib ola bilmərəm.

Hüseyn. Bəs onda sən qorxaq tülküsen. Tülkünü də gərək tülkü tək öldürmək. Al gəldi. (*Havaya bir güllə atır.*)

Vəli (*qışqırır*). Ay müsəlmanlar, qoymayın, bu kafir məni öldürdü! Ay haray, ay aman!

Həsən (*cəld gəlir*). A kişilər, niyə bir-birinizi qırırsınız, amandır, Allahdan qorxun, bura qan tökməyin. A gədə, Zərbəli! Zərbəli!

Zərbəli. Buradayam, xozeyin!

Həsən. A gədə, tez ol, qaradovoy çağır! Cəld ol! Yüyük!

Zərbəli qapıya tərəf gedir, Hüseyn qabağını kəsir.

Hüseyn. Qayıt geri, yoxsa iti öldürən kimi öldürərəm!

Zərbəli mətbəxə qaçır. Vəli isə “ay haray, ay qoymayın”, deyə-deyə dolanır, Hüseyn onun dalınca. Axırda Vəli özünü pəncərədən çölə atır.

Hüseyn. Mənim əlimdən sən heç haraya qaçıb qurtara bilməyəcəksən. (*Dalınca pəncərədən atılır.*)

Həsən. A kişilər, görürsünüz? Heç nahaqdan bir-birini öldürüb, qanı tökəcəkdilər dükana, mən də düşəcəkdim işə. Gərək il uzununu

işimi-gücümü, dükənimi unudub, divana yol döyəydim. Yaxşı oldu rədd oldular. Kəlləpaçanın da pulu cəhənnəm, tək xatalarını başımdan sov-sunlar. Lap dəli imişlər ki! Bu oyunbazların əlindən nələr çəkmişəm, onu bir tək mən bilirəm. Rus oyunçularından əlli manatımın otuz sə-kizini alınca anadan əmədiyim süd burnumdan gəldi. Bu müsəlman oyunbazları da onlardan qalmazlar. Bunların hamısını bir qalıbdan çıxarıblar. Qəribə də özlərinə ad qoyublar: deyirlər, biz oyunbaz deyilik, biz “arsız”ıq. Heç belə ad olmaz, arsız ki, arsız. (*Gedir.*)

S a l m a n . Süleyman, getməyə?

S ü l e y m a n . Naharı elədik, tay nə oturaq, dur gedək bağa.

S a l m a n . Onda çağıra q aspa, pulunu verək. (*Əlini cibinə salır.*)

S ü l e y m a n . Nə qayırırsan? Elə şey ola bilməz. Naharın pulu mən-dən çatacaq.

S a l m a n . Sənin canın üçün, əsla qəbul eləməyəm. Yoxsa neçə ilin ayrılığından sonra istəyirsən aramıza inciklik düşsün? Səni mən göydə axtarırdım, yerdə əlimə düşübsən. Mən ki səni bir dəfə qonaq etməyə-cəyəm, nəyə lazımam?

S ü l e y m a n . Bu dəfə qoy mən verim pulu. Sabah mən sənə qo-naq olaram.

S a l m a n . Mən sənin canına and içmişəm, andımı pozsam adam olmaram.

S ü l e y m a n . Xub, sözüm yoxdur, tək sənin xatirin xoş olsun, verirsen ver.

S a l m a n . Bax belə söylə ki, xoşuma gələsən. (*Ciblərini axtarır.*) Sü-leyman, bir iş var axı... Sən öləsən, heç belə yaman işə düşməmişdim...

S ü l e y m a n . Nə olub?

S a l m a n . Nə olacaq, xəcalət çəkirəm deməyə, pul kisəm evdə qalıb.

S ü l e y m a n . Birdibli deginən pulum yoxdur. Sən öləsən, mənim özümdə də diş qurtlamağa bir quruş tapılmaz.

S a l m a n . Bəs onda tədbir lazımdır. (*Durub Süleymanın qulağına söz deyib əyləşir yerində.*)

S ü l e y m a n . Çox gözəl tədbirdir. Heç belə tədbir olmaz. (*Qabı döyür.*)

H ə s ə n (*daxil olur*). Nə buyurursunuz?

S ü l e y m a n . Neçə çatacaq? (*Durur ayağa.*)

H ə s ə n . Dörd abbası.

Süleyman əlini cibinə salır.

Salm an (*yaxına gəlib*). Heç mümkün deyil, naharın pulu məndən çatacaq. Məşədi, buraya gəl. (*Həsənin qolundan tutub səhnənin o başına aparır.*)

Süleyman. Kişinin sözü bir olar. Demişəm nahara qonaqsan, danışma. (*Gedib Həsənin qolundan tutub səhnənin o biri tərəfinə çəkir. Orada cibini qurtdalayır, guya pul çıxarmaq istəyir.*)

Salm an. Süleyman, mən ölüm, bu qədim höcətliyindən əl götür. Bu nə xasiyyətdir səndə? (*Gəlib Həsənin qolundan tutub o biri tərəfə aparır.*) Bəri gəl.

Süleyman. Deyirəm qəbul etməyəcəm, inan! Yoxsa aramızda həqiqət, inciklik olar. (*Həsənin qolundan tutub o başa aparır.*) Buraya gəl!

Həsən. A başınıza dönüm, bunun maliyyəti dörd abbasıdır. Hansınız verirsiniz verin, daha məni niyə çaqqal sürütməsi eləyirsiniz?

Salm an (*Həsənə*). Məşədi, biz iki dostuq, neçə ildir bir-birimizdən ayrılmışıq. Heç sən də razı olmaginə ki, dörd abbasının üstündə bizim davamız düşsün.

Həsən. Allah eləməsin, dörd abbası nə artıq şeydir ki, onun üstündə bir dava da salasınız. Hər biriniz iki abbası verin, qurtarsın getsin.

Salm an. O da olmayacaq. Sən gəl bir şeyi qəbul elə. Biz dəsmalla sənin gözlərini bağlayaq. Hansımızı tutsan, pulu o versin.

Həsən. Nə deyirəm, təki sizin aranızda inciklik düşməsin.

Həsənin kəməmindən dəsmalını alıb gözlərini bağlayırlar, sonra qaçırlar.

Həsən iki qollarını açıb axtarır. Bu halda Zərbəli mətbəxdən çıxıb

Həsənə tərəf gəlir.

Həsən (*Zərbəlini qucaqlayır*). Aha, yaxşı tutmuşam. (*Dəsmalı gözündən götürüb, Zərbəlinin başına qapaz vurur*). Sən nə ələ ayağa dolaşırsan, nadürüst məlun! Yolla düz gedə bilmirsən? Yə! (*Mat-məhbut o yan-bu yana baxır*).

PƏRDƏ

XƏYALAT

**Mirzə Fətəli Axundovun təvəllüdünün yüz illik
yubileyi münasibətilə yazılmış**

Bir məclisdə

ƏŞXAS

Mirzə Fətəli Axundov
Rəşid – onun oğlu
Kitabpaylayan şəxs
Hatəmxan ağa – mülkədar, qarabağlı
Hacı Qara – sövdagər
Dərviş Məstəli şah – cadugəri-məşhur
Molla İbrahim Xəlil – kimyagər
Nökər – Mirzə Fətəlinin evində

Əhvalat vaxt olur Tiflisdə, Mirzə Fətəlinin evində. Mirzə Fətəli əyləşib yazı stolunun dəlində. Daxil olur kitabpaylayan şəxs.

Mirzə Fətəli. Hə, nə xəbərlə gəldin? Kitabların hamısını paylaya bildinmi?

Kitabpaylayan. Nə ərz edir? Elə payladım ki, paylamasaydım ondan yaxşı olardı.

Mirzə Fətəli. Necə?

Kitabpaylayan. Bir müsəlman kitaba yaxın düşmədi. Hər kəsə verdim, dedi...

Mirzə Fətəli. Nə dedi?

Kitabpaylayan. Deyə bilmirəm. Qorxuram ovqatınız təlx ola.

Mirzə Fətəli. Sən deməmiş də mən özüm anlayıram. Deyiblər, at o yana kafirin kitabını! Belədirmi?

Kitabpaylayan. Bəli! Deyirlər kitab oxumaq istəsək, o qədər lazımlı kitablar var ki, üstünü toz basa-basa qalıb bu şkaflarda. Oturub hər qaravəllini oxusaq, gərək adımızı dəli qoyaq. Hətta bir bəy var idi, dedi: “Mən Mirzə Fətəlini yaxşı tanıyıram, özü ilə də qədimdən aşna-

lıgım var. Ona deginən ki, o bir ağıllı adam sayılır, eyib deyilmi ki, belə cəfəngiyata qələmini sərf edib, özünü aləm içində rüsvay edir” Bu halda bir hacı üzünü camaata tutub dedi: “Camaat, qaçın bu kitablardan. Əgər bunlar mənfəətli kitablar olsaydı, camaata müftə paylamazdılar. Yəqin Mirzə Fətəli, necə ki, özü laməzhəb olub, Allahın yolundan çıxıb, elə də istəyir camaatı laməzhəb etsin”. Xülasə, bir nəfər kitablara yaxın düşmədi.

Mirzə Fətəli. Bəs kitablar necə oldu?

Kitabpaylayan. Sabahı günü camaat kitabların üstünə bir hələtlə töküldü ki, özüm də təəccüb etdim: dedim, aya, bir gecədə bu təgəyir bunlarda haradan əmələ gəldi? Sonra eşitdim ki, bir mollaın təhkirinə görə gəlib, məndən kitabları alıb aparıb odlayıblar və bir qədərini də biri bir manatdan ermənilərə satıblar. Heyf olsun sizin zəhmətiniz, səyiniz.

Mirzə Fətəli. Eybi yoxdur. Anlayana nəsihət etmək ağılsızlığa dəlalət edir. Nəsihəti avama, qanmayana edərlər. Avam əvvəl sənin nəsihətini anlamayacaq, sənə əziyyət edəcək, fəhş verəcək. Hamısına mütəhəmmil olmalı. Bizdən qabaq da kişilər gəlirlər və millət yolunda çalışıbdırlar. Onları nə müsibətlərə düçar ediblər? Öldürüblər, oda atıblar, kitablarını mənim kitablarım kimi odlayıblar. İllər keçib, zamanələr dolanıb, o şəxslərin əkdikləri toxumlar bar verib. İndi onların qəbirləri ziyarətəqah olubdur. Vaxt olar mənim də toxumlarım bar verər. Mən bəlkə o günləri görməyim. Amma oğlum, nəvələrim də görsələr mənə hesabdır. Camaatın avamlığına baxma, mən səpdiyim toxum qabil torpağa səpilib. Mən millətimin gələcəyinə və xoşbəxt günlərinə xatirəməm və bu xəyalla da ölüb gedəcəyəm. Hər bir qaranlığın axırı işıqdır və mənim millətim də yəqinimdir ki, zülmət-əbədi içində deyil, onun da bir işıqlı günləri var. O vədə öz babalarının əməllərindən xəcalət çəkib, xeyirxahları ilə bədxahlarını, əlbəttə, tanıyacaqlar. Arzu edərdim ki, mənim tək təkfir olanların qədəri çox olaydı, bəlkə millətin işıqlı günü tez gələydi. (*Kitabpaylayana*) Zəhmət çəkibsan, yorulubsan, get rahat ol.

Kitabpaylayan. Mirzə, mənim zəhmətlərim sizin zəhmətlərinizin yüzdən biri ola bilməz. Millət yolunda zəhmət çəkmək böyük rahatlıq deyilmi?

Mirzə Fətəli. Kaş hamı belə anlayaydı! Nə olardı, bizim də sair millətlər tək hər şəhərdə üç-dörd qanan, oxumuş adamlarımız olaydı

ki, avama tərbiyə verib tərəqqi yolları göstərəydilər. Bu əyyamda şəhər camaatının ümidgahları axundlar və hacılardır. Kənd əhalisinin ümidgahı bəylərdir. Bunların heç birisi millət üçün çalışmır. Hamısı öz cibləri üçün zəhmət çəkirlər. Utanmırlar, həya eləmirlər, dindirəndə bir məsəl də çəkirlər, deyirlər: “El üçün ağlayan gözsüz qalar”. Heç kəs onlara demir ki, ağlayın el üçün, ağlayın millət üçün, qoyun gözləriniz kor olsun. O qədər ağlayın, canınız çıxınca və bilin ki, sizin millət yolunda kor olan gözləriniz, ağlamayan gözlərin hamısından yaxşıdır! Namərdlər, namərdlər!.. Gözlü ikən korlar!.. Diri ikən ölmüşlər!.. (*Kitabpaylayana*) Get rahat ol!

Kitabpaylayan gedir. Rəşid – on beş yaşında uşaq, rəngi qaçmış daxil olur.

Mirzə Fətəli (*Rəşidə*). Bala, rəngin niyə qaçıb?

Rəşid. Ata, yola çıxıram, camaat məni rahat qoymur. Şkolaya gedib gəlincə iki min pis-pis sözlər deyirlər. Deyirlər ki, Mirzə Fətəlinin oğludur, bunun atası bütün müsəlmanların kişilərini, övrətlərini həcv edib. Onun evini dağıdıb, özünü də öldürəcəyik. Bir uşaq da dalımca bir daş atdı, dəysə idi, ölmüşdüm. Yaxşı ki, dəymədi. Ata, bəlkə gəldilər bizi qırdılar?

Mirzə Fətəli. Qorxma, bala, heç kəs bizi öldürə bilməz. Sənin atan camaata haqq yolu göstərir. Böyüyüb təvərixdə də görərsən ki, haqq danışanlara nə əziyyətlər ediblər. Nə eybi var, qoy bizə də əziyyət etsinlər. Bir vaxt olar bu yaman danışan adamların övladları mənim zəhmətlərimə qiymət verərlər. Get ananın yanına, naharını elə.

Rəşid gedir.

Nökər (*daxil olur*). Ağ, Hatəmxan ağa, budur, çox hirsli gəlir.

Mirzə Fətəli. Qoy gəlsin.

Nökər çıxır.

Hatəmxan ağa (*daxil olur*). Çox sağ ol, mirzə! Çox sağ ol! Biz həmişə fəxr edərdik ki, müsəlmandan da bir nəfər çıxıbdır ki, bu mənsəbə çatıb, sərdara dilmanc olub. Sən də belə? A kişi, sənin atan bir mömin, müqəddəs molla idi. Heç utanmırsan, ata-babanın yolunu itirirsən?

Mirzə Fətəli. Qızıışma, Hatəmxan ağa! Bircə əyləş, görüm nə deyirsən?

Hatəmxan ağa. Əyləşməyəcəyəm. Gedirəm, elə bir neçə söz deməliyəm.

Mirzə Fətəli. Buyur görək nə deyəcəksən?

Hatəm xan ağa. Cəmi aləm bilir ki, sən müsəlmanlıqdan çıxıb-sən. Oruc bilməzsən, namaz bilməzsən, özün də rus qaydası ilə dolanırsan. Bu sənin öz işindir, özün bilərsən və Allahına da qiyamətdə özün cavab verərsən. Bircə de görüm sair camaatdan nə istəyirsən? Sənsiz də elə camaat Allah yolunu itirib. Elə biri mənim özüm. Bir nəfər çör-çöp yığan kafir firəngi neçə vaxt evimdə saxlamışam. Evim-eşiyim olub murdar. Qab-qacağım hamısı səgdəm. Dahı bundan artıq məndən nə istəyirsən? Yoxsa xahiş edirsən ki, bu ağsaqqal vaxtında övrətin başından yaylığını alım, buraxım küçələrə? Və ya qolunu qoluma keçirib aparım o Müctəhid bağdır, nə dağılmışdır, orada ona rusun çayını, qəhvəsini içirdim? Və ya bu ki, mən də qardaşım oğlu Şahbaz tək başımın tükünü uzadıb, iki yana darayım? Zəhmət çəkmə, mirzə! Zəhmət çəkmə! Mən heç vaxt ayağıma çəkmə geyib, küçələrin palçığını evimə gətirmərəm. Heç vaxt hənadan, rəngdən əl çəkmərəm. Yüz sənin tək Mirzə Fətəli gələ, mən bu gözəl əllərimi qoyub qaşıqla xörək yemərəm. Mən dəli deyiləm dörd ağacı bir-birinə calayıb adını kürsü qoyub, Məhərrəm bəyin qırğısı tək üstünə qonam. Ayıbdır, əzizim, özün, yenə deyirəm, hər nə bilirsən elə. Daha müsəlmanların əməllərinə toxunma. Bunun axırı xeyir nəticə verməz. Axırda rüsvayi-cahan olarsan.

Mirzə Fətəli. Hatəm xan ağa! Mən əlimə qələm alanda rüsvayi-cahan olmağı, təkfiri, fəhşü, hətta ölümü qəbul etmişəm. Hər nə deyəcəksən de. Hamısı qəbulumdur və nə səbəbə də qəbul etmişəm, onu sən anlamazsan. Ancaq bir vaxt olar, sənin oğlun və nəvən anlar. Sən mənə söylərsən, amma sənin oğlun və qəvən mənə rəhmət oxuyacaqlar, yəqin bil.

Hatəm xan ağa. Mənim oğlum? Mənim nəvəm? Səhv etmə! Mənim oğlum mənim belimdən əmələ gəlib. Mənim oğlum gədəfər-zənddən doğulmayıbdır! (*Qeyzli*) Əgər mənim oğlum mən tutduğum yoldan bir qədəm kənara qoya, mənə Allah lənət etsin əgər ona nifrət edib, onu oğulluqdan çıxartmasam. Elə oğlu Allah görə qiyamətdə donuz sifətində gətirsin. Hələ bunlar hamısı bir kənara, sən mənim özümü məsxərəyə qoyubsan, bu heç, bu övrət-uşaqla nə işin var? Sən özün hərçənd müsəlmanlıqdan kənar bir adamsan, amma yenə nə qədər olsa, sən qanın müsəlman qanıdır. Heç sənə müsəlmanın ismətinə toxunmaq yaraşarmı? Qardaş, niyə mənim övrətimin, qızımın adını camaat bilsin? Eyib olsun sən üçün, çox eyib olsun!

Mirzə Fətəli. Haqqın var, Hatəmxan ağa, sənın də cəmi sənə oxşayanların da haqları var. Mən sinəmi sizin nasəza sözlərinizə sipər eləmişəm.

Hatəmxan ağa. Bunlar hamısı heç bir şey deyil, məgərinki ədavət. Əlbəttə, gədə oğlu gəlib bir mənəb sahibi olanda, bizim tək nəcib bəyləri bəyənmez. Eybi yoxdur, mən də gedərəm cəmi Qarabağın bəylərini yığaram bu yerə, deyərəm: “Ay bəylər, bir nəfər şəkili mollasının oğlu gedib oturub Tiflisdə, hamı biz bəylərdə sataşmamış yer qoymadı. Özümüzü məsxərə edib, övrət-uşaqlarımızı məsxərə edib, dolanacağımıza sataşır, dinimizə, məzhəbimizə əl atır, gərək bu... Əstəğfərullah, yenə ağzıma gələnı demişdim... Gərək onun ağzı yu-mulsun. Onda görərsən başına nə oyun açarlar. (*Ayağa durur.*) Çiyininə bir qatma bağlayıbsan, elə bilirən ki, heç kəsin sənə əli çatmaz? Səndən sərdarın xud özünə elə bir möhkəm donos verdirim ki, səni birbaş Sibirə itirsinlər. (*Gedə-gedə*) Biz bəylərin əlinin zərbini sınayarsan, sonra sakit olarsan!

Mirzə Fətəli. Get, get sahibi-ixtiyarsan. (*Çağırır.*) Ay gədə, ağa-nın başmaqlarını cüt edin.

Hatəmxan ağa gedir. Mirzə Fətəli qayıdıb özünü kürsünün üstünə yıxır, iki əli ilə başını tutub dirsəklərini bərk stola çırpır.

Nökər (*daxil olur*). Ağa, bir kişi gəlib, sizi görmək istəyir. Deyir Ağcabədidən gəlmişəm, adım da Hacı Qaradır.

Mirzə Fətəli. Çağır gəlsin içəri.

Nökər çıxır.

Hacı Qara (*daxil olur*). Salaməleyküm!

Mirzə Fətəli. Əleykəssalam. Hacı, buyur gərək səndə nə xəbər var. Yəqin mənimlə dalaşmağa gəlibəsən, belədirmi?

Hacı Qara. Nə buyurursan, mirzə, mənim nə həddim var səninlə dalaşam? Amma sənə şikayətim var.

Mirzə Fətəli. Kimdən?

Hacı Qara. Sənin özündən.

Mirzə Fətəli. Mənim özümdən mənə şikayət?

Hacı Qara. Bəli!

Mirzə Fətəli. Necə yəni?

Hacı Qara. Mirzə, bizim qədim haqq-salamımız var və özümüz də çoxdanın müştərisi-yik. Neçə dəfə gəlib məndən mal alıbsan. Heç

bir dəfə səni aldatmışam? Getdiyim Beytə and olsun, sənə həmişə malın arşınıni özgülərdən yarım qəpik aşağı vermişəm. Axır mənim taqsırım nədir ki, sən məni belə məsxərəyə qoyursan? Pulu batan mən, malı tutulan mən, evi yıxılan mən, bəs məsxərədə olan da mən?.. Nə eləyim, a sənə qurban olum? Rus malı alıram solğun çıxır, qızılbaş malı alıram çürük çıxır. Mal gerek müştərigir olsun. Odur, dükanı doldurmuşam, bir nəfər malın üzünə də baxmır. Guya ələtdən qayıranların sovxasıdır. Əlacım kəsildi, tamah zor elədi, dedim bu bəylərlə gedərəm Təbrizə, bir qədər firəng malı gətirərəm, bəlkə zərərim çıxa. O da belə getdi. Həm pulum əlimdən getdi, həm özüm rüsvay oldum.

Mirzə Fətəli. Bilirsən, Hacı, sən bir ağı başında kişisən. Özün görürsən ki, xatalı yola gedənin başına nə bəlalar gəlir. O səbəbə mən də sənə keyfiyyətini kitabımda yazmışam ki, xalq oxuyub ibrət edib, halal alış-verişi qoyub haramın dalınca getməsin.

Hacı Qara. Qələt elərəm, tövbə, tövbə, tövbə! Qurbanın olum, getdim saqqal gətirməyə, bıqı da qoydum gəldim. Hər bəydə yüz tükümüm batdı. Malım tutuldu, özüm Arazdan keçəndə yıxıldım suya. Bir az qalmışdı batam, öləm. İndi qalmışam ac, əli qoynunda. Mirzə, bir təvəqqem var səndən. Sən bir böyük adamsan, gör bir tövr edə bilərsənmi ki, mənim malımı özümə qaytarsınlar.

Mirzə Fətəli. Baş üstə, sizin murov mənimlə əşnadır. Ona yazaram, şey eləsin, sənə malımı da özünə qayıtsın və bəylərdən də bir tövr sənə pulunu alıb versin.

Hacı Qara. Onda canımı sənə qurban edərəm. Allah səni müsəlmanlara çox görməsin. Allah oğlunu saxlasın! Mürəxxəs olum.

Mirzə Fətəli. Xoş gəldin, Hacı! Bir neçə gündən sonra bir buraya gəl.

Hacı Qara. Baş üstə. (*Gedir.*)

Mirzə Fətəli. Get, get... Ehtiyacın olmasa, əvvəl təkfir edən sən olarsan.

Dərviş Məstəli şah (*qəzəbnak daxil olur*). Ya hu, ya həqq!.. (*Nacağımı yerə vurur.*) Sənsən biz dərviş sinfini məsxərə edən? Sənsən caduya, sehrə şəkk gətirən? Sənsən cəmi əcinnə taifəsinin mənim itaətimdə olmağını inkar edən? Sənsən mənim Parisi dağıtmağıma inanmayan?

Mirzə Fətəli. Nə qışqırırsan, nə istəyirsən?

Dərviş Məstəli şah. Heç bir şey! Mənim buraya gəlməkdən muradım sənə öz qüvvətimi sübut etməkdir. Mən sənə bu evini başına uçurdaram, o vədə ağlın başına gələr və inanarsan ki, Parisi də uçurmuşam! Mən bu saat elə burada, bu otağın içində bir dairə çəkib əyləşərəm o dairədə, başlaram şah nəfiri çalmağa. Onda görərsən ki, necə sənənin evin tar-mar olub başına uçar.

Mirzə Fətəli. Səbr et, ağa dərviş, səbr et! Mən sənənin barəndə səhv etmişəm və kitabımda da səndən yazmağıma peşman olmuşam. Mən bilirdim və etiqadım da bunadır ki, nə qədər siz dərvişlər və sizin əmsalınız və həmməsləkiniz dünya üzündə mövcudsunuz, nəinki mənim evim, cəmi islam aləmi paymaldır. Doğru deyirsən, hələlikdə sizin qüvvətiniz çox böyükdür və sübutuna da ehtiyac yoxdur. Təvəqqe edirəm buradan gedəsən və məni əfv edəsən.

Dərviş Məstəli şah. Belə ki yalvaracaqsan, bəs nə üçün hər hədəyanı yazırsan? Bundan sonra adamını tanı!

Mirzə Fətəli (*çağırır*). A gədə. (*Nökər daxil olur.*) Dərvişi yola sal, getsin.

Nökər. Baba dərviş, buyur.

Dərviş Məstəli şah (*Mirzə Fətəliyə*). Əmələndən peşman olmasaydın, görərdin gününü. (*Gedir.*)

Nökər (*dərvişi yola salıb qayıdır*). Ağa! Kimyagər Molla İbrahim Xəlil çoxlu adamla gəlib, istəyir zorla içəri girsin. Nə buyurursan?

Mirzə Fətəli. Burax içəri.

Nökər çıxır.

Molla İbrahim Xəlil (*daxil olur*). Bəh, bəh, bəh!.. Yaxşı igidin adını eşit, üzünü görmə! Bu sifətdə adamdan məgər ondan artıq əməl baş verəcək?! Bir şəxs ki, sifətində əsla müsəlmanlıq nişanəsi olmaya, ondan nə gözləmək olar?

Mirzə Fətəli. Sözüünü buyur, dibaçə lazım deyil.

Molla İbrahim Xəlil. Bir de görüm, sənənin Allahdan, dindən, imamdan, müsəlmanlıqdan xəbərin varmı?

Mirzə Fətəli. Təvəqqe edirəm müxtəsər edəsən.

Molla İbrahim Xəlil. Buyur görək sən nə haqla elmi-kimyadanı, biz kimyagərləri məsxərə edirsən? Bir elm ki həzrəti Süleyman əleyhissəlamdan qala, onu danmaq mı olar? Məgər sən Xacə Nəsiri-

Tusinin elmi-kimyada ictimad yetirdiyini və başqasının çərməkisini qızıl etdiyini oxumayıbsan? Və yainki sən Şeyx Bəhaini danacaqsan? Ya Mir Damadı inkar edəcəksən? Həkim Mir Fenderskidənmi xəbərin yoxdur? Ya risaleyi-Cabir Ənsarini oxumayıbsan? Bunlar keçəndən sonra, məgər mənə bu Tiflisdən verilən kimyagərlik şəhadətnaməsindən xəbərin yoxdur? Kim deyə bilər ki, neçə şahidin yanında Əylis ermənilərinin gəlib məndən əlli pud xalis gümüş apardıqları yalandır? Bunları götürüb məsxərə edincə, nə olardı ki, öz həmsəhrin Şeyx Səlahı çağırıb soruşaydın ki, gözü gördüyünü sənə söyləyə idi? Sən peyğəmbərlərdən qalan elmi danırsan. Ona görə sən layiqi-təkfirsən! Budur, qapıda minlərcə adamlar hazırdırlar. Əgər çıxıb onların gözü-nün qabağında tövbə eləməyəsən, mən səni təkfir eləyəcəyəm və bilginən ki, ondan sonra dünyada tək qalacaqsan. Bir nəfər sənə salam verməyəcək, bir nəfər sənin xeyir-şərinə gəlməyəcək və öləndə də bir molla sənin namazını qılmayacaq.

Mirzə Fətəli. Ağ! Sən kimi aldatmaq istəyirsən? Sən get Xaçmaz dağlarında Nuxu bəylərini aldat, pullarını al. Kimya nədir? Mən elmi-kimyaya qailəm, nəinki daşın dönüb qızıl olmağına. Get, nə edəcəksən et. (*Stolun üstündən bir dəstə kağız götürür.*) Budur bax, Gəncədən təkfir, Nuxadan nifrın, Qarabağdan danos, Bakıdan təlin, Şirvandan həcv, Dərbənddən fəhş! Get sən də təkfir et, qəbulumdur.

Molla İbrahim Xəlil. Görərsən axırını, görərsən! (*Çıxır, çöldən səsi gəlir! "Camaat! Bilin və ağah olun ki, Mirzə Fətəli öz kafirliyini iqrar etdi".*)

Çöldən səslər. Kafirdir, kafirdir, kafirdir!..

Rəşid (*qorxmuş daxil olur*). Ata! Bu camaat niyə küyləşir? Yoxsa bizi öldürəcəklər?!

Mirzə Fətəli. Qorxma bala, heç kəs bizi öldürməz. (*Öz-özünə*) Hamı məndən üz döndərib və buna da səbəb mənim həqq yazmağım, həqq danışmağım və camaatın eybini açıq üzünə deməyim. Həqq acı isə də meyvəsi şirin olar! Bəli, indi mən təkəm və bu təkliyimə də fəxr edirəm.

Nökər (*daxil olub teleqram gətirir*). Ağ! Bakıdan gəlib.

Mirzə Fətəli (*açıb oxuyur*). "Bu saat burada, klubun zalında realnı məktəbinin şagirdlərinin iştirakı ilə sizin "Mərdi-xəsis" adlı komediyanız oynandı. Məktəb şagirdləri Nəcəf Vəzirov, Əsgər Adı-

gözəlov öz vəzifələrini layiqincə ifa etdilər. Cəm olan əşxasın təvəq-qenə görə bu teleqramı sizə göndərüb, sizin təsnifatınızın əvvəl səhneyi-tamaşaya qədəm qoymağını ürəkdən təbrik edirəm. Həsən bəy Məlikov”. (*Rəşidə*) Eşitdinmi, oğlum? Daha mənim qədim yoxdur. Çox şükür olsun Allahıma ki, əkdiyim toxum öz sağlığında bar verdi. Dünyada çox yaşamağa ümidim yox idi. Çünki bir yandan qocalıq, bir yandan zülmət içində qalmış camaatın dərdi məni əldən salıb. Amma bu teleqram mənim ömrümü on il artırdı. Şükür olsun Allaha.

PƏRDƏ

QIRIMIZI QARI

Bir pərdədə (xəyalı)

İŞTİRAK EDƏNLƏR

Qırmızı qarı	Birinci qarovulçu
Padşah	İkinci qarovulçu
Vəzir	Rəqqasələr
Bargah əmələsi	Qırmızı əsgərlər
Kəniz	

Padşahın qəbul otağı. Müqabilində, qapının hər tərəfində bir qarovulçu, əlində nizə, dayanıb. Taxtın dalından Qırmızı qarı çıxıb, taxtın üstündə əyləşir.

Birinci qarovulçu. Taxta əyləşəni görürmüsən?

İkinci qarovulçu. Elə bu şəhərdə əhvalatı söylənilən Qırmızı qarı deyilmi? Bu dəqiqə nizəni onun ürəyinə soxacağam. Gözəl fürsətdir. Padşahdan ziqləmət ənam alaram. (*Hücum edir.*) Ey ifritə, nə vaxtadək sən bu camaatı narahat edəcəksən?! Al nizəni! (*İstəyir vursun, qarı əli ilə işarə edir, qarovulçunun əlindən nizə düşür. Qarı qalxıb ahəstə orta qapıdan çıxır. Qarovulçu dalınca baxır.*)

Birinci qarovulçu (*ikinciyə*). Mən səni belə qorxaq bilməzdim. Mən bu saat onu öldürərəm. (*Qarının dalınca çölə çıxır, məyus geri qaydır.*) Yoxdur, bilmirəm yerə batdı, yainki göyə çıxdı? Nə vaxtadək belə böyük bir hökumət bu qoca qarının əlində aciz qalacaq?

Ayaq səsi gəlir, qarovulçular cəld özlərini düzəldirlər. Üzlərini tuturlar qapıya.

Qabaqda vəzir, dalınca bargah əmələsi daxil olurlar.

Vəzir. Siz çoxdanmı buradasınız?

Birinci qarovulçu. Bir saatdan artıqdır.

Vəzir. Otağa kənar adam girməyibdir ki?

İkinci qarovulçu. Otaqda heç kəs yox idi. Qəflətən padşahın taxtı üstündə qırmızı libasda bir qarı göründü. Hücum etdik öldürməyə, gözümüzdən qeyb oldu.

Vəzir. Bu ifritə neçə vaxtdır ki, şəhərin o yan-bu yanlarında görünməkdədir. Yəqin böyük bir hadisə əmələ gətirəcəkdir.

Bargah əmələsi. Üç ildir ki, görünməyirdi. Hamı onu ölmüş hesab edirdi. Nə hadisə eləmiş ola bilər? Padşahın canı səlamət, məmləkətdə əmin-asayiş. Vətən və padşah bədxahları hamısı dəstigidir, möhkəm zəncirlərə vurulub. Kənar məmləkətlərdən heç bir afət gözlənmir. Nə ola bilər?

Vəzir. Beş il bundan qabaq gecələr Qırmızı qarı bargahın qabağında görünürdü. Az çıkmədi ki padşahın ən sevimli arvadı fəcətən vəfat etdi. İki il ondan sonra yenə qarını gecə vaxtı topxana meydanında görüblər. Səbh vəliəhdin şikarda atdan yıxılıb öldüyünün xəbərini gətirdilər. O vaxtdan qarı yox olmuş idi. İndi yenə gəlib, padşahın bütün halını mütəəyyir edib.

Padşah (*daxil olur*). Ox!.. O məlun yenə şəhərin küçə və meydanlarında peyda olur. Kimdir məni onun şəridən xilas etsin?

Rəqqasələr oynayır.

Vəzir. Qibleyi-ələm. Ona heç bir silah kar etməyir. Güllə vururlar, öldürməyir. Xəncər ətini kəsməyir. Hətta bir az vaxt bundan əqdəm qarovulçular qarını həmçinin bu otaqda, sizin taxtınızın üstündə əyləşmiş görüblər. Qarovulçular öldürmək üçün üstünə hücum ediblər, nəhayət, qarı gözdən qayıb olubdur.

Padşah. Mənim taxtımın üstündə əyləşmiş görüblər?! Bu təzə xəbərdir.

Vəzir. Padşahım, ehtiyat ediniz.

Padşah. Nə ehtiyat edəcəyəm? Ancaq onu yenə görünməyi oğlumun və övrətimin ölümünü yadıma salıbdır. Halımı pis edir. Neçə gündür ki, qarı şəhərdə görünür?

Vəzir. İlk dəfə, cümə günü məscidin minarəsinin birində azan çəkilən vaxt, qarı minarənin üstündə görünübür. Neçə nəfər fərraş minarənin ayağında onun düşməyinə müntəzir olublar. Oradan qarı düşməyib, minarədən qeyb olubdur.

Padşah. Yox, bu nümayişlər mənim xoşuma gəlməyir, əlac lazımdır. Ələlxüsus da mənim taxtımda görünmüş. Daha harada görünübür?

Vəzir. Bir də kəniz nəql edirdi, caharşənbə günü axşam, sizin yatacaq otağınızda görüb. Nə qədər səslənibdir, qarı cavab verməyib.

Padşah (*hiddətlə*). Mənim yatacaq otağında! Bu saat sən kənizi bura çağır. (*Fikir edir.*) Mənim yatacaq otağında?!

Vəzir. Qibleyi-ələm, təşvişə heç bir səbəb yoxdur. Şükür olsun Allaha, canınız səlamət, hamı məxluq dəstgir. Şəhərlərin izhari-übudiyyət xəbərini hər gün eşidirik. Bütün məmləkət sizin ömrünüzdə dua göndərirlər. Qorxu heç yerdən ola bilməz.

Kəniz daxil olur.

Padşah (*kənizə*). Qarını necə gördün, söylə.

Kəniz (*dizi üstə çökür*). Padşahım, çaharşənbə günü, azan vaxtı rəxtxab düzəltmək üçün sizin yatacaq otağınıza getmişdim. Qapını açan tək gördüm Qırmızı qarı çarpayının başı tərəfində durub, əyilib-qalxmaqdadır. Onu görəndə dizlərimə titrətmə düşdü. İstədim qışqıram, qarı mənə bir nəzər ilə baxdı ki, qorxudan nəfəsim tutuldu. Səs çıxara bilmədim. Nazik bir səs ilə xəbər aldım: sən kimsən, burada nə iş görürsən? Mənə heç bir cavab verməyib, otaqdan çıxdı. Dalınca mən də çıxdım eşiyə. Gördüm ki, yoxdur. Dübarə otağa qayıdıb, çarpayının üstündən bir parça zəncir tapdım. (*Göstərir.*)

Padşah. Buraya ver zənciri. (*Alıb baxır.*) Özüdür, özü! (*Kənizə*) Dur ayağa mürəxxəssən, gedə bilərsən. (*Baş əyib gedir.*) Ax, vəzir, çaharşənbə günündən bəri bu zəncir parçası mənə rahatlıq verməyir. Bir qədər gözümə yuxu gedən tək bu zəncir parçası vəqiədə həmin Qırmızı qarının əlində başımın üstündə zıncıldayan görüb həmin dəqiqə hövlək yuxudan oyandım.

Vəzir. Qibleyi-ələm, qarının vahiməsi əbəs yerə camaatın ürəyinə düşüb, hamını qara basıbdır. Qarının nə həddi var sizin yatacaq otağınıza girsin və hətta gəlib taxtınızın üzərində əyləşsin?!

Padşah. Mənə təsəllimi verirsən? Bəs bu zəncir parçasına nə deyirsən? Bunun mənasını bilmirsən, vəzir? Qarı bu zənciri qoymaqla xəbər verir ki, cəmi zəncirə tutulanların intiqamını səndən alacağam. (*Birdən*) Mənim dilimdən əmr ver. Məmləkətin hər bir şəhərinə, qəsəbəsinə və kəndinə casuslar göndərsinlər. Hər bir yerdə zərrəcə inqilab nişanəsi görünsə, onun kökünü kəsinlər. (*Fikir edir.*)

Vəzir. Qibleyi-ələm, reyyyətə üsyan yoxdur. Üsyançılar hər nə var, ərz etdim ki, tutulub. On yeddi kənd top atəşi ilə Yer üzündən süpürülüb, həbsxanalar üsyançılar ilə doludur. Hamısının boyunlarına zəncirlər vurulub, hərəkət etməyə halətləri yoxdur.

Padşah. Dayan! Yenə zəncir dedin, zəncir yadıma düşdü, kəfayətdir, deyirsən əmniyyətdir?

Vəzir. Bəli, qurban.

Padşah. Çox gözəl, inanıram sözünə, amma gərək hər təhər olsa Qırmızı qarının dəfi üçün çarə etmək. Nə qədər bu ifritə sağdır, mən rahat olmayacağam.

Vəzir. Qibleyi-aləm, bu qarı bir sahirədir. Məmləkətin sahirələrini buraya cəm edərim. Yəqin onun şərrinin dəfi üçün bir əlac tapılar. Siz, qibleyi-aləm, qara fikirləri başınızdan kənar ediniz. Məşğələnizi bir neçə gün eyş-ışrətə verin. İnşallah tezliklə sahirlərin qüvvəsi ilə qarı yox olar.

Padşah. Gözəl məsləhətdir, əmr ver hərəmxanada olan rəqqasələr buraya cəm olsunlar.

Vəzir çıxır, padşah zəncir parçasını alıb baxır. Bu halda Qırmızı qarı qarının ağzında peyda olur.

Padşah. Sənsən bu dünyanı qarışdıran məlun! (*Qılınıcı çəkib, yürür qarının üstünə.*) Al, məlun!

Qarı (*əli ilə işarə edir*). Dayan, nə sənin və nə də sən tək dünyadakı padşahların qılınıcı mənə yara vura bilməz. Mən qırmızı tufan elçisiyəm. O tufan bu saatda Yer üzündə əsməkdədir. Onun qarşısında padşahlar taxtı davam gətirməyib, birbəbir sərnigun olmuşlar. İndi də qırmızı tufan sənin bargahına yaxınlaşmaqdadır. Bu gün, gün batanda sən də gün ilə batacaqsan! (*Qarı gedir. Padşah onun dalınca çıxır, məyus qayıdır yerində ayləşir. Rəqqasələr daxil olurlar.*)

Padşah. Siz gərək bu gün məni lazımınca özünüzdən razı edəsiniz. Xələtin hesabı olmayacaqdır. Xəzinənin ağzını açıb cəmi dövlətimə qara fikirləri başımdan çıxaranlara verəcəyəm. Di başlayın.

Rəqqasələr oynayrlar.

Vəzir (*daxil olur*). Qibleyi-aləm, məmləkət əldən getdi. Hər bir yerdən bu saatda xəbər gəlir ki, qırmızı tufan məmləkəti bürüyübdir. Tufanın qabağında bir nəfər oğlan, özü də qırmızı libasda! Ağ atın ayaqları yerə dəyməyir və qabağında heç bir qüvvə davam gətirməyir. Məmanət göstərən də fərən yanıb, puç olur. Zəncirlər özü özbaşına qırılıb yerə tökülür. Hər bir yerdə rəiyyət və qoşun onun tərəfinə keçirlər. Tufan bürüyübdir, tədbir lazımdır, tədbir.

Padşah. Əmr ver şəhər darvazalarını, bargahın qapılarını və pəncərələrini möhkəm bağlasınlar. Qarovullar öz yerlərində dayansınlar. Vay o adamın halına səhlənkarlıq edə! (*Vəzir gedir, rəqqasələri*) Dayanmayın! Bir növ rəqs ediniz ki, ayaqlarınızı qoyduğunuz yerlər lərzəyə gəlsin! (*Musiqi çalınır. Rəqqasələr oynayırlar.*) Habelə, qoçaqlarım, habelə, iyidlərim. (*Bu vaxt ətraf qızır, ildırım çaxır, gurultu səhnəni tutur, pərdə düşənə qədər gurultu səsi kəsilməyir.*) Ax! Qırmızı tufan bargahı bürüdü. Eybi yoxdur, qapılar bağlıdır. Qarovullar yerlərindədirlər. Heç kəsin əli mənə çatmaz! Mən hamıdan qüvvətliyəm, qüvvətli! Ax, yenə bu zəncir səsi gəlir! Nə yaman halətdir! Çalın, oynayın, mən sizinlə oynayacağam! (*Rəqqasələr qarışıb oynayırlar.*) Gözəl aləmdir! Əcəb aləmdir!

Oynayırlar. Padşah bihələt yıxılıb ölür. Qapılar özbaşına açılır. Qabaqca iki cərgə əsgər daxil olub dururlar. Onların dalınca bir nəfər qırmızı libaslı oğlan əlində bayraq qapının arasından daxil olur.

Qırmızı Qarı (*kündən çıxır*). Qırmızı tufan bu məmləkəti də aldı! İndi daha mənim burada vəzifəm bitdi. Bu məmləkətdən mən indi başqa məmləkətə gedirəm. Bu cavan nəinki tək bu padşahın, cəmi dünya padşahlarının qənimidir. Onun ismi cavan və insaniyyətdir! (*Qarı gedir.*)

PƏRDƏ

PADŞAHIN MƏHƏBBƏTİ

Bir məclisdə

ƏŞXAS

Padşah
Övrəti
Vəzir
Tacül-üləma

Səid
Təlxək
Qulam

Vaqe olur şahın sarayında.
Padşah və övrəti.

Övrət. Əzizim, əbəs yerə nə olub özünü bu hala salıbsan? Budur, tamam iki həftədir ki, sənin rahatlığın yoxdur. Gecələr gözüne yuxu getmir, hökumət işlərini bilmərrə buraxıbsan. Sən bu vaxtında məhəbbətdən dəm vurursan. Bu məgər padşaha yaraşan sifətdir ki, bir gədanın övrətinə aşiq olub, dərindən özünü çürüdə-çürüdə yuxunu, çörəyini özünə haram edə?

Padşah. Bu danışıkların heç biri mənim qulağıma girən deyil. Sən özün övrət olduqda, buraya bir başqa övrətin gəlməyinə davam etməzsən. Buna rəqabət deyirlər. Bunu bilginən, əgər Səidin övrətini boşadıb almaq mənə mümkün olmasa, bütün hərəmxanadakı övrətləri qırdıracağam səninlə bir yerdə və axırda özümü həlak edəcəyəm. Mən sənə əmr edirəm: Səidin övrətindən riza almaq sənin öhdənə tapşırılır. Səidi də razı etmək vəzirə tapşırılıb. Buna söz yoxdur ki, əsrin padşahıyam. Xahiş etsəm, bir anda Səidin başı boynundan götürülər və övrəti də fəvrən hərəmxanaya çəkilər. Amma mən istəyirəm ki, həm mənim xahişim əmələ gəlsin, həm də məmləkətdə ədalətsizlik törəməsin. Get, nə təbdir edirsən et.

Övrəti. Sultanım, əzizim!

Padşah. Danışma, get, əmrinə itaət tələb edirəm. (*Övrət gedir.*) Qulam! (*Qulam gəlir.*) Get vəziri buraya çağır!

Qulam baş əyib çıxır. Padşah ayağa durub bir-iki baş, mütəfəkkir, otaqda gəzinir. Sonra pəncərəni açıb təzə havadan nəfəs alıb bir ah çəkir.

Vəzir daxil olur.

Vəzir. Qibleyi-aləm, əmriniz?

Padşah. Səidlə söhbətiniz nə yerə müncər oldu?

Vəzir. Qibleyi-aləm, heç vəchlə razı etmək olmur. Nə qədər nəsihət etdim, qulaq asmadı, hədsiz qızıl təklif etdim, qəbul etmədi. Axırda budur dörd gündür ki, burada zindandadır, quru çörəklə sudan başqa bir şey qoymuram verələr, bəlkə bu növlə razı etmək ola. Amma deyir bu zindanda çürüyüb ölərəm, övrətimi boşamaram.

Padşah. Adın vəzirdir, başında ağıl yox, tədbir yox. Get, möhkəm tədbirlər et. Üləmanı cəm elə və onlardan fitva al. Bilirsən mən nə deyirəm? Xəzinənin yarısı lazım olsa, ver, ancaq fitva al!

Vəzir. Padşahım, üləma necə şəriəti poza bilər, vaxt ki, şəxs öz övrətini boşamaq istəmir.

Padşah. Pul versən yol tapılar. Get, nə qədər istəsələr pul ver. Get, təlxəyi mənim yanıma gətir, bəlkə bir qədər mənim fikrimi məşğul edə.

Vəzir. Qibleyi-aləm! Böyük bir məmləkət sənin təhti-hökumətidədir. Əhalidə cavan qızlar var ki, Səidin övrətindən min dəfə vəcihəlidirlər, gəlin bu xəyaldan daşının. Ax, xudaya, nə olardı, bizim şikar yolumuz Səidin evinin qabağından düşməyəydi və qibleyi-aləm də onun övrətini görməyəydi!

Padşah. Get, vəzir, əmrinə itaət et! Təlxəyi göndər gəlsin.

Vəzir baş əyib çıxır. Padşah fikrə gedib, ah çəkir. Birdən təlxək “hopp...”

– deyib atılaraq içəri düşür, padşah diksinir.

Təlxək. Palçıq dizdən, su qurşaqdan, yerdən toz qopar, eşşək ağaca çıxar, camış başını qırxdırar, dəvə dəlləklik elədi. Qarışqa başını qırxdı. Qarışqa bir şıllaq vurdu, dəvənin gözü töküldü. Ha, ha, ha. Padşahım məni söhbətə çağırıb.

Padşah. Gəl, gəl, mənim əbləhim, təlxəyim, gəl bir qədər hədyan söylə, bəlkə ürəyim açılsın. O sözü necə dedin? Qarışqa şıllaq vurdu, dəvənin gözü töküldü? Ay axmaq, qarışqa şıllağından dəvə gözü tökülər?

Təlxək. Bəli, işlər, tərsinə dönəndə qarışqa şıllağı dəvə gözü tökər. İlanın quyuğunu basarsan, qayıdıb başındakı taca baxmayaraq çalar. Padşahım! Deyirlər, eşq divanəsi olubsan. Heç pis iş deyil. Padşah olub camaat fikri çəkinmə, dəli ol, qoy camaat sənin fikrini çəksin. Vallah doğru deyirəm. Məcnun da Leyliyə aşiq idi, gedib meşədə öyləşmişdi, heyvanlarla üns tutmuşdu. Başında quşlar yuva tikmişdilər.

Sən də get meşədə otur, başında quşlar yuva tiksinlər, hərdən-birdən Səidin övrətinə quşlardan məktub göndər. Vallahı yaxşı olar. Amma, bəşərt ki, məni də özünlə aparasan. Məsləhət də belədir. Çünki iki dəlinin qiyməti bir dəlinin qiymətindən artıqdır.

Padşah (*onu çubuqla vurur*). Dur, namərbüt, rədd ol, dəxi də ovqatımı təlx elədin, get.

Təlxək. Qibleyi-aləm! Axmaq sözün doğrusu ağıllı sözün yalanından yaxşıdır. Qəzəbin tutub, qovarsan, mərhəmət üstə gəlib yenə çağırırsan yenə gələrəm. Şirin yalanları buraxıb, acı doğrulardan danışaram. Getdim, hopp, milçək bir şllaq vurdu, dəvənin gözü töküldü. (*Gedir.*)

Padşah iki əli ilə başını tutub yumruğunu taxta çırpır. Sonra əl çalır.
Qulam daxil olur.

Padşah. Deginən rəqqasələr gəlsin.

Qulam baş əyib çıxır. Rəqqasələr gəlirlər. Musiqi çalınır, rəqqasələr rəqs edirlər. Rəqqasələr gedirlər. Vəzir, Tacül-üləma və həmçinin Səid daxil olurlar.

Vəzir. Qibleyi-aləm, lazımı tədbir olubdur. Ağayı Tacül-üləma bir növ yol tapıb, ancaq iltifatınız olsa, bir dəqiqəliyə o biri otağa keçəsiniz. Məsələ həll olandan sonra təşrif gətirərsiniz.

Padşah gedir.

Tacül-üləma. Səid, görünür, sən Allahın ən bədbəxt və kor bəndələrindən sən. Vilayətin padşahı şikara gedərkən sən övrətini görüb, ona eşq yetirib və əmr edir ki, sən övrətinin talağını verəsən və padşah onu özünə əyal etsin. Amma sən kor bəndə bunu qəbul etmirsən. Axmaq kişi, pul nə qədər istəyirsən verilir, rütbə istəyirsən hazır, məmləkətin gözəl qızlarından hər kəsi bəyənsən sən üçün alsınlar və məmləkətdə möhtərəm şəxslərin biri ol. Belə bir nemətə sən öz axmaqlığından yaxın durmursan. Budur, neçə gündür zindanda əziyyət çəkirsən, nəyə lazımdır? Gəl, sən öz razılığınla övrətinin talağını ver, padşahi-aləmpənahı da özündən razı sal.

Vəzir (*Səid*). Bilginən ki, Səid, padşah əmr etsə, səni bir anda yox edərlər. Amma gör, qibleyi-aləm necə rəhmdildir ki, istəmir sən övrətini zorla alsın.

Səid. Cənab vəzir! Ağayı Tacül-üləma! Padşahın mənim malıma, canıma ixtiyarı keçər. Mənim malımı zəbt etdirə bilər, öldürməyə, yan-

dırmağa, dar ağacına çəkdirməyə muxtardır. Amma mənim namusuma heç kəsin əl atmasına haqqı yoxdur. İstər padşah ola, istər rəiyyət. Övrətə talaq vermək mənim ixtiyarımdadır. Mən də ölənə qədər talaq verməyəcəyəm.

Vəzir. Sən bilginən ki, Səid, sənin övrətin bu saat buradadır. İndi ki sən öz inandında belə möhkəm durursan, övrətin həmişə burada qalacaq, özün də zindəda həmişəlik məhbus olub xörəyin duzlu su ilə quru çörək olacaq. Hər gecə də övrətin padşahın yatacaq otağına aparılmasını sənə göstərəcəklər. İndi ixtiyarın var.

Səid. Siz ədalətdən dəm vurursunuz! Buna ədalətmi deyirlər? Xudaya, bir belə insana zülm edirlər?

Tacül-üləma. Cənab Səid! Mən vəzirin bu sözlərini heç vəchlə xoşlamıram, çünki vəzir buyuran xilafı-şərr bir əməldir və xilafı-şərr əmələ heç vaxt gərək adil padşah mürtəkib olmasın. Amma mən işin səlahi üçün bir məsləhət görürəm. Sən gəl bu yüngül məsələyə razı olginən, həm padşahın xahişi bir növ əmələ gəlsin, həm sənin övrətin qalsın özündə, əlavə və zindandan qurtar və bir qədər də pul sahibi ol.

Səid. Buyurun, ağa!

Tacül-üləma. Söz yoxdur ki, sənin övrətin şərrən sənə malındır, tamamilən sənə ixtiyarındadır. Sənə mümkündür ki, övrətə olan ixtiyarının yarısını padşaha sataasan. Əvvəla, böyük məbləğ alarsan və bu satışın nəticəsi bu olar ki, padşah üreyində sənə övrətinə bir qədər ixtiyarı olduğunu hiss edib, adi halına gələr, məşğul olar məmləkət işlərinə və axırda tədricən ümuratın çoxluğundan sənə övrətinin fikri onun başından bilmərrə çıxar. Sən gəl, səlahi-məmləkət üçün bu yüngül təklifi qəbul et!

Səid. Əgər sən övrətimin həmişəlik evimdə qalmasına zəmanət edirsənsə, mən bu təklifi qəbul edirəm.

Tacül-üləma. Zəmanət edirəm.

Vəzir. Mən də zəmanət edirəm. Cənab Tacül-üləma, siz bu beyi-şəri zəhmət qəbul edib, yazı vəzifəsini cari edin, mən də gedim padşaha müjdə verim. (Çıxır.)

Tacül-üləma (kağızı yazıb verir Səidə.) İmza et.

Səid. Siz alimin sözünə etibarən və səlahi-məmləkəti nəzərə alıb, imza edirəm. (İmza edir).

Vəzir, padşah daxil olurlar. Padşah əyləşir taxtın üstündə.

Vəzir. Cənab Tacül-üləma, kağız hazırdır?

Tacül-üləma. Bəli cənab, buyurun. (*Kağızı verir vəzirə.*)

Vəzir (*oxuyur*). Cənab Tacül-üləma öz işini qurtardı. İndi mən öz işimə şüru edirəm. De görüm övrətini aldığın neçə müddətdir?

Səid. Üç ay tamamdır.

Vəzir. Fitvanın mövcubincə, çünki sən ixtiyarının yarısını ələ-həzrətə satıbsan, gerek övrətin üç ay padşaha mal olsun. Ondan sonra həmçinin ilin yarısını övrətə sən malik olacaqsan və yarısını padşah.

Səid. Nainsaflar! Bimürvətlər! Məgər siz mənimlə belə şərt ediniz? Cənab Tacül-üləma, məgər sizin fitvanızın nəticəsi budur?

Tacül-üləma. Fitvanı belə də imza etmək olar.

Səid. Nainsaflar! Canilər!..

Vəzir. Səid, çox söyləməyin yeri yoxdur, pul alıb mal satıbsan, danışiq fayda verməz. Əgər fitvanın əleyhinə söz söylərsənsə, qanuna görə qətlin vacib gələr.

Səid. Cənab vəzir! Siz unudubsunuz! Bu fitvadan başqa bir fitva da var. O da namus fitvasıdır. O da budur. (*Özünü vurur.*) Sizin qanunuza görə namusa təcavüz edənə edam cəzası verirlər. İndi mən sizin ixtiyarınızdayam. Mən öləndən sonra da övrətim azaddır. Məhv olsun zülm, yaşasın ədalət! (*Padşahın taxtının üstünə yıxılır, ölür.*)

PƏRDƏ

ƏDALƏT QAPILARI

Dram iki şəkildə

İŞTİRAK EDƏNLƏR

Padşah

Padşahın qızı

Rizvan – bağban oğlu

Asiyə – kəniz

Xacə Firuz – qulam

Qulamlar, kənizlər, rəqqasələr

BİRİNCİ ŞƏKİL

Vaqe olur padşahın hərəmxanasında. Padşahın qızı, ətrafında neçə nəfər rəfiqələri əyləşiblər. Rəqqasələr oynayrlar. Hamısının gözlərində fərəh, şadlıq əlaməti görünür. Tək padşahın qızı məyus əyləşib. Rəqqasələr bir qədər rəqs etdikdən sonra padşahın qızı işarə edir, hamı gedir, kənizdən başqa.

Padşahın qızı. Mehriban bacım, budur, iki aydır mən naxoşam, mərazim gün-gündən şiddət etməkdədir. Məmləkətdə bir təbib qalmayıbdır ki, atam onu mənə müalicə etmək üçün gətirməmiş olsun. Heç biri mənim dərdimin dərmanını tapmayıb, əl çəkib gediblər. Axırda əcnəbi vilayətdən gəlmiş bir təbibin məsləhətinə görə, məni hər gün rəfiqələr arasında, çəmənlər səyahətinə və rəqslər tamaşasına məcbur edirlər. Bunların heç birisi mənim dərdimin əlacı deyildir. Nə rəqs, nə xanəndə, nə çəmənlərdə və nə çay kənarında səyahət, heç biri mənim ürəyimi açmır. Baş ağrısı, ürək ağrısı gün-gündən artmaqdadır. Amma tənha qalıb, bir qədər ağlayandan sonra rahat oluram. Rica edirəm məni yalnız burax.

Asiyə. Xanım, neçə ildir ki, mən sizin xidmətinizdəyəm, sədəqətim sizə məlumdur. Nə olar dərdinizi açıb mənə söyləyəydiniz. Sizin kənara çəkilib ağlamağınızdan bir şey anlamayıram. Əfv ediniz, açıq danışacağam. Məraziniz məhəbbət mərazidir. Nə olar ki, açıb padşaha deyəsiniz? Baxın, ətraf məmləkətlərin hamısından elçilər gəlir. Heç

birinə atanız sizin xahişinizi bilməmiş cavab vermir... Görünür, sizin xahişiniz padşah xahişidir.

Padşahın qızı. Əziz bacım! Mənim mərazimi dürüst anlayıbsan. Fəqət mən atama bir söz açıb demərəm. Çünki atam bilsə, onu yüz parça elər. Odur ki, danışa bilməyib günü-gündən şam tək əriyirəm. (*Bir nəfər qara qul hərdən gəlib, xəlvət qulaq asır.*) Burada ancaq bir nəfər mənim dərdimi bilir. Ondan savayı heç kəsə dərdimi açmaram. Get, bacı, sən də get, mənə tək burax. (*Asiyə gedir.*)

Padşahın qızı (*ahəstə gedib sol qapıdan çağırır*). Xacə Firuz!

Xacə Firuz (*qoca qara qul daxil olur*). Əmriniz nədir, xanım?

Padşahın qızı. Gəlibdirmi?

Xacə Firuz. Bəli, gəlibdir, müntəzirdir.

Padşahın qızı. Göndər gəlsin. Özün qapıda ol, gördün ki, gələn var, fövrən xəbər ver.

Xacə Firuz. Baş üstə, xanım. (*Çıxır, Rizvan – cavan, gözəl oğlan daxil olur*).

Padşahın qızı. Ax Rizvan! (*Boynunu qucaqlayır.*)

Rizvan. Mən sizin aciz bəndəniz sizin məhəbbətinizə nail olmuşam. Mənim bu qaba ürəyimdə nazik hisslər gün-gündən artmaqdadır. Siz çəkən əziyyəti mən bilirəm. Fəqət mən iki-üç dəfə artıq çəkirəm. Nə gündüzlər iş görə bilirəm, nə gecələr gözümə yuxu gedir. Gecələr sübhə kimi ayla, ulduzlarla danışiram. Söz yoxdur ki, qibleyi-aləm sizi bağban oğluna verməyəcək və bizim məhəbbətimizdən xəbərdar olsa, yəqin nəticəsi həm sizin, həm mənim üçün yaman olacaq...

Padşahın qızı. Ölümdən yaman nəticə ola bilməz. Mən məhəbbət yolunda ölümdən qorxmuram. Bir vaxt ki, əlim yarımından üzüləcək, əlbəttə, ölüm məsləhətdir. Sənin qorxmağın mənə heyrətə gətirir. Mən səni belə aciz bilməzdim.

Rizvan. Xanım! Dünyada iki dəfə ölüm yoxdur. Hər dünyaya gələn bir dəfə dünyadan gedəcək. Ancaq geci, tezi var. Hamımız öləcəyik və sizin məhəbbətiniz yolunda can vermək mənim üçün eyni səadətdir. Mən ölümdən qorxmuram, ondan bədtərindən qorxuram.

Padşahın qızı. Ölümdən bədtər nə ola bilər?

Rizvan. Ölümdən bədtər ədalət qapısından keçməkdir. Ondan qorxuram.

Padşahın qızı. O necə qapıdır?

Rizvan. Bu təzə binadır! Bir qaranlıq mağaranın içində dörd dənə qapı var ki, onlara “Ədalət qapıları” deyirlər. Padşahın əmri ilə müqəssirləri gətirirlər o qapının bərabərinə və hökm edirlər ki, qapıların birini öz xahişi ilə açıb daxil olsun. Qapının birindən daxil olan əfi ilanlara düçar olur. O birisindən girən vəhşi canavarlara xörək olur. Üçüncüsündən daxil olan cəhənnəm tək nəbə vuran alov içinə düşüb yanır. Bir tək dördüncü qapını açan, qadına düçar gəlir və o qadını almağa məcbur olunur, taqsırı bağışlanır. Ancaq hansı qapıda bəla və hansı qapıda qadın olduğunu müqəssir bilmir. Budur ədalət qapıları. Hər qapıdan daxil olsam, əlim səndən çıxacaq. Atəş içinə, ilan və canavarlar yığıncığına düşsəm, özümü bəxtiyar hesab edərim. Amma axırıncısından qorxuram.

Padşahın qızı. Qorxma, Rizvan! Xacə Firuz hər tədbiri görübdür. Bu gecə biz buradan qaçarıq. Sübh açılmamış məmləkət sərhədini keçərik. Ondan sonra bizi heç kəs ələ gətirə bilməz. Bir kənar guşəyə çəkilib, istirahətlə ömür başa apararıq və lazım qədər özüm ilə cavahirat götürmüşəm. O da olmasa, əlimizlə işləyib dolanarıq.

Xacə Firuz (*özünü itirmiş daxil olur*). Amandır, qibleyi-ələm buraya gəlir. (*Çıxır*).

Padşahın qızı (*tələsik*). Get, get, əzizim, tez get. Gecə üçün hazır ol. (*Rizvan çıxır*.)

Padşah (*daxil olur, qəzəbini saxlamış*). Necəsən, qızım, başının ağrısı kəsilibdirmi.

Padşahın qızı. Bəli, ata, bir az yaxşıyam.

Padşah (*istehza ilə*). Sağalarsan, qızım, tezliklə sağalarsan. Sənin üçün təzə bir cüft gözəl at almışam. Çıx bir tamaşa elə. (*Qız çıxır. Padşah qapıdan.*) Xacə Firuz!..

Xacə Firuz (*daxil olur*). Bəli, qurban!

Padşah (*xacənin iki qolundan tutub dizi üstə çökdürür*). Qoca məlun, sən ki mənim qızımın cəmi sirlərini bilirsən, indiyədək niyə mənə xəbər etməyibsən?

Xacə Firuz. Qibleyi-ələm! Siz məni şahzadə xanımın xidmətinə təyin edəndə, əmr etdiniz ki, ona sədaqətlə xidmət edim və sədaqət də bundan ibarətdir ki, gördüyümü və eşitdiyimi bir kəsə söyləməyim.

Padşah (*vurur*). Mənədəmi söyləməyəsən?

Xacə Firuz. Şahzadə xanımın əmri olmasa, sizə də söyləməyim.

Padşah (*vurur*). Məlun! De görüm, bu saat burada kim var idi?

Xacə Firuz. Bilmirəm, qibleyi-ələm!

Padşah. Yalan danışma, ifrit! Sən bilmirsən, mən bilirəm. Buradan gedən tutulub həbsdədir və sabah ədalət qapısından keçəcək və səni də sədaqətlə xidmət etdiyin xanımın qarşısında parça-parça etdirəcəyəm. (*Əl çalır, iki fərraş daxil olur.*) Aparın bunu, möhkəm saxlayın.

Xacə Firuzu aparırlar.

Padşahın qızı (*daxil olur*). Ata, atlar çox əcəbdirlər.

Padşah. Bəli, gözəl heyvanlardır. Onları bir nəfər Məkkədən gəlmiş tacir töhfə gətirib. Di gəl, qızım, öyləş. İnşallah, iki günədək salamat çıxarsan. Sabah sənin üçün bir gözəl tamaşa tərtib etdirəcəyəm ki, indiyə qədər görməyibsən. Sənə təzə bina etdiyim ədalət qapılarını göstərəcəyəm.

Padşahın qızı. Ax, eşitmişəm, eşitmişəm, istəmirəm. Nə gedərəm, nə tamaşa edəərəm.

Padşah (*istehza ilə*). Gedərsən, qızım, sənin üçün xüsusi bir tamaşadır. (*Padşah gedir.*)

Asiyə (*padşahın qızına yaxınlaşır*). Sabah bir nəfər gözəl oğlanı ədalət qapısından keçirəcəklər. Padşah hökm verəndə eşitdim. Nədənə, qoca Xacə Firuz da həbs edilmişdir.

Padşahın qızı (*mütəğəyyir*). Söylə, söylə!

Asiyə. Padşah hökm verdi ki, həbəşdən təzə gətirilmiş qara kənizi üçüncü qapının dalında qoysunlar. Bilmirəm yazıq nə taqsırın sahibidir. Deyirlər, ədalət qapısından keçirilmək böyük bir tənbehdir.

Padşahın qızı. Deyirsən Xacə Firuz da həbsdədir?

Asiyə. Bəli, şahzadə xanım! Nə oldu ki, rənginiz belə saraldı?

Padşahın qızı. Heç, bir şey yoxdur. Qoca nökrə yazığım gəldi. Mən gedib atamdan onun əfvini istərəm. Hə... hə... bilirəm... nə işdir... Deyirsən qapının dalında həbəş qızı qoyacaqlar?

Asiyə. Bəli, üçüncü qapının dalında.

Padşahın qızı (*bir qədər fikir edir*). Çox gözəl, çox gözəl. (*Tələsik gedir.*)

PƏRDƏ

İKİNCİ ŞƏKİL

Qara, mağaraya oxşar bir mənzildir. Müqabilində dörd qapı var. Qapıların qabağında qara libasda dərbənlər dayanıblar və sol tərəfdə padşah üçün taxt qoyulubdur. Şeypur çalınır. Padşah əyanla daxil olub taxt üstündə qərar tutur. Yanında bir nəfər üzü örtüklü qız əyləşibdir.

Padşah. Qızım, gör sənün üçün nə gözəl tamaşalar hazırlamışam. Gətirin müqəssirləri! (*Rizvanı və Xacə Firuzu gətirirlər.*) Rizvan, sən mənim köhnə və istəkli bağbanım Nəsinin oğlusan. Atan Nəsir kimi sadıq, fəqir və ədəbli kişinin oğlundan sadır olan bu bəd əməlin səbəbi nədir? Nə hədlə sən mənim hərəmxanama ayaq basırsan və öz məqamını anlamırsan? Hətta cürəti bu mərtəbəyə yetirib-sən ki, mənim qızıma izhari-məhəbbət edib-sən? Məgər sən öz mərtəbənlə şahzadə mərtəbəsinin təfəvütünü anlamırsan? Bu taqsırların müqabilində bu dörd qapının birinə daxil olmalısən. Ya heyvanlara və atəşə xörək olarsan və ya bir arvada malik olarsan ki, onu almağa məcbur edilərsən. O vaxt ədalət yolu ilə səni azad edib, arvadınla bir yerdə xaric edəcəyəm...

Rizvan. Qibleyi-ələm! Əmrinizə itaət etmək borcumdur. Fəqət ölməkdən qabaq bir neçə söz deməyə izin istəyəcəyəm.

Padşah. Söylə.

Rizvan. Qibleyi-ələm! Siz padşahsınız, mən rəiyyət və ədna. Buyurun görək, siz əcdadınız dünyaya padşahı və mənim əcdadım bağbanı gəlibdir? Və ya padşah bədəni qızıldan, bağban bədəni palçıqdan mı doğrulub? Məgər padşah ürəyi cavahirətdən və bağban ürəyi ətdəndirmi? Hamının palçığı bir yerdən götürülüb, hamı bir nütfədən əmələ gəlibdir. Hamının ürəyi ətdəndir və öləndən sonra heç bir kəs padşah sümüklərini bağban sümüklərindən ayıra bilməz. Siz bağda gəzib, mənim əllərimlə becərilmiş güllərin ətrindən ləzzət aparırsınız. Siz padşah əmr edə bilərsiniz ki, o güllərin ətrini mənim dimağım hiss etməsin? İnsan dimağı birdir. İstər padşah olsun, istər gədə. Əmr edə bilərsiniz ki, havaya ki, məni bəsləməsin? Əmr edə bilərsiniz ki, günə ki, mənim üzərimə şəfəqini salmasın? Hansı padşah ürəyə hökm edə bilər ki, sevməsin? Hansı padşah gözəlliyə əmr edə bilər ki, ürəklərə təsir etməsin? Göz görəndə gözəli ürək sevvəcək! İstər padşah ürəyi, istər bağban. Sizin qızınız məni sevib, mən də onu sevmişəm. Məhəbbət olan yerdə nə padşah olar, nə bağban və tək məhəbbət iki

ürəyin padşahı olub, onlara hökm verər. Sizin hökmünüz mənim canıma, malıma keçə bilər, amma ürəyimə xeyr. Canımı siz burada oda yaxa bilərsiniz, amma ürəyimdəki məhəbbət yanmaz.

Padşah. Dəxi kifayətdir! Mənim qızım padşah qızıdır, heç vaxt sən tək gədalara rəğbət göstərməz. Əgər onun ürəyində zərrəcə məhəbbət olsaydı belə sakit oturmazdı. Kifayətdir! Aç, qapının birinə daxil ol!

Rizvan. Ürəyimdə ölməz bir məhəbbətlə ölümə gedirəm.

Padşahın yanında əyləşən qız Rizvana üç barmağını göstərir. Rizvan üçüncü qapını açır, oradan bir üzü örtülü qadın çıxır.

Padşah. Ədalətim mənə əmr edir ki, sənin taqsırından keçim. Görək bu arvadı nikah edib, bununla bahəm məmləkətdən çıxasan!

Rizvan. Qibleyi-aləm. İzin verin o biri qapılardan birinə daxil olum. Mənim ürəyimdə bir məhəbbət vardır. Onunla da ölmək istəyirəm. Mən bu arvada sahib ola bilmərəm.

İstəyir o biri qapını açıb daxil olsun, bu halda üçüncü qapıdan çıxmış olan padşahın qızı üzünün niqabını atır.

Padşahın qızı (Rizvana). Dayan, padşahın axıncı sözü qətidir. Görək buna əməl olunsun.

Padşah (öz qızını tanıyır, təəccüblə). Ax qızım! Bu nə aləmdir? Sən nə növ buraya gəldin? Bəs bu mənim yanımda oturan kimdir?

Padşahın qızı. Ata, əfv ediniz, mən xəbər tutdum ki, bu qapının daxilində həbəş qızı qoyulacaq. Gecə gedib ona yalvarıb, onun libasını geyinib və öz libasını ona verdim və özüm də gedib əyləşdim onun mənzilində, onu da göndərdim öz mənzilimə. Qızın mənzilindən məni götürüb buraya gətiriblər. Sənin yanında oturan həmin həbəş qızıdır ki, mənim yolumda canından keçibdir. Ata, əmrində baqi qal. Mən bu oğlanı sevirəm. Əgər bizim izdivacımızı öz şəninə layiq bilmirsən, buradan başımızı götürüb bir elə diyara gedərik ki, bizim harada olduğumuzu əsla bilməzsən.

Padşah. Bu mümkün deyil. Bu saat səni də öldürəcəyəm!

Padşahın qızı. Mən Rizvanla bir yerdə ölməyə hazıram! Amma bu, ədalətdirmi?

Padşah. Ədalət mənim xahişimdir. Götürün bu oğlanı atın birinci qapıya, dalınca bu həbəş qızını atınız! Qızımın tənbihini Xacə Firuzla bir yerdə edəcəyəm. Götürün!

Fərtaşlar istəyirlər Rizvanı götürsünlər.

Xacə Firuz (*yeriyir qabağa*). Dayanın, qardaşlarım! (*Hamı dayanır.*) Mən qoca xacə Firuz altmış ildir ki, bu dərbarda xidmət edirəm. Bu altmış ilin müddətində bu məmləkətdə ədalət nə olduğunu mən görməmişəm. Camaat həmişə azar və əziyyətdə. Ahu-nalə və nifrın göyə dirənibdir. Bu padşahın sayəsində hökumət ərkanı həmişə camaatı quldur tək soymağa məşğuldur. Camaatın əkdii, biçdiyi, qazandığı bunun ümərəyi-dövlətinin və onun ətrafında duran bu müftə-xorların cibindədir. Camaat ac, göz yaşı tökür. Amma bunlar yeyib şışirlər. Bu padşah taxta əyləşən gündən indiyədək səlahi-məmləkət və camaat üçün bir dəqiqə də olsun fikir etməyib. Peşəsi vəzirləri başına yığıb, camaata azar vermək üçün ənvai-tənbihlər icad etməkdir. Gah Hindistanda camaat pulu ilə əfi ilanlar gətirir və ya meşələrdən yırtıcı heyvanlar gətirib, müqəssirləri onlarla güləşdirib, ləzzət aparır. Qardaşlar, budur onun hökumətinin camaata xidməti! Onun axırncı icadı da bu cəhənnəm qapılarıdır ki, adına “Ədalət qapıları” deyir. Arxadaşlar, dəxi kifayətdir! Göz yaşları silab tək məmləkəti tutub. Buna davam etmək olmaz. Mən qoca Xacə Firuza siz həmişə ata deyibsiniz. İndi də mənim ata sözümə qulaq asın. Alın bu zalım padşahın özünü və yanındakı xunxarları, onun öz tikdirdiyi binanın içinə atın! Qoyun qazdığı quyuya özü düşsün!

Padşah (*qalxır ayağa, qeyz ilə*). Məlun, nə cürət edib bu sözü deyirsən? (*Qılıncı çəkir. Əmələlər padşahın və yanındakıların üzərinə hücum edib qılınclarını alıb, özlərini tuturlar.*)

Xacə Firuz. Mən yetmiş il dünyada ömr eləmişəm. Heç kəs bu müddətdə məndən yalan və yamanlıq görməyibdir. Məlun sənsən ki, məmləkəti məzaristana döndəribdən! Götürün, qardaşlar! (*Əmələlər padşahı və vəzirləri atırlar odun içərisinə. Xacə Firuz Rizvanla padşahın qızını əl-ələ veririr.*) Baxın, qardaşlar, budur ədalət!

H a m ı. Yaşasın ədalət! Yaşasın qoca atamız Xacə Firuz!

PƏRDƏ

AĞAC KÖLGƏSİNDƏ

Dram, iki pərdədə

İŞTİRAK EDƏNLƏR

Mustafa bəy – mülkədar
Gülməmməd – onun darğası
Ocaqverdi – kəndli
Gülpəri – onun qızı, Mustafa bəyin siğəsi
Mirzə Kərim – kənd müəllimi
Kənd əhalisi, qadınlar, çocuqlar

BİRİNCİ PƏRDƏ

Əhvalat vaxt olur. Mustafa bəyin evinin qabağında. Səhnənin ortasında bir böyük ağac. Gülpəri ağacın altında bir böyük xalça və döşək salıb ətrafına su səpir. Neçə nəfər kəndli, əllərində torba, xurcun, müntəzir durubdurlar. Sair kəndlilər, əllərində oraq, balta, bel, kürək səhnədən gəlib, yığılanlara salam verib keçirlər.

Ocaqverdi (*əlində torba, Gülpəriyə*). A qız, ağan hələ gəlməyibdir ki?

Gülpəri. İndicə atdan düşüb, dədə, bu saat gələr. Amma çox hirslidir.

Ocaqverdi. Yenə nə xəbərdir?

Gülpəri. Nə olacaq, səhər darğa xəbər gətirdi ki, bu gecə Atakişi oğlu Cəfər su oğurlayıb. Kəhrizdən qol ayırıb, aparıb pambığını suvarıb. Bəy də çox hirsli durub, atını minib getdi. İndi Cəfərin boğazına ip salıb, yəhərin dalına bağlayıb burayadək sürüyüb. Yazığı o qədər döydürübdür ki, bədənində sağ yer qalmayıb. (*Səs gəlir.*) Budur, ağa gəlir.

Hamı kənara çəkilir.

Mustafa bəy (*daxil olur*). Heyvan uşağı heyvan! (*Gülpəriyə*) Ay qız, get ayran gətir. (*Gülpəri gedir.*) Heyvan uşağı heyvan! (*Oturur ağacın dibində.*) Nə halal qanırlar, nə haram. Zalım oğlu, pambığa su lazımdır, insan kimi gəl istə, apar. (*Camaata.*) Hamınız haramxorsunuz,

hamınız oğrusunuz! Guya Allah buyuran yolla su aparıb, pambıq məhsulunun dördədən birini bəyə versəniz, canınız çıxar. Odur ki, Allahın qəzəbi sizə keçib, əkinlərinizi gah çəyirtkə yeyir, gah dolu vurur, gah quraq aparır. Özünüz də yaz əkinçi, qış dilənçi. (*Gülpəri kasada ayran gətirir, bəy içir.*) İndi, budur, buraya yığılıbsınız, nə istəyirsiniz?..

Birinci kəndli. Ağa, çörəyimiz qurtarıb, bir az arpaya gəlmişik. Özün bilirsən, biçin vaxtına bir şey qalmayıb, xırman vaxtı gətirib verərik.

Mustafa bəy. Budur... İki aydan sonra arpa döyəcəksiniz. İndi acından ölürsünüz. Nə qədər arpa lazımdır?

Birinci kəndli. Adama yarım çuval olsa, bəsdir.

Mustafa bəy. Adama yarım çuval verərəm, bəşərtiə xırmanda hər biriniz bir çuval arpa verərsiniz!

İkinci kəndli. Ay ağa, axı biz sənə övladınıq. Bizi niyə belə dara qısnayırsan?

Mustafa bəy. Əskik olmaz. İstəmirsiniz, canınız çıxsın, acından qırılın. Zalım uşaqları, mənimlə şərikli kəhriz çıxartdırıbsınız ki, suyum da oğurlayırsınız?!

Ocaqverdi. Uşaqlar, danışmaq lazım deyil, bəy bir çuval istəyir, biz də bir çuval verərik. Gəlin bəri.

Mustafa bəy. Ocaqverdi, sən çox baş aparırsan. Yoxsa güman edirsən ki, qızın mənim evimdədir, sənə mən heç bir şey edə bilmərəm? Vallah, səni Cəfərdən pis kökə qoyaram!

Ocaqverdi. Bəy, bizim canımız bərkdir. Hər şeyə davamımız var, nə olar, döyəndə döyərsən. Qızımı zorla evimdən çəkdirib aparıb özünə siğə elədin, əlimdən nə gəldi ki, yenə də nə gəlsin?

Mustafa bəy. Sən qızın mənim evimdə arvaddır, sən gərək fəxr eləyəsən. Nəinki boş-boş danışsın. (*Mirzə Kərim görünür*). Hamını, bax bu gələni (*göstərir*) xarab eləyib.

Ocaqverdi kəndlilərə əl edir, hamısı gedirlər.

Gülpəri. A bəy, axı Cəfər kişi ölür. Bədəninə salamat yer yoxdur. Ölü kimi yığılıb, nəfəsi də çıxmıyır. Boğazından bir damcı su keçməyir.

Mustafa bəy. Heç zad olmaz. Rəiyyət canı it canından bərk olar. Get gedələrə deyinən bədəninə təpitmədən zaddan salsınlar.

Gülpəri gedir.

Mirzə Kərim (*daxil olur*). Salaməleyküm.

Mustafa bəy. Təzə qəzet alıbsanmı? Nə var nə yox, yenə nə yalan-palan yazıblar?

Mirzə Kərim. Yalan-palandan sonra sənə söylərəm. Ancaq, bəy, yaxşı iş görmürsünüz. İndi bu saat Cəfərin oğlu gəlmişdi yanıma, deyir, bəy atamı o qədər döyübdür ki, atam ölür. Bəy, doğrusu, belə işlərin axırı xeyir olmaz.

Mustafa bəy. Mirzə Kərim, bu kəndin içində bircə ağıllı adam sənsən. Sən də bu cür danışanda mən təəccüb edirəm. Mən xərc çəkmişəm, pul tökmüşəm, qat-qat qabıq qoyub, kəhriz çıxartmışam. Camaatdan mən suyu müzayiçə etmirəm, gəlsinlər aparsınlar. Amma qaydası ilə, Allah buyuran yolla. Nəinki oğurluqla. Sən də, eşidirəm, camaata nəsihət etməkdən, onları başına yığib hamısını da xarab eləyirsən. Budur, camaat tamam itətdən çıxıb. Camaatı yığib onlara qəzet oxuyursan, nə bilim, Rusiyədə bəyləri güllə qabağına qoyurlar, mülklərini alıb camaata verirlər, daha nə qayırlar bilmirəm. Axır bunlar nəyə lazımdır? Nə qədər ki sən bu kəndə gəlməmişdin, camaat bundan yumşaq idi. İndi uşağı da dindirmək olmur.

Mirzə Kərim. Bəy, camaatın müəllimi mən deyiləm, vaxt özü müəllimdir, zamanə özü müəllimdir. Qaranlıqda qalanların, işıq arzusunda, əsarətdə, zindanda qalanların azadlik arzusunda olmaları təbiidir. Dörd ətrafı işıq tutan zaman qapıları basıb camaatı işıqdan məhrum etməyin nəticəsi bu olar ki, təqazayi-vaxt o qapını açar və bağlayanı cəzasına yetirər. Bağışlayın, bəy, söhbət düşübdür, danışırım. Odur, Cəfər kişinin boğazına ip salıb sürüdüyübsən və özünü də o qədər döydürübsən ki, indiyədək özünə gəlməyib. Bunun adını nə qoymaq olar? Məgər indi xan əsridir? Camaatın ayağı Tiflisdə, Bakıda, Gəncədə. Hamısının gözləri açılib, hamısı ayılıblar. Naçalniklərə, pristavlara, yasavula bel bağlamaq olmaz. Camaat qisası sel tək axarsa, onun qabağını almaq çətin olar. Siz indi buyurdunuz ki, pul qoyub kəhriz çıxartmışam. Haradandır o pul? O pul rəiyyətlərin əziyyətinin nəticəsi deyilmi? Buyurursunuz qat-qat qabıq qoymuşam. Xeyr, yalandır. Siz qabıq qoymamışsınız. O qabığı bu fəqir camaat qoyub. Siz ancaq fəhlənin başının üstünü zalım kimi kəsdirib, tamaşa eləyibsiniz. Kəhrizi çıxaran fəhlədir. Bunlar keçəndən sonra Cəfər kişi su oğurlayıb. Sənin oğlun ona suyu bir gecəlik satıb, pulunu alıb şəhərə kefə gedib. Bunu mən təhqiq etmişəm.

Mustafa bəy. Qurtardın?

Mirzə Kərim. Bəli, bəy, qurtardın. Bağışlayın, başağrısı oldu.

Mustafa bəy. İndi də mən deyim.

Mirzə Kərim. Buyurunuz.

Mustafa bəy. Bilirsən, Mirzə Kərim, mən sənin xatırını çox istəyirəm. Çünki doğrudan da başıdolu oğlansan. Amma səndən mən təvəqqe edirəm, gündüz gedib şkolada dərslərini verib, qayıdıb evində otursan. Səndən də qabaq burada müəllim var idi. Nə camaat onu tanıyırdı, nə o camaatı. Sən učitəlsən, dərslərinə məşğul ol. Sənin nə borcuna, bəy belə gəldi, rəiyyət belə getdi. Qəzet alırsan, özün oxu. Yığıb onlara qəzet oxumaq lazım deyil. Camaat qəzeti nə eləyir? Qoy getsinlər əkinlərinin, biçinlərinin dalınca. Yenə sənə deyirəm, ağıllı ol, sən bir ağıllı oğlansan. Bir kasıb kişinin oğlusan, gəlib burada bir parça çörək yeyirsən. Mən istəmirəm ki, bizim aramızda inciklik olsun.

Mirzə Kərim. Bəy, mən sizin xeyrinizi dedim. Mən yoxsul bir müəllim babayam. Haraya getsəm, beş uşağa dərs verib dolanacağam. Mülküm yox, evim yox, malım yox, qovulmaqdan da qorxmuram. Dustaqxanaya saldırsan, bir parça çörək yeyib dustaqlara dərs verərəm. Sürgün elətdirərsən, haraya getsəm, müəllimlik mənə çörək verəcək. Amma vay sizin halınıza. Buna görə də mən sizin öz məsləhətinizi deyirəm. Yoxsa, bir ehtiyacım yoxdur. Axırı sizin üçün pis keçər.

Mustafa bəy. Mənim üçün pis keçərsə, əlacını da özüm elərəm. Səndən təvəqqe edirəm camaatın işlərinə qarışmayasan. Hamını xarab edibsən. (*Bu halda Ocaqverdi, əlində torba, keçir.*) Nə halalı haramdan seçirlər, nə aldıqlarını verirlər. Budur, haman bu Ocaqverdi üç il tamamdır, beş manat alıb vermir.

Ocaqverdi (*dayanır*). Bəy, necə beş manat?

Mustafa bəy. Yadındadırmı ki, sənin evində qonaq qalan kazakın qamçıçı itmişdi. Kazak səni ağac altına salıb öldürürdü. Beş manat kazaka verdim, səni qurtardım.

Ocaqverdi. Yadımdadır.

Mustafa bəy. Vaxtı ki, yadımdadır, niyə indiyədək borcunu vermirsən?

Ocaqverdi. Bəy, mən səndən təvəqqe elədim ki, kazaka pul verib məni qurtarasan? Mənim belim ata-babadan ağaca öyrənib. Yüz dəfə sən döyübsən, qoy bir dəfə də kazak döysün. Nə olardı, ölməyəcəkdim ki! Əlbəttə, döyüb, döyüb çıxıb gedərdi və borc pul lazım

olsaydı, aldığı yeri bilərdim. Bir də mən belə güman elədim ki, sən o pulu kazaka peşkəş verirsən. İndi ki, borc hesab edirsən, baş üstə, gedib bu saat gətirim. (*Mirzəyə*) Mirzə Kərim, gör yanında pul varsa, beş manat ver. Sabah həftə bazarına inək aparacağam satmağa, satıb gətirib pulunu verərəm.

Mirzə əlini salır cibinə.

Mustafa bəy. Bəs mənim pulum üç ildir qalıb, onun müamiləsi necə olsun? Mən hesab eləmişəm, sənə mənə olan borcun müamiləsi ilə bir yerdə iyirmi dörd manat elər.

Mirzə Kərim. Bəy, siz belə etməyin, belə işlərə insaf yol verməz!

Mustafa bəy. Mən gərək bunların nəfəsini kəsim ki, ağılları başlarına gəlsin.

Ocaq verdi. Mirzə Kərim, heç bir söz lazım deyil. Belə dövlətli bəy istəyən yerdə, mən çuluculuq verəcəyəm. İstər iyirmi dörd manat olmasın, yüz iyirmi dörd manat olsun. Bəy, sabah pulun çatar. Bir günün də müamiləsini gələrsən üstünə, hər nə qədər edərsə, alarsan. Mən kasıb babayam, budur, arpa aparıram, çörək eləyib yeyəcəyəm. Amma sənə plov lazımdır, üstündə yağlı əmlək əti olsun.

Mustafa bəy (*hirsli*). Di, sürün get. Gözünə girsin iyirmi dörd manat.

Ocaq verdi. Xeyr, bəy, gözümə girməz, qəpiyinədək gətirib verəcəyəm. Yeyib gecələr də rahat yatasan! (*Gedir.*)

Camaat, dallarında torba, keçirlər.

Mustafa bəy. Bihəya oğlu bihəyanın danışığına bax! Mirzə Kərim, bunlar hamısı sənə kələyindir.

Mirzə Kərim. Xeyr, bəy, ciyər yanında nəfəs əvəzinə alov çıxar.

Uşaq (*qəzet gətirir*). Mirzə, dəftərxanadan göndəriblər.

Mirzə Kərim (*qəzeti açır*). Qəribə işdir! Şəhərdən uzaq olmağın səməri budur.

Mustafa bəy. Nə olubdur?

Mirzə Kərim. Təzə qəzetdir. Bakıdan gəlib, “Kommunist”.

Mustafa bəy. Kommunist? Yəni nə olsun?

Mirzə Kərim. Kommunist nə olduğunu camaat sizə anladar. Bakıda Şura hökuməti elan olundu. Dövlətlilərin mal, əmlakı keçir

ümumi camaat ixtiyarına. Fabriklər, zavodlar hamısı camaat malı olur. Bəylərin, xanların yerləri hamısı əllərindən alınıb camaata, rəncbər-lərə verilir.

Mustafa bəy. Yalandır, yalan! Elə şey ola bilməz. Kimin nə ixtiyarı var mənim ata-babadan qalan mal-dövlətimi, əmlakımı əlim-dən alıb, camaata paylasın?! Yalandır!

Mirzə Kərim (*qəzeti göstərir*). Budur, baxın.

Mustafa bəy. Nəyə baxacağam! Hansı savadla baxacağam? Bu yalandır. Görəsən hansı əli dinc durmaz bu qəzeti yazıb göndərirdir. Mirzə Kərim, təvəqqe edirəm, bu qəzeti bir adama göstərmə. Mən şəhərə atlı göndərərəm, bir səhih xəbər gətirsin. (*Çağırır.*) Gülməmməd! (*Gülməmməd daxil olur.*) Gərək bu saat atı minib şəhərə gedəsən.

Gülməmməd. Bəy, Cəfər öldü. İndi necə eləyək?

Mustafa bəy. Nə danışırısan? Necə öldü?..

Gülməmməd. Həqiqət, öldü.

Mustafa bəy (*hövlnək qalxır*). Gedək! (*Ürəyi darıxmış yıxılır Gülməmmədin qucağına.*)

Mirzə Kərim. Ölməz, qorxma, yuxuya gedib. Ayılıb başqa bir dünya görəcəksən. Qisas dünyası!..

PƏRDƏ

İKİNCİ PƏRDƏ

Həmin yerdə. Mustafa bəy və Gülməmməd söhbət edirlər.

Mustafa bəy. A balam, bu kəndə nə olub? Xarabaya dönüb, bir insan görünmür.

Gülməmməd. Camaat axşamdan gedib, vaxtdır, indi qayıdılar.

Mustafa bəy. Haraya gediblər?

Gülməmməd. Həftə bazarına. Axşam yüzbaşı hökm gətirmişdi ki, Bakıda təzə hökumət əmələ gəlib. Nə bilim, deyirlər ki, bəylərin yerlərini bütün alıb rəiyyəyə paylayacaqlar. İndi həftə bazarına hökumət adamları gəlib. Camaatı oraya çağırırlar ki, təzə zakonu onlara xəbər versinlər. Bu xəbər gələn kimi uçitel Mirzə Kərim camaatı yığıb başına dedi: gərək kənddə bir nəfər başpapaqlı qalmaya. Hamını da

həftə bazarına apardı. Yüzbaşının da ayağına buxov vurub, tövləyə saldılar. Camaatdan ayağına gücü çatan, həmin saat piyada yola düşdü. Qalanı da adama bir at, iki adama bir at minib getdilər.

Mustafa bəy. Bəs bunu niyə mənə xəbər vermədin?

Gülməmməd. O vədə sən yatmışdın. Oyatmağa cürət eləmədim. Bir də, bəy, xəbər verməyin nə faydası?! Buranın bəyi Mirzə Kərindir. Camaatın uşaqlarının başlarını tutub bir-bir kəsə, ondan inciməzlər.

Mustafa bəy. Mirzə Kərim də gedib?

Gülməmməd. Məgər bilmirsən ki, camaat işlərində həmişə qabağa düşən Mirzə Kərindir? Vaxtında cilovunu çəkmədin. İndi də dalını bağlamaq olmayır.

Mustafa bəy. Nə çarə qılım? Pristava neçə dəfə dedim. Naçalnik bizə gələndə ona yalvardım, bu nadürüstü mənim başımdan rədd eləsin, söz verdi. Sonra şkolalar böyüyü gəldi. O da deyir ki, bəy, indiyə tək bu kənd şkolası on-on beşdən artıq şagird görməyib. Amma Mirzə Kərim yetmişdən artıq yığıb. Belə əvəzsiz müəllimi heç vaxt götürmək olmaz. Deyir, əgər şkola tutsa, camaat ona iki yüz uşaq verər. Xülasə, ondan da əlac olmadı. İndi görək başımızı noxtalayıb verək oğul-uşaq əlinə!

Gülməmməd. Bəy, özün də boşluq eləyibsən. Nə olardı, gedələrin birinə min manat verəydin, qulağının dibinə bir güllə qoyaydılar, yataydı yerə!..

Mustafa bəy. Elə onu de də! O da mənim axmaqlığımdan! Bundan sonra onun qabağında durmaq olacaq?!

Gülməmməd. Bəy, mən bundan da bədtərindən qorxuram.

Mustafa bəy. Necə bədtərindən?!

Gülməmməd. Qorxuram, canımız da əldən gedə. Yüzbaşının ayağına buxov vuran kimi, bizə də əl qatarlar. Ələlxüsus ki, həftə bazarından ağzı yelli gələlər. Hətta bunu sizə demək istəyirdim. Gedəndə deyirdi ki, bazardan qayıdandan sonra Mustafa bəyi yüzbaşidan pis kökə qoyacağam!..

Mustafa bəy (*fikrə gedir*). Yaman günə düşmüşük. Doğrudan da, haramzadədən nə desən çıxar. Bilirsən, Gülməmməd, biz burada dayana bilməyəcəyik. Uşaqlara deginən atları çəksinlər, minək, bir yana çıxacaq.

Gülməmməd. At nə gəzir minəsən.

Mustafa bəy. Necə? Nə söyləyirsən?!

Gülməmməd. Söyləmək yoxdur, axşam mehtər tövlənin qapısını açıb, atların hamısını verdi camaata! Sənin kürən atını da Mirzə Kərim mindi.

Mustafa bəy. Bircə a nadürüst mehtəri buraya çağır, onun atasına od vurum. Tez çağır!

Gülməmməd. Burada mehtər nə gəzir, çağırım! O da mənim atımı minib gedib.

Mustafa bəy. Bəs, o bədbəxt oğlu, niyə gəlib mənə xəbər vermədin? Yatmışdım, ayağımdan sürüyüb oyada idin.

Gülməmməd. Çox da oyatdım, nə faydası? Bir az da hörmətin gedəcək idi. Mehtərə mən deyəndə ki, ay balam, mənim atımı niyə minirsən, dedi, dayan, bazardan gəlib sənin özünü minəcəyəm. Hələ çox söz dedi, doğrusu, demək istəmirəm. (*Bir az dayanıb*) Hələ sənin də haqqında bir az artıq-əskik danışdı. Deyir, ağanla sən mənə eşşək arpası yedirtmisiniz. İndi də plovu yeyib arpanı sizə yedirdəcəyəm. Xülasə, çox baş apardı.

Mustafa bəy. Yox, iş qorxuludur. (*Gülməmmədə*) Xata görünür, uşaqlara deginə ki, hamısı yaraqlansınlar.

Gülməmməd. Bəy, bu kənddə başıpapaqlı bir sənsən, bir də mən!

Mustafa bəy. Bəs nə etməli, nə çarə etməli?

Gülməmməd. Özünü toxtaq saxla, budur, camaat qayıdır.

Mustafa bəy (*həyəcanla gəzir*). Yox, yaman yerdə axşamladıq. Hamısını eləyən o Mirzə Kərimdir. (*Cavan bir kəndli səhnədən keçir.*) Ay gədə, bir dayan görüm. (*Kəndli dayanıb əyri-əyri baxır.*) Keçəndə niyə salam vermirsən? (*Kəndli cavab verməyib keçərkən*) A gədə bir dayan!

Cavan kəndli (*dayanır*). Nə deyirsən?

Mustafa bəy. Haradan gəlirsən?

Cavan kəndli. Həftəbazarından.

Mustafa bəy. O Bakıdan gələnlər kimdir? Nə danışdırlar?

Cavan kəndli. İndi vaxtım yoxdur, sonra deyərəm. (*Gedir*)

Mustafa bəy. Biheyəni görürsən!

Gülməmməd. Allah bədtərindən saxlasın.

Mirzə Kərim səhnədən keçir.

Mustafa bəy. Mirzə Kərim, Mirzə Kərim. Bir buraya zəhmət çək.

Mirzə Kərim. Nə buyurursan, bəy?

Mustafa bəy. Bircə sən bu işləri mənə başa sal!

Mirzə Kərim. Mən, doğrusu, heç bir şey başa sala bilmərəm!

Mustafa bəy. Bu Bakıdan gələnlər necə şeydir?

Mirzə Kərim. Bəy, mən bir neçə illərdir ki, bu barədə danışır-dım. İndi dəxi sözüüm yoxdur. Bundan sonra camaatla özünü danışacaq-sınız. Mən vəzifəmi qurtarmışam!

Mustafa bəy. Doğrusu, mirzə, camaatın halını pis görürəm. Qor-xuram, məni bihürmət eləyərlər. Sən onlara nəsihət elə. Deginən ağ-saqqal ağanızdır, onun hörməti vacibdir. Əgər istəmərlər, baş üstə, mən elə bu gün buradan baş götürüb gedərəm. Kənd də sizin, mülk də sizin, əkin də, su da, heyvanlar da...

Mirzə Kərim. Bəy, cavabını bir neçə gün bundan qabaq döy-dürüb öldürdüyünüz Atakişi oğlu Cəfərin oğlu sizə verər. Mən çox de-dim. Hərgah mənim dediklərimə əməl olunsaydı, girə də düşməzdiniz!

Mustafa bəy. Mirzə Kərim, avamam, savadım yoxdur, dərsim yoxdur. Başa düşməmişəm. Amandır, camaat hamısı sənin sözünə baxır. Gərək mənə sən bir təhər çəkəsən!

Mirzə Kərim. Səhv edirsiniz, bəy. Heç bir savad əhli sən görən işi bacarmaz. Heç bir alim ustalıqda sizə çatmaz! Siz nə buyurursunuz! Bağışlayın, mənim əlimdən heç bir şey gəlməz. Budur, camaat gəlir. Söhbəti eləyər bilərsiniz.

Mirzə Kərim çəkilir kənara. Bu dəstə camaat, qabağında Ocaqverdi, əlində qırmızı örtülü tabaq daxil olur. Səhnə oğul-uşaqla dolur.

Ocaqverdi (*baş əyir*). Bəy, sən indiyədək bizə ağalığ eləyib-sən. Babalarımız sənə babalarına qulluq edib. Atalarımız atanızın qapısı-n-da olublar. Özümüz də özünüze nökr olmuşuq. İndi də işlər dəyişib. Hamı bəylərin yerləri və dövlətləri rəiyyəyə paylanır. Biz də borc bi-liklik, gəlib səndən indiyədək gördüyümüz insaniyyətin, yaxşılığın razı-lığını edək. Həmişə qapına taxıla, pula gəlmişik, çörəyə gəlmişik, heç vədə əliboş yola salmayıbsan! Biz səndən çox razıyıq. Allah səndən razı olsun.

Mustafa bəy. Camaat, Allah bilir ki, mən heç vədə sizi öz övladımdan seçməmişəm. Həmişə sizin xoşbəxtliyinizi istəmişəm. Doğrudur, bəzinizi incitmişəm, ola bilsin döymüşəm, ya söymüşəm.

Hamısını atalıq, böyüklük cəhətinə eləmişəm. Amma yenə də təvəqqe edirəm mənə bağışlayasınız!.. Mən özüm öz xoşumla var-yoxumu sizə verib, bu gün buradan gedəcəyəm.

O c a q v e r d i . Allah sizdən razı olsun, ağa! Biz səndən çox razıyıq və səni buradan heç yana qoymayacağıq gedəsən! Gərək həmişəlik bizim içimizdə qalasan. (*Tabağı qoyur yerə.*) Bu peşkəşi də təvəqqe edirik biz nökrələrinizdən qəbul edəsən.

Mustafa bəy peşkəşi alır, örtüyü götürdükdə bir dənə ilmək hörülmüş kəndir görüb rəngi qaçır və özünü itirir.

O c a q v e r d i . Bəy, bu bir şey deyil, bu həmin Cəfər kişinin boğazına çalib sürütdürdüyün kəndirdir. Bilirsən, bəy, sən bu ağacı çox sevirsen və həmişə də deyirdin ki, mən vəsiyyət edəcəyəm ki, öləndə mənə bu ağacın dibində basdırsınlar. İndi biz də belə məsləhət görmüşük ki, səni bu ağacdən asaq, həmin bu qanlı iplə və bədəninə də öz vəsiyyətinə görə burada basdıraq! Ta həmişəlik bu sevgili ağacın kölgəsində yatasan. Bu istəkli nökrin Gülməmmədi də səndən ayırmayacağıq. Zəhmət olmasa, ayağa qalx! (*Mustafa bəy istəyir söz desin, dili tutulur, söz deyə bilmir.*) Uşaqlar, deyəsən bəyin qıcı ağrıyır, ayağa qalxa bilmir. Heç zəhmət verməyin! Gəlin özünüz götürün! (*Bəyə*) Bəy, heç sizə əziyyət olmayacaq. Kəndir qayda ilə sabunlanıbdir. Üç dəqiqədən sonra ruhun cənnətdə plov yeyəcək. Gətirin, uşaqlar. (*Nəçə nəfər cavan, bəyi gətirib ağacdən asırlar.*) Gülməmmədin də qollarını bağlayın.

Gülməmmədi də tuturlar.

Gülpəri (*daxil olur*). Bunumu istəyirdin, Mustafa bəy? İndi al payını! Camaat, mən sizin qızınızam. Bu zalım mənə güclə atamın əlinədən alıb, gətirib zindana salıb, indiyədək əzab verirdi. İndi bu cəzasına çatdı. Mən də bunun qapısını sizə açıram. Gəlin nə qədər pulu, malı, dövləti, qızılı var, hamısını aparın. Hamısı sizə qurbandır.

Camaat tökülüşürlər.

Mirzə Kərim (*qabağa yeriir*). Camaat, sakit olun. (*Hamı sakit olur.*) Mustafa bəyin dövlətindən gərək heç şey dağılmasın. Hamısı gərək siyahiyə salınsın və qayda üzrə camaat vəkillərinin ixtiyarına verilsin ki, onlar da camaata təqsim etsinlər. İndi, camaat, min illərlə

boynumuzda olan əsarət zənciri qırıldı və bu əmlaka siz sahib oldunuz. Siz də gerek sübut edəsiniz ki, bu nemətlərə layiqsiniz. İndiyədək bəylərə işləmişiniz, indi özünü işləyəcəksiniz. Bəy sizi zorla işlədib, indi isə özünüz həvəslə, uşaqlı-böyükü çalışasınız və iqtisad, üçqat zəhmət çəkib bu ixtiyarınıza keçən mülkü abad edəsiniz. İndiyə qədər gündüzlər işləyib gecələr yatıbsınız. İndi isə lazım olsa gerek gecə də işləyəsınız. Gerek sizin hər birinizin daxmalar əvəzinə gözəl imarətiniz olsun. Qapınızda heyvanlarınız olsun. Evlərinizdə elektrik çıraqları yansın. Yavan çörək əvəzinə plov yeyəsınız. Bunun hamısı zəhmətlə olar. İndiyədək hökumət pulun əlində idi. Bundan sonra hökumət zəhmətkeşlərin əlində olacaq. Ağ əllərin dünyası məhv oldu. İndi yaşasın qabarlı əllər!..

C a m a a t . Yaşasın Mirzə Kərim! Yaşasın bizim müəllimimiz!..

Mirzə Kərim . Analar, bacılar! Siz də cəhrlərinizi, daraqlarınızı sazlayın, başlayın yun əyirməyə, şal toxumağa. Sizin yolunuzda qanlar töküləcək. Çünki hələ dünya təmizlənməyibdir. Mustafa bəylər çoxdur. Bu yolda çalışan cavanlarımıza libas lazımdır. Bunu siz analar verəcəksiniz. Xırda uşaqlar da gerek məktəbə getsinlər. Çünki bizim gələcək ümidlərimiz balalardır. Məktəbimiz dar olmağına görə Mustafa bəyin evini məktəb və camaat evi qayırıraq. Haydı, qardaşlar, ürəklə yapışın kotanın dəstəyindən! Yaşasın zəhmət! Məhv olsun zülm!

C a m a a t . Yaşasın zəhmət! Yaşasın Mirzə Kərim!

Mirzə Kərim . Yaşasın camaat hökuməti!

PƏRDƏ

QOCA TARZƏN

Bir pərdə

İŞTİRAK EDƏNLƏR

Tarzən.

Onun övrəti.

Üç nəfər sazəndə.

Tarzənin otağı, sadə döşənmiş. Müqabildə bir çarpayı qoyulub. Tarzənin övrəti əyləşib tikişlə məşğuldur. Qapıda taqqlı eşidib, cəld qalxıb qapıya tərəf gedib açır. Tarzən-qoca ağaca söykənərək daxil olur. Övrəti onun qolundan yapışıb gətirib çarpayının üstündə əyləşdirir.

Tarzən. Bir az su ver içim.

Övrət (*su verir*). A kişi, bu naxoş halət ilə bir belə harada idin?

Tarzən. Uzaq getmişdim. Əyləşmişdim bağda, təzə çıxan çiçəklərə, göy otlara tamaşa edirdim. Və özüm-özümə fikir edirdim ki, nə olardı, insan da ələfiyyat kimi qışda yuxuya gedəydi və bahar gələndə gül-çiçək kimi açılaydı. Uşaqlar şad-xürrəm bağın xiyabanında hər tərəfə yüyürüşüb oynayırlar. Onlara baxdıqca fikir edirdim ki, xudaya, görəsən bu uşaqların heç fikirlərinə gəlirmi ki, onlar da qocalacaqlar, əlil olacaqlar. İndi vəhşi ceyrantək yüyürən balalar bir vaxt mənimtək əli ağacsız yerdən qalxmayacaqlar. Bir vaxt var idi, mən də uşaq idim, cavan idim... İndi nəyə lazımam? Göz gedib, qol gedib, qabiliyyət gedib. Mən ilə bir çürük ağacın təfavütü yoxdur. Bir gün qəflətən yıxılacam. Və yıxıldım nə olacaq, dünyadan nə əskiləcək, kimə mənim ölməyim təsir edəcək?.. Ox, ox, ox... O tarı mənə ver görüm. (*Övrət tarı verir, qoca istəyir çalsın, bacarmayıb qoyur yerə.*) Yox, olmadı... Barmaqlarım mizrabı tutmayırlar. Ax keçən günlər! Məndən baş tar çalanımı tapıladı?! Şəhərlərdən teleqraf vurub məni aparardılar. Tarı sinəmə basıb, əvvəlinci mizrabı vuranda bütün camaatın nitqi batardı. Bir adamdan səs çıxmazdı. Çalıb qurtardım, tarı qoyardım yerə, baxardım tarın təsirindən ayrılmayıb. Mənim rastımı

bir zinəfs çala bilməzdi. İndi bir mizrab vura bilmirəm. Mənim başımdan pulu yağış kimi yağdıranlar haraya gediblər? Məni məclislərində görməkdən fəxr edənlər indi salam da vermirlər. Qəribədir təbiətin qanunu. Heç bir memar öz tikdiyi binanı öz əlilə uçurmaz. Bəs səbəb nədir insan kimi gözəl bir binanı yapan təbiət onu təxrib edir? Mənim halətimə salır. Məni barmağı ilə göstərənlər necə olublar? Haraya gediblər? (*Qapı döyülür.*) Övrət, dur qapını aç, gərək bizim uşaqlar olsun, bağda gördüm, dedim gəlsinlər, bir az ixtilat eyləyək. Bir tək sənətkar sənətkarın qədrini bilib yaddan çıxartmaz. (*Övrət qapını açır, üç nəfər sazəndə çalğı alətləri ilə daxil olurlar.*) Gəlin, gəlin, məni gözəl şagirdlərim, ancaq siz məni yaddan çıxartmayırsınız.

Övrət. A kişi, bu nə halətdir səndə! Budur üç aydır yorğan-döşəkdəsən, bu haləti səndə mən görməmişəm. Gəzib gəlibsən, bir az uzan, yoldaşların sənənlə söhbət etsinlər. Yoxsa çox danışmaq səni daha da zəif salar.

Tarzen. Mən özüm də bugünkü halətimi anlamayıram. İstəyirəm çalam, oxuyam, oynayam. Baharın günündəndirmi, havanın xoşluğundandımı, cəmi indiyədək yatmış hissiyatım oyanıb. Xub, mən uzanım. (*Sazəndələrə*) Siz də mən öyrətdiyim rastı çalın. (*Uzanır, sazəndələr rast çalırlar.*) Ax bivəfa fələk, nə yadıma düşdü: Şamaxı yaylağında yay fəsli, aydınlıq bir gecədə çayın kənarında məclis qurulub. Ay durub başımızın üstündə, işığı düşüb çaya. Göz yaşı kimi çayın suyu şırıltı ilə axır və ayın işığı suya düşüb rəngarəng nəqşlər göstərir. Mən həmin bu rastı çalıram. Çay kənarındakı bağın bülbülləri səs-səsə verib tar ilə bahəm oxuyurlar. Mən dayananda onlar da dayanır, mən çalmağa başlayanda onlar da oxumağa başlayırlar. Gecə sakit, məclis guşuş ilə qulaq verir, guya ay və göyün ulduzları, hamısı öz gərdisindən dayanıb mat-məbhut mənim çalğıma qulaq asırlar. Onda gördüm bir dənə bülbül mənim üstümə gəlib özünü tara çırpıb getdi. Dərhal Mahmud ağa, Allah rəhmət eləsin, qalxıb mənim alnımdan öpüb dedi: “Aferin sənə! Ölmə, yaşa!”. Budur ölməyib yaşayıram, budur ölməyib yaşayıram. (*Sazəndələr şikəstəyi-farsa keçirlər. Tarzen hövlnak qalxır.*) Çalın, çalın, bu saat dərunimdə başqa bir fərəh, başqa bir ruh hiss edirəm. Mən bu dəmdə qoca deyiləm, cavanam və cəmi cavanlardan cavanam. Çalan siz deyilsiniz! Yox, yox, mən çalıram! O mənim mizrabım, mənim barmağımdır. Bir tamaşa edin, ay enir aşağı,

ulduzlar tökülüşürlər, bülbüllərin ağızlarından çıxan şərərələr ulduzların istiqbalına gedirlər. Dürüst baxın... Dürüst baxın! Göyün qapısı açıldı, oradan mələklər əl çalıb, mənə afərin deyirlər. Eşidirsiniz, eşidirsinizmi? Baxın, bir müəssə xətt mənim üçün enir. Xəttin hər tərəfindən iki mələk yapışıb. Mələklər əl edib məni özlərinə tərəf çağırırlar. Gəldim, gəldim, ay Allahın gözəl mələkləri, Şərqin ən namdar tərzəni sizə xidmət etməyə hazırdır. Gəlin, götürün məni, çəkin havaya... Əlvida, əlvida, yoldaşlar, daha yer məni görməz, mən göylərə lazım olmuşam, əlvida! (*Yıxılıb ölür.*)

PƏRDƏ

VAVEYLA

İki pərdəli dram

İŞTİRAK EDƏNLƏR

Fazil Dərbəndinin heykəli	Əkbərin arvadı
Molla Kazım – İranda falabaxan, Qafqazda mərsiyəxan.	Əkbərin anası
Qoca arvad	Rəsul – arif bir bir oğlan
Cavan oğlan	Kərbəlayi Qədim
Qoca kişi	Bir nəfər erməni arvadı
Molla Cabbar – İranda meymun- oyndan, Qafqazda şəbihgərdan.	İranlı bir oğlan
Kərbəlayi Xudaverdi	Molla Qurban – İranda dərviş, Qafqazda şəbihgərdan
Əkbər – onun oğlu	Şəhər əhalisi, arvad-uşaqlar

BİRİNCİ PƏRDƏ

Pərdə açıldıqda İranda şəhər meydanı görünür. Səhnənin ortasında Fazil Dərbəndinin heykəli eşşək üstündə əyləşib, ətrafında neçə nəfər köhnə kulak, boyunlarında kəndir və kəndirin ucları Fazilin əlində. Fazil gah məclisə, gah ətrafındakılara baxır.

Fazil. İsməu-İfhəmu-ya əyyühəl-qafilun. Eşidin və ayılın, ey Allahın xabi-qəflətdə uyumuş bədbəxt bəndələri! Açın gözlərinizi və kar qulaqlarınızdan pənbeyi-qəfləti kənar ediniz. Mənəm qabağınızda duran, mənəm məşəli-dini-islam, mənəm əfzəlül-üləma, mənəm Fazil Dərbəndi... (*Məclisə.*) Nə baxırsınız gözümlün içinə? Nə səbəbə hamılıqla ayağa qalxıb təzim etmirsiniz?! Fikir edin, hamınız öləcəksiniz və siz ki belə fikir dəryasına qərq olubsunuz, aya, qiyamətə nə sifətlə gəlib, günahlarınıza nə üzr gətirəcəksiniz? Huşunuzu başınıza cəm edin, tövbə qapısı həmişə açıqdır. Qorxun qiyamət əzabından, niyə sakit əyləşib etina etmirsiniz? Yoxsa günahlarınızın hesabının çoxluğu sizi mat edibdir? Qorxmayın, qorxmayın. Bir qətrə göz yaşı sizin cəmi günahlarınızı yuyub aparar. İsməu-İfhəmu-ya əyyühəl-qafilun. Mən

bəka-öv əbka-öv təbaka vəcabət-ləhül-cənnət. Hər kəs ağlaya, ağla-
da və ya ağlayana özünü oxşada behişt ona vacibdir. Bunu mən
deyirəm, mən molla ağa Fazil Dərbəndi deyirəm sizə, məhərrəm ayı
yaxınlaşır, ağlayın, başınıza döyür... Sinələrinizi qara daşla əzin, başı-
nıza saman tökün, hər nə günah etmiş olsanız, istər səgirə, istər kəbirə,
hamısı bir anda bağışlanar. Baxın mənim ətrafımdakı möminlərə.
(*Ətrafdakılar dizləri üstə çöküb, ağlaşırlar*). Budur məşhur tacir, dün-
yada nə arşını, nə tərəzisi düz olmayıb, peşəsi avam kəndlilərə çürük
malı ikiqat qiymətə aldadıb satmaq olub, neçə yetimə qəyyum olub,
mallarını yeyib... Amma, ey qəflətdə yatanlar! Ey imansızlar! Bilin,
bircə dəqiqə aşura günü sidqi-dildən ağlamağına görə cəmi günahları
bağışlanıb, özünə də mənimlə bir yerdə behiştə məkan verilib.
Budur, iyirmi sənə qalabəyilik etmiş. Budur, otuz il kəndxudalıq edən.
Budur, məşhur qoçu ki, əlindən hesabsız qanlar tökülüb. Budur,
məşhur şürbi ki, ildə on bir ay ayıq olmayıb. Bircə məhərrəm ayı
içkini kənar qoyub, təziyədar olub... Görün bunları, ibrət edin. Bir bu
qədər işləri görəndən sonra, yoxsa yenə inanmırsınız? Dürüst fikir
edin, özünü, övladınıza yazığınızı gəlsin. Bilin ki, bir qətrə göz yaşı
nəinki sizin, hətta ata-babalarınızın da günahlarını yuyub aparır.
(*Ətrafdakılar yenə ağlayırlar.*) Bunu mən deyirəm, mən Fazil Dər-
bəndi, mən bəka-öv əbka-öv təbaka vəcabət-ləhül-cənnət. Gedin, ey
Allahın mömin bəndələri. (*Gedir, camaat da dalınca.*)

Səhnənin dalından Molla Kazım əmmaməsiz, başında papaq, yanında bir
qoca arvad, bir cavan oğlan və bir qoca kişi daxil olurlar. Molla Kazım
daş üstə əyləşir.

Molla Kazım. Hə, söyləyin görüm, dərdiniz nədir? (*Arvada*)
Bacı, sən yavuşa gəl, (*qalanlara*) siz bir qədər kənara gedin, bəlkə
bacının dərdi xəlvətdir.

Çəkilirlər.

Qoca arvad. Bəli, qurbanın olum, mən gərək sözümü axund ağa-
ya xəlvət deyim.

Molla Kazım. Onlar getdilər, sözünü de...

Qoca arvad. Molla Kazım, ayaqlarının altında ölüm, göydə Allah,
yerdə sənin ətəyindən tutmuşam. Nə istəyirsən məndən al, mənim
dərdimə əlac elə.

Molla Kazım. Müxtəsər elə, görürsən xalq məəttəldir. Dərd bir sənin dərdin deyil.

Qoca arvad. Deyirəm, sənə qurban olum, Allahdan gizlin deyil, bəndədən nə gizlin. Üç il bundan qabaq gedib oğluma bir gəlin gətirmişəm. Necə gəlin! Bir gül parçası, bircə eybi yoxdur ki, övladı olmur. Oğlum deyir: o sənin ayağının ağırlığındandır, bunun əvəzinə gedib başqa arvad alsaydın, yəqin imdi iki uşaq atası olardım.

Molla Kazım. Oğlun bu saat haradadır?

Qoca arvad. Oğlum, başına dönüm, bu səhər Təbrizə yola düşdü və tapşırıd ki, əgər mən Təbrizdən qayıdıb arvadımı hamilə görməsəm, haman gün boşayacağam və səni də o qədər döyəcəyəm, bədənin qara tuluğa dönüncə. Başına dönüm, Molla Kazım, əl mənim, ətək sənin. Ya əlimi kəs, ya ətəyimi...

Molla Kazım. Çox əcəb. Müalicəsi asandır. Belə arvadların çoxusunu mən müalicə etmişəm.

Qoca arvad. Bilirəm, sənə canım qurban, odur ki, ətəyindən yapışmışam.

Molla Kazım. Cəmi şəhərdə bizim ocağın kəraməti məlumdur.

Qoca arvad. Ocağına qurban olum, ay ağa!

Molla Kazım. Dayan. Bu axşam gəlinini gətirərsən bizim evə. Mən onun surətinə coşən-kəbir oxuyaram və bu gecə də bizim ocaqda yatar, sübh gəlib apararsan. Qabaqca səndən bir dinar belə istəmirəm. Əgər dörd aydan sonra gəlinin hamilə olduğu məlum olsa, onda mənim xələtimi gətirərsən, yoxsa olmasa, yenə bir dinar istəmirəm.

Qoca arvad. Qurban olum, axund, oğlum gəlib bilsə, sümüklərimi sındırar.

Molla Kazım. Ürəyinə qara fikirlər gəlməsin, arvad, ayıbdır, günahdır. Molla Qiyas ocağına şəkk gətirənin gözləri tutular. Sənin gəlinin mənim zövcəmlə bir otaqda yatacaq. Dəxi get, camaatı məəttəl eləmə.

Qoca arvad. Gedirəm, başına dönüm. Bu axşam gəlinimlə gələrəm. Mən də... Mən də gəlinlə bir yerdə yata bilərəmmi?

Molla Kazım. Yox, arvad, yoxsa yenə şəkk eləyirsən? Çıx get, mən gəlininə müalicə etmirəm.

Qoca arvad. Acığın tutmasın, ay axund, nə deyirəm, sən buyuran olsun.

Molla Kazım. Naxoşun yanında mənim zövcəmdən başqa heç kimsə ola bilməz. Çünki gecə yarısı onu həzrət Xızır öleyhissəlam yoxluxacaq, o vaxt orada yad adam ola bilməz.

Qoca arvad. Həzrət Xızra da qurban olum, sənə də. Bu bir cüt corabı da sənə adına toxuyub gətirmişəm. Bunu məndən qəbul elə.

Molla Kazım. Mən dedim ki, qabaqca bir dinar almaram. Dəxi sən gətirib-sən, ürəyinə dəymirəm. (*Corabı alır.*) Əcəb corabdır. Nəzrin qəbul olsun...

Qoca arvad. Dəxi mən qulluğundan mürəxxəs oluram. (*Gedir.*)

Molla Kazım. Xoş gəldin. (*Arvadın dalınca baxıb öskürür və əllərini bir-birinə sürtür, sonra qoca kişini çağırır.*) A kişi, gəl görüm sənə dərdin nədir?

Qoca kişi (*yaxına gəlir*). Molla Kazım, məni Molla Qiyas Axundun qəbrinə dolandır, mənə əlac elə.

Molla Kazım. Müxtəsər elə, dərdini de.

Qoca kişi. Axund, Allahdan gizlin deyil, səndən nə gizlin. Budur, neçə gün olar ki, bir əyal gətirmişəm. Zalım qızı hərçi edirəm üzümə baxmır. Yavığına gedəndə elə qışqırır ki, guya ki bir ilan, əjdaha görür. Bağrım çatlayır, ölürəm, məni yerdən götür. Nə də istəyirsən al...

Molla Kazım. Əyalın neçə sinnindədir?

Qoca kişi. Bu da lazımdır?..

Molla Kazım. Əlbəttə lazımdır, lazım olmasa soruşaram?

Qoca kişi. Olar bir on dörd, on beş yaşında.

Molla Kazım. Bəs nə əcəb belə bir cavan qız sənə əyalığa razı olub?

Qoca kişi. Burasını xəbər almasanız yaxşıdır.

Molla Kazım. Yox, işin hər tərəfini bilmək lazımdır.

Qoca kişi. Doğrusu, onu mən oğlumun adına gətirmişəm. Amma kəbini öz adıma kəsdirmişəm. İndi gəlib görür əri oğlum deyil, mənəm. Axşamadək gözü oğlumdadır. Mən tərəfə heç baxmır.

Molla Kazım. Nə lazım belə eləyirdin ki, indi əl-ayağa düşsən? Qız sevmişdin, gələydin mən Molla Kazımın yanına, bir dəqiqə-də düzəldəydin.

Qoca kişi. Keçibdir, anlamamışam, qurbanın olum, əlac elə.

Molla Kazım. İki tümən pul ver.

Qoca kişi. Al, qurbanın olum. (*Verir.*)

Molla Kazım (*bir parça kağız çıxardır*). Qızın və anasının adı?

Qoca kişi. Qızın adı Pəricahan, anasının da adı Gülsümdür.

Molla Kazım. Pəricahan zayəndeyi–Gülsüm. (*Yazır.*) Al, mənim qoltuğumda hər dərd üçün dua hazırdır. Elə şəxsin öz adı ilə anasının adının yerləri qoyulur. Bu duanı dilinin altında gizlədib, gədersən əyalının yanına, əlbəttə, sənə bundan sonra məhəbbət salar.

Qoca kişi. Mürəxxəs olum. Allah səni bu camaata çox görməsin. Xudahafiz. (*Gedir.*)

Molla Kazım. Xoş gəldin. (*Cavan oğlana*) Sən gəl görüm, dərdin nədir? (*Oğlan yaxına gəlir.*) Amma sözünü müxtəsər elə, vaxtım yoxdur.

Cavan oğlan. Sözüm müxtəsərdir. Amma vallah, doğrusu, xəcalət çəkirəm deməyə.

Molla Kazım. Sən deməsən də mən bilirəm cavanın dərdi nə olar? Yəqin qız sevmisən, o da sənə gəlmir.

Cavan oğlan. Elə ona oxşayan bir işdir.

Molla Kazım. Necə ona oxşayan? Müxtəsər elə, vaxtım yoxdur!

Cavan oğlan. Qız deyil, gəlidir. Ərinə artıq məhəbbəti olduğundan, mənə məhəl qoymur. Mən də od tutub yanıram.

Molla Kazım. Oğlan, sənə nə düşüb özgənin əyalına təəşşüq yetirirsən? Məgər bilmirsənmi bu, günahi–kəbirə hesab olunur?

Cavan oğlan. Nə eləyim, ay axund? Ürəyə əmr vermək olmaz. Göz görüb, könül sevib. Mənim nə günahım var? Hərgah macaranı başdan nağıl etsəm, doğrudan da, mənə yazığınız gələr.

Molla Kazım. Müxtəsər elə, vaxtım yoxdur?

Cavan oğlan. Müxtəsərmi? Beş түмөн, vəssalam.

Molla Kazım. Bu, ağıl kəsən və çox müxtəsər dəlildir. Qızın adı və anasının adı.

Cavan oğlan. Qızın adı Mələknisa, anasının adı da Sərəncamdır.

Molla xurcundan bir şüşə çıxardır.

Molla Kazım. Bu şüşədəki qurd yağıdır. Bunu arvadın ərinin paltarının üstünə sürtərsən. O vaxt arvad ondan nifrət edəcək və onu əsla görmək istəməyəcək. (*Bir at nalı çıxardır.*) Elə ki həmin yağı sürtdürdün, üç gün ondan sonra gecə yarısı ocaq qalayıb bu nalı salarsan ocağa, nal qızarantək həmin gəlin yanında olacaq. Əgər zəncirə bağlı olsa, yenə gələcək. Gəlinin adını və anasının adını bu saat bu nalın üstünə yazaram. (*Yazır.*) Mələknisa zayəndeyi–Sərəncam, buyur...

Cavan oğlan. Çox razıyam, axund ağa, buyurun. (*Pul verir.*)
Gələcəkdə sənə artıq qulluq edəməm. Xudahafız. (*Gedir.*)

Molla Kazım. Xoş gəldin! (*Pulları sayır.*)

Bu halda səhnənin sağ tərəfindən meymunoynadan səsi gəlir.

Meymunoyndan:

Ay şələküm, məəlləküm,
Yeri-yeri, çoban yeri,
Dağları dolan, yeri,
Mərhaba, oğlan, yeri,
A bərəkallah, a bərəkallah.

Molla Kazım (*səs gələn tərəfdən baxır*). Paho, ay Molla Cabbar.

Molla Cabbar meymunun ipini buraxıb gəlir.

Molla Kazım. Oğlan, bu nə oyundur?

Molla Cabbar. Qardaş, nə etməli? Məhərrəmlik gəlincəyədək
gərək bir növ dolanaq. Allah bərəkət versin, üç yoldaş bir meymunun
səbəbinə çörək yeyirik. Bəs sən nə işdəsən, yoxsa mayadan yeyirsən?

Molla Kazım. Niyə, mən də döy-sındır dolanıram. Duadan, fi-
landan yazıb camaatın karına gəlirəm, camaat da mənim karıma gəlir.
Allahın dövlətindən nə çoxdur dünyada baş-qulaq, nə qədər istəyirsən
qırx. Doğrudur, camaat bir qədər ayılana oxşayır, caduya, filana inan-
mırlar, amma yenə də bizə kifayət eləyən qədər tapılır.

Dərviş (*sol tərəfdən*). Ey dust, mövlayi-mən, həzar şükür ki,
tutdum təriqi-imanı, özümə fərz elədim məzhəbi-müsəlmanı. (*Daxil
olur.*) Salaməleyküm, ağa Molla Kazım, ağa Molla Cabbar! Əhvali-
şərif, dimaği-lətif, nə əcəb siz də buradasınız?

Molla Cabbar. Və əleyküsəssalam, ağayi Molla Qurban, sən də
deyəsən bu lotuluqla meydana çıxıbsan, indi də dərvişlik edirsən.

Molla Qurban. Nə etməli? İlin on bir ayını bekarıq, çörək la-
zımdır. Arvad-uşağı ac saxlamaq olmaz, gərək əldə bir vəsilə olsun.

Molla Kazım. A kişi, sənın peşən gözəl peşədir. (*Molla Cabbarı
göstərir.*) Bu bədbəxt oğlu meymun oynatmaqla çörək qazanır.

Molla Cabbar. Mən meymun oynadıb, xalqın pulunu alıb, heç
olmasa, əvəzində bir tamaşa verirəm. Sən nə qayıırısan? Yalan-palan
cadularla xalqın başını tovlayıb, pulunu alırsan.

Molla Kazım. Əslinə baxanda biz hamımız meymunoynadıq! Öz aramızdır, bir yad adam yoxdur. Onu söyləyin görək məhərrəm ayı yaxınlaşıb, haraya getmək lazımdır?

Molla Qurban. Mənim xəyalım Gəncə-Qarabağ tərəfə getməkdir. Xeyirli, bərəkətli camaatdır, hər il oraya gedirəm və yaxşı mənfəətlə qayıdıram.

Molla Kazım. Mən özümü Bakı-Lənkəran tərəfə vuracağam. Orada mənim müridlərim çoxdur. Budur neçə ədəd kağız yazıblar, mənə dəvət edirlər.

Molla Cəbbar. Mənim əlimdən mərsiyəxanlıq gəlməz. Meymunumu, ayıb olmasın, uşaqların anasına tapşırıb, düşəcəyəm yola, gedib Şirvan tərəfdə şəbih çıxarıb dolanacağam. Bir dənə uzun bayraq, dəbilqədən, zirehdən, qalxandan, qılıncdan eşşəyə yükləyib düşəcəyəm kəndbəkənd. Özüm də çox yaxşı Yezid, İbn-Səid, Şümür və Haris şəbihləri oluram. Yoldaşlarım da məndən qalmazlar.

Molla Kazım. Bəs sənəin mollalıq libasın haradadır?

Molla Cəbbar. Budur yanımda. (*Xurcunu yerə qoyub, bir dəst molla libasını çıxarır.*) Bu mən!

Kərbəlayı Xudaverdi (*oğlu ilə daxil olur*). Salaməleyküm.

Mollalar. Vəəleyküməssalam-vərəhmətullah-vəbərəkətü, haradan təşrif gətiribsiniz?

Kərbəlayı Xudaverdi. Oğlumla Kərbəla ziyarətinə getmişdim, indi oradan qayıdırıq, vətənə gedəcəyik. Burada bir düşməli karvansara yoxdurmu?

Molla Kazım (*göstərir*). Bu küçənin axırında böyük bir təmiz karvansara var, düşə bilərsiniz. Səfəriniz harayadır?

Kərbəlayı Xudaverdi. Biz Azərbaycan tərəfə gedəcəyik. Məhərrəmlik yaxınlaşır, oğlumun da bir xeyir işi var. Görək vətənə yetirib tamam edək. Allah sizin də övladınıza qismət eləsin.

Molla Kazım. Allah mübarək eləsin. Biz üçümüz də o tərəfə gedirik, yoldaşlı gedərik.

Kərbəlayı Xudaverdi. Tezmi yola düşəcəksiniz?

Molla Kazım. Sabah saat xoşdur. Sabah, Allah qoysa, yola düşərik.

Kərbəlayı Xudaverdi. Çox yaxşı olar. Elə mən də sizin qulunuzda gedərəm. Buyurdunuz, karvansara haradadır?

Molla Kazım. Bu küçə ilə gedib, Hacı Şükür karvansarasını soruşarsınız.

Kərbəlayı Xudavərdi. Xudahafiz. Allah sizin ömrünüzü uzun eləsin. Gedək, bala.

Hər ikisi gedirlər.

Molla Kazım. A kişi, doğru məsəldir ki, kor leyləyin yuvasını Allah öz əli ilə tikər. Budur, iki nəfər uzunqulaq keçib əlimizə. Arazi o tərəfə keçincə əlimizi cibimizə salmaycağıq!

Qol-qola verib oxuyurlar:

Çün gəldi məhərrəm, yenə meydan da bizimdir,
Meydan da bizim, ərsədə cövlan da bizimdir.

Sərsüfrədəərbəbi-naləm məhzərimizdə,
Eyvaz ilə, ikram ilə dövrü-bərimizdə.
Min neməti əlvən düzülüb qənşərimizdə,
Sövdəyi-plov, şuri-çığırtma sərimizdə.

Əlyovm yenə sərvəti-saman da bizimdir...
Tacir də bizim, bəy də bizim, xan da bizimdir.
Əyan da bizimdir, fərman da bizimdir.
Çün gəldi məhərrəm, yenə meydan da bizimdir.

Gedirlər. Fəzil Dərbəndi səhnənin dərinliyindən iki əlini uzadır.

Fəzil Dərbəndi. Mən bəka-öv əbka-öv tabaka vəcəbət-ləhül-cənnət.

PƏRDƏ

İKİNCİ PƏRDƏ

Qafqazda şəhər meydanında böyük izdiham. Arvad, uşaq, kişilər bir-birinə qarışıb. Səhnənin dalından təbil və zinc səsi gəlir. Şaxsey, vaxsey sədası eşidilir. Cavanların boyunlarına arvadlar bir-bir kəfən tikib, yola salırlar. Əkbər, əlində qılınc, qoltuğunda ağ, gəlib, arvadların içində anasını tapıb çağırır.

Əkbər. Ana gəl bu ağı mənim boynuma tik.

Əkbərin anası (*gəlininə*). A balam, gəl, özün Əkbərin boynuna ağ tik.

Əkbərin arvadı. Əkbər, gəl sən boynundakı ağı biç, bir yetimə bağışla. Gecə pis yuxu görmüşəm, ürəyimə qara fikirlər gəlir.

Əkbər. Elə danışma, bu, imam yoludur, bu yolda xata ola bilməz. Dörd ildir qürbətdəyəm, ağköynək olmamışam, indi gərək hamısının əvəzini çıxam. Sən bir uca yerə çıx, oradan tamaşa et, gör nə qiyamət qopardacağam.

Əkbərin anası. Əkbər, nə söhbət edirsən?

Əkbər. Heç, ana, gəlinin mənə ağköynək olmağı məsləhət görmür.

Əkbərin anası. O səni çox istəməkdəndir. (*Gəlininə*) Balam, imam yoludur, burada danışmaq günahdır. Mənim oğlum necə tay-tuşdan geri qala bilər?

Əkbər. İgid gərək özünü belə-belə yerlərdə göstərsin. (*Onlardan ayrılıb, bir neçə qədəmdə Rəsula rast gəlir.*)

Rəsul. Sən haraya gedirsən?

Əkbər. Görmürsən haraya gedirəm? Daha soruşmağın nə lüzumu?

Rəsul. Görürəm haraya gedirsən, dörd il gedib dünyanı səyahət edib qayıdandan sonra, yenə ağlın başına gəlməyib. Vurdun başını yarıdın. Bir beş girvənkə də qanın axdı, görək nə qazanacaqсан dünya üçün və ya axirət üçün...

Əkbər. Dünyada özüm üçün ad qazanaram, axirətdə behişt. Mənim danışmağa məcalım yoxdur. Təvəqqe edirəm belə günlərdə mənimlə belə söhbətləri eləməyəsən. Özgə vaxt danışarıq. İndi mənim gözlərim qızışıb, qan vurub başıma, qulağım heç bir şey eşitmir, hətta əlimdən xata da çıxı bilər. Odur Molla Kazım mərsiyəxan gəlir. Onunla danış, o məndən ağıllıdır. Budur, on beş gündür bizim evimizdə qonaqdır. İrandan mənimlə bir yerdə gəlib. On beş gündə mənə söylədiyi nəsihətlərdən sənə də desə, bəlkə sən də imana gələrsən. Sən çoxdanın bidinisən.

Arvadlar və Əkbər gedirlər, bir neçə nəfər daxil olurlar.

Molla Kazım. Həzərat, bilin və agah olun, hər kəs bu gün bir qətrə göz yaşı töksə, onun yetmiş yeddi min günahı olsa bağışlanar.

Hamı ağlayır.

Kərbəlayı Qədim (*yüürərək daxil olur*). Xudaya, cəlalına şükür! İndi sənə inanmayanlar sənə qüdrətini öz gözləri ilə gördülər.

Rəsul. Nə var, ay kərbəlayi, nə olub?

Kərbəlayı Qədim. Sən çəkil kənara. İndi görərsən nə var.

Molla Kazım. Kərbəlayı, nə olub?

Kərbəlayı Qədim. Nə xəbər olacaq, xudavəndi-aləm bu saat öz qüdrətini bütün bidinlərə sübut etdi. Bundan sonra kafirin dili var, danışsın. Belə böyük möcüzənin qabağında görüm bir para dini, məzhəbi bəyənməyənlər, adlarını müsəlman qoyan məlunlar nə danışacaqlar və nə danışa biləcəklər?..

Molla Kazım. Bir tez de görüm nə möcüzədir?

Hamı onu əhatə edir.

Kərbəlayı Qədim. Yarım saat bundan əqdəm, bir nəfər erməni arvadı, on beş yaşında, anadan doğma kor oğlunu gətirib yıxdı məscidin qapısına. Dedi: ay müsəlmanların Allahı! Əgər sən haqq Allahsan, mənim bu oğlumun gözlərinə işıq ver. Fövrən uşağın gözləri açıldı, erməni arvadı haman saat dönüb müsəlman oldu. Uşağın libasını parça-parça edib camaat öz arasında qismət etdi. Pul arvadın başından dolu kimi yağır, budur, buraya gəlir.

Erməni arvadı, yanında uşaq, ətrafını camaat almış, daxil olurlar.

Erməni arvadı. Belə musurmanların Allahına gurban olum. Musurmanların dininə, məzhəbinə gurban olum. On beş ildir bu pağır uşaq kor idi, elə anadan kor gəlib. Dedim: aparıb bu şaxsey-vaxsey günü musurmanların Allahının ayağına yıxacağam, oğlumun gözlərinə şapaq versin. Budur, kor gözü gedib, yerinə şapaqlı göz gəlib.

Rəsul kənardan gülür.

Camaat. Xudaya, kəramətinə şükür. Sənə inanmayana min lənət, möcüzə şəkk gətirənlərə min lənət!

Molla Kazım. Azançı Məşədi Səlimə deyın çıxsın minarədən minacat çəksin, ta bütün şəhər belə böyük möcüzədən xəbərdar olsun.

Kərbəlayı Qədim. Məşədi Səlim çoxdan minarənin başındadır. Məgər səsinə eşitmirsiniz?

Molla Kazım. Həzrat, axır vaxtlarda bir para bidinlər çıxıblar ortalığa, camaatı da özləri kimi bidin eləmək istəyirlər. Deyirlər: oruc nahaq, namaz nahaqdır. İmam təziyəsi nahaqdır. Allah, filan yoxdur. İnsanı dolandıran havadır. İnsanın Adəm əleyhissalamdan xəbəri yoxdur, hamı meymundan əmələ gəlir. Belə bidinlər haqq yoldan çıxıb camaatın da əqidəsini pozmaq istəyirlər. Mən hər il bu tərəflərə gəli-

rəm. İlhbəl camaatın əqidəsinin gəldikcə pozğunluq tərəfinə getməyini müşahidə edirəm. Belə getsə, bütün camaat axırda bidin olub yoldan çıxacaqlar. Odur ki, xudavəndi-ələm belə möcüzələrlə o bidinlərin bətalətlərini sübut edir. İlahi, cəlalına şükür.

H a m ı . Xudaya, cəlalına şükür!

M o l l a K a z ı m . Camaat, hər kəs qüvvəsindən nə gəlir, az-çox bu arvada ehsan edin, qəbul olası ehsandır.

Camaat pul verir.

E r m ə n i a r v a d ı . Allah sizə bərəkət versin, məzhəbinizə gurban olum.

Ş ə h ə r l i (R ə s u l a) . Sən niyə belə kənardan baxırsan?

R ə s u l . Möcüzəyə tamaşa edirəm, qərribə möcüzədir.

Ş ə h ə r l i . Ay Rəsul, sən həmişə danışırısan, indi nə olub dilin batıb? Axır mən bu erməni arvadını tanıyıram, o da mənə yaxşı tanıyır. Mən bunların kəndindən həmişə gedib toyuq-cücə, yumurta alıram. Vallah, bunun kor oğlu yoxdur. Bu uşağın özünü də həmişə qapıda görürdüm ki, oynayır. Kor, filan da deyildi. Danışmaq yeri indidir.

R ə s u l . Bu halda belə başların hansını inandırmaq olar? Gözlər qanla dolub, beyin qızıqıb, çox danışarsan vurub cəmdəyini yıxarlar yerə. Hər kəs bir lotuluqla çıxır meydana, camaatın qulağını kəsir. Erməni arvadı da bu kələklə meydana çıxıb. Kasıb arvaddı, qoy puldan-zaddan versinlər, aparıb qapısına bir-iki öküzdən-inəkdən alsın. Erməni arvadı ilə Molla Kazımın heç təfəvütü yoxdur. Vaxtında bu qoyun kimi camaat xeyir-şərrini gözəlcə anlayacaq. Bu erməni arvadını tək sən tanımırısan, səndən də savayı tanıyan çoxdur. Amma danışmağa qorxurlar, çünki mövqe müsaid deyil, vaxtı deyil. (*Erməni arvadı camaatdan uzaqlaşır.*) Getdi qulaq kəsməyə, aybı yoxdur.

K ə r b ə l a y ı Xudaverdi (*başına döyə-döyə*). Evimi yıxan oğlum vay! Məni qoca vaxtında düzlərdə qoyan oğlum vay! Belimi sindiran oğlum vay! Gözümün işığı, qolumun qüvvəti oğlum vay!..

M o l l a K a z ı m . Ay Kərbəlayı Xudaverdi, nə vaxt olub?

K ə r b ə l a y ı Xudaverdi . Nə olacaq? Gözümün ağrı-qarası bircə oğlum əlimdən getdi.

M o l l a K a z ı m . Ağlama, Kərbəlayı Xudaverdi, günahdır. Sənin oğlun bu saat cənnəti-ələda məqam tutub. Belə ölümü hamı görərkə arzu eləsin, ağlama...

Kərbəlayı Xudaverdi. Mənim evimi yıxan sən Molla Kazımsan! Allah sənin evini yıxsın! Səni də mənim kimi əli qoynunda balasız qoysun! Budur, iki həftədir gecə-gündüz oğlumun başını doldurdun. Bir ucdan dedin: hər kəs bu yolda özünü şəhid eləsə, yeri, bəşir, cənnətdir. İndi mən qoca atasını, qoca anasını, cavan, on beş günlük övrətini kim saxlayacaq? Allah sənin evini yıxsın! (*Gedir.*)

Əkbərin anası. Hanı mənim oğlumun qanlısı? Hanı o insafsız, mürüvvətsiz? Ala gözlü balam vay! (*Molla Kazımı görür.*)

Molla Kazım. Bacı, nəhaq yerə özünü günaha batırma. Allah bizim hamımıza elə bir ölüm qismət eləsin. Oğlun bu saat behiştə öyləşib, sənin və atasının günahını bağışlamağı istirham edir.

Əkbərin anası. Toyu yasa dönən balam vay! Allah, məni oğulsuz qoyanı oğulsuz qoy!

Rəsul. Bu da mövhumat qurbanı!

Bir nəfər şəhərli. Üç nəfər də yenə öldü. Biri Hacı Vəlinin oğlu, biri Kərbəlayı Namazın oğlu Əsəd, biri də Hacı Qəmbərin oğlu Bəşir.

Üç nəfər başlarına döyə-döyə yüyürürlər.

Rəsul. Bu da üç qurban.

Molla Kazım. Hamısının ruhu bu dəmdə cənnətdədir.

Bir nəfər iranlı (*daxil olur*). Həzərat, burada Molla Kazım kimdir?

Molla Kazım. Mənəm, nə buyurursan?

İranlı. Sənmişən o məlun, bidin lotu? Mən sənə soruşdum ki kənd-bəkənd, şəhərbəşəhər alıb, gəlib burada tapmışam. Çox yaxşı əlimə keçibsen. İndi sənə kim olduğunu camaata bildirirəm!

Molla Kazım. Məlun, küfr danışma! Üləmə üzünə ağ olanın yeri cəhənnəmdir!

İranlı. Alim sənmişən, qırışmal?! Həzərat, tanıyın bunu, bu Molla Kazım deyilən bizim şəhərdə gəlib öyləşib arvadlara cadu yazırdı. Uşağı olmayan arvadları gətirib evinə yatırıb, onlara əl atırdı. İstəyirdi bu oyunu mənim də arvadımın başına gətirsin. Amma yaxası və saqqalı namuslu arvad əlinə keçdi. Mən bunun necə lazımdır qulluğun edəcəyəm. Amma siz də bilin, mərsiyəxan sifəti ilə gəlib sizi tovlayıb, pulunuzu alan lotular İranda çoxdur!

Molla Kazım. Həzərat, bu, babıdır, yalançıdır. Bunun sözünə inanmayın!

İ r a n l ı . Yalançı mən deyiləm, sənsən. Fikir edin, həzərat, heç bir cavan, ürəyi yanmasa, gəlib camaat arasında öz arvadının söhbətini edərmə? Görün bu ləin vücut mənə necə oda yaxıb?

R ə s u l . Həzərat, bu oğlan yalançı deyil. Mən hər vaxt sizə deyəndə bir para lotulara inanıb malınızı, pulunuzu çöllərə dağıtmayın, mənə kafir dediniz. Budur, bu gün dörd cavan, əcəlsiz, dünyadan getdi. Onların ana-bacıları, əyalları sahibsiz qaldılar. İndi görək Molla Kazım onlara çörək verəcəkmə? Bunlar sizə deyirlər ki, bu yolda ölən şəhid zümərəsindən olurlar. Elə isə bəs bunlar özləri niyə başlarını çapmırlar? Fikir edin bircə, heç bir molla ağköynək olub, başını yardığını gören varmı? Səbəb nədir?

Camaatdan biri. Doğrudan da, heç molladan, mərsiyəxandan ağköynək, baş yaran, zəncir vuran görməmişəm!

R ə s u l . İndi ki görməyibsiniz, bilin ki, bu əməl yaxşı olsa, qabaqca mollalar gedər. Bunlar ancaq mövhumatları özləri üçün mədaxil yolu qayırbılar. Camaatın başını doldurub, kənardan tamaşa etməklə ləzzət aparırlar. İnanmayın, camaat, belə adamlara. Gedin sənət dalınca, elm dalınca, ta bir işığa çıxasınız! O guya kor uşaq ki, erməni arvadı gəzdirirdi, onu bu şəhərdə çox adam tanıyır. Mənim bir yaxşı dostum bu saat mənə dedi ki, o erməni arvadını ildə bir otuz dəfə görür və özünü də tanıyır. Onun oğlu kor deyil. Deyir: burada onu tanıyan çoxdu, danışmağa qorxurlar.

Necə nəfər camaatdan (*ürəklə*). Mən də tanıyıram.

R ə s u l . Budur, eşidin, ağlınızı başınıza cəm edin! Molla Kazımlardan özünüzü qoruyunuz.

İ r a n l ı (*istehza ilə*). İndi, cənab axund Molla Kazım, zəhmət çək gedək söhbətə!

M o l l a K a z ı m . Oğlan, əl çək məndən!

İ r a n l ı . Hələ sənə əl vurmamışam ki, əl çəkim. Bir qədər əlim dəyəndən sonra əl çəkərəm. Buyur, zəhmət çək! (*Bir-iki dəfə boynuna vurub aparır.*)

Camaat mat-mütəhəyyir onların dalınca gedirlər. Necə ədəd meyit səhnədən keçirib aparırlar. Meyitlərin dalınca arvad-uşaq ağlayaraq gedirlər.

Səhnə dalından s ə s . Mən bəka-öv əbka-öv təbaka vəcabət-ləhül-cənnət...

SƏHNƏ QURBANI

Hüseyn Ərəblinskinin vəfatından yeddi il keçməsi münasibətilə

Bir məclisdə

İŞTİRAK EDƏNLƏR

Hüseyn Ərəblinski

Anası

Dayısı.

Yoldaşı Vəli – aktyor

Vaqe olur Ərəblinskinin odasında. Divardan aktyora lazım olan libas, əsləhə, tac və növbənöv şeylər asılmış. Hüseyn, əlində rol dəftəri, daxil olaraq gah dəftəri oxuyur, gah gəzinərək oxuduğunu əzbərləyir.

Hüseyn. Kim onu təlin edib¹ evdən təbid etdi?² Kim onu müharibəyə getməyə məcbur etdi? Ah, istəkli qardaşım Karl! Ox, ata siz, özünüz təlinə layiqsiniz! Siz qatılınsız! *(Bu sözləri təkrar oxuyur. Bir kürsü gətirib odanın ortasında qoyur. Qoca Mooru kürsü üstündə əyləşmiş zənn edərək danışır.)* Qoca əlil, axirətə kimi sağmı qalacaqsan? Ö! Ö! *(Guya boğur.)* Yox... *(Çağırır.)* Ana, ana.

Anası başını qapıdan içəri salır.

Anası. Nə var, ay oğul?

Hüseyn. Ana can, bircə dəqiqəliyə gəl bu kürsünün üstündə əyləş.

Anası. Nə üçün, ay bala?

Hüseyn. Sən mənim canım, gəl əyləş, imdi bilərsən.

Anası. Hələ gör bir az pulun varmı? Günorta gəlib xörək istəyə-cəksən. Göndərim bir az ətdən, soğandan alıb gətirsinlər.

Hüseyn. Bu saat ət-soğan vaxtı deyil, bir burada əyləş, işim var.

Anası. Ay oğul, Allahı sevirsən məni oynatma, yaxamdan əl çək.

Hüseyn *(anasının qolundan tutub əyləşdirir)*. Ha belə, əyləş, başını aşağı sal, danışma.

Anası. Axır nə eləmək istəyirsən?

¹ Lənətləndirilib.

² Uzaqlaşdırdı.

Hüseyn. Bu saat görərsən.

Anası. Di kələyin nədir, göstər.

Hüseyn (*kənara çəkilib birdən anasının üzərinə hücum edir*). Qoca əlil, axirətə kimi sağımı qalacaqsan? (*Boğur, anası qışqırıb qalxır.*)

Anası. Ay oğul, amandır, sənə nə yamanlıq etmişəm məni öldürürsən? (*Hüseyn gülür.*) Amandır, oğul, yazığam, məni öldürmə. Saxlamayırsan çıxım gedim qardaşımın evinə.

Hüseyn. Ay arvad, məyər mən səni öldürmək istəyirəm? Adam da öz anasını öldürərmə? Sən mənim yaxşı anamsan, göyçək anamsan. (*Üzündən öpür.*) Bircə gəl yenə əyləş.

Anası. Ay oğul, vallah, sən ağlın çaşıb. Məni öldürəcəksən. Əyər məni öldürmək xiyalın yoxsa, niyə qışqırıb deyirdin: "Qoca əlil, axirətə kimi sağımı qalacaqsan?". Ya dəli olmusan, ya da ki piyansan.

Hüseyn. Piyan-zad deyiləm, ana can, dediyim sözlərə bax. Bu dəftərdə yazılıbdır. Bu mənim rolumdur. Bunu əzbərləyib sonra teatrda oxuyacağam. Yoldaşlardan biri də mənim qoca atam olub kürsü üstündə əyləşəcək. Mən onu boğub öldürəcəyəm. İndi gərək mən məşq edəm ki, orada yaxşı çıxsın. Boğub öldürməyəm. (*Əyləşdirir.*)

Anası. Ay oğul, sən Allah, yavaş boğ, yoxsa qoca adamam, ölərəm.

Hüseyn. Xatircəm ol, ana, boğmaram. Di otur, tərpnəm! (*Yenə hücum edir.*) Qoca əlil, axirətə kimi sağımı qalacaqsan? Öl! Öl!

Vəli (*daxil olur*). A dəli, arvadı niyə boğursan?

Anası. Ay oğul, sən gəl bu dəli yoldaşına nəsihət elə. İmdicə məni boğub öldürmüşdü ki, mən teatr çıxarıram.

Hüseyn. Nə eləyim, ay Vəli? Frans Moorun rolunu öyrənirəm. Boş kürsü ilə nə qədər çalışdım bir şey çıxmadı. Axır ələcəm kəsildi. Qoca Moorun əvəzinə anamı əyləşdirdim.

Vəli. Elə iş eləmə. Qoca arvaddır. Xətədir, birdən qızıqıb doğrudan yazığı boğarsan, səndən nə desən çıxar.

Anası. Elə mən də onu deyirəm. Ay oğul, bunu mən oğul bəsləmədim, canıma bir bəla bəslədim. Evdə yeməyə çörək yoxdur, əlinə düşəni aparıb xəncərə, qılınca, qalxana verir, nə bilim, tac qayıtdırır, nə oyun çıxarır. Guya mənim üçün Yezid şəbihi olacaq.

Vəli. Düz deyirsən, ana. Bizim işimiz elə Yezid şəbihi olmaq kimi bir şeydir.

Anası. Zəhmət çəkdiyindən əlinə də bir şey gəlməyir. Budur, sabahdan deyirəm pul ver, bazara göndərim, durub mənimlə Şah Səlim oyunu oynayır.

Hüseyn. Eybi yoxdur, ana! Bir neçə vaxt səbr et. Bir vaxt gələr hər yerdə məni barmaqla göstərərlər. Məni küçədə "bıgı qırxıq lotu" deyib daşlayan uşaqların hamısı deyəcəklər: ax, biz də böyüyəndə onun kimi olaydıq. Məni evinə qoymayan, məni özünə qohum hesab eləməyən dayım, bir vaxt olar, hər yerdə fəxr edər ki, Hüseyn Ərəblinski mənim bacım oğludur. Mənim dayımın pulu, malı var, mənim qabiliyyətim, bacarığım, iqtidarım var. Ancaq bir azdan sonra özü gedəcək, adı da öləcek; malı, dövləti, pulu da tələf olacaq. Amma Hüseyn Ərəblinskinin adı qiyamətə kimi diri qalacaq. Hər məclisdə sən anamı Hüseyn Ərəblinskinin anasıdır deyib, yuxarı başa keçirəcəklər. Səbr elə, anam, axırda görərsən ki, bu Yezid şəbihi oğlun nə bir oğul olacaq. Belədir, Əbülfət!

Vəli. Belədir ki var!

Hüseyn. Gör bir manatın varsa, ver buraya, bazara göndərim.

Vəli (*əlini cibinə salır*). Sən öləsən, var-yox bu gün bir manatım var idi. Altı şahısını papirosa vermişəm, on dörd şahısı durur. (*Verir.*)

Hüseyn. Ver buraya, bir bozbaş əmələ gələr. Sən də naharını burada elərsən. Al, ana, göndər bazara. (*Anası gedir.*) Di gəl əyləş burada, bir balaca məşq edək. Əyləş.

Vəli (*əyləşir*). Frans, ver mənim oğlumu!

Hüseyn. Kim onu təlin edib evdən təbid etdi? Kim onu müharibəyə getməyə məcbur etdi? Ah, istəkli qardaşım Karl! Ox, ata, siz özünüz təlinə layiqsiniz, siz qatilsiniz!..

Vəli. Vallahi, təlinə layiqəm, öz övladımın qatiliyəm. O, məni özündən artıq sevirdi.

Hüseyn. O öldü. Sonrakı peşmançılıq fayda verməz. Ölmək yaxşıdır!

Vəli. Frans! Onu təlin etməyə sən məni məcbur etdin. Ver mənim oğlumu! Ver mənim Karlımı!

Hüseyn. Məni siz hirsəndirməyiniz. Vallah, sizi tək buraxmam. Sizi ölüm... ölüm məqamında saxlaram!

Vəli. Ver mənim oğlumu! Of! Ver mənim oğlumu!

Hüseyn. Qoca əlil, axirətə kimi sağmı qalacaqsan? Öl! Öl! (*Boğur.*) Ölübdür, ölübdür! Bəlkə yatır? Bəli, öylə yatır ki, bir daha onun qalxmağa ixtiyarı olmayacaqdır. (*Gözlərini örtür.*) Gözlərini örtmək lazımdır.

Vəli (*qalxır*). Sox gözəl! Bərəkallah! Rolu əvəzsiz aparacaqsan.

Hüseyn. Sən Allah, əyər bir qüsür gördünsə, de. Hər kəs mənə qüsurumu göstərə, onun başına dolanaram. Dünən gedib Orlenovun oyununa tamaşa edirdim. Zalım balası özgə artistdir. Ondan nə qədər hərəkətlər əxz etmişəm. Hamısı vaxtında lazım olacaq... hələ xəbərin yoxdur ki?

Vəli. Nədən?

Hüseyn. Atanın goru üstün, atamın goru üçün, Ağa Məhəmməd şah üçün bir tac qayırtıdım, bir ata dəyər. (*Sandıqdan çıxarır.*) Gör bir nə maldır.

Vəli (*əlində dolandırır*). Doğrudan da gözəl tacdır. Elə bil şəkildə çəkilibdir. O yan-bu yanı yoxdur. Bir başına qoy görüm. (*Hüseyn tacı başına qoyur.*) Bəh, bəh, çox gözəldir.

Dayısı (*daxil olur*). Öl ha! Öl ha! Adə, pəs nə vaxt adam olacaqsan? Bu nədir, şeytan papağıdır, başına qoyubsan? Xələf oğlu Məhəmməd səni qoyub gedincə bir parça daş qoyub gedəydi. Sirinə bax, sifətinə bax!

Hüseyn. Dayı, təvəqqe edirəm məni öz halıma qoyasan. Elə bil heç Hüseyn adlı bacıoğlu yoxdur.

Dayısı. Adə, necə məni öz halıma qoy? Məgər mən insan deyiləm? Məgər mən abru sahibi deyiləm? Mən bazardan ötüb keçə bilmirəm! Hər görəndeyir: "Odur, buğu qırıxıq Hüseynin dayısı gedir". Adə, a binamus! A biqeyrət! Ayna qabağında durubsan? Bir sifətinə dürüst diqqət ilə bax! Gör nəyə oxşayırsan?! Adə, kişi də buğlarını qırıxdırıb özünü bu sifətə salar? Bığ qırıxdırmaq binamusluq, biqeyrətlik nişanəsidir. A binamus, məgər özünə bir peşə tapmayırsan? Gəl mənim kontorunda otur. Xaricilərə verdigim məvacibi artıqlığı ilə verim sənə, padşah kimi dolan! Yoxsa əlinə düşəni apar ver zir-zibilə, tax başına, oyunbazlıq elə, adını da iş adamı qoy! Bu da sənətdir? Bu da peşədir? Tfu sənənin üzünə!

Hüseyn. Sözüünü qurtardın?

Dayısı. Qurtardım. Necə?

Hüseyn. Mən durub sənə sənətimin nə olduğunu nəql etsəm, sən eşitməyəcəksən, eşitsən də anlamayacaqsan! Mən oyunbazam, hoqqabazam, biaram, binamusam, yaxşı! Təvəqqe edirəm buradan düz çıxasan.

Dayısı. Adə, nə qələt eləyirsən? Yoxsa istəyirsən təpənə bir güllə vurum orada yatasan?

Hüseyn. Səndən onu da gözləmək olar. Mən sənətim yolunda canımı qoymusam. Əvvəl-axır sənin kimi pula Allah deyənlərin biri o güllənin birini mənim başıma vuracaq. Mən hazıram. Nə vaxt istəsəniz məni öldürə bilərsiniz. İndi isə zəhmət çək, buradan təşrif apar.

Dayısı. Binamus, biqeyrət, gör sənin başına nə gətirəcəyəm. (*Gedir*).

Hüseyn. Vəli, görürsən? Küçədə günüm bu, bazarda günüm bu. Əmi, dayı, qohum, qardaş, hamı məndən üz döndərüb. Küçədə uşaqlar məni daşlayırlar. Bir gün bu nainsaflar məni öldürəcəklər. Bu mənim yəqinimdir. Amma qoy öldürsünlər. Nə qədər canım sağdır, məsləkimdə möhkəm durmuşam və duracağam.

Vəli (*əl verir*). Hara getsən səninlə varam. İstəyir getdiyin yol ölüm yolu olsun.

Hüseyn. Bizim yolumuz batmaz bir günəşə tərəfdir. Qoy kor şəb-pərələr öz qaranlıq yuvalarında dünyadan bixəbər yatıb özlərini insan hesab etsinlər. Bir vaxt gələr, kimin insan olduğu məlum olar.

PƏRDƏ

KÖHNƏ DUDMAN

Dörd pərdədə

İŞTİRAK EDƏNLƏR

Pərviz xan – böyük mülkədar	Abdulla xan – Pərviz xanın düşməni
Mirzə İsmayıl – xanın vəkili	Cavan kəndli
Sadıq bəy – xanın yaxın köməkçisi	Erməni
Rəcəb kəndxuda – kəndxuda	Tağ
Xanın qızı	Həydər
Baş hərəm	Xəlil
İkinci hərəm	Şirin
Rəşid – xanın qulluqçusu	Səfi
Allahqulu – kasıb kəndli	Ağsaqqallar, cavanlar, nöker, xacə, pəh- ləvan, qasid, sərkərdə, qarovul, uşaq və kənd camaatı
Bədəl – onun oğlu	
Gülsənəm – onun qızı	
Hüseyn – pişxidmət	

BİRİNCİ PƏRDƏ

Pərviz xanın kəndində. Amlinin evi. Evin qabağında vəqə meydançada böyük izdiham. Xanın vəkili Mirzə İsmayıl balkonda əyləşib. Camaat dəstə-dəstə orada-burada toplaşib danışirlər. Bir kənarda bir qoca kəndli – Allahqulu ilə bir cavan kəndli söhbət edirlər.

Cavan kəndli. Deyirlər, xan bu gün kəndə buyuracaq. Heç bilirsən, onun hər gəlməyindən rəiyyətə nə qədər ziyan toxunur? Onun da ki, öz rəiyyətinə yazığı gəlmir. Rəiyyət, deyəndə, ağanın övladıdır. Ağa da gərək öz övladına zülm etməsin.

Allahqulu. Oğlum, hələ sən cavansan. Elə ki, mən yaşa yetdin, onda bir az ağıllı danışarsan. (*Ətrafa baxır.*) Bir az kənara çəkilək, danışdığımızı eşitməsinlər. (*Çəkiliblər kənara.*) Bala, ağa nə qədər uzaqda olsa, kəndli üçün bir elə yaxşıdır. Oturar evində, lazımı olanda mal-cəhət üçün öz vəkiliyi göndərir. Biz də vəkilə az verib, çox yalvarırıq, çox verib, az yalvarırıq, bir tövrlə yola salırıq gedər.

Cavan kəndli. Ağa da gələndə, gedib ayağına yığılıb, deyər-sən, qurbanın olum, məhsulumuz az oldu, quraqlıq düşdü, su azlıq elədi, sel gəlmədi, çeyirtkə yedi. Dövlətli xandır, görərsən camaata rəhm eləyib, verginin yarısından keçdi.

Allahqulu. Oğlum, dünya görməyibsən, sən deyən Pərviz xan deyil, kölgəsidir. Bir xan ki, rəiyyəti qaramal kimi qulağından tutub sata, ona nə yalvarmaq, nə yaxarmaq! Onun elə kəndə gəlib, üç gün qalıb getməsi, mədaxil istəməsə də, camaatın nəfəsini kəsir.

Mirzə İsmayıl (*balkondan*). Rəcəb kəndxuda, camaatı bir yerə topla!

Rəcəb kəndxuda. Ay camaat, buraya yığılın. Mirzənin sizə buyruğu var.

Camaat balkonun qabağında toplaşır.

Allahqulu. Gedək yavuşa. Qulaq as, gör mirzə nə buyuracaq, o vaxt mən dediklərimi anlarsan.

Gedirlər yavuşa.

Mirzə İsmayıl. Camaat, Pərviz xan, necə ki, sizə məlumdur, iltifat eləyib, bu gün sizə qonaq gəlir.

Camaat. Çox xoş gəlir, gözümüz üstündə yeri var. Allah onun kölgəsini bizim başımızdan əskik eləməsin.

Mirzə İsmayıl. Gərək qonağa, necə ki lazımdır qulluq eləyəsiniz. Əvvəla, ağsaqqallar hamısı qabaqlarında kəndin mollası, gərək kəndin girəcəyində gedib dayansınlar. Cavanlar da hamısı atlanıb xanın qabağına getsinlər. Xana yetişib, baş əyəndən sonra, qayıdıb kəndə girincə xanın qabağında at oynatsınlar. Yaxşı at oynadanlara xan xələt bağışlayacaq. Xan kəndə daxil olan tək, gərək ayağının altında bir öküz kəsilsin. İkinci öküz qurbanı kəndin ortasında kəsilməlidir. Xan sizə üç gün qonaq qalacaq. Bu üç gündə xanın özünə və onun üstüncə gələn otuz nəfər atlıya gərək bacardığınız hörməti eləyəsiniz. Rəcəb kəndxuda, binagüzərlıq sənirlərdir. (*İçəri daxil olur.*)

Rəcəb kəndxuda. Camaat, mirzənin buyruğunu eşitdiniz ki?

Camaat. Bəli, eşitdik.

Rəcəb kəndxuda. Di dayanmaq yeri deyil. Xan kəndə yaxınlaşmaqdadır. Ağsaqqallar gedib xanlıq dəyirmanının qabağında xanı gözləsinlər. Mollaya da xəbər verin. Cavanlar, nə dayanıbsınız?! Haydı,

tez olun. Bu saat yola düşün! Yoxsa sizə bir elçi də göndərəcəklər? Tez olun!

Ağsaqqallar, cavanlar gedirlər.

Allahqulu (*cavana*). Di get, sən də atını min, çap xanın qabağına. Görürsən, bala? Xanın gəlməyi belə olur. İki öküz bu gün kəsiləcək. Hər gündə də görək iki öküz kəsilsin ki, bəlkə xanın üstüncə gələn ac qurdların qarınları dolsun. Ondan savayı da hər kəsin evində nə var, görək xanın qulluğuna çəksin: qatıqmi, qaymaqmi, yağmi, motalmi, quzumu. Xan buradan gedəndə də bir neçə araba da belə şeylərlə doldurub özü ilə aparacaq. İndi, bala, görürsənmi, "xan gəldi" necə olar?

Cavan kəndli. Görürəm, əmi, mən belə bilmirdim.

Allahqulu. Hələ bu nə ucudur, nə ortası, çox şey görəcəksən. Bundan da yaman işlər var. Xan üçün camaatın arvadlarını, qızlarını çəkəcəklər.

Cavan kəndli. Əmi, məgər rəiyyətin namusu ağanın namusu deyil? Belə işi də ağa elərmə?

Allahqulu. Rəiyyətdə məgər namus qoyublar? Bizim hamımızı binamus eləyiblər.

Cavan kəndli. Əgər bir kəs mənim külfətimə, anama, bacıma toxuna, hər kəs olur-olsun, cəmdəyini yerdə qoyaram.

Allahqulu. Bu sözləri çoxları deyiblər.

Rəcəb kəndxuda (*qocaya*). Allahqulu, nə uzun söyləyirsən? Gəl, cəld ol, xanlıq dəyirmanı tərəf yola düş. İndi xanın gələn vaxtıdır. (*Cavan kəndliyə*) Bala, Qənbər, sən də dayanma. Söhbətin xan gedəndən sonraya qalsın.

Allahqulu. Deməli, mən xanın qabağına çıxmasam xan yoldan qayıdıb, kəndə girməyəcək?

Rəcəb kəndxuda. Gəl get, ayıbdır, qanının bahasını ağzına alma. Bilirsən ki, xan eşitsə atanı qəbirdən çıxardar.

Allahqulu. Gedirəm, gedirəm. (*Cavan kəndliyə*) Bala, sən də get, atını min, çap xanın qabağına. Bəlkə xələtdən, filandan sənə iltifat eləyə.

Rəcəb kəndxuda. Allahqulu, get deyirəm sənə. Uzun danışiq fayda verməz. Görünür ağsaqqal vaxtında belin kötək istəyir.

Allahqulu. Biz kötəksiz məgər dolana bilərik? Belimiz adət eləyib. İki gün kötək dəyməyəndə bədənimiz qaşınmağa başlayır.

Rəcəb kəndxuda. Gəl, get deyirəm. Ondan qorx ki, bir kötəklə canın qurtarmaya.

Allahqulu (*cavana*). Gedək bala!

Gedirlər.

Mirzə İsmayıl (*balkona çıxır*). Rəcəb kəndxuda, camaat hamısı getdimi?

Rəcəb kəndxuda. Bəli, mirzə, hamı getdi. (*Qoca və cavanı göstərir.*) Bunlar da, budur, gedirlər.

Mirzə İsmayıl. Onlarla nə söhbət eləyirdin? Sən də, füzul oğlu füzul, söhbət eləməyə vaxt tapıbsan? Bir adamın yaxasından yapışanda buraxmaq istəmirsən. (*Kəndlilərə*) Gedin, qardaşlar, dayanmayın. (*Qoca və cavan gedirlər. Mirzə İsmayıl enir aşağıya.*) De görüm onlarla nə danışırdın?

Rəcəb kəndxuda. Bir danışmaq yox idi. Bu Allahqulu kişi də bir dikbaşın biridir. Heç kəsdən dilini saxlamır. Onun dilini kəsib bir yaxşı tövbə vermək lazımdır.

Mirzə İsmayıl. Necə?

Rəcəb kəndxuda. Necəsi yoxdur. Ağzına gələni xanın haqqında danışır. Bir adam da yoxdur ki, onun ağzının ipini çəksin. Deyirəm get dəyirmanın qabağına, deyir, mən getməsəm, xan küsüb dala qayıdacaq?

Mirzə İsmayıl. Necə, yoxsa xanın qəzəbindən xəbəri yoxdur? Bilmirmi ki, o qədər vururlar, qamçı altında canı çıxıb, it kimi murdar olar?

Rəcəb kəndxuda. Həqiqət, mirzə, belə adamlara tövbə vermək lazımdır. Yoxsa görərsən, camaatı da yoldan çıxartdı.

Mirzə İsmayıl. Xub, xan gələr, mən qulluğuna ərz elərəm.

Rəcəb kəndxuda. Mirzə, sənə bir söz deyim. Sənin çörəyin haqqı, Allahqulunun evində təzə yetişmiş elə bir qızı var ki, dünyanın yarısına verməzsən. Mən deyə bilərəm ki, xanın hərəmxanasında elə can yoxdur. Xalis padşah malıdır.

Mirzə İsmayıl. Bəs, a zalım oğlu, indiyədək bunu mənə niyə xəbər verməyibsən?

Rəcəb kəndxuda. Xəbər verərdim, qızın qardaşından qorxurdum, ondan qan iyi gəlir.

Mirzə İsmayıl. Onun qorxusu yoxdur. Həqiqət, qız çox gözəldir?

Rəcəb kəndxuda. Ərz elədim ki, padşaha layiq qızıdır: uzun boylu, qara gözlü, yanaq, – demə görmədim, – bir şüşə dolu qan, yerişi sona yerişi, saçları topuğundan, guya zalım qızına gün işığı dəyməyib.

Mirzə İsmayıl. Daha kəs səsini, kafir! Ağzımın suyu axdı. Əlbəttə, xana bir belə peşkəş vacibdir.

Rəcəb kəndxuda. Ancaq, mirzə, səndən təvəqqe eləyirəm, xanın qulluğuna o qızın xəbərini mən gətirdiyimi ərz eləyəsən. Bəlkə xandan mənə bir xələt çıxa.

Mirzə İsmayıl. Əlbəttə deyərəm.

Rəcəb kəndxuda. Ancaq, mirzə, bir şey var.

Mirzə İsmayıl. Nə şey?

Rəcəb kəndxuda. Doğrusu, yenə deyirəm, Allahqulunun oğlunun xatasından gərək mənə qoruyasan.

Mirzə İsmayıl. Onun əlacı asandır. Arxayın ol. *(At ayağı səsi eşidilir.)* Rəcəb kəndxuda, gör xandırımı gələn?

Rəcəb kəndxuda *(yüyürüb baxıb, tez dala qayıdır)*. Bəli, mirzə, xan təşrif gətirir.

Mirzə İsmayıl. Yüyür xanın atını özün tut. Sonra mən səni xanın nəzərinə verərəm: qoçaq adamsan, sədaqətli qulluqçusan.

Rəcəb kəndxuda. Öləndək başla, canla xana qulluq eləmək borcumuzdur.

Mirzə İsmayıl. Tez ol, yüyür!

Rəcəb kəndxuda, Mirzə İsmayıl da onun dalınca gedirlər. Pərviz xan, yanında

Mirzə İsmayıl, ətrafında kəndin ağsaqqalları və cavanları daxil olurlar.

Pərviz xan. Camaat, sizin hamınızı xoş gördük!

Camaat. Xoş bəxtiniz olsun, xan!

Pərviz xan. Necəsiniz, salamatsınız mı?

Camaat. Şəfaətin artıq olsun, xan! Allah sizin kölgənizi bizim başımızdan əskik eləməsin!

Pərviz xan. Əkənəcəyiniz necədir? Malınız, qoyununuz salamatdır mı?

Camaat. Dövlətinizdən salamatlıqdır.

Camaatla xan danışan əsnada Allahqulu kənarda durub dinməz qulaq asır.

Xan ona tərəf baxanda naxahi baş əyir.

Mirzə İsmayıl. Camaat, xan yorulubdur. Siz də sabahdan ayaq üstündə məəttəlsiniz. Gedin evlərinizə, xan da dincini alsın. Hər kəsin nə dərdi var, sabah gəlib xana ərz eləyə bilər.

Camaat bir-bir: mürexşəs olaq, mürexşəs olaq, – deyərək gedirlər.

Allahqulu baş əyməyib camaatın dalınca gedir.

Pərviz xan. Mirzə, tək kənarda duran kişi kim idi?

Mirzə İsmayıl. Qurbanın olum, ona Allahqulu Oruc oğlu deyirlər.

Pərviz xan. Bəli, eşitmişəm. O yenə camaata qarışmayıb, bizdən boyun qaçırdı?

Mirzə İsmayıl. Xan sağ olsun, onun öhdəsindən nə mən, nə də yazıq Rəcəb kəndxuda gələ bilirik. Başdikin biridir. Kənddə ağzına gələni danışır, camaatı da yoldan çıxardır.

Pərviz xan. Eybi yoxdur, cəzasına çatar.

Mirzə İsmayıl. Amma, xan sağ olsun, deyirlər, evində elə bir vəcihə qızı var ki, heç vəsfə gələnin deyil.

Pərviz xan. Nə danışırısan?

Mirzə İsmayıl. Başın üçün, xan, əgər deyilən doğru isə, həqiqət hərəmxana malıdır ki, özünə aparasan.

Pərviz xan. Bu gecə onu mənim yanıma gətirərsən. Xoşuma gəlsə, apararam hərəmxanaya.

Mirzə İsmayıl. Baş üstə, xan. Xoşuna gəlsə, Rəcəb kəndxudaya gərək xələt verəsən. Çünki qız xəbərini gətirən odur. Özü də it sədaqətində bir qulluqçudur.

Pərviz xan. Bir adam göndər, Allahqulunu buraya gətirsin.

Mirzə İsmayıl (*çağırır*). Rəcəb kəndxuda!

Rəcəb kəndxuda (*yüürərək gəlir*). Bəli, Mirzə!

Mirzə İsmayıl. Bu saat xanın fərraşlarından da bir neçə nəfər götürüb, gedib Allahqulu Oruc oğlunu xanın qulluğuna gətirərsən. Deyərsən, xan səni hüzurə istəyir.

Rəcəb kəndxuda. Baş üstə! (*Baş əyib gedir.*)

Pərviz xan. Mirzə, cavanların siyahısı hazırdırmı?

Mirzə İsmayıl. Bəli, hazırdır. İgidlərdən on beş nəfər seçmələrinin adlarını siyahı eləmişəm.

Pərviz xan. Bilirsən bu nə üçündür?

Mirzə İsmayıl. Xeyr, qurban, bilmirəm.

Pərviz xan. Yadındadırmı neçə il bundan əqdəm Rəhim xan mənə iki güləşən dəvə və iki də yaxşı boğuşan köpək göndərmişdi?

Mirzə İsmayıl. Bəli, qurbanın olum, çox gözəl yadımdadır. Hətta qızıl köpək, Abdulla xanın yüz qızıla aldığı köpəyini boğdu da, yadımdadır. Abdulla xan haman saat iti güllə ilə vurub öldürdü. Özü də atını minib naharsız getdi.

Pərviz xan. Afərin! Gözəlcə yadındadır. İndi də Rəhim xan mənə məktub göndərib, yazır ki, sizin Heydərxanlının cavanları çox igid olurlar. Təvəqqe edirəm, onlardan on beş nəfər mənə satasınız ki, yanımcə lazım olan yerlərə atlansınlar. Hər birinə də yüz əlli qızıl təklif eləyir. Bu da çox yaxşı qiymətdir. Mən də cavabımda yazdım ki, bu qiymətdən satmağa hazıram. Burada həm pul var, həm də dövələrin və köpəklərin xəcalətindən çıxaram. Abdulla xan indi də mənimlə danışmır. Ha, ha, ha...

Mirzə İsmayıl. Çox yaxşı sövdadır, Allah xeyir versin. (*Siyahını uzadır.*) Buyur, qurban! (*Xan siyahını alıb oxuyur.*) Ancaq burada bir səhv var, onu düzəltmək lazımdır.

Pərviz xan. Nə səhv?

Mirzə İsmayıl. Yaxşı olar ki, siyahıdan Həsən Pirqulu oğlunu pozub, əvəzinə Allahqulu oğlu Bədəli yazaq. Onun buradan getməsi məsləhətdir. Dəli igiddir, əlindən xəta çıxa bilər.

Pərviz xan. Anladım nə deyirsən. Çox gözəl, al, pozursan poz! Əvəzinə Bədəli yaz! (*Siyahını verir.*)

Mirzə İsmayıl (*siyahını alıb, düzəldir*). Buyur, qurban! (*Verir xana.*)

Allahqulunu oğlu ilə xanın qulluğuna gətirirlər. Hər ikisi baş vurub əli bağlı dururlar.

Pərviz xan (*diqqətlə Allahqulunun oğluna baxır*). Yavuğa gəl, qoçaq! (*Bədəl qabağa yeriyr.*) Adın nədir?

Bədəl. Xanın nökrinin adı Bədəldir.

Pərviz xan. Afərin! Gözəl cavab verdin. Yəqin ki, mənim sadıq rəiyyətlərimdənsən. (*Bədəl baş əyib bir söz demir.*) Mirzə İsmayıl, bu oğlanı haraya lazım bilirsən göndər.

Mirzə İsmayıl (*Rəcəbə*). Rəcəb kəndxuda, siyahı ilə çağrılan cavanlar haradadırlar?

Rəcəb kəndxuda. Divanxanadırlar.

Mirzə İsmayıl. Bu oğlanı da apar oraya. Həsən Pirqulu oğlunu da boşla getsin evinə.

Rəcəb kəndxuda (*Bədələ*). Yeri gedək. (*Aparır.*)

Pərviz xan. Çox qaçaq oğlana oxşayır.

Mirzə İsmayıl. İgidlikdə, qoçaqlıqda tayı, bərabəri yoxdur.

Pərviz xan. Sifətindən, baxanda, qoçaqlıq yağır. Belə bir oğlanı yüz əlli qızıla vermək cəfadır.

Mirzə İsmayıl. Məsləhət belədir.

Pərviz xan. Doğrudur, belə oğlanı görüb, Rəhim xan da mən-dən razı qalar.

Allahqulu. Mirzə, mənim oğlumu haraya göndərdin?

Mirzə İsmayıl. Sən nə haqla bu sualı mənə verirsən?

Allahqulu. Necə? Məgər ata deyiləm? Oğlumun haraya aparıl-mağını bilməyim?

Mirzə İsmayıl. Hamının atası xandır. Hamının ixtiyarı da onun əlindədir. Nə istərsə elər. Hər kəsə öl dedi, gərək ölsün, qal dedi, qalsın və sən də xan qulluğunda danışmağa ixtiyarın yoxdur. Qoca kişisən, bu yolların hamısını yaxşı bilirsən. Səni hüsurə çağırıblar, nə xəbər alarlar, cavab verib, evinə gedərsən.

Allahqulu. Mirzə, mən oğlumun haraya aparılmağını yaxşı bilirəm. Məgər rəiyyət qaramaldır ki, bir-bir aparıb satasınız?

Mirzə İsmayıl. Xan sağ olsun, indi özünüz bunun nə növ bir in-san olduğunu görürsünüz. Xan qulluğunda cürət eləyib bu dildə da-nışan, görün kənarda nələr söyləyə bilər.

Pərviz xan. Görürəm. (*Allahquluya*) Allahqulu, mən sənə haq-qında çox şeylər və sözlər eşitmişdim. Amma böhtan hesab eləyib inanmırdım. İndi mən səni dürüst tanıdım. Gərək mənimlə gedib hə-mişəlik yanımda qalasan. Səni bu kənddə qoymaq olmaz.

Allahqulu. Xan sağ olsun, məgər ata ürəyi yananda danışmaq da qadağandır? Heyvanın balası itəndə o da görürsən hər yeri dolanıb axtarır. Məgər mən heyvanca da deyiləm?

Rəcəb kəndxuda (*daxil olur*). Mirzə, aparıb divanxanada qoydum. Pirqulu oğlunu da buraxdım getdi.

Pərviz xan (*Allahquluya*). Mənim nəinki sənə oğluna, hətta tamam külfətinə, sənə malına, canına belə ixtiyarım çatır. Sənə göz-lərinin qabağında azmı adam dara çəkilib? Rəcəb kəndxuda, bunu aparıb üç yüz çubuq vurdurarsan. Bir də xan qulluğunda cürət eləyib danışmaz.

Rəcəb kəndxuda (*Allahqulunun qolundan yapışır*). Gedək!

Allahqulu çəkinir.

Balaca uşaq (*yüürərək gəlir*). Ata! Bu saat xanın adamları gəlib, bacımı çəkib apardılar. Qardaşımı nə qədər axtardım tapmadım.

Allahqulu (*başına döyür*). Bu da bir müsibət! Xan, oğlumu apa-rıb məni köməksiz qoydun. İndi də mənim namusuma əl atırsan? Adını

beləmi ata qoyubsan? Batsın sənin kimi ata! Sən ata deyilsən, qanıçən-sən, canavarsan!

Pərviz xan. Daha kifayətdir! Rəcəb kəndxuda, bunun boğazına kəndir keçirib, dal həyətdə, mənim gözümlün qabağında tut ağacından asarsan! Məlun, köpək! Sən bilirsənmi ki, sizin hamınızın canının, malının, külfətinin ixtiyarını Allah özü mənə tapşırıbdır?!

Allahqulu. Bir Allah ki, camaatın ixtiyarını sənin kimi canavara tapşıra, elə Allaha mən bəndəlik eləmək istəmirəm!

Pərviz xan. Cəld olun, aparın dilini kəsini!

Allahqulunu çəkirlər.

Allahqulu (*fərtaşları itələyir*). Çəkilin kənara! Mənim oğlum getdi, qızım getdi, namusum ayaq altında tapdalandı, canım da gedir! Xan məni dara çəkdirməsə də, mən özüm dünyada bundan sonra yaşamayacağam! Heç kəsdən də bu saat qorxum yoxdur! (*Xana*) Xan, sənin atan Surxay xan mənim atamı qayadan atdırdı. Yazıq qayanın sinəsində bitmiş bir kola ilişib başı üstündə asılı qaldı. Quzğunlar, çalağanlar diri-diri onun bədənini sökdülər. Axırda kişinin quru sümükləri qayanın dibinə töküldü. Sən də məni dara çəkdirirsən, nə eyib elər?! Əlbət bir vaxt səndən və sənin övladından hayıf alan tapılar.

Allahqulunu çəkib aparırlar.

Pərviz xan. Həqiqət, ölməli məlunmuş!

Mirzə İsmayıl. Allaha da səbb elədiyini eşitdiniz?! Belə adamın şərən də qətli vacibdir.

Pərviz xan. Əlbəttə, vacibdir.

Fərtaş gəlib kənardan Mirzə İsmayıl başı ilə işarə edir.

Mirzə İsmayıl (*xana*). Xan sağ olsun, qız hazırdır.

Pərviz xan. Çox gözəl, ötürsünlər yatacaq otağına. Gedək, Mirzə, istəyirəm pəncərədən o məlun Allahqulunun çapalamasına tamaşa eləyim. Sonra da bir qədər istirahətə məşğul olam. Gedək!

Gedirlər.

PƏRDƏ

İKİNCİ PƏRDƏ

Pərviz xanın sarayında bir otaq. Hərəmlər, hərəmxana əmələləri çalıb oynayırlar.

Xacə (*daxil olur*). Xan təşrif gətirdi. Özü ilə də bir maral gətiribdir ki, yemə, ismə, xəttü-xalına, gül camalına, tamaşa elə.

Hərəmlərdən biri. Necə, yoxsa bizim hamımızdan gözəldir?

Xacə. Ah! Sizin heç biriniz onun bərabəri ola bilməzsınız.

Baş hərəm. Gələr baxarıq. (*O biri qadınlara*) Dağılın buradan, heç kəs qalmasın!

Hamı baş əyib gedir. Pərviz xan daxil olur. Baş hərəm təzim edir.

Pərviz xan. Necəsiniz, salamatlıqdırmı?

Baş hərəm. Bizim salamat olub, ya olmadığımız sizə lazımdır-mı? Sizin üçün öz rahatlığınız hər şeydən əfzəldir. Buyurub, kənddə istirahət eləyib, bir nəzənin sənəm də qulluğunuzda gətiribsiniz. Guya buradakılar sizin üçün azdırlar.

Pərviz xan. Üreyinə başqa bir fikir gəlməsin, əzizim. Sən bu hərəmxananın baş hərəmi olub, həmişə öz yerində möhkəm əyləşəcəksən. Sən güman etmə ki, mən özüm üçün təzə bir kəniz gətirmişəm. Xeyr! Daha kifayətdir. Ancaq yetim və bilmərrə sahibsiz bir qız olduğundan gətirmişəm ki, hərəmxanada sizə qulluq eləsin.

Baş hərəm. Gətirsən də, gətirməsən də, sahibi-ixtiyarsan. Bizim nə sözüümüz ola bilər?

Pərviz xan. Mən sənə yenə deyirəm ki, xəyalına özgə fikir gəlməsin. (*Əl çalır, qulam daxil olur.*) Get, kənddən təzə gələn qızı buraya göndər. (*Qulam baş əyib çıxır.*) Onu sənə ixtiyarına verəcəyəm. Necə bir həyalı qız olduğunu görərsən. (*Qız daxil olub qapıda dayanır.*) Qorxma, yaxşı qız, yavuşa gəl. (*Qız qısıllaraq yavuşa gəlir.*) Sən bu gündən bu xanımın qulluğunda olacaqsan. Onun görə hər əmrinə sədaqətlə itaət eləyərsən. Anladınmı, yaxşı qız? (*Qız başı ilə işarə edir. Xan baş hərəmə*) Görürsən necə həyalı qızdır? İndi özün bununla söhbət eləyə bilərsən. (*Gedir. İkinci hərəm daxil olur.*)

Baş hərəm. Ay qız, adın nədir?

Gülsənəm. Adım Gülsənəmdir.

Baş hərəm. Atan, anan çoxdanmı ölüblər?

Gülsənəm. Anam çoxdan ölüb. Atamı da xanın üzünə ağ oldu-ğuna görə, üç gün bundan qabaq boğazından asdılar.

Baş hərəm (*ikinci hərəmə*). İmdi bunun necə yetim qız olduğunu bildik. (*Gülsənəm*) Necə yaşın var, qızım?

Gülsənəm. On altı.

İkinci hərəm. Yenə danışdır, bundan çox əhval bilmək olacaq.

Baş hərəm. Bacından, qardaşından nəyin var?

Gülsənəm. İki qardaşım var. Böyük qardaşımı xan bu səfər gələndə Rəhim xana satdı, apardılar. Bir balaca qardaşım var, o da evdə qaldı.

Baş hərəm. Bəs ona kim pərəstar olur?

Gülsənəm. Bilmirəm.

Baş hərəm. Necə bilmirəm? Bəs sən onu necə sahibsiz qoyub gəldin?

Gülsənəm. Mən özüm gəlmədim. Məni fərraşlar güclə çəkib gətirdilər xanın yanına. Oradan da buraya gətirdilər. Daha qardaşım-dan xəbərim yoxdur.

Baş hərəm. Çox gözəl. Di get qızım, kənizlərin içində otur. Çağıranda gələrsən. (*Qız gedir. İkinci hərəmə*). Bu işlərdən nə görürsən?

İkinci hərəm. İş aydındır. On altı yaşında bir qız, həqiqət də, hamımızdan gözəl. Bir az keçəcək ki, hamımızın üstümüzdə böyüklük eləyəcək.

Baş hərəm. Onda tədbir lazımdır.

İkinci hərəm. Tədbir nə ola bilər? Başını batırmaqdan özgə bir tədbir ola bilməz.

Baş hərəm. Ondan sonra xanın qəzəbinin qabağında durmaq mı olar?

İkinci hərəm. Nəticəsinə mən cavab verərəm.

Baş hərəm. Tədbirin nədir söylə?

İkinci hərəm. Burada, bizə əl-ələ verib işləmək lazımdır. Ona görə səndən bir söz xəbər alacağam. Ancaq gərək sualımdan qəzəblənməyəsən.

Baş hərəm. Qəzəblənmərəm, xəbər al!

İkinci hərəm. Pişxidmət Rəşidin sənə bənd olduğundan xəbərin varmı?

Baş hərəm. Bu nə növ sualdır eləyirsən?

İkinci hərəm. Vədəndə möhkəm dur, qəzəblənmə. Mən qulağımla eşitdiyimi deyirəm. Mətbəxdə aşpazla danışdığını eşitmişəm. Deyirdi ki, bir gün xanımı görməyəndə gecə yata bilmirəm.

Baş hərəm. Onun nə həddi var mənim adımlı çəkir? Məgər bil-mir ki, xan xəbərdar olsa, onun atasının sümüklərini qəbirdən çıxardıb odlar?

İkinci hərəm. Eşq başa vurandan sonra, adam ölümə də hə-vəslə gedər. Ancaq indi qəzəblənmək yeri yoxdur. Nə tənbeh lazımsa, sonra eləyə bilərsən. Hələlik düşməni aradan götürmək lazımdır. Sən Rəşidi xəlvət gətirt yanına, onunla bir növ mehriban söhbət elə, qaş-gözlə ona bir para ümidlər ver. Sonra Gülsənəmin aradan götürül-məsini ona təklif elə.

Baş hərəm. O bu təklifi qəbul elərmə?

İkinci hərəm. O sözləri ki, mən eşitmişəm, nəinki baş və canla qəbul elər, hətta sənin yolunda öz atasının da başından keçər.

Baş hərəm. Sonra xanın öhdəsindən necə gələrsən?

İkinci hərəm. Hələlik onun adı kənizdir. Bir kəniz üstündə xan özünə zəhmət verib danışmaz. Ona nə var? Xanlığın qızlarının ha-mısının təəllüqü ona deyilmi? Gedib birini də gətirər. Onun üçün ya arvad ölümü, ya bir toyuq ölümü. Bir az söylənib oturacaq yerində. Amma vaxt ki, ona hərəm adı qoyub yuxarı başa addatdı, onda görək biz hamımız buradan başımızı götürüb, çıxıb gedək.

Baş hərəm. Xan bu saat haradadır?

İkinci hərəm. Yorulub yatıbdır.

Baş hərəm. Xub, mən Rəşidi bu saat buraya çağırırdı, onunla danışaram. (*O biri qapını açıb xacəni çağırır. Xacə daxil olur.*) Mənim üçün bir qəlyan gətir. Rəşidi də bu saat xəlvətcə mənim yanıma ötür. (*Xacə gedir. İkinci hərəmə*). Sən xanın yatacaq otağının qapısında giz-lən. Elə ki oyandığını gördün, mənə tez xəbər ver, Rəşidi qaçırdım.

İkinci hərəm. Baş üstə, mən gedirəm. Görək Rəşidlə elə bir şirin dillə danışasan ki, səndə ona məhəbbətin olduğuna dürüst inana.

Baş hərəm. Yaxşı, mehriban danışaram. Sən get, qapıdan uzaq-laşma.

İkinci hərəm. İşini xatircəm tut. (*Gedir.*)

Xacə, əlində qəlyan, dalınca Rəşid daxil olur. Qəlyanı xanıma verib çıxır.

Rəşid əli bağlı qapıda dayanır. Baş hərəm taxt üstündə əyləmiş, qəlyan çəkər, hərdənbir gözünün altı ilə Rəşidə baxır. Bu minvalla neçə dəqiqə keçir. Sonra üzünü Rəşidə tutur.

Baş hərəm. Yavuşa gəl, Rəşid, səndən söz soruşacağam.

Rəşid (*yavuşa gəlib*). Əmriniz nədir, xanım?

Baş hərəm. Sən mənim üzümə niyə belə məzlum baxırsan? Guya ürəyində dərmansız bir dərdin var?

Rəşid. Sizin tək xanımın, Pərviz xan tək ağanın qulluğunda yaşayanın nə dərdi ola bilər?

Baş hərəm. Rəngin gün-gündən saralır. Yoxsa bir adama bənd-sən? Hər kəsdirsə, deyinən bu saat əmr edirəm versinlər sənə. (*Rəşid dərin bir ah çəkir.*) Niyə belə ah çəkdin?

Rəşid. Bağışlayın, xanım, qulluğunuzda biədəbliyə elədim.

Baş hərəm. Səndən bir söz soruşacağam, doğru cavab ver.

Rəşid. Yalan cavab verməyə həddim yoxdur, xanım.

Baş hərəm. De görüm, mən sənə xoşuna gəlirəmmi?

Rəşid. Xanım, bu nə sualdır edirsiniz?

Baş hərəm. Sualıma cavab ver, ya deyinən bəli, ya deyinən xeyr.

Rəşid. Xanım, mən nəkarayam, nə cürət eləyib belə şeyləri xəyalımdan da keçirə bilərəm?

Baş hərəm. Mən soruşduğumu bilirəm. Sənə də danışdıqlarını eşitmişəm.

Rəşid. Atam sənə qurban, xanım, məni Pərviz xanın qəzəbinə toxuma. Yoxsa bədənimin hər tikəsi bir kolda qalar. Hər nə deyiblərsən, ədavətlə deyiblər. Axı mən nə cürət edib sizin sözünüzü danışa bilərəm?

Baş hərəm. Dörd gün bundan qabaq mətbəxdə aşpazla nə danışsındı? Ha, rəngin qaçdı mı? Görürsən, hamısını bilirəm. Di sualıma cavab ver!

Rəşid (*onun ayağına yıxılır*). Xanım, məni balalarının başına çevir. Məni Pərviz xanın başına çevir. Bir qələtdir eləmişəm, anlamamışam. Artıq-əksik söz danışmışam.

Baş hərəm. Dur ayağa. (*Rəşid qalxır.*) Eybi yoxdur, göyçək xanımların haqqında hamı danışar. Nə olar? Məgər nökrər ürəyi ilə sair ürəklərdə təfəvüt var? Hamının ürəyində məhəbbət ola bilər. Pərviz xan, məsələn, xandır, neçə min rəiyyətin canının, malının sahibidir. Bununla belə, məhəbbət nə olduğunu anlamır. Budur, hərəmxanasında on iki arvadı var. Onların hansına o, məhəbbət bağlayıb? Hər birindən doyandan sonra, gedib bir təzəsini gətirir. Buna məhəbbət deməzlər, bu, heyvanlıqdır. Budur, imdi də kənddən bir təzəsini gətirib. Görək onunla neçə müddət dolanacaq. Amma biz arvadlar heyvanlıq axtarmırıq. Biz həqiqi məhəbbət axtarıq. Sən mənim evimdə nökrərsən.

Sənin də dilindən məhəbbət sözü eşidəndə ürəyimiz oynayır. De görüm, aşpaza dediyin sözlər ürəkdən idi, ya yox?

Rəşid. Ayağının altında qurban kəsilib, xanım, mənə izin ver bu gün buradan çıxıb, başımı götürüb bir az uzaq yerə gedim.

Baş hərəm. Əgər doğrusunu söyləməsən, səni Pərviz xanın əlinə verəcəyəm. O da bilirsən ki,ətini kabab eləyəcək.

Rəşid. Ay xanım, sənə atam, anam qurban! Axı mən evi yıxılmış nə dedim?

Baş hərəm. Boynuna al, görüm mən sənin xoşuna gəlirəm, ya yox?

Rəşid. Bu nə qələt idi mən elədim? Nə daş idi başıma saldım?

Baş hərəm. Axır sualımdır, cavab ver!

Rəşid. Doğrusu, xanım, bir qələt eləyib demişəm, qəzəbin tutmasın.

Baş hərəm. Ürəkdən deyibsən, ya lağ ilə?

Rəşid. Mənim nə həddim var sənə lağ eləyim. Ürəkdən demişəm.

Baş hərəm. Deməli, mən göyçək xanıمامmı?

Rəşid. Məgər buna bir söz olar? Göyçək olmasaydın, Pərviz xan səni baş hərəm elərdimi?

Baş hərəm. Onu demirəm. Sənin gözündə necə?

Rəşid. Vaxt ki mənim ağamsan, əlbəttə gözəlsən.

Baş hərəm. Açıq danış, yoxsa bu saat dərini soyduraram.

Rəşid. Daha nə gizlətmək, gözəlsən!

Baş hərəm. Di al mənim əlimdən öp.

Rəşid. Qələt elərəm, xanım.

Baş hərəm. Öp deyirəm sənə! (*Rəşid onun əlindən öpür.*) Necədir, dadlıdır mı?

Rəşid. Daha nə söz ola bilər?!

Baş hərəm. Əgər mənim xahişimi əmələ gətirsən, mən də sənin hər xahişini əmələ gətirərəm. Bu gün əlimdən öpdün, sonra da anla nə deyirəm...

Rəşid. Əmr elə, xanım, özümü suya qər q eləyim, bədənim od-lara atım, yandırım. Gözünün qabağında xəncəri ürəyimə çaxıb, qanı-mı sənin ayağının altına töküm.

Baş hərəm. Xeyr, mənim xahişim bunların heç birisi deyil. Xan kənddən təzə bir kəniz gətirib. Mən baxıram, o, cavan, məndən gözəl. Qorxuram bir azdan sonra xan onu bizim başımıza mindirə. Əgər sənin üreyində mənə məhəbbət varsa, gərək o qızın başını batırasan.

Rəşid. Xanım, mənim öz canıma qüvvətim çatar. Onu da, necə ki, ərz elədim, sənin yolunda qoymağa hazıram. Ancaq mənə sən nəhaq qan tökdürmə.

Baş hərəm. Bəs onda sənin məhəbbətin yalanmış.

Rəşid (*özünü dübarə onun ayağına atır*). Xanım, al bu xəncəri, çax mənim ürəyimə, gör mən "uf" da deyərəmmi?! Amma mənim məhəbbətimə yalan demə... Nə buyurursan, hazıram.

Baş hərəm. Mən sabah o qızı xacələrin birisi ilə çay kənarına paltar yumağa göndərəcəyəm. Bir kolun dalından onu güllə ilə vurub öldürərsən. Əgər xacə eşidib, səni görüb-tanısa, eyb eləməz, onu da vurub öldürərsən. Qəbul eləyirsən?

Rəşid. Qəbul elərəm, xanım, ancaq...

Baş hərəm. Bu saat hər şeyi qəbul elərsən. (*Barmağı ilə üzünü göstərir.*) Di buradan da bir öpüş ala bilərsən.

Rəşid xanımın üzündən öpən halda Pərviz xan daxil olur.

Rəşid qaçır.

Pərviz xan. Ay ləçər, ay fahişə, bu on səkkiz ilin müddətində beləmi sədaqətlə dolanıbsan?! Bəs görünür on səkkiz il mənim öz binamusluğumdan xəbərim olmayıb! Mən Pərviz xan olum, tamam ətraf xanlar mənim adım gələndə titrəsməyə düşsünlər, amma evimin içində, öz hərəmə, baş hərəmə məni binamus eləsin? Yox!.. Yox!.. Burada qiyaməti bərpa edəcəyəm! Tamam hərəmxana əhlini qıracağam! Baxın, Pərviz xanın baş hərəmə öz ərinin gözünün qabağında nökrə ilə mazaq eləyir. Daha dünyada bundan da böyük biabırçılıq mümkündürmü? Bundan sonra hansı arvada etibar eləyəsən? (*Əl çalır, xacələr daxil olurlar.*) Gəlin aparın bu fahişəni salın zindana! Sabah buna bir cəza verim ki, cəmi hərəmxanaya ibrət olsun. O məlun Rəşidi də harada olsa, tapıb yanıma gətirərsiniz.

Baş hərəmə aparırlar.

İkinci hərəm (*daxil olur*). Gördünmü arvadının vəfasını? Mən deyəndə, inanmırdın. Axırda onun əməlinə öz gözlərinlə tamaşa elədin. Deyirdin, ondan sədaqətli arvad yoxdur. Gətirib baş hərəmə eləyib, bizim başımıza çıxartmışdın. İndi sədaqətli kim olduğunu görürsənmi?

Pərviz xan. Hamınız bir nəsilənsiniz, hamınız fahişəsiniz, hamınızı qılınca səkdirəcəyəm!

İkinci hərəm. Bizlərdən bir xata görsən, baş üstə. Bir dəfə çəkdirmə, iki dəfə, beş dəfə qılınca çəkdir. Mən çox sevindim ki, sən doğru ilə əyrini gördün.

Pərviz xan. İndi sabah görərsən ki, ona mən nə cəza verəcəyəm. Görək onu sizin gözünüzün qabağında öz aşnası Rəşidə öldürdüm. Sonra Rəşidin bədənini iki parça eləyib, şəhərin darvazasına vurduram.

İkinci hərəm. Rəşiddə taqsır nədir? Cavan oğlan göyçək arvadda eşqi görəndə, əlbəttə, susayacaq. Rəşiddə taqsır yoxdur.

Pərviz xan. Yox! O məlun böyük tənbehə layiqdir. Onun nə həddi var, məndən biizin mənim arvadımın otağına girsin! Mən ona tənbeh etməsəm, sair əmələnin də ağı başına gəlməz.

İkinci hərəm. Mən sənə bundan da bədtərini deyirəm ki, xəbərin yoxdur. Ancaq qəzəbin tutmuş vaxtı deməyə qorxuram.

Pərviz xan. Söylə görüm daha nə bilərsən?

İkinci hərəm. Doğrusu, qəzəbindən qorxuram.

Pərviz xan. Söylə, yoxsa nəşini burada yıxaram yer!

İkinci hərəm. Onun qızı da özü kimidir.

Pərviz xan. Nə dedin, mənim qızım?

İkinci hərəm. Bəli, sənin qızın.

Pərviz xan. Böhtan deyirsən, ləçər! Heç kəs mənim qızıma ləkə vura bilməz. Mənim qızım qızıl güldən təmizdir.

İkinci hərəm. Yalan olsa, hər bir cəzaya layiqəm. Sənin qızın Rəhim xanın göndərdiyi pəhləvanla aşnadır. Onun mərdanə güləşməyini görüb, bənd olubdur. Neçə dəfə onları bir yerdə görüblər. Amma qorxudan sənə xəbər verə bilməyiblər. Budur, qızın özü də gəlir. (*Gedir.*)

Xanın qızı (*daxil olur*). Ata, mənim anamın günahı nə idi, onu zindana saldıırıbsan? Ata can, vallah mənim anamın heç taqsırı yoxdur. Yalvarıram ata, ayaqlarından öpürəm, əmr elə mənim anamı zindandan çıxartsınlar.

Pərviz xan. Sənin özünə anandan bəd tənbeh eləyəcəyəm!

Xanın qızı. Mən nə günah eləmişəm, ata?

Pərviz xan. Söylə görüm, Rəhim xan göndərən pəhləvanla sən aranda nə var?

Xanın qızı. Heç bir şey yoxdur, ata.

Pərviz xan. Heç bir şey yoxdur? (*Əl çalır, xacə daxil olur.*) Çubuq hazır eləyin. Rəhim xanın yanından gələn pəhləvanı mənim yanıma gətirin. (*Xacə baş əyib gedir.*) Doğrusunu de, yoxsa səni so-

yundurub bədəninə öluncə çubuq vurduracağam. (*Xacə bir dəstə çubuq gətirir.*) Soyundur bunu!

Xanın qızı. Ata, rəhm elə, mənim günahım yoxdur.

Pərviz xan. Çubuq dəyəndə boynuna alarsan. (*Pəhləvanı gətirirlər*). Yavuq gəl, qoçaq! (*Pəhləvan yavuşğa gəlir.*) De görüm, nə hədlə mənim qızıma əl atıbsan?

Pəhləvan. Xan sağ olsun, burada əl atmaq sözü yoxdur. Sənin qızın məni sevib, mən də onu sevmişəm. Aramızda da kəbin var.

Pərviz xan. Bəs belə?! Elə olan surətdə mənim özüm sizə yaxşı kəbin kəsdirərəm.

Xanın qızı. Ata, izin ver ikicə söz deyim. Sən məni Rəhim xanın oğluna nişanlandırıbsan. Mən gəndən o oğlanı görmüşəm. Arıq, rəngi saralmış, yol gedəndə, deyirsən indicə yıxılıb öləcək. Özünün də, deyirlər, başında bir tikə ağı yoxdur. Amma sən bircə bu oğlana bax. Gör necə gözəl, necə şad, qüvvətli, boylu-buxunludur. Özü də məni sağ gözündən artıq istəyir. Rəhim xanın oğlu çox da olsun xan oğlu, mən qızıl təşti neyləyirəm içinə qan qusam. Mən bu şücaətdə oğlanı iki yüz Rəhim xanın oğlu kimi tülküyə dəyişmərəm. Mən bunu sevmişəm, nə bilirsən mənə elə! Ölümə də göndərsən, şövqlə gedəcəyəm! Onu da bil ki, boyum doludur.

Pərviz xan. Ax, nə binamusluq, nə böyük biabırçılıq! Rəhim xana mən nə cavab verəcəyəm? Sən məni Rəhim xan kimi kişinin yanında xəcalətli elədin! Səni görüm iki dünyada üzün qara olsun! (*Xacələrə, fərraşlara*) Bunları aparın! Deyin daş və qum hazır eləsinlər! Gərək bunların ikisini də mənim gözümlə qabağında diri-diri divar içində qoyub hörsünlər. Aparın ikisini də!..

Pəhləvan. Xan, bunların mənə gücləri çatmaz. Amma mən özüm gedib öz sevgilimlə bir qəbrə həvəslə daxil olaram.

Xanın qızı. Gedək, əzizim. Əlvida, sevgili atam.

Qulam (*daxil olur*). Xan sağ olsun, Rəşidi heç yerdə tapmaq mümkün olmur. Tamam ətrafı atlılar gəziblər, kənddən gətirdiyiniz qız da onunla bahəm qaçıbdır.

Pərviz xan (*qəzəbnak*). Bu nə xəbərdir? Bu saat iki yüz atlı hər tərəfə salınsın və onların ikisinin də özlərini, ya meyitlərini tapıb gətirsinlər! Yoxsa, qanı su yerinə axıdaram. Ax, ax!.. (*Başını tutub taxtın üstünə yığılır.*)

ÜÇÜNCÜ PƏRDƏ

Dağlar arasında qaçaqlar məskəni. İki nəfər qaçaqlardan Tağı və Heydər qazanda xörək bişirirlər. Bir nəfər yuxarıda əli tufəngli qarovul çəkir.

Qarovul (*əlini gözünün üstünə qoyub, uzağa tamaşa eləyir*). Heç bir qaraltı görünmür. Gedən yoldaşlardan da gözə bir nişan dəymir. Dəstəbaşımız da öz mağarasında əyləşib. Üç gündür nə isə bizimlə danışmaq istəmir.

Tağı. Dəstəbaşının dərini mən bilirəm. Onun nigarançılığı evindəndir. Bacısını xan çəkdirib aparandan sonra, evdə qalmış balaca qardaşının qeydi onu alıbdır.

Heydər. Yox, o, atasının və bacısının hayfını almayınca, rahat olmayacaq.

Tağı. Pərviz xanın adı gələndə cəmi aləm tük salır. Bədəl ona nə eləyə biləcək?

Heydər. Dünyanın işini bilmək olmaz. Fələk çox Bədəl kimiləri yuxarı qalxızıb. Pərviz xan kimiləri ayaq altına salıbdır. Pərviz xanın camaatla rəftarı bir az da belə gedərsə, axırda tək qalar.

Qarovul. Bir xan ki öz rəiyyətini qaramal kimi sata, o, rəiyyət məhəbbətini qazanamı bilər ki, çətinə də düşəndə rəiyyət onun arxasında dursun?

Tağı. Rəiyyət alış-verişi eləyən bir Pərviz xan deyil, hamı xanlar bu işi tuturlar.

Qarovul. Hamısının da axırı bir olacaq.

Heydər. Doğru deyirsən, qardaşım. Biz qoçaq çıxdıq. Rəhim xana satılmış on beş nəfər silahlılandıqdan sonra, dağlar arasına qaçıb, quldurluğa qurşandıq. Qaçmaq bacarmayanlar hamısı orada, burada bo-yunduruq altında qırırlar.

Heydər. Bəxtimiz onda kəsdi ki, bizim on beşimizi də bir adama satdılar. Yoxsa bölüşdürüb hər birimizi bir yana satsaydılar, hamımız puç olmuşduq.

Tağı. Bədəltək igid yoldaş bizim aramızda olmasaydı, Rəhim xanın qulluğunda bizim ətimiz tökülüb, sümüklərimiz qalacaqdı.

Bədəl içəridən çıxır, qaçaqlar qalxırlar.

Bədəl. Gedən uşaqlardan bir xəbər yoxdur?

Qarovul. Bu yerdən göz işlədikcə, dörd ətrafa baxıram, heç bir şey görsənmir.

Tağ1. Rəhim xanın adamları imdi bizi axtarmamış yer qoymayıblar. Qorxuram yoldaşlarımız girə keçələr.

Bədəl. Mən Rəhim xandan qorxmuram. Heç kəsdən də qorxmuram. Bizim qaçdığımıza görə, Pərviz xanla Rəhim xanın aralarında, əlbəttə, ədavət düşəcəkdir. Bu da bizə əlverişli olar. İt itlə boğuşar, yolçunun işi avand düşər. Bizə bu dağların arasında heç bir qüvvət bata bilməz.

Qarovul. İki qaraltı görünür, yəqin onlardır.

Tağ1. Ay Bədəl, nə olubdur sənə ki, necə gündür halın özünlə deyil? Yoxsa bir şeydən qorxursan? Əgər bir qorxu varsa, bizi də xəbərdar elə.

Bədəl. Mən nədən qorxacağam? Uzaq başı ölümdür. Ölümdən də mən qorxan deyiləm. Ancaq məni çərlədən bir dərdədir. Mən Bədəl olam, igidliyim hər yerdə danışla, mənim atamı öldürüb, bacımı gəlib sürüyüb aparsınlar?! Yox, mən bu biabırçılığı yeyə bilməyəcəyəm və nə qədər də ki, hayıf almamışam, mən özümə gəlməyəcəyəm.

Qarovul. Yoldaşlar özləri ilə bir gözü bağlı adam gətirirlər.

Bədəl. Gətirsinlər görək, nə işdir. Yəqin geri qayıdası bir adamdır, istəmirlər yolu öyrənsin.

Qaçaqlardan Xəlil və Şirin bir nəfəri gözü bağlı gətirirlər.

Bədəl. Açın onun gözlərini, özünü də aparın bir kənarda saxlayın. Sonra danışdıraram. (*Əsirin gözlərini açıb bir kənara aparırlar.*) Xəlil, söyləyin görüm, nə iş görə bildiniz?

Xəlil. Xoruzlar banlaşan zaman girdik kəndə. Hamı yatmışdı. Novruzqulunun evinə çatanda itlər üstümüzə gəldilər. İtlərin qabağına yanımızca götürdüyümüz bir parça ətə atıb, yeridik qabağa. Qapını döydük. Novruzqulu oyanıb, xəbər aldı: "Kimsən?" Dedik: "Bizik". Səsimizdən tanıyıb qapını açdı, girdik içəri. Xoruzların üçüncü banınadək söhbət elədik. Deyir, camaatın canı boğazına yığılıb, bircə gül-lənin atılmasına məəttəldir. Xalqın gözü, deyir, Bədəldədir. Hamı, deyir, Bədəlin atlı, kəndin ortasına girməyini gözləyir. Deyir, camaatın sözü budur: belə yaşamaqdansa ölmək yaxşıdır!

Bədəl (*bir qədər fikirdən sonra*). Novruzqulu yalançı kişi deyil. O, işin həqiqətini söyləyib. Mənim balaca qardaşımdan nə əhval bildiniz?

Xəlil. Novruzqulu dua göndərək deyirdi, qardaşımdan hər barədə arxayın olsun. Hamımız ona atalıq, qardaşlıq eləyirik. Keçən il xan

dara çəkdiydi Səfdər kişinin arvadını gətirib sənin evində qoyublar. Qardaşına müqəyyəd olur. Hər gün də dolanacağına lazım olan camaatdan verilir. Novruzqulu deyir, özümüz ac, çılpaq qalmağa razıyıq, amma Bədəlin qardaşını korluq çəkməyə qoymarıq.

B ə d ə l. Qardaşlar, çox razıyam sizdən. Çox zəhmət çəkdiniz. Vaxtında Novruzqulunun da xəcalətindən çıxarıq. Gözü bağlı gətirdiyiniz kimdir?

X ə l i l. Bu adam bizə yolda rast gəldi. Dedi Bədəl xana vacib sifariş aparıram, onun yerini mənə göstərin. Biz də gözlərini bağlayıb gətirdik, ki, xəlvət yolu görməsin.

B ə d ə l. Buraya gətirin onu. (*Xəlil gedir.*) Yoldaşlar, daha bundan sonra məni bikef görməsiniz. Bircə qeydim bacımın əsirlikdən qurtarmasıdır. O da sizin köməyinizlə mümkün olar. (*Xəlil kişini gətirir.*) Kimsən, nəçisən?

K i ş i. Mən Abdulla xanın yaxın adamlarındanam. Məni xan özü sənin yanına göndərib. Səninlə görüşüb, bir para işlər haqqında söhbət etmək istəyir.

B ə d ə l. Abdulla xanın qaçaqlar dəstəbaşçısı ilə nə alıb-verəcəyi ola bilər?

K i ş i. Xanın sizinlə və sizin yoldaşlarınızla vacib söhbəti var. Razı olsanız ikicə nəfər adamla gələr.

B ə d ə l. Abdulla xan uzaqdadırmı?

K i ş i. Xeyr, bu yavuşda, çayın kənarında quş ovladır.

B ə d ə l. O yerlər ki Pərviz xanın ovlağıdır?

K i ş i. Bəli!

B ə d ə l. Pərviz xan ona quş ovlatmağa izin veribdirmi?

K i ş i. Xeyr. Abdulla xan buyurur ki, gərək Pərviz xanın ovlağını xaraba qoyam.

B ə d ə l. Səbəbi nədir? Onlar ki, dost idilər?

K i ş i. Daha səbəbini bilmirəm.

B ə d ə l. Get Abdulla xana mənim tərəfimdən ərz elə ki, hər vaxt buyursa, onun qulluğunda hazıram. Bu kişini aparın ötürün getsin.

Bir nəfər onu aparır.

Q a r o v u l. Yolla bir atlı gedir, tərəkində də dolu xurcun.

B ə d ə l. İki nəfər gedin, görün kimdir, gətirin buraya. (*İki nəfər gedir.*) Bilirsinizmi, qardaşlar, biz, doğrudur, adımızı qaçaq-quldur qoy-

muşuq, amma bizim qəsdimiz yol adamlarını çapıb talamaq deyil. Birinci qəsdimiz çalışıb özümüzü və öz kasıb qardaşlarımızı Pərviz xan və Rəhim xan kimi qaniçənlərin caynaqlarından qurtarmaqdır. Bizim kimi evindən, eşiyindən didərgin düşənlər çoxdur. Onların hər birinin dalınca qalan gözlər var. Camaat xanların zülmündən tənəyə gəlib. Onlara bircə işarə eləmək lazımdır ki, hamısı bir adamtək xanların üz-lərinə dursunlar. Odur ki, biz gərək qüvvəmizi artırıb, kəndlilərin ara-sına adam salıb, camaatı tərpedək. Ondan sonra asanlıqla məramımıza çatırıq...

Tağ 1. Ondan sonra sən bizim xanımız olarsan.

Bəddəl. Heç kəs xan olmaz. Farağat çəkilib, xışımın dəstəsindən yapışsam, özümü xanların hamısından böyük hesab elərəm.

Şirin. Bəs belə olan surətdə, biz burada nə yeyib dolanacağıq?

Bəddəl. Əvvəla, Rəhim xandan gətirdiyimiz sursat neçə müddət bizi görər. Əlavə, mən demirəm ki, biz burada bıkar oturacağıq. Dövlətli xandan, bəydən, tacirdən ələ keçdi, əlbəttə, soyacağıq. Amma kasıb-kusubla gərək heç kəsin işi olmasın. Dövlətinin malı halaldır. (*Qaçaqqlar bir erməni gətirirlər.*) Yolda gedən atlı bu idimi?

Qaçaq. Bəli.

Bəddəl. Allah saxlasın, a kirvə, yaxına gəl görüm.

Erməni. Ay xan, qurbanın olum, məni balalarının başına pırlandır. Hər nəyim var verim, məni boşla gedim. İndi balalarımın gözləri yoldadır.

Bəddəl. Mən xan deyiləm, yaxına gəl. (*Erməni yavuşğa gəlir.*) Hardan gəlirdin?

Erməni. Qurbanın olum, xan...

Bəddəl. Yenə mənə xan dedin? Bir də xan desən səni öldürərəm.

Erməni. Yox, başığa dönüm, daha demərəm. Şəhərdən gəlirəm. Qızım üçün bir az yalavaşlıq almışam, aparıram. Sabah qızımın toyudur.

Bəddəl. Açı görüm nə alıbsan. (*Erməni qorxa-qorxa xurcunun açır.*) Elə bu?

Erməni. Bə nə olar, başına dönüm? Mənim də gücüm buna çatır. Elə bunu al, məni boşla gedim. İstəmirəm, qızımı cehizsiz də yola salaram.

Bəddəl. Bu azdır, ay kirvə, bununla toy olmaz. (*Çıxarib pul verir.*) Al bu beş qızılı, qayıt bazara, bir az da parçadan-zaddan al apar. Qızına əməlli toy elə.

Erməni (*qorxub, pulu almaq istəmir*). Yox, qurbanın olum, mənimlə zarapat eləmə. Pağır adamam, burax gedim. Həmişə sağa kili-sada dua eləyim.

Bədəl. Duan lazım deyil. Al pulu. (*Erməni pulu alır*). Di şeylə-rini də qaytar yığ xurcuna. (*Erməni yığışdırır.*) Di gedə bilərsən. (*Yol-daşlarına*) Uşaqlar, bunu salamat ötürün, getsin.

Erməni. Allah səni öz pənahında saxlasın. Tavaşqa eləyirəm zəh-mət çəkib yoldaşlarınla mənim gızımın toyuna gələsən.

Bədəl. Yox toya gələ bilmərik. Ancaq hər kəs səndən soruşsa ki, bu bir belə pulu sənə kim verdi, deyinən Allahqulu oğlu Bədəl.

Erməni. Başığa dönüm, o Bədəl deyilən sənə? Bəs səni bir yaman ganiçən adam söyləyirlər?

Bədəl. Qan içdiyimi gördün. Di get, nağıl elə.

Erməni. Muraxas olum.

Bədəl. Xoş gəldin.

Erməni (*gedə-gedə*). Hər bazar günü sağa dua eləyəcəyəm.

Bədəl. Get, nə qədər kefindir dua elə.

Erməni gedir. Abdulla xan iki nəfərlə daxil olur.

Abdulla xan. Bədəl sənənmə?

Bədəl. Bəli, mənəm. Mənə görə qulluğun nədir, xan?

Abdulla xan. Xahiş edirəm burada səndən və məndən başqa adam qalmasın.

Bədəl (*yoldaşlarına*). Kənara çəkilin.

Hamı gedir.

Abdulla xan (*adamlarına*). Siz də gedin, o yanda məni gözlə-yin. (*Adamlar gedirlər, Bədəl*) İndi əyləş söhbət eləyək.

Hər ikisi daş üstündə əyləşirlər.

Abdulla xan. Bilirsənmi mən sənənin yanına niyə gəlmişəm?

Bədəl. Buyur xan.

Abdulla xan. Buraya gəlməkdən qəsdim, səndən özümə kö-mək istəməkdir.

Bədəl. Xan, mən bir balaca adamam. Beş-on yoldaşla sənə nə kömək verə bilərəm?

Abdulla xan. Sənənin igidliyin hər yerdə söylənir. Pərviz xanın əlindən rəiyyəti cana doyub. Hər dəqiqə onun üstünə hücumə hazır-

dırlar. Ancaq başbilənləri yoxdur. Sənin kimi bir igid onların qabağına düşsə, hamısı onun dalınca gedərlər. Odur ki, sənin mənə çox köməyin dəyə bilər. Mənim beş yüzdən ziyadə atlım var. Hamısının da sərkərdəliyini sənə verərəm. Sənin ürəyin Pərviz xandan dağlanıb. Mən də gərək onun həftad püştünə od vuram.

Bədəl. Sizin aranızda, ədavət olduğunu mən eşitməmişəm.

Abdulla xan. Üç il bundan qabaq o mənə bir yara vurub, hələ də sağalmır.

Bədəl. Necə yara?

Abdulla xan. Bu əhvalatı hamı bilir. Mən Abdulla xan olam, hamı bəylərin, xanların yanında mənim hörmətim olsun, amma Pərviz xan mənim köpəyimi öz köpəyinə boğdursun? Mən bu binamusluğu heç vaxt yeyə bilmərəm.

Bədəl. Ay xan, iti boğulmaq nə böyük işdir?

Abdulla xan. Sən bilmirsən, oğul. Biz xanların arasında adamın ya iti boğuldu, ya özü, heç təfəvütü yoxdur. Mən gərək Pərviz xanın özünü it kimi boğam.

Bədəl. Xan, sənin bu təklifin ürəkdəndir, ya dildən?

Abdulla xan. Abdulla xan yalan danışmaz. Mən sənə xalis ürək sözümü dedim. Əlini mənə ver. Sən mənə köməkçi, mən də sənə.

Bədəl (*bir az fikir edib*). Al, bu da mənim əlim. Hazıram.

Abdulla xan. Mən gedirəm, hər hazırlığımdan hər vaxt səni xəbərdar edəcəyəm.

Bədəl. Çox gözəl, etibar elədiyin adamlardan bir neçəsini dilənçi, ya çərçi sifəti ilə sal Pərviz xanın kəndlərinə, camaatı hazırlasınlar.

Abdulla xan. Gözəl məsləhətdir, elərəm. Salamət qal. (*Əl verir.*)

Bədəl. Xoş gəldin, xan. Yaxşı olardı, əyləşəydin bir quzu kəsdirəydim.

Abdulla xan. Çox sağ ol. Sənin mənimlə birləşməyin özü bir böyük qonaqlıqdır. (*Gedir.*)

Bədəl (*onu ötürüb qayıdır*). Yoldaşlar, buraya yığılın. (*Yoldaşları cəm olurlar.*) Qardaşlar, az keçər ki, hamımız yenə evlərimizə qayıdıb kasıbçılığımızla məşğul olarıq.

Şirin. Yoxsa, Pərviz xan bizim taqsırımızdan keçib və Abdulla xanı da buraya təvəqqe üçün göndərüb?

Bədəl. Yox, Abdulla xan bizimlə bir yerdə onun üstünə gedəcək.

Şirin. İnanma, Bədəl. Adam xana inanmaz. Xan xanın ayağını basmaz. Axırda yenə hər nə toxunsa bizə toxunacaq.

Bə d ə l. Yox, elə deyil. Bizim birimizin bacısını çəkiblər, birimin qızını çəkiblər. Kiminin atasını öldürüblər, kiminin oğlunu atasının gözünün qabağında satıblar. Bunlar çox böyük zülmüdür. Amma Abdulla xana dəyən zülm bunların hamısından yamandır.

Y o l d a ş l a r. Nə zülm? Nə zülm?

Bə d ə l. Pərviz xanın köpəyi Abdulla xanın köpəyini boğubdur.

Yoldaşlar gülüşürlər.

Ş i r i n. Doğrudan da böyük zülmüdür. Xanın iti boğula, hayfını çıxmaya? Onda gərək xanlığından əl çəksin.

Bə d ə l. Həqiqət, zarafata salmayın, yoldaşlar, xan iti boğulmaq böyük işdir.

Səfi və bir nəfər yoldaşı Mirzə İsmayıl Rəcəb kəndxudanı qolu bağlı gətirirlər.

Bə d ə l. Bəh!.. Bəh!.. Nə gözəl qonaqlarımız gəlirlər! Bu böyüklükdə qurbanları hardan ovladınız?

S ə f i. Doğrusu, axır günlərdə biz sənin üzünə baxa bilmirik. Səni bikef gördükcə ürəyimiz qana dönürdü. Axır fikirləşdik ki, gedib buna bir yaxşı peşkəş gətirək, bəlkə kefi açıla. Gecə, xəlvət gedib girdik kəndə. Uşaqlardan bir neçə nəfər götürüb, gedib Mirzə İsmayılın yatdığı yerdə ağzını bərk bağlayıb, evindən çıxarıb çəkdik xanlıq dəyirmanına. Orada qoyub, getdik Rəcəb kəndxudanının üstünə. Birbaşa girdik evinə, “kimsən” deyib, qalxan kimi iki tərəfdən tufəngi dayadıq qabırğasına. Səsini orada kəsdi. Onu da apardıq dəyirmanına. Orada hər ikisinin qollarını qıs-qıvraq bağlayıb gətirdik qulluğuna. Bundan sonra bunların ixtiyarı sənin əlindədir. İstərsən öldür, istərsən dirilt.

Bə d ə l. Çox razı oldum sizdən, qardaşlar. Belə qulluğa candan keçmək deyərlər. Həqiqət, dəyərli peşkəş gətiribsiniz. (*Mirzə İsmayıl*) Mirzə İsmayıl! Əhvalın necədir, salamatsanmı?

M i r z ə İ s m a y ı l. Daha mən nə söyləyim, əhvalımın necə olduğunu görürsən.

Bə d ə l. Görürəm, yaxşı görürəm. Bəs bilmirdinmi ki, xan evində yediyin plovu bir gün burnundan tökərlər? Güman edirdin ki, həmişə xan qulluğunda qalıb, yeyib yatacaqsan?

M i r z ə İ s m a y ı l. Ay Bədəl xan...

Bə d ə l. Xan özünsən, hər bir quldura xan deməyə dilin öyrənib. Mənim atamı xana çuğullayıb, boğazından çəkdirəndə, bacımı sürüyüb xanın yatacaq otağına salanda mənə xan demirdin, imdi nə olubdur?

Mirzə İsmayıl. Biz ata-babadan xan evində, xan qulluğunda, xan çörəyi ilə böyümüş adamlarıq. Sədaqətlə xanlara xidmət eləmək bizim vəzifəmiz olubdur. Başqa qulluğu nə görmüşük, nə də eşitmişik. Biz rəiyyəti xanın qapısında gəzən dördayaqlıdan ayırmamışıq. Bu taqsır da bizdə deyil. Bizə ata-babadan verilən tərbiyədir.

Bə d ə l. Bəli, sənin sözünü eşitdik. İmdi, Rəcəb kəndxuda, buyur görək sənin üzrün nədir? Bu kişi at-babadan, necə ki, söylədi, xan qulluğunda olub. Xana doğruluqla qulluq eləyir. Sən ki, ay yekəbaş heyvan, kəndli oğlusan, kənddə yeyib, içib böyüməsən, sənə nə düşübdü bu müftəxorlara qoşulub, rəiyyəti xanın ayağına verirdin? Kənddə qız qalmaqda çəkib aparıb xana verməyəsən. Kəndin neçə igidlərini güdaza verdin. Tfu sənin sifətinə! İmdi özün de görüm, sənin cəzan nədir?

Rəcəb kəndxuda. Bədəl, əmioğlu, qurbanın olum, bir qələtdir eləmişəm. Başımı daşın böyüyünə döymüşəm. Məni Allahqulu əminin goruna bağışla. Burada məni yanında saxla, sənə it kimi qulluq eləyin.

Bə d ə l. Sən qulluğun mənə lazım deyil. (*Yoldaşlarına*) Çəkin bunu daşın dalına rahat eləyim.

Rəcəb kəndxuda (*Bədəlin ayaqlarına yığılır*). Atam, anam sənə qurban, Bədəl. Mənim balalarımı yetim qoyma.

Bə d ə l. Sən özün az balalar yetim qoymayıbsan. Sürüyün bunu buradan! (*Rəcəb kəndxudanı sürüyüb aparırlar.*) Mirzə İsmayıl, imdi sən axır sözün nədir?

Mirzə İsmayıl. Mənim bir sözüm yoxdur. Mənim ixtiyarım sənə əlindədir. Öldürmək, ya bağışlamaq sənindir. (*İki güllə səsi gəlir.*) Xahiş elərsən, sənə yanında qalıb, sədaqətlə xidmət elərəm. Sənə bir savadlı adam lazımdır...

Rəcəb kəndxudanı aparənlər qayıdırlar.

Bə d ə l. Necə oldu?

Yoldaşlardan biri. Sağ-salamat göndərdik ata-babasının yanına.

Bə d ə l. Çox gözəl. (*Mirzə İsmayıl*) Biz öz başımızın çarəsini özü-müz eləyəcəyik. Qarnı xanlıq aşpazxanasının qazmağı ilə dolu olanlardan bizə fayda çatmaz. (*Yoldaşlarına*) Uşaqlar, bunu da aparın Rəcəb kəndxudanın yanına. Bunları bir-birindən ayırmaq günahdır.

Mirzə İsmayılı aparırlar.

Qarovul. Yuxarıdan bir nəfər atlı, tərəkində bir qız, çaparaq bu-
raya gəlir.

Bədəl. Yəqin hər kəs isə, qız götürüb qaçıb, bizə pənahlanmağa
gəlir, qoy gəlsin görək. (*İki güllə atılır.*) Bəli, Mirzə İsmayıl da təşrif
apardı. İndi növbət Pərviz xanıdır. Qardaşlar, doğrudur, hər yerdə
məni igid söyləyirlər, amma indiyədək heç kəsin nə malına və nə ca-
nına qəsd eləməmişəm. Yanımda toyuq başı kəsiləndə üzümü kənara
tutmuşam. Amma bu məlunların ölümü mənə ləzzət verir.

Qaçarlardan biri. Niyə, bir oymağın adamları deyilikmi? Səni
kim tanımır?

Rəşid, yanında Gülsənəm, daxil olur.

Gülsənəm. Ölümüm ayağının altında olsun, ay qardaş! Yüz şükür-
lər olsun ki, səni gəlib sağ-salamat tapdım. (*Özünü Bədəlin üstünə atır.*)

Bədəl (*onu qucaqlayır*). Əziz bacım, xoş gəldin. Daha mənim bir
qeydim qalmadı. Bəs bu səni gətirən oğlan kimdir?

Rəşid. Mən Pərviz xanın pişxidmətlərindənəm. Adım Rəşiddir.
Bu qızı gətirdilər xanın evinə. Baxdım ki, hərəmlər bunu, gözəlliyinə
görə, öldürəcəklər. Doğrusu, mən özüm kəndli balasıyam, bir kəndli
qızının mənim gözümlün qabağında öldürülməsini namusum götür-
mədi. Bunu qapıda görüb dedim, bacı, sən buradan qaçmasan, səni
öldürəcəklər. Gəl mən səni qaçıram. Qız razı oldu. Pərviz xanın atla-
rının bir yaxşısını yəhərləyib, minib, bunu da tərkimə alıb qaçdım.
Hara qaçdığımı özüm də bilmirdim. Kəndbəkənd gəzib orada, burada
gizləndik. Sonra sənin Rəhim xanın yanından yoldaşlarınla qaçdığın
xəbəri yayıldı. Bu ağlayıb özünü öldürdü ki, gerek məni qardaşıma
yetirəsən. Budur, mən də gətirdim.

Bədəl. Çox razıyam, qardaşım. Adın Rəşiddir, yəqin özün də
rəşidsən.

Rəşid. İzin olsa, mən də həmişəlik burada, sizin yanınızda qalaram.

Bədəl. Çox yaxşı olar. Qardaş, sənin bu yaxşılığın əvəzində sənə
bir layiqli ənam verəcəyəm. Onu da Pərviz xanın nəşinin üstündə ala-
caqsan. Yoldaşlar, buraya yığılın! (*Yoldaşlar cəm olurlar.*) Yoldaşlar
daha biz burada qala bilmərik. Pərviz xan, Mirzə İsmayılın və Rəcəb
kəndxudanın oğurlandığını eşidib, yəqin gəlib kəndi dağıdacaq. Ona
görə gerek özümüzü kəndin köməyinə yetirək. Kənd və bizim gəlmə-

yimizi gözləyir. Hazırlaşın, qaranlıq düşən tək gərək buradan tərپənək. (*Rəşidi göstərir*). Bu oğlan da ki, mənim bacımı əsirlikdən qurtarıb, bizim yoldaşımız və qardaşımız olacaq. Az keçər, qardaşlar, Pərviz xan xaraba qoyduğu yerlərdə abadlıq görərsiniz. Camaatımız xan caynağından qurtarıb öz əlinin əməyini rahat yeyib yaşayar. İmdisə, yoldaşlar, bir qədər kef çəkməyin eybi yoxdur. Bir az çalıb– oynayıb yola düşərik.

Balaban çalınır. Cavanlar oynayırlar.

PƏRDƏ

DÖRDÜNCÜ PƏRDƏ

Pərviz xanın sarayı. Böyük, şeyləri dağınıq bir otaq. Xacələr otağın şeylərini dışarı çıxardırlar. Pərviz xan, əlində tütəng, əsəbi halətdə otaqda gəzinir. Sadıq bəy daxil olur.

Pərviz xan. De görüm, nə xəbər var?

Sadıq bəy. Nə xəbər olacaq?! Abdulla xan xanlıq qoruda çadırlarını qurub əyləşib. Xanlığın hər yerindən də ona kömək gəlməkdədir.

Pərviz xan. Mənim öz camaatım mənim üzümə ağ olub, düş-mənimə kömək verir. Heydərxanlı atlıları gərək bu gün özlərini bu-raya yetirələr. Oradan da bir xəbər yoxdur. Mirzə İsmayıl, bilmirəm, hansı cəhənnəmə gedibdir. Budur, bir həftədir ondan kağız yoxdur. Hətta Abdulla xanın mənim üstümə yerimək xəbərini eşidən tək Mirzə İsmayılın üstünə çapar göndərmişəm. O da indiyədək qayıtmayıb. Nə qədər fikir edirsən, bir şey anlaya bilmirəm. Çıx əmr ver, təzədən Heydərxanlıya bir çapar göndərsinlər. Bəlkə Abdulla xanla bizim danışığımız qurtarınca atlılar özlərini yetirələr.

Sadıq bəy. Xan, Heydərxanlıya çapar göndərməyin faydası yoxdur, göndərsək də gedib gəlməyəcək.

Pərviz xan. Bu nə sözdür? Nə demək istəyirsən? Mənimlə açıq danış.

Sadıq bəy. Bağışlayın, xan. Biz ancaq iki yüz nəfər atlı cəm edə bilmişik. Onlara da artıq ümid bağlamaq olmaz. Bərkə düşəndə hamısı üz döndərəcəklər. Rəhim xana satdığınız Bədəl Allahqulu oğlu bu saat yoldaşları ilə bir yerdə əyləşib Heydərxanlıda. Tamam kənd əhli də yaraqlı, əsləhəli onun buyruqlarına itaət eləməkdədirlər.

Pərviz xan. Bəs Mirzə İsmayıl niyə imdiyədək mənə bir məlumat vermir? Mən bu əhvalatı bilsəydim, Abdulla xanla özgə dillə danışardım.

Sadıq bəy. Xan, Heydərخانlıda bu saat nə Mirzə İsmayıl və nə də Rəcəb kəndxuda var.

Pərviz xan. Necə olublar?

Sadıq bəy. Onların hər ikisini, gecə yatdıqları yerdə, Bədəlin adamları oğurlayıblar və yəqin ki, öldürüblər.

Pərviz xan. Bəs bu xəbəri indiyədək mənə niyə gətirməyiblər?

Sadıq bəy. Kim gətirəcək? Heydərخانlıdan buraya bir nəfər gəlmir. Siz göndərən adamları da öldürməyiblərsə də, tutub kənddə saxlayıblar.

Pərviz xan (*bir qədər fikirdən sonra*). Deyirsən iki yüz atlın var?

Sadıq bəy. Bəli, ancaq toplamaq mümkün oldu.

Pərviz xan. Rəhim xandan da neçə gündür bir xəbər yoxdur. Onun atlıları bu günədək gərək burada olaydılar.

Sadıq bəy. Xan, məgər Rəhim xan sizə kömək göndərər?

Pərviz xan. Necə göndərməz? Bəs niyə Rəhim xan Xudayar xanla dava eləyəndə mən ona üç yüz nəfər Heydərخانlı atlısı göndərdim? Və onların köməkliyi ilə Rəhim xan qalib gəldi.

Sadıq bəy. Özünüz bir fikir edin? Rəhim xana on beş nəfər Heydərخانlı cavanlarından satdınız. Onlar da Rəhim xandan aldıkları silahları götürüb, onun mal-qoyununu da qabaqlarına salıb, dağlara çəkildilər və quldurluğa qurşandılar. Qızınızı Rəhim xanın oğluna verməyi vədə etdiniz, o da baş tutmadı. Bundan sonra Rəhim xan sizə köməkmi verər?

Pərviz xan. Məgər Rəhim xan anlamırmı ki, Abdulla xan məni məğlub eləyəndən sonra güclənib, Rəhim xanı da rahat qoymayacaq. Rəhim xan öz canını saxlamaqdan ötrü gərək mənə kömək versin.

Sadıq bəy. Rəhim xanın Abdulla xanla bir ədavəti yoxdur. Hələ, necə ki, sizə məlumdur, aralarında qohumluq da var. Rəhim xanın qızı Abdulla xanın oğlundadır. Əlavə, lazım olan vaxt Rəhim xan İrandan kömək də ala bilər. Bunun üçün ancaq İran şahlarının təhti-himayələrinə keçmək lazımdır.

Pərviz xan. Məgər mən də bu yolla kömək ala bilmərəm?

Sadıq bəy. Gecdir, xan. Düşmən ətrafı bürüyüb, hətta sizə qaçmaq yolu da qoymayıblar.

Pərviz xan. Onda sən mənə bir məsləhət tök. İşdən çıxmış, neçə belə çətinliklərə düşmüş adamsan.

Sadıq bəy. Məsləhət yolu qalmayıbdır. Xan, ya gərək Abdulla xanın istədiyini verəsiniz, ya onunla davaya girişəsiniz.

Pərviz xan. Abdulla xanın təklifi məgər eşidiləsidir? O mən-dən xalqımın yarısını və on min qızıl pul tələb eləyir. Mən də cava-bında ona məktub göndərib yazmışam ki, biz xırda xanların hamısının başlarının üstündə İran kim böyük bir düşmən durubdur. Onun müqa-bilində biz ancaq birləşməklə davam gətirə bilərik. Bizim aramızda ədavət olarsa, təklildə bizi asanlıqla yox eləyərlər. Bunu yazandan sonra ona on beş kənd və iki min də qızıl təklif eləmişəm. İndi cavab gözləyirəm. Yəqin təklifimi qəbul eləyəcək. Ondan sonra, mən bili-rəm üz döndərən, nəməkbəhəram kəndlilərin başlarına nə müsibət gətirəcəyəm. Sən daha get qoşunlarının yanına. Hər halda bizə hazır-lıq lazımdır. (*Sadıq bəy gedir. Pərviz xan, başını tutmuş, otaqda gəzinir. Qasid daxil olur.*) Hə, nə xəbər gətirdin?

Qasid. Xan sağ olsun, Abdulla xan kağızı oxuyandan sonra sər-kərdələrini yığıb məsləhət elədi. Sonra məni çağırıb buyurdu ki, Pərviz xanla daha heç bir danışığa girməyəcəyəm. Hətta ondan istədiyimi də versə qəbul eləməyəcəyəm. Mən gərək onun bütün xanlığına sahiblənim. Heydər xanlı Allahqulu oğlu Bədəl də neçə yüz atlı ilə oradadır. Məni kənara çağırıb dedi, gedib xanına deyərsən, Abdulla xanla barışsa da işi mənimlə olacaq və Abdulla xanı onunla barışmağa da mən qoymuram.

Pərviz xan. Çıx, cəld Sadıq bəyi geri döndər. (*Qasid çıxır. Pərviz xan başını tutmuş halda otaqda gəzinir və tez-tez gedib pəncə-rədən baxır. Sadıq bəy daxil olur.*) Sənə məlum etməliyəm ki, bizim müharibədən savayı başqa yolumuz qalmayıbdır. Abdulla xan bizim təklifimizi rədd eləyibdir. Əgər Abdulla xanın qoşununa faiq gəlsəniz, məndən istədiyi on min qızılı sənə və sənənin sərkərdə yoldaşlarına vədə eləyirəm. Get, qardaşım.

Sadıq bəy. Biz davaya hazırıq və dava da eləyəcəyik. Ancaq Ab-dulla xanın qoşunu beş bizimki qədərdir.

Pərviz xan. Səngərlərinizi bacardıqca möhkəm edin. Atlılara mümkün olduqca ürək verin və mənim tərəfimdən onlara yaxşı ənamlar və xələtlər vədə eləyin.

Sadıq bəy. Baş üstə, xan. Əlimizdən gələn qədər çalışacağıq. Daha mən gedim.

Pərviz xan. Get, qardaşım, get, oğlum.

Sadiq bəy gedir. Xan divanəvarı gəzinir.

Baş hərəm (*sabiq ikinci hərəm, daxil olur*). Əzizim xan, bu nə işdir? Deyirlər bu saat Abdulla xanla dava başlayırsan?

Pərviz xan. Bəli, başlayıram, sənlik nə var?

Baş hərəm. Məgər heç hərəmxananın fikrini çəkməyibsən? Bəs biz haraya qaçacağıq?

Pərviz xan. Siz qaçacaqsınız cəhənnəmə, gora! Nə bilim haraya qaçacaqsınız? Mənim başıma gələn müsibətlərin hamısının səbəbi sən məlunsan!

Baş hərəm. Dahı gör nə var? Mən niyə səbəb oluram? Mən nə eləmişəm?

Pərviz xan. Daha nə eləyəcəksən? Baş hərəm olmaq üçün mənə öz arvadımı öldürtdün. Öz əlimlə qızımı divar arasına qoyub hördürdüm. İndi mənim qızım Rəhim xanın evində olsaydı, Abdulla xan heç vaxt mənim üstümə ayaq almağa cürət eləməzdi.

Baş hərəm. Qızıyın aşnabazlıq elədiyini mən ki, sənə yalandan demədim. Arvadıyın Rəşidlə öpüşdüyü gözünlə görmədinmi?

Pərviz xan. Gördüm, gözümlə gördüm. Məgər mənim hərəmxanamda bir salamat arvad var? Hamınız fahişesiniz. Bu saat sənin başını öz əlimlə kəsəcəyəm, məlun! (*Boğazından yapışıb yıxır yerə, xəncəri çəkir.*)

Baş hərəm. Ay haray, ay aman, qoymayın!

Hüseyn (*cəld daxil olub, xanı itələyir*). Kənar ol!

Pərviz xan. Sən nəçisən? Nə ixtiyarla buraya daxil oldun?

Hüseyn. Mənim gözümün qabağında heç kəs sevgilimi öldürə bilməz!

Pərviz xan. Nə söyləyirsən, namərbut? Kimdir sən sevgilin?

Baş hərəm. Sevgilisi mənəm, mən! Sən hərəmxananı arvadla doldurub, hamısını yoxsa itətdə bilirsən? (*Hüseynə qısıılır.*)

Pərviz xan. İkinizi də burada parça-parça eləyəcəyəm. Nacinslər, nəməkbəhəramlar! (*İstəyir üstlərinə getsin, Hüseyn onu itələyib yıxır, baş hərəmlə otaqdan çıxır. Xan, əlində xəncər, onların dalınca yüyürür. Atışma başlanır, nökrə xanı gətirir otağa.*)

Nökrə. Xan sağ olsun, hər tərəfdən güllə dolu kimi yağır. Özünü xataya toxuma. Öyləş otaqda. Biz, nə qədər canımız var, dava edəcəyik.

Pərviz xan. Getmə, dayan burada mənim yanımda, getmə. (*Özünü taxtın üstünə yıxıb, gözləri böyümüş halda o yan-bu yana baxır. Atışma getdikcə artır və yavuqlaşır.*)

Sərkərdə (*daxil olur*). Xan sağ olsun, qoşun davam gətirə bilmir. Abdulla xanın atıları dolublar kəndə və xanlıq tikililərinə od qoyublar. Od gəldikcə saraya yavuqlaşmaqdadır. Buradan sizin yayınmağınız lazımdır. (*Çıxır.*)

Pərviz xan. Mən xan deyiləm, heç zad deyiləm. Mən yırtıcı köpəyəm, canavaram, cəlladam! Ayağımı buradan bir qədəm də kənara qoymayıb, öluncə qalacağam. (*Nökərə*) Tüfəngi doldur, buraya ver. (*Nökər tüfəngi sümbə ilə lüləsindən doldurub verir. Xan atır.*) Ölməkdən qabaq bu məlunlardan gərək bir neçəsini cəhənnəmə göndərim. (*Xan bir tüfəngi tuşlayıb atınca, nökar o biri tüfəngi doldurub hazır edir.*) O biri tüfəngi ver buraya! (*Atır.*) Al, bunu doldur. Bax, o atlımı gözlə. (*Atır.*) Gör atdan necə də dəydi yerə. Al bunu, o birisini ver. (*Atır.*) Bu da birisi. Afərin, Pərviz xan! Bu da biri.

Atışma daha da şiddət eləyir. Xan güllə atmaqda davam edir. Alov evi əhatə edir. Pəncərədən bir güllə nökarə dəyir. Nökər yıxılır. Xan qəfəsə düşmüş vəhşi heyvan tək özünü o yan-bu yana çırpır. Bədəl və Rəşid daxil olurlar.

Pərviz xan. Sən kimsən?

Bədəl. Xan sağ olsun, yoxsa tanımırsan?

Pərviz xan (*divanəvari*). Yox, tanımıram!

Bədəl. Mən boğazından asdırdığın Allahqulunun oğlu, zorla çək-dirib apardığın Gülsənəmin qardaşı, Rəhim xana yüz əlli qızıla satdığın Bədələm.

Pərviz xan. Sən nə ixtiyarla öz xanının üstünə gəlirsən?

Bədəl. Nə ixtiyarla? Bu ixtiyarla! (*Güllə ilə vurur. Xan yıxılır.*) Daha ürəyimdə dərdim qalmadı. Axırncı hayıfı aldım. (*Ayağını qoyur xanın bədəninin üstünə*). Rəşid, yavuğa gəl. Mən bu xanın nəşinin üstündə sənə bir xələt vəd eləmişdim. Bu peşkəs mənim bacımdır ki, burada sənə verirəm.

Rəşid. Çox gözəl, bu mənim ürəyimdən keçən peşkəşdir. Gəl qardaş, bu fəthdən sonra bir şirin öpüşək.

Qucaqlayıb öpüşürlər.

BABA YURDUNDA

Beş pərdədə

İŞTİRAK EDƏNLƏR:

Cahangir ağa – iyirminci əsrin əvvəlində, Pərviz xan nəslindən bir mülkədar, otuz beş yaşında	Sadıq Həzrətqulu } kəndlilər
Ehsan xan – qoca mülkədar, Cahangir ağanın mülk qonşusu	Şahmar bəy – pristav Aşıq Cəfər – saz aşığı
Naməz – Cahangir ağanın dargası	İskəndərzadə – dairə icraiyyə komitəsi sədri
Gülnisə } Balaqız } kənd qızları	Mirzə Səməd – katib
Həsən – Gülnisənin atası	Kəndlilər, şikayətçilər, qadın, yasovul, yüzbaşı, toybaşı, fərraş, mirab,
Tubu – Həsənin arvadı	milisioner və s.

BİRİNCİ PƏRDƏ

Cahangir ağanın evinin qabağında bir bağça. Neçə nəfər fəhlə işləyir. Arvadlar, qızlar alağ edirlər.

Gülnisə (*Balaqız*). A Balaqız, daha mən səhərdən buraya işləməyə gəlməyəcəyəm.

Balaqız. Niyə gəlməyəcəksən? Gündə dörd abbası pul alırsan, az ki deyil.

Gülnisə. Dörd abbasını mənə harada işləsəm verərlər.

Balaqız. İndi ki elədir, daha niyə gedib qapılarda işləyəsən? Öz evinin içində öz ağamıza işlə.

Gülnisə. Yox, iş onda deyil.

Balaqız. Bəs nədədir?

Gülnisə. Doğrusu, mən ağadan qorxuram.

Balaqız. Niyə qorxursan? Ağə ki, səni tutub yeməyəcək.

Gülnisə. Danışanda adamın gözünün içinə bir tövrlə baxır ki, az qalır adamın bağı yarılsın. Hərdən bir ondan elə sözlər eşidirəm ki, heç anadan olandan eşitməmişəm, lap qulaqlarım taqqıldayır.

B a l a q ı z . Özgə ağalar da bunun kimi. Ağalar, bəylər hamısı bir cürdür. Bir düzgün qız sifəti görəndə ağızlarının suyu axır.

G ü l n i s ə . Məndə düzgün sifət nə gəzir, ağaların xoşuna gələ?

B a l a q ı z . Nahaq yerə özünü mazata qoyma. Bu kənddə səndən gözəl kim var ki? Kəndin oğlanları hamısı səndən ötrü divanədirlər. Bax, o qıraqda işləyən Sadıqı görürsən? Budur, iki ildir sənin dalınca sürünür. Elə bilirsən heç kəsin xəbəri yoxdur? Səfi oğlu İskəndər gecələr səhərədək sizin doqqazda bayatı çağırır. Heç nahaq yerə ağzını yorma. Bilirəm, sənin də onda könlün var. Nə olar? Yaxşı oğlandır. Çox mübarək olsun. Atayın deyəsən ondan xoşu var.

G ü l n i s ə . Atamın çox da xoşu olsun, mənim onda (*barmağının ucunu göstərir*) heç bircə belə də könlüm yoxdur. Qoy boğazı yırtılınca bayatı çağırınsın.

B a l a q ı z . Bilirəm, bilirəm! Özünü faqqılığa vurma. O günü qızlar nağıl eləyirdilər ki, sən bulaqda su dolduran vaxt İskəndər səni gəndən alma ilə vurub. Sən də dönüb baxıb gülübsən. Sonradan o yan-bu yana göz gəzdirib, görübsən ki, baxan yoxdur, almanı yavaşcadan götürüb cibinə qoyubsan.

G ü l n i s ə . Yalandır, atamın canı üçün yalandır. Üstümə nahaqdan şər atırlar. Qadam onun almasına da, özünə də.

B a l a q ı z . Yalan deyil. Nahaq yerə and içmə. Doğrudur, bir də üstündən. Gözləri ilə görənlər deyiblər.

G ü l n i s ə . İmdi ki belədir, yaxşı eləyirəm. Əlimin içindən gəlir. Əvvəl-axır bir qız bir oğlanındır. Atam evində qalıb un çuvalına tay olmayacağam ki?!

Cahangir ağa içəridən çıxır. Qızlar danışığı kəsirlər.

C a h a n g i r a ğ a . Namaz! Namaz! (*Çağırır.*)

N a m a z (*kənardan*). Bəli, ağa.

C a h a n g i r a ğ a . Bu axşam uşaqlardan bir-iki nəfər göndər, gedib suyun başını pambığa sarı çevirsinlər. Pambıq yanır, heç kəsin xəbəri yoxdur.

N a m a z . Çox yaxşı xəbərim var, ağa. Ancaq iki gün Cəbrayıl kişişiyyə axacaq, ondan sonra növbət bizim pambığa düşəcək.

C a h a n g i r a ğ a . Cəbrayıl kişi qələt eləyir. Onun yarım desyatın pambığı yanacaq deyə mən özümə otuz min ziyan vura bilmərəm ki. Nə tövr deyirəm, elə də elə.

Namaz. Baş üstə, ağa.

Cahangir ağa. Uzaqdan niyə danışırın? Yavuğa gəl görüm. (*Namaz yavuğa gəlir.*) Gədələrin çörəkləri qurtarıb. Dəyirmanı yarım çuval darı, yarım çuval arpa göndər, üyüdüb gətirsinlər. Yoxsa axşam uşaqlar ac qalarlar.

Namaz. Baş üstə.

Cahangir ağa. Arvadına da tapşır, yağ çalxayandan sonra ayranını çürüdüb şor qayırın a... Səhər uşaqlar çörəklərinə yavanlıq eləsinlər.

Namaz. Baş üstə, ağa.

Cahangir ağa. Ova gedən uşaqlar bir şey vura biliblərimi?

Namaz. Bəli, ağa, iki qırqovul, bir turac, bir dənə də dovşan vurublar.

Cahangir ağa. Xub, dovşanı ver özləri bişirib yesinlər. Turacı ver kabab eləyib axşam plovun yanına qoysunlar. Qırqovulları da bir adamnan pristava göndərərsən.

Namaz. Ağa, pristav səhər buradan Xocabəhmənliyə adlayıb və deyibdir ki, qayıdan baş Cahangir ağa ilə görüşəcəyəm. Qırqovulları da qayıdanda yasavuluna verərəm.

Cahangir ağa. Xocabəhmənlidə görəsən nə ittifaq olub? Qanzad düşməmiş ola. Olsaydı, biz bilərdik. Gərək ki, camaat zorla bəyin yerini əkib. Pristav da bəyin harayına gedib. Qayıdanda özündən soruşaram, nağıl elər. Camaat getdikcə xarablaşır. Gədə-güdəni dindirmək də olmur. Namaz, bir buraya gəl. (*Çəkir səhnənin qabağına.*) Heç görürsən bu Həsən kişinin qızı Gülnisə nə maldır?! Dünyanın xəracına dəyər.

Namaz. Nə çarə eləməli, ay ağa? Armudun yaxşısını meşədə ayı yeyər. Səfi oğlu İskəndər bu qıza bənddir. Həsən kişinin də yedəyini əldən qoymur. Həsən kişinin də deyəsən qızı ona verməyə könlü var. Odur, yenə ikisi bir yerdə gəlirlər.

Həsən və İskəndər, əllərində şana, gəlib salam verib keçmək istəyirlər.

Cahangir ağa. A Həsən, axır deyəsən bu İskəndərlə çox dostsan?

Həsən. Neyləyim, ay ağa? Oğulsuz gərək özünə oğul axtarsın. İskəndər də mənim oğlum olub. Cüt əkirəm, öküzlərin qabağınca gedir, xırman döyəndə, yenə kömək eləyir. Taxılı putqa qayırır, sovrur... Yaxşı oğlandı, ömrü uzun olsun.

Cahangir ağa. Deməli, İskəndəri özünə oğul eləmək istəyirsən? Çox mübarəkdir! Toyunu da özüm eləyəcəyəm.

Həsən. Şəfaətin artıq olsun. Kölgn bizim üstümüzdən əskik olmasın. Eləsən də sağ ol, eləməsən də.

Cahangir ağa. Yox, yox!.. İskəndər yaxşı oğlandır, qulluqdar oğlandır.

Həsən. Öz nökrəndir. Mürəxxəs olaq qulluğundan.

Cahangir ağa. Xoş gəldiniz. (*Həsən və İskəndər gedirlər. Namaza.*) Heç insafdır ki, belə mələikə kimi qızı əldən buraxım? Keçmiş zamanlar olsaydı, asandı, çəkib aparardım evə, heç kəsin də ağzını açıb danışmağa həddi olmazdı. İndi zamanə başqadır, zakon başqadır. Eləmək olmaz. Kəndlilərin gözəl qızları hamısı mənim babalarımın malları idi. Amma biz gəndən baxıb ağzımızın suyunu uduruq.

Namaz. Ağ, istəsən Həsən kişinin qızı yenə sənə ola bilər, bir çətin iş deyil.

Cahangir ağa. Necə ola bilər? Mən gedim rəiyyətimin nişan-lısını əlindən alım? Bu yaramaz. Bir özgə yol da bilmirəm.

Namaz. Ayı yol, bir təhərlə İskəndəri aradan çıxartmaq. Sonra iş asandır.

Cahangir ağa. Onu mən də fikir eləyirəm. Ancaq necə eləməli ki, üstü açılmasın?

Namaz. O mənim əlimdə.

Cahangir ağa. Yəqin?

Namaz. Yəqin.

Cahangir ağa. Bəşərti, mənim adıma ləkə toxunmaya.

Namaz. Dərə işi mənim əlimdə, divan işi sənə. Pristavla dostsan, silistçi ilə dostsan. Onlar sənə heç kəsin ayağına verməzlər. Heç sənə adını da çəkən olmaz. Sən yayın get evə, işin axırını gözlə. Mən Namaz deyiləm, əgər Gülnisə sənə olmasa.

Cahangir ağa. Mən getdim, xələtin də gözümlə üstündə. (*Gedir.*)

Namaz (*kənardə işləyən kəndlini çağırır*). Sadıq! Sadıq!

Sadıq. Nə deyirsən, Namaz əmi?

Namaz. Gəl, dəyirmanə bir az arpa ilə darı apar, üyüt gətir. Axşam yemək istəyəcəksiniz.

Sadıq (*yavuşa gəlir*). Dəni dəyirmanə nədə aparacağam?

Namaz. Həmişə nədə aparıbsan, yenə onda. Öküzləri qoş araba-ya, dəni at arabının üstünə, sür apar... Bir yavuşa gəl, bir söz də de-yəcəyəm sənə.

S a d ı q (*gəlir onun yanına*). Nə söz deyəcəksən?

N a m a z . Həsənlə İskəndərin buradan keçdiklərini gördün?

S a d ı q . Gördüm.

N a m a z . Gördün necə mehriban gedirdilər? Həsən Gülnisəni ona vermək istəyir. Payız düşən kimi də toyunu eləyəcək.

S a d ı q . Elə iş ola bilməz, Namaz əmi! Mən dünyanı dağıdıram. Özümü öldürərəm ki, o qızı qoymaram başqa adam aparsın.

N a m a z . Sənin namuslu oğlan olduğunu bütün aləm bilir. Hamıya da məlumdur ki, budur, iki ildir sən Gülnisəni istəyirsən. Əgər mən səni oğlumdan artıq istəmirəmsə, Yezidə gələn lənət mənim canıma gəlsin. Doğrusu, bu işi mənim də namusum götürmür.

S a d ı q . Qızın anası mənim anama söz veribdir. İndi necə qızı özgə adama verə bilərlər? Yoxsa mənim dəli cinimdən xəbərləri yoxdur?

N a m a z . Anası çox da söz verib. Həsən kişi arvadın ağzına baxacaq? İndi gül kimi qızı götürüb verəcək İskəndər kimi itin birinə. O da papağını qiyğac qoyub sənin qabağında gəzəcək. Sən də ondan sonra adını kişi qoyub, tay-tuş arasında gəzəcəksən.

S a d ı q . Onda mən atamın oğlu olmaram, ona bir elə güllə vurmam ki, toyuq kimi partlamasın!

N a m a z . Qız əldən çıxandan sonra İskəndərə otuz güllə vur, nə faydası? Bu saat Həsən özü ağaya dedi ki, İskəndəri oğulluğa götürmüşəm. Yəni ki, qızımı ona verəcəyəm. Doğrusu, mən yenə deyirəm, bu işləri mənim namusum götürmür. Nə deyim?! Sənin yerinə mən olaydım... Bu saat o kafir oğlu İskəndərin qabırğasına bir şax güllə çaxardım. İskəndər qızı alandan sonra gərək daha sən kəndin arasında görünməyib, başını alıb gedəsən.

S a d ı q . Nə olub qürbətə gedim? Heç getmərəm, bir də üstündən, elə bu saat onun atasını yandıraram.

N a m a z . Bax, belə danış, qoçaq oğlum! İndi görürəm sən Aslan kişinin aslan oğlusan. Əlindən gələnə əsirgəmə. Cahangir ağa kimi kişinin nökrinə kimin ağzıdır güldən ağır söz deyə bilsin?! Qanı arada gedər. Gülnisə də olar sənin halal malın.

S a d ı q . Yəqin İskəndər bu saat Həsən kişinin qapısında ot tayalayır. Həsən kişinin həyəti, ağalıq damın üstündən apaçıq görünür. Çıxıb oradan onu tuşlayıb elə vurram ki, ağzını bircə dəfə açıb yumar.

N a m a z . Onda daha dayanmaq yeri deyil.

S a d ı q . Namaz əmi, tüfəng haradadır?

Namaz. Damda, divardan asılıdır. Özü də dolu. (*Sadiq yüyürür. Namaz onun dalınca ucadan*). Arpa da, darı da anbardadır. Hər birindən yarım çuval ölç, apar dəyirmanə.

Sadiq. Baş üstə. (*Gedir.*)

Cahangir ağa pəncərədən baxıb, əhvalatın hamısını görür, Sadiq gedəndən sonra, çıxır eşiyə.

Cahangir ağa. Namaz, deyəsən şeytan işi tutdun.

Namaz. Ağasına doğruluqla qulluq eləyən, şeytanın atasının da işini tutar. İndicə iş tamam olar.

Nökər (*yüyürərək gəlir*). Pristav bu saat atdan düşdü, gəlir buraya.

Cahangir ağa. Gəlsin.

Cahangir ağa qabağa gedir. Bağçada işləyənlər qalxırlar ayağa. Camaat pristavın gəldiyini görüb, ordan-buradan həyətə yığışırlar.

Cahangir ağa (*pristava*). Şahmar bəy, səhər buradan ötüb gəldiyinizi eşitdim. Nə vaxt olmuşdu ki, yol üstündən dönüb bir-iki rumka konyak da içmədiniz?

Şahmar bəy. Eybi yoxdur, əvəzini imdi çıxaram. Yorulmuşam, istəyirəm bu gecə sizdə qonaq qalım.

Cahangir ağa. Bu, əvəzsiz iş oldu. Bəxtinizdən uşaqlar bu gün iki dənə qırqovul vurublar. Axşam plovun başına qoyarıq.

Şahmar bəy. Cahangir ağa, mən gəlməsəydim, yəqin qırqovulları tək yeyəcəkdiniz, belə dostluq olmaz.

Cahangir ağa. Sizin canınız üçün, ikisini də sizə göndərəcəkdim. Namaza da tapşırıışdım. Namaz xəbər gətirdi ki, səhər gəlib buradan ötübsünüz və sifariş də eləyibsiniz ki, qayıdan baş buraya dönəcəksiniz. O səbəbə saxladım ki, özünüzlə apararsınız. İndi ki burada qalmalı oldunuz, daha yaxşı, qırqovulları şarakətli yeyərik. (*Çağırır.*) Namaz!

Namaz. Bəli ağa!

Cahangir ağa. Deginən Şahmar bəyin yasovullarına bir doğru versinlər, özləri kəsib nə kefləri istəsə bəşirsinlər.

Namaz. Baş üstə. (*Gedir.*)

Cahangir ağa (*nökərə*). Ay gədə, get içəridən iki dənə kürsü gətir. (*Nökər gedir.*) Şahmar bəy, Xocabəhmənliyə gətməkdə xeyir idimi?

Şahmar bəy. Əjdər bəy kağız yazmışdı ki, camaat mədaxil vermək istəmir, əlbət özünü mənə yetirəsən. Onun üçün gətmişdim.

C a h a n g i r a ğ a . Bu nə əhvalatdır?

Ş a h m a r b ə y . Boş işdir. Bu əyyamın cavanlarına Allah insaf versin. Həm hökuməti rahat qoymurlar, həm də öz evlərini yıırırlar. Bir nəfər cavan oğlan Moskvadanmı, haradanmı gəlib, camaata deyir ki, nə haqla bəy gedib evində ayaqlarını uzadıb yatır, siz də işləyib yığdığınızı aparıb ona verirsiniz? (*Nökər iki ədəd kürsü gətirib qoyur. Cahangir ağa, pristav əyləşir.*) Deyir, bəyin nəyi sizdən artıqdır, canı çıxsın, bəy də gəlsin sizin kimi işləsin. Camaat da onun sözünə inanıb, bəyin dargasını döyüb qovublar. Kəndə gedib haman oğlanı çağırıb ona dedim: “Oğlum, sən zəhmət çəkib oxuyursan ki, axırda bir çörək yiyəsi, ya rütbə yiyəsi olasan. İndi mən səni tutub hökumətə versəm, bilirsənmi sənə nə elər?”. Birdən başını qalxızib görün mənə nə deyir: “Mən elədiyimi çox yaxşı anlayaram. Hökumət əlinə də keçsəm, bilirəm mənə nə eləyəcəklər. Təvəqqe edirəm bu nəsihətləri öz qul-luğunuzda saxlayasınız və nə qədər də mən ac qalsam, sizin qapınıza gəlməyəcəyəm”.

C a h a n g i r a ğ a . Axmaq oğlu axmağın bihəyalığını görürsən?

Ş a h m a r b ə y . Mən ömrümdə belə bihəya görməmişəm. Doğru-su, bir istədim buraxım çıxsın getsin, dedim, uşaqdır, anlamır. Ancaq daha belə danışmaqdan sonra, labüd qalıb, qollarını bağlayıb, göndərdim şəhərə naçalnikin ixtiyarına. Yolda deyirmiş ki: “Az keçməz, pristavın da qolunu ha belə bağlarlar”.

C a h a n g i r a ğ a . Yox, zamanə tamam dönüb.

Ş a h m a r b ə y . Onu şəhərə göndərəndən sonra, kəndin neçə nəfər ağsaqqallarından qarın-qarına sarıtlayıb, ağılları başlarına gəlincə döydürdüm. Söz verdilər ki, ağanın mədaxili üç gün ərzində çatar.

Güllə açılır pristav diksinir.

C a h a n g i r a ğ a . Namaz, o nə tufəng səsidir? Gör tufəng atan kimdir? Zalım uşaqlarına min dəfə tapşırıbmışam ki, kənd içində tufəng atmasınlar. Gedib adama, ya heyvana deyər, peşmançılığı olar.

Namaz gedir.

Y a s a v u l . Tufəng ağalıq damın üstündən atıldı.

Ş a h m a r b ə y (*yasavula*). Uşaqlara xəbər ver, evi əhatə eləsinlər. Güllə atan məlunu da hər kəs isə, gətirsinlər buraya. (*Yasavul gedir. Namaz qayıdır.*)

Cahangir ağa. Namaz, atılan güllə idi?

Namaz. Deyəsən, güllə Həsən kişinin qapısında bir adama dəyib. Oradan qışqırıq səsi gəlir. Arvad-uşaq da hər yerdən oraya yüyürüşür.

Gülnisə (*birdən qışqırır*). Oy!.. Onu vurdular! Aman, aman! (*Yıxılır. Balaqız onu saxlayır.*)

Balaqız. Qışqırma, ay qız, ayıbdır, ağa baxır. Kim bilir, ölən kimdir. Bəlkə heç adama dəyməyibdir.

Gülnisə. Yox! Yox!.. Onu vurdular. Qolun qırılsın, qanlı! Qana batasan, qanlı! Oy, oy!.. (*Ağlaya-ağlaya yüyürür, Balaqız da dalınca.*)

Yasavul (*Sadığı gətirir.*) Ağa, damdan güllə atan bu idi.

Şahmar bəy. Qoçaq, damdan gülləni haraya atırdın?

Sadıq. Qarğaya güllə atırdım, gündə gəlib toyuqların cücələrini daşıyır.

Şahmar bəy. İmdi vurduğun qarğanı görərik.

Həsən (*ağlaya-ağlaya daxil olur*). Ay pristav ağa! Ay Cahangir ağa! Mənim evim yıxıldı, qolumun qüvvətini, köməyimi əlimdən aldılar. Cavan, lay divar tək oğlanı vurub yıxdılar yerə. Əgər ədalət varsa, gerek zalımı cəzasına çatdırasan!

Şahmar bəy. Vurulan kimdir?

Həsən. Başına dönüm, vurulan Səfi oğlu İskəndər, öldürən də bu zalım oğlu. (*Sadığı göstərir.*)

Sadıq. Ay ağa, başın üçün mən qarğaya güllə atmışam. Mənim xəbərim yoxdur. Bəlkə güllə qəflətən dəyib. (*Namaza*) Namaz əmi, məni pristav ağadan zamına götür, mən heç yana qaçan deyiləm. Əgər sonra mənə bir günah sübut olsa, məni boğazımdan çəksinlər. Cahangir ağa, sən də pristav ağadan təvəqqe elə, məni zamına versin.

Namaz. Heç kəs səni zamına götürməz. Məlun, Allahın lənəti sənə canına gəlsin! Mən səni dəyirmanə dən üyütməyə göndərdim, yoxsa, dedim get, adam vur, öldür? Canın çıxsın, cəzanı çək!

Cahangir ağa. Şahmar bəy, təvəqqe edirəm, bu haramzadəyə necə lazımdır tənbeh olsun. Haramzadə, mənim evimdə əziz qonaq, sən çıxıb mənim başımın üstündən güllə atıb, adam öldürəsən?

Şahmar bəy. Tənbeh, qanuna görə olacaq. (*Yasavullara*) Yüzbaşını buraya çağırın!

Yüzbaş: Buradayam, ağa. (*Yeriyir qabağa.*)

Şahmar bəy (*yüzbaşına*). Bunu apar dustaq elə. (*Yasavula*) Sən də cəld get atını hazırla, kağız verəcəyəm, çaparaq aparıb verərsən

silistçiyə, həkimlə bir yerdə sabah burada olsunlar. (*Yüzbaşıya*) Yüzbaşı, sən də ömr elə silistçi və həkim gəlincə meyiti dəfn eləməsinlər. (*Cahangir ağaya*) Cahangir ağa, buyurun kağız qələm versinlər.

C a h a n g i r a ğ a . Buyurun, içəridə yazın.

Pristav gedir.

Y ü z b a ş ı (*Sadığa*). Düş qabağıma, silistçi gəlincə səni mən yaxşı danışdıracağam.

S a d ı q . Ay ağa, ay Namaz əmi, məni zamına götürün. Mən silistçi gəlincə heç yana qaçmaram.

C a h a n g i r a ğ a (*yüzbaşıya*). Yüzbaşı, pristavın ömrinə əməl elə. (*Sadığa*) Haramzadə, güllə atmağa başına yer qəhət idi? Gərək məni pristavın yanında xəcil eləyəydin, haramzadə!

Yüzbaşı (*Sadığı itələyir*). Düş qabağıma! (*Aparır, camaat da dalınca gedir.*)

H ə s ə n (*ağlayır*). Ay insafsız oğlu, o yazıq sənə nə eləmişdi, onu qanına bələdin?

C a m a a t d ə n b i r i . Gərək bunu boğazından asalar ki, xalqa da göz olsun.

B a ş q a l a r ı . Ay zalım oğlu, adam da İskəndər kimi oğlana qıyıb güllə atarmı? Ay sənin qolun yanına düşsün.

Gedirlər.

C a h a n g i r a ğ a . Bəd olmadı, Namaz, qoçaq adammışsan.

N a m a z . İmdi bunun dalından dəyib, əlli-ayaqlı itirmək lazımdır.

C a h a n g i r a ğ a . O mənim əlimdə. (*Gedir, Namaz da dalınca.*)

PƏRDƏ

İKİNCİ PƏRDƏ

Həsən kişinin evi. Ortalıqda ocaq yanır. Küncün birinin qabağına çətin çəkilib, divarlardan torbalar asılıb. Bir küncdə iki-üç dəst yorğan-döşək yığılmış. Həsən kişinin arvadı Tubu əyləşib cəhrə əyirir, qızı Gülnisə tikiş işinə məşğuldur.

T u b u . Ay qız, atanla bir yerdə şəhərə gedənlər hamısı qayıtdılar, imdicə atan da gələcək. Qalx ayağa, ocağın üstünə bir qazan qoy. Bir az düyü arıtla, atana bir dövrə sütlü yayma bişir.

Gülnisə. Bu saat duraram, ana. Tikişimin bir azca yeri qalıb, onu da qurtarım.

Tubu. Bilmirəm bu bir arxalıq nə olubdur ki, budur beş gündür onu tikib qurtara bilmirsən. Mən evə girəndə tikişi alırsan əlinə, mən çıxanda dəm verirsən gözlərinə. Axır, ay bala, nə vaxtacan sən ağlayacaqsan? İmdiyəcən oğlu ölən kiridi, qardaşı ölən kiridi, amma sən kirmək bilmirsən. İskəndər sənənin ərin deyildi, nişanlın deyildi. Öldürüblər, yəqin öldürənə də bir cəza verərlər. Daha sən niyə gözlərini kor eləyirsən?

Gülnisə (*qalxıb orta ocağı düzəldir*). Ana, mən ona ağlamıram. Məni yandıran odur ki, onu Sadıq mənim üstümdə öldürdü. Atam vaxtında məni Sadığa versəydi, imdi o bədbəxt sağ idi.

Tubu. Onda da İskəndər vurub Sadığı öldürəcəkdə. Yenə elə sənənin üstündə bir qan olacaqdı. Nahaq yerə, qızım, ölən ölüb, sən də öz canını puç eləmə. Nə çoxdur kəndimizdə yeniyetmə cavanlar. Onlardan da yaxşısına gedərsən. Bu ölüm də yadından çıxar. Özün də xoşbəxt olarsan.

Gülnisə. Ana, məni daha öldürsələr də heç kəsə getməyəcəyəm. Bir də, atam gələndə deyinən məni aparsın Qızıləhməddiyə, xalamgilə.

Tubu. Çox yaxşı olar. İmdə atan gələndə deyərəm. Bir neçə gün orada qalarsan, qəmin-qüssən dağılar.

Gülnisə. Doğrusu, ana, daha mən oradan buraya qayıtmayaçağam. Mən buradan qorxuram.

Tubu. Nədən qorxursan, qızım?

Gülnisə. Özüm də bilmirəm nədən qorxuram. İskəndər ölən gündən gecələr rahat yata bilmirəm. Ürəyimə min cür qara-qara fikirlər gəlir. Gecə yuxuda gah məni qayadan atırlar, gah quyu dibinə salırlar. Axır ki, mənim başımın bir bəlası var.

Tubu. Bunlar hamısı İskəndərin fikridir. Bacar, yadından çıxart. Ondan sonra pis yuxu görməzsən.

Gülnisə. Ondan deyil, ana, ürəyimə özgə fikirlər gəlir. Amma demək istəmirəm.

Tubu. A qızım, bəs sən dərdini anana deməyib kimə deyəcəksən?

Gülnisə. Ana, düyü torbası haradadır?

Tubu. Orada, çətinin dalında göydən asılıb. (*Gülnisə gedib düyünü gətirir*). Di bircə də görüm dərdin nədir?

Gülnisə. Ana, südlü yaymanı cılxaca süddən bişirim, yoxsa su da qatışdırım? (*Düyü arıdır*.)

Tub u. Yarı süd elə, yarı su. Di tez ol dərdini söylə.

Həsən (*yorulmuş daxil olur*). Bir belə əzab olar ki, bu ölmüş yabı mənə verdi. Budur, tamam bir ildir, deyirəm aparım bu çər dəymişi satım, məni qoymursan. Şallaq vurmaqdan qollarım, təkən vurmaqdan ayaqlarım az qalıb düşə. Zalım oğlunun satdığı, deyir, canın da çıxsa yerişimə bircə tikə haram qatmayacağam.

Tub u. Yabı, yenə hər nədir, ayaqlarını yerdən götürür. Satanda ona nə pul verəcəklər ki, bir yaxşı at ala biləsən?

Həsən. Yoldaşlar nə vaxtdır gəlib, evlərindədirlər, amma mən imdi gəlib çıxıram. Hamıdan dalda qalmışam. Yolda Namaz deyir: “A Həsən kişi, özünə niyə bir əməlli at almırsan?”. Dedim: “A səni pir olan, əməlli ata əməlli də pul istəyirlər. Haradan alım?”. Deyir: “Sən bunu sat, başdan elə, Cahangir ağaya mən deyərəm kəhər yabını sənə bağışlasın, quş kimi uçan bir atdır”. Deyirəm: “Yaxşı, Cahangir ağa mənə nə üçün at bağışlasın?”. Deyir: “Ağanın sənə çox iltifatı var”. (*Bu yerdə Gülnisə düyü boşqabını əlindən salıb hönkürtü ilə ağlayır.*) Ay qız, sənə nə oldu, niyə belə ağladın?

Gülnisə. Heç, ata, elə sənə ürəyim yandı. Axır sən niyə elə olan ki, özgələrin rəhmi gəlib, at bağışlayalar.

Həsən. Ağlama, qızım, ağanın məgər rəiyyətinə şəfaəti olmaz?

Gülnisə. İstəmirəm, bağışlamasın, lazım deyil. (*Hönkürərək evdən çıxır.*)

Həsən. Bilmirəm bu yazıq qıza nə olub, dindirirsən gözlərindən yaş tökülür.

Tub u. İskəndər vurulandan bəri, elə günü budur. Nə qədər nəsihət eləyirəm, olmur. İndi deyir atam məni xalam evinə aparsın. Sabahda-zadda onu apar qoy xalasının yanında, bir-iki ay orada qalsın, bəlkə fikri dağıla.

Həsən. At məni çox incidib. Bir-iki gün dincimi alım, götürüb apararam, yaxşı olar.

Gülnisə daxil olub, qazanı gətirir.

Tub u. Ay qız, qazanı haraya aparırsan?

Gülnisə. Aparıb qapıda bişirəcəyəm. Burada ocaq tüstü elər, bəlkə atam yatacaq. (*Çıxır.*)

Tub u. Yazıq qız saralıb, zəfərana dönüb.

Həsən. Qara torpağın üzü soyuq olar. Ağlayıb, ağlayıb, axırda sakit olub, oturacaq yerində.

Tubu. Bircə de görüm, Sadığın işi hancarı oldu?

Həsən. Ay kişi, cümlə dünyanı axtarsan Cahangir ağa kimi ağa bir də özüdür. Şahidləri necə var doydurmuşdu. Namazın sözü ilə şahidlərə beş yüz manatacan pul paylayıbdır və tapşırıbdır ki, bacardıqca o kafir oğlunun peyini vursunlar. Şahidlər də, qoçaqlarım, necə ki lazımdır danışdılar. Gör kafir oğlu sudlara nə deyir? Deyir: “Mənim İsgəndərlə bir ədavətim yox idi, məni yoldan çıxardıb, onu öldürən Cahangir ağanın darğası Namaz oldu”. Guya Namazın İskəndərlə bir karası var idi. Axmaq oğlu axmaq, danışmağa söz də tapmadı. Axırda yeddi il Sibir kəsdilər.

Tubu. Bəs İskəndər kimi cavanın qanı yerdə qalacaq idi?

Gülnisə daxil olub, düyü gətirir və danışığı eşidib, dayanır.

Həsən. Xülasə, Cahangir ağa olmasaydı, şahidlərin çoxu sözlərini dəyişdirəcəkdilər. Ağa deyir: “Mənim İskəndər kimi qoçaq rəiyyətini öldürəni gözümün qabağında tikə-tikə doğrayalar, uf da demə-rəm”. Sağ olsun Cahangir ağa, əsl ağadır.

Çöldən Namazın səsi gəlir.

Namaz. Ay Həsən, ay Həsən!

Həsən (*qalxır*). Bu, Namazın səsidir. (*Cavab verir.*) Bəli! Bəli!

Namaz (*çöldən*). Bir çıx, bu itlərin qabağında dur.

Gülnisə. Ata, o buraya niyə gəlir?

Həsən. Nə bilim, ay bala, əlbət bir işi var ki, gəlir. Gələndə nə olar?

Gülnisə. Yox, gəlməsin, gəlməsin! O buraya gəlsə, mən özümü boğub öldürəcəyəm.

Həsən. Axmaq qızı axmaq. Başına hava gəlməyib? Özünü niyə boğursan? Namaz buraya gələndə qiyamət qopmaz ki? Mən durub ağanın darğasını evimdən qovacağam? (*Qapıya tərəf gedir.*)

Gülnisə (*onun ətəyindən yapışır*). Ata, qurbanın olum, o kişini evinə qoyma. Mən ondan qorxuram.

Həsən. Axmağın biri, əl çək görüm a!..

Gülnisə ağlayaraq o biri qapıdan gedir.

T u b u . Bu qız başını götürüb haraya getdi? Dəli oldu, nədir? (*Durub dalınca çıxır.*)

H ə s ə n (*çöldən*). Buyur içəri, buyur!

N a m a z (*daxil olur, dalınca Həsən*). Bəs bu evin adamları haradadırlar?

H ə s ə n . Yəqin bayırdadırlar. Gəl otur görək. Bizi belə yada salmaqda xeyirdirmi?

N a m a z . Nəhlət şərrə! Xeyir olmamış nə var? Elə bir əhvalat var idi, onu sənə söyləməyə gəldim... (*Çubuğunu çıxardıb doldurur.*) Hələ qabaqca bir de görüm, nənəsi ölmüş Cahangir ağanı necə gördün? Nərdi, nər!..

H ə s ə n . Doğrusu, mən onu belə bilmirdim. Kişi nəcib nəsildən olduğunu hamıya apaçıq göstərdi.

N a m a z . Zarafat deyil, ona Pərviz xanın nəvəsi deyərlər. Pərviz xanın adı imdi də dillərdə danışılır. Necə ola bilər ki, onun rəiyyətinə gözünün qabağında öldürsünlər, o da tamaşa eləsin? Yox, Cahangir ağa özgə kişidi. Sən bir o axmaq oğlu Sadığa bax, deyir: “Məni öyrədən ağanın darğası Namaz oldu”. Yaxşı, İskəndər Namaza nə eləmişdi? Namazın atasını öldürmüşdü? Namazın çörəyini əlindən alırdı, Namaz onu öldürtsün? Namaz ki, bir adamın toyuğuna daş atmayıb.

H ə s ə n . Bir az bundan qabaq elə mən də həmin sözü arvada deyirdim. Səni kim tanımır? Axmaq sözlərdi, ağzına gəlib danışdı, elə bilirdi onunla canını qurtaracaq.

N a m a z . Hamı bilir ki, o sənin qızına nə qədər elçi göndərib. Axır baxıb gördü ki, sənin könlün İskəndərdədir, vurdu yazığı öldürdü.

H ə s ə n . Həqiqət, ədalət divan oldu. Yeddi il Sibir ona azdır, görək onu boğazından çəkəydilər.

N a m a z . Cahangir ağaya deyirəm: ağa, doğrudan, böyük iş gördün. Deyir: “Bəs insafdır ki, oğulsuz, yiyəsiz Həsənin əlindən onun axır ümidini alıb, yazıq kişini əli qoynunda qoysunlar?”. Deyir: “Gərək mən əlimdən gələn yaxşılığı Həsənə eləyim, ta İskəndərin ölümü onun yadından çıxınca”. Mən dedim: ay ağa, Həsən kişinin yabısı heç zadə yaramır, indi ki, ona şəfaətin var, elə kəhər yabını ona bağışla. Buyurdu: “Yox, al bu üç yüz manatı, apar ver Həsənə, deginən özünə yaxşı at alsın. Artığına da bir muzdur tutub, işini gördürsün”. (*Pulu verir.*)

H ə s ə n (*pulu alır*). Şəfaəti artıq olsun, ömrü uzun olsun. Allah onun kölgəsini bizim üstümüzdən götürməsin.

N a m a z . Cahangir ağa bir söz də buyurur.

H ə s ə n . Bəli?

N a m a z . Buyurur ki, bu camaatın acığına görə Həsəni öz döşümə çəkəm. Gərək onu elə bir adam eləyəm ki, baxanın paxıllığı tutsun.

H ə s ə n . Ağa mənə bir yerdən üç yüz manat pul göndərib. Daha bundan artıq nə iltifat ola bilər?

N a m a z . Xeyr, bu nədir ki? Belə xələtlərdən çox alacaqsan. Ağa buyurur ki, imdi, ki İskəndəri özünə oğul eləyə bilmədi, camaatın gözünün qabağında özüm ona oğul olacağam.

H ə s ə n . Nə dedi? Anlamadım. Yəni necə oğul olacağam?

N a m a z . Daha niyə anlamırsan? Cahangir ağa məni sənin qızına elçi göndərib.

H ə s ə n . Namaz! Bu danışığı sən elə burada qoy qalsın. Mən hara, Cahangir ağa hara? Rəiyyətlə də ağanın qohumluğu tutarmı? Qızımı aparıb beş gün, on gün saxlayıb, axırda bir murdar əski kimi gətirib üstümə atacaq.

N a m a z . Nə danışırısan, a kişi, ağlını bir başına yığ. Cahangir ağa kimi nəcib ağa heç bir oymaqda tapılar? O sənənlə niyə elə rəftar eləsin? O, Allahın əmri ilə sənə qızını istəyir. Məni də öz tərəfindən kəbin kəsdirməyə vəkil eləyib. Sən də öz qızıyın vəkili. Dur bu saata gedək axundun yanına, kəbinini kəsdirək, qurtarsın getsin.

H ə s ə n . Dayan, ağlın başıma gəlsin, sonra.

N a m a z . Ağlına nə oldu ki? Ağanın ancaq sənə yazdığı gəlir. Deyir: “Ürəyin sınıqdır, düşmənin acığına, Həsənin qızını xanım, özünü qayınata eləyəcəyəm”. Budur, imdi üç yüz manat göndəribdir, dalınca bir neçə sağmal inək verər, qapında saxlarsan. Ucu-bucağı tükənməz meşəsindən ağac-uğac verər, özünə bir yaxşı otaq tikdirərsən. Özünə və arvadına paltar alar. Bir beş adamın içində də təşəxxüslə özünü çəkib deyərsən ki, mən Cahangir ağanın qayınatasıyam. Pristav, görəcəksən, sənə əl verir. Bir hampa kişi olacaqsan. Yoxsa, deyirsən, qoy ağlın başıma gəlsin. Sənə ağlın başına gəlinə, görərsən ağanı da yerindən oynatdılar. Odur, Ehsan xan ayda bir ağanı evinə qonaq çağırır, neçə günlərlə yanında saxlayır. Mən də həmişə ağanın yanınca gedirəm. Gözüm də kor deyil, açıq görürəm ki, Ehsan xan istəyir Darab ağadan qızını boşadıb, bizim Cahangir ağaya versin. Ağa da deyir: “Mən dul arvad alan deyiləm”. Bir də görərsən Ehsan utandırdı, razı elədi və ya arvada cadudan-filandan düzəltdi. Fərsəti əlindən vermə, dur gedək molların yanına.

Həsən (bir qədər fikirdən sonra). Yəni sən zəmin olursan ki, mənim qızım həmişəlik Cahangir ağanın evində arvad olacaq?

Namaz. Səhərdən bəri Quran oxuyuram, bu yenə öz dediyində durub.

Həsən. Yaxşı, sən get, mən də dalınca gələrəm. Deyirəm, qızın anasına da bir gənəşim.

Namaz. Daha nə gənəşmək? Arvadlıq burada nə iş var?

Həsən. Arvadlıq bir iş yoxdursa da, yenə elə yaxşı olar. Xülasə, sən get mənə mollaının evində gözlə.

Namaz. Yaxşı, sən deyən olsun. Mən gedim, ancaq ləngimə, tez gəl.

Həsən. Ləngiməyirəm. Bu saat gəlirəm.

Namaz gedir.

Tubu (daxil olur). Namaz getdi? O heç bizi bəyənib buralara gəlməz. İndi nə olmuşdu?

Həsən. Gəl bir yanını qoy, gör nə deyirəm.

Tubu (oturur). De görüm nə var?

Həsən. Şəhərdən biz yola düşəndə, bayaq sənə dedim ki, Namaz söz verdi ki, Cahangir ağaya desin, mənə bir yabı bağışlasın. İndi budur, ağa Namaznan üç yüz manat pul göndərüb ki, getsin özünə bir at alsın.

Tubu. A kişi, bu pullardan ağa irəlilərdə niyə göndərmirdi? Yadımdadırmı, darın yanırdı, getdin ağadan üç günlüyə yarım baş su istədin, onu sənə pulsuz vermədi. Dedi: “Gərək dariyın dördə birini mənə verəsən”. Sən vermədin, darı da yandı. İndi üç yüz manat birdən göndərir. Burada yəqin bir kələk var.

Həsən. Kələk-mələk yoxdur. Ağa deyir ki, Həsənin əli İskəndərdən çıxıb, indiyə mən özüm ona, camaatın acığına, oğul olacağam.

Tubu. Bir belə mıs-mıs eləyincə, bir yolluq deyinən Mustafa. Deyinən Namaz qızıma elçi gəlmişdi. Dur bu saat o üç yüz manatı at ağaının üstünə, soxsun gözlərinə! Bizə onun pulu lazım deyil. Mən üç yüz manata gül kimi qızımı satmaram.

Həsən. Arvad, dəli-dəli nə söyləyirsən? Səndən pulnan qız alan kimdir? Kişi Allahın əmri ilə məndən qız istəyir. Namazı da öz tərəfindən kəbin kəsədməyə vəkil eləyib. İndi Namaz mənə mollaının evində gözləyir.

Tubu. Kişi, deyəsən, sənə qarşı beyni yediriblər, ağlın oynayıb. Ağsağının tayın, tuşundur, ona qız verirsən? Qızını bir eləsinə ver ki,

lazım olan vaxt qolundan yapışsın. Bircə de görüm, sən cüt əkən vaxt ağa gəlib sənın çarğovuna minəcəkdirmi?

H ə s ə n . Axmaq-axmaq nə danışrsan, ay arvad?

T u b u . Axmaq danışmıram, sözün gerçəyini mən deyirəm. Axmaq sənşən ki, bir az pul görmüşən, ağziyın suyu axır. De görüm, sən darı cadını ayrına doğrayıb yeyəndə, ağa da bir qaşıq götürüb sənınlə o doğramadan yeyəcəkdirmi? Sən boyunduruğu öküzlərin boynuna qoyanda, ağa da gəlib onun samı bağışını bağlayacaqdirmi?

H ə s ə n . Ay axmaq qızı axmaq! Çürük-çürük nə danışrsan? Kişi mənı gözləyir. Sən də burada vələzzalin oxuyursan. Bunlar məgər ağa işidirmi? Ağanın cibi pulnan doludur. Əsginazdan verib fəhlə tutub işlədər. Özü niyə çarğova minsin, ya xırman döysün?

T u b u . Bizə özü işləyən lazımdır. Mən gedib günortayacan boy-numu büküb ağanın qapısında işimdən avara ola bilmərəm ki, görüm ha vaxt ağa yuxudan oyanıb, mənım əlimə pul uzadacaq, mən də gedib muzdur tutacağam. Yox, ağa mənım tayım, yoldaşım deyil. Mən razı deyiləm.

H ə s ə n . Mən sənı xəbərdar eləmək istədim. Sənın razılığını soruşan kimdir? Mən öz xeyrimi hamıdan yaxşı görürəm. Razı olursan, heç olma!

T u b u . Gedirsən get. Can sənın, cəhənnəm Tanrının. Sonra vaysınanda sənınlən danışaram.

G ü l n i s ə (*yüyyürək daxil olub, atasının ətəyindən yapışır*). Ata, ayaqlarının altında ölüm, otur evdə, getmə!

H ə s ə n . Ay qız, sən nə deyirsən? Mən hara gedirəm ki?

G ü l n i s ə . Hamısını eşitmişəm, qurbanın olum, dədə, getmə! Ya gedirsən, qabaqca mənım başımı kəs, ondan sonra hara gedəcəksən, get!

H ə s ə n . Axmağın qızı, çəkil o yana, qoy işimi görüm. Doğru deyiblər: “Rəhmət qapısı açıq olanda köpəyin yuxusu gələr”. Çəkil o yana! (*İtləyib çıxır.*)

G ü l n i s ə (*yıxılır qalır, qeyri-təbii qışqırtı ilə*). Ana, qurbanın olum, onu qoyma getsin! Ana, sənə yesir olum, qoyma!

T u b u . Anayın başına daş düşsün, öhdəsindən gələ bilirəmmi?

G ü l n i s ə . Ana, sən qardaşımın əziz goru, qoyma gedə! (*Hönkür-tü ilə yıxılır yerə.*)

ÜÇÜNÜCÜ PƏRDƏ

Səhnə iki parçadır: solda Cahangir ağanın evində bir otaq, sağda kənd meydançası. Kəndlilər yolda o yan–bu yana ötürlər. Neçə nəfər kəndli, evin girəcəyində pillə üstündə əyləşib söhbət edir. Otaqda Namaz və Həsən.

N a m a z . Həsən! Axır sən mənimlə düz dolanmırsan. Qorxuram axırda aramızda bir dava düşə.

H ə s ə n . Necə?

N a m a z . Daha burada bir “necə” yeri yoxdur. Sən deyəndə bir qotur kəndlinin biri idin. Mən səni gətirib bu mərtəbəyə çıxartmışam. Cahangir ağa ilə bir süfrədə oturub xörək yeyirsən. İndi sənin mənə bədalaq qurmağının heç adı yoxdu. Mənim adım darğadır. Səndən qabaq ağanın sağ əli mən idim. Sən bu qapıya ayaq qoyandan bəri, mən bilmirəm mənim işimin adı nədir? Sən gəl mənimlə düz yola get. Yoxsa doğrudan dalaşarıq. Mənə də Namaz deyərlər. Özün yaxşı bilirsən ki, mən istədiyimi tikərəm və tikdiyimi də bir göz yumub açınca uçurdaram.

H ə s ə n . Namaz, sən nahaq yerə məndən inciyirsən. Sən öz işindəsən, mən öz işimdə. Mənim qabağıma bir ətək qızıl tökələr, mən istəmərəm ki, sənin əlindən darğalığı alıb mənə versinlər. Mən ağanın qayınatası olub, üstümə darğa adı qoyum? Bu heç mənə layiq deyil. Deyirsən, sən məni çörəyə yetiribsən? Mənim qızım olmasaydı, görürəm məni necə çörəyə yetirərdin? Mən qızımın səbəbinə bu çörəyə çatmışam. Mənə minnət qoymağın nahaqdır. Get, atam, öz işində ol, mən səni dindirib söylətmirəm.

N a m a z . Yaxşı danışmırsan. İndiyədək ağa ilə işi olanların hamısı mənim yanıma gəlirdilər. İndi isə heç məndən soruşan yoxdur ki, ayın neçəsidir. Yerindən qalxan birbaş sənin üstünə gəlir.

H ə s ə n . Canları çıxsın, yüyürməsinlər. Mən heç kəsə nə elçi göndərirəm, nə də qənd başı.

N a m a z . Yox, Həsən, doğrusu, belə getsə, aramıza inciklik düşəcəkdir. Bundan da ziyan çəkən sən olacaqsan.

H ə s ə n . Mənə nə eləyəcəksən? Əlindən nə gələcək? Bu qapıda azdan, çoxdan çörək yeyirsən. Çox danışarsan, onu da əlindən alarlar. Dinməz otur yerində, mənə də sataşma!

N a m a z . Belə?

H ə s ə n . Bəli, belə!

N a m a z . Onda görək! *(Sol qapıdan gedir.)*

Həsən. Görək! (*Gedib yola çıxan qapını açıb, pillə üstündə oturanların birini çağırır.*) Həzrətqulu, buraya gəl! (*Həzrətqulu içəri daxil olur.*) Səni bura mən çağırtmışam. Budur, neçə gündür ki, sənin heyvanların ağılıq yataqda otlayır, onun iznini sən kimdən alıbsan?

Həzrətqulu. Mənim heyvanlarım hər il payızda ağılıq yataqda otlar. İznini də darğa Namazdan alaram.

Həsən. Namaz nə adamdır, izin versin, ya verməsin? Bu saat heyvanlarını yataqdan çıxardarsan. Özüm də gəlib yatağın ziyanlığını yoluxacağam. Ziyanlığın hamısını sənin gönündən soyacağam.

Həzrətqulu. Həsən əmi, bu danışiq nəyə lazımdır? Mən müftə mal otarmıram. Cıgçığa əsginazlar sayıb yataq almışam, heyvanlarımı niyə çıxardım, ziyalıq niyə verim?

Həsən. Sən qabaqca bir ağziyin danışığın bil. Mən hər adamın əmisi deyiləm ki, mənə Həsən əmi deyəsən. İkincisi, cıgçığa əsginaz saymayıb, sarı qızıl saymış olasan, yenə sənin gönünü soyacağam. Yataq lazımdır, mənim yanıma gəl! Sözü var, mənə de! Namaz kimdir, nə adamdır? Bu saat gedib heyvanlarını yataqdan çıxaracaqsan. Yoxsa gəlib orada nə heyvan görsəm, hamısını güllələyib qıracağam!

Həzrətqulu. Axır mən pul verib aldığım yataqdan mənin heyvanlarımı sən nə haqla çıxaracaqsan?

Həsən. Sən çox qələt eləyib pul veribsən. Sənə yataq icarəyə verən də başını daşın yekəsinə döyüb. İndi gəlib sənin heyvanlarını yataqdan çıxardanda görərsən! Yekə-yekə danışmağına bax! Di get!

Həzrətqulu. Axır, Həsən əmi...

Həsən. Axır-maxır yoxdur. Get deyirəm, get! (*İtləyib çıxardır.*)

Həzrətqulu (*çıxıb, qapıdakı kəndlilərə*). A başınıza dönüm, bu nə bəla olub bizim canımıza! İki yüz manat pul sayıb yataq icarəyə götürmüşəm. İndi deyir, ya get heyvanlarını oradan çıxart, ya gəlib hamısını güllə ilə qıracağam.

Kəndli. Ondən nə desən çıxar. Onun kəsdiyi başın sorğu-sualı yoxdur. Varın isə beş, on, iyirmi manat apar, bas ovcuna, ağzı yumulsun. Onun qarnının ağrısı elə odur.

Həsən otaqda gəzinir və hərdən qapıya gedib kəndlilərin danışığına qulaq verir.

Həzrətqulu. Axır, pulum yoxdur, iyirmi manat haradan alım. Bir də, Həsənin qırımı yaman qırımdır, pula-zada yaxın düşən canavara oxşamır.

Kəndli. Sən mənə deyənə qulaq as.

Həzrətqulu. Kişi, deyirəm pulum yoxdur.

Kəndli. Mən verərəm. (*Pul verir.*) Al, apar ver!

Həzrətqulu. Yox, qardaş, mən bir də onunla üz-üzə gəlməyə-cəyəm. Elə mənim əvəzimdən sən apar ver.

Kəndli. Çox yaxşı. (*Kəndli içəri girir.*) Həsən əmi, Həzrətqulu bir yaxşı qulluqdar oğlandır. Sən onun könlünə nahaq dəyirsən. Bilməyib, başa düşməyib. Həmişə yatağı Namazdan icarəyə götürüb, yenə onun yanına gedib. Qələt eləyib, bir də bundan sonra Namazın həndəvərinə dolanmaz. Bu iyirmi manatı da al tənbəkiyə ver, onun taqşırından keç.

Həsən. Sənin atan Məstəli kişi bir yaxşı adamdı. Sən də elə ona oxşayıbsan. Hər adamın yerini bilirsen, ədəb-ərkanla da danışırsan. Mən Həzrətquluya adam kimi söz deyirəm, deyir, cıgçığa əsginaz vermişəm. Cıgçığa adamın bəbəklərinə dürtərlər.

Kəndli. Daha bir qələtdir, eləyib, cahıldır, anlamayıb. (*Pulu verir.*)

Həsən (*pulu alır*). Bu səfər onu sənə bağışladım. Deginən gələ-cəkdə bir belə qələtləri eləməsin. (*Orta qapıdan gedir.*)

Kəndli (*dalınca*). Çox sağ ol, Həsən əmi, böyük inayət elədin. (*Çıxır, Həzrətquluya*) Pulları alıb ötürdü içəri. Di get işində ol.

Həzrətqulu. Axır, ay qardaş, nə vaxtacan bu Həsən kişi xalqın başına bütölkəçi olacaq? Qızını ağaya verib, deyin, gərək xalqın başına minsin?

Kəndli. Belədir də! Nə eləməli?

Həzrətqulu. Tamam camaat onun əlindən cana doyub, Namaza min rəhmət! Mən bunu belə qoymayacağam. Aləmi bir-birinə qarışdıracağam. Qoy xalq hamı yığılıb gəlsin ağanın yanına, Həsənin qovulmağını istəsin. Ağa camaatı bir yerdə görüb söz deyə bilməyəcək. Qəbul eləməz, biz də papağımızı tərsinə çevirərik. Beş yüz ev camaatı qırdırmayacaqdır ki.

Kəndlilər gedirlər. Orta qapıdan Həsən çıxır. Dalınca arvadı Tubu.

Tubu. Hara gedirsən? Bir dayan görüm.

Həsən. Hara gedirəm, mən billəm. Nə istəyirsən məndən?

Tubu. Əməzək! Allah səni döysün. Sənin kimi kişilər görüm qara torpaq altında yatsın. Gör necə Allahdöymüşsən ki, bu dörd ildi Namaz kimi bir azgın gədənin də öhdəsindən gələ bilmirsən!

Həsən. Nə eləyim, ay arvad? Namaz ata-babadan bu qapıdadır. Mən dünən gəlmişəm. Onu necə qovdum? Neçə dəfə ağaya demişəm, qulaq asmır. Gah da görürsən qulaqardına verir.

T u b u . İndi ki, sən onu qovdura bilmirsən, mən arvadlığımla onu qovdurum, sən də tamaşa elə. Mən gecəyazanı ağanın canına salıxdırım, ondan sonra gör qovar, ya yox?

H ə s ə n . Nə danışırısan, arvad “gecəyazan” nədir?

T u b u . Gecəyazan – hər kişinin arvadı. Mən imdi Gülnisəni öyrə-dərəm, o onu yaxşı qovdurar. (*Gedib sol qapıdan çağırır.*) A qız, Gülnisə, buraya gəl!

G ü l n i s ə (*gəlir*). Nə deyirsən, ana?

T u b u . Ay qız, sımsırığını niyə sallayıbsan? Nə vaxtacan qaşqaba-ğın yerlən gedəcək? Nə vaxt bir sənin üzün güləcək?

G ü l n i s ə . Xoş gün görəninin üzü gülər. Axır mənim taqsırım nə idi, məni götürüb bu cəhənnəm odunun içinə saldınız?

H ə s ə n . Yoxsa yamanlıq eləmişik? Ağa arvadı olubsan, xanım-san, qabağında qulluqçular durublar. Yoxsa tumanın balağını belinə sancıb alaqla elədiyin günlərin xiffətini eləyirsən?

G ü l n i s ə . Kaş ki, yüz alaqla eləyəydim, daş daşıyıydım, bu cəhən-nəm oduna yanmayaydım.

H ə s ə n . Axmaq qızı axmağın danışığına bax! A qız, Tanrına niyə təpik atırsan? Süd gölünün içinə düşüb üzürsən, yenə sənə azdır?

G ü l n i s ə . İstəmirəm bu süd gölünü. Ağaya ancaq mənim bu mürdəşir yumuş ağızım, burnum lazımdır. Mənimlə bir söz danışmaz. “Nə göycək gözlərin var, nə qəşəng qaşların var, gərdənin mina ki-midir. Boyun sərv ağacına oxşayır”. Bundan savayı bir söz eşitmirəm. Qulluqçular məni lağa qoyub gülürlər, məni gəndən görəndə deyirlər: “Ora baxın, sərv ağacı gəlir”. Məgər belə günə davam eləmək asandır?

T u b u . Odur ki, axmaqсан. Ağa səninlə nə dillə danışır, sən də onunla o dillə danış. Arvadın gerek qılığı olsun. Sənin qılığın yoxdur, kişinin də gözünə girə bilmirsən.

G ü l n i s ə . Mən onun gözünə girim? Mənim onun gözlərindən zəhləm gedir. Onun gözləri görüm kor olsun!

T u b u . Hələ giley-güzarı qoy dursun. Əlində üç yaşında oğlun var, ölənəcən burada qalacaqsan. Sənə bir söz deyəcəyəm. Onun üçün ça-ğırılmışam.

G ü l n i s ə . Əlimdə bir olmaya, səndən də ayıb olmasın, yüz uşaq ola, yenə burada mən cəhənnəm əzabı çəkəcəyəm.

T u b u . Di yaxşı, qulaq as, gör nə deyirəm. Sən ağa arvadısan. La-zımdır ki, sənin atan da ağanın yanında, camaatın gözünün qabağında

sayılan bir adam olsun. Sənin atan qalıb qıraqda, Namaz hər yerdə quyruq bulayır. Atayın xatirəsi üçün gərək ağanın qılığına girib, Namazı buradan qovdurasan.

Gül nisə. Mənim bədbəxtliyimə səbəb elə mənim bu atamdır. Mən nə qılığa girərəm, nə ağaya söz deyərəm.

Tubu. Qızım, dəli olma, Həsən hər necə olsa, sənin atandır. Ona niyə kömək eləməyəsən?

Gül nisə. Mən Cahangir ağa ilə indiyədək üz-üzə oturub danışmamışam və danışmayacağam da. Danışığa da gəlsəm, ona çox söz deyə bilərəm. Onun da axırı yaxşı olmaz. Odur ki, mən onunla danışmaq istəmirəm. Ana, bağışla məni. (*Cəld gedir.*)

Şahmar bəy (*daxil olur, Tubu qaçır*). Baho, Həsən! Xoş gördük, kefin necədir?

Həsən. Niyə, pis deyil.

Şahmar bəy. Cahangir ağa evdədirmi?

Həsən. Gərək evdə olsun.

Cahangir ağa (*sol qapıdan çıxır*). Ya Allah, ya Allah, Şahmar bəy! Belə xəbərsiz gəlməkdə xeyirdirmi?

Şahmar bəy. Gəlməyimin xeyir olduğunu deyə bilmərəm, şərdə deyil. Ancaq səninlə bir-iki kəlmə ayaqüstü danışib gedəcəyəm. Konyakın varmı?

Cahangir ağa. Konyaksız düşmənin olsun. Dövlətindən tapılar. Həsən, Şahmar bəyə konyak gətir.

Həsən (*sol qapını açıb*). Namaz, Cahangir ağa konyak istəyir.

Şahmar bəy (*Cahangir ağaya*). Səninlə bir xəlvət söhbətim var. Lazımdır ki, burada kənar adam olmasın. Həsən, sən get həyətdə bir çubuq çək, sonra gəlsən.

Həsən. Cahangir ağanın məndən xəlvət söhbəti olmaz.

Şahmar bəy. Cahangir ağanın səndən xəlvət söhbəti olmaz, amma mənimki var. (*Namaz konyak gətirir, pristav üç rumka içir.*) Di haydı! İkiniz də çölə zəhmət çəkin. (*Namaz sol qapıdan gedir, Həsən həyətdə çıxır.*) İndi mən gəlməyimdən niyyət nə olduğunu deyərəm.

Cahangir ağa. Bəli, buyur.

Şahmar bəy. Sən kənddə oturubsan, dünyadan xəbərin yoxdur. Neçə vaxt bundan qabaq Rusiyada hamı dəmir yollar yatmışdı. Poçt-teleqraf qulluqçuları tamamən işdən əl çəkib bika oturmuşdular. Fabriklərdə işləyən fəhlələr işləri yatırmışdılar. Bunların xahişləri bu idi ki, gərək camaata hürriyyət verilsin.

C a h a n g i r a ğ a . Hürriyyət nədir?

Ş a h m a r b ə y . Yəni hər kəs nə istəyir danışsın, istədiyin yazsın. Bu gün birisi rusdur, sabah dönsün müsəlman olsun, ya erməni olsun, nə məzhəbə keçəcək keçsin. Belə-belə ixtiyarlar istədilər. Deyirlər, vəzirlər görək öz işləri haqqında camaat vəkillərinə hesab versinlər. Daha belə işlər.

C a h a n g i r b ə y . Deməli, bundan sonra hər qor-qoduq çıxıb ağzına gələni dəyəcək, yazacaq, biz də görək dinməz qulaq asaq. Bəs buna padşah nə deyir? O belə işlərə heç vaxt razı olmaz. Çox danışarlar, qoşununa buyurar, hamısın it unu kimi dağıdar. Axmaqlar, gör nə xəyalə düşüblər!

Ş a h m a r b ə y . Elə dərd budur ki, padşah da bu ixtiyarı veribdir. Hətta üç-dörd il bundan qabaq tutduğum studentı də açıb buraxıblar. Yenə kəndbəkənd düşüb ağzına gələn hədyanlar danışdı. Labüd qalıb təzədən tutub damlamışam. Qışqırır, çığırır, deyir: “Sənin məni tutmağa ixtiyarın yoxdur. Məni manifestə görə buraxıblar”. İmdi bu gecə onu şəhərə göndərəcəyəm, uşaqlara da tapşıracağam ki, onu yolda manifestə versinlər. Ha, ha, ha!..

C a h a n g i r a ğ a . Yox, bu yaxşı olmadı. Belə işlərin axırından xəyir çıxmaz.

Ş a h m a r b ə y . Advokat İbrahim bəy bir ağıllı adamdır. Deyir rus, yapon davasında basıldı. O səbəbdən məmləkətə belə şuriş düşüb. Deyir əgər rus padşahı bir dava da eləyib basılsa, onun özünü camaat taxtdan salıb, hökumət ixtiyarını öz əlinə alacaq.

C a h a n g i r a ğ a . Allah elə günləri göstərməsin.

Ş a h m a r b ə y . Mən, naçalnikin ömrinə görə, mülkədarları bir-bir görüb xəbərdar eləyirəm. Rusiyanın işləri şuluqdur. Hər yerdə rəiyyət tökülüb bəylərin mülklərini dağıdırılar, qarət eləyirlər, yandırırırlar. Bəzi vaxt özlərini də öldürürlər. Oralardakı külək, olsun ki, buralarda əsə. Odur ki, sizə lazımdır rəiyyətlə bir növ müdara ilə dolanasınız və rəiyyəti üzə durğuzmayasınız. Yoxsa o oyunlar burada da çıxsın, camaatın öhdəsindən gəlmək çətin olar. Görək qoşun gətirdəsən, camaatı gülləbaranla dağıda. Qoşun da güllə atarmı, ya atmazmı, məlum deyil. Çünki Rusiyada bir-iki yerdə qoşuna əmr veriblər ki, kəndlilərə güllə atsınlar, atmayıblar, deyiblər, biz hamımız kəndli balalarıyıq, öz kəndlilərimizi qırmırıq. Dünən Ehsan xanın yanında idim. Onunla da bu barədə çox danışdım. O da bu gün istəyirdi sənin yanına söhbətə gəlsin.

Cahangir ağa. Deməli, Ehsan xan bu gün mənə qonaq gələcək?
Şahmar bəy. Bəli!

Cahangir ağa. Onda binagüzarlıq lazımdır.

Şahmar bəy. Daha mən dayana bilmərəm. Gərək gedib sair mülkədarlarla da görüşüm.

Cahangir ağa. A kişi, özün deyirsən Ehsan xan gəlir, gözlə gəlsin, bu gecəni burada keçirin. Bizim camaat dinc camaatdır. Ondən sarısaq iş baş verməz.

Şahmar bəy. Bu sözləri Rusiya mülkədarları da deyirlər. Rəiyyətə etibar olmaz. Hələ ki, xudahafiz!

Cahangir ağa. Deməli, qalmağa heç təhərin yoxdur?

Şahmar bəy. Ara sakitləşsin, asandır, çox vaxt keçirəcəyik. Hə, yaxşı yadıma düşdü. Həsən kişinin qızı nə qayırır? Tasası yatıbdırmı?

Cahangir ağa. Yatmayanda od olub mənı yandırmayacaqdır ki!

Şahmar bəy. Qoçaqsan. Gül vurubsan. Xudahafiz. (*Gedir.*)

Cahangir ağa. Xudahafiz.

Namaz (*daxil olur*). Ağa, sənə bir söz deyəcəyəm, ancaq acığın tutmasın.

Cahangir ağa. Nə var, nə sözdür?

Namaz. Doğrusu, ağa iki qoçun başı bir qazanda qaynamaz. Bu evdə gərək ya Həsən otursun, ya mən.

Cahangir ağa. Necə, istəyirsən ki, mən Həsəni qovum?

Namaz. Həsəni niyə qovursan? Həsən sənın arvadıyın atasıdır. Mənə izin ver, gedim özüm üçün bir kasıblıq tapım.

Cahangir ağa. Mən sizin heç birinizi buraxa bilməyəcəyəm. Sənsiz, özün bilirsən, mənım tamam işlərim yatar. Həsən də ki... belə, başa düşürsən... Həsəni rədd eləsəm, gərək qızını da rədd eləyim.

Namaz. Onu sən bilirsən. Çörəyini mənə halal elə. Mən burada qala bilməyəcəyəm. On-on beş ildir sənə nökrəçilik eləyirəm. Bundən sonra da gedib başqa bir çörək pulu axtaracağam.

Cahangir ağa. Mən yenə deyirəm, nə səni və nə də Həsəni buraxa bilməyəcəyəm.

Namaz. Mən də qala bilməyəcəyəm.

Cahangir ağa. Ay Namaz, buna, adamı divara qısnamaq deyirlər. Bir-iki gün dayan, bir fikir eləyim, sonra sənə cavab verərəm.

Namaz (*ciddi*). Fikir yeri yoxdur. Düzü, gərək Həsən də, arvadı da və qızı da buradən çıxsınlar. Mən Həsəni gətirib buradən çörək

yyəsi eləmişəm, imdi yeyib, kökəlib, qudurub. Minib mənim başıma. Mən də papağımı tərsinə çevirəndə qorxuram çox adam dolaşa. Mənim əlimin altında çox adamların işdəkləri var. Mən də ki, özün bilir-sən, heç zaddan, heç kimdən qorxan deyiləm. Elə ki höcətə düşdüm, məndən ötrü qazamat, Sibir – hamısı birdir. Amma mənim dalımca dolaşanlara çox təfəvüt elər.

C a h a n g i r bəy. Ay Namaz, axır bu bir təklif deyil ki, sən elə-yirsən. Doğrudur, mən nə Həsənin qızını arvad yerində, nə onun uşağını uşaq yerində sayıram. Sənin də insafın yoxdur? Bir neçə vaxt səbr elə, sonra yenə burada bir sən qalacaqsan, bir də mən!

N a m a z. Camaat Həsənin əlindən dad çəkir. Pristavın da danışığını tamam-kamal eşitmişəm. Xalq mənim bircə sözümə məəttəldir ki, Həsənin də, arvadının da cürümünü çəksinlər. Əlavə, özün bilir-sən ki, prokuror səni dolaşdırmağa mahna axtarır. Gedib özümü onun əlinə verib, sənin uğrunda tutduğum işlərin hamısının hesabını ona verəcəyəm. Ondan sonra məndən incimə. Daha qulluğundan mürəxxəs olaq. (*İstəyir getsin.*)

C a h a n g i r ağa. Hara gedirsən? Bir dayan, qulaq as, gör nə deyirəm. (*Namaz dayanır.*) A kişi, sən hirsli adammışsan. Al bu yüz manatı qoy qoynuna, bir-iki gün səbr elə, bəlkə sən deyəni elədim.

N a m a z. Mənə nə yüz manat lazımdır, nə də yüz min manat. Ehsan xan neçə ildir səninlə qohum olmağa çalışır, özü də indicə gəlib evinə düşəcək. Günü bu gün Ehsan xanın qızına elçi düşüb, Həsənin özünü də, qızını da evdən çıxardacaqsan.

C a h a n g i r ağa. Bəs onun kəbini?

N a m a z. Kəbinə qol çəkibsən?

C a h a n g i r ağa. Necə?

N a m a z. Kəbində mən olmuşam. Onu mən bilmərrə boynumdan ataram, deyərəm kəbin saxtadır. Molla, Həsəndən rüşvət alıb, öz tərəfindən kəsib. Mən də ki, savadsızam, mollanın evinə getdiyimi kökündən danaram. Onda həm qızı başdan elərsən, həm uşağını qəbul eləməzsən. Aralıq soyuyandan sonra Həsəni çağırıb, bir-iki yüz manat xərclik verib yola salarsan.

C a h a n g i r ağa. Bəs onda da molla dolaşar.

N a m a z. Molla dolaşanda qiyamət ki, qopmaz. Cəhənnəmə dolaşsın. Gedib qazamatda bir az müftə çörək yeyib, yenə çıxacaq.

Çöldə camaat toplaşır.

Cahangir ağa (*Namaza*). Bir bax gör çöldəki nə səsdir?

Namaz (*qapını açıb baxıb qayıdır*). Ehsan xan buyurubdur.

Cahangir ağa. Di çıx uşaqlara də, xanın atını tutsunlar. (*Namaz çıxır. Ehsan xan neçə nəfərlə daxil olur. Cahangir ağa onun istiqbalına yeriyyir.*) Xan, bu evə çox xoş gəlibsiz. Bu ev-əşiyin hamısı sizə peşkəşdir.

Ehsan xan (*üzündən öpür*). Sən bilirsən ki, mən səni öz oğlum kimi istəyirəm. Budur, neçə vaxtdır səni görmək arzusundayam. Nə eləyim, işin çoxluğundan bir yana tərpnə bilmirəm. Qocalıq da bir yandan qol-qıçımı boşaldıb. Sizin kimi cavanlar gerek biz qocaları yada salalar. Mən gerek sənin qulağını çəkəm, xərəngə. (*Gülür.*)

Cahangir ağa. Məni öldürməyə də ixtiyarınız var, buyurun içəri.

Həsən çöl qapıdan daxil olub, gəlib Ehsan xanın yanından etinasız keçir.

Ehsan xan (*Həsəni dayandırır*). Ay gədə, bir dayan! (*Həsən dayanır.*) Sən quduz Pirverdinin oğlu Həsən deyilsən?

Həsən. Necə?

Ehsan xan. Məgər bu adamları gözün görmür?

Həsən. Kor ki, deyiləm, niyə görmürəm?

Ehsan xan. Vaxt ki görürsən, niyə salam vermirsən? Başın ki, qopub yerindən düşməyəcək.

Həsən. Elə ki mənim qızım Cahangir ağadan boşandı, yerinə sənin qızın gəldi, o vaxt baş üstə, salam verərəm.

Ehsan xan. Axmaq oğlunun danışığına bax! (*İstehza ilə*) Pah, bağışla, bilmədim, Həsən ağa. Sən axır Cahangir ağanın qayınatasısan. Biz gerek sənə salam verək. (*Cahangir ağaya*) Ay Cahangir, məgər beş-on girvənkə arpa tapa bilmirsən, bunun qabağına tökəsən, məşğul olub tövlədən əşiyə çıxmaya? (*Gedir sol qapıya tərəf.*)

Cahangir ağa (*onu içəri salıb qayıdır, Həsənə*). Heyvan oğlu heyvan! Gerek hər yerdə mənim başımı aşağı eləyəsən? İtil mənim gözümün qabağından!

Həsən. Necə? Məni qovursan?

Cahangir ağa. Qovuram, bir də üstündən!

Namaz (*Həsənə*). Çox danışma, çıx çölə, naqqal oğlu naqqal! (*Boynundan tutub salır əşiyə, çöldə camaat küyləşir.*)

Birinci kəndli. Ay camaat, gözünüz aydın olsun, ağa Həsəni iti məsciddən qovan kimi qovdu.

Camaat Həsəni əhatə edir.

İkinci kəndli. Kəfin necədir, ay ağanın qayınatası?

Üçüncü kəndli. Bildirçinin bəyliyi darı sovluncadır. Bundan da sonra get Kəbədə yağ iç.

Həzrətqulu. Həsən əmi, bircə o iyirmi manatı çək eşiyə.

Həsən. Necə iyirmi manatı, ay oğul?!

Həzrətqulu. İndi oğul oldum. Yarımca saat bundan qabaq aldığı. Çox dayanma, çək eşiyə, yoxsa çuxanı çıxardaram.

Səslər. Kişinin pulunu ver, kişinin pulunu ver!

Həsən (*pulu verir*). Al, atam, əl çək məndən.

Həzrətqulu (*camaata*). Qardaşlar, bu pul məndən çıxmışdı. İndi əlimə müftə keçib. Bir qoyun alıb, hamınızı kababa qonaq eləyəcəyəm.

Camaat. Ura!..

Namaz (*orta qapıdan Tubunu çıxardır*). Gəl, sən də əriyin dalınca buyur. (*Çölə salır*.)

Birinci kəndli. Budur, Tubu xanım da gəldi. Ura!..

İkinci kəndli. Ağamın qayınanası gəldi. Ura...ura!..

Hamı. Ura... Ura... ura!

Uzaqdan alov görünür.

Birinci kəndli. Ay uşaqlar, o görünən alov nədir?

İkinci kəndli. Deyəsən cüvəllağılar Həsənin evinin yandırırılar.

Birinci kəndli. Yaxşı oldu, haqqında oldu. Yellə gələn sellə gedər.

Tubu (*alovu görüb*). Oy!.. Oy!.. Evinə od düşsün, a mənim evimi yandıran! Ay üstünüzə od tökülsün, evimi niyə yandırırırsınız? A sizin ananız mələsin, evimi niyə yandırırırsınız? (*Həsənin boynuna bir yumruq vurur*.) A başı daşlı, əməzək, bivec! Allah döysün səni! Evin yanır, ölü kimi niyə dayanıb baxırsan? Yüyür, bir təhər çək!

Hər ikisi yüyürür.

Camaat (*dalınca*). Ay qoymayın, getdilər ha! Alabaş, tut ha!..

Birinci kəndli. Xalqdan soyub aldığı maldır, indi də istisinə qızıssın. Canına lənət gəlsin, ay onun evinə bir aftafa su tökən!

Sol qapıdan Gülnisə, qoltuğunda üç yaşında bir uşaq, başının tükləri pejmürdə, çıxır.

Namaz. Atayın evi yanır, sən də haraya yüyür.

Gülnisə. Gedirəm, gedirəm... Məni qovanın üstünə gün doğsun. Bu gün mənim üçün toy-bayramdır. Mən zindandan qurtarmışam. Gordan evə qayıdıram. Atamın evini yandırırılar. Elə atamın özünü gərək yandırsınlar. Mən gedirəm, amma bu uşaqdan mənə cəza verənlərin canına bir yağı bəsləyəcəyəm ki, gərək onun öhdəsindən gələ bilsinlər. (*Yüyürüb çıxır.*)

DÖRDÜNCÜ PƏRDƏ

Toy məclisi. Böyük bir otaqda kəndlilər halə vurub əyləşiblər. Yuxarı başda toybaşı əyləşib, fərraş, əlində çubuq, ortalıqda dolanır. Balabanlar çalğısı təqibi ilə şamlarla bəzənmiş və qızıl vərəqələrlə örtülmüş, meyvəcatla, həlviyyatla dolu bir xonça gətirib toybaşının müqabilində qoyurlar. Cavanlardan iki-üç nəfər oynayib əyləşirlər. Cavanlar oynayan əsnada fərraş çubuğunu camaatın dizlərinin qabağında yerə çırpır, qışqırır və özü də musiqinin havasına atılıb-düşür.

Fərraş (*qışqırır*). Əl vurun! Əl vurun! Bu toy hər toya bənzəməz! Bu, Cahangir ağanın toyudur! Ehsan xanın qızının toyudur! Əl vurun!

Toybaşı. Ağa bu gün toyu camaata verib, biz də gərək eninə, boyuna şadlıq eləyək. Fərraş!...

Fərraş. Bəli!

Toybaşı. Qız-gəlinlərdən yavaş-yavaş çağır, oynasınlar.

Fərraş. Baş üstə! (*Çıxır*).

Bir nəfər üzü örtülü qadın daxil olub, məclisin ortasında dayanır. Aşıqlar ağır hava çalırlar. Qadın ahəstə oynayır. Aşıqlar ağır havadan keçirlər döndərməyə. Qadın bir qədər də iti oynayıb çıxır. Bu minvalla neçə qadın gəlib, belə oynayıb gedirlər. Qadınlar oynadıqca fərraş gəlib camaata əl vurdurur və bir yandan da “şabaş” çağırır. Kənd adətinə görə, camaat oynayan qadınların şərəfinə pul verirlər. Bu pulları fərraş alıb, pul verənin adına belə elan edir: “Yenə “filankəsin”, yenə “filankəsin” evi abadan olsun! On tümən şabaş elədi. Oyunçular başına, ay şabaş, toy şabaş!”. Fərraş bu sözlərlə başqa pul verənlərin də adlarını çəkib qışqırır.

Aldığı pulları aparıb xonçaya qoyur.

Toybaşı (*axıncı qadın oynayıb gedəndən sonra saz aşığına*). Aşıq Cəfər, imdi dur bir az söhbət elə, görək!

Aşıq Cəfər, əlində saz, balabançı ilə çuxalarını çıxarıb dururlar ayağa.
Qabaqca çalğı ilə məclisi dolanırlar, ondan sonra bir oyun havası çalib,
qoşa oynayıb məclisin ortasında dayanırlar və keçirlər “arazbarı” çalğısına.
Aşıq Cəfər yekpay oxuyur.

Aşıq Cəfər (oxuyur):

Dedim: ey dost, belə sallanma,
Burda yaxşı var, yaman var.
Dedim: ay yar, qadan mən allam,
Dedi: səbr elə, zaman var, ay zalım,
Dedim: ay gül, həmdəmin kimdir?
Dedi: həmdəminim bülbüldür.
Dedim: ay gül, xara yalvarma!
Dedi: neyləyim, işim müşküldür, ay zalım!
Gözəllər bağda gözərlər.
Ömrümün gülün üzərlər.
Özlərin bulə bəzərlər.
Biri o yandan, biri bu yandan, ay zalım!

(Yekpaydan sonra balabançı əyləşir. Aşıq Cəfərin əlində saz, bir az otağı dolaşır.)

Həzərat, əvvəla, Cahangir ağanın toyu mübarək olsun, ustada da min rəhmət, ustaddır!

Açıq başda olsa əgər bir dilbər,
Onda bu nişanlar müəyyən görək.
Əndamı ayinə, qəddi mötədil,
Siyah zülfü qamətinə tən görək.

Yanağı lələnin baharı kimi,
Ləbləri yaqutun kənarı kimi,
Bir danə nasüftə mirvari kimi,
Başdan ayağadək ağ bədən görək!

Qövlü sadıq ola, hər feli həlal,
Bilməyə ki, fitnə nədir, məkrü al,
Şam kimi qabaqda dura, nitqi lal,
Kəsilsə də başı dinməyən görək!

Növrəsidə, on dörd, on beş yaşında,
Eyb olmaya kirpiyində, qaşında,
Həyası üzündə, ağlı başında,
Ağzı-burnu nazik, üzü gen görək!

Tavus kimi cılvelənə hər səhər,
Bəzək verə cəmalına sərbəsər,
Dindirməmiş verə könüldən xəbər,
İşarə anlayıb, hal bilən görək!

Vaqif, yaxşı canan görək, can üçün,
Nədir çox çalışmaq bu cahan üçün,
Bir gözəl lazımdır bizim xan üçün,
Vali qulluğunda ərz edən görək!

*(Balabançı yenə durub gəlir aşiq Cəfərin yanına, aşiq Cəfər
"Kərəmi" oxuyur:)*

Qatar-qatar olub qalxıb havaya,
Nə çıxıbsız asimanə, durnalar!
Qərib-qərib, qəmgin-qəmgin ötərsiz,
Üz tutubsuz nə məkanə durnalar?

Ərz eləyim, bu sözümün sağdır,
Yollarınız həramidir, yağıdır.
Şahin-şonqar sürbənizi dağıdır,
Boyanarsız qızıl qanə, durnalar!

Bir baş çəkin dərđməndin halinə,
Ərzə yazsın, qələm alsın əlinə,
Vidadi xəstədən Bağdad elinə,
Siz yetirin bir nişanə, durnalar!

ŞİKƏSTƏ:

Bu dağlar, dəmir könlüm, daş könlüm!
Hicran gəldi, qaç könlüm.
Çəkil bağlar küncünə.
Qəm dəftərin aç könlüm!

Şikəstədən sonra balabançı çalır, aşiq Cəfər tək oynayıb, toybaşıya
baş əyib gedir yerinə.

T o y b a ş ı . F ə r r a ş !

F ə r r a ş . B ə l i !

T o y b a ş ı . U ş a q l a r d a n d u r ğ u z b i r y a l l ı t u t s u n l a r !

Yallı tutulur. Neçə nəfər cavan əl-ələ verib düzülürlər. Bir nəfər əli çubuqlu onlara dəstəbaşı olur. Oynayanların hamısı dəstəbaşının işarələrinə itaət və əməllərinə də təqlid etməyə məcburdurlar. Əks surətdə dəstəbaşı boyun qaçıranı çubuqla vuracaq. Cavanlar qabaqca yerlərində dayanıb, ağır bir havaya dabanları üstündə sağa, sola yırğalanaraq, qalxıb-düşürlər. Çalğı getdikcə qızıxır, cavanlar da qızıxıb, qabaqlarında dəstəbaşı, oynayaraq, otağı dolanırlar. Dəstəbaşı gah dayanır, gah yerə əyləşib əl çalır. Gah yenə cəld sıçrayıb oynayır. Hamı ona təqlid edir. Axırda yallı tutanlar dayanırlar. Dəstəbaşı ayrılıb tək oynayır. Hamı əl çalır. Dalınca yallı gedənlər növbə ilə oynayanlar. Yallı tamam olur. Həsən oyunun qızgın vaxtında, əynində cındır libas, sifət, saqqal pəjmürdə, divanə halında özünü içəri salır.

H ə s ə n .

H ə s ə n ə m , y o l k ə s ə n ə m , t a r ı m ə n ə m ,
Bil mənəm, hamını mən yaratmışam.
Sizi də mən yaratmışam!

Aşiq! Çal oynayacağam, qızımın toyuna gəlmişəm. Oynamasam arzum ürəyimdə qalar. (*Qışqırır.*) Ay Gülnisə! Atan toyuna gəlib, gəl oynamağına tamaşa elə!

Fərraş (*gəlib qolundan tutur*). Həsən əmi bu, Gülnisənin toyu deyil. Gülnisə çoxdan xalası evinə köçüb gedib. Bu, Cahangir ağanın toyudur. Ehsan xanın qızının toyudur.

H ə s ə n . N ə C a h a n g i r a ğ a ? N ə E h s a n x a n ? O n l a r ı d a m ə n y a r a t -
mışam. Şahqulu oğlu Namazı da mən yaratmışam. Aşiq, çal, yoxsa dəyənək başında oynar!

İstəyirlər çıxartsınlar.

T o y b a ş ı . U ş a q l a r , g ö r ü r s ü n ü z d ə l i d i r . Q o y u n o y n a s ı n , o y n a r ,
yorular, çıxıb gedər. Aşiq, çal!

Aşıqlar çalırlar. Həsən divanəvarı oynayır. Gəldikcə qızıxıb
başlayır dolaşmağa, birdən yıxılır.

Fərraş (*istəyir durğuzsun*). Ay uşaqlar, bu ki ölübdür!
Səslər. Necə ölübdür? Nə danışırısan?

Durub Həsənin meyitini əhatə edirlər.

Toybaş1. Bəli, sağlığında camaata əziyyəti az dəymişdi, gərək
ölüsü də xanımın kefini pozaydı. Götürün bu mərdimazar oğlunun
meyitini!

Meyiti götürürlər.

PƏRDƏ

BEŞİNCİ PƏRDƏ

Bir kənddə Dairə icraiyyə komitəsi. Bir masa rubəruda sədr üçün və birisi də
sağ tərəfdə katib üçün qoyulmuşdur. Masaların yanında neçə taburet və divar
boyu skamyalar düzülmüş. Skamyalar üzərində neçə nəfər qadın və kişi əyləşmiş.
Katib yazıya məşğuldur. Sədr hələ gəlməmiş.

Qoça şikayətçi. (*katibə*). Ay oğul, bəs İskəndərzadə yoldaş
nə vaxt gələcək? Çoxdandır gözləyirəm.

Mirzə Səməd. Bir azca dayan, əmican, indicə gərək gəlsin.
Mərkəzdən şkolaların böyüyü gəlibdir. Bu gün kənddə şkola binası
qoyacaqlar.

Qoca. Görünür, xeyir işə gedibdir, ziyanı yoxdur, gözlərəm. Ax-
şamacan da gəlməsə incimərəm.

Mirzə Səməd. Yox, bu saat gələr, məəttəl olmazsan.

Qoca. Ay oğul, mənim başım çəkməyən bəla yoxdur. Gedirdik
pristavın qapısına, deyirdilər ağa yatıbdır, gözlə, oyanıb işinə baxar.
Günorta olurdu, ağa yatıb, gün əylirdi, ağa yatıb. Deyirdik, ay canım,
yolumuz uzaqdır, qaranlığa düşərik, yolda atımızı əlimizdən alarlar,
burada yatmağa yerimiz yoxdur. Deyirdilər, nə çoxdur bağlarda ağac,
get birinin altında yat. Ağa bu gecə səhərəcən filan bəyin evində qu-
mar oynayıb, gün çıxandan sonra evə gəlibdir. O, gün batınca durma-
yacaq. Dursa da səni sənin işinə baxası olmayacaq, çünki çox pul udu-
zub, sağ-solunu qapır. Çıxıb gedirdik işimizə. Çox vaxt olurdu ki, bir
iş düşəndə beş ağsaqqal çağırırdıq, gəlib işimizi bərişdirirdilər. Deyir-

dik, qoy ziyan çəkək, pristavın sifətini görməyək. İmdi, budur, təzə hökumət gələndən bəri pristavların piyan sifətlərindən qurtarmışdıq. Gəlirsən, altına kürsü çəkirlər, səninlə insan kimi danışirlar. İşinə də də oyanlıq, bu yanlıq, insafla baxıb yola salırlar. Bu İskəndərzadə yoldaş gələndən bəri işlər gün-gündən yaxşılaşır. Yaxşı oğlandır, ona mənim belə bu qoca canım qurban olsun.

Mirzə Səməd. Əmican, pristavı padşah təyin eləyirdi. O da padşahın tərəfini gözləyib, camaatın belində qamçı işlədirdi. İmdi hökuməti camaat seçir, o da camaata qulluq eləyir.

Qoca. Düzdür, qurbanın olum, elədir. (*Hamı əyləşənlərə*) Elədir?

Hamı əyləşənlər. Elədir, elədir. Yoldaş mirzə düz buyurur.

İkinci şikayətçi. Ay kişilər, mən sizə bir gülməli şey nağıl eləyim. Bir az bundan qabaq Xədicə oğlu Kərbəlayı Əhmədin evinin yanından keçirdim. Gördüm çox adam yığılıb. Soruşdum nə var, dedilər, təzə şkol açırlar. Yoldaş İskəndərzadə orada idi. Bir də baxdım ki, Molla Talib yanından küsmüş uşaq kimi, qıraqda boynunu bükmüş oturub bir daşın üstündə. Yeriylə salam verdim. Dedim: molla əmi, dəstgahı görürsənmi? Dedi görürəm, Allah bu Şura hökumətinin cəzasını versin, tamam uşaqlarımızı dindən çıxardacaq. Hər kənddə bir belə şeytan yuvası tiksələr, işlər düzələr. Dedim nə baxırsan, niyə vurub dağıtmırsan? Deyir məgər bu kafirlər məndə hərəkət qoyublar? Ancaq başımın milçəyini qoruyuram. Keçmiş vədə olaydı, şkolun altında od qoyub yandırmışdım. Deyir başımın milçəyini qoruyuram... ha!.. ha!.. ha!..

Hamı gülüşür.

Mirzə Səməd. Onun kimi başlarının milçəklərini qoruyanlar çoxdurlar. Daha onların dövrünü qurtardı.

Qoca. Çox yaxşı olur. Qoy hamısının aclarından ağızlarına qurd düşsün, qırılsınlar. Hamımızı bisavad, dünyadan bixəbər eləyən onlardırlar. Bəylərin plovların yeyib, camaatı da onların xatiri üçün qaranlıqda saxladılar. Deyir: hər kəs rus elmi oxusa, rusca danışsa, qiyamətdə dilinə əqrəb yapışacaq. Biz də inanırıdıq. Ay sizin diliniz düşsün.

Mirzə Səməd. Əlbəttə, onlara elə sərf elərdi. Qoyun ağıllanarsa südünü öz balasına verər. Odur ki, qoyunun ağıllanması çobana ziyandır. İmdi budur, məktəb açırlar, uşaqlarınız oxuyarlar. Əkini elmlə ökərlər, barama qurdunu elmlə saxlarlar, bağlarını elmlə becərərlər.

Görərsən biri mənim kimi katib oldu, biri komitə sədri oldu, biri üzv oldu... Savadlı kəndliyə həmişə iş tapılar.

İkinci şikayətçi. Qardaşlar, təzə hökumətin işinə nə söz ola bilər? Bundan qabaq bəy min çuvalın yerini əkirdi, rəiyyət bir çuval toxum səpməyə yer tapmırdı. Buradan durub, gedib Əzizsultanlı yerində əkin əkirdik. İndi isə yeri öküzünə tök, nə qədər gücün çatır, ək. Pul lazım olardı, gedərdin həftəbazar kərbəlayıların, hacılarının yanına, adamın qulaqlarının dibindən kəsib buraxırdılar. Öləncən onların borclarının altından çıxmırdı. İndi budur, gözəlcə bankımız var. Pul lazım olanda, gedib yüngülcə müamilə ilə götürürük. Vaxtında da aparıb veririk.

Mirzə Səməd. Bəylər də, hacılar da, kərbəlayılar da, hamısı cəzalarına çatdılar. İndi də onlar geridən baxırlar.

Qoca. Şamçıraqlı Cahangir ağanı eşidibsənmi?

İkinci şikayətçi. Necə?

Qoca. Camaatın başına nə oyun qaldı gətirməsin! Öz rəiyyətidən birinin qızına aşiq olub, yazığın nişanlısını öldürüb, sonra da arvad adına aparıb evində dörd il saxlayandan sonra, qucağına bir uşaq verib evindən qovdu. Padşah taxtdan düşəndən sonra o qızın nişanlısını öldürəni buraxdılar, gəldi evinə. Gələndən sonra, tamam camaatı durğuzdu Cahangir ağanın üstünə. Camaat tökülüb ağanın evini yandırdı. Namaz adlı bir dağçası var idi, onu tikə-tikə elədilər. Ağa da o vaxtdan başını götürüb qaçıb. Yerini də bilən yoxdur.

İkinci şikayətçi. Haqq olub, ona o da azdır, gərək özünü də evi kimi yandırardılar.

İskəndərzadə (*daxil olur, xalq ayağa qalxır*). Əyləşin, yoldaşlar, zəhmət çəkməyin, köhnə, paslanmış adətləri buraxın getsin. Mən sizin hamınızdan cavanam, gərək mən sizin ayağınıza duram. Sizə bu gün bir yaxşı məktəb açdıq. Bu kənd bina olunandan məktəb görməyibdir. Bir azdan sonra məktəbsiz bir kənd qalmaz. Gərək məmləkətimizdə bir bisavad olmasın. Hamı oxusun. Qızlar, oğlanlar, hələ qocalar da gərək oxusunlar. (*Katibə*) Mirzə Səməd, doğrudan da, məktəbimizin binası çox gözəl binadır, otaqlar böyük, işiq!

Mirzə Səməd. Heyf ki, mən dəftərxanayı buraxıb gedə bilmədim. Yəqin gözəl nitqlər söyləndi.

İskəndərzadə. Bəli, mərkəzdən gələn inspektor göyçək danışdı. Mən də bir neçə söz dedim. Danışdığım yerdə gözüm Molla Talibə sataşdı. Bir kənardan durub dəvə nalbəndə baxan kimi tamaşa

eləyirdi. (*Əyləşir yerində, şikayətçilərə*) Di gəlin görüm, dərdiniz nədir? (*Qadına*) Bacı, qabaqca sən gəl.

Qadın (*qabağa yeriir*). Ay oğul, mənim, ayıb olmasın, bir qızım var, on yaşı ola, ya olmaya. Özünü də kənddə məktəbə qoymuşam. İndi mənim kişim deyir, gərək qızı ərə verim. Deyirəm, ay kişi, bir in-safın olsun, mürüvvətin olsun. Qoy bir az oxusun, böyüsün. On yaşında uşağı sən hara ərə verirsən? Deyir, olmaz ki olmaz. İndi, budur, neçə gündür, ağacın birini itdə eləyib, birini məndə. Axır labüd qalib, ya-nına gəlmişəm.

İskəndərzadə. Haralısan, bacı?

Qadın. Çuxurkəndliyəm.

İskəndərzadə. Ərinin adın nədir?

Qadın. Onu görüm adı batsın. Ramazan İlyas oğlu.

İskəndərzadə (*katibə*). Yoldaş Mirzə Səməd, Çuxurkənd komi-təsinə bir əmr yaz, sabah Ramazan İlyas oğlunu buraya göndərsinlər. (*Qadına*) Məgər sənin ərinin gözləri kordur? O demirmi ki, mən bu balaca uşağı hara verirəm? Bundan nə arvad olacaqdır?

Qadın. Qurbanın olum, elə mənim də dediyim odur. Mən deyib, mən eşidirəm. Deyir qırxdır, biri əksik deyil. Deyir şəriətə baxsan, gərək qızı doqquz yaşında ərə verəsən. Bu qızın yaşı, deyir, az qalib on bir olsun. Ərə verməsəm, məni cəhənnəm oduna yandırarlar.

İskəndərzadə. İndi, bacı, istəyirsənmi ərinə tənbeh olsun?

Qadın. Onun boğazından da assalar ürəyi soyumaz.

İskəndərzadə. Çox yaxşı, sabah gələr buraya, mən ona bir yaxşı şəriət dərsi verərəm. (*Katibə*) Mirzə Səməd, kağızı yazdınız?

Mirzə Səməd (*məktubu təqdim edir*). Buyurun.

İskəndərzadə (*oxuyub imza edir*). Bu kağızı bir atlınan göndər. (*Qadına*) Bacı, bu gecə burada qalmağa yerin varmı?

Qadın. Var, qadan alım, bacım evi var.

İsgəndərzadə. Çox yaxşı, sən get. Sabah ərin buraya gələr, onda sən də gələrsən.

Qadın. Ömrün uzun olsun, cavan qəddin yerə dəyməsin. (*Gedir*).

İskəndərzadə (*qocaya*). Dayı, gəl görüm sənin qulluğun nədir?

Qoca (*qabağa gəlir*). Ay oğul, mənim, ayıb olmasın, üç oğlum var, üçünü də evləndirmişəm. İndi əkin yerimiz azlıq eləyir. Kənd komi-təsinə neçə dəfə getdim-gəldim, əlac olmadı. İndi səni deyib gəl-mişəm. Yazasan qonşumuzdakı xali yerdən bir az kəsib bizə versinlər.

İskəndərzadə. Əlinizdə nə qədər yer var?

Qoca. Olar bir üç çuvalın yeri.

İskəndərzadə. (*katibə*). Yoldaş Mirzə Səməd, götürün bunların kənd şurasına yazın ki, buna, arvad və uşaqlarına nüfuz hesabı ilə nə qədər yer düşürsə, müəyyən edib versinlər. (*Mirzə başlayır yazmağa.*) Dayı, sən get, arxayın ol.

Qoca. Ömrün uzun olsun. Sənə bu qoca canım qurban. (*Katibə*) Mirzə, kağızı yaz ver, elə özüm aparım.

Mirzə Səməd. Budur, əlimdə yazıram. Dayan qurtarım, qol çəkdim, apar.

Qoca çıxır.

İskəndərzadə (*şikayətçi*). Buyur görək sənə nə qulluğun var?

Şikayətçi. Mənim şikayətim, a yoldaş, mirabdandır. Bağım yanırdı, getdim, yalvardım, üçcə gecəlik ondan su istədim. Gör mənə nə deyirlər, deyir, avcına qoy, avcına qoyum. Yəni pul ver, su apar. Verməyə pulum olmadı, ağaclarım yanır, bağa baxsan yazığın gələr.

İskəndərzadə. Mən mirabı çağırıdım. Sən də get, arxayın ol, sabah bağın su içər. Hansı kənddənsən?

Şikayətçi. Quruqatlaq kəndindən.

İskəndərzadə. Adın nədir?

Şikayətçi. Behbud Hüseynqulu oğlu.

İskəndərzadə (*yazır*). Di get, xatircəm ol. (*Katibə*) Mirzə Səməd, mirab gəlibdirmi?

Mirzə Səməd (*yazır*). Bəli, gəlibdir. İki nəfər çağırtdığımız kəndlilər də gəliblər.

İskəndərzadə (*qapıdakı milis nəfərinə*). Çıx, mirabı da, onunla bir yerdə çağırılan kəndliləri də buraya gətir. (*Milisioner çıxır. Şikayətçi*) Sən, yoldaş, dayanma, get evinə.

Şikayətçi gedir. Mirab iki nəfər kəndli ilə daxil olur.

İskəndərzadə (*miraba*). Yoldaş, bu camaat sizi mirab seçib, sizə məvəcib təyin edibdir ki, siz də qayda ilə camaatın əkənəcəyinə, bağına, bostanına su verəsiniz. Nəinki kəndlinin birindən rüşvət alıb, suyu tamam oraya buraxıb, qalan kəndlilərin əkinəcəklərini yandırarsınız. (*Mirab başını aşağı salır.*) Niyə cavab vermirsiniz?

Mirab. Daha nə cavab verim?! Məgər mən camaatdan rüşvət istəyirdim? Öz xahişləri ilə mənə peşkəş veriblər. Budur, gətirmişəm, yenə özlərinə qaytar. (*Pulu verir.*)

İskəndərzadə (*pulu alır*). Bu hələ qalsın burada. Bunun yeri tapılar. (*Birinci kəndliyə*) De görüm bu pulu miraba kim verdi? (*Katibə*) Mirzə, qocanın kağızı hazır isə, ver, qol çəkim, onu yola sal getsin.

Mirzə Səməd. Bəli, hazırdır. (*Təqdim edir. İskəndərzadə imza edir. Mirzə çıxıb, söhbət əsnasında yenə qaydır.*)

İskəndərzadə (*birinci kəndiyə*). Hə, söylə görüm, kim verdi rüşvəti?

Birinci kəndli. Tamam camaat.

İskəndərzadə. Necə tamam camaat? Biz kəndə gələndə iki gündə camaatın hamısını bir yerə toplaya bilmirik. Nə oldu, mirab gələn kimi, hamı camaat birdən yığıldı?

Birinci kəndli. Doğrusu, əkin-əkinəcəyimiz yanırdı. Camaatdan üç-dörd vəkil seçib göndərdik mirabın yanına. Mirab cavab verdi ki, su, budur, mənim əlimdə, cibimdə, atımın quyruğunda. Elə ki, iki gündən sonra kəndə gəldi, camaat hamısı “su mirabın atının quyruğundadır” deyib, hər yerdən axnaşdı. Kağıza bükülü pulu mənə verdilər, mən də buna verdim.

İskəndərzadə. Nə qədər pul idi?

Birinci kəndli. Qədərini bilmədim, saymadım.

İkinci kəndli. Mən pulu bunun əlindən alıb saydım, tamam yeddi yüz manat idi.

İskəndərzadə (*pulu sayır*). Düzdür. İndi, yoldaş mirab, sizi də, bu iki nəfəri də göndərəcəyəm şəhərə, prokurorun ixtiyarına.

Mirab. Qələt eləmişəm, yoldaş İskəndərzadə, mənə nə tənbəh eləyirsən özün elə. Məni prokurorun caynağına vermə.

İskəndərzadə. Yox, yoldaş. Şura idarəsində rüşvətxorun yeri yoxdur. Sizə tənbəh olmasa, özgələrinə də ibrət olmaz. (*Milisionərə*) Bunları apar saxla. (*Milisioner aparır.*) Mirzə Səməd, bir kağız götürün, bu həftənin seksiyalar iclaslarının siyahısını yazın.

Mirzə Səməd (*kağız götürür*). Bəli, buyurun.

İskəndərzadə. Şənbə – abadanlıq seksiyası, bazar ertəsi – maarif seksiyası, çaharşənbə – təsərrüfat seksiyası. Elanları vaxtında göndərin.

Mirzə Səməd. Baş üstə.

Milisioner (*qayıdır*). Yoldaş İskəndərzadə, bir nəfər qoca kişi, budur neçə gündür səfil, sərgərdan kənddə gəzir. Nə adını deyir, nə yerini. İmdi gətiriblər buraya, onu nə eləyək?

İskəndərzadə. İçəri gətirin, görüm necə adamdır. (*Milisioner çıxır. Bir nəfər beli bükülmüş, başı, saqqalı ağ kişini gətirir.*) Dayı, gəl otur görək. (*Qoca əyləşir.*) Gəlişin nə yerdəndir?

Qoca. Soruşmasan yaxşıdır. Yerim yadımdan çıxıb. Dövlətim var idi, mülküm var idi. Hamısı əlimdən getdi. Üç dəfə məni dustaqxanaya salıb çıxartdılar. İmdi ac, sərgərdan dolanıram.

İskəndərzadə (*katibə*). Mirzə, buna bir stəkan süd və çörək gətir. (*Mirzə Səməd masanın dalındakı qapıdan gedib, danışiq əsnasında süd, çörək gətirib qocaya verir Qoca içir.*) Dayı, mən də sənə kimi üç dəfə dustaqxanaya düşüb çıxmışam. Deməli, dərdimiz birdir. Ancaq məni dustaq eləyən hökumət səni dustaq eləmədi. Necə ki, səni dustaq eləyən hökumət məni dustaq eləmir. Deməli, dövlətli, varlı bir bəy idin.

Qoca. Bəli, neçə para kəndim var idi. İlxırlarımın, naxırlarımın hesabı yox idi. Yüz nəfər qonaq qəflətən qapıma düşsə idi, hamısını qonaq eləməyə məqdurum var idi. İmdi dilənçi sifətində gəzirəm.

İskəndərzadə (*bir qədər fikrə gedir*). Qoca, sən kim olduğunu mənə söylə. Mən də söz verirəm ki, bir kəsə açıb deməyəm. (*Katibə*) Mirzə, bizi tək qoyun. (*Katib çıxır.*) Burada indi bir mənəm, bir də sən.

Qoca. Bala soruşma adımlı. Çörək verdin yedim, evin abad olsun. Daha izin ver çıxım gedim.

İskəndərzadə. Bu ətrafda neçə nəfər mülkədar var idi. Birisi Süleyman ağa idi ki, öz rəiyyətləri öldürdülər. Birisi Ehsan xan idi...

Qoca (*diksinir*). Daha kifayətdir, dalını sadalama.

İsgəndərzadə. Sən Ehsan xan deyilsən. O, şura hökumətindən qabaq ölübdür. Diksinmə. İndi bildim sən kimsən? Sən Cahangir ağasan, belədirmi? (*Qoca özünü yıxır skamyanın üstünə.*) Mən səni tanıdım, indi sən də məni tanı! Mən Həsən kişinin qızı Gülnisənin oğluyam. Görək anamı yaxşı tanıyasan!

Qoca (*qışqırır*). Oğlum! (*İstəyir qucaqlasın.*)

İskəndərzadə (*soyuq*). Əyləş yerində. Mən sənə kimi vücudun oğlu olmağımı özümə əskiklik hesab edirəm. Sən mənim anamın sevgili adaxlısı Səfi oğlu İskəndəri öldürüb, anamı kef üçün aparıb, Ehsan xanın qızını alanadək saxlayıb, axırda qovdun. Mənim anamın öl-

nədək gözünün yaşı qurumadı. Mən də anamın təskini üçün özümə İskəndərzadə adı qoydum. Əlində ixtiyar olan zaman camaatın qanını su yerinə axıtdığın vaxtlarda, öz kefin üçün özgənin qanını tökməyə ar etməyən zamanda, belə bir günün gəlməsini fikir etsəydin, bu halətə düşməzdin.

Qoca. Oğul, dəginən məni burada öldürüb, əziyyətdən qurtarsınlar.

İskəndərzadə. Yox, sənin üçün ölüm səadətdir. Səni öldürən sənə böyük iltifat etmiş olar. Özün fikir elə, gör sənin vücudun bir gül-lənin qiymətinə dəyərmə? Sənə böyük tənbeh, səni bu halətdə qoy-maqdır ki, ömrüyün axırınadək avara dolanıb, köhnə hökumətin qayıt-masına müntəzir olasan. Get buradan, get, get. (*Zəng çalır, milisioner daxil olur.*) Bu kişini aparıb, qədim xanlıq meşənin ortasında yola bu-raxıb, qayıdarsan.

Milisioner. Baş üstə. Gedək, qoca.

İskəndərzadə (*milisionerə pul verir*). Götür pulu. Buna çörək-dən, yavanlıqdan al ver, özü ilə aparsın. (*Qocaya*) Di get, qoca! Sən kim olduğunu heç kəs bilməz. Mən də arzuma çatdım.

Qoca və milisioner çıxırlar. İskəndərzadə onu yola salıb, yerində əyləşir.

Sonra iki əli ilə başını tutub, özünü masanın üstünə yığır.

PƏRDƏ

MƏŞƏDİ QULAM QİRAƏT ÖYRƏNİR

Bir pərdə, iki şəkildə

İŞTİRAK EDƏNLƏR:

Məşədi Qulam
Şahpəri – onun arvadı
Cahangir – onun oğlu

Məşədi Ramazan
Mirzə Yusif
Nataşa

BİRİNCİ ŞƏKİL

Əhvalat vaxt olur Məşədi Qulamın evində. Məşədi Qulam əyləşib, əlində çotgə, hesab çəkir. Mirzə Yusif, əlində kitab, durub.

Mirzə Yusif. Bu gün sizin ev xərci həmişəkindən birə yüz artıqdır. Nə vaxt olub?

Məşədi Qulam. Nə işin var? Hesabını de. Bir neçə nəfər molla tələbə çağırmışam, atama Quran oxutduracağam.

Mirzə Yusif. Allah rəhmət eləsin.

Məşədi Qulam. Allah sənin də önlənlərinə rəhmət eləsin. Bir-bir de görüm.

Mirzə Yusif. Bir dənə toyuq üç manat.

Məşədi Qulam. Bu da üç manat toyuq. Evin dağılmasın, üç manata bütün dəniz kənarındakı evləri almaq olardı, içi cavahirat qarışığı... Sonra?..

Mirzə Yusif. Beş girvənkə sədri düyüsü beş manat.

Məşədi Qulam. Bu da beş manat.

Mirzə Yusif. İki girvənkə yağ səkkiz manat.

Məşədi Qulam. Allah evini yıxsın, baqqal tayfası, hər yerdə varsan. Bir neçə gün bundan qabaq getmişəm yağ almağa. Soruşdum girvənkəsi neçəyədir? Dedi üç manatdır. Dedim, balam, nə üçün belə baha? Dedi bu gün qızıl qalxıbdır. O səbəbdən yağ da qalxıbdır. Qızıl aşağı düşəndə getdim yağ almağa. Bu səfər beş manat dedi. Dedim, balam, qızıl ki düşüb, niyə belə yağ qalxıb? Dedi yağın işi başqadır. Dedim Allah insafınızı kəssin.

Mirzə Yusif. Səhər dükana kağız gətirən rus balasına verilib iki qızıl onluq. Bu da elər otuz altı manat.

Məşədi Qulam. Onu dəftərə yazma, poz getsin.

Mirzə Yusif. On da yumurta iki manat.

Məşədi Qulam. Bu da iki manat.

Mirzə Yusif. Axundovların mağazasından qənd gətirən hambala bir manat.

Məşədi Qulam. Bir manat hanı, zalım oğlu zalım? Vurub mənim pullarımı belə dağıdır. Atalarının malı deyil. Alınının tərini töküüb qazanmayıb ki, qədrini də bilsin. Sabah inşallah o pirkeşiklərin hamısını qovacağam.

Mirzə Yusif. Məşədi, bu vaxta görə bir manat çox deyil. Bir girvənkə çörək verməyirlər.

Məşədi Qulam. Bir hambal deyil, hər işiniz belədir. Hər cümə axşamı beş-altı onluq xərc olur. Hətta üç manat, a kişi, dilənçi pulu hesabda göstərirsən.

Mirzə Yusif. Nə olar ki. Gündə yüz manat, səksən manat qazanmağıma bəs deməyirsən?

Məşədi Qulam. Yüz manatın da yeri var. Pulu havayı dağıtmaq olmaz.

Qapının dalından zümzümə səsi gəlir. Məşədi Ramazan daxil olur.

Məşədi Ramazan:

Pərişin türreyi-tərrar, gahi rast, gahi gəc,

Tökülmüş qamətə oynar, gahi rast, gahi gəc.

Məşədi Qulam. A Məşədi Ramazan, nə olub yenə kefin ərşi-əlada seyr edir? (*Mirzə Yusifə*) Daha axşamdır, get, hesabı sabah çəkərik.

Məşədi Ramazan. Buralarda yaramaz yoxdur ki? (*Ətrafa baxır.*)

Məşədi Qulam. Arxayın ol, sözünü danış.

Məşədi Ramazan. Sən öl, iş var, nağıl özgədir. Bu gün cuhud qızı ilə barışmışam, ancaq bilmirəm evdə nə bəhanə eləyəcəyəm?

Məşədi Qulam. A kişi, bugünkü gün nə gözəl gündür! Allah ömrümüzdən hesab eləməsin.

Məşədi Ramazan. Necə, yoxsa sən də barışmısan?

Məşədi Qulam. Barışmısan da sözdür?! Bu gün özü mənə kağız göndərib. Amma necə kağız? Hər hərfi yüz milyona dəyər. Yazır

ki, mənim sevgilim, Maşaduşkam. Pəh, pəh, pəh... Maşaduşka sən bir cüt ala gözlərinə qurban olsun. Yazır ki, mənim sevgilim, Maşaduşkam, bu gecə evdə bir qazan toyuqplov bişitdirib, gətir yanıma; əgər gətirdin, sənə bir cüt öpüş verəcəyəm; gətirməsən, daha gözümə görünmə. Necə yəni gətirmərəm?! Bu canımı toyuq edib plovun başına qoyub qulluğuna gətirəm. Tapşırısam, plov hazır olacaq. Ancaq, Məşədi Ramazan, bir əhvalat var. Plovu arvad hazırladı. Əbləh qızı elə biləcək ki, mən də evdə oturub, balalarımı başıma yığıb yeyəcəyəm. Ay hay. Şükür ha. Daha nə bilsin:

Şökkərə Mazandaran, şökkərə Hindistan,
Hər do şirinəst, kocavu, an koca.

Bir iş var ki, mən də sənin kökündəyəm. Bilmirəm plovu arvadın əlindən nə tövr alacağam, ay məşədi Ramazan? Heç bir plan tapa bilmirəm. Axı sən bir ağıllı kişisən. Eşq havası mənim gözümə örtüb, aqlım heç bir zad kəsmir.

Məşədi Ramazan. Məşədi Ramazanın evini Allah yıxsın. Ay kişi, keçəl dərman bilsə, öz başına çarə edər. (*Fikirləşir.*) Yavaş, yavaş, deyəsən tapmışam.

Məşədi Qulam. De, de, görüm, qoçağım.

Məşədi Ramazan. Deyilən Allah rəhmət eləsin.

Məşədi Qulam. Kimə?

Məşədi Ramazan. Sənin işin yoxdur, deyilən Allah rəhmət eləsin.

Məşədi Qulam. Axı kimə? Bəlkə heç rəhmətə layiq deyil?

Məşədi Ramazan. Belə məni əkib, adımlı Ramazan qoyan ataya.

Məşədi Qulam. Allah rəhmət eləsin.

Məşədi Ramazan. Atam yadıma düşən kimi dərdimin əlacını tapdım.

Məşədi Qulam. De gəlsin, atam sənə qurban.

Məşədi Ramazan (*yavuşlaşır*). Bax, arvadlara deyərik ki, gedirik axundun qulluğuna, qiraət öyrənməyə. Plovu da, deyərsən, aparıram axund ilə bərabər yeməyə, vəssalam.

Məşədi Qulam (*bir az fikirdən sonra*). Bəs elə isə indi ağız-ağıza verib ağlaşsaq necə olar?

Məşədi Ramazan. Çox yaxşı olar, başla görək.

Məşədi Qulam. Evi yıxılan canım vay!

Məşədi Ramazan. Başına daş düşən canım vay!
Məşədi Qulam. Bütün ibadəti hədəyə gedən canım vay!
Məşədi Ramazan. Cəhənnəmə təpəsi üstə salınan canım vay!
Məşədi Qulam. Cəhənnəmdə ilanlara, əqrəblərə, gürzələrə xörək olan canım vay!

Daldan səs eşidilir.

Məşədi Ramazan. İnkir-minkir toppuzu altında əzilən canım vay!
Məşədi Qulam (*gedir qapıya*). Arvad eşidib, ökil.

Məşədi Ramazan gedir.

Şahpəri (*daxil olur*). A kişi, nə olub belə ağız-ağıza verib mələşirsiniz?

Məşədi Qulam. Arvad, heç soruşma, atamızın evi yamanca yıxılıb. İndicə Məşədi Ramazan burada idi. Dedi ki, bu gün axundun yanında idim. Axund buyurub ki, hər kəs qiraətini bilməsə, min il ibadət edə, elə ona əyilib-düzəlmək qalacaq. Qiyamətdə onun ibadətinə bir qəpik verməyəcəklər. Bəs mən budur altmış ildir ibadət edirəm, Xorasana ziyarətə getmişəm. Bəs necə ola bilər ki, mənim bir belə ibadətim hədəyə getsin? İndi Ramazan ayı yavuqlaşır. Əlacım yoxdur. Gərək gedib qiraətimi öyrənəm. Məşədi Ramazan deyir ki, hər gün otaqda otuz-qırx adam qiraət öyrənir.

Şahpəri. Plov bişib hazırdır, ye get, nə öyrənirsən öyrən.

Məşədi Qulam. Rəhmətliyin qızı, nə qoyub nə axtarırsan? Nə plov, nə dolma, nə fisincan, nə badımcən? Hamısı zəhrimar olsun. Heç zad yeməyəcəyəm. Hamısı zəhərdir. O plovu bir böyük qaba çək, təmiz qab olsun. Toyuğu qoy üstünə, bağla bir təmiz dəsmala, özümlə götürüb aparım axundun qulluğuna. Həm də orada qiraət öyrənirəm. Plovun qalanının üstünə bir-iki yumurta vur, ver uşaqlar yesin. Mənim boğazım tikilib, bu saat bir qaşq su da getməz.

Şahpəri. Nə deyirəm, a kişi, sən deyən olsun. Novruz bayramından sonra bir dəfə toyuqplov bişib, o da belə. Eybi yoxdur.

Məşədi Qulam. Eybi yoxdur, arvad. Gələn cümə axşamı yenə toyuqplov bişirib uşaqlara verərsən. Get plovu çək, gətir bura.

Arvad gedir. Məşədi Qulam üst-başını düzəldənə kimi plov gəlir.

Şahpəri. Ala, apar. Məşədi Ramazanın qıçı sınınsın, gəldi bu gün uşaqların çörəyinə mane oldu, haram elədi.

Məşədi Qulam. Elə mən də dedim. Dedim, rəhmətliyin oğlu, bu sözü sabah gəlib mənə xəbər edəydin. Bu gecə balalarım ilə rahat çörək yeyərdim. Boğazım, nə isə, arvad, töküldü (*öskürür*). Pərvərdigara, günahkar bəndənəm. Özün mənim günahımdan keç. (*Gedir, bayırdan səsi gəlir.*) Ada fayton!

Şahpəri gedərkən oğlu Cahangir gəlir.

Cahangir. Ana, atam bu vədə fayton ilə haraya getdi? Xeyirdirmi? Şahpəri. Nə bilim, balam? Dedi gedirəm axundun yanına qiraət öyrənim.

Cahangir. Ha... ha... ha... Qiraət! Ay bədbəxt övrətlər.

Şahpəri. Necə? Yoxsa bir şey bilirsən?

Cahangir. Heç zad bilmirəm. Atam doğru deyir, qiraət öyrənməyə gedib. Çörəyimizi yeyək, sonra çarşabı salarsan başına, düşərsən yanıma. Səni bir baş aparram atamın yanına. Görərsən nə gözəl qiraət öyrənir. Gedək, bədbəxt atamın qiraəti var. Ha... ha... ha...

PƏRDƏ

İKİNCİ ŞƏKİL

Vaqe olur Nataşanın otağında. Məşədi Qulam əyləşib başında araqçın. Nataşa qolunu onun boynuna salıb, şərab verir.

Nataşa. Bu rumkanı da mənim sağlığıma vur.

Məşədi Qulam. İçmirəm, ay məşədinin maral balası, dəxi doymuşam.

Nataşa. Mənim sağlığıma içmirsən, mən də səndən küsəcəyəm. Ölsən də sənə öpüş verməyəcəyəm.

Məşədi Qulam. İçsəm, öpüş verərsən?

Nataşa. Əlbəttə.

Məşədi Qulam. Ver bura, ay madam. (*İçir.*) Bir busə məndən eləmə müzayiqə. Mən səndən etmərəm müzayiqə. Can, di buxaqdan iki busə ver.

Nataşa. Sonra.. sonra. Görürəm yuxun gəlir. Gəl uzan təxtin üstündə.

Məşədi Qulamı təxtin üstə uzadır.

Məşədi Qulam. Əyləş yanımda, başımı al dizinin üstünə.
Nataşa (*onun pul bumajnikini çıxarır*). Deyilən lyublyu.
Məşədi Qulam. Loblu, loblu.
Nataşa. Əməlli də, lyublyu, lyublyu...
Məşədi Qulam. Loblu, loblu.
Nataşa. Lyublyu də, məşaduşka.
Məşədi Qulam. Loblu... Yenə loblu.

Cahangir və Şahpəri gəlirlər.

Şahpəri. A sənin üstünə kül tökülsün, belə qiraət öyrənirsən? Hə?
Məşədi Qulam (*Şahpərinin üstünə gedir*). Loblu, loblu...
Şahpəri. Allah səni bundan da pis günə salsın. Getdiyin Xorasan
sənə qənim olsun. Bu sifət sənin saqqalına yaraşır?!

Məşədi Qulam. Arvad, acığın tutmasın. Atanın goru haqqı, sən
çox yaxşı arvadsan. Allah sənin atanı sovnarxoz eləsin. Hamısını öyrənmişəm ancaq bir vələzzalin çıxmıyır. Valazzalimik... valazzalimik...

Şahpəri. Kəs səsini, mürdar pyaniskə...

Məşədi Qulam. Arvad, sənin canın üçün öyrənmişəm. Yalan demirəm. Yalan deyirəmsə, atanın gorunda qurbağa olum, qur-qur quruldayım. İt olum, ham... ham... mır-mır mırıldayım. Hamısını bilirəm. Məsələn, loblu... loblu.

Şahpəri. Kül başına, daş düşsün başına, Allah səni yox eləsin!

Cahangir (*qolundan dartır*). Gedək evə, ata.

Məşədi Qulam. Valazzalimik, valazzalimik... zındıq oğlu zındıq.

Cahangir. Çox gözəl... Çox gözəl. Gedək.

Məşədi Qulam. Gözəl öyrənmişəm. Bax, arvad, oğlun səndən çox bilir, deyir gözəl bilirsən. Valazzalimik... Görürsən necə öyrənmişəm! Hə, loblu, loblu.

Şahpəri. Allah üzünü qara eləsin!

Məşədi Qulam. Loblu... loblu... loblu...

Şahpəri. Düş qabağıma, abırsız! Sənə bir lobyə yedirdərəm, ölənə kimi yadında qalar, dadı damağından getməz.

Məşədi Qulam (*gedərkən*). Valazzalimik... loblu, loblu...

Məşədi Qulamı aparırlar. Nataşa onların dalınca baxır, sonra gülə-gülə
qaydır, əlində də Məşədi Qulamın pul bumajniki.

PƏRDƏ

QADINLAR BAYRAMI

(8 Mart)

İki pərdəli pyes

İŞTİRAK EDƏNLƏR:

Zaman	} kəndlilər	Ahıl qadın	} kənd qızları
Feyzi		Birinci qız	
Balakişi		İkinci qız	
Hadi		Cabbar – müəllim	
Cahan – Zamanın arvadı		Mərkəzdən gəlmiş nümayəndə	
Növrəstə – Zamanın qızı		Qadınlar, qızlar, pionerlər, məktəb	
Birinci qadın	} Cahanın qonaqları	uşaqları, cavanlar, kənd əhalisi	
İkinci qadın			
Sair qadınlar			

BİRİNCİ PƏRDƏ

Əhvalat Azərbaycan kəndlərindən birində vəqə olur. Qolçomaq Zamanın evində kəndin hampalarından bir neçə nəfər əyləşmişlər.

Zaman. A kişilər, biz hamımız bu saat binamış olmuşuq! Bundan sonra biz adımızı kişi qoyub başımıza papaq geyib, el içinə çıxıb bilməyəcəyik. Arvadları gətirib mindiriblər bizim boynumuza. İndi, odur, qudurublar, hərəsinin ağzından bir loğaz çıxır! Bu yazıqçıgöz başı qapazlı, qoyun kimi arvadların hər biri qızmış şirə dönüb, düşüblər bizim canımıza! Üstlərinə əl qaldırırsan, deyir, bu saat gedib şikayət elərəm, səni tutub qazamata salarlar!

Feyzi. Canım, heç zad deyil, yəqin dünyanın axırıdır! Bundan qabaq toyuq xoruz kimi banlayanda başını kəsirdilər. İndi toyuqlar hamısı xoruz olublar. Gərək imdi də xoruzlar yumurta üstündə cücə çıxardalar.

Balakişi. Yumurta üstündə yatıb cücə çıxartmaq bu saat elə mənim peşəmdir. Bir də gördün ki, arvad deyir: a kişi, sən uşaqlara mu-

ğayat ol, bu gün nümayəndə iclasına, nə bilim, savad kursuna, nə bilim haraya gedəcəyəm. Deyirəm, a mürtədin qızı, mən uşaq saxlamağı nə bilirəm? Mən inək sağmağı nə bilirəm? Budur, çuxam dağılıb, bu gün oraya getmək əvəzinə, xana qurub mənə bir çuxalıq şal toxu. Cava-bından gör mənə nə deyir: mən seçilmişəm, vəzifəmdir ki, gərək gedib işləyəm. Sən də mənə mane ola bilməzsən! Ay sizi bizim başımıza çıxardanlar dərbədər düşsünlər!

H a d i . Mənim arvadımı hamınız tanıyırsınız. Allahın ağzı otlu bir heyvanı idi. Hamı deyirdi ki, mələsə, əti halaldır. Başına yüz qapaz vursaydın, yuxarı baxmazdı. Bir gün orucunu yeməzdi, namazını keçirməzdi, həmişə də deyirdi ki, a kişi, sən atanın goru, məni bir Xorasanə apar, gedim ağamı ziyarət edim. İndi namazın da, orucun da vaxtını yadından çıxarıbdır. Axmağın qızı, nənəm yaşına çatıb, imdi başlayıb ki, dərs oxuyuram. Şurada gedib çalışacağam. Elə bil ki, bu kəndin kişiləri şuranın işlərini onsuz apara bilməyəcəklər.

Z a m a n . Yox, canım, buna bir təhər çəkmək lazımdır. Arvad cəhənnəm, pisdir, boşarsan gedər işinə. Bundan da yaman dərdimiz var. Arvadlara baxıb qızlarımız da pis öyrənirlər. İndi qızların hərəsi qoltuğuna bir kitab vurubdur ki, dərs oxumağa gedirəm. Qızlarımız da oxudular, molla oldular, işimiz bitdi. Başlayacaqlar cavan oğlanlara kağız yazmağa, onda gəl eşşəyini palçıqdan çıxart da! Arvad, atanın gorunu sevirsən, arı, namusu yemisən, Allah əzabını versin, barı bu qızları rahat qoy, məni binamus eləmə! Deyir, axmaq danışma, köhnə fikirləri başından çıxart, qızla oğlanın nə təfavütü var? Qız da oğlan kimi insan deyilmi? O da istəməzmi ki, açıq gözlə dünya işığına baxsın? Bilmirəm mürtədin qızı bu dilləri haradan öyrənibdir? Məni belə danışığa basır ki, lap mat qalıb, cavab da verə bilmirəm.

F e y z i . Bir gün arvadı çağırıb dedim, ya arvad, gəl əyri oturaq, düz danışaq. Sən bilmərrə abrı, həyanı qurşağına düyünləmişən. Mən də olmuşam binamus. Gündə bir qaçırsan sobranyalara, yığıncaqlara, nəmənəqomlara, adlarını da dilim tutmur. O günləri də deyir ki, gedib şurada kişilərin içində danışmış. İndi ki belədir, deyirəm, elə birdibli boşan get! Ondan sonra nə qələt eləyəcəksən, özün bilərsən. Deyir, çox danışma, boşanmaq lazım olsa, sənə deyərəm. Deyirəm, ay ala donquzun qızı, səni boşamaq ixtiyarı məndədir, ya yox? Deyir, onlar keçmiş ola! O sənin şəriətidir. Deyirəm, arvad, şəriətə də şəkk gətirirsən? Deyir, bu şəriəti yazan hamısı kişilərdir, arvadlar yazsaydılar, belə yazmazdılar.

Zaman. Qardaşlar, burada oturub boğaz yırtmaqdan fayda yoxdur. Durun, buradan hamımız gedək molla Xəlil axundun yanına. Yenə o bizdən ağıllıdır. Görək nə məsləhət görəcək. Bu tüstü bir bizim bacamızdan çıxmır, hamının bacasından çıxır.

Balakişi. Pis məsləhət deyil. Axır, ay Zaman kişi, bir buraya bir işdən ötrü gəlmişik.

Zaman. Necə iş, xeyir ola?

Balakişi. İnşallah xeyirdir. Şər düşmənin qapısından girsin. Sən bu Hadi kişini necə tanıyırsan?

Zaman. Hadi kişini kim tanımır? Bunun kimi düz, doğru adam harada tapılar?

Balakişi. Çox gözəl. Atan rəhmətlik. Bunun oğlu Qədimi necə görürsən?

Zaman. Niyə, yaxşı oğlandır. Əkən, tökən, qoçaq, əlindən hər iş gələn oğlandır. Allah öz pənahında saxlasın.

Balakişi. İndi bizim buraya gəlməyimizdən qəsdimiz budur ki, Hadinin oğlu Qədimi sənə oğulluğa verək. Sən də görək bizim sözü-müzü yerə salmayasan. Bir qız əvvəl-axır bir oğlana qismət olasıdır. Hadidən yaxşı qohum, Qədimdən yaxşı yeznəni də sən tapmayacaqsan.

Zaman. Mən heç vədə Qədimə bilayiq oğlan demərəm. Yaxşı, başısağı, həyalı oğlandır. Hadi də nəinki öz kəndimizdə, hətta cəmi mahalda abırlı bir adam sayılır. Ancaq, izin verin, bir qızın anası ilə də danışım. Onun da ürəyini bilim. Sonra sizə cavab verərəm. Keçən vaxtlar olsaydı, dinməz-söyləməz deyərdim: "Allah xeyir versin!". Amma indi özünüz arvadların xasiyyətlərinə bələdsiniz. Kişinin bir sözünə otuz bir cavab verirlər.

Balakişi. Nə eyib elər, arvadınla da bir danış. Yəqin onun da bir sözü olmayacaq.

Hadi. Eybi yoxdur, danış, sabah cavabına gələrəm.

Balakişi. İnşallah, əliniz yaxşı yağa bulaşar. İndi qalx, Zaman kişi, düş qabağa, gedək, görək axund bizə nə yol göstərəcək.

Zaman. Siz yavaş-yavaş gedin, mən də daldan gəlib sizə çataram.

Qonaqlar bir-bir çıxırlar.

Balakişi. Qırılasınız sizi, ay arvad tayfası!

Feyzi. Toxumunuz kalana düşsün, kalana da bir od.

Z a m a n . Amin, ya rəbbi! (*Qonaqları yola salıb, qayıdır.*)

C a h a n . (*daxil olur*). Kişi, yenə dost-aşnalarını başına yığmısan, xeyirdirmi?

Z a m a n . (*suxluqla*). Sən hər gün gedib, sobranyalarda şaftalı ta-bağı kimi ortalığa atılıb reç oxuyursan, biz də dul, sahibsiz adamlar kimi bir yerə yığışib öz günümüzə ağlayırıq. Deməli, buna da gerek sizdən izin istəyək?

C a h a n . A balam, ağlamalı günlər keçdi. İndi isə sevinməli, xoş-lanmalı günlərimiz gəlibdir!

Z a m a n . Zarafat qalsın kənarda, bir gəl otur, sənə bir neçə deməli sözüm var.

C a h a n . Əgər yenə mənimlə şəriətdən, zaddan danışacaqsan, boş yerə başını ağrıdıb, mənim də vaxtımı əlimdən alma.

Z a m a n . Yox, şəriətdən danışmayacağam. Sən bir yolluq buğda yeyib cənnətdən çıxmısan. Mən də danışmaqdan yorulmuşam. Otur, ayrı söhbət var.

C a h a n . (*oturur*). Di oturdum, buyur görək.

Z a m a n . Bu kişilər bilirsən nə üçün gəlmişdilər?

C a h a n . Yox, bilmirəm, söylə sən bilərəm.

Z a m a n . Bunlar elçiliyə gəlmişdilər. Bizim Növrəstəni Hadinin oğlu Qədimə istəyirlər.

C a h a n . Yəqin sən də dedin “Allah xeyir versin!”. Beləmi?

Z a m a n . Elə onun kimi bir iş oldu. Dedim sənə genişməsəm qurtaran cavab verə bilmərəm. Hadinin oğlu bir yaxşı oğlandır. Hadi də hər bir yerdə sayılan bir adamdır.

C a h a n . Hadi də yaxşı kişidir, oğlu da yaxşı oğlandır. İndi mən də səndən bir şey soruşum. Bircə de görüm ki, sən göydən düşmüşsən, yox-sa o dünyadan gəlmişsən? Axmaq kişi, budur, tamam on ildir, dörd ətra-fında çəkilir vururlar. Sən deyirsən, bu nə taqqatuqdur? Vay sənə baş-şına daş düşsün! Yaxşı, Hadinin oğluna sən ərə gedəcəksən, yoxsa mən?

Z a m a n . Nədir, yoxsa dediyin budur, mən on beş yaşında qızla məsləhətə oturum? Elə bircə bu qalmışdı, arvad! Atamın gору haqqı, məni cana doyduracaqsan, axır bir gün səni də öldürəcəyəm, uşaqların da bir-bir başlarını kəsəcəyəm. Qoy ondan sonra məni də aparıb güllə qabağına qoysunlar. Daha bu yerədək adamı saymamazlıq olmaz ki! Lap bir belə ağ eləmək olmaz ki! Ata olasan, öz qızını ərə verməyə ixtiyarın olmasın? Bu hansı şəriətdədir, hansı zakondadır? (*Papağını*

başından götürüb yerə cırpır.) Ay sahibsiz qalasan belə papaq! (*Cahan qəhqəhə ilə gülür.*) Niyə gülürsən, ay mürtədin qızı?!

C a h a n . Nəticəsini görürsən! (*Çağırır.*) Ay Növrəstə, ay Növrəstə!..

N ö v r ə s t ə (*daxil olur*). Nə deyirdin, ana?

C a h a n . Atan səni Qədimə vermək istəyir, nə deyirsən?

Z a m a n (*Növrəstəyə*). Ay qız, çəkil buradan cəhənnəmə! (*Cahana*)
Ay arvad, bu uşağı niyə çağırıb, üzünü açırsan?

N ö v r ə s t ə . Ata, hələ mən dərs oxuyuram, elə ki oxudum qurtardım, bəyəndiyim oğlanların birisinə də gedərəm. Bir də, ata can, qoyun satmırsan, keç i satmırsan. Məndən xəbərsiz məni necə ərə verirsən?

Z a m a n (*qəzəbli*). Axmaq qızının danışığına bax! Doğru deyiblər, anası çıxan ağacı balası budaq-budaq gəzər! Belə anadan belə qız törəyəcəkdir! Zamanınız dağılsın! Sizə tərbiyə verənin evi yıxılsın! Əbləhin qızı, elə bu saat itilərsən gözümün qabağından. Oturarsan evdə, qapıdan çölə çıxarsan, durub qıçını sındıraram. Gəlib sənə o kitablarının hamısına od vuracağam! Bir də uşkola adı çəksən, dilini tutub dibindən kəsəcəyəm. Çəkil buradan, bihəya!

N ö v r ə s t ə . Kəndin qızları hamısı oxuyur. Mən də oxuyacağam. Sənə də məni məktəbdən çıxarmağa heç ixtiyarın yoxdur.

Z a m a n . Mənim ixtiyarım yoxdur? Mürtədin qızı, yoxsa mən ata deyiləm? İndi mən sənə öz ixtiyarımı göstərərəm. Budur, gedirəm axundun yanına, orada mən sənə kəbinini Hadinin oğlu Qədimə kəsdirərəm. Onda sənə bu uzun dilin gödələr!

C a h a n . Zakon on beş yaşında qızı ərə verməyə ixtiyar vermir!

Z a m a n . Zakon ixtiyar vermir, şəriət ixtiyar verir. A mürtədin balaları, mənim atalıq ixtiyarımı əlimdən aldınız, namusumu tapdaldınız, şəriətimi də əlimdən alacaqsınız?! Şəriət doqquz yaşında qızları ərə verməyi rəva görür, qurtardı getdi. Mənim qarşıma zakon çıxaranların qarşısına şəriət çıxardaram. Görək kim güclüdür!

N ö v r ə s t ə . İşin yoxdur, ana, qoy nə bilir eləsin. O, axundun yanına gedər, mən də kənd şurasının. Ondan sonra kim güclü olduğun baxıb görürük. Dur, ata, buyur axundun qulluğuna!

Z a m a n . Gedərəm də, sənə o qurd düşmüş dilini də yaxşı kəsərəm! (*Durur.*)

N ö v r ə s t ə . Get, get!..

Z a m a n (*gedə-gedə*). Laməzhəb uşağı laməzhəb. İndi sizə əlimin suyunu göstərərəm (*Cəld çıxır.*)

Cahan. Qoçaq qızım, yaxşı cavab verdin.

Növrəstə. necə eləyim, ana? Bir də görəcəksən gəldi qapını bağladı. Bir gecədə götürüb bir axmağın birisinin tərkinə atdı. Bu saat gedib kənd şurasına deyəcəyəm ki, atam məni oxutmaq istəmir, özümü də ərə verir. *(Gedir. Qapı açılır, beş-altı nəfər qadın içəri daxil olurlar).*

Cahan. Nə var, ay arvadlar, xeyirirmi?

Birinci qadın. Xeyir olmamış nə var? Sənin canın üçün, bütün kəndin arvadlarını görmüşük. İmdiyədək yatdıqları bəsdır, gərək hamısı bugünkü seçkiyə getsinlər. Daha bir nəfər “ay mən uşaqlarımı yiyəsiz qoyub camaat işlərinə məşğul ola bilmərəm” demir. Hamı bu on ilin müddətində lazımınca ayılıbdır.

İkinci qadın. Elə ki, məni də istədilər aparıb iş üstə qoysunlar, yalvardım, dedim amandır, məni uşaqlarımdan ayırmayın. Mənim bala-larım gözümün qabağında olmasalar, bir dəqiqə rahat ola bilmərəm. Axırı olmadı, əl çəkmədilər, aparıb qadınlar şöbəsində oturdular. Mən camaat işinin, camaat qulluğunun belə şirin olduğunu bilmirdim.

Qadınlardan bir neçəsi. Belədir, həqiqət belədir!..

Cahan. İmdi bizim hüququmuz kişilərlə bərabərdir. Gərək biz də öz bacarığımızı göstərək. Kənd şurasına qadınlardan bir neçə nəfər üzv seçək. Bacarsaq, şura sədrini də qadından seçək!

Qadınlar. Cahan xala düz deyir, belə də edilməlidir!

Cahan. Kəndimizin məktəbi yoxdur, bulağı yoxdur. Bu seçkidə ən bacarıqlı və qanacaqlı adamları şuraya seçməliyik ki, bu məsələləri həyata keçirsinlər! Camaatın qara su içməkdən hamısının qarnı şişibdir. Çalışıb kəndə bir bulaq suyu gətirtmək lazımdır. Arvadlarımız bahar girəndən sonra payızın axırınadək bağda, əkində gedib işləyirlər. Aya, bir yer lazımdır ki, işə gedən arvadlar körpə uşaqlarını aparıb orada qoysunlar? Bundan ötrü də çocuk yaslisi açmaq lazımdır.

Hamı. Bu hər şeydən vacibdir.

Cahan. Hər yerdə qiraət koması açılır, amma biz imdiyədək onun adını eşidib, üzünü görmürük. Yağış yağandan sonra küçələrimizdə yerimək olmur. Heç olmasa kəndin bir küçəsini də daşlamaq lazımdır.

İkinci qadın. Cahan xala gözəl danışır. Biz gərək hamımız bir-ləşib, bizə verilmiş ixtiyaratdan tamamilə istifadə edək. Qoy görsün-lər ki, biz də iş bacarıq. Gərək bacardıqca seçkidə çox qadın keçirək. *(Cahana)* İmdi bilirsənmi, Cahan xala, biz bir çox qadınların tərə-findən buraya delegat gəlmişik. Biz çalışacağıq da, məramımıza da çat-

çağıq. Biz səni kənd şurası sədrliyinə namizəd seçmişik. Sən də gərək boyun qaçırmayasan.

C a h a n . Mən camaat qulluğundan, özünüz bilirsiniz, qaçmamışam və qaçmaram da. Amma bir şey var, mənim yaşıım qırx beşi adlayıb. Aranızda qoçaq, işbilən, savadlı qadınlar var, onlardan birinin namizədliyini qoyun.

İkinci qadın . Yox, Cahan xala. Gərək bizim sözüümüzü yerə salmayasan. Sən bizim savadlılarımızdan artıq iş görə bilərsən və halonki savadsız qadınlar üçün gecə kursları açıb, tamam savadsız qadınları savadlandırırıq.

C a h a n . Baş üstə, siz istəyəndən sonra mənim də sözüm yoxdur, razıyam. Ancaq seçki yavuqlaşır, gərək kənd arvadlarının hamısının ağızlarını bir yerə yığasınız.

İkinci qadın . Bu barədə arxayın ol. Kəndin cavan, qoca qadınları hamısı bir dil, bir ürəklə seçkiyə gedəcəklər.

C a h a n . Çox gözəl! Yaşasın çalışqan kənd qadınları!

H a m ı . Yaşasın qeyrətli Cahan xala!

İkinci qadın . Salamət qal, Cahan xala, biz də gedən işimizdə olaq.

Arvadlar gedirlər.

Növrəstə (*tələsik daxil olub*). Ana, getdim kənd şurasına xəbər verdim. Onlar da adam göndərüb atamı mollanın evindən çağırıdılar. Özünə də dedilər ki, əgər qızının oxumağına mane olasan, ya onu özündən bixəbər ərə verəsən, səni tutub qazamata salacağıq. İndi budur, hirsli gəlir. Mən qaçıb gizlənəcəyəm. (*Çıxır.*)

Z a m a n (*daxil olur*). Məramına çatdın, arvad. Bundan sonra sən çal, mən də oynayım. (*İstehza ilə*) Anlamamışam, qələt eləmişəm, cənab Cahan xanım, bağışla məni, taqsırlarımdan keç! (*Qeyzlə*) Məlun uşağı məlun! Namusumu əlimdən aldınız. (*Hirsli, papağını yerə çırpır.*) Alın, bu da papağım!

PƏRDƏ

İKİNCİ PƏRDƏ

Kənd meydançası. Evlər qırmızı bayraqlarla müzəyyəndir. Bir tərəfdə qiraət koması. Qiraətxanadan kəndlilər çıxır və oraya daxil olurlar. Müqabilində qırmızı parçalara бүkүlmüş su budkası. Dəstə-dəstə uşaqlar orada-burada oynayırlar. Su budkasının yanında yekə bir daş. Növrəstə budkanı bəzəməkdədir. Nəçə nəfər ahıl və cavan qadınlar, arxalarında sənəkləri, gəlib səhnədən keçmək istəyirlər. Növrəstəni görüb dayanırlar.

Ahıl qadın. A bala, Növrəstə, bu nə xəbərdir? Kənd belə bəzənməkdə kimi gözləyir?

Növrəstə. Heç kimi. Bilmirsən ki, bu gün martın səkkizi və qadınların bayramıdır? Axşamdan hamıya xəbər verilməyibdirmi?

Ahıl qadın. Xəbər verilibdir, ancaq hər martın səkkizində bayram olursa da, bu cəlalə olmur. Bugünkü başqa cəlaldir. Dedim bəs Bakıdan qonağımız gələcək.

Növrəstə. Qonağımız da gələcək. Amma bir iş var, imdiyədək iş başında qolçomaqlar dururdular, onlar hamısı qadınların və qadınlığın düşməni idilər. Onlar heç vaxt qəbul eləməzdilər ki, qadınlar başıaçıq meydanlara çıxıb bayram saxlasınlar. İndi qadınlar da iş başındadırlar. Bugünkü bayramımızı şərəfətlə keçirməliyik. Qayıdın geri, sənəklərinizi qoyub, buraya cəm olun.

Ahıl qadın. Necə qayıdaq? Evdə bir içim su yoxdur.

Növrəstə. Bu gün, günorta çağı su budkası açılıb, kəndə şirin buلاق suyu axacaqdır. Dünən bu barədə elan olunmuşdu, eşitmədinizmi?

Ahıl qadın. Vallah, Cahan hər işləri düzəldir, qoçaq arvaddır.

Başqa bir qadın. Onun qoçaqlığını ondan bil ki, bu yaşında, üç-dörd ayın içində savadlandı. İndi yazır, oxuyur. Hər gün ona Bakıdan qəzet gəlir.

Ahıl qadın. İndi biz gəlib Cahan xalaya tay ola bilmərik. Özü də bir qabil arvaddır. Budur, bu ilin içində gör kəndi necə abad eləyibdir.

Növrəstə. Yox, qabillikdə iş yoxdur. Mollaxanada köhnə qayda ilə, köhnə əlifba ilə dərs verirdilər, odur ki, orada boş yerə neçə il sərf eləyib, bir şey də öyrənmə bilmirdilər. Amma imdi şura məktəblərində təzə əlifba ilə dərs verirlər. Bir aydan sonra, görərsən, adam gül kimi oxuyub-yazır.

Ahıl qadın. Mən də oxumaq istərdim, ancaq ərimdən qorxuram.

Növrəstə. Mən sənə indidən deyim, heç qorxma. Sən məktəbə bir ərizə yaz ver, ondan sonra işin yoxdur. Ərin mane olsa, mənə xəbər ver.

Ahıl qadın. Səni boya-başa çıxasan, ay belə qız! Günü sabah ərizə verəcəyəm. Bəs ərizəmi kim yazacaq?

Növrəstə. Gələrsən, mənim özüm sənə ərizə yazaram.

Ahıl qadın. Çox gözəl. Səni görüm ağ günə çıxasan.

Növrəstə. Di haydı, qayıdın geri, sənəklərinizi evinizdə qoyub, qayıdın buraya. Sonra gəlib buradan gözəl şirin su apararsınız.

Qadınlar. Gedək, gedək. Sağ olsun Cahan xala!

Gedirlər. Neçə nəfər məktəb qızları Növrəstənin yanına gəlirlər.

Birinci qız. Yoldaş Növrəstə, bizi niyə çağırırsan, gələk sənə kömək eləyək? Sən tək bunu nə vaxta qurtaracaqsan?

Növrəstə. Nə bilim, zəhmət vermək istəmədim.

İkinci qız. Zəhmət nədir, bayramımızdır, gərək işləyək, təntənəli keçsin. Qızlar, gəlin.

Hamı birlikdə başlayırlar budkanı bəzəməyə. Bu halda üç nəfər on altı-on yeddi yaşlarında oğlan gəlir.

Cabbar. Yoldaşlar, bizə də bir iş verin, sizə kömək eləyək. Nərdivana dırmaşmaq, çəki vurmaq qadın işi deyil.

Birinci qız. Niyə deyil? Qadın sizdən acizdir?

Cabbar. Biz “acizdir” demədik. Hər kəs öz işində gərək mahir olsun. (*Növrəstəni görür.*) Ay qız, Növrəstə deyilsən? Böyüyüb yekə qız olmusan. Üç ildir səni görmürəm. Mən gedəndə balaca, bu boyda bir qız idin.

Növrəstə. Sən də Salman əminin oğlu Cabbar deyilsən?

Cabbar. Yaxşı tanıdın. Məni buraya, öz kəndimizə müəllim təyin ediblər.

Cahan (*daxil olur*). A qızlar, cəld olun, qurtarın, vaxta az qalıbdır!

Növrəstə. Bu saat, ana can, görmürsən nə qədər köməkçim var? Ana can, bu oğlanı da tanıyırsanmı? Salman əminin oğlu Cabbardır. Burada təzə açılan məktəbə müəllim təyin eləyib göndəriblər.

Cahan. Çox yaxşı olub. Xoş gəlmisən, bala! Ümidvaram ki, kənd balalarına qaydasınca təlim verəcəksən.

Cabbar (*əl verir*). Əlimdən gələn səyi eləməyə hazıram.

Hadi, Balakışi, Zaman gəlib səhnədən keçirlər. Zaman vəziyyəti görüb, qızını çağırır.

Zaman. Növrəstə, buraya gəl. (*Növrəstə gəlir.*) O danışdığın oğlan kimdir?

Növrəstə. Salman əminin oğludur. Təzə müəllim gəlibdir.

Zaman. A mürtdənin qızı mürtdə, Salmanın oğlu sənin qardaşındır, əmin oğludur, dayın oğludur?! Onunla nə laqırtı vurursan?

Növrəstə. Ata, danışanda məgər bir xata olar?

Zaman. Xata da olar, ötər də. Gələrsən evə mürtdənin qızı. Bədəninə dağ basmasam, atamın oğlu deyiləm. Məni sən cana doydurdun!

Cahan (*yavuşlaşır*). A kişi, uşaqdan nə istəyirsən? Nə qışqırtı salmışan bu meydana?

Zaman. Uşağın atasının cəmdəyinə min lənət! O günə daş düşəydi ki, sən mənim dağılmış xarabamın qapısından girdin! Özün şura sədri olmusan, nə olmusan, sən bilirsen, daha bu uşağın abrisını tökmə. Cavan qız sənin gözüünün qabağında oğlanlarla danışır, sən də durub tamaşa eləyirsən. Ay arvad, heç olmasa bir insafın olsun. (*Qızına*) Gələrsən evə mürtdənin qızı, görərsən nə divan tutacağam!

Cahan. Kişi, dinməz-söyləməz get evə. Mənim xatirim üçün camaat sənin hörmətini saxlayır, sən də yolundan, izindən çıxma!

Zaman. Gedirəm, sözüm yoxdur. Vaxta ki namus gedir, qoy kökündən getsin. Hadi, Balakişi, gedək!

Cahan, Növrəstə budkaya qayıdıb, işə məşğul olurlar.

Hadi. A kişi, qanımı xarab eləmə. Gəl gedək Molla Xəlilin yanına söhbətə.

Gedirlər. Cavanlar budkanın bəzəyini qurtarıb çəkirlər. Növrəstə və Cabbar söhbət edə-edə mehriban gedirlər. Səhnənin sağ tərəfində bir dəstə pioner baraban çalaraq gəlib bir tərəfdən nizamla dayanırlar. Sol tərəfdən məktəb uşaqları – qızlar və oğlanlar qarışıq, qabaqlarında bir dəstə aşıq, əllərində bayraq, daxil olub bir tərəfdən dayanırlar. Bir dəstə kənd qadınları və kişilər də gəlib dayanırlar. İki-üç dəqiqədən sonra iki nəfər kişi, bir nəfər qadın çıxırlar. Dallarınca Cahan gəlib sədarətdə əyləşir. Cahanı gördükdə hər tərəfdən alqış qalxır.

Cahan (*sakitlik bərpa olandan sonra ayağa qalxır*). Yoldaşlar! Mart ayının səkkizi münasibətilə çağırılmış iclası açıq elan edirəm. (*Alqış*) Bu gün cəmi dünyanın zəhmətkeş qadınları üçün əhəmiyyətli bir gündür. Bu gündə dünyanın hər tərəfindən, əziyyət, məşəqqət, təzyiq altında qalan, evlərdə dünya işığına həsrət qalıb qara qul mənziləsində olan, fabriklərdə, zavodlarda gündə on iki saat və daha da işləyib qarınları dolusu çörəyə əlləri çatmayan zəhmətkeş, sərhədlərə, fəsillərə baxmayıb əllərini şura işçi-kəndli qadınlarına uzadırlar. Bu gün onların hamısına işıqlı bir günün, gələcəyin müjdəsini verir. Yaşa-

sın Şuralar İttifaqı! Yaşasın fəhlə-kəndli birliyi! Yaşasın Səkkiz mart günü! (*Hamı əl vurur, çalğıçılar çalırlar. Pionerlər barabanlarını vururlar. Cahanın əlinin işarəsilə hamı sakit olur.*) Söz verilir mərkəzdən gələn yoldaşımıza!

Əyləşən kişilərdən biri qalxır ayağa, hər tərəfdən alqış.

Mərkəzdən gəlmiş nümayəndə. Yoldaşlar! Mən torpaq komissarlığı tərəfindən buraya nümayəndə sifəti ilə gəlib, həmin komissarlıq tərəfindən sizin iki bayramınızı təbrik edirəm. (*Alqış*) Birinci bayram keçirməkdə olduğunuz qadınlar günü, martın səkkizi. İkinci bayram, əhalinin qızdırma xəstəliyi kimi ağır bir naxoşluğun əlindən qurtarması bayramıdır. Yoldaşlar! Siz imdiyədək içdiyiniz iki arşın dərinlikdən çıxan quyu suyu idi. Belə dayazdan çıxan suya kənd arasında “qara su” deyirlər. Hamınız bilirsiniz ki, qara su olan yerdən naxoşluq əskik olmaz. O yerlərin camaatının rəngi sarı, bədəni zəif, qarınları köplə dolu olar. Bu gün kəndə şirin bulaq suyu axacaq və bu suyun səbəbinə sizin içinizdən dediyim azar götürülər. Bu suyun kəndə gətirilməsi, tək şuranın və bir də bu şuranın sədri olan Cahan yoldaşın səyi və ciddiyyəti nəticəsidir. Ona görə üzümü ona tutub deyirəm: yaşa, Cahan xala! (*Alqış, dəf, balaban.*) Yoldaşlar! Azərbaycanda şura hökumətinin səkkiz ili yavuqlaşır. Yeddi il bundan əqdəm Azərbaycanda savadlı qadın tək-tək tapılırdı. Şərq qadınlarının arasında yoldaş Cahan və sair kimi fəal qadınlar çıxırlar. Keçmişdə qab-qazan ələmindən savayı bir şey tanımayan qadınlar imdi iş başına keçib, böyük-böyük idarələri dolandırır və kişilərlə bərabər, artıq fəaliyyət göstərir. Yaşasın Şərq qadını və onun parlaq istiqbalı!

Alqış, dəf, balaban.

C a h a n (*ayağa durur*). Yoldaşlar! Cəmi əhali tərəfindən, buraya nümayəndə göndərən torpaq komissarlığına izhari-təşəkkür edirəm. (*Alqış*) Mən bu bulaq məsələsi üçün neçə dəfə mərkəzə getdim. Komissarlıqların hamısından məhəbbət gördüm. Biz qadınlar imdiyədək kişilərin ayaqları altında əzilirdik. Bizi işləməyə qoymayıb, adımızı bacarıqsız qoyurdular. Şura hökuməti sayəsində bizlər də əlimizdən gəldiyini meydana çıxara bilirik. Nümayəndə yoldaş məni tək göstərdi. Amma mən tək işləmirəm. Bütün şura üzvü olan qadınlar və kişilər də bu işlərdə mənə köməkçidirlər. Onların köməyi ilə, höku-

mətin müavinəti ilə, budur, kəndə təmiz şirin su gətirmişik. İkinci, bir məktəb açmışıq. Yaşları ötmüş qadınlar üçün gecə məktəbimiz var. Yaslı bina etmişik. Kənddə mama yoxluğu hiss edilirdi. Qızlarımızdan birisini göndərmişik ki, mərkəzdə oxuyub, bu işi öyrənib gəlsin. Bir az müddət içində biz bu qədər iş görmüşük. (*Alqışlar*)

Mərkəzdən gəlmiş nümayəndə (*qayçıını alıb enir*). Torpaq komissarlığı namindən xəlayiqin səhhətinə bais olası bu suyun lentini kəsirəm. (*Lenti kəsir.*)

Su başlayır axmağa. Uşaqlar internasional oxuyurlar. Ondan sonra halay vururlar. Cavanlar oynayrlar.

Qızlardan biri. Ay uşaqlar, Cahan xalanı ortaya çəkin! Gərək onu da oynadaq! (*Bir nəfər Cahanı ortaya çəkir.*) Cahan xala gərək oynasın!

C a h a n . Belə bayramda oynamamaq günahdır! (*Oynayır.*)

PƏRDƏ

KAMRAN

Beş pərdə, on səkkiz şəkildə

İŞTİRAK EDƏNLƏR:

Hacı Mirzə Əhməd ağa – müctəhid.	Kərbəlayı Mədəd – Kamranın dayısı.
Hacı Kamyab – dövlətli tacir	Kərbəlayı Qafar
Bibixatun – onun arvadı	Seyid Cabbar
Gövhər tac – onun qızı	Səyyah və onun qadını
İbrahim – baqqal, Hacı Kamyabın qardaşı	Hacı Xudadad və onun arvadı
Cahanbanu – onun arvadı	Hacı Rza və onun arvadı
Kamran – onun oğlu	Qoca və cavan kəndlilər, qızlar və qadınlar, katib və mirzələr, amil, nökr, qulluqçu və kənzilər, məşşatə, minacatçı və b.
Xudayar xan – adlı-sanlı xan	
Firidun xan – onun oğlu	
Mirzə Mehdi – həkimbaşı	
Cahanbəxş	} Kamranın yoldaşları
Fəramərz	
Xurşid	

BİRİNCİ PƏRDƏ

BİRİNCİ ŞƏKİL

İranda böyük şəhər meydanı. Güclü izdiham. Qoca və cavan qadınlar və kişilər Hacı Mirzə Əhməd ağanın gəlib keçəcəyinə müntəzirdir. Uzaqdan azan səsi eşidilir. Neçə nəfər carubkeş (süpürgəçilər) yolu süpürməkdədirlər.

Bir nəfər cavan (*bir qocaya*). Əmi can, bu süpürgəçilər nə üçün böylə ciddi-cəhd ilə küçəni süpürürlər? Küçənin bu səhər süpürülüb sulandığını gözümlə gördüm.

Qoca. Bala, müctəhid ağa indi gəlib buradan məscidə gedəcəkdir. Küçəni süpürməkdən məqsəd budur ki, ağanın ulağının ayağının altında qarışqalar qalıb qırılmasınlar. Ağanın mübarək vücudundan bir zinəfsə, hətta qarışqaya da gərək əziyyət və azar toxunmasın. Eşitmə-

yıbsənmi Firdovsi yazır: Meyazar muri ki danəkeş əst, ke can darədo cane şirin xoş əst.¹

Cavan. Eşitmişəm, bilirəm gözəl kələmdır. Ancaq bir məsələ var, onu mənə başa salın.

Qoca. Nə məsələdir?

Cavan. Ağa məscidə gedib qayıdınca, onun ulağının ayaqlarının altında çox olsa bir əlli, yüz qarışqa tələf olacaqdır. Amma bu süpürgəçilər bir süpürgə vurduqda neçə yüz qarışqa tələf edirlər. Buna nə deməli?

Qoca. Bala, belə yerlərə əl aparmaq küfrdür. Bu sirləri ağa sizdən yaxşı bilir.

Cavan. Bağışlayın, əmi can, mən bunu gözə pərdə çəkmək hesab edirəm.

Qoca. Nə danışırısan? Müctəhid Hacı Mirzə Əhməd ağa məgər gözlərə pərdə çəkəndir? Oğul, cavan vaxtında imanını yelə vermə. Belə sözlər cəhənnəmi satın almaqdır. Xahiş edirəm mənimlə daha söhbət etməyəsən. Get, bala, mənə tək burax.

Cavan. Baş üstə, gedirəm, bağışlayın. (*Gedir.*)

İkinci qoca (*birinciyə*). Nə üçün o cavan sənə qeyzini tutdurdu?

Birinci qoca. Bu barədə danışmasaq yaxşıdır. Bu əyyamın cavanları hamısı dini, məzhəbi unudublar. Namaz qılmazlar, oruc tutmazlar, üləmə haqqında hər bir hədəyanı söylərlər. Hörməti bir yana yeritibdir ki, Hacı Mirzə Əhməd ağanın haqqında nalayiq sözlər danışır. Bu yəqin ya babıdır, yəni Rusiyada bolşeviklər ilə yoldaşlıq edib, dinindən, məzhəbindən çıxıb qayıdanların birisidir. Qovdum getdi. Belə şəxslərin sözünü eşidən qulaqlardan qiyamətdə əqrəblər yapışar... Əstə fərullahə rəbbi və ətubi ileyh.

İkinci qoca. Əstəğfərullahə rəbbül ələmin. Xudavənd-ələm özü bu camaatın fəryadına yetişsin.

İki qadın qocaların danışığı əsnasında əllərini ölçərək qızgın söhbət edirlər.

Birinci qadın. Ay bacı, bu danışdığın əhvalatı öz gözünlə gördün?

İkinci qadın. Yalan deyirəmsə, bu gözlərimin ikisi də bir gündə kor olsun. İstəyirsən bir gün gəl bizə, həməən Xanbacını çağırım, özü sənə nəql eləsin. Deyir gəlinimin üç il idi uşağı olmayırdı. Oğlum

¹ Dən daşıyan qarışqaya əziyyət vermə, çünki onun canı var, can da şirindir.

da deyirdi ki: bir il də saxlayacağam, övladı olmasa, boşayacağam. Deyir müctəhid ağa məscidə gedəndə ulağının ayağının altından bir ovuc torpaq götürüb gətirdim evə, suda çalıb sürtdüm gəlinin göbəyinə. Bir il keçmədi gül parçası kimi bir oğul doğdu. Uşağın da adını deyir Əhməd qoymuşam. Xanbacı qonşumdur. Uşaq da axşamadək gözümün qabağında oynayır.

Üçüncü qadın (*bunlara yavuş gəlib, birinciyə*). A bacı, sən heç bunun (*ikinci qadını göstərir*) sözlərini qəribliyə salma. Ağanın kəramətinə qurban olum. Onun oxuduğuna mənim atam, anam qurban. Mənim özümün gözlərim xarab idi. Göstərməmiş həkim qoymadım. Axırda bir iman yiyəsi olmuş dedi: “Ay qız, gözlərini niyə kor eləyirsən və nahaq yerə niyə belə pullarını həkimlərin ciblərinə doldurursan? Get cümə günü Hacı Mirzə Əhməd ağa məscidə, camaat namazına gedəndə ulağının ayağının altından torpaq götür. Gətir bir az təhvil suyuna çal, tök gözüne”. Elə də elədim. İndi gözlərim görünür. Onun qədəmlərinə mənim bu canım qurban. Onun ulağının ayaqlarının altından da Allah mənə ölüm versin.

Uzaqdan salavat səsi eşidilir. Camaat hərəkətə gəlir. Neçə nəfər fərşə, əllərində ağac, peyda olub, camaatın arasından yol açırlar və qışqırırlar: “Kənar olun, yol verin”. Camaat yol verir, salavat səsi gəldikcə yavuşlaşır. Müctəhid Hacı Mirzə Əhməd ağa ağ ulağa savar olmuş, məiyyətində neçə nəfər molla və şəhərin tacirlərindən, o cümlədən Hacı Kamyab görünürlər. Qabaqda bir nəfər minacatçı iki əlini qulaqlarına qoyub salavat çəkir.

Minacatçı:

Yazılar nameyi-emalına yüz min həsənət,
Deyə hər kimsə bir övlad Məhəmməd, səlavət.

Camaat (*hamılıqla*). Salavat!

Minacatçı. Məhəmmədi-ərəbi xətm-i-ənbiya, salavat!

Camaat (*hamılıqla*). Salavat!

Minacatçı. Əliyyü vəli xuda nur Mustafa, səlavət!

Camaat (*hamılıqla*). Salavat!

Müctəhid məiyyətindəki adamlarla gəlib keçir. Qadınlar dalınca tökülüb onun ulağının ayaq qoyduğu yerlərdən torpaq götürürlər.

Bir nəfər (*müctəhidin məiyyətindəkilərdən biri geri qayıdıb*). Eyyühənnas, ey şəhərin fükərası, yoxsulları, əlilləri, şikəstləri! Namaz

qurtardıqdan sonra müctəhid Hacı Mirzə Əhməd ağa füyəraya imam malı paylayacaq. Hamınız ağanın qapısında cəm olasınız. Xudavənda, sən ağanın ömrünü uzun və vücudunu bibəla elə!

C a m a a t (*hamılıqla*). Amin!

B i r n ə f ə r. Xudavənda, sən ağanın kölgəsini cəmi islam dininə qulluq eyləyənlərin üstündən əskik eləmə və onun düşmənlərini, bəd-xahlarını cəhənnəm oduna yandır!

C a m a a t (*hamılıqla*). Amin!

P Ə R D Ə

İKİNCİ ŞƏKİL

Hacı Mirzə Əhməd ağa ağanın həyəti. Füyəra, əlil, şikəst kişilər və qadınlar toplaşmışlar.

Müctəhidin amili (*çıxır*). Camaat, sakit olun! Nə qeylü-qaldır? Bura müctəhid qapısıdır, zənanahamam deyil. Səs-küy salıb ağanın istirahətini pozmayın.

Camaatdan b i r n e ç ə n ə f ə r. Baş üstə, sakit durarıq.

B i r q o c a. Xalqa nə verəcəksiniz verin, dağılıb getsinlər, ağa da istirahətindən qalmasın.

Amil gedir.

B i r q o c a (*o birisinə*). Görəsən ağanın iltifatı bu gün nə qədər olacaq?

O b i r i s i. Hər nə qədər olar, evi abadan.

B i r ç o l a q c a v a n. Necə yəni nə qədər olar? Ağa məgər bu xalqa atasının malını verir? Məmləkətin hər yerindən göndərilən imam malıdır. Çox gələr çox versin, az gələr az. Keçən cümə axşamı hər adama iki qıran pul verib yola salıbdır. Mən bədbəxt özümdən savayı üç baş adam saxlayıram. İki qıran onların bir günlük çörəklərini ödəmir. Bəs bu külfət həftənin altı gününü nə yesin?

B i r i n c i q o c a (*cavana*). Ay oğul, niyə belə xam danışırısan? Budur mən bu qapıdan neçə sənədir cümə axşamlar nəzir aparıram. Bu nəzirlər hamısı gözə pərdə çəkməkdir. Hacı Mirzə Əhməd ağaya ildə

neçə yüz min tümən imam malı gəlir. Ondan hər cümə axşamı bir iyirmi tümən görk üçün fükəraya paylanır, qalanı da...

Şəhər əyan və tüccarından beş-altı nəfər gəlib camaatı yarib keçirlər,
amil onları pişvaz edir.

A mil. Buyurun, qədim əziz edibsiniz, ağa sizə müntəzirdir.

Birinci qoca (*cavana*). Gəlib keçənləri gördün? Bu adamlar hər gecə müctəhidin evində plov basırlar. Pulların qalanı bunların qarnına gedir. Əlavə, ağanın yeddicə nəfər arvadı var. Bunları da ki ac-çılpaq saxlamaq olmaz.

Cavan. Bəs belə olan surətdə bu barədə qışqırıb danışmaq lazımdır, bəlkə camaatın gözü açıla.

Birinci qoca. Hünərin var, buyur çıx bazara, qışqır. Mitilinə fərman verərlər, mitilin bazarın ortasında düşər.

A mil (*çağırır*). Oğlan bir buraya gəl, qoca, sən də buraya gəl. (*Hər ikisi gəlirlər.*) Orada nə söhbət eləyirdiniz?

Qoca. Nə söhbət eləyəcəyik, acın söhbəti qarından olar, bir-birimizə dərdimizi söyləyirdik.

Cavan. Həqiqət belədir. Budur mənim iyirmi beş yaşım tamam deyil. Hacı Kamyabın pambıq zəmisində işləyirdim, qolumdan ilan çıxdı, sağ qolum düşdü, oldum əlil. Yoxsa mənim taylarımın əlləri də, ayaqları da pul qazanır, mən olmuşam möhtac. Hər cümə axşamı gəlib buradan iki qıran imam malı aparıram. Qoca əmi ilə bu barədə söhbət edirdik.

A mil. Müctəhid ağanın qulluğunda beş nəfər amil var. Bizim hər birimizin yüz qulağı var. Qapını bağlayıb arvadınla danışdığın söhbəti biz eşidirik. Sizin də söhbətinizi gözəl eşitdik. Mən bu saat sizin ikinizi də əliboş bu qapıdan qovardım, ancaq sizin külfətinizə rəhmim gəlir. Mən görürəm siz ikiniz də fikirli, qanacaqlı adamlarsınız. Ona görə sair fərqlərən seçirəm. Sizin hər biriniz həftədə bir tümən pul alacaqsınız, bəşərti belə söhbətləri boşlayasınız (*pul verir*). Bu tümənləri qoyun cibinizə, yenə qarışın camaata. Sonra camaat ayağından da nəzir çatar.

Qoca və cavan pulları alıb qayıdırlar.

Qoca (*cavana*). Bala, bu işin adına nə deyərlər?

Cavan. Nə deyəcəklər? Dilə qıl vurmaq.

Qoca. Dürüstdür. Bizim dilimizi bağlamaq üçün hər birimizə həftədə bir tümən məvacib kəsdilər. İndi fikir et, gör şəhərdə dolanıb, ağa-nın kəşfi-kəramətindən danışan müftəxorlar nə qədər məvacib alırlar?!

Bir qadın (*amilə*). Ay qardaş, bizə nə verirsən ver, yola sal, qapımı bağlı qoyub gəlmişəm, evim yiyəsizdir.

Amil. Çox danışma, dayan Xalq alanda sən də alarsan.

İkinci qadın (*birincisinə*). A Fatmanisə, sən də buradasan? Oğlun azarlı idi, sağaldımı?

Birinci qadın. Oğlum sağaldısa, mənəm burada nə işim var?! Həkim pulu tapmadım. Dedilər ki, bizim naxoşlarımızın dərmanı ancaq Hacı Mirzə Əhməd ağanın ulağının ayaq basdığı yerin torpağıdır. Getdim bir ovuc gətirdim. Təhvil suyuna çalıb tökdüm naxoşun boğazına. O saat yuxu tutdu, yatdı. Elə o yatan idi ki, yatdı. Heç ayılmadı. Evim yıxıldı, qaldım düzlərdə.

Amil (*qadının üzərinə acıqlanır*). Arvad, çox füzulluq eləmə, səsinə kəs!

Birinci qadın. Mən nə danışdım, ay qardaş, dərdimicə qonşuma dedim.

Amil. Xub. Xub, sakit ol.

İkinci amil (*çıxır*). Camaat, növbə ilə düzülün, arvadlar bir tərəfə, kişilər də o biri tərəfə. Ağə təşrif gətirir.

Hacı Mirzə Əhməd ağa çıxır, qapıda dayanıb yavaşcadan dua oxuyub salavat çevirir. Dalınca bir nəfər, əlində içi pul ilə dolu cam, çıxır. Müctəhid camaatın arasında yeriyərək sağa və sola pul paylayır. Hamı baş əyərək pulları alır. Pulu payladıqdan sonra üzünü camaata tutur.

Hacı Mirzə Əhməd ağa. Eyyühənnas!

Amil (*ucadan*). Xamuş! Ağanın sizə sözü var.

Hacı Mirzə Əhməd ağa. Eyyühənnas, xudavənd-ələm buyurur: əlfüqərai əyali vəl əğniyai vükəlai. Yəni füqəra mənəm əyalımdır və sərvətdarlar mənəm vəkillərim. Bu sizə təqsim olunan imam malını göndərənlər həmin Allahın vəkilləridirlər. Onların gün-gündən artmasına dua eləmək hər fəqirin borcudur. Allahümmə təqəbbəl ehsanəlməhsinin behəqqi Mühəmməd və ələh və behörməti sərətülfatihə. (*Müctəhid və camaat fatihə oxuyurlar.*) Gedin, Allah sizə yar olsun.

Camaat dağılır.

PƏRDƏ

ÜÇÜNCÜ ŞƏKİL

Müctəhid Hacı Mirzə Əhməd ağanın qəbul otağı. Ağ döşək üstündə əyləşib puştiyə söykənmiş, qəlyan çəkməkdədir. Neçə qədəm aralıq ağanın amili, qabağında dəftər və məktubat olaraq dizi üstündə ədəb ilə əyləşmiş.

A m i l. Bəradəran Sərrafan vasitəsilə Marselyaya göndərilən xam ipək, qiyməti iyirmi beş min түмөнүн vüsulunu İngiltərə bankı xəbər verir.

Müctəhid. Xub, gedib alıb haman bankda bizim hesabi-cariyə-mizə yazdırarsan.

A m i l. Çəşm! Rusiya ticarət nümayəndəsinin məktubudur. Möv-qufat mülkündən alınmış kişmiş və səbzə müqabilində verilmiş təməs-süklərin vədəsinin tamam olmasını xəbər verib, təməssükləri gətirib paralarını almağımızı təklif edir.

Müctəhid. Para nə qədərdir?

A m i l. Otuz iki min altı yüz əlli dörd түмөн.

Müctəhid. Rusiya ticarət nümayəndəliyi bizim ön məqbul müş-tərimizdir. Təməssüklərinin yarım saat vaxtından keçməsinə yol verməzlər.

A m i l. Bəli, ağa, onlar ticarət işlərini çox diqqətlə aparırlar. Bir qərzdar borcunun vədəsinin yetişdiyini xəbər verməz. Tələbdarın hə-mişə gəlib istəməyini gözlər. Amma bunlar belə deyillər. Budur ya-zırlar: təməssükün vaxtı tamamdır. Xahiş olunur buyurub vəchini qə-bul edəsiniz.

Müctəhid. Kafirdirlərsə də, alış-verişlərində düzgündürlər. Bir dəfə olmayıbdır ki, gəlib vədəsinin uzatmasını xahiş etsinlər.

A m i l. Bəli, ağa belədir.

Müctəhid. Qabaqca məni qorxuzurdular. Deyirdilər ki, təzə Rusiya hökuməti öz rəiyyətinin cəmi əmlakını əlindən alıbdır... Bu hökumət ilə ticarət etmək olmaz. Aldıqlarını verməzlər. Bu fikirlərin səhv olduğunu biz asan görürük. Bircə dərd var ki, bizim, Rusiyaya fəhləliyə gedib qayıdan cavanlarımızın hamısının əqidələri dəyişilir. Allaha səbb edirlər, hətta-nəəzubillah-Allahın varlığını danırırlar. O ti-carət nümayəndəsinə görəndə ona mənim tərəfimdən deyin: öz məmlə-kətlərində nə siyasət aparırlarsa, öz işləridir, ancaq bizim Rusiyaya gedən adamlarımızın əqidəsinə toxunmasınlar. Bunun nəticəsindən ehtiyat etməlidir.

A m i l. Əlbəttə, əmrinizi yetirrəm.

M ü c t ə h i d. Gedib pulları alıb İngiltərə bankına verərsən və mənim sözlərimi də ona yetirərsən.

A m i l. Çəşm! Bu məktubunda “Çarbağ” mövqufat mülkünün darüğəsi yazır ki, Rusiyadan, fəhləlikdən qayıtmış bir neçə nəfər xəbislər camaatı başdan çıxardıblar. İndi camaat mədaxil verməkdən boyun qaçırır.

M ü c t ə h i d. Bu nə xəbərdir? Camaat bilmirmi ki, mövqufat mülkünün təəllüqü xudavənd-ələmə və onun əyalı olan füqərayadır? Məgər bu mədaxilin it qanından, hətta şərəbdən də haram olmasını düşünmürlər? Mənim tərəfimdən məhəllə hakiminə və hakimişərə yazıb “Çarbağ” mülkünün mədaxilinin ikiqat yığılmasını tələb edərsən. Camaat arasında iğtişas salan bidinlər görək tutulub şəriət məhkəməsinə verilsinlər. Onlar ilə mürtədlər haqqında sadir olmuş ehkam üzrə rəftar olunsun.

A m i l. Çəşm!

M ü c t ə h i d. Daha nə var?

A m i l. Daha, qabili-ərz, bir məktub yoxdur.

M ü c t ə h i d. Cümə axşamı füqəraya nə qədər təqsim olundu?

A m i l. On yeddi түмөн.

M ü c t ə h i d. Füqəranın sayı gün-gündən artmadadır. (*Saata baxır.*) Bu gün mənim yanıma iki qəribə müsafir gələcəkdir. Bir nəfər firəng səyyahı qadını ilə şəhərə varid olub məni görməyi xahiş ediblər və mən də onların məmnuniyyətlə qəbul etməmi xəbər vermişəm. Bu saat onların gəlmək vaxtıdır. Mən gedim təğyiri-libas edir. Sən də əmr et bu otağı Avropa qaydasilə tərtib etsinlər və qəhvə hazırlasınlar. (*Gedir.*)

A m i l (*səslənir*). Oğlan, Sultanəli! (*Nökər daxil olur.*) Bu saat otağa masa, sandalya düz, ağanın avropalı qonaqları gələcəklər.

Bir az vaxtda otaq Avropa vəziyyəti alır.

N ö k ə r (*daxil olur*). Bir nəfər firəng və bir üzüaçıq qadın hüzurə gəlmək istəyirlər.

A m i l. De buyursunlar. (*Nökər gedir. Səyyah və qadını daxil olurlar.*) Buyurunuz, buyurunuz.

S ə y y a h. Bəs ağa haradadır?

A m i l. Əyləşin, bu saat təşrif gətirərlər. (*Gedir.*)

Qadın (*otağa göz gəzdirir*). Mən belə eşitmişdim ki, islam ruhanilərin xırdaca sovmələri olar və özləri də quru həsir üzərində otururlar. Amma bunun cəlalətini biz Tehrandə, şahın sarayında görmədik.

Səyyah. Bunlardan uzaq yaşayanlar hamısı bu fikirdədirlər. Belə söhbətləri Avropa avamları arasında və Roma papası haqqında danışrlar.

Müctəhid (*başdan ayağa bir dəst ağ ipək libas geyinmiş daxil olur. Səyyah və qadını baş əyib qabağa gəlirlər. Müctəhid hər ikisinə əl verir.*) Əyləşiniz. Xoş gəlibsiniz və səfa gətiribsiniz. Çoxdanmı bizim şəhərə təşrif gətiribsiniz?

Səyyah. Dünən varid olmuşuq.

Müctəhid. Şəhərimizi necə görürsünüz?

Səyyah. Sair şəhərlərə nisbətən yaxşıdır. Fəqət bir şeyə biz diqqət yetirdik. Küçələrdə həddən artıq sail var. Məgər bunların haqqında fikrə gəlmək olmaz? Bizə məlumdur ki, sizin ixtiyarınızda böyük mövqufat pulları var. Bu saillər üçün xüsusi evlər bina etmək, qocaları yeməkdən təmin edib paltar vermək, cavanlara bir iş öyrətmək və beləliklə sailliyi kəsmək lazımdır.

Müctəhid. Biz hər tədbir görürük. Hər həftə mövqufatdan fəqərəyə pul paylanır, fəqət onlar sailliyə adət ediblər. Nə qədər onlara pul verilsə, yenə peşələrindən əl çəkməyəcəklər.

Nökər üç fincan qəhvə və bir neçə şüşə likör gətirir.

Qadın. Müctəhid əfəndim, bu nədir? Məgər bu içkilər haram deyil?

Müctəhid. Haramdır, xanım, biz istemal etmirik. Fəqət hər yerdən varid olan müsafiri onun vətəni adət ilə qəbul etməyi vacib bilirəm. Buyurun qəhvə götürün.

Səyyah və qadın qəhvə götürürlər. Müctəhid bir fincan da öz qabağına qoyur.

Qadın. Cənab, budur, bizim İranın çox şəhərlərini səyahət etmişik, çox tacirlərin, xanların, hakimlərin məclisində olmuşuq. Nədənə hamısı qadınlarını bizdən gizlədirlər. Biz burada əyləşib söhbət edirik. Nə olar, sizin qadınınız da bizimlə burada əyləşib qəhvə içsin.

Müctəhid. Avropa xanımlarında olan ağıl, kamal, qabiliyyət bizim qadınlarda yoxdur. O səbəbdən onları üzə çıxarmaq mümkün deyil.

Qadın. Cənab, belə sözləri nə üçün buyurursunuz? İnsaf etmirsiz. Mən neçə evlərdə əndərünə keçib arvadlar ilə söhbət etmişəm.

Mən onlara ağılsız, qabiliyyətsiz, kamalsız deyə bilmərəm. Burada ayrı səbəb var. Deyin şəriət izin vermir.

Müctəhid. Belə də var. Allahın əmrinə görə, arvadlar kişilərin məzrəidir, yəni əkin yerləridir və bu əkin yerlərinin məhsulu da övladdır. Qadınların vəzifəsi fəqət övlad doğmaq və ev saxlamaqdır. Onların camaat işlərinə qarışmaqları, kişilərtək bazarlarda, şəhərlərdə dolanacaqları nəinki xilafi-şər, hətta xilafi-əqlidir. Siz avropalıların əqidələri başqadır. Ona görə sizi inandırmaq çətindir. Qadın, necə ki ərz etdim, naqisüləql və zəif olar. Odur ki, kişilər ilə bir yerdə onların dolanması od ilə pambığın bir yerdə olması mislindədir. Bizim eşitdiyimizə görə, Avropada fahişəlik həddən aşmış və hamısına səbəb arvadların açıq gəzmələridir. Hətta deyirlər Avropa şəhərlərində xüsusi fahişəxanalar var.

Səyyah. Bağışlayın, cənab. Biz çox şəhərlər gəzib, çox adamlar ilə təmas etmişik. Gördüyümüz xanların, tacirlərin və sairələrinin hər birinin evində üçdən başlamış on-on ikiyədək və daha artıq qadın görmüşük. Bu, fahişəxana deyil, nədir?

Müctəhid. Bu, Allahın buyruğuna və peyğəmbərin xəbərinə əməl etməkdir. Burada xilafi-şər bir əməl yoxdur.

Səyyah. Siz deyirsiniz Avropa şəhərlərində fahişə evləri var. Bəs bu bir belə şəhərlərdəki siğə evləri, bir qadının hər gündə beş-altı və daha çox sadamlara siğə olması və bir nəfər başı əmmaməli axundun da burada vasitə olması fahişəxana deyildir, nədir?

Müctəhid. Şəriətdə siğə halaldır.

Səyyah. Deməli, fahişəlik də halaldır. Mən başı çadralı qadınların küçələrdə kişilərə toxunub evlərinə təklif etdiklərini gözümlə gördüm. Hətta fahişəlik edən qadınların libaslarında xüsusi əlamət olduğunu bir nəfər mənə göstərdi. Bağışlayın, cənab, fahişəliyə meyli olanı yüz çadra altında saxlamaq olmaz və pak qadınları üzuaçıq dünyanın bu başından o başına göndərsələr də üstlərinə toz qonmaz. Nə qədər məmləkətinizdə fahişəlikdən xəstələnmiş qadınlar var! Bunların da xəstəlikləri səlamət adamlara sirayət edib azarın artmasına və millətin izmehlalına səbəb olur. Fahişəlik ictimai bir xəstəlikdir. Onun müalicəsi də başqadır. Çadra müalicə deyil.

Müctəhid. Bu dəlillər mənə kafi deyil. Biz öz əqidəmizdə möhkəm qalacağıq.

Səyyah. Gələcək nəsil bu yol ilə yəqin getməyəcək.

Müctəhid. Bunu düz buyursunuz. Biz camaatın gün-gündən dindən, məzhəbdən çıxmasını aydın görürük. Hətta eşitdiyimizə görə, Şura məmləkətində islam qadınları kişilərə qarışb üzüaçıq gəzirlər. Hətta məktəblərdə bahəm dərs oxuyurlar. Bizim oraya əlimiz çatmır. Nəsihətdən və Allahın əmrini və şəriətinin ehkamını yetirməkdən savay əlimizdən bir iş gəlməz. Gələcək nəsil cəhənnəm odunu qəbul edirsə etsin, biz edə bilməyəcəyik.

Səyyah (*durur ayağa*). İzin verin bizi hüsn-i-qəbulunuzdan dolayı, izhari-məmnuniyyət edib qulluğunuzdan mürəxxəs olaq.

Müctəhid. Bir neçə gün burada qalıb mənimlə söhbət etsəydiniz, mən sizə, sizin qadınlar haqqında səhv olmağınızı əqli və nəqli dəlil ilə sübut edərdim.

Səyyah. Çox həvəs ilə sizin söhbətinizə gələrdim, ancaq sabah tezdən biz getməliyik. Xudahafiz.

Qadın. Xudahafiz. Mənim ərim bir qədər tündməcazdır. Xahiş edirəm rəncidə olmayasınız.

Müctəhid. Yox, yox, nə üçün rəncidə oluram? Əmr be məruf, nəhy əz münkər bizim vəzifəmizdir.

Qadın. Salamət qalın, cənab.

Müctəhid. Xoş gəldiniz. (*Səyyah və qadın gedirlər.*) Ay gədə Sultanəli. (*Sultanəli daxil olur.*) Masanın üstünü yığışdır və bir aftaba-ləyən gətir, əlimi suya çəkim.

Nökər podnosu aparıb, aftaba-ləyən gətirir, müctəhid əllərini suya çəkir.

Amil (*daxil olur*). Ağ, Həmədan əyalətindən Hacı Qafur adında bir tacir yüz min tümən pul ilə bir cavan qızını göndərüb. Özünün zər-rini bir qız olduğunu bəyan edir yazır ki: mənim qızımı zövcəliyə qəbul edib və bu pulları da Allah yolunda məsrəf etsəniz, məni cəhənnəm odundan təmin etmiş olarsınız.

Müctəhid. Gözəl sovqatdır və gözəl niyyət ilə göndərilibdir. Bundan sonra kim deyə bilər ki, dünyada Allah bəndəsi və sədiq pey-gəmbər ümməti yoxdur? O qızı buraya gətirin. (*Amil qapını açır, qız daxil olur.*) Bala, atan səni mənə peşkəş göndərilibdir. Sən mənə məh-rəmsən, aç üzünü, yaxşı qız. (*Qız üzünü açmaq istəmir, müctəhid onun üzünü açır və bir qədər tamaşadan sonra*) Ötürün hərəmxanaya. Fətə-bərəkallahü əhsənül xaliqin!

İKİNCİ PƏRDƏ

DÖRDÜNCÜ ŞƏKİL

Hacı Kamyabın kontoru. İki nəfər kontor əmələcatından əyləşib yazıya məşğuldurlar. Kamran – Hacı Kamyabın qardaşı oğlu hərdən bir içəri girib kontora qayıdır.

Birinci mirzə. Kamran, sən ki, bir belə Hacı Kamyaba can yandırırsan, nə olar, Hacı Kamyab da bunun müqabilində öz qardaşı – sənin atan İbrahimə dörd-beş min түмән verə, o da gedib bir növ güzəran keçirə. Atan baqqallıqdan nə qazanacaq və nə külfət saxlayacaq?

İkinci mirzə. Kamran qoçaq bir oğlandır. Hansı tacirin yanında dayansa, ayda yüz түмән məvacib alar. Burada müftə çalışmasının mənası aydındır.

Birinci mirzə. Məna aydındır, düz buyurursan. Hacı Kamyabın bircə nəfər qızı, bircə nəfər də qardaşı oğlu var. Kamranın fikri indi müftə qulluq edib axırda Hacı Kamyabın sərvətinə malik olmaqdır.

Kamran. Səhv edirsiniz. Hacı Kamyab mənim əməmdir. Bununla belə, onun sərvətində zərrəcə gözüm yoxdur. O sərvətin nə yol ilə cəm olmasını yaxşı bilirəm. Siz də bilərsiniz, məni buraya bağlayan sərvət deyil. Mən harada olsam dolanacağam. Kəsilsin o iki əli ki, bir başı saxlaya bilməyir. Bircə çıxıb qapıda göz yaşı tökənləri görsəniz, Hacı Kamyabın sərvət yolları sizə aydın olar.

İkinci mirzə. Deməli, səni buraya cəlb edən ahənruba sərvət deyil, başqadır, boş xəyaldır.

Kamran. Necə boş xəyaldır? Nə demək istəyirsən?

İkinci mirzə. Sərvətdarların təməkarlıqları hamıya məlumdur. Onlar nə qədər qazansalar “kifayətdir” deməzlər. Hacı Kamyab bir həris kişidir. Özünü özü kimi bir sərvətdar ilə qohum etməyə çalışacaq. Sənin əl-ayaq vurmağın da özünə qalacaqdır.

Hacı Kamyab (*daxil olur, mirzələr qalxıb salam verib əyləşirlər*). Kamran, o qapıdakı kişiler nəçidirlər?

Kamran. Əmi, Xudayar xanın rəiyyətlərindəndirlər, sizi görməyə gəliblər.

Hacı Kamyab. Xub, çıx söylə dayansınlar. Deyilən bu dəqiqə vaxtım yoxdur.

Kamran cəld çıxır, birinci mirzə durub, gəlmiş ticarət məktublarını təqdim edir.

Birinci mirzə. Marselya vəkili yazır ki, baramanın qiyməti dörd faiz artıbdır. Sizdən ömr gözləyir. Satsın, ya dayansın.

Hacı Kamyab. Ona teleqraf ilə xəbər ver, neçə gün səbr etsin və hər gün birja qiymətlərini teleqraf ilə bizə xəbər versin.

Kamran (*daxil olur*). Əmi, Rusiya ticarət nümayəndəliyinin katibi sizi görmək istəyir.

Hacı Kamyab. Buyursun, buyursun. O mənim həmişə əziz qonağımdır. (*İkinci mirzəyə*) İşinlə məşğul ol, kağızlara sonra baxarıq.

Katib (*daxil olur*). Salam.

Hacı Kamyab. Buyurun əyləşin. (*Papiros təklif edir, Kamrana*) Kamran, katib cənablarına qəhvə gətir.

Katib. Çox razıyam, hacı, qəhvə içməyəcəyəm. Sizin məktubunuz dünən vüsul oldu və xahiş etdiyiniz zürufat, çit, qənd və sair mallar üçün ticarət komissarlığına yazıldı. Əlavə, bu sənənin smetinə görə, İrandan bizim fabriklər üçün altı min ton pambıq getməlidir. Bu barədə tədbir edib qiymətini və kredit şərtlərini bizə xəbər verməniz xahiş olunur.

Hacı Kamyab. Cənab katib, sizin pambıq sifarişinizin qədərini ilbəil azalması məni heyretə salır. Keçən sənə nümayəndəlik səkkiz min ton pambıq aldı. Bu il altı min ton pambıq istəyirsiniz. Buna səbəb nədir? Çit bazarı kasadlaşmışmı, ya pul tərəfdən çətinlik çəkirsiniz? Siz, cənab, heç bir fikir etməyin, sizin mötəbərliyiniz bizə gün kimi aydındır. Nə qədər mal lazım olsa, hamısını göndərməyə hazırıq və nə qədər istəsəniz, ona da varıq.

Katib. Hacı, nə bizim bazarımız kasaddır və nə də puldan çətinlik çəkirik. Bizim pambıq sifarişi qədərinin azalması da təbiidir. Bu sifariş gələn sənə bundan da az olacaq. Bir neçə sənədən sonra bizim üçün kənar məmləkətlərdən pambıq gətirməyə ehtiyacımız olmayacaq. Çünki Zaqafqaziya və Türkünstanın pambığı bizim fabriklərin hamı ehtiyaclarını ödəyəcəkdir.

Hacı Kamyab. Elə olan surətdə gərək biz pambıqlarımıza od vuraq.

Katib. Od vurmaq nə lazım? Əvvəla, pambıq bazarı az deyil. İkincisi, öz məmləkətinizdə çit fabrikləri bina edib, hasil olan pambıqlarınızı da oraya məsrəf edin. Bağışlayın, məni idarədə gözləyirlər, gərək bu saat gedəm. Deməli, altı min ton pambıq bizim üçün hazır edərsiniz. Xudahafiz.

Hacı Kamyab. Çəşm! Xudahafiz. (*Nümayəndə gedir, mirzələrə*) Katibin bizə yol göstərməsini eşitdiniz? Deyir: fabrik, zavod bina edin. Gözəl məsləhətdir. Fabrik bina elə, fəhlə ilə doldur, o da sonra başına bir bəla olsun. Yox, aşna, fabrik-zavod da sizin, fəhlələr də sizin. Biz burada bolşevik yuvası tikməyi bacarmırıq. Heç bir axmaq öz barmağı ilə öz gözünü tökməz. (*Kamrana*) Qapıdakı adamları çağır görüm nə istəyirlər? (*Kamran çıxmaq istəyir.*) Dayan! Xudayar xandan məktub almışam. Bu axşam özü və oğlu bizə qonaqdırlar. Evdə tapşır tədarük görsünlər və özün də axşam burada ol.

Kamran. Baş üstə. (*Çıxır. Neçə nəfər kəndli daxil olub, baş əyib salam verirlər.*)

Hacı Kamyab. Nə var? Niyə gəlibsiniz, nə istəyirsiniz?

Qoca kəndli. Hacı ağa, biz yazıgıq, bizi balalarınızın başına çevir, bizə rəhmin gəlsin.

Hacı Kamyab. Sözü nədir onu de.

Qoca kəndli. Biz Xudayar xanın rəiyyətlərindənik. Bizi kəndimiz vəkil eləyib sənin qulluğuna göndəribdir.

Hacı Kamyab. Hansı kəndin adamlarısınız?

Qoca kəndli. Dördbulaqlı kəndinin. Biz hamımız mal-qoyun saxlarıq. Məhsulumuz yundur. Budur, bir neçə gündür bir firəng gəlib camaatın yununu almaq istəyir və yununun hər batmanına doqquz qıran pul təklif edir. Biz yunları vermək istəyirik. Xudayar xan buyurur ki, gərək nə qədər yununuz var isə batmanı yeddi qıran yarımndan Hacı Kamyabın vəkilinə verəsiniz.

Hacı Kamyab. Doğrudur, biz Xudayar xan ilə danışib qiymət kəsmişik.

Qoca kəndli. Ay Hacı, özün bir fikir elə, biz kasıb, ac məxluq. Hər batmanda bir qıran yarım bizim üçün böyük puldur. Sən gərək bizim ziyanımıza, nəinki ziyanımıza, evimizin yıxılmağına razı olmayasan.

Hacı Kamyab. Sən dürüst fikir eləsən, yunun batmanın mənə neçəyə mal olmasını bilərsən. Siz malınızı kafirə satınca, öz müsəlman qardaşınıza bir qıran yarım ucuz satın, halal pul alın. Yeyib-içməyiniz də halal olsun. Onların pulları, hamısı araş-çaxırdan qazanılır.

Qoca kəndli. Ay hacı, onların haradan pul aldılar bizə nə borcudur? Biz mal satıb, pul alırıq.

Hacı Kamyab. Odur ki, xudavəndi-aləm bərəkətinizi kəsibdir. Hamınız yaz əkinçi, qış dilənçi və çörəyə möhtacsınız. Gedin, bir şahı artıq vermək mənə sərf eləməz, çıxın.

Q o c a kəndli. Hacı, bizim hər birimiz kənddə bir kişi sayılırıq. Bizi adam bilib sənin qulluğuna göndəriblər.

H a c ı K a m y a b . Kəndinizdə bəlkə adamsınız, çıxın gedin! Fırəngə də xəbər verin, gəlidiyi yol ilə düz getsin. Çox artıq-əskik etsəniz, işiniz Xudayar xan ilə olacaqdır. Onun divanına yaxşı bələdsiniz. Çıxın bayıra! (*Kəndlilər gedirlər*). Qərribə bihəyə tayifədirlər. (*Mirzəyə*) Kağızları buraya gətir.

M i r z ə . İstanbul vəkilimizin yazmağına görə, xalı-palazın ağzı bir qədər aşağıdır. Amerika birjasından xəbər gözləyir.

H a c ı K a m y a b . Gözləmək lazımdır. Daha nə var?

M i r z ə . Berlin vəkilimiz xəbər verir ki...

PƏRDƏ

BEŞİNCİ ŞƏKİL

Hacı Kamyabın əndərini bağçası. Kamran bikef oturub, fikrə qərq olmuş. Gövhərtac bağçanın girəcəyində peyda olur. Bir qədər dayanıb Kamrana baxır. Kamran onu görmür. Gövhərtac bir gül qırıb ona atır, Kamran ayılmayıb, bir gül də qırıb atanda Kamran diksindir.

K a m r a n . Böyük qız olubsan, yenə uşaqlıq hərəkətindən əl çək-məyirsən.

G ö v h ə r t a c . Yoxsa gül səni bir yerindən yaraladı? (*Dəsmal çıxarır.*) Gətir yaranı bağlayım.

K a m r a n . Mənim yaram bağlanası yara deyil.

G ö v h ə r t a c . Bu nə sözdür danışırısan? Dilini başa düşmürəm. Nə olubdur belə fikrə gedibsən?

K a m r a n . Ürəyim çox darıxır, Gövhərtac.

G ö v h ə r t a c . Nə üçün ürəyin darıxır?

K a m r a n . Özüm də bilmirəm. Hərdən bir ağlamağım tutur. Saralmış yarpaq, sınımış ağac budağı görəndə istəyirəm ağlayam. (*Yerə düşmüş güllü götürüb göstərir.*) Bax, bu güllü qırıb mənim üstümə atdın. Mənə belə gəlir ki, bu gül qırıldığından ağrıdı. Bu gün mənim başımda cürbəcür fikirlər oynadır. Özüm də anlamıram bu nədir.

G ö v h ə r t a c . Dəli-dəli danışma. Gül niyə ağrısın? Güllün ki, canın yoxdur.

Kamran. Bilirəm canı yoxdur, amma mənə belə gəlir. (*İçində gül əkilmiş bir vaz göstərir.*) Bax bu vaz, bunu palçıqdan yoğurub, kürədə bişirib, indiki halətinə salıb satıblar. Mənə belə gəlir ki, bu torpaqdan yoğrulub kürədə bişmiş vazın canı var və bizim kimi yaşayır və düşüb sındıqda onun bədəni ağrıyacaq.

Gövhərtac. Heç bir şey bu danışqdan anlamıram.

Kamran. Mən özüm də bilmirəm bu nə halətdir məndə. Heçdən bu xəyal başıma girib, çıxmayır. Ağaclar yaşayırlar, onlara balta dəydikdə ufuldayırlar. Rəssam çəkmiş rəsm yaşayır, daş yonulmuş heykəl də yaşayır və düşüb sınıda ağrıyır. İnsan çox şeyi özü yaradır və özü də sındırır. Budur, mən də sınımışam, mən də ufuldayıram.

Gövhərtac. Səni kim sındırır? Kimin nə həddi var əminin qorxusundan sənə güldən ağır söz deyə bilə?

Kamran. Məni sındıran əmim özüdür. Sən mənə iki gül atdın, amma əmim bir ağır daş vurub, mənim ürəyimi sındırır. Odur ki, gül qırılıanda, bir çini qabın düşüb sınmağını mülahizə eləyəndə ağlamağım tutur.

Gövhərtac. Əmioğlu, sənin ürəyində bir dərdin var, mənə demək istəmirsən. Əgər atamdan inciyibsən, səbəbini de, mən onunla danışım.

Kamran. Gövhərtac, bilirsən ki, bu axşam Xudayar xan buraya gələcək?

Gövhərtac. Gələndə nə olar? Xudayar xanın atam ilə alış-verişi var. Onun mülkündən çıxan tamam məhsulat atamın əlilə satılır. Odur ki, o buraya tez-tez gəlir.

Kamran. O deyil.

Gövhərtac. Bəs nədir?

Kamran. Xudayar xan həmişə tək gəlib-gedər. Bu dəfə o, fərsətsiz oğlu Firidun xanı da özü ilə gətirir. Bu xəbər məni nədənsə təşvişə salıb, ürəyim az qalır partlasın.

Gövhərtac. Bir belə danışq elə bunu demək üçün idi? (*Cibindən bir qələm bıçağı çıxarıb göstərir.*) Bunu görürsən, təzə alınıb, almaz kimi itidir.

Kamran. Nə olsun?

Gövhərtac. Arıfsən, anla. Sənin fikrindəki mümkün deyil. Atam heç vədə istəməz ki, onun qardaşı oğlu duran yerdə, mülkü, malı, dövləti Xudayar xanın oğluna keçsin.

Kamran. Gövhərtac, yoxsa belə güman edirsən ki, mənim əmin malında, dövlətində gözüm var? Yox, o dövlət mən bilirəm nə yol ilə qazanılıb. O pullar göz yaş və ciyər qanıdır. Bu səhər Xudayar xanın rəiyyətləri gəlib, ağlaşıb əminin ayağına sərilirdilər. Əmin Xudayar xana üç min manat rüşvət veribdir. Xudayar xan da rəiyyəti məcbur edir ki, məhsulunu ucuz qiymətə əminə satsın. Bu vəziyyəti görən adam onun dövlətinə, sərvətinə təmə elərmə? Mənim qüvvətli qollarım var, heç kəsdən ağılsız olmayan başım var. Məni avara edib əminin qapısında qul edən bircə qüvvət var, o da.. (*Başın salır aşağı.*)

Gövhərtac. Əmioğlu, yoxsa belə güman edirsən ki, bu dövlətin içində yaşamaq mənim üçün xoşdur? Məgər mən az ədalətsizlik, az insafsızlıq görürəm?! Mən də bir dustaqxana içindəyəm.

Kamran. Atan səni Xudayar xanın oğluna versə, nə eylərsən, nə eyləyə biləcəksən, nə danışa bilərsən? Satdıq mal kimi lal-dinməz duracaqsan. “Mən getmirəm” deməyi bacaracaqsanmı?

Gövhərtac. Bilirəm, getmirəm sözünü deməyə mən cürət eləməyəcəm. Nə edək, elimizin adəti belədir. Qızları mal, qoyun kimi ata-anaları satırlar. Ancaq əlimdəki sədəf dəstəli bıçağı gördünmü?

Kamran. Əmi qızı, bucaq sözünü bir qədər unut, axır dəqiqəyədək gözlə. Mən də özümü bir şey hesab edirəm. Dünyanın işini bilmək olmaz. Bəlkə atan deyən olmadı, biz deyən oldu.

Bibixatun (*daxil olur*). Ay qız, Gövhərtac, buradasan? Gəl evə, hava sərin, soyuq deyər. Kamran, sən də buradasan? Əmin səni axtarmamış yer qoymayıb, deyir harada qaldı, bir azdan sonra xan gələcəkdir.

Kamran. Bu saat. (*Yüyürək gedir.*)

Bibixatun (*qızına*). Ay qız, indiyədək uşaq idin, sənə söz demirdim. Kamran sənənin əmin oğlu isə də, böyük, on yeddi-on səkkiz yaşında oğlandı. Sənənin onunla təklildə danışmağın yaxşı deyil. Xalq onu da bir söz qayırar ki, guya Hacı Kamyab qızını qapıçı İbrahimin oğluna verir. Hacı Kamyab hər avaraya qız versə idi, min yerdən elçi gələrdi. Cavan oğlandır, malı, dükanı, bağı-bağatı, alış-verişi. O boyda oğlan, bıkar, əmi qoltuğunda qalmaz, gedər çörək qazanar.

Gövhərtac. Necə, yoxsa Kamran pul qazanmağa acizdir? Çox qoçaq oğlandır.

Bibixatun. Kəs dilini, ləçər, gəl içəri!

ALTINCI ŞƏKİL

Hacı Kamyabın evində böyük salon. Neçə nəfər tüccarından əyləşib, söhbət-dədirlər və Xudayar xanın vüruduna müntəzirdilər. Kamran tez-tez girib çıxır.

Hacı Xudadad. Hacı Kamyab, qəribə xəbərlər qulağıma gəlir. Deyirlər mövqufat mülklərində iğtişaş nişanələri var. Rəiyyət Hacı Mirzə Əhməd ağaya mədaxil verməkdən boyun qaçırır.

Hacı Rza. Mövqufat əmlakının mədaxilinin Hacı Mirzə Əhməd ağaya nə dəxli var? Bu mədaxil Allahındır. Allah yolunda da təqsim olunur. Hacı Mirzə Əhməd ağa fəqət Allahın vəkilidir.

Hacı Kamyab. Bəli, düz buyursunuz...

Neçə nəfər qonaqlardan. Bəli, belədir ki, var.

Hacı Kamyab. Bilirsiniz nə var, həzərat? Bizim yerin avara cavanları burada guya iş olmadığını bəhanə edərək gedib Rusiyada, xüsusən Bakıda özlərinə iş arayırlar, orda da işləyirlər, ya işləmirlər, onu Allah bilir. Ancaq onu bilirəm ki, orada onların başlarını xarab eləyib göndərirlər geri və oradan gətirdikləri xəstəlik də buranın camaatına sirayət edir. Deyirlər, məsələn: sərvətdarların alın təri ilə qazandıqları dövlət oğurluqdur, imarətləri zəhmətkeşlərin sümüklərinin üstündə tikilibdir. (*Kamrana*) Kamran, oğul, sən bir bayıra çıx, gör gələn varmı? (*Qonaqlar*) Cavandır, eşitməsin, onların danışışqlarını deməyə adamın dili gəlmir.

Hacı Xudadad. Bunlar yola gedər. Deyirlər gərək kəndlilər yıxışb zor ilə padşahı yıxıb, hökuməti öz əllərinə alsınlar. Qəribə işdir. Ayaqyalın Pirqulunun biri hökumət başında əyləşəcək, biz də itaət edəcəyik.

Hacı Rza. Bu hələ boş danışığıdır. Hökuməti yıxmaq arıq-cırıqlar işi deyil, bundan yamanı var. Deyirlər, nəəzubillah, Allah yoxdur. Axundlar, müctəhidlər hamısı adam aldadan, xalqın başını qırخان fırladaqçılardır.

Hacı Şükür. Belə şəxslərinki vacibülqətdir.

Hacı Rza. Əlbəttə, Hacı Mirzə Əhməd ağa əmr edibdir ki, belə adamlar xalq arasına çıxdıqda fəvrən öldürsünlər. Bunları öldürənlərə behişt vacibdir. Ağa cəmi məsuliyyəti öz öhdəsinə götürür.

Hacı Şükür. Mövqufat əmlakında iğtişaş edənlər cəzalarına çatdıları?

Hacı Kamyab. Ağa hakimi-vilayətə məktub göndərmişdi. O da lazımi tədbir edib. Neçə adam həbsə alınıb, bir nəfər döyülüb, Rusiyadan gəlmiş bir nəfər bidin bu gün dara çəkilib. İndi rəiyyət sakitləşib, borcunu lazımınca ədə edir.

Hacı Şükür. Xudavəndi-ələm öz cəlalı hörmətinə Hacı Mirzə Əhməd ağanı bu başıaçıq camaata çox görməsin və onun vücudunu bibəla eləsin.

Hamı. Amin.

Bayırda at tappıltısı eşidilir.

Kamran (*cəld daxil olur*). Xan təşrif gətirir.

Hacı Kamyab. Cəld çıx, özün xanın atını tut. Deyilən xanın qul-
luğunda gələnlərin hamısına yer verib rahat eləsinlər.

Kamran çıxır və Hacı Kamyab da onun dalınca.

Hacı Kamyab (*bayırda*). Buyurun, xan zəhmət çəkibsiniz, qə-
dəm əziz edibsiniz. Mənim bu kasıb komam sizin mübarək xakipay-
nıza qurban.

Xan daxil olur, dalınca oğlu, sonra Hacı Kamyab və xanın xidmətçilərindən
bir nəfər əlində bir mürəssə mücrü, xalq ayağa durur.

Xudayar xan. Salaməleyküm.

Hamı. Əleykəssalam.

Xudayar xan (*əyləşir*). Bu gün hava çox istidir. Yolda çox əziy-
yət çəkdik.

Hacı Kamyab. Xan, əgər meyl etsəniz, duzlu abduğ var.

Xudayar xan. Afərin, Hacı Kamyab. Mən həmişə deyirəm ki,
Hacı Kamyabda hər dərdin dərmanı tapılar. İstinin dərmanı abduğdur.
Mərhum Nəsrəddin şah Avropa səfərinə gedəndə həmişə yanında
abduğ götürərdi.

Firidun xan (*atasına*). Ağa, abduğla bizim kəndin arvadları baş-
larını yuyurlar.

Xudayar xan. Danışma, sakit otur.

Firidun xan. Atamın canı üçün doğru deyirəm, gözümle gör-
müşəm.

Xudayar xan. Sənə dedim səsini kəs.

Kamran daxil olub qapıda dayanır.

Hacı Kamyab. Kamran, get xan üçün abduğ gətir.

Kamran çıxır.

Xudayar xan. Hacı, bu oğlan kimdir?

Hacı Kamyab. Xan sağ olsun, bu mənim qardaşım İbrahimin oğludur.

Xudayar xan. Afərin, afərin, çox yaxşı oğlana oxşayır.

Hacı Kamyab. Nökərinizdir.

Kamran gümüş podnos üzərində bir kasada abduğ gətirir. Xan kasanı alıb sağ və soluna təklif edir və sonra içir.

Xudayar xan (*ayranı içəndən sonra*). Səlamüllahü ələlhüseyn və lənətüllahi əla qatilül Hüseyn.

Hamı. Afiyət olsun, xan!

Xudayar xan. Səlamət olasınız, inşallah.

Hacı Kamyab. Kamran, çay gətir.

Firidun xan (*Kamrana*). Ay gədə, sənın adın Kamrandır?

Kamran. Bəli, xanzadə.

Firidun xan (*atasına*). Ağ, mənim dayımın da adı Kamrandır.

Xudayar xan. Çox danışma.

Firidun xan (*Kamrana*). Sənin də anan başını abduğ ilə yuyur?

Xudayar xan. Sakit ol, kəs səsini.

Kamran çıxır.

Hacı Xudadad. Xan, sizin rəiyyətin də arasında az-maz iğtişaş varmı?

Xudayar xan. Mənim rəiyyətimin içində iğtişaş ola bilməz. Bir nəfər Bakıya gedənlərdən gəlib artıq-əskik danışdı. Verdim oğlunun əlinə, dedim bunun tənbehini özün elə, ta görə mənım yerimdə qatillik eləməyi bacaracaqsanmı?

Firidun xan. Bir dəfədə qılıncımla vurub başını quş başı kimi atdırdım.

Qonaqlar. Afərin, xanzadə.

Kamran çay gətirib qonaqların qabağına qoyur və sonra gedib mürəbbə gətirir.

Xudayar xan (*çay içir*). İğtişaşın qabağını başqa növlə almaq olmaz. Məsələn, axundlar minbərə çıxıb camaata nəsihət edirlər. Nə-

sihət ilə kar aşmaz. Məsəldir, bağışlayın, deyərlər səlavət ilə donuz darıdan çıxmaz.

Hacı Rza. Əlbəttə, xan sağ olsun, kötək lazımdır.

Firidun xan. Keçən həftə mən güllə ilə meşədə iki donuz vurdum.

Xudayar xan. Danışma, xamuş ol.

Hacı Şükür. Deyirlər Rusiyanın imperatorutək qəvi padşahı camaat təxtdən yerə saldı, biz də şahı yerə salıb ixtiyarı əlimizə alacağıq.

Xudayar xan. Rusiya müharibədə məğlub olmuşdu, qoşunu dağılmışdı. Padşah da baxdı gördü hökumətlik edə bilməyəcək, təxtdən əl çəkdi. Bizim hökumətimiz qəvi, şəriətimiz möhkəm və qoşunumuz müntəzəm. Burada Allahın dövlətindən heç bir inqilab ola bilməz.

Hacı Xudadad. Əlbəttə belədir.

Firidun xan. Çox danışanın qılınc ilə başını “şırt” üzdürürəm.

Xudayar xan. Sənə deyirəm az danış.

İki nəfər hacının nökrindən əllərində aftaba və ləyən gəlib qapının iki tərəfində dururlar.

Hacı Kamyab. Xan, buyurun bir qədər şam meyl edin.

Qabaqca xan, sonra qonaqlar bir-bəbir əllərini yuyub, nökrələrin çiynlərindəki məhrəbə ilə silib, içəri adlayırlar. Kamran stəkanları yığıb, qonaqların dalınca bir qədər baxıb dərin bir ah çəkir və cəld çıxır.

PƏRDƏ

YEDDİNCİ ŞƏKİL

Həmin salon. Xudayar xan və Hacı Kamyab əyləşibdir. Xanın pışxidməti, əlində mücrü, kənarda durubdur.

Hacı Kamyab. Xan sağ olsun, buyurun bu otaqda bir qədər rahat olun. Sabah hesaba əyləşərik.

Xudayar xan. Neçə sənədir mən sənə vasitə ilə ticarət edirəm. İndiyədək aramızda bir güftgu olmayıb və bundan sonra da olmayacaq.

Hacı Kamyab. Nə buyurursunuz, xan! Mən nəkarəyəm sizə xəyanət edəm, aramızda da güftgu olsun. Ancaq bu pul adlanan şey hesab sevən bir şeydir.

Xudayar xan. Xub, necə sənın xahişındır. Mən buraya gələndə neçə nəfər mənım rəiyyətlərimdən qabağa çıxdılar. Gün əziyyət etdiyindən mən onları dayandırıb danışdırmadım. Baş əyib ötdülər. Onlar burayamı gəlmişdilər?

Hacı Kamyab. Bəli, mənım yanıma gəlmişdilər.

Xudayar xan. Nə işə?

Hacı Kamyab. Əslinə baxsanız şikayət sizdən idi. Bir nəfər yun alan firəngin onlara məndən çox pul təklif etdiyini söyləyib, yunun qiymətini bir qədər artırmamı xahiş edirdilər.

Xudayar xan. Nahaq mən onları orada dayandırıb günün istisində canları çıxınca döydürmədim. Bihəya uşağı bihəya, istəyirlər alış-veriş eləsinlər, arada xan bir qıran da olsa mənəfəət görməsin. Hacı Kamyab, xanın qulluğuna saydığım əşrəfilərdən xəbərləri yoxdur. Həqiqət, hacı, rəiyyət azıb, yolundan çıxıb.

Hacı Kamyab. Sizin buraya təşrifinizdən qabaq biz də bu məsələni söyləyirdik. Rəiyyətdə əsla böyüyə hörmət və ehtiram qalmayıb. Hamısının üzləri dönüb, hətta etiqadları da xarab olubdur. Bu vəziyyətə yol verməyin, ağır nəticələri ola bilər.

Xudayar xan. Bilirsiniz, hacı, əhalinin cavanları bilmirəm Rusiyada nə tapıblar? Hamısı vətənlərini buraxıb, gedib orada özlərinə iş axtarırlar. Guya ki, Rusiyada yel əsib, qoz tökülübür. Bir necə il neft mədənlərində it günündə işləyib, qayıdıb gəlirlər vətənlərinə. Di gəl danışdıqlarına bax! Allah tanımazlar, peyğəmbər tanımazlar. Axundlara, seydilərə, xanlara ehtiram yox. Əlbəttə, buna bir əlac lazımdır.

Hacı Kamyab. Əlbəttə lazımdır.

Xudayar xan. Mən bir neçə nəfər belə əclafıardan tələf etdirdim. İndi də belə əmr etmişəm. Heç bir kəsin məndən biizin Rusiyaya getməyə ixtiyarı yoxdur. Qaçaq gedənlər də gerek qayıtmasınlar. Qayıdanların boyunları fərmandadır. Mənə Xudayar xan deyərlər. Mənım divanıım şaha da məlumdur.

Hacı Kamyab. Əlbəttə, belə olmasa tamam hökumət əldən gedər.

Xudayar xan. Bu məsələləri sonra müzakirə edərik. Nə qədər mən sağam və mənım oğlum sağdır, rəiyyətin arasında heç bir iğtişaş mümkün deyildir. Mən istəyirəm bu gün sizə qonaq gəlməyimin səbəbini söyləyim.

Hacı Kamyab. O da evinizdir, mənə dəxli yoxdur. Mən də sizin sadiq çəkərinizəm.

Xudayar xan. Xeyr, əstəğfərulla, əziz qardaşımsınız. Bilirsiniz, hacı, neçə sənədir biz bir yerdə ticarət edirik.

Hacı Kamyab. İyirmi sənədən artıqdır və bu yediyim çörək də sizin dövlətinizdəndir.

Xudayar xan. Halal çörəkdir, çünki alış-verişinizdə haram olmayır... Mənim bu gün buraya gəlməkdən niyyətim sizinlə daha da yavuş və hətta qohum olmaqdır. Fəqət sizin qardaşınız oğlunu burada gördükdə bir qədər fikrə getməyə məcbur oldum. Sizin qızınız var, mənim oğlum var. Əgər qızınız qardaşınız oğluna namizəd deyilsə, mənim oğluma verməyi xahiş edirəm, qəbul edəsiniz.

Hacı Kamyab. Mən heç kəsə qızımı vəd etməmişəm. Bəlkə qardaşım oğlunun ürəyindən keçir, o başqa işdir. Ancaq, xan sağ olsun, mənim qızım Xudayar xan xanədanına layiq ola bilərmi?

Xudayar xan. Layiq olmasaydı, mən buraya gəlməz idim.

Hacı Kamyab. Xan, sizin mənim canıma ixtiyarınız çatır. Qızımın başını kəsməyə də haqqınız var.

Xudayar xan. Deməli, razısınız.

Hacı Kamyab. Heç kəs bəxtinə arxasını çevirməz.

Xudayar xan. Belə olan surətdə əlinizi mənə verin, öpüşək. (*Ələ tutub öpüşürlər. Xan nökrinə*) A gədə, Şirəli, mücrünü mənə ver. (*Nökr irəli gedib mücrünü xana verir. Xan alıb ötürür Hacı Kamyaba.*) Bu mücrüdəki cavahıratı da mənim oğlumun sevgili nişanlısına verin.

Hacı Kamyab (*mücrünü alır*). Mərhəmətiniz artıq olsun, xan.

Xudayar xan. İndisə gedib bir qədər dincəlmək olar. Gəlin dübarə öpüşək.

Öpüşürlər.

PƏRDƏ

SƏKKİZİNCİ ŞƏKİL

Hacı Kamyabın əndərunində. Gövhərtac və Kamran.

Gövhərtac. Əmioğlu, axır bu gün sənənin sifətin mənim xoşuma gəlməyir. Bilmirəm ürəyində nə ağır fikirlər var. Guya tamam məmləkətin xəracını sənənin üstünə qoyublar. Gah deyirsən gül qırılanda ağ-

rıyır, gah ağac kəsiləndə ufuldayır, gah da bilmirəm nə. İndi də mat durubsan, nə danışırısan, nə gülürsən.

Kamran. İndiyədək uşaq idim, insanların arasında olan fərqi düşünmürdüm. İndi böyüdükcə baxıb görürəm ki, dövlətli ilə kasıbın aralarında böyük fərq var. Məsələn, mənim əmim Hacı Kamyab pulunun hesabını bilməyir. Atam baqqal İbrahim borclarının hesabını dinarınadək bilir. Bunların hər biri bir sinif nümayəndələridir. Odur ki, onlarınkı bir-birilə tutmur. Mən burada, budur neçə ildir, məvacibsiz, müftə hambalam. Səbəbini sən yaxşı bilirsən. Bağban bir gül üçün yüz xarə xidmətkar olar. İndi sənə də baxıram, özümə də baxıram və bir böyük səhv içində olduğumu düşünürəm. Sən hara, mən hara?! Sən dövlətli, mən kasıb. Sən Hacı Kamyabın qızı, mən baqqal İbrahimin oğlu.

Gövhərtac. Kamran, mən bilirəm sən nə deyirsən. Ancaq adətə qarşı da getmək çətindir. Bizim ixtiyarımız hələlik ata-anamızın əlindədir. Bizi qaramal kimi ürəkləri istədikləri adamlara satırlar. Bizim əlimizdə ancaq bircə haqq qalıbdır. O da ölmək və ya yaşamaq haqqı. Bu haqqı bizim əlimizdən heç kəs almaz.

Kamran. Gövhərtac, mənim səndən xahişim budur: biz ayrıldığımızı, ya ayrılmağımızı, ölüm söhbətini araya gətirmə.

Hacı Kamyab (*daxil olur, əlində mücrü, mücrünü bir kənara qoyur*). Kamran, buradasan?

Kamran. Bəli, əmi, buradayam, əmriniz var?

Hacı Kamyab. Bir əmrin yoxdur. (*Qızına*) Gövhərtac, sən buradan get, Kamran ilə xəlvət danışmalı sözüm var. (*Gövhərtac çıxır.*) Oğul, Kamran, biz müsəlmanıq, bizim hamımızın başı şəriətə bağlıdır. Sən uşaqlıqdan bu evdə böyüyübsən. İndiyədək evlərin hamısına girib-çıxıbsan. İndi sən həddi-buluğa yetişibsen. Bundan sonra sən əndərunə naməhrəmsən.

Kamran. Əmi, yoxsa məni evindən qovursan?

Hacı Kamyab. Bu nə sözdür, oğul, mənim evim sənənin evi deyilmi? Yenə elə burada yaşayacaqsan, kontorda işləyəcəksən. İndiyədək uşaqdın. İndi sənə bir xırda məvacib də təyin elərim. Bir müddət qulluq elərsən, sonra kontorun tamam ixtiyarını sənə tapşırıram. Səni Parisə, Londona, İstanbula göndərrəm və mənim, doğrudan da, oğlum olarsan.

Kamran. Sözüm yoxdur, əmi, indiyədək əmrinizdən boyun qaçırmamışam, indi də itaətinizdə varam. Mən bu əndərundan çıxdıqdan

sonra tamam bu evdən uzaqlaşacağam. Hətta bu evə gəndən tamaşa etməyə mənim ürəyim davam gətirə bilməyəcək.

Hacı Kamyab. Belə sözü danışma, oğul. Sən iki qardaşın bir oğlusan. Səndən mən əlimi çəkə bilərəm?!

Kamran. Yox, əmi, çörəyinizi mənə halal ediniz, mən getməli oldum. Ancaq sizdən bir təvəqqem var. Gövhərtacın cibindəki iti bıçağı onun əlindən alın. Xudahafiz. *(Cəld çıxır.)*

Hacı Kamyab *(səsləyir)*. Kamran, Kamran.

Gövhərtac *(çığır)*. Ağ, Kamran haraya getdi?

Hacı Kamyab. Evlərinə göndərdim, qızım, getsin, yatsın, sübh tezdən gərək gəlib Xudayar xanı yola salsın.

Bibixatun daxil olur, hirsli. Hamam boğçasını bir yana atır, tas boğçanın içindən çıxıb otağın ortasına yumarlanır.

Hacı Kamyab. Arvad, nə olubdur sənə, niyə belə qəzəb-alud olubsan?

Bibixatun. Arvadın günü qara gəlsin, arvadın doğulduğu günə daş düşsün, arvadı əkənin yurdu dağılsın!

Hacı Kamyab. Axır bir de görüm nə olubdur, nə xəbərdir?

Bibixatun. Nə olacaqdır?! Sənin kimi kişinin mənim kimi də arvadı olacaq! Kor atın kor nalbəndi olar! Bir azdan sonra şəhərin it, pişikləri də məni görəndə gülüşəcəklər.

Hacı Kamyab. Arvad, bir əməlli danış görüm, sənin qışqırtından heç zad başa düşmək olmayır.

Bibixatun. O Hacı Rzadır, nədir, bir də bu qapıdan girsə, mən bu evdə yarım saat dayanmayacağam.

Hacı Kamyab. Mən imanım, sənin ağlın çaşıbdır. Hacı Rza ilə sənin nə alış-verişin?

Bibixatun. Hacı Rza olmasın, olsun onun arvadı. Sən atayın goru, bir bax: hamamda oturub başımın hənəsini tökürəm, bir də gördüm bir arvad deyir: ay qız, kimsən, başını qıraqda yu, soyuq su üstümə sıçrayır. Onun yanında oturan mənim kim olduğumu ona deyəndə gör nə cavab verir: Hacı Kamyabın arvadı çox böyük vücuddur, guya xan arvadıdır, şah arvadıdır. Belə deyincə deyın baqqal İbrahimin qardaşı arvadıdır!

Hacı Kamyab. Elə bu? Dedim görəsən nə qiyamət olubdur.

Bibixatun. Hələ bu azdır?! Yox, istərdin ki, əlindəki kasa ilə vurub başımı yaraydı. Təqsir hamısı səndədir. Hacı Rza kimi adamlara üz verəndə arvadları da adamın başına çıxarlar. Dövlətli kişisən, Xudayar xan kimi adam sənin evinə qonaq gəlir. Özünü elə saxlasanamı ki, xalq da səni saysın! Hələ mən bundan bədtərindən qorxuram!

Hacı Kamyab. O nədir?

Bibixatun. Bir azdan sonra da qızını götürüb verəcəksən qardaşın oğlu qotur Kamrana. Ondan sonra hünəri olan evdən bayıra çıxsın. Adım olacaq qotur Kamranın qaynanası. Bəxtəvər başımıza, qır satıb qazanc eləyəcəyik.

Hacı Kamyab. Sözüünü qurtardın?

Bibixatun. Qurtardım, nə olsun?

Hacı Kamyab. İndi mənə danışmağa macal verərsən?

Bibixatun. Danış görüm, nə deyəcəksən.

Hacı Kamyab (*mücrünü verir arvadına*). Al bax.

Bibixatun. Neyləyim bunu?

Hacı Kamyab. Aç içinə bax.

Bibixatun (*mücrünü açıb cavahirətini görür*). Bu nədir, a kişi?

Hacı Kamyab. Bu, nişandır. Xudayar xan bizim qızımızı oğluna istəməyə gəlmişdi. Mən də söz verdim.

Bibixatun. Aldadırsan məni. Hanı səndə elə şüur?! Görəsən kimdir, gətirib girov qoyubdur.

Hacı Kamyab. Doğru deyirəm. Payız daxil olan kimi toyunu da eləyəcəyik. Bir az bundan qabaq Kamrana əndərunə girməyi qadağan etdim. O da deyəsən küsüb həmişəlik buradan getdi.

Bibixatun. Cəhənnəmə getsin, gora getsin. Bundan sonra görüm hansı ləçər hamama girəndə ayağıma durub mənə yer göstərməyəcək! Bax, ömründə gördüyün ağıllı iş bircə budur. Bərəkallah, kişi. Bundan sonra hamıdan hayfımı alacağam. Xudayar xanın oğlunun qaynanası! Zarafat deyil.

Hacı Kamyab. Mən gedirəm, qızını çağır, özün necə bilirsən xəbər ver. (*Hacı gedir.*)

Bibixatun (*çağırır*). Gövhərtac, a qızım, bir bura gəl.

Gövhərtac (*daxil olur*). Nə buyurursan, ana can?

Bibixatun. Bir gəl gör bu cavahirət xoşuna gəlirmi?

Gövhərtac. Bunlar kimin üçündür?

Bibixatun. Belə sənin üçün!

Gövhərtac. Ağam alıbdır?

Bibixatun. Bəs kim alacaqdır?! Bir otur, qızım. Bu gərdənbəndi boynuna keçirt. Bəh, bəh, nə gözəldir! Bu gülü də döşünə tax. Bu sırğaları da gətir qulaqlarına taxım. Bu üzükləri də barmağına tax. Afərin, qızım. İndi hər kəs səni görsə deyər, bu, mələkdir, göydən enib. Mən sənin ananam, səni bu mərtəbədə gözəl bilmirdim. Bilirsənmi, qızım, bu nədir? Bu, nişandır, Xudayar xan gətiribdir. Atan səni Xudayar xanın oğluna verir. Gör sənə nə böyük bəxt açılır. (*Gövhərtac söz deməyərk anasının döşünə qısılib ağlayır.*) Ağla, qızım, elə belə olar. Atam məni sənin atana verəndə, mən də bir gün ağladım.

Gövhərtac. Bunu Kamran bilirmi?

Bibixatun. Kamran kimdir?! O nə itdir, bu sözü dilinə gətirirsən! Atan sənin başını it qibləsinə kəsər. Sən gərək fəxr eləyəsən ki, xan arvadı olub hökumət işlədəcəksən. Neçə min adam sənə baş əyəcək. Anan bir yerə gələndə hamı onun ayağına qalxacaq. Hacı Rzanın arvadı kimi itlər cürət edib mənə deyə bilməyəcəklər ki, başını kənarda yu. Hamamçıya sifariş gedəcək: Xudayar xanın oğlunun qayınanası hamama gəlir. Gərək hamama bir nəfər buraxılmasın. Bircə buraya bax. (*Qalxıb əlini belinə vurur.*) Ay camaat, geri çəkilin, Xudayar xanın oğlunun qayınanası gəlir!

Gövhərtac üzünü örtmüş ağlayaraq otaqdan çıxır.

PƏRDƏ

ÜÇÜNCÜ PƏRDƏ

DOQQUZUNCU ŞƏKİL

Hacı Kamyabın evinin əndərini. Hacı Kamyab və Bibixatun.

Bibixatun. Qızımın nə dərdi olacaq? Deməsə də mən bilirəm. Qızım məhz Allahına təpik atır. Onun dərdi qotur Kamrandır, vəssalam.

Nökər (*daxil olur*). Həkimbaşı Mirzə Mehdi.

Hacı Kamyab. Buyursun, buyursun.

Mirzə Mehdi (*daxil olur*). Salaməleyküm. Xeyr ola, hacı?

Hacı Kamyab. Həkim xeyrə çağırılmazlar. Bizim qız bir-iki gündür xəstələnibdir. Zəhmət olmasa ona bir baxasınız.

Mirzə Mehdi. Baş üstə. Allah onu öz pənahında saxlasın. Nə olacaq! Yəqin özünü soyuğa veribdir, ya səfrası artıbdır. Xəstə haradadır?

Hacı Kamyab. Bu otaqdadır, buyurun. (*Mirzə Mehdi gedir.*) Əgər Mirzə Mehdiin dərmanının təsiri olmasa, teleqraf çəkəcəyəm, Tehrandan şahın xüsusi həkimi gəlsin. Parisdən, Londondan həkim gətirəcəyəm. Bəs bu cəm etdiyim dövlət nə üçündür?

Bibixatun. Teleqraf çəkib Loğmanı qəbirdən dirildib gətirəsən, ya yazıb göydən Cəbraili gətirdəsən, ona ələc olmayacaq. O gərək hər yerdə anasının başını aşağı saldıra. İndi sən gir onun yanına, deyilən: “A qızım, səni verirəm Kamrana”. Əgər o saat durub sağ-salamat oturma, gəl yüz dəfə mənim üzümə tüpür.

Hacı Kamyab. Boş danışsın, arvad, Kamran nədir? Mən onu xan arvadı, rəiyyət, əmlak sahibi eləyirəm, sən də başlayıbsan Kamran belə gəldi, Kamran belə getdi.

Bibixatun. Düzünü mən deyirəm. Lalın dilini anası bilər. Onun da dilini mən bilirəm. Gərək Hacı Rzanın arvadı kimi it məni hamamda təpik ilə vura, Hacı Xudadadın arvadı məni görəndə ağzını yanaca verə. O da baqqal İbrahimin evində oturub qotur Kamran ilə mazaqlaşsın. Doğru deyiblər ki: “Qızı öz xoşuna qoyarsan, ya zurnaçıya gedər, ya nağaraçıya”.

Mirzə Mehdi (*içəridən çıxır*). Naxoşa baxdım.

Hacı Kamyab. Nə tapdınız, mirzə?

Mirzə Mehdi. Xatircəm olun, xəstəliyi yoxdur. Nəbzi salamatdır. Hərərəti az, xırdaca ürək döyünməsi var, o da rəf olub gedər. Onun ümdə naxoşluğu yuxusuzluqdur. İki gecə rahat yatsa, sağalıb oturacaqdır. Budur, dərman yazmışam. Gündə üç qaşıq verərsiniz içər. Bu dərman əlbəttə ona yuxu gətirəcəkdir. Əlavə, onu qoymayın artıq fikir edə. Ürəyi istəyən qızlardan, gəlinlərdən onun başına cəm edin, danışsınlar, gülsünlər, oynasınlar. Yenə deyirəm, təşviş etməyin, axırı xeyir olar. İki gündən sonra yenə gələrəm. Xudahafiz.

Hacı Kamyab. Zəhmət çəkdiniz, mirzə. Məni xatircəm etdiniz. (*Pul verir.*)

Mirzə Mehdi. Bu nəyə lazımdır, hacı? Mən bu evin çörəyini az yemişəm ki, mənə pul verirsiniz?

Hacı Kamyab. Yox, mirzə, xahiş edirəm qəbul edəsiniz.

Mirzə Mehdi. Ərz edirəm ki, almaram.

Hacı Kamyab. Almasanız, doğrudan sizdən inciyərəm və yəqin edərəm ki, qızımın xəstəliyi ağırdır.

Mirzə Mehdi. Xub, belə olan surətdə sözüm yoxdur. (*Pulu alıb gedir.*)

Hacı Kamyab (*arvadına*). Sən get qızın yanına. Mən də dərmanı göndərim əczaxanada hazırlasınlar.

Bibixatun. Dərman-mərman hamısı nahaqdır. İndi gör söz mən deyəndir, yoxsa yox? Onu həmişə, başın yerə qoyan kimi, yuxu aparardı. İndi nə olub yatmayır? Qotur Kamranın eşqi düşüb beyninə, yatmayır.

Hacı Kamyab. Rəhmətlik qızı, Kamran, Kamran, – deyə oturubsan. Bilmirəm Kamran sənə neyləyib?

Bibixatun. Kamran mənə neyləyəcək? Atamı öldürməyib, anamı öldürməyib. Məni yandıran odur ki, mənim qızım heç anasının rüsvay olacağını fikrinə gətirmir. Qoy Hacı Rzanın arvadı hamamda məni təpikləsin, ancaq onun keyfi kök olsun.

Hacı Kamyab. Ay arvad, burada eşq söhbəti yoxdur. Qızım Kamranı da görür, Xudayar xanın oğlunu da. Gövhərtac ilə Kamran bir yerdə böyüyüblər. İki yoldaş biri-birindən ayrılıanda, söz yox, xiffət edir. Bir neçə gün keçər, adət edib oturur yerində.

Bibixatun. Sən belə bil. Mən də bildiyimi bilim... Get dərman hazırlat. Belə dərmanlardan çox hazırladacaqsan. (*Qızının otağına tərəf gedir və gedə-gedə*) Sənin hər iki dünyada üzün qara olsun, qız! Südüm gözündən gəlsin! (*Gedir. Hacı Kamyab da çıxır.*)

PƏRDƏ

ONUNCU ŞƏKİL

Baqqal İbrahimin evi. Kamran əyləşib. “Leyli və Məcnun” oxuyur.

Kamran:

Ləzzət rüxi-yari-dilsitandan,
Candır bulan, ey diriğ candan!..
Canım gedəli bəsi zamandır,
Cismimdəki indi özgə candır...
Məndə olan aşikar sənsən,
Mən xud yoxam, ol ki var, sənsən!

Ah çəkir.

Cahanbanu (*daxil olur*). Ay oğul, əmin bu gün yenə adam göndərmişdi. Deyir neçə gündür işə gəlmir.

Kamran. Nəyə gedəcəyəm? Mənim orada bir işim qalmayıb.

Cahanbanu. Necə işin qalmayıb? Bəs indiyədək orada nə iş görürdün?

Kamran. Ana can, gəl otur, dərdimi sənə deyim. Düzü budur ki, əmim məni evindən qovdu.

Cahanbanu. Evindən qovdu, bəs niyə yenə çağırır?

Kamran. Ana can, adam kasıb olanda gərək hamı onun başına qapaz vursun? İndi mən neyləyim ki, mənim atam baqqal İbrahim xalqın qanını sormayıb, cibini soymayıb, malını oğurlamayıb, bir balaca baqqal dükanına qənaət edib külfət saxlayır?

Cahanbanu. Odur ki, bir adam da sənin atayın adına pis söz demir.

Kamran. Atamın adına pis söz demirlər, məni də yavuşa qoymayırlar. Ana can, mən indiyədək Gövhərtac ilə bir yerdə böyümüşəm. O məni sevir, mən də onun dərdindən ölürem. Siz də hamınız güman edirdiniz ki, o, əlbəttə, qızını mənə verəcək. Bir neçə gün bundan əqdəm məni çağırıb buyurdu ki, onun evinin əndəruninə daxil olmayım, guya mən onun arvadına, qızına naməhrəməm. İndi də çağırır ki, gəl məvacib verim, mənim kontorumda qulluq elə. Mən necə gedim?

Cahanbanu. Ay bala, bu dərdini mənə çoxdan deyəydin. İstəyirsən elə bu gün çadramı salım başıma, gedim Bibixatunun yanına, qızına elçi düşüm.

Kamran. Zəhmət çəkmə, ana, mənim naməhrəmliyim bəhanə idi. Əmim, qızını Xudayar xanın oğluna verir, ona görə də məni evindən qovdu.

Cahanbanu. Bu nə sözdür, ay oğul? Xudayar xan kimi böyük şəxs Hacı Kamyabın qızını alarmı? Onun xan yoldaşı azmıdır?

Kamran. Ana can, bu dünya pul dünyasıdır. Xudayar xan dövlətli, əmim dövlətli və varisi də bir tək qızı. Xudayar xana iki dövləti biri-birinə qarışdırmaq lazımdır. İş qurtarıb gedib, ana. Ancaq bu dərdə mən davam edə bilməyəcəyəm.

İbrahim (*daxil olur*). Yenə ana-bala nə söhbət eləyirsiniz?

Cahanbanu. Nə söhbət olacaq, oğlum anasına dərdini deyir.

İbrahim. Cavan oğlanın dərdi cavan qız olar. Evlənmək istəyir, get bir halal süd əmmiş qız al, gətir qoy evinə.

Cahanbanu. Belə oğlun əmisi qızının dərdindən ölür. Mənə də dediyi odur.

İbrahim. Keçinin qoturu bulağın gözündən su içər. Bala, birçə papağını qoy qabağına, fikir elə. Hacı Kamyab sənə nə üçün qız ver-sin? Onun qardaşı oğlusan? O, Hacı Kamyab, sən baqqal İbrahimin oğlu. O, özü kimi bir dövlətli tapıb qızını verəcək. Hər kəsin öz tayı-tuşu olar. Sənə hacı qızı yaramaz. Sənə mənim kimi bir baqqalın qızı lazımdır. Əmin qızının vədəsini Xudayar xanın oğluna veribdir. Dərd-qəm çəkməyin mənası yoxdur. (*Arvadına*) Bunu da deyirlər ki, həmin gündən qız xəstələnib yatır. Həkimbaşı Mirzə Mehdi gündə onun yanında. Hər çə müalicə edir, bir nəticə vermir.

Kamran. Gövhərtac xəstədir?! Afərin vəfasına.

İbrahim. Ay oğul, bilirsən nə var? İndi bu saat mən Hacı Kam-yabın yanından gəlirəm. Özü məni çağırırmışdı. Deyir: bilmirəm nə var ki, Kamran küsüb, çağırıram da gəlməyir. Deyir, mən ona məvacib kəsir-dim və gəldikcə də mərtəbəsini artıracaq idim. İndi ki gəlmək istəmir, özü bilsin. Kamran, deyir, qoçaq, bacarıqlı, əlindən hər iş gələn bir oğ-landır. Doğrusu, mənim namusum qəbul etməz ki, desinlər: Hacı Kamyabın qardaşı oğlu avara gəzir. Apar, – dedi, – bu iki min tüməni ver oğluna, əlində maya qayırb ticarət etsin. Deyir: yəqinimdir ki, az keçməz Kamran adlı bir tacir olar. (*Pul verir.*)

Kamran. Ata, apar bu saat o pulu ver hacı Kamyaba, qoysun döv-lətinin üstünə. Buna haqqı-sükut, ağızumma deyərlər. Mən onun nə iki min tüməninə və nə iki yüz min tüməninə möhtac deyiləm. Mənim başım da, möhkəm qollarım da var. İşlərəm, başımı saxlaram. Ver pulu-nu özünə, deyinən çox sağ olsun.

Cahanbanu. Ay bala, nə danışırısan? Sənin atan İbrahim ömrün-də iki min tümən görməyib. Niyə belə danışırısan?

İbrahim. Oğlum, bu az pul deyil. Bununla sən böyük ticarət aç-a bilərsən. Yoxsa bunu az hesab eləyirsən?

Kamran. Mən sənə necə dedim, elə də elərsən. Apar ver əmimə, deyinən qoysun dövlətinin üstünə, azalmasın. (*Qapı döyülür, Kamran çıxır.*)

İbrahim. Ay arvad, oğluna sən nəsihət elə, uşağın ağı özündə deyil.

Kamran (*qayıdır*). Yoldaşlarım gəlirlər. Siz gedin. Sonra söhbət edərik. (*İbrahim və Cahanbanu gedirlər. Daxil olurlar: Cahanbəxş, Fəramərz, Xurşid*). Buyurun, buyurun.

Cahanbəxş. Oğlan, harada qalıbsan? Bu gün neçə gündür gö-rünmürsən. Biz fikir etdik xəstələnibsən.

Kamran. Elə xəstə kimi varam.

Cahanbəxş. Yəni necə?

Kamran. Ta mən nə söyləyim? Neçə gündür ovqat təlxliyim var. Ona görə evdən çıxmıram.

Fəramərz. Ovqat təlxliyinin səbəbini biz hamımız bilirik.

Kamran. Bilirsiniz, daha nə xəbər alırsınız?

Fəramərz. Biz gəlmişik sənin dərdinə bir çarə tapaq. Sənin namusun bizim hamımızın namusudur. Tamam şəhərə məlumdur ki, Hacı Kamyab qızını Xudayar xanın oğluna verir. Hacının arvadı danışmamış yer qoymayıbdır. Hacı çox da olsun dövlətli, sən kasıb. Əmi qızı əmi oğluna düşər. Biz bilirik, sən bu işlərdən sınıbsan və bu məsələ bizim hamımızı sındırıbdır.

Kamran. Sizin əlinizdən nə gələ bilər?

Xurşid. Mən bu gün Hacı Kamyaba bir adsız kağız yazaram ki, qızını Kamrana ver, ya özünü ölmüş bil.

Fəramərz. Qəribə təklifdir! İstəyirsən sabah gəlib Kamranı aparıb bassınlar həbsə?

Xurşid. Sən buyur, cənab Fəramərz!

Fəramərz. Əlacı qızı götürüb qaçmaqdır. Kamran ilə qızı elə gizlərik ki, şeytan da tapa bilməz. Bir neçə ay keçdikdən sonra üzə çıxardırıq.

Xurşid. Bilirsənmi ki, onda Xudayar xanın atlıları hacı Kamyabda istitaət qoymazlar?

Fəramərz. Cəhənnəmə qoymasınlar. Kamrana hacı Kamyabın məgər dövləti lazımdır? Ancaq onun və bizim namusumuz tapdalanmasın.

Kamran. Qardaşlarım, sizdən çox razıyam. Ancaq iş-işdən keçib. Qız götürüb qaçmaq istəyən gərək qız ilə bir əlaqə bağlasın. Məni hacı Kamyabın evinə yavuş qoymazlar. Amma qızın yanına mən adamımı göndərə bilərəm.

Fəramərz. Sən bir yol tap, biz də sənə kömək eləyək. Qızı götürüb qaçaq, aparaq elə bir möhkəm yerə ki, heç kəs oraya yaxın çıxmasın.

Cahanbəxş. Hanı o qüvvətli yer ki, Hacı Kamyabın oraya əli çatmasın?

Fəramərz. O qüvvətli yeri mən ərz eləyim. O yer Hacı Mirzə Əhməd ağa müctəhidin evi. Hacı Kamyab heç bir cürətlə müctəhidin evinə hücum edə bilməz.

Xurşid. Kamran, sən fikirləş, qız ilə əlaqə bağlamağa yol ara, qalan iş asandır. İndi bir boş çanağı dolu çanağa vurarıq, pənah Allaha. Gedək, uşaqlar. Ancaq iş baş tutmasa da qəm yemə.

Gedirlər.

Kamran (*bir qədər fikirdən sonra*). Ata.

İbrahim (*daxil olur*). Nədir, ay bala?

Kamran. Deyirlər Gövhərtac xəstə yatır.

İbrahim. Bəli, neçə gündür xəstədir.

Kamran. Həkimbaşı Mirzə Mehdi onu müalicə edir?

İbrahim. Bəli.

Kamran. Çox yaxşı, heç zad olmaz, bir az yatıb sağalacaq. Ata, əmim sənə verdiyi iki min tüməni neylədin?

İbrahim. Məndədir, oğul. (*Pulu çıxarır.*)

Kamran. Ver buraya. (*Alır.*)

İbrahim. Bax belə. Ay oğul, hər adamın bir tayı olar. Yəqin bu yoldaşlarının evində qızları var. Birinə elçi düşərik, alarsan, dərd-qəmin yadından çıxar. Əlində də ki, maya var, alış-veriş edərsən.

Kamran. Gözəl alış-veriş edəcəyəm, ata, görərsən.

PƏRDƏ

ON BİRİNCİ ŞƏKİL

Həkimbaşı Mirzə Mehdiinin evi. Mirzə Mehdi öz otağında əyləşib xəstələri qəbul edir. Mirzə Mehdi və bir nəfər xəstə.

Mirzə Mehdi. Sənin xəstəliyən elə ağır bir xəstəlik deyil. Bir neçə günə bilmərrə sağalarsan. (*Nüsxə verir.*) Burada həb yazmışam. Gündə üç dəfə çörəkdən sonra bu həbdən iki dənəsini atarsan, xəstəlik rədd olub gedər.

Xəstə. Zəhmət verdim, mirzə, mərhəmətiniz artıq olsun. (*Pul verir, mirzə pulu alıb döşəyin altına qoyur.*)

Bir qadın (*daxil olur*). Mirzə, qurbanın olum, səni deyib gəmişəm, ya məni burada öldür, ya dərdimə bir əlac elə.

Mirzə Mehdi. Bacı, təbib yanına gəlibsən, dərdini söylə, uzun dibaçə lazım deyil.

Qadın. Oxuduğuna qurban olum, mirzə, gözümün ağı-qarası bircə oğlum var. Dünən yoldaşları ilə nahardan sonra gedib hamama, oradan qayıdan kimi dili tutulub, ölü kimi düşübdür. Amanın günüdür, mirzə.

Mirzə Mehdi. Bacı, sən nahaq mənim yanıma gəlibsən. Oğlun bir heyvanın çörəyini yeyib gedib hamama, çıxıb özünü verib soyuğa, olub heyzə, zatülcənb. Sən get bir baytar tap, apar oğluna müalicə eləsin. Ona insan müalicəsi kar eləməz. Heyvan müalicəsi lazımdır.

Qadın. Mirzə, mənim əlimi ətəyindən üzmə, izin ver, ayaqlarına sərilim. Al, bu balaca xərcliyi də ətə ver.

Mirzə Mehdi. Bu azdır. Mən belə pullara həkimlik eləmərəm.

Qadın. Artıq pulum yoxdur, qurbanın olum. Yoxsul, dul arvadam.

Mirzə Mehdi. Yoxsulsan, get Mirzə Heydərquludan, Mirzə Ələkbərdən birisini apar, oğluna müalicə eləsin. Mənim həqqül qədəmim üç түмөndir. Onlar yarım түмөнə də gedirlər.

Qadın. Əlacım nədir, qurbanın olum? Qalanını də gələrsən, evdə verərəm.

Mirzə Mehdi. Evin haradadır?

Qadın. Evim Zərgəran məhəlləsində, Hacı Kamyab ilə qapı-qapıyadır.

Mirzə Mehdi. Xub, get, məni evində gözlə. Bir azdan sonra mən həci Kamyabın evinə gedəcəyəm. Oradan çıxanda, sən də naxoşuna baxaram.

Qadın. Qədəminə qurban olum, mirzə, mürəxxəs olum.

Mirzə Mehdi. Xoş gəldin.

Qadın gedir, Kamran daxil olur.

Kamran. Salaməleyküm, mirzə əmi.

Mirzə Mehdi. Bay, əleykəssalam, qardaş oğlu. Sən nə əcəb buraya gəlibsən? Məgər sən xəstələnmişsən? Gəl-gəl, yavuğa gəl. Burada, yanımda əyləş. Söylə görək nə xəbərdir, dərdin nədir?

Kamran. Mirzə əmi, mənim dərdim böyük dərddir, çarəsi ancaq sizdədir. Siz müalicə etməsəniz, yəqin ki, öləcəyəm. Ancaq, doğrusu, açıb deməyə utanıram.

Mirzə Mehdi. Qardaş oğlu, adam dərmini həkimdən gizlətməz və gizlənən dərddə də çarə olmaz. De görüm, oğlum, dərdin nədir?

Kamran. Siz özünüz bilirsiniz ki, bu boyda uşaqlıqdan əmim Hacı Kamyabın evində qızı Gövhərtac ilə bir yerdə böyümüşəm və uşaq-

lıqdan bir-birimizə məhəbbət yetirmişik. Bu məhəbbət get-gedə özünün təbii yoluna düşdü. Bağışlayın, mirzə əmi, baş ağrısı verirəm və sizin vaxtınızı əlinizdən alıram.

Mirzə Mehdi. Söylə, oğlum, söylə eybi yoxdur.

Kamran. Bəli, axırda biz biri-birimizi sevdik. Doğrudur, mən böyüyəndən sonra əmim məni evindən genizdi. Bu da təbiidir. Bununla belə, həm mənim və həm Gövhərtacın yaqinimiz bu idi ki, əmim bizi biri-birimizdən ayırmayacaq və cəmi qohum-əqrəbanın da yaqini bunda idi ki, hamı deyirdi: Hacı Kamyab heç vaxt istəməz ki, dövləti kənar bir şəxsin əlinə keçsin. Yəqin qızını qardaşı oğluna verəcək. İndi əmim qızını Xudayar xanın oğluna verir. Ondən nişan da qəbul edibdir. Məndə qalmışam kənarda, əlim qoynumda. Gövhərtac da həmin gündən bəstəri naxoşdur. Onun heç bir mərazi yoxdur, məgərinki məhəbbət.

Mirzə Mehdi. Onu mən də yaqin etmişəm. Bəs mənim yanıma gəlməkdən məqsədin nədir?

Kamran. Mirzə əmi, bu yerdə ancaq siz mənə kömək verə bilərsiniz.

Mirzə Mehdi. Mən nə kömək verə bilərəm?

Kamran. Siz Gövhərtaca müalicə edirsiniz. Onunla hər gün görüşmək imkanı sizdə var. Mənim bircə sifarişimi ona yetirin.

Mirzə Mehdi. Nə sifarişin var? Deyilən, yetirim.

Kamran. Allah sizdən razı olsun, mirzə əmi. Mən sabah gecə onu neçə nəfər rəfiqlərimin köməyi ilə aparmağı qət etmişəm. Sizdən xahişim budur: ona deyərsiniz azandan bir saat keçmiş əndərunun küçə qapısında olsun.

Mirzə Mehdi (*hiddətli*). Bu nə növ təklifdir mənə eləyirsən?! Mənim boynuma atdığım vəzifənin qəbahətini düşünürsənmi? Eyib olsun sənə! Sənin atan İbrahim bir ağıllı kişidir. Amma sən ona oxşamayıbsan. Əgər İbrahimin və Hacı Kamyabın xatiri olmasaydı, sənə çox ağır sözlər deyərdim. Dur buradan zəhmət çək, get. Gör bir küpəgirən qarı tapa bilərsənmi ki, belə sifarişləri onunla göndərəsən.

Kamran. Mirzə əmi, məgər siz cavan olmayıbsınız? Məgər cavanlıq, məhəbbət nə olduğunu bilmirsiniz? Siz görürsünüz ki, mən cavanam, bu saat başıma hava vurub, danışığımı özüm də bilmirəm. Məni bağışlayınız. Siz həkimsiniz, mərizlərə dərman edirsiniz. Vəxt ki, sizin bircə sözünüz bir cavan mərizi ölümdən qurtaracaq, o sözü deməyi siz necə qəbul etmirsiniz? Rəhmətiniz gəlsin, mirzə əmi. Bu xır-

daca töhfəni də məndən qəbul edin. (*Atasından aldığı pulları həkimbaşığıya təqdim edir.*)

Mirzə Mehdi. Oğul, bu yol nahaqdır. Sənin axırkı sözlərin kifayətdir. Bir söz ki bir cavanın diriliyinə səbəb olacaq, onu deməmək günahdır.

Kamran. Yox, mirzə əmi, xahiş edirəm qəbul edəsiniz. Bu xırda-cə töhfə mərazimə müalicə etmənin həqqi, zəhməti olsun.

Mirzə Mehdi (*pulları götürür*). Əlbəttə, oğlum, sifarişini yetirirəm.

Kamran. Allah sizdən razı olsun, mirzə əmi, izin verin əlinizdən öpüm.

Mirzə Mehdi. Yox, yox, oğlum, lazım deyil.

Kamran zorən onun əlini öpür.

Kamran. Qulluğunuzdan mürəxxəs olum.

Mirzə Mehdi. Xoş gəldin, oğul, səni xoşbəxt olasan. (*Kamran çıxır, bir başqa xəstə daxil olur.*) Gəl əyləş görüm...

PƏRDƏ

ON İKİNCİ ŞƏKİL

Hacı Kamyabın evi. Bibixatun və Gövhərtac.

Gövhərtac. Həkimbaşının dünən mənə verdiyi nə gözəl dərman idi! Bir qaşığı içəntək naxoşluğum bilmərrə rəf oldu getdi. İndi daha heç yerim ağrımır.

Bibixatun. Atan da buyurdu, bir yaxşı qoyun aparıb, məscid həyətinə kəsib, füqəraya paylasınlar. Bir atlı da Xudayar xanın yanına göndər ki, sənin salamat çıxdığını xəbər versin. Yoxsa yazıq xanın gündə adamı gəlirdi.

Gövhərtac. Vallah, ana can, Mirzə Mehdi kimi həkim Yer üzündə yoxdu. Atam istəyirdi Parisdənmi, haradanmi həkim gətirtsin. Onların heç birisi mənim dərdimi tapmayacaqdı. Amma Mirzə Mehdi belə asanlıqla tapıb, məni dirilti.

Bibixatun. Mirzə Mehдин xidmətinə bu anayın canı qurban.

Gövhərtac. İndi, ana can, yemək, içmək istəyirəm. Könlümdən oxumaq, oynamaq keçir.

Bibixatun. Həkimbaşı da elə buyururdu. Deyirdi gərək Gövhərtacın başını qarışdırasınız oxumağa, çalmağa. Gərək xiffət eləməsin.

Gövhərtac. Kimin xiffətin eləyəcəyəm?

Bibixatun. Nə bilim? Bir para Hacı Rzanın, Xudadadın arvadları kimi ağzı göyçəklər orada, burada danışdırlar ki, guya sən qotur Kamranın dərindən xəstələnibsən.

Gövhərtac. Kamran nədir? Adam onun dərindən xəstə olar? O gedəndən bir az bikef oldum. Çünki həmişə onunla bir yerdə olurduq, uşaqlıqda bir yerdə oynayırıq, atılıb-düşürdük. Sonra yadımdan elə çıxdı ki, heç bilmirəm Kamran adlı dünyada adam varmı.

Bibixatun. Atan istərdimi ki, sən gedib qotur Kamrana arvad olaydın?! Səni verdi Xudayar xan kimi kişinin oğluna. Gedəcəksən, qılıncının dalı da kəsəcək, qabağı da. Qoy Hacı Rzanın arvadının canı çıxsın.

Gövhərtac. Ana can, mən bu gün atama deyəndə ki, sağalmışam atam dedi sən sağalmağına görə mən böyük ziyafət düzəldib, tamam şəhərin qız-gəlinlərini bura dolduracağam, kef eləsinlər.

Bibixatun. Elədir, bala. Odur bax, yavaş-yavaş gəlirlər.

Neçə nəfər qız gəlib Gövhərtac ilə öpüşürlər.

Qızlardan biri. Gözümüz aydın, ay Gövhərtac, şükür Allaha, salamat çıxdın.

Bibixatun. Şükür içində olasan, a qızım, Allah sənə də bir belə bəxt açsın. (*Pəncərədən baxır.*) Ora bax, ora. Hacı Rzanın arvadı ilə Hacı Xudadadın arvadı gəlir. İndiyədək daldə ağızlarına gələnə mənəim haqqımda söyləyirdilər. İndi gəlib iki min yaltaqlıq eləyəcəklər.

Hacı Rzanın arvadı. Ay Bibixatun, and olsun oğlumun canına, Hacı gəlib mənə deyəndə ki, Hacı Kamyab qızını Xudayar xanın oğluna verir, elə bildim dünyanı mənə verdilər. O qədər şad oldum. Sən bilirsən ki, mən səni bacımdan artıq istəyirəm. Allah qızını xoşbəxt eləsin. Sonra onun xəstələndiyini eşidib çox qəmgin oldum. İndi şükür olsun Allaha, salamat çıxdı.

Bibixatun. Mənim qızımın Xudayar xanın oğluna verildiyinə çox adam köks ötürür. Guya Hacı Kamyab Xudayar xandan əskik kişidir. Xudayar xanın mülkündən, dövlətindən Hacı Kamyabınkı çoxdur. Siz elə bilərsiniz ki, mən çox şadam? Mən heç Xudayar xanın oğlunu qızıma layiq bilmirəm.

Hacı Xudadadın arvadı. Nə sözdür, Hacı Kamyabın özü də bir xandır.

Qadınlar, qızlar bir-bir daxil olub Gövhərtac ilə, anası ilə öpüşürlər.
Bir dəstə qadın sazandası gəlir.

Bibixatun. Əyləşin, şam hazır olunca doyunca çalın, oynayın.

Sazandalar çalırlar. Böyük rəqs.

Hacı Rzanın arvadı. A Bibixatun, qızıyın şadlıq günüdür, sən niyə bir durub oynamırsan?

Bibixatun. Oynamaq mənim harama yaraşır? Heç mənim bir yerdə oynadığımı görübsən?

Hacı Xudadadın arvadı. Elə demə, Bibixatun, Hacı Səttarın oğlunun toyunda heç kəsə macal vermirdin. İndi nə olubdur oynamırsan?

Bibixatun. O bir başqa vaxt idi, keçdi.

Hacı Rzanın arvadı. A Bibixatun, ondan bəri qocalmadın ki? Ana məgər qızının şad günündə şad olmaz, dur ayağa, bir-ikibaş oyna.

Hər bir tərəfdən. Bibixatun oynayacaq, Bibixatun oynayacaq.

Hacı Rzanın və Hacı Xudadadın arvadları onun qolundan tutub durğuzurlar.

Bibixatun. Hərçənd mənə layiq eləməz, ancaq xahiş eləyirsiniz, oynaram.

Sazandalar çalırlar, Bibixatun oynayır.

Hacı Rzanın arvadı (*Hacı Xudadadın arvadına*). Eşitdin?

Hacı Xudadadın arvadı. Eşitdim.

Hacı Rzanın arvadı. Yəni mən xan qayınanasıyam, belə adamların məclisində oynamaq mənə yaramaz. Gör nə sümük sındırmadan oynayır.

Hacı Xudadadın arvadı. Bəli, Ərdəbil pişiyi, küftə görməmiş.

Bibixatun (*yorulmuş oturur*). Bu da mən, sizin xatiriniz üçün oynadım.

Hamı. Sağ olsun Bibixatun, sağ olsun Bibixatun!

Yenə böyük rəqs.

Qızlardan biri. İndi növbət Gövhərtacındır, gərək o oynasın.

Bibixatun. Gövhərtac, qızım, gəl. (*Çağırır.*) Ay qız, Gövhərtac, Gövhərtac! Bu qız necə oldu? Bircə otağına baxın, yoxsa ürəyi pis oldu?

Bir nəfər qızlardan otağa baxıb qaydır.

Qızlardan biri. Öz otağında da yoxdur.

Bibixatun (*təşvişə düşür*). Ay uşaq, bu evləri dürüst axtarın. Bu qız hara getdi?!

Neçə nəfər çıxır.

Hacı Rzanın arvadı. Hara getmiş olacaq?

Hacı Xudadadın arvadı. Harda olsa indi gəlib çıxar, evdən qaçmayacaqdır ki!

Qulluqçular qayıdırlar. Xanım, otaqların hamısını axtardıq, heç yerdə yoxdur.

Bibixatun. Bəlkə bağçaya çıxıbdır?

Qulluqçu. Bağçada da yoxdur.

Bibixatun. Bəs bu qız yerə batmadı, göyə çıxmadı?! (*Qadınların arasına qarışıqlıq düşür.*) Tez Hacı Kamyaba xəbər verin.

Hacı Rzanın arvadı. Mən imanım, qız qaçdı.

Hacı Xudadadın arvadı. Qəbrinə qaçsın, hara qaçacaq?

Hacı Rzanın arvadı. Belə sevgilisi Kamranın evinə.

Hacı Xudadadın arvadı. Sən də danışdığını bilmirsən, Xudayar xanın oğlunu buraxıb itin birinə gedəcək?!

Hacı Rzanın arvadı. Bilirsən ki, qızı öz xoşuna qoysalar, ya zurnaçıya gedər, ya balabançıya.

Qulluqçular. Hacı ağa gəlir.

Qadınlar hamısı çıxırlar, Bibixatundan savay.

Hacı Kamyab. Bu nə xəbərdir? Qız yoxdur nədir?

Bibixatun. Gəl ay başı daşlının oğlu, başına çarə qıl, gör qızın necə oldu?

Hacı Kamyab. Qızım necə olacaq?

Bibixatun. Necə olacaq? Elə olacaq ki, çıxıb evdən qaçıb. Get axtar tap!

Hacı Kamyab. Vay mənim başıma, sinəmdə ilan bəslədim. Qızı yəqin Kamran apardı. Bu saat şəhəri adam ilə dolduraram, hər yerə atlılar göndərrəm. Qızımın ölüsünü, ya dirisini tapıb gətirərlər. Qəm yemə, arvad. Mənə Hacı Kamyab deyərlər. Dünyanın altını üstünə çevirərəm! (*Çıxır.*)

Bibixatun (*qışqırır*). Aman Allah, aman! Allah, mənim başıma bir daş sal, Allah! Yer ayrılısın, məni udsun! Pərvərdigara, Əzraili göndər gəlsin, mənim canımı alsın! Xudaya, mən bundan sonra Hacı Rzanın, Hacı Xudadadın arvadlarının üzlərinə nə gözlə baxacağam?! Aman Allah, aman, Allah aman! (*Çıxır.*)

PƏRDƏ

DÖRDÜNCÜ PƏRDƏ

ON ÜÇÜNCÜ ŞƏKİL

Müctəhid Hacı Mirzə Əhməd ağanın evində. Hacı Mirzə Əhməd ağa və Kamran.

Kamran. Ağa, bir qələt işdir tutmuşam. Sizi narahat etdiyimi əfv edəsiniz. Nə edim, mənim bir başqa yolum yox idi. Əmim qızını götürüb qaçmağa məcbur idim. Əmimin də qüvvətinə siz bələdsiniz. Onu hər kəsin evinə aparsaydım, əmim gedib çıxardacaqdı. Labüd qalıb sizin sayəyi-himayənizə qaçdım.

Müctəhid. Eybi yoxdur, oğlum, çox gözəl fikir edibsən.

Kamran. Sizin eviniz bəstdir. Sizə pənah gətirən qatil olsa, hökumət ərkanı gəlib apara bilməz.

Müctəhid. Sən xatircəm ol, oğul. Mən Hacı Kamyaba adam göndərmişəm. İndi gələcək bura. Mən onunla müfəssəl söhbət edə-rəm. Belə güman edirəm ki, bir söz deməsin.

Kamran. Sizin sözünüzün və əmrinizin qarşısında Hacı Kamyab nə danışa bilər? O ancaq Xudayar xanın oğluna söz verdiyini ərz edəcək.

Müctəhid. Söz vermək başqa, qız vermək başqa. Vəqt ki, arada əqd nikah carı olmayıb, sözü dəyişdirmək mümkündür. Xüsusən ki, bizim el arasında məşhur məsəldir: əmioğlu ilə əmiqızının kəbinini göydə mələklər kəsiblər. Sən indi get, cavab gözlə.

Kamran. Mürəxxəs olum. Allah sizdən razı olsun, müctəhid ağa. (*Baş əyib çıxır.*)

Nökər (*daxil olur*). Ağa, Hacı Kamyab izin istəyir.

Müctəhid. Gəlsin, gəlsin.

Hacı Kamyab (*daxil olur*). Salaməleyküm.

Müctəhid. Və əleyküməssalam, buyur əyləş, hacı. (*Hacı əyləşir.*)
Əhval və damağınız necədir?

Hacı Kamyab. Ərz edirəm, ağa, mən nəinki öz vilayətimdə, hətta xarici məmləkətlərdə də ad, san sahibi idim. İndi mən binamus olmuşam. Camaat arasına çıxmağa xəcalət çəkirəm. Mən, görünür, sinəmdə ilan bəsləmişəm. On beş il zəhmətini çəkdiyim, oğul kimi saxladığım bir binamus məni rüsvayi-cahan etdi.

Müctəhid. Hacı Kamyab. İşə dürüst diqqət etsəniz, bir qədər də təqsir sizin özünüzdədir. Sizin, şükür olsun xudavəndi aləmin dərğahına, çörəyiniz var, adınız, şöhrətiniz var. Sizə, qızınızı qardaşınız oğluna vermək vacibətdən idi. Mənim sizi çağırmaqdan məqsədim nə olduğunu söyləyim.

Hacı Kamyab. Bəli, buyurun.

Müctəhid. Sizin qızınız bu saat mənim hərəmxanamdadır. Lazım gələndə məhəbbəti də ona göstərirlər. İndi mənim xahişim qızı Kamrana verməkdir və sizin də danışmağa haqqınız yoxdur.

Hacı Kamyab. Cənab ağa, sizin xahişiniz mənim üçün əmrdir və sizin əmrinizdən də çıxmaq mənim üçün qəbahətdir. Sizə məlum olsun ki, neçə gün bundan əqdəm mən qızımı Xudayar xanın oğluna verməyə razı olmuşam. Siz çox gözəlcəsinə bilirsiniz, mənim cəmi sərvətimin səbəbi Xudayar xan ilə olan münasibətimdir. Mən bu halda neçə kənd sahibiyəm, neçə əmlak sahibiyəm, hamısı Xudayar xanın dövlətindəndir. Belə olan surətdə mən sözümdən qaçmam bilərəm və qaçsam, bilirsiniz ki, Xudayar xan mənimlə ədavət başlayıb, tamam əmlakımı talan etdirəcək.

Müctəhid. Mən Xudayar xana cavab verməyi öhdəmə alıram. Xudayar xan sənə bir çırtma vurmaz.

Hacı Kamyab. Buna mən əminəm. Xudayar xan sizin əmrinizdən boyun qaçırmağa cürət edə bilməz. Fəqət Xudayar xanın əmlakından qalxan tamam məhsulat mənim əlimlə satılır və bu satışın dəlilliyə haqqı ildə neçə yüz min tümən edir. Bunun hamısından mənim əlim çıxır.

Müctəhid. Hacı Kamyab, siz necə güman edirsiniz? Xudayar xanın əmlakının məhsulatı ilə mövqəfat əmlakının məhsulatında təfəvüt varmı?

Hacı Kamyab. Zəminü asiman. Söz yox ki, mövqəfat əmlakının mədaxili ikiqat artıqdır.

Müctəhid. Mən mövqəfat əmlakının məhsulatının satışını sizə vəgüzar edirəm. Mədəxiliniz daha da artar. İndi sözünüz nə ola bilər?

Hacı Kamyab. İltifatınız artıq olsun, ağa. Heç sözüm ola bilər. Fəqət bir ərzim var. Siz mənim qızımın başını kəsin, itlərə verin, mən bir söz demərəm. Ancaq mən qızımı məni rüsvay edənə, götürüb göydən yerə çırpna verməyəcəyəm.

Müctəhid. Hacı Kamyab, belə danışmayın. Bu dəb peyğəmbər axirəzzəman səlavatullahdan qalmışdır. Cənab Rəsul qızını öz əmisi oğluna verib, hamıya da bunu tövsiyə buyurmuşdu. Əmioğlunu əmi qızından ayırmaq yaxşı deyil.

Hacı Kamyab. Yenə ərz edirəm, sizin xahişiniz mənim üçün əmrdir. Amma mən qardaşım oğluna heç vaxt qız verməyə razı olmayacağam. İzin verin qulluğunuzdan mürəxxəs olum, ixtiyar sahibisiniz.

Müctəhid. Hacı Kamyab, qeyziniz tutub, danışsınız. Ancaq bir az keçəndən sonra qeyziniz soyuyacaq və Kamran sizə yenə köhnə qayda oğulluq edəcəkdir.

Hacı Kamyab. Ağa, sizin əmrinizdən boyun qaçıрмаq mənim üçün ölümdən bədtəkdir. Ancaq namus ilə müdara etmək çətinidir. İzin veriniz rəfi-zəhmət edim. Xudahafiz. (*İstəyir getsin.*)

Müctəhid. Bir qədər dayanın. (*Hacı Kamyab dayanır. Müctəhid bir qədər fikirdən sonra*) Siz qızınızın nikahının Kamrana oxunmasına rıza verirsiniz?

Hacı Kamyab. Bəli.

Müctəhid. Və bu sizin qəti cavabınızdır?

Hacı Kamyab. Tərəfimdən biehtiramlıq olduğunu etiraf edirəm, fəqət cavabım qətidir.

Müctəhid. Elə olan surətdə mənim bir başqa təklifimi qəbul edin.

Hacı Kamyab. Buyurun.

Müctəhid. Ərəblər deyərlər: xeyrül-ümur övsətüha. Yəni hər işin yaxşılığı onun ortasındadır. Siz qızınızı nə Xudayar xanın oğluna və nə Kamrana verin. İzin verin onun nikahını mən özümə oxuyum. Buna sözünüz nədir? (*Hacı dayanıb baxır.*) Nə üçün sükut etdiniz?

Hacı Kamyab. Heç zad anlamıram. İzin verin bir qədər fikirləşim.

Müctəhid. Fikirləşmək yeri yoxdur, mənim ciddi sözümdür. Mənim təklifi-şərim sizə itmami-höccət etmək idi. Onu da etdim. Bundan sonra bu təklifi etməyə haqlıyam. Xudayar xanın, Kamranın cavabını mən verrəm. (*Hacı Kamyab dayanıb baxır.*) Cavab gözləyirəm.

Hacı Kamyab. Ağa, bu təklif mənim üçün böyük səadət və bu iki günün müddətində çəkdiyim müsibətin layiqli bir mükafatıdır. Mən danışa bilmərəm, qızımın başını kəsməyə haqlısınız.

Müctəhid. Razısınız?

Hacı Kamyab. Səmimi-qəlbdən.

Müctəhid. Əlini mənə ver. (*Hacı Kamyab istəyir onun əlindən öpsün, izin vermir.*) Yox, yox, şüaləlikdə əl öpmək haramdır. (*Bərk əlini sıxır.*) Çox mübarəkdir.

Hacı Kamyab. Çox mübarək və böyük səadətdir. Bu saat gədim bu xeyir xəbəri qızın anasına da yetirim. Mürəxxəs olum.

Müctəhid. Xoş gəldin. (*Hacı Kamyab baş əyib çıxır. Müctəhid əl çalır, nökar daxil olur.*) Hacı Kamyabı yola sal. (*Nökar istəyir çıxsın.*) O buraya qız gətirən oğlan haradadır?

Nökar. Bizim mənzilimizdə əyləşibdir.

Müctəhid. Qız ilə görüşür, ya yox?

Nökar. Hər dənbir əndərun bağçasına keçir, qız da oraya çıxır, görüşürlər.

Müctəhid. Ona deyindən evdən bilmərrə çıxıb getsin və dübarə qayıdıb gəlmək istəsə, evə buraxma, eşitdin?

Nökar. Bəli, ağa.

Müctəhid. Di get.

PƏRDƏ

ON DÖRDÜNCÜ ŞƏKİL

Hacı Kamyabın evi. Bibixatun əyləşib, yanında iki kəniz. Xanım dinmir, danışmır, tez-tez “ox”, “ox” deyib, iki əlilə dizlərinə yumruq çırpır.

Kəniz. Xanım, sakit olun, Allah kərimdir, özünüə bir belə əziyyət verməyin.

Bibixatun. Xanımın dünyaya gəldiyi günə dəş düşsün! Aman, aman, Allah, yandım! Allah, məni rüsvay eləyəni rüsvay elə! Allah, məni oda yandıranı cəhənnəm odunda yandır! Kamran, sənə əlimlə verdiyim çörək səni dizim-dizim süründürsün! Allah, belə bəlamı olar?! Allah, belə müsibətmi olar?! Bundan sonra mən xalq arasına çıxamı biləcəyəm?

Ox, ox, yandım, Allah, yandım! Alışdım, Allah, alışdım! Kül mənim bu beyinsiz başıma! (*İstəyir başına döysün, kənzilər qoymurlar.*)

Kəniz. Xanım, Allahı seversiniz, bir qədər rahat olun. Budur, iki gündür özünüə bir belə cəza verirsiniz, buna davammı etmək olar?

İkinci kəniz. Xanım, dünəndən acsınız, iki qaşq abğuşt yeyin.

Bibixatun. Cəhənnəm olsun yemək, cəhənnəm olsun içmək! Nə yeyəcəyəm, nə içəcəyəm. Qoy birdəfəlik acından ölüm. Belə rüsvay olmaqdansa bir dəfə ölüb qurtarmaq yaxşıdır.

Kəniz. Xanım, heç olmasa bircə fincan çay iç.

Bibixatun. İcmirəm, apar, o yana, ləçər! Bundan sonra şəhərin it-pişiylə də mənə güləcək. Hacı Rzanın arvadı bir ata minib, bir at da yedəyinə alıb, düşəcək şəhərin canına. Ona deyəcək: “Gördünüzmü Bibixatun necə xan qayınanası oldu”. Buna deyəcək: “Gördünüzmü Bibixatun necə xan qayınanası oldu”. Uşaqlar küçələrdə gülüşüb deyəcəklər: “Ora baxın, xan qayınanası gedir”. Dalımca daş atacaqlar. Başına daş düşsün, a belə xan qayınanası! (*İstəyir başına yumruq vursun, qoymurlar.*)

Hacı Kamyab (*daxil olur*). Arvad, nə qiyamətdir?

Bibixatun. Arvadın atasının qızı ölsün! Arvadın anasının başına daş düşsün! Qara torpaq arvadın üstündən dörd qarış yuxarı dursun! Hələ bir soruşursan da, a binamus? Sənin namusun olsa əriyib yerə girsən. Utanmayıb başına papaq qoyub gəzirsən, deyirsən kişiyəm.

Hacı Kamyab. Arvad, bir dayan, gör nə deyirəm.

Bibixatun. Nə deyəcəksən? Bilirəm nə deyəcəksən. Deyəcəksən getdim qızın kəbinini kəsdirdim qotur Kamrana, götürüb apardı. Bundan sonra mən camaat içinə çıxma biləcəyəm? Bundan sonra mən Hacı Rzanın, Hacı Xudadadın bihəyə arvadlarının üzlərinə baxa biləcəyəm? Bundan sonra...

Hacı Kamyab. Ay canım, bircə dil qəfəsə sal, bircə aram ol, gör nə deyirəm. Kamrana qız verən kimdir? Qız yiyəsi məgər dəlidir?

Bibixatun. Sən çox da vermə. Bu biabırılıqdan sonra Xudayar xanın oğlu sənin qızına yiyəmi duracaq?! Bir kor pişik kimi qalacaq ocağının qırağında. Axırda qotur Kamranı çağırıb, yalvarıb verəcəksən.

Hacı Kamyab. Bircə aram ol, gör nə deyirəm.

Bibixatun. Hə, de görüm nə deyəcəksən?

Hacı Kamyab. Mən qızımı nə Kamrana verirəm, nə də Xudayar xanın oğluna. Qız bu saat müctəhid ağanın evindədir. Bu saat ora-

dan gəlirəm. Müctəhid ağa məndən çox xahiş etdi ki, qızı o binamus Kamrana verim. Dedim: öldürüb itlərə verərəm, Kamrana vermərəm. Axırda müctəhid ağa özü qıza müştəri düşdü. Buyurdu ki, mənim himayətimə gələn mənim evimdən çıxmaz.

Bibixatun. Bax, indi görürəm ki, ağlın başından çıxıb, hədərən-pədənən danışsən. Müctəhid ağa nədir? Yoxsa başına hava gəlibdi?

Hacı Kamyab. Başıma hava gəlməyib, işin olanını deyirəm. Doşab alıbsan, bal çıxıbdır.

Bibixatun. A kişi, sən atanın goru, doğru deyirsən?

Hacı Kamyab. Atamın da goru haqqı, anamın da goru haqqı, belədir ki deyirəm. Bu gün müctəhid ağa qızın nikahını özünə oxuyacaq. İndi onun cehizini hazır eləyib, ağanın evinə göndərməlidir.

Bibixatun. A kişi, bir dayan özümə gəlim. (*Kənizlərə*) A bihə-yalar, nə durub mat-mat tamaşa eləyirsiniz? Görmürsünüz iki gündür mən ac-susuzam. Cəld mənə çay gətirin, nahar da hazır eləyin. (*Kənizlər gedirlər.*) Bəs Xudayar xana nə cavab verəcəksiniz?

Hacı Kamyab. Xudayar xanın nişanlarını Hacı Mirzə Əhməd ağanın vasitəsilə göndərəcəyəm. Ağa onun cavabını öz öhdəsinə götürübdür.

Bibixatun. Bundan sonra Xudayar xan məhsulətini sənin əlinlə satacaqdır mı?

Hacı Kamyab. Əvvəla, Xudayar xan nə qədər özünü oraya, buraya çırsa, yenə mənim yanıma gələcəkdir. İkinci, müctəhid ağa möv-qufat əmlakının məhsulətinin satılmasını mənə mühəvvəl edir. Möv-qufat əmlakı iki dəfə Xudayar xanın əmlakından böyükdür.

Bibixatun. Deməli, müctəhid ağa daha Hacı Rzanın əlilə iş görməyəcəkdir?

Hacı Kamyab. Yox, yox, Hacı Rza nəçidir?

Bibixatun. Bax indi ürəyimdən tikan çıxdı. (*Durur.*) Gedək, iki gündür mən acam. (*Təşəxxüslə yeriyr.*) Kənar olun, arvadlar, müctəhidin qayınanası gəlir!

ON BEŞİNCİ ŞƏKİL

Müctəhid Hacı Mirzə Əhməd ağanın yatağı. Qadınlar ilə əhatə olunmuş Gövhərtac bəsti üzərində əyləşib, məşşatə ona ziynət verir.

Məşşatə. Ay xanımlar, bura müctəhid evidir. Burada çalmaq, oynamaq haramdır. Mən gəlinə ziynət vururam, siz də yığılın bir mahnı düzəldin.

Qızlar, qadınlar (*səs-səsə verib oxuyurlar*)

Gəlin, qızlar, sürmə çəkin gözüne,
Ay həsrətdir bu gəlinin üzünə.
Toy olunur Kamyabın qızına;
Ay qız, sənin toyun mübarək olsun. (*İki dəfə*)

Qızıl güldən qırmızıdır yanağı,
Ənbər qoxur dodaqları, buxağı.
Bu evdə sayəli olsun ayağı;
Ay qız, sənin toyun mübarək olsun. (*İki dəfə*)

Qapının dalında durubdur yarı,
Tükənib oğlanın səbri-qərarı,
Bəd nəzərdən hifz et bunları, tarı;
Ay qız, sənin toyun mübarək olsun. (*İki dəfə*)

Çiçək düzün tellərinə, saçına,
Canlar qurban kirpiyinə, qaşına.
Oğlan dönmüş qızıl quşa, laşına;
Ay qız, sənin toyun mübarək olsun. (*İki dəfə*)

Məşşatə. Qurban olum belə qızı doğan anaya. Bircə tamaşa eləyin, bu gözəllikdə can şahın hərəmxanasında da tapılmaz. Bu gözəllikdə gül də, mələk də yoxdur.

Müctəhidin böyük arvadı. Ay qızım, səni həmişə xoşbəxt yaşayasan. Onunla mehriban dolan, onun itaətində ol. Allahın əmri də belədir. Bacılar, daha durun dağılın.

Həmı (*bir-bir*). Allah xoşbəxt eləsin, boya-başa çatdırsın, oğullu, qızlı olsun.

Gedirlər. Gövhərtac gözünü qapıya dikib. Qapı açılır.

Gövhərtac (*hövlnak*). Kamran!

Müctəhid (*daxil olur. Gövhərtac qalxıb, üzünü örtmüş, ona təzim edir*). Ay qız, sən bu evə xoş gəlib-sən. Bu ev sənə peşkəş.

Gövhərtac baş əyir. Müctəhid əbasını açıb divardan asır, əmmaməni çıxarır kənara qoyduqda Gövhərtac şəkkə düşüb bir kənara qısıılır.

Müctəhid. Ay qız, bir üzünü mənə göstər görüm, tərifə layiq-sənmi? (*Gövhərtac bərk üzünü tutur.*) Allahümmə rəzəqna şənnətən, lətifətən, vəchətən və zəvvicna minəl huril-eyn! (*Bunu deyib qızı qucaqlamaq istəyir. Gövhərtac onu döşündən itələyir. Müctəhid yıxılıb, bir də durub qıza hücum edəndə qız qışqıraraq yığılır. Arvadlar qışqırmağa yüyürürlər.*) Götürün qoyun çarpayının üstünə, qız uşağıdır, qorxudan qışqırdı, indi ayılar. (*Gövhərtacı götürüb çarpayının üstünə uzadırlar.*) Di çıxın gedin, burada işiniz yoxdur.

Arvadlar çıxırlar.

Müctəhid gəlib Gövhərtacın sifətinə baxır.

Bu nə qaşdır, bu nə gözdür, bu necə türfə buxaq,

Həq səni eyləsin, ey şux, yaman gözdən iraq.

(*Əyilib öpür, qaranlıq olur.*)

PƏRDƏ

ON ALTINCI ŞƏKİL

Çayxana. Cavanlar, qocalar, işçilər, kəndlilər. Hərə bir tərəfdə oturub çay içir. Çayçı Kərbəlayı Qafar samovarın böyründə əyləşib çay tökür. Qulluqçu aparır qonaqların qabağına qoyur.

Kərbəlayı Qafar (*bir nəfər qonağa*). Ağa Seyid Cabbar, təzə xəbəri eşitməyibsən?

Seyid Cabbar. Şəhərdə bir təzə xəbər var, o da Hacı Mirzə Əhməd ağanın Hacı Kamyabın qızını alması. Doğrusu, bu əhvalat Hacı Kamyabın daha da şöhrətinə və başıucalığına səbəb olacaq. Hacı Kamyab yatsaydı, yuxusunda da müctəhid ağanın ona damad olmasını görməzdi.

Kərbəlayı Qafar. Xeyr a, əhvalatı başdan-başa bilməlidir. Məsələ bir tək ağanın evlənməsi deyil. Ağa indiyədək yeddi-səkkiz arvad alıb. Məsələ qızın öz ayağı ilə gəlib ona düşər olmasıdır.

Seyid Cabbar. Deməli?

Səyyad peyi seyd dəvidən əcəbi nist,
Seyd əz peyi səyyad dəvidən məzə dərəd.

Kərbəlayı Qafar. Bəli, bəli! Bundan sonra Hacı Kamyabın qabağında durmaq olmayacaq.

Bir nəfər cavan. Hacı Mirzə Əhməd ağa yaxşı iş görübdür? Bu sifət müctəhidə yaraşan sifətdirmi? Heç bir insanlıqdan az-çox xəbər olan, əmanətə xəyanət etməz. O ki Allahın elmini oxuyubdur.

Seyid Cabbar. Hansı əmanətə xəyanət edibdir?

Bir nəfər cavan. İki cavan vücud biri-birlərini sevib, ona pənah gətirirlər. O da onların biri-birlərinə yetirməyin əvəzində onları biri-birindən ayırır, özü qıza sahib olub, oğlanı qovdurur. Eyib olsun ona.

Seyid Cabbar. Bihəya, sən nə cürət edib burada müctəhid ağanın sözünü danışsan?! Müctəhid ağa məgər sən yoldaşıdır? Qorxmayırsan burada sən cəmdəyini yıxalar?

İkinci cavan. Doğru danışanın papağı yırtıq olar. Kimin nə haqqı var ona bir çırtma vura?! Bəlkə biz hamımız əhvalatdan müx-birik. Hacı Mirzə Əhməd ağanın hərəkəti hamımıza toxunubdur. Hətta ürəyimizdə ona bir nifrət də əmələ gəlibdir.

Seyid Cabbar. Kərbəlayı Qafar, bu oğlanlar ikisi də kafirdirlər. Bunların hər ikisinin qətli vacibdir. Bunların çay içdikləri qab murdardır, suya çəkilməlidir.

Birinci cavan. İstədiyimi dedim, arif olan anlar.

Seyid Cabbar (*çay içənlərə*). Həzərat! Bunlar mürtəddirlər, qanları halaldır vurun bu binamusları!

Neçə adam cavanların üstünə tökülür. Cavanlardan biri müdafiə üçün xəncər, o biri tapança çəkir. Üç nəfər kəndli cavanlara tərəf düzülür.

Birinci kəndli. Qardaşlar, nə istəyirsiniz bu cavanlardan?

Seyid Cabbar. Görmürsünüz Hacı Mirzə Əhməd ağanın haqqında nə danışirlar?

Birinci kəndli. Hacı Mirzə Əhməd ağa da bizim kimi bir adam deyilmi? Onun haqında söz danışılarda qiyamətmi qopar?

Seyid Cabbar. Qopar, o bizim müctəhidimizdir, atamızdır, peyğəmbərimizin canişinidir.

Kamran (*rəfiqlərilə daxil olur*). Nədir, nə qeyl-qaldır?

Birinci cavan. Budur, işin sahibi gəldi, sizinlə özü söhbət eləsin.

Kamran. Nə söhbət?

Birinci cavan. Burada Hacı Mirzə Əhməd ağanın evlənməyinin söhbətidir. Biz ağanın əməlinin müctəhidlik sifətinə yaraşmadığından danışdıq. İndi camaat bizim adımızı kafir qoyub, bizi öldürmək istəyir.

Kamran. Qardaşlar, bir qədər sakit olun. Mən də bir neçə söz deyim. Sonra vacib bilsəniz, məni də, bu cavanlarla bir yerdə öldürə bilərsiniz.

Seyid Cabbar. Mürtədin biri də gəldi.

Kamran. Ağa, mürtəd nəyə deyirsiniz?

Seyid Cabbar. Mürtəd sizin kimi dindən çıxanlara: Allaha, dinə, müctəhidlərə səbb edənlərə.

Kamran. İndi, ağa, izin verin mən də bir neçə söz deyim. Əgər məni haqsız görsəniz, öldürə bilərsiniz.

Seyid Cabbar. Mən sizin kimi mürtədlərin danışığına qulaq da asmaq istəmirəm. Sizə qulaq asmaq da günahdır.

Cavanlar və kəndlilər. Danış, danış!

Kamran. Qardaşlar, mən əmim qızını sevirdim, o da məni sevirdi. Əmim qızını başqasına vermək istəyirdi. Biz sözləşib, qaçıb gedib Hacı Mirzə Əhməd ağaya pənah gətirdik. Müctəhid qızın kəbinini özünə kəsib, məni rədd elədi. Mən sizi inandırırıram ki, mənim müctəhid ilə ədavətim var isə də, şəxsidir. Onu meydana çəkmirəm. Mən bilirəm, o bilir. Ancaq bir məsələ var ki, əvvəla, müctəhid bir şəxsin sevgilisini əlindən alıb özünə zövcə etdikdə, günah əməl tutur, ya yox?

Cavanlar və kəndlilər. Bəli, günah əməl tutur.

Seyid Cabbar. Necə şəriəti pozub peyğəmbər özü oğlum dediyi Zeydin arvadını görüb, ona eşq yetirib, boşadıb aldı?! Deyəcəksiniz: o da günah əməl tutub.

Kamran. Mən bu əhvalatı bilmirdim, günahdan da günahdır və belə əməl tutana mən peyğəmbər demərəm.

Seyid Cabbar. Yox, bu, mürtədlikdən də ötdü. And olsun cədimə, bunun qanı halaldır.

Kəndli. Əgər peyğəmbər bu işi tutubsa, mən ona peyğəmbər demərəm. Bu işi heç bir avam kəndli eləməz.

Kamran. Peyğəmbər tutmasa, onun nəvəsi deməz. Yəqin bu, olmuş işdir. Müctəhid mənim əmimə buyursa idi ki, mən qızı Kamrana verəcəyəm sən danışma, əmim nə deyə bilərdi?

Cavanlar. Heç bir şey.

Kamran. Müctəhid bilmirmi ki, qızın razılığı olmasa, ona kəbin kəsmək şərrən haramdır?

Cavanlar. Əlbəttə bilir.

Kamran. Bunu bilə-bilə zorən mənim nişanlığımın kəbinini özünə kəsmək şəriəti pozmaqdır, ya yox?

Hamı. Pozmaqdır, pozmaqdır.

Kamran. Müctəhid Hacı Mirzə Əhməd ağanın yeddi nəfər arvadı var. Bu arvadları nə ilə saxlayır? Yüz min tümənlər ilə ona imam malı gəlir. Ondan min tümən fükəraya vermir. Qalan pullar necə olur? Şəhərin tacirlərinin qarnına dolan plov kimin hesabınadır?

Cavanlar. Fükəranın.

Kamran. İndi siz fikir eləyiniz. Bir belə günah əmələ bizim birimiz mürtəkiб olsa, deyərlər avamdır, hamildir. Bu sözləri müctəhidə demək olarmı? O, avam, cahil deyil, alimdir. Cəmi ülumdan xəbərdardır. O bilir ki, şəriətdə onun yeri cəhənnəmdir. O ya cəhənnəm odunu özünə qəbul edir, yəinki cəhənnəm odunun yoxluğunu yəqin edibdir. Vəxti ki, fükəraya məxsus iman malını mənimsəyib şərəfətlə yeyib, kef çəkir və Allahın buyurduğunu pozur, yəqin ya boynuna günah götürür, yəinki Allahın yoxluğunu öz elmilə təyin edibdir. Bunu görəndə mən yəqin edirəm ki, nə yuxarıda, nə aşağıda heç bir şey yoxdur. Məhz bu avam camaatı qoyun kimi soymaq üçün din büsatını üləma əlində bir alət qayırbdır. Yəqin bilin ki, müctəhid Mirzə Əhməd ağa Allahın və cəhənnəm odunun varlığını etiqad etsə idi, bu əməlləri tutmazdır. O ki alimlikdə etiqad etmir, yəqin yoxdur.

Cavanlar və kəndlilər. Doğrudur, qardaş, doğrudur.

Bir kəndli. Bizim kəndimiz mövqufat kəndlərindəndir. Bir nəfər bizim kəndlilərdən neçə sənə idi ki, Bakıda mədəndə işləyirdi. Bu günlərdə gəlmiş idi. Camaatı çağırıb bir para bu oğlan söyləyən sözlərdən söyləyib dedi ki: camaat, siz ki bu yeri əkirsiniz, bu bağı becərirsiniz, bunun mədaxilini də özünüz götürün. Biz dedik ki, mədaxil imam malıdır, xəyanət edə bilmərik. Dedi, imam malı-filan yoxdur,

hamısı müctəhidin cibinə dolur. Füqərəyə da görk üçün beş, on түмөн verirlər. Bu günlərdə, müctəhidin əmrinə görə, o yazığı boğazından asdılar. Buna nə deyirsiniz?

Seyid Cabbar. Həqq eləyiblər. Hər əclaf Rusiyadan gəlib, burada bir qanun düzəldəcək. Rusiyanın camaatı çoxdan kafir olublar, istəyirlər bizi də, dindən çıxartsınlar.

Kamran. Ağ, din insanın insafı, vicdanıdır. İnsaf, vicdandan uzaq olanlara ancaq bidin demək olar. Məsələn, Hacı Mirzə Əhməd ağa müctəhidə.

Seyid Cabbar. Ay camaat, ay müsəlmanlar! Məgər karsınız, bu mürtədin danışığını eşitməyirsiniz? Niyə vurub öldürməyirsiniz? Bunu öldürənin cəmi vəbalını öz öhdəmə götürürəm. Vurun, bu mürtədi!

Camaat dayanır.

Kamran. Ağ, görürsünüz, haqq söz təsir edir. Qabaqca sizin tərəfinizdə olanlar da, indi fikrə gediblər.

Seyid Cabbar. Görünür, bu camaat hamısı bidindir. Mən burada qala bilmərəm və bu saat bu keyfiyyəti Hacı Mirzə Əhməd ağaya yetirərəm. (*Gedir.*)

Kamran. Buyura bilərsiniz, ağ. (*Hamı gülüşür.*) Di əyləşin qardaşlar çay içək, Kərbəlayı Qafar camaata çay ver.

Birinci cavan. Afərin, Kamran, yaxşı döşədin.

Fəramərz. Ax, ay Kamran, bir minbər olaydı, səni çıxardaydım oraya, oradan bu sözləri camaata deyəydin.

Kamran. O minbər olar və az zaman keçər ki, o minbəri görərsən.

PƏRDƏ.

ON YEDDİNCİ ŞƏKİL

İbrahimin evi. İbrahim və arvadı Cahanbanu.

Cahanbanu. Kişi, bu işlərə sən nə deyirsən, dünya görmüş adam-san? Allah sənin qardaşına insaf versin. Ayrı bir söz dilimə gətirə bilmirəm. Adamda da bir belə məgər hirs olarmış! Onda deyən gərək, a bədbəxt, bir belə dövlət ki cəm eləyibsən axırda gedib dolacaq Hacı Mirzə Əhməd ağanın cibinə. Hacı Mirzə Əhməd ağa onsuz da varlıdır.

Bircə qızın var idi, bircə də qardaşın oğlu. Oğlum deyib çəkəydin sinənə, var-yoxun da yenə öz qardaşın oğluna qalaydı. Uşağı neçə il müftə hambal kimi işlədəndən sonra döşündən itələdi. İndi biçarə az qalib divanə olub, Məcnun kimi biyabana düşsün.

İbrahim. Arvad, olan olub. Müctəhidi görə, baqqal İbrahimin oğluna qız verməz. Mən oğlumun divanə olmasından qorxmuram. Mən başqa bir müsibət gözləyirəm ki, divanəlikdən bədtərdir.

Cahanbanu. Bismillah! Nə müsibət, a kişi? Yoxsa qorxursan uşaq vurub özünü öldürər? Ya, xudanəkərdə, əmisinə, ya müctəhid ağaya biehtiramlıq eləyə?

İbrahim. Bunlar da yola gedər. Bunlardan bədtərdir.

Cahanbanu. Bəs nədir, a kişi? Mənim bağrımı yarma.

İbrahim. Bundan bədtər odur ki, Kamran ora-burada oturub bir para hədyanat danışır. Dinə, məzhəbə dolaşır. Nəəzubillah, dilim də gəlməyir deyim, hətta peyğəmbərə, Allaha əl aparır. Bu yaman dərdədir. Özünü öldürər, bir neçə gün ağlayıb sakit olaram.

Cahanbanu. A kişi, sözünün qüvvəti, qoy mən də sənə bir söz deyim. Dünən oturub namaz qılırdım. Qapıdan girib mənə bir az tamaşa eləyib güldü, sonra başladı: ana can, nə vaqe olub? Nə belə əyilib-qalxırsan? Yoxsa behiştə satın almaq istəyirsən? Rükəti qurtarıb dedim: ay bala, görürsən namaz qılıram, daha nə soruşursan? Namaza niyə sataşırsan? Gör nə deyir. Deyir: əyilib-qalxmaqla adama behişt verməzlər. Əgər behiştə getmək istəyirsən, get Hacı Mirzə Əhməd ağanın ətəyindən yapış, özü gedəndə səni də aparar. Dedim, ay oğlum, get, belə danışıklara qulaq asmaq da günahdır. Qoy namazımı qurtarım. Üz çöndərüb gülə-gülə getdi.

İbrahim. İndi dərdimizi görürsən, arvad. Mən, özün bilirsən, yarım saat namazımı keçirmərəm. Bir cümə camaat namazından geri qalmaram. Axır mənim oğlum niyə belə olsun? Bu dərd məni çərlədən. Hər yerdə deyirlər ki: İbrahimin oğlu vələdüzzinadır. Çünki halal oğul Allahı danmaz. Budur, deyəsən gəlir.

Kamran (*daxil olur*). Ata, yenə bikefsən? Deyəsən söhbət eləyirdiniz. Mən gəldim mane oldum.

Cahanbanu. Ay oğul, bizim səndən savayı nə danışığımız olacaq? Olan olub, keçən keçib. Bir yazıq, kasıb kişinin oğlusan. Get bir peşədən yapış. Müctəhid ilə nə işin var? Allah ilə nə işin var? Məyər qiyamət əzabından qorxmursan?

Kamran. Ana, bir qəribə keyfiyyət eşitmişəm. Əgər bu keyfiyyət dürüst olsa, gedib tövbə eləyib müctəhid ağadan üzr istəyib deyəcəyəm: Ağa, qələt eləyib, sizə səbb eləmişəm. Məni cavan qızların çəminə bağışla.

İbrahim. Kəs səsini axmaq! Bu nə cür danışığıdır?

Kamran. Qoy keyfiyyəti söyləyim, sonra. Hacı Mirzə Əhməd ağanın amilini ki, tanıyırsan. Bu gün bəzzaz Hacı Şükürün dükanında əyləşib söhbət eləyirdi. Camaat da onun başına toplaşib qulaq asırdı. Mən də gəlib bir kənarda dayandım. Gördüm deyir: Ağa, gecə yarısı olanda otağından çıxıb gedir şahniştə, orada iki rükət hacət namazı qılıb, əllərini qozayır qazəlhacat dərğahına, ondan başlayır danışmağa və tez-tez də deyir: bəli, bəli, itaətdəyəm, ya rəbbi, rəhm et, günahkar bəndənə; buyurduqlarının hamısını asi bəndələrinə yetirirəm. Amil and içdi ki, ağanın Allahla danışığını qulağı ilə eşidibdir. İndi mən də istəyirəm gedəm xəlvətcə qulaq asıb, bu sözlərdən eşidəm, bəlkə imana gələm.

İbrahim. Qurtardın sözünü?

Kamran. Qurtardım, necə?

İbrahim. Belə ki, Allahın lənəti sənin canına gəlsin. A bidin, sənin müctəhid ilə nə işin var? Müctəhid sənin adaxlını əlindən alıb, qərəz ilə hər həzranatı onun haqqında danışacaqsan?

Kamran. Mən həzranat danışmıram, amilin söhbətini dedim. Mənim heç kəs ilə düşmənçiliyim yoxdur. Pişik yağlı tikə görəndə movuldayacaq. Ağa da bir yağlı tikə gördü, ötürdü içəri. Hətta mən ağadan bir tərəfdən razıyam. Mən indiyədək kor idim, o mənim gözlərimi açdı. İndi baxıb görürəm ki, din, məzhəb, iman, kitab, Allah, peyğəmbər – bunlar hamısı avam xalqı aldadıb cibini soymaq üçün bir alətdir. Bu alətdən həm üləma, həm sərvətdarlar istifadə edirlər. Müctəhidin hərəkəti mənə bunu açıq sübut elədi. Mən ondan çox razıyam. Əminim qızı ona halal olsun, doyunca yesin.

İbrahim. Ay bidin, belə sözləri danışib mürtəd olma. Allah sənəin əvəzinə mənim başıma daş salar.

Kamran. Allah sənəin başına niyə daş salsın? Allahın daşı olsa Hacı Kamyabın başına salar ki, Xudayar xanın mülkünü icarəyə götürüb əhalini kabab kimi şişəyə taxır. Allahın daşı varsa, müctəhid Hacı Mirzə Əhməd ağanın başına salar ki, neçə nəfər həqq və onun mayasına ziyan gətirən sözləri danışanların adlarını babı qoyub dara çəkdirir.

Badkubədən gələn bir bədbəxti nə üçün dara çəkdi? O bədbəxt nə etmişdi? Onun sözü bu idi: yer əkinçinisindir, ağa nə üçün mədaxil aparsın? Məgər bu, babilikdir, məgər günahi-kəbirədir? Allah var isə, daşı var isə, bunların başına salsın, sənin başına niyə salır?

İbrahim. Elə Allah daşın böyüyün mənim başıma salıbdır.

Kamran (*gülür*). Mənim kimi oğlu sənə veribdir, beləmi?

İbrahim. Dəxi özün danışsın, mən nə eləyim! Allah sənin üzünü hər iki dünyada qara eləsin!

Kamran. Ata, acığın tutmasın, sənə bir söz deyim. Mən gəlib sənə deyirəm: bir atım var, başı yoxdur, bədən yoxdur, ayaqları yoxdur, quyruğu da yoxdur. Bunun mənası bu deyilmi ki, atam yoxdur?

İbrahim. Nə demək istəyirsən?

Kamran. Cisim deyil, cövhər deyil, ərəz deyil, mərkəb deyil, yeməz, içməz, yatmaz, doğmaz, doğulmaz...

Qapı döyülür.

İbrahim. Tfu, Allah sənə lənət eləsin! (*Cəld çıxır.*) Görüm qapını kim döyür?

Cahanbəxş (*pozğun bir halətdə daxil olur*). Yaxşı səni evdə tapdım!

Kamran. Necə?

Cahanbəxş. Necəsi yoxdur! Dedim indi görəsən sən nəsini itlər hansı dərədə yeyirlər.

Kamran. Ağillı danış görüm nə deyirsən?

Cahanbəxş. İş belədir, qardaş. Dünən gecə Mirzə Əhməd ağanın evində böyük bir iclas olmuş. O iclasda ancaq sən sühbət olubdur. İclasda sən əmin Hacı Kamyab da var imiş. Orada səni mürtədlikdə müttəhim tutub, qətlinə fitva veriblər. Bu fitvaya görə, səni öldürənə nəinki tənbeh yoxdur, hətta behişt belə vacibdir. Müctəhid tərəfindən polis nazirinə əmr var ki, səni öldürəni həbsə almasın. Görk üçün həbsə alsada, bu qapıdan salıb, o biri qapıdan buraxsın. İndi şəhərin uzunqulaq cavanları hər biri bir gədr piştə bağlayıb səni gözləyir ki, öldürüb behişt qazansınlar.

Kamran. Müctəhiddən bunu gözləməli idi.

Cahanbəxş. İndi sərvaxt olmalısən. Biz yoldaşların sənə evinin ətrafında qarovul çəkməkdəyik. Sənə evinə daxil olmadan qabaq gərək bizim dördümüzü də öldürsünlər. Hamısından yaxşı buradan baş götürüb qaçmalıdır.

Kamran. Haraya qaçmalı? Mən yerin dəşiyində də olsam, Hacı Mirzə Əhməd ağanın xərə müridləri mənə tapıb öldürəcəklər. Yaxşısı budur ki, öz evimdə öldürələr.

Cahanbəxş. Mən sənə yerin dəşiyindən möhkəm yer göstərim.

Kamran. O yer haradır?

Cahanbəxş. O yer Şura Azərbaycanı, Badkubə, Şura hökuməti, hamı sənə kimi din əleyhinə olanların hamisidir. Xalq üçün dini tiryəkə nisbət ediblər. Gedək oraya. Biz də sənənlə orada asudə yaşayıb vətənimizin gələcəyi, Hacı Mirzə Əhməd ağaların, Xudayar xanların, Hacı Kamyabların pəncəsindən qurtarması üçün təbdirlər edə bilirik və vətənin xoşbəxt günlərinə nail olub buraya qayıdırıq.

Kamran. Qaçaq, qardaşım, elə bu gecə buradan yola düşək. Yaşasın Şura Azərbaycanı!

Cahanbəxş. Yaşasın Şura hökuməti!

PƏRDƏ

BEŞİNCİ PƏRDƏ

ON SƏKKİZİNCİ ŞƏKİL

Bakıda mexanik emalatxanasında. Kamran, Fəramərz, Xurşid, Cahanbəxş dəzgahlar dalında işləyirlər.

Kamran (*çəkiş vuraraq oxuyur*):

Yolu bəri baxan dağlar
Mənim səndə nəyim qaldı.
Əlim yetməz, ünüm çatmaz,
Bir gül üzlü yarım qaldı,
Yarım qaldı, yarım qaldı.

Fəramərz. Oğlan, deyəsən eşqin yenə təzələnibdir. Ürəyin yönü bəri baxan dağların arxasına uçar.

Fit verilir, hamı əllərini işdən çəkir.

Kamran. Budur, iki ildir biz bu emalatxanada işləyirik. Bir dəfə də olsa mənim dilimdən Gövhərtacın adını eşidibsənmi? Mənim ba-

şımdakı xəyalət, mənə hər bir şeyi unudub. Mənim qərq olduğum dərya Xəzər dəryasından da dərinidir. Dörd ətrafına baxıb, nə xan, nə müctəhid, nə seyid, nə tacir və nə də zülm zəncirinə bağlı, zülmət dəryasına qərq olmuş dəhat əhlini və nə də çarşab altında, dörd divar arasında əsarətdə qalan ana-bacıları görürəm. Xəyalıma gəlir ki, bir gün olar bu gün mənim vətənimə də doğar. Müctəhid Hacı Mirzə Əhməd ağanın dalınca indi ulaq kimi anqıranlar onun eşşəyinin torpağını tutuya deyə gözlərinə çəkənlər onun əmmaməsini boynuna dolayıb küçələrdə sürüyürlər. Xudayar xanlar xalqın qisasından qaçmağa yer ararlar. Hacı kamyablar bilməzlər dövlətlərini götürüb hansı məmləkətə qaçsınlar.

C a h a n b ə x ş . Yəni bu gün bizim vətənimizə doğacaq? Camaatımız çox avamdır. Onun ayrılması çox-çox illər istər.

K a m r a n . Camaat avam isə də, ona bir rəhbər lazımdır. Kommünizm yolu şirin yoldur. Qabil, bacarıqlı rəhbər dalınca gedər.

X u r ş i d . Sənin sözlünlə o günü görəcəyimizə şəkk yoxdur.

K a m r a n . Heç şəkk yoxdur. Biz vətən ilə əlaqədar olub xalqı hazırlamalıyıq. Hazırladıqdan sonra hamımız gedib ona rəhbər olmalıyıq. Mənim dərin siyasi savadım yoxdur. Ola bilsin fikrimi asan izah etmə bilmirəm. Amma gərək belə olsun.

F ə r a m ə r z . Kamran, sən cavansan, niyə bu məktəblərin birinə daxil olub oxumayırsan? Oxu, bizi də öyrət.

K a m r a n . Məgər xəbərin yoxdur? Bir neçə gündən sonra məni fəhlə fakültəsinin tələbəsi görərsən.

F ə r a m ə r z . Yenə sən mənim sözümə cavab vermədin. Bu söylədiyin xəyalət dəryasına qərq olandan sonra köhnə eşqi yada salmağın səbəb nədir?

K a m r a n . Əvvəla, mənim o qıza yazığım gəlir. Onda təqsir yoxdur, yəqin indi o da mənim xiffətimi eləyir. İkincisi, onu bu gecə yuxumda görmüşəm. Gördüm bir qan dəryasına qərq olub. Əlini mənə tərəf uzadıb deyir: əmioğlu, tut əlimdən məni kənara çıxart. Doğrusu, bu yuxu bir az mənim halımı dəyişibdir.

K ə r b ə l a y ı M ə d ə d (*çöldən səslənir*). Burada Kamran İbrahim oğlu işləyirmi?

K a m r a n (*diksinərək*). Bu, dayımın səsidir. (*Qapıya tərəf gedib səsləyir.*) Dayı can, gəl, buradayam.

K ə r b ə l a y ı M ə d ə d (*daxil olur. Kamran ilə, yoldaşları ilə öpüşür*). Mən dünən gəlmişəm, axşamdan səni axtarmışam, soraq verən olmayıb. Axırı bu gün bir nəfər oğlan sənin yerini göstərib.

Kamran. Bəs harada mənzil eləyibsən?

Kərbəlayı Məddəd. “Şərq” mehmanxanasındayam. Anan da mənimlə gəlibdir.

Kamran. Anam! Anam nə üçün gəlibdir?

Kərbəlayı Məddəd. Bir-iki ay bundan əqdəm atan vəfat elədi.

Kamran. Atam öldü, yazıq ata! Niyə can verdiyi zaman sənın yanında olmadım?!

Kərbəlayı Məddəd. Bəli! Axır nəfəsində yazığın gözləri ətrafı gəzirdi. (*Kamran gözlərini silir.*) Atandan sonra anan davam gətirə bilmədi. Hər gün gəlib mənə yalvarırdı ki, mənı oğluma yetir. Axır mən də götürüb gəldim. Bunu da deyim ki, Hacı Kamyab atanın dəfninə böyük maya qoyub, çox cəlal ilə götürtdü.

Kamran. Şöhrəti üçün vacibdir. Deməsinlər Hacı Kamyabın qaradaşının meyitini götürən olmadı.

Kərbəlayı Məddəd (*bir başıbağlı məktub, bir boğça verir*). Bunları da həkimbaşı Mirzə Mehdi sənə göndəribdir.

Kamran (*kağızın açıb oxuyub, əlindən yerə salır, dübarə qaldırır, bir dərin ah çəkir*). Bəli, bunu gözləməli idi. Bu da Hacı Kamyabın hirsinin nəticəsi. Bundan sonra başına döyüb ağlasın, görək nə fayda qazanacaq?

Xurşid. Nə xəbərdir, Kamran?

Kamran. Mirzə Mehdi yazır ki, Gövhərtac müctəhidin evinə gedən gündən bir sağalmaz mərz tutub vəfat etdi və boğcadakı yadigarın da sənə göndərilməsini ölənin günü məndən xahiş elədi. (*Boğcanı açır, bir köynək və bir qana bulaşmış dəsmal çıxarır.*) Baxın, yoldaşlar! Bədəninə ən yaxın olan köynəyini və ciyərinin qanını mənə töhfə göndərib. Belə bir vücudu unutmaq mı olar? (*Fit verilir, tənəffüs qurtarır.*) Dayı can, sən get, işdən çıxantək gələrəm yanına. (*Dəsmala baxır.*) Əziz yarım, bir gün olar bu qanlı dəsmalı qan rəngində bir bayrağın başına bağlayıb sənın qisasını almağa gələrəm. (*Maşının çarxları başlayır işləməyə, kürədən alov baş verir. Kamran bir parça qızarmış dəmir götürüb çəkilə ilə döyür.*) İndi, yoldaşlar, gücünüz gəldikcə çəkilə vurun. Bu çəkilərin hər zərbəsində sosializm imarətinə bir mıx çalınır. Vurun, yoldaşlar, bu çəkilələr bir gün olar çox başlar dağıdard. Yaşasın dünya inqilabı! Siz də deyin.

Yoldaşları. Yaşasın dünya inqilabı!

SAĞSAĞAN

İki pərdə, beş şəkildə

İŞTİRAK EDƏNLƏR:

Tarıqulu – kəndli	Gülpəri	} qonşu qadınlar
Fatmanisə – onun arvadı	Sərəncam	
Qədim – oğlu	Güləndam	
Qurban – Fatmanisənin qohumu	Qızıyetər	
Komsomolçu – pionerlərin rəhbəri	Məhpəri	
Molla Zaman	Həmşəri Cahan	
Arvadı	Kəndlilər, pionerlər, çalğıcılar, uşaqlar	

BİRİNCİ PƏRDƏ

BİRİNCİ ŞƏKİL

Kəndli Tanrıqulunun evi. Arvadı Fatmanisə cəhrə əyirir. Oğlu Qədim bir kənarda oturub, döqrama yeyir.

Fatmanisə (cəhrəni əyirərək oxuyur):

Sən gedən bir il oldu,
Virana bağlar gül oldu.
Vədə verdin gəlmədin,
Bu nə yaman dil oldu.

Qədim. Ana, nə oxuyursan?

Fatmanisa. Nə oxuyacağam, ay oğul? Dərdimi ağlayıram. Atan ay yarım dır gedibdir, heç bir xəbər yoxdur, oxuduğum elə odur.

Qədim. Atam gedəndə dedi ki, mayın birinə on gün qalmış gələcəyəm, sənə də bir dəst yaxşı paltar gətirəcəyəm.

Fatmanisə. Bəs niyə gəlmir? Sabah da mayın biridir, gəlsin çıxsın. Onun köhnə peşəsidir, getdiyi yerdə batıb qalar. Onunla gedənlər hamısı qayıdıb gəldilər. Səfiqulu, Qurban, Yetər oğlu Qara, Talib

kişinin iki oğlu. Gedəndə dedi ki, nə bilim, dilim tutmayır, Tovuz tərəfdə kolxozçuların əkin işləri dalda qalıbdır, onlara hav eləməyə gedirik. Elə o gedəndir. (*Pəncərədən baxır.*) Qurban dayın odur gedir, bircə çıx onu çağır gəlsin.

Qədim cəld çıxır, bayırdan səsi gəlir.

Qədim. Ay Qurban dayı, ay Qurban dayı!

Qurban (*bayırdan*). Nə deyirsən, ay bala?

Qədim (*bayırdan*). Nənəm səni çağırır. (*Qayıdır evə.*) Nənə, budur gəlir.

Əlli-əlli beş yaşında Qurban, əlində ağac, daxil olub
məfrəş üstündə oturur.

Qurban. Sabahın xeyir, a Fatmanisə, kişinin korluğunu çəkmirsən ki?

Fatmanisə. Səni elə ondan ötrü çağırdım. Axı bu kişiciyi aparıb başını harada batırdınız?

Qurban. Kişinin niyə başı batır? Onu dəyirmanın novundan salsan, donuzluğundan diri çıxar.

Fatmanisə. Bəs bu bədbəxt oğlu harada qaldı? O da sizinlə getməmişdimi?

Qurban. Bizimlə getmişdi, doğrudur. Biz getdik Tovuzun kolxoz yerlərinin əkininə kömək eləyib, vaxtında qurtardıq. Sonra xəbər gəldi ki, Qasım İsmayılov dairəsində də əkin işi ləngə düşmüş. Təriqlu özünü udarnik yazdırıb getdi oraya. Biz evə qayıtdıq. Vəssalam...

Fatmanisə. Necə? Udernik yazdırdı? İndi ki, udernik-mudernik yoxdur?

Qurban (*gülür*). Udernik nədir, ay dayı qızı? Udernik, yəni zərbəçi.

Fatmanisə. Anladımса, başıma daş düşsün. Bu camaat gündə bir təzə söz çıxardacaq: kolxoz, udernik, nə bilim zorbaçı! Mən zorbaçı-zurnaçı anlamıram. Bircə de görüm, kişi nə vaxt gələcək?

Qurban. Arxayın ol, bu gün-sabah burada olar.

Qədim. Mənə də təzə paltar gətirəcək.

Qurban. Əlbəttə, elə ki, işini qurtardı, palaqaysasını aldı, sənə də bir dəst pioner paltarı alıb gətirəcəkdir.

Fatmanisə. Ay Qurban, atanın gorunu seversən, dədə-baba dilini danış. Bu sözləri haradan öyrəndin gəldin?

Qurban. Ay rəhmətliyin qızı, dədə-baba nədir? Dədə-baba getdi, dilini də özü ilə apardı. Sən göydən düşübsən, nədir? Məgər ətrafı gözlərin görmür? İndi Şura hökumətidir, hər hökumətin bir dili olur. Şura hökuməti tək bir dil gətirməyibdir, savad gətiribdir. Keçən vaxtlarda kəndxuda bir baviska göndərəndə qapı-qapı gəzib oxutmağa adam axtarırdıq. İndi, bax (*cibindən qəzet çıxarır*), mən qəzet oxuyuram, dünyada olan işlərin hamısından xəbərdaram. Kəndin çox yarısı savadlanıbdir. Bir az keçməz Azərbaycanda bir savadsız arvad, ya kişi qalmaz.

Qədim. Qurban dayı, o gün müəllim məni dədəmin yanında görüb dedi: “Bunun oxumaq vaxtı yetişibdir, əlbəttə, payız girən kimi bunu məktəbə göndərsən”. Dədəm də əlini gözünün üstünə qoyub dedi: “Baş üstə”. Payız olan kimi məktəbə gedəcəyəm.

Qurban. Bəs nədir? Əlbəttə, gərək oxuyasan. Oxu, öyrən, öyrəndiyini anana da öyrət.

Fatmanisə. Bəli, düzəlib hər yarağımız, qalıb saqqal darağımız.

Qurban. Burada saqqal darağı–filan yoxdur. Odur, mənim qızım, Səfərin arvadı, Cəfər kişinin gəlini, Pərinisə qarının nəvəsi, hamısı axşamlar gedib dərs oxuyurlar. Sən də oxuyarsan, onlar kimi savadlanarsan, daha zərbəçiyə zurnaçı, udarnikə udernik deyib, xalqı özünə güldürməzsən.

Fatmanisə. Atayın gorunu seversən, mənim yaxamdan əl çək, nə zorbaçı tanıyıram, nə zurnaçı. Onu bilirəm ki, başıma daş düşüb, balam yetim qalacaq. Belə boş danışıklarla başımı tovlayırsan. Nə oldu, gedənlər hamısı qayıtdı, elə bir mənim kişim zorbaçı çıxdı?

Qurban. Səninlə danışanın gərək dəmirdən bir boğazı olsun. İndi ərin Tarıqulu gələndə, gəlib sənin kefini soruşaram. Rəhmətliyin nəvəsi, məni nahaq yerə yolumdan elədin. Tələsiyirəm, qıraət komasında iclasımız var, gərək özümü oraya yetirəm. (*Durub gedir.*)

Fatmanisə. Allah, bəndələrinə yazığın gəlsin, xalq ata-baba dilini unudub, özündən təzə dil çıxarıb. (*Qapıdan sağsağan səsi gəlir. Oğluna*) Ay oğul, sağsağan qırıldayır, çıx gör atan gələcəkdimi? Deginən: sağsağan, sağsağan, xeyirxəbər olasan. Oğlunun da oğlu olubdur, qızının da oğlu olubdur.

Qədim. Ana, hancarı deyim?

Fatmanisə. Sağsağan, sağsağan, xeyirxəbər olasan. Oğlunun da oğlu olubdur, qızının da oğlu olubdur.

Qədim (“sağsağan, sağsağan, xeyirxəbər olasan” deyə-deyə çıxır. Bayırdan səsi gəlir.) Sağsağan, sağsağan, xeyirxəbər olasan. Oğlunun da oğlu olubdur, qızının da oğlu olubdur.

Fatmanisə. Ay Göy imam, sağsağanın xəbəri doğru olsun, gəlim qurbanımı kəsim. (*Qədim qayıdır.*) Əyə, dedinmi?

Qədim. Başı Murad uşağının qapısına tərəf idi. Quyuğu da bizə tərəf.

Fatmanisə. Daha başımıza daş düşdü. Ay yazıq balam, atanın başında bir şey var. Evin yıxılsın, səbəb! Kişini tovladılar, evini yıxdılar, biz də qaldıq çöldə.

Qədim ağlayır. Kənd uşaqlarından üç nəfər daxil olur.

Uşaqlardan biri. Qədim, nə oturubsan evdə? Tez ol gedək.

Qədim. Mən heç bir yana getməyəcəyəm.

Uşaq. Sabah mayın biridir. Budur, uşaqlar hamısı yığışblar, gedirik bağlarda bənövşə yığıb gətirib, guşəmizi bəzəyək.

Qədim. Mən heç yana gedən deyiləm. Evimizdə oturacağam.

Uşaq. Getmirsən getmə, daha niyə ağlayırsan?

Qədim (*ağlayaraq*). Odur, nənəm deyir ki, dədən ölüb. Sən yetim qalacaqsan.

Uşaq. Bu xəbəri sizə kim gətirdi? Odur mənim atam da sənin atanla getmişdi, qayıdıb gəldi. Deyir: Tərlulu da zərbəçi olub, getdi Qasım İsmayılov dairəsində əkinə kömək eləməyə. Sabah gələcək.

Fatmanisə. Arxayın olun, gələcək. Elə sağsağan da onu deyir.

Uşaq. Sağsağan nədir, ay Fatmanisə xala?

Qədim. Qapıda sağsağan qarılıdaydı. Nənəm dedi, yəqin dədən gəlir. Çıx deginən: “Sağsağan, sağsağan, xeyirxəbər olasan. Oğlunun da oğlu olubdur, qızının da oğlu olubdur”. Mən də çıxdım dedim. Sağsağanın quyuğu bizim evə tərəf idi, başı Murad uşağının həyətinə. İndi nənəm deyir ki, yəqin sağsağan atanın ölüm xəbərini gətiribdir. Atan sağ olsaydı, sağsağan başını bizim evə tərəf tutub qırıldardı.

Uşaqlar gülüşürlər.

Uşaq. Sağsağan xəbər gətiribdir? Ha!.. Ha!.. Ha!.. Xəbəri poçt gətirər, teleqraf gətirər. Sağsağan da xəbər gətirərmi? Bax, belə şeylərə inanarsan, biz də səni görəndə sataşarıq, sənə gülərik, ağız-ağıza verib deyərik: “Səlli əla sağsağan, isti fətir, göy soğan!”.

Fatmanisə. Sizdə təqsir yoxdur, təqsir sizə tərbiyə veribindən, məzhəbdən çıxardanlardır. Camaatın üzü Allahdan dönüb. Uşaqları da xarab edirlər. (*Qədimə*) Oğlum, sən də yoldaşlarınla get, evdə qalıb xiffət eləmə.

Uşaqlar (*Qədimin qolundan tutub, atılaraq*). Səlli əla sağsağan, isti fətir, göy soğan.

Çıxırlar.

Fatmanisə (*bir dərin ah çəkib, gedib başını qapıdan bayıra çıxarır*). Ay Gülpəri, ay Gülpəri!

Gülpəri (*eşikdən*). Nə var, ay qız?

Fatmanisə. Bircə, özünü mənə yetir, sən balalarının canı. (*Qayıdır otağa.*)

Gülpəri (*daxil olur*). Nə var, ay qız, nə xəbərdir?

Fatmanisə. Nə olacaq? Kəndin avaraları yazıq kişini tovlayıb Tovuz dairəsində hava apardılar. İndi onunla gedənlər hamısı qayıdıb gəliblər, ondan bir xəbər yoxdur. Deyirlər zorbaçı olub, ya nə olub, dilim də tutmur deməyə, oradan da bir ayrı dairəyə gedibdir. Ancaq mənə aldadırlar. Kişinin başı əlində deyil. Bir az bundan qabaq gördüm qapıda sağsağan qırıldayır. Dedim, Allah, sənə şükür, kişi gəlir. Bir də baxdım ki, sağsağanın quyruğu bizə tərəfidir. Əlim-ayağım yerdən üzülüb, bilmirəm nə qayırım, nə çarə qılım.

Gülpəri. Nə çarə qılacaqsan? Allah axırımı xeyir eləsin. Sağsağan ki quyruğunu evə tərəf çöndərib qırıldı, yəqin, ölüm yoxsa da, bir bədbəxtlik üz veribdir.

Fatmanisə. İndi mənə məsləhətin nədir?

Gülpəri. Dur gedək Molla Zamanın yanına. O bir Qurana məşvərət eləsin. Sağsağan yalan deməz. Bu, min dəfə sınanmış bir işdir. Amma yenə arxayınlıq üçün Qurana məsləhət elərik.

Fatmanisə. Nə deyirəm, gedək. Bir cüt kişiylə corab hörmüşdüm, onudaca aparım verim mollaya.

Gülpəri. Di dayanma, elə indicə gedək.

Fatmanisə. Allah, bəndənə özün rəhm elə, mənim bircə balamı yetim qoyma.

Çıxırlar.

PƏRDƏ

İKİNCİ ŞƏKİL

Molla Zamanın evində. Molla və arvadı.

Molla Zaman. Arvad, günortaya bir şey düzəldə bilibsən, ya ac qalacağıq?

Arvadı. Günortaya nə var ki, nə bişirim? Səhər Həmidə dedim ki, get qəssab Bağrıdan iki girvənkə niyə ət al gətir. Deyir, vaxtım yoxdur, uşaqlarla bənövşə yığmağa gedirik, sabah may bayramıdır. Gərək guşəmizi gül və çiçəklə bəzəyək. Nə qədər dedim, ağzıma baxmadı, çıxdı getdi.

Molla Zaman. Bu zamanın uşaqlarını Allah qırsın, nə ata sözüünə baxırlar, nə ana sözüünə. Kefləri necə istəyir elə də dolanırlar.

Arvadı. A kişi, sən, nə qədər olsa, mollasan, Allahın elmindən xəbərdarsan. Bir gün oğlunu çağır yanına, ona nəsihət elə. Ona şəriətin yollarını göstər, onun üzünə ağ olanın yeri qiyamətdə cəhənnəmin isti bucağıdır.

Molla Zaman. Rəhmətliyin qızı, sən də nə qoyub, nə axtarırsan! Bu zamanın uşaqlarına nəsihətmi kar elər? Danışırsan, deyir: mən səndən çox anlaykam. Sənin, deyir, siyasi savadın yoxdur. Xülasə, başımıza daş düşübdür, bu ilin sərçəsi bildirki sərçəyə civ-civ öyrədir. Bir neçə gün bundan əqdəm onu çağırıb, yanımda oturdum, bir az nəsihət elədim. Dedim, bala, gəl sənə namaz öyrədim. Gör mənə bu findıq boyda tülkü nə deyir? “Namaz bekar adam işidir. Mən səhərdən axşamadək işləyirəm. Mənim, gedib taqqataq başımı yerə döyməyə vaxtım yoxdur...” Bilmirəm, niyə göydən daş yağmır, niyə Allah camaatın başına od tökmür. Tamam el Allahdan üz döndərəkdir. Nə namaz qılan var, nə oruc tutan var. Bir deyən yoxdur ki, axı, bu kişi molladır, Allahın elmini oxuyub, ona da bir əl uzadaq. Budur neçə ramazan gəlib keçibdir, bir quruş cibimə girməyibdir. Necə qurban keçibdir, bir bozbaşlıq ət gətirən yoxdur. Deyirlər, orucluğu, qurbanı mollalar özlərindən çıxardıblar, özlərinə mədaxil yolu düzəldiblər. Kitablarda yazırlar ki, dəccal xüroc eləyəcək. Xalq Allahdan üz döndərərək dəccalın dalına düşəcək. Daha dəccalın xurcu bundan artıq olmaz ki?! Hanı o gözlədiyimiz sahibəzzaman? Gəlib bu dəccalın şərini xalqın başından rəf eləyə.

Arvadı. Hanı? Gəlsin də! Vallah, adam fikir elədikcə, əqidəsi də dönür.

Molla Zaman. İstiğfar elə, arvad, istiğfar elə, günaha batdın.

Arvadı. Əstəğfürullah, əstəğfürullah. Qələt elədim, dilim-ağzım qurusun.

Molla Zaman. Bunlar keçəndən sonra, yenə bir de görüm, günortanın fikrini çəkibsen, ya yox? Axı bir azdan sonra acacağıq. Qız, Həmid də ac gəlib, çörək istəyəcək.

Arvad. Həmidi görüm zəhrimar yesin. Onun yediyi çörək də heyfdir...

Molla Zaman. Onun xoşbəxtliyi ondadır ki, səgirdir. Kəbir olsaydı, şəriətə görə onun qətli vacib olardı. Axı heç demədin, günorta nə yeyəcəyik?

Arvadı. O gün naxoş oğluna dua yazdığın arvad beş yumurta gətiribdir. Onları bişirib verərəm yeyərsən. Sabah üçün də Allah kərimdir.

Molla Zaman. Yəqin ki, arvadın uşağı mənim duamın səbəbindən sağaldı.

Arvadı. Yox, uşaq öldü. Amma deyir, yenə molların yolu boş qalmasın.

Molla Zaman. Allah atasına rəhmət eləsin. (*Qapı döyülür.*) Gör qapını döyən kimdir.

Arvadı (*çıxıb baxıb, qaydır*). Gülpəri qarıdır, bir də Tarıqulunun arvadı Fatmanisə.

Molla Zaman. Gəlsinlər, gəlsinlər. (*Gülpəri və Fatmanisə daxil olub, salam verirlər.*) Öyləşin, bacılar, xoş gəlibsiniz. Ay Fatmanisə, Tarıqulu Tovuz tərəfə hava getmişdi, gəlib çıxmadı?

Gülpəri. Axund, elə onun üçün qulluğuna gəlmişik. Tarıqulu ilə gedənlər hamısı qayıdıb gəlmişlər. Deyirlər, nə bilim, Tarıqulu oradan da başqa bir yerə hava getdi. İndi külfətinin ürəyinə qara-qura gəlir. Deyir, yəqin kişinin başında bir iş var, mənə demək istəməirlər.

Fatmanisə. Axund, elə səni deyib gəlmişəm. Oxuduğuna mənim bu canım qurban. Bircə Quranı aç bax, görək bu kiçik harada qaldı. Bu bir cüt corabı da ayaqlarına gey. Neyləyim, gücüm elə ona çatır.

Molla Zaman. Allah qəbul eləsin, bacı, çox-çoxdur. Tarıqulu nə qədər bu bolşeviklər gəlməmişdilər bir təmiz Allah bəndəsi adam idi. Bilmirəm, ona sonra nə oldusa, birdən rəyi xarab oldu, yolundan azdı.

Fatmanisə. Qurbanın olum, ay axund, mən də nə qədər çalışdım, onu yola gətirə bilmədim. Özü dindən çıxıb, mənə də dindən çıxar-

maq istəyir. Axır əlacım kəsilib, bir gün canımı dişimə tutub dedim: ay kişi, sən mənim balamın atası olmasaydın, bir gün də sənin evində oturmazdım. Cavabında deyir: “Səbr elə, bir az gözlə, mən deyənə gələrsən”.

Molla Zaman. Bilirsən, Fatmanisə, nə var? O ki, dindən çıxıb, indi şəriətə görə sənin kəbinin puçdur, bu saat çıxıb ərə gedə bilərsən.

Fatmanisə. Başına dönüm, axund, bayaq dedim, balamın atasıdır, ona görə dustaq olub onun ocağının qırağında qalmışam. Əgər uşaq olmasaydı, onun evində bir günorta oturmazdım. Neyləyim ki...

Molla Zaman. İndi deyirsən, Qurana bir istixarə eləyim, ərin gələcək ya yox?

Fatmanisə. Quranına qurban olum, elə onu deyirəm.

Molla Zaman (*Qurani götürür, gözlərini yumub dua oxuyan adam kimi dodaqlarını tərpədir. Sonra salavat çevirib Qurani açıb oxuyur.*) Nə varsa bəd gəlir. Amma yenə ümidi Allahdan üzmək yaxşı deyil.

Fatmanisə. Quranda nə yazılıbdır ki?

Molla Zaman. Xudavəndi-ələm belə buyurur: cibillən kəsira, əffəlləm təkunu təqulun.

Gülpəri. Bay atovun evi yıxılsın, Fatmanisə, başına daş düşdü. Odur Qurandan Təriqulunun adı da çıxdı. Deyir, Təriqulunun cibini kəsiblər, özünü də iflim-iflim eləyiblər.

Fatmanisə. Vay, mənim başıma daş düşsün, evim yıxıldı, balam qaldı düzlərdə. İndi mən onu nə ilə saxlayacağam?

Molla Zaman. Dayan bir mənə eləyim.

Gülpəri. Daha nə mənası? Açıq yazır ki, Təriqulunun cibini kəsib, özünü öldürüblər. Yəqin fəqir, quldur-qaçaq əlinə keçdi, vurdular yıxdılar yerə. Dur gedək, görək başımıza nə gəlir.

Fatmanisə (*ayağa durur*). Başımıza bundan artıq nə gələcək? Allah mənim kişimi yolundan eləyənin balalarını qırsın! Mənim kimi onu görüm əli qoynunda qalsın! Axı ona bir deyən görə id ki, başı-daşlının, qaragünlünün oğlu bu nə özünə udernik, zorbaçı, ya bilmirəm nə adı qoyub, bilmədiyin adamların havına getməkdir? Allah, məni avara qoyanı avara qoy! Mənim bircə balamı yetim qoyanın balalarını yetim qoy! Aman! aman... (*Gedir.*)

Arvadı. Ay kişi, Quranda nə yazılmışdı?

Molla Zaman. İstixarə doğrudan bəd gəldi. Təriqulunun başında bir xata olmasına şəkk yoxdur. Bunların da özlərinin Qurana mənə

vermələri çox qərībədir. Dur, arvad, gör bu corabları bir üç-dörd manata sata bilərsənmi? Bir az yeyinti al gətir. Xalqın içində belə avamların olması da bəd deyil. Yoxsa molla sinfi acından ölər. (*Əllərini yuxarı götürür.*) Xudaya, pərvərdigara, yaratdığı bəndələrinin fikrini özün çək, yolundan çıxmışları yoluna qaytar.

PƏRDƏ

ÜÇÜNCÜ ŞƏKİL

Fatmanisənin evi.

Fatmanisə (*hirsli, qapıdan daxil olur*). Evin yıxılsın mənə evimi yıxan! Balaların yetim qalsın, mənə bircə balamı yetim qoyan! Yazıq kişinin beynini yedilər, apardılar başına daş saldılar. Nə qədər dedim: a kişi, getmə, dedi: olmaz! Bu da canyandırmanın axırı.

Daxil olurlar: Sərəncam, Güləndam, Qızıyetər, Məhpəri.

Sərəncam. A Fatmanisə, bu nə bələdir sənə başına gəldi? Deyirlər Təriqulu əlli-ayaqlı itibdir.

Fatmanisə. Nə bilim, ay Sərəncam, ağlım başımdan çıxıb, heç zad anlamıram.

Güləndam. Ay qız, mənə kişim də onunla bir yerdə getmişdi. And içir ki, sağ-salamat, bir havı qurtardıqdan sonra, özü-öz əli ilə kişiciyi bir ayrı hava göndərdi. Yerin adın da dedi, yadımdan çıxıbdır.

Fatmanisə. Qasım İsmaylov dairəsinə?

Güləndam. Hə, hə. İman yiyəsi olasan.

Fatmanisə. Öz əli ilə göndərdiyini mən də bilirəm. O sözü Qurban da deyirdi. Ondan sonra başına nə gəldiyini get molladan xəbər al. Səhər sağsağan quyruğunu qapıya döndərüb, qır-qır qırıldayanda bildim evim yıxılıb. Getdim, molla Qurana baxdı. Orada da yazılıbdır ki, cibini kəsiblər, özünü də iflim-iflim eləyiblər. Hətta Təriqulunun Quranda adı da var.

Qızıyetər. Nə danışsən, ay balam? Quranda imam, peyğəmbər adı olar, Təriqulunun adının Quranda nə işi var?

Fatmanisə. Gülpəri qarı Allah şahididir. (*Gülpəri daxil olur.*) Budur, özü də gəldi.

Gülpəri. Nə var? Nə xəbərdir?

Fatmanisə. Ay Gülpəri, mən danışiram, inanmırlar. Gəl bunları sən inandır.

Gülpəri. İmansız olum ki, özcə qulaqlarımla eşitdim. Quranda yazılmışdı ki, cibini kəsiblər, özünü də iflim-iflim eləyiblər.

Qızıyetər. Tarıqlunun adı da Quranda var idi?

Gülpəri. İmansız olum ki, var idi. Molla beləcə oxudu. İflim-iflim Tarıqlu.

Fatmanisə. İndi inandınız, ya yox? Sağsağana nə deyirsiniz ki, gözümlə gördüm?

Güləndam. Sağsağan sınanmış bir şeydir. Mənim kişim ayda bir ya Bakıya, ya Gəncəyə, ya Tiflisə gedir. Kişi hər güləndən qabaq sağsağan gəlib qapıda qırıldayır.

Qızıyetər. Ay Fatmanisə, yüyürən yıxılmağına baxmaz. Get, bir həmsəri Cahanı da çağır gəlsin. O yaxşı noxud falı açır. Görək o nə deyəcək.

Gülpəri. Həmsəri Cahan Qurandan çox bilir?

Qızıyetər. Kim deyir çox bilir? Yenə arxayındır.

Fatmanisə. Mən ki kişidən əlimi üzmüşəm. Siz ki deyirsiniz, nə sözüm var, gedib həmsəri Cahanı da çağıraram.

Mahpəri. Get, sən gəlincə biz də burada oturub, səni gözləyirik. (*Fatmanisə gedir.*) Ay canım, yanında danışmaq olmur. Bulaqdan da-
lımda su gətirirdim, iki kişi danışdı. Biri deyirdi ki, lüt soyundurub, kolun dibinə atmışdılar. Yaxın kənddən gəlib, aparıb basdırdılar. Kar olum, əgər eşitmədimsə.

Sərəncam. Danışanları tanımadın?

Mahpəri. Bizim kəndin adamlarından deyildilər.

Güləndam. Balam ölsün ki, onu mən də eşitdim. Amma bilmirəm, kim danışdı. Öldürən olmayıb. Yolda avtomobil aşıb, başı tə-
kərin altında qalıb əzilibdir, aparıb basdırıblar. Bu gün-sabah paltarını gətirəcəklər.

Gülpəri. Molla oxudu ki, cibini kəsiblər.

Güləndam. Ölənin cibini də kəsərlər, lüt də edərlər.

Sərəncam. Bunların heç birisi deyil. Mən yaxşısını bilirəm. Bu-
lağa su gətirməyə getmişdim, gördüm arvadlardan biri deyir: ay qızlar, Fatmanisənin ərinin başına gülən oyunu eşitmisinizmi? Hamı dedi, yox. Sonra arvad yenə söylədi. Bilmirəm, hansı kolxozamı hava getmişmiş,

orada ora nə qədər çit, çay, qənd, iki cüt çəkmə verirlər. Cibində də pulu varmış. Qayıdıb evinə gələndə, yolda üstünə quldur düşür. Kişini soyurlar, ondan sonra da öldürüb, gətirib Qaraqurşaqlının yavuqluğunda atıb gedirlər. Qaraqurşaqlının ispolkomu onu oradaca basdırıb və tapşırıbdır ki, evinə mayın birindən sonra xəbər versinlər. Sabah mayın biridir. O birisi gün xəbərini gətirəcəklər. Deyirdi ki, bədəninə altmış-yetmiş yara vurublar. Özünü lüt soyub çılpaq qoyublar.

Gülpəri. Elə molla da belə deyirdi: cibini kəsiblər, özünü də iflim-iflim eləyiblər.

Sərəncəm. Onu bilirəm ki, biçarə Fatmanisənin başına daş düşdü. Ölənlər öldü, yazıq yerdə qaldı. Yanında yeddi-səkkiz yaşında uşaq kimin qapısına gedəcək?

Güləndəm. Qapılara niyə gedir? Qızıl kimi əlləri var, əlindən hər bir iş gəlir, işləyib özünü də dolandırır, uşağını da.

Sərəncəm. Cavan gəлиндir, o tək dolanamı bilər? Adına əlli min söz qoşarlar.

Gülpəri. Gülməmməd kişinin oğlu Mədəd onu bir vaxt istəyirdi. Fatmanisəni atası ona verməyib, Tarıquluya verdi. O gündən indiyədək Mədəd evlənməyir. Deyir, Fatmanisənin əri öluncə subay oturacağam. Elə ki Tarıqulu öldü, gedib Fatmanisəni alacağam. İndi Mədəd mura-dına çatdı.

Sərəncəm. İşlər düzələcək, ortalıqda başı qapazlı qalan yetim olacaq.

Fatmanisə, dalınca həmsəri Cahan daxil olurlar.

Fatmanisə. Mən başıma düşən daşı yaxşı bilirəm. İndi doqqazla gedirdim, görürəm arvadlar, qıraqdan baxıb, başlarını bulayırlar. Sonra da mənə deyirlər ki, özünü toxtaq saxla. Ərinə heç zad olmaz, sağ-salamat gəlib çıxacaq. Sağsağan yalan deyir? Mən min dəfə sına-mışam. Deyək, sağsağan yalançıdır, molla-nın Qurani da yalan deyir? Orada aydın yazıblar: cibini kəsiblər, özünü də iflim-iflim eləyiblər. Qurana inanmayanın Allah başına daş salar. Amma yenə sizin deməyinizə görə, getdim həmsəri Cahanı gətirdim, bu da fala baxsın görək.

Həmsəri Cahan. Quranın qarşısında bizim falımızın adı yoxdur. Ancaq mən bircə şey soruşacağam. Molla Qurana baxmaqdan qabaq dəstəməz aldı, ya yox?

Fatmanisa və Gülpəri. Yox, almadı.

Həmşəri Cahan. Onda onun istixarəsinin düzlüyünə şəkk gətirmək olar.

Güləndam. Di sən fal aç, görək.

Həmşəri Cahan (*cibindən bir ovuc noxud çıxarır*). Bismillahi rəhmanirrəhim! Falımız faldır, falmanımız Allah! Hürü qarının əli ilə, Pəri qarının əli ilə, cin padşahının tacı xatirinə, Seyid Şəbinin cəddi xatirinə, on iki imam, yüz iyirmi dörd min peyğəmbər xatirinə, noxudlarım, sizdən doğru xəbər istəyirəm. (*Noxudları əlində oynadıb yerə atır.*) Biri tək düşdü, dördü də onun qarşısında hamısı burun-buruna. Birini buradan götürdüm, birini də buradan, yenə birisini buradan götürdüm, birini buradan, ikisini buradan, ikisini oradan. Bu bircə dənə tək qaldı. Qalanları çıxıb getdilər. Falı yaxşı görmürəm.

Gülpəri. Daha nəyi yaxşı görəcəksən? Kişinin qabağına dörd nəfər çıxıb öldürüb, tək qoyub gedirlər. Yazıq, bədbəxt Təriqulu.

Fatmanisə. Bu da noxud falı. Buna da bir söz deyəcəksiniz? Daha nə deyirsiniz, onu da eləyim.

Qızıyetər. Ay qız, yenə ümidini Allahdan kəsmə. Bəlkə deyilənlər yalandır. Seyid Şəbinin ocağına bir nəzir də de.

Fatmanisə. Nəziri nəyə deyəcəyəm? Seyid Şəbi mənim kişimi dirildib gətirib mənə verəcəkdir? Başıma daş düşüb, qurtarıb gedib.

Qədim məyus daxil olur.

Fatmanisə. Ay bala, gəldiniz? Yoldaşların da gəldilərimi?

Qədim. Yox, ana. Getdik bənövşə yığmağa, uşaqlar başladılar mənə nəsihət eləməyə. Deyirlər, sən anan avamdır, sən də avamsan, adam da, deyirlər, sağsağana inanarmı? Mən dedim ki, anam çox sınayıb, sağsağan həmişə doğru danışır. Bunun əvəzində hamısı ağız-ağıza verib, oxudular: səlli əla sağsağan, isti fətir, göy soğan. Mən də ağladım, küsdüm gəldim evə.

Fatmanisə. Yaxşı elədin, bala, qayıtdın gəldin. Onların ataları da dinsizdir. Uşaqları da onlara baxıb dindən, məzhəbdən çıxıblar.

Gülpəri. İndiki uşaqları demə. Heç birisi Allaha, peyğəmbərə inanmır. Tamam dünya dinsiz olubdur.

Qızıyetər. A Fatmanisə, nə olar, gedib bir ispolkoma xəbər verib, onlardan bir səhih əhval alsan.

Fatmanisə. İspolkom mayın biri keçməsə, mənə xəbər verməz. Nə olubdur? Sağsağan yalan, noxud falı yalan, ispolkom doğru? Din-

məz oturub evdə dərdimi ağlayacağam. (*Qədimə*) Bala, gəl yanıma. Acmısanmı?

Qədim. Hə, ana, acam.

Fatmanisə (*durub taxçadan bir az pendir, çörək alıb verir*). Al ye, axşama bozbaşımız var.

Gülpəri. Ay arvadlar, durun gedək. Axşama az qalıbdır, inəklər naxırdan qayıdacaqlar.

Sərəncam. (*Fatmanisəyə*). Ümidini kəsmə.

Güləndam. Neyləməli, səbrdən başqa əlac yoxdur.

Qızıyetər. Bu işlər hamısı keçəndən sonra, bir səhih xəbər gəlincə özünə əziyyət vermə.

Həmşəri Cahən. Mən də durum gedim, a Fatmanisə, axşamdır. Fatmanisə (*pul verir*). Xoş gəldin.

Hamı gedir.

Fatmanisə (*oğlunu qucaqlayır*). Yazıq balam, atasız yetim balam!

PƏRDƏ

İKİNCİ PƏRDƏ

DÖRDÜNCÜ ŞƏKİL

Kənd meydançası. Mayın biridir. Evlər, dükanlar qırmızı bayraqlarla, yaşıl otlarla bəzənmiş. Arvadlar, kişilər, uşaqlar faxir libasda gəzişirlər. Bir tərəfdə musiqi – yastı balaban çalınır. Kəndin cavanları oynayır. Qədim bir kənardan durub tamaşa edir. Bir qədər keçdikdə şeypur, baraban səsi eşidilir. Bir dəstə pioner nizamla gəlib meydançada toplaşırlar. Musiqi kəsilir.

Komsomolçu. Yoldaşlar! Bu gün cəmi dünya proletarlarının böyük bayramıdır. Bu gün dünyanın hər yerində işçilər, kəndlilər əllərində qırmızı bayraqlar: “Yaşasın hüriyyət! Yaşasın əmək azadlığı! Yaşasın dünya inqilabı! Yaşasın beynəlmiləl!” – deyə on minlərlə, küçələrə, meydanlara çıxıb qışqırırlar. Avropa məmləkətlərində işçilər zavodçuların, fabrikantların əllərində, kəndlilər mülkədarların əllərində qul olub işləməkdədirlər. Milyonlarca işsiz qalanların bu gün bayram ocağı boşdur. Bunların hamısının ümidləri dünya inqilabında və

Şuralar İttifaqındadır. Yaşasın hamı proletarları əzabdan qurtaran dünya inqilabı! Ura!..

Camaat və pionerlər (*qışqırırlar*). Ura!..

Komsomolçu (*pionerlərə*). Pioner yoldaşlar! Siz Vladimir İliç Leninin əziz, istəkli balalarısınız və onun yolu ilə gedən rəhbərlərin və müəllimlərin gələcəkdə əvəzisiniz. Bu rəhbərlərə layiq əvəz olmaq üçün sizə üç şey lazımdır: əvvəlinci oxumaq, ikincisi oxumaq və üçüncüsü yenə oxumaq. Bu, sizi ürəkdən sevən atanız Vladimir İliçin siz balalarına vəsiyyətidir. Yaşasın Lenin yolu ilə gedən inqilab rəhbərliyi!.. Ura!..

Pionerlər və camaat. Ura!.. Ura!..

Şeypur və baraban çalınır.

Komsomolçu. Yaşasın sizə tərbiyə verən müəllimləriniz!.. Urra!..

Pionerlər. Urra!..

Şeypur və baraban çalınır.

Birinci pioner. Yoldaşlar, mənim təklifim var: gəlin səs-səsə verib, bir yaxşı nəğmə oxuyaq.

Pionerlər. Oxuyaq, oxuyaq. Ura!..

Hamısı nəğmə oxuyurlar.

İkinci pioner (*Qədimə tərəf gəlir*). Qədim, kənardan niyə durub baxırsan? Niyə bizimlə nəğmə oxumursan?

Qədim. Nə bilim?

İkinci pioner. Nə bilim bir cavab deyil.

Üçüncü pioner. Sağsağan atasının ölüm xəbərini gətiribdir, ona görə yas saxlayır.

Komsomolçu. Qədim, bilirsən nə var? Şuralar yolunda yüz minlərcə adamlar can qoyublar. İşçilər kapitalistlərin əlindən qurtarmaq üçün, rəiyyət bəylərin, xanların, müamiləçi hacıların, mollaların, seyidlərin, mərsiyəxanların, dərvişlərin əllərindən qurtarmaq yolunda nə qədər qan töküblər. Sənin atanın ölümü hələ məlum deyil. Elə deyək doğrudur. O da şuralar yolunda verilən qurbanlardan biri. Sənin Şura hökuməti kimi atan var, səni atandan yaxşı saxlayacaq. Şura hökuməti onun yolunda can qoyanların külfətini başıaçaq qoymaz. Get yoldaşlarına qarış, sən də onlar ilə nəğmə oxu. Bu gün bayramdır. Oxumaq, oynamaq, gülmək günüdür, ağlamaq günü deyil. Pioner bu gün hər dərdini yaddan çıxarmalıdır.

Qədim. Atam deyirdi, səni məktəbə qoyacağam. İndi məni məktəbə kim qoyacaq?

Komsomolçu. Səni məktəbə də qoyacaqlar, yaxşı da oxudacaqlar. Böyüyüb müəllim olacaqsan, sən də pionerlərə dərs verəcəksən. Ondan sonra sağsağana, qarğaya, tasa, fala inanmayacaqsan. Görəcəksən ki, bunların hamısı fəqir-füqəranı tovlayıb, ciblərini kəsmək üçündür. Get, bala, get yoldaşlarınla sən də nəğmə oxu.

İki pioner Qədimin qolundan tutub çəkirlər: gəl gedək!

Qədim. Bir də mənə sataşib, “səlli əla sağsağan” deməyəcəksiniz?

Birinci pioner. Yox, bizə yavuuq gələn, bizimlə bir fikirdə olan yoldaşlara sataşmırıq.

Qədim. Onda gedək. (*Gedib uşaqlara qarışır.*)

Birinci pioner. Yoldaşlar, Qədim gəldi. Daha sağsağanın quyruğunu əldən qoydu.

Pionerlər. Ura!.. Ura!..

Təzədən nəğmə oxuyurlar.

Komsomolçu (*qabağa gəlir*). Uşaqlar, nəğməni gözəlcə oxudunuz. İndi oynamaq da lazımdır. (*Aşıqlara*) Çalın, indi də pionerlər oynayacaqlar.

Aşıqlar çalırlar, pionerlər bir-bəbir oynayırlar.

İkinci pioner. Yoldaşlar, təklifim var.

Pionerlər. Necə təklif? Nə təklif?

İkinci pioner. Gərək Qədim oynasın. Qəbul edənlər əllərini qaldırınsınlar. (*Hamı əl qaldırıb ura qışqırır.*) Qəbul olundu, Qədim, keç ortalığa.

Qədim. Mən oynamaq bacarmıram.

İkinci pioner. Olmaz, gərək oynayasan.

Birinci pioner (*Qədimə*). Özün bil, oynayırsan oyna, oynamırsan yenə “səlli əla sağsağan” oxuyacağıq.

Qədim. Yox, oxumayın, oynaram.

Birinci pioner. Di oyna. (*Aşıqlara*) Aşıq, çal!

Aşıqlar çalırlar.

Pionerlər (*Qədim oynayıb qurtardıqdan sonra*). Afərin! Sağ ol! Malades!

Komsomolçu (*pionerlərə tərəf gəlir. Aşıqlar sakit olurlar*). Uşaqlar, sizə bir qəribə nağıl söyləyim. Bizim kənddən bir kişi Tovuz dairəsində bir kolxoza buksirə getmişdi. Orada buksir qurtardıqdan sonra özünü zərbəçi elan edib Qasım İsmayılov dairəsindəki kolxozlara köməyə gedib. Buradan qayıdanda yolda üstünə quldurlar tökülüb onu öldürüblər. İndi o kişi dirilib, budur gəlir.

Pionerlər. Hanı, hanı? (*Qədimin atası Tarıqulunu görürlər.*) Qədimin atası gəldi! Qədimin atası gəldi! Qədimin atası gəldi!

Hoppanırlar.

Qədim (*atasını görüb yüyürür qabağına*). Ay dədə, bəs deyirdilər səni öldürüblər?

Tarıqulu. Kimin nə hünəri var sənin atanı öldürə? Onu kim deyirdi?

Qədim. Arvadlar deyirlər.

Tarıqulu. Arvadlara qalsa, adamı gündə beş dəfə öldürüb, basdırırlar.

Pionerlər. Sağsağanlar xəbər gətiriblər, sağsağanlar.

Tarıqulu. Gedək evə, gör sənə nə yaxşı peşkeşlər gətirmişəm.

Birinci pioner. Qədim, sağsağanı necə gördün?

Tarıqulu. Bu nə sağsağandır?

Qədim. Gedərik evdə bilərsən. (*Yoldaşlarına*) İndi mən də sizinlə bir yerdə oxuyacağam. (*Oxuyurlar.*) Səlli əla sağsağan, isti fətir, göy soğan!

Xalq meydançada çalib-oynamaqda davam edir.

PƏRDƏ

BEŞİNCİ ŞƏKİL

Tarıqulunun evi. Fatmanisə cəhrə əyirir, hərdənbir ah çəkir.

Gülpəri (*daxil olur*). Necəsən, a Fatmanisə? Heç kəşidən bir xəbər yoxdur?

Fatmanisə. Kişi haradadır ki, ondan bir xəbər də gələ. Kişini aparıb harada başını əkdilərsə, Allah bilir. Kənddə, budur, hamı danı-

şır ki, sabah onun ölüm xəbərini gətirəcəklər. Heç nahaq yerə qaldım qara günün qarasına. Əlimdə də bir yetim uşaq.

Gülpəri. Deyirlər ki, onun nəşini Qaraqurşaqlıda basdırıblar. Gəlsənə oraya bir adam göndərəsən.

Fatmanisə. Adamı nahaq yerə avara eləyib niyə göndərəcəyəm? Adam da gedən kişilərin biri. Hər kəsə ağzımı açıram, deyir: arvad, ayıbdır, boş sözlərə inanma. Kişinə bir şey olsaydı, biz bilərdik. Məni arxayın eləyib yola salırlar, sonra dalımca əlli min söz danışirlər. Deyirlər, qoy Təriqlunun ölüm xəbərini hökumət özü versin. Adam göndərəcəyəm, o da gedib bir az boş-boşuna dolanıb bir yalan xəbərlə qayıdacaq.

Gülpəri. Elədir, ay qız, elədir! Yazıq sənin gününə. Bir üzü qız, bir üzü gəlin, qalacaqsan bu damın altında. Kişiciyi nahaq yerə aldı-dıb, otundan, suyundan avara elədilər. Ay qız, hərdənbir fikir eləyirəm ki, bəlkə Təriqlu sağdır. Sonra istigfar eləyirəm. Nə oldu, Allahın kəlamı da, iki fal da yalan oldu? Arvadların, kişilərin hər yerdə danışığ-larına nə deyirsən? Yazıq Fatmanisə!

Fatmanisə. Yazıq dedin qoydun? Yazıq günə qaldım, yamanca yerdə axşamladım.

Təriqlu (*daxil olur*). Arvad, nə olubdur ki, yaman yerdə axşam-layasan?

Fatmanisə ərinə görə, gözləri böyümüş halda bir az ərinin üzünə mat baxdıqdan sonra qışqırıb özünü bir küncə soxur, başlayır titrəməyə.

Təriqlu (*Gülpəriyə*). Ay Gülpəri, gör bu arvada nə oldu, niyə belə eləyir?

Gülpəri (*qışqırıb özünü o biri küncə soxur*). Əstəğfərullah, əstəğ-fürullah! Haradan gəlibsən, oraya qayıt!

Fatmanisə (*titrəyir*). Bismillah, bismillah!

Təriqlu (*Fatmanisəyə*). Dəli olmayıbsan, ay arvad, nədən qor-xursan? Görmürsən ki, mənəm, Təriqluyam?! (*Qolundan tutur*.)

Fatmanisə (*qışqırıb əlləri ilə üzünü örtür*). Aman, yavuş gəlmə, yavuş gəlmə!

Təriqlu. Bu adamlar dəli olublar, nədir?

Gülpəri dizləri üstündə yavaş-yavaş qapıya tərəf sürünür. Təriqlu dönüb baxdıqda ucadan qışqırıb qapıdan çıxır.

Qədim (*yoldaşları ilə daxil olur*). Bu qarı niyə qışqıra-qışqıra, bismillah deyə-deyə qaçdı?

Tarıqulu. Bilmirəm nə işdir? Odur anan da küncə girib titrəyir, yavuşğa gedəndə, qışqırıb məni qovur.

Qədim və uşaqlar gülüşürlər.

Birinci pioner. Tarıqulu əmi, bilirsən nə var? Kənddə xəbər çıxmışdı ki, səni öldürüblər. İndi Fatmanisə xala elə bilir ki, sən xortlayıbsan. (*Gülür.*) Odur ki, qorxudan qaçıb divara qısılib titrəyir.

Qədim. Dədə, budur iki gündür nənəm ağlayır, mən də ona baxıb ağlayıram.

Tarıqulu. Di belə söylə də! (*Arvadına*) Ay axmaq, dur bəri gəl. Mən də qorxdum, dedim arvadın başına hava gəlibdir, nədir?

Fatmanisə (*titrəyərkə*). Pə... pə... pə... Bəs sə... sə... səni öldürmə-yiblər?

Tarıqulu. Ay qız, məni kim öldürə bilər? Məni öldürən hələ anasından olmamış. Mən özüm bir tək bu yumruqla dörd quldurun öhdəsindən gələrəm. Gəl, bax gör sənə, Qədimə nə yaxşı sovqatlar gətirmişəm. Sənə bir dəst paltar, Qədimə çəkmə, ondan başqa qənd, çay konfet... hər şey...

Qədim. Dədə, bəs mənə pioner paltarı almadın?

Birinci pioner. Pioner paltarını sənə biz verəcəyik.

Fatmanisə (*yavaş-yavaş gəlir*). Bəs hamı niyə deyirdi ki, səni öldürüblər?

Tarıqulu. Qorxma, yeyin gəl. Bircə deyin görüm, mənim öldü xəbərimi sizə kim gətirdi?

Qədim. Dədə, sağsağan gətirdi.

Tarıqulu. Sağsağan nədir, ay bala?

Qədim. Qapıda sağsağan qırıldıyırdı, nənəm dedi ki, sağsağan dədənin gəldi xəbərini verir. Dur deyinən: sağsağan, sağsağan, xeyir xəbər olasan, oğlunun da oğlu olubdur, qızının da oğlu olubdur. Mən də çıxıb, deyib qayıtdım. Anam soruşdu ki, sağsağanın başı bizə tərəf idi, yoxsa quyruğu? Dedim quyruğu. Elə onu dediyimi gördüm, iki əllərini dizlərinə çırpıb dedi: vay evim yıxıldı, yəqin kişinin başına daş düşdü.

Tarıqulu. Arvad, mən sənə həmişə deyirdim ki, avamsan. Amma belə axmaq olduğunu bilmirdim. Sağsağan nədir, dəlisən, nəsen?

Fatmanisə. Getdim mollaya da baxdırdım. O da dedi: cibini kəsiblər, özünü də iflim-iflim eləyiblər. Həmşəri Cahan noxud falına baxdı. O da dedi ki, dörd adam düşüb üstünə öldürüblər. Sonra da gördüm tamam kənd danışır.

Tarıqulu. Kəndə də xəbər salan sənin axmaqlığındır. Nə vaxtadək sağsağana, qarğaya, noxud falına, molların keçə kitabına inanacaqsan? İndi görürsən ki, hamısı yalandır?

Fatmanisə. Daha nə deyim?

Tarıqulu. Nə sözün var, nə deyəsən? Bir vaxt var idi mən də sən kimi kor idim. Cibkəsənlərin, qulaqkəsənlərin, fırıldaqçıların sözüne inanırdım. Sonra gözüüm açıldı, doğrunu yalandan ayırdım. Budur, neçə ildir gecə-gündüz sənə deyirəm: arvad, get dərs oxu savadlan, dünyanın işlərinin yaxşı-yamanlığından xəbərdar ol. Mən dedim, mən eşitdim. Mənim nəsihətimi qoyub, getdi Gülpərinin, Mahpərinin, Şahpərinin sözlərinə baxdın.

Fatmanisə. Daha sözüm yoxdur, gedib oxuyaram.

Tarıqulu. Sabah da bayramdır. Ayın üçündə gedərsən qadınlar klubuna, orada başlarsan dərs oxumağa. Mən də sən kimi savadsız idim. İndi görürsən kitab oxuyuram. “Yeni yol”, “Kəndçi” qəzeti oxuyuram. Kağız yazıram.

Fatmanisə. Yaxşı, gedərəm. Kitab-dəftər al, gedim oxuyum.

Tarıqulu. Sənə orada kitab da verəcəklər, dəftər də, qələm də. Hər şey verəcəklər. Eşitdin?

Fatmanisə. Eşitdim.

Birinci pioner (*Qədimə*). Qədim, indi bundan sonra sağsağan qırıldamasına, noxud falına inanacaqsanmı? Görürsənmi, bunlar hamısı yalandır. Atan sağ-salamat gəlib çıxdı, hələ sənə sovqat da gətirdi.

Qədim. Tay, daha inanmaram. Bir də qapımızda sağsağan qırıldasa, daşlayıb qovacağam.

Birinci pioner. İndi sən də bizimlə “səlli əla sağsağan” oxuyursanmı?

Qədim. Oxuyuram.

Qədim və pionerlər (*oxuyurlar*). Səlli əla sağsağan, isti fətir, göy soğan. Səlli əla sağsağan, isti fətir, göy soğan.

Tarıqulu. Barakallah, balalarım. Yaxşı havadır, oxuyun.

YOLDAŞ KOROĞLU

Əsər doqquz şəkildə

ƏŞXAS

İsrafil – kəndli, kor bir kişi	Molla Vəli
Şərəf – onun arvadı	Güldəstə – Hacı Bayramın qızı
Salman – onun böyük oğlu (Koroğlu)	Rəhim – Hacı Bayramın nökəri
İmran – onun kiçik oğlu	Mahmud – Hacı Bayramın baş əmələsi
Hacı Bayram	Cavadov – hökumət nümayəndəsi
Hacı Novruz	Səfiqulu – kəndli
Məşədi Əhməd	Cavan, qoca kəndlilər; komsomolçu
Kərbəlayı Allahverdi	oğlanlar, qızlar, uşqalar, əsgərlər,
Mirzə Həsən – kənd müəllimi	komandır, qarovulçu, yaralı, uşqlar

BİRİNCİ ŞƏKİL

Kor İsrafilin evinin qabağında Şərəf və oğlu İmran əyləşmişlər. Gün batmağa meyl edir.

İmran. Ana, axı mən acam, səhərdən ağzıma bir tikə çörək almamışam.

Şərəf. Necə eləyim, ay bala? Mən yedim sənə vermədim? Mən də sənə kimi acam. İndi atan, qardaşın gələrlər, çörək də gətirərlər.

İmran. Ana can, atama belə yazığım gəlir ki, səhərdən evdən çıxır, axşamadək bu kənddən o kəndə piyada uzun yollar gedir, axşam yorulmuş gəlir yıxılır, gecə sübhədək canının ağrısından yata bilməyir. Nə vaxtadək bizim dolanısaçağımız belə keçəcəkdir?

Şərəf. Əlac nədir, anan sənə qurban olsun. Atanın gözləri olsaydı, indi işləyirdi, əkirdi, tökürdü, biz də dolanırdıq.

İmran. Ana can, atamın gözləri nədən tutuldu?

Şərəf. Ay bala, mən sənə atanın evinə gələndə elə gözləri kor idi. Uşqlıqda çiçək çıxarıb, ondan kor olmuşdu.

İmran. Yadındadırmı, ana can, atam bir dəfə naxoşladı, üç gün dilənməyə gedə bilmədi. Çardağın altında yazıq kişi uzanmışdı. Gəldim yanında oturdum, əlimi qoydum sinəsinin üstünə, soruşdum: ata haran ağrıyır? Əlimdən tutub məni özünə tərəf çəkdi, başımı sıgalladı, üzümədən öpdü. Sonra əlini sifətimə çəkib dedi: ay bala, nə olardı bircə sənə, qardaşının, ananın sifətini görəydin, ondan sonra öləydin. Atama elə yazığımı gəlmişdi, gözlərimdən yaş axdı.

Şərəf. Göydən hər nə bəla gəlsə, ay oğul, kasıba, yoxsula gəlir. Varlılarını, dövlətliklərin, bəylərin birinin uşaqları çiçək çıxarmayırlar. Kəndə çiçəkdöyən gələndə, gedir onların uşaqlarının çiçəklərini döyür, plovlarını yeyir, evlərində rahat yatır, səhərdən də durub, çıxır gedir işinə. Fəqir-füqərəyə qulaq asan yoxdur. Odur ki, onların uşaqları da çiçəkdən kor olurlar.

İmran. Ana can, bir də kəndimizə çiçəkdöyən gəlsə, məni apar, yalvar çiçəyimi döysün, mən də dedəm kimi kor olmayım.

Şərəf. Yaxşı, bala!

İmran (*bir qədər sükutdan sonra*). Ana can, axı mən acından öldüm.

Şərəf. Bir azca səbr elə, oğul. Görürsən gün əyilib, batmağa az qalıbdı. İndicə atan da, qardaşın da gələcəklər. Durum bir az su qızdırım, atan gələndə ayaqlarını yuyum. (*Qalxıb o yan-bu yana boylanır.*) Bax, odur gəlirlər.

İmran (*sevinmiş*). Hanı, hanı? (*Atasının qarşısına yüyürür.*)

Şərəf çırpıdan ocaq qalayıb, üstünə qazanda su qoyur. İsrail Salmanın çiyindən yapışmış daxil olur. İmran dallarınca gəlir.

İsrail (*Şərəfə*). Ay arvad, altıma bir şey sal, nəfəsdən düşmüşəm.

Şərəf (*döşəkcə salır*). Gəl burada otur. (*Qolundan tutub, oturdur.*)

İsrail (*əyləşir*). Ayaqlarım taqətdən düşüb. Bir azdan sonra daha heç mənə də gəzməyə hal qalmayacaqdır. Bilmirəm bu külfət necə dolanacaq?

Salman. Qəm yemə, ata. Bir az keçər rahat olarsan. Bundan sonra sən evdə otursan. Mən qazanıb gətirərəm. Üç-dörd ildən sonra İmran da imraz elər, o da başlar qazanmağa, belə keçməz.

İmran (*atasının xurcununu açıb baxır*). Ana, atam ət də gətirib.

İsrail. Gətirmişəm, oğlum, ət də gətirmişəm. (*Arvadına*) Ay Şərəf, o əti at qazana, bir şey bişir, uşaqlar yesinlər.

Şərəf. Ocağa su qoymuşam. Ayaqlarını yuyum, sonra əti asaram.

İsrafil. Ayaqlarımı yatanda yuyarsan. Qabaqca əti as, uşaqlar acdırar.

Şərəf. Yaxşı, elə olsun. *(Xurcunu götürüb aparır ocağın yanına, orada içindən ət və çörək parçalarını çıxarır. Bir parça çörək İmrana verir.)* Ala, bunu ye, indicə şorba bişirəcəyəm, doyunca yeyib yatarsan.

İmran çörəyi alıb yeyir.

İsrafil *(Salmana)*. Bala, Salman, danışmaq asandır, iş görmək çətin. Deyirsən mənə evdə oturum, sən qazanıb məni saxlayarsan. Sən nə işə yapışacaqsan ki, qazanıb bu külfəti saxlaya biləsən?

Salman. Ata, budur neçə aydır, axşam sən və anam yatandan sonra mən evdən gedib gecənin yarısından sonra gəlirəm. Niyə heç bir soruşmursan ki, bala, bu gecələri nə gəzirsən? Mən axşamlar gedib bizim kənd müəllimi Mirzə Həsəndən dərs alıram. Bir neçə yoldaşıq. İndi oxumaq, yazmaq bilirəm. Bir də, ata, bir iş var: müsavat hökumətinin axır günləridir. Bu gün-sabah Azərbaycana təzə hökumət gələcəkdir: işçi və kəndli hökuməti. Məmləkətin ixtiyarı indiyədək ayaq altında əzilməkdə olan fəqir-füqərəyə veriləcək. Ondan sonra bizim kimi yoxsulların hamısının əhvalı yaxşılaşacaqdır.

İsrafil. Ay oğul, yuxu görürsən, nədi? Başı qapazlı fəqir-füqərə işmi apara bilər?

Salman. Doğrudan da, bu işlər indiyə kimi çox adama yuxu kimi gəlirdi. Amma bu yolda işləyənlər də az deyildi. İşləyənləri öldürüdülər, Sibirə sürgün edirdilər. Onlar buna baxmayıb sözlərinin üstündə mərdi-mərdana dururdular və deyirdilər: füqərə milyonlarcadır, dövlətlilər minlərcə. Az çoxa ağalıq eləyə bilməz. Hökumət çoxun əlində olmalıdır. Bu yolda zəhmət çəkənlərin başında, canından keçən, ölüm-dən qorxmayan bir adam var ki, ona yoldaş Lenin deyirlər. Tamam Rusiyada bu saat işçi-kəndlilər onun sayəsində hökumətlik edirlər. İndi növbət bizə gəlir.

İsrafil. Ay bala, sən bu işləri haradan bilirsən, bəs indiyədək niyə danışmırdın?

Salman. Açıq danışmağın vaxtı deyildi. Bizim burada xəlvət komitəmiz var, hər yerdən bizə xəbər gəlir. Bakıda adamlarımız işləyir. Bir neçə gündən sonra çıxıb, açıq-açığına söyləyib, xalqın hüququnu anladacağıq.

Hacı Bayram *(yolla ötərkən dayanır)*. Ay İsrafil, yenə balalarını başına toplayıb nə söhbət eləyirsən?

İsrafil. Nə söhbət eləyəcəyəm, ay hacı! Bizim dərd-qəmdən başqa nə söhbətimiz ola bilər?

Hacı Bayram. Sənin nə dərdi-qəmin ola bilər? Üçdə alacağın yoxdur, beşdə verəcəyin. Mənim kimi mal-qoyun dərdi çəkmirsən. Xalqın müftə çörəyindən yeyib yatırsan.

Şərəf (*əлиндə soğan doğrayarkən, ahəstə*). Səni görüm, İsrafilin gününə düşsən, arvadın da mənim günümə, onda görərsən ki, dərd-qəm nəyə deyərlər.

Salman. Az qalıbdır, ana. Bir azdan sonra biz çəkən dərd və qəmdən o da çəkəcək.

İsrafil. Ay hacı, hər adamın dərdi özünə görə yüküdür. Böyük başın böyük ağrısı olar, balaca başın da balaca ağrısı.

Hacı Bayram. Ay İsrafil, sənin bu oğlun Salman qoçaq oğlana oxşayır. Gəlsənə onu mənə nökr verəsən? Ona yedikcə çörək verərəm, geydikcə paltar verərəm. Bir qədər məvacib təyin elərim. Bir neçə vaxt qapıda-bacada işlər, mənim işlərimə bələd olar. Sonra gəldikcə işini, məvacibini artıraram, sən də rahat dolanarsan.

İsrafil. Mənim sözüm yoxdur, özü razı isə, getsin.

Hacı Bayram. Özü nə deyib razı olmayacaq! Onu oğul kimi saxlayacağam. Həmişə o da, səndə məndən razı qalacaqsınız.

İsrafil (*oğluna*). Razısanmı, ay oğul?

Salman. Sən razı olandan sonra, mənim nə sözüm ola bilər.

Hacı Bayram. Onda bu günlərdə gələrsən bağlaşırıq, başlarsan işləməyə.

Şərəf. Hacı Bayram, səni and verirəm balalarının canına, mənim balama ağır iş tutdurma.

Hacı Bayram. Arxayın ol, mən ona gücünə görə iş verərəm. Arxayın ol bacı. Di salamat qalın. (*Salmana*) Bu gün bazar ertəsidir. Cümə axşamı səhərdən gələrsən, yaxşı da gündür. (*Gedir.*)

Salman. Baş üstə.

Hacı Bayram (*dübarə qaydır*). Bax, orada duran başı şapkalını görürsən? (*Barmağı ilə göstərir.*) Elə adamlardan bacardığca uzaq qaç. Sənin ağlını başından oynadarlar. (*Gedir.*)

Salman. Hacı Bayramın evinə girmək bəd olmaz. Evi yaxşı evdir, kənd idarəsinə yaxşı yarar.

İsrafil. Ay oğul, o kimi göstərdi?

Salman. Bizim kənd müəllimi Mirzə Həsəni göstərdi.

İsrafil. Bir belə ki, sən onu tərəif eləyirsən, onu görüm dünya durduqca dursun.

Salman. Necə tərəif eləməyim? Mənim və yoldaşlarımlın gözlərini açan, xalqı haqq yola çağırın o deyilmi?

Mirzə Həsən gəlir.

Mirzə Həsən. Salaməleyküm, ay İsrafil dayı. Necəsən? O yekə-qarın kulakla nə söhbət eləyirdin?

İsrafil. Kulak nədir, ay mirzə?

Mirzə Həsən. Fəqir-füqəranın, işçilərin zəhmətlərindən varlanıb, onları tapdalayana kulak deyirlər. Nə əcəb iltifat üstünə gəlib, səninlə söhbət eləyirdi?!

İsrafil. Bir söhbət yox idi, ay mirzə. Deyir, oğlun Salmanı mənə nöker ver.

Mirzə Həsən. Sən necə? Razi oldun?

İsrafil. Əlacım nədir, ay sənə canım qurban. Qocalmışam, görməyə təqətim yoxdur. İndiyədək uşaq idi, mənim də əlacım yox idi, dilənib külfət saxlayırdım. İndi daha böyüyübdür, bundan sonra da o qazansın məni dolandırсын.

Mirzə Həsən. Sən elə eləmə, İsrafil dayı. Mən sənin dilindən bir ərzi-hal yazaram, göndərəm lazımı yerinə, sən uşaqların böyüyüb səni saxlamağa qadir olunca, sənə məvacib kəsərlər. Uşaqların ikisini də göndər mənim yanıma dərş oxusunlar, savad alsınlar. Savadlandırları, hər biri bir iş sahibi olar. Sən də rahat yaşarsan.

İsrafil. İndi Salmanın gedib hacı Bayramın evində qulluq eləməsini məsləhət görmürsən?

Mirzə Həsən (*bir qədər fikirdən sonra*). Hələlik qoy getsin. (*Salmana*) Eybi yoxdur, bir neçə günlüyə get. Sən onə yaxın olmağın lazımdır. Axşamlar yenə öz qaydası ilə görüşərik. Sonra işə baxarıq. (*İsrafilə*) İsrafil dayı, hacı bayramların hökumət sürmələrinə az qalıbdır. Onun tək kulakların, hampaların, mülkədar-bəylərin və xanların haqqında başqa fikirlər var. Bu günlərdə onun cəmi var-yoxunu əlindən alıb camaata verəcəklər, özündən xəbəri yoxdur.

İsrafil. Mən bunu anlamadım, ay mirzə. Məni dürrüst başa sal. Necə yəni onun malını əlindən alıb camaata verəcəklər?

Mirzə Həsən. Burada başa düşməməli bir şey yoxdur. Hacı Bayram üçün dövlət, mal qazanan haman onun qapısındaki rəncbərlərdir, çobanlardır, naxırçılardır, kəndin kişiləri, arvadlarıdır. Bunlar zəhmət

çəkiblər, zəhmətlərinin meyvəsini Hacı Bayram yeyib. İndi ona deyəcəklər ki, daha kifayət edər: mal zəhmət çəkənindir, hazır üstündə oturub müftə yeyənlərin deyil. Odur ki, onun əlindəki camaat qazandığı malı alıb, camaatın özünə verəcəklər. İndi başa düşdünmü?

İsrafil. Çox gözəl başa düşdüm. Bəs bunu indiyədək niyə elə-mirdilər?

Mirzə Həsən. İndiyədək hökumət başında bəylər, xanlar oturublar, özləri kimiləri də saxlayıblar. İndi təzə hökumət gözlənir, zəhmətkeşlər hökuməti, işçi-kəndli hökuməti.

İsrafil. Mən buna inanmırdım. Salman doğru deyirmiş. Bax, hökumət buna deyərlər. Ömrün uzun olsun, ay mirzə, mənim ürəyimi şad elədin.

Mirzə Həsən. Di salamat qalın, mən gedirəm. Əlbəttə, uşaqları məktəbə göndərərsən.

İsrafil. Baş üstə, ömrün uzun olsun. Xata-baladan uzaq olasan.

Şərəf. Ay mirzə, kasıb koması olanda nə olar, yaxşı şorba bişirirəm, otur, bir-iki qaşığı yeginən.

Mirzə Həsən. Yox, Şərəf xala, çörəyin bol olsun, çox razıyam. Ancaq qaranlıq düşənədək mən gərək evdə olam.

Şərəf. Nə deyirəm, sən bilən yaxşıdır.

İsrafil. Mirzə, ərizəni nə vaxt yazacaqsan?

Mirzə Həsən. Nə vaxt uzaqdır. Bir az səbr elə, vaxtı yaxınlaşır. Hələ ki, xudahafiz. Salamat olun. (*Gedir.*)

İsrafil. Xoş gəldin, göz üstə gəldin, ömrün uzun olsun.

Salman (*Mirzə Həsəni ötürür*). Mirzə, bu gün bir təzə xəbər yoxdur?

Mirzə Həsən. Yaxşı xəbər var. Şura hökumətinin gəlməsi bir həftə çəkməz.

Salman. Deməli, zəhmətkeşlərin əziyyətlərinin axırıdır.

Mirzə Həsən. Çörəkdən sonra gələrsən, təzə gələn məktubları sənə göstərəm. Yoldaşlara xəbər ver, hazırda dursunlar. Təzə xəbərə görə Dağıstanda Şura hökuməti qurulmuş, müsavət vəzirlərinin başları ziyafətlərə qarışıb dünyadan xəbərləri yoxdur. Cəbhə büsbütün açıqdır. Şura qoşunu məmniətsiz Bakıya girə biləcək.

Salman. Bəlkə dəmir yolunu dağıtdılar?

Mirzə Həsən. Bu mümkün deyil. Dəmir yolu əmələləri heç vədə buna yol verməzlər. Xülasə, yoldaşlara dəginən hazırda dursunlar. İnqilab vaxtı həmişə bir qarışıqlıq gözləmək olar. Bizim kənddə də

bir para dələduzlardan ara qarışdırma gözləmək olar. Kənddə asayışın pozulmasına görə bizim yoldaşlar yol verməsinlər.

Salman. Hazırdadırlar. Mürəxxəs olum. Bir-iki saatdan görüş-şərik. *(Qayıdır.)*

İsrafil. Salman gedir qulluğa. Payız girənədək də məni İmran gəzdirər. Mirzə Həsənin ömrü uzun olsun. Bəlkə onun köməyi ilə zəhmətdən, əzabdan qurtaraq.

Şərəf. Daha qaranlıq düşür, durun gedək içəri, mən də şorbanı bişirirəm.

İsrafil. Ay oğul, gəl qolumdan yapış.

Salman onun qolundan yapışıb içəri aparır.

Şərəf *(ocağın kənarında)*. Zəhmət, məşəqqətlə ömür keçirdik, kirpiyimizlə od götürdük. Mirzə deyən doğru olsaydı, ömrümüzün axırında işıqlı gün görərdik. Mirzə yalançı oğlan deyil.

İmran. Ana, şorba bişmədi?

Şərəf. Bir azca səbr elə, oğlum, indicə bişər.

Salman *(içəridən çıxıb bir qədər göy üzünə baxır)*. Ana, o işıldayan ulduzu görürsən?

Şərəf. Çoban ulduzunumu deyirsən, ay bala?

Salman. Onu deyirəm. Bax, ana, onun beş guşəsi var. O nəinki bir çobanların, cəmi əlsiz-ayaqsızların, füqəranın, kasıbların, tər töküüb əl qabarı ilə çörək qazananların, bizim kimi yoxsulların nicat ulduzudur. Bir vaxt olar, beşguşəli ulduzun nuru sayəsində cəmi zəhmətkeşlər və fəqir-füqəra xoşbəxt və rahat yaşar.

Şərəf. O günü görüb, ölsəydim, dərdim olmazdı.

Salman. Görərsən, ana, tezliklə görərsən!

PƏRDƏ

İKİNCİ ŞƏKİL

Hacı Bayramın evinin qabağı. Hacı Bayram çarpayı üzərində döşəkcə üstündə əyləmiş, yanında Molla Vəli. Qarşısında Salman və Mahmud ayaq üstündə durmuşlar. Molla Vəli, dizinin üstündə kağız, əlində qələm, ayağının altında qələmdan müntəzir əyləmiş.

Hacı Bayram *(mollaya)*. Axund, necə ki deyirəm, elə də yazarsan.

Molla Vəli. Bəli, buyur. *(Hacı dedikcə yazır.)*

Hacı Bayram. Mən bu oğlanı, Salman İsrail oğlunu bir ilin müddətinə nökrə tuturam. Hər bir işə göndərməli olsam, boyun qaçırmamalıdır, haqqı ildə altmış manat nəqd pul, bir dəst paltar, bir cüt çarığ, yedikkə çörək. Yazdın, qurtardın?

Molla Vəli. Bəli, qurtardım.

Hacı Bayram. Mənim əvəzimdən qol qoy.

Molla Vəli. Baş üstə. *(Kağızı yazıb, verir Hacı Bayrama.)* Buyur.

Hacı Bayram *(kağızı molladan alıb verir Salmana)*. Al, bu sənin sənədin, qoy cibinə, ya apar ver atan saxlasın.

Salman. Hacı, bu kağız nəhəqdır, sənin sözün mənə sənəddir.

Hacı Bayram. Yox, oğul. İş möhkəm yaxşıdır. *(Salman kağızı alıb qoltuq cibinə qoyur.)* Axund, sən də buna bir nəsihət elə.

Molla Vəli. Bilirsən nə var, oğul? Bu gündən sən, Hacı Bayramın itaətinə keçirən. Həcinin çörəyini yeyəcəksən, ona görə də düz və doğru qulluq edib, işinə haram qatmayasan. Əvvəla, qiyamətdə peyğəmbərin hüsurunda şərmişar olarsan, ikincisi, bu dünyada yediyaq çörək gözüne durar.

Salman. Əlbəttə, molla dayı, hər adam boynuna götürdüyü işi görə də doğru və dürüstlüklə aparsın.

Molla Vəli. Barakallah, oğlum. Yaxşı danışdın.

Hacı Bayram. Molla, bu oğlanı mən çoxdan xoşlamışdım. Sirsifətindən kamallı oğlana oxşayırdı. İndi görürəm ki, səhv düşməmişəm. *(Salmana)* Doğruluqla qulluq elərsən, haqqını artıraram, xələt verərəm, qulluğunu artıraram. Bunu bil ki, sənin şikəst atana, qoca anana rəhmim gəlib, istəmişəm sizə bir qədər çörək verim. Sən də o çörəyin qədrini bilməlisən. Bunu da sənə deyirəm, qulağında yaxşı saxla. O avara müəllim Mirzə Həsəndən və onun kimi cibləri boş, ağızlarını Allah yoluna qoyub axmaq-axmaq danışanlardan uzaq ol. Onlardan adama ziyandan savayı bir şey dəyməz. Eşitdinmi?

Salman. Bəli, eşitdim.

Hacı Bayram. Mollanın nəsihəti qulağında qalsın.

Salman. Baş üstə.

Hacı Bayram. İndi səni tapşırıram bu Mahmuda. Sənin işini sənə bu göstərəcəkdir. *(Mollaya)* Di, axund, buyur gedək içəri, bir az çörək yeyək.

Molla Vəli. Ya Allah. *(Qalxıb həci ilə gedir.)*

Mahmud bir qədər həci ilə gedir. Hacı mollanı içəriyə buraxıb, dönüb Mahmudla bir qədər əhəstə danışır.

Mahmud (*qayıdır, Salmana*). Ay gədə, Koroğlu! Sən indiyədək nökrçiliyin nə olduğunu bilməyibsən. Əllərinin qabığı nazikdir. İndiyədək atanı kor eləyən Allaha şükür eləyib, xalqın müftə çörəyindən yeyibsən. Mən sənə nökrçiliyin nə olduğunu anladım ki, sən də öz işini biləsən. Bax, burada səni işlədəcəklər, onu bil ki, tənbel işləsən səndən qat-qat qabıq soyacaqlar. Adama altmış manatı müftə yerə verməzlər. Bu, dilənib qazanmaq deyil. Buna zəhmət haqqı deyərlər. Bu sözləri də qulaqlarında möhkəm saxla. (*Çağırır.*) Ay gədə, Rəhim! (*Rəncbər Rəhim gəlir.*) Bu Koroğlunu özünlə götür. Gedin hacının bağının ayağındakı qurumuş ərək ağacını yıxın yerə, balta ilə doğrayın, kötüyündən hər biriniz bir şələ odun qayırın, götürün gəlin.

Rəhim. Mahmud dayı, axı acıq, bir tikə çörək yeyək gedək.

Mahmud. Ay səni acından öləsən! Get Pərinisəyə de, bir çörək versin, aparın bağda ikiniz yeyin. Axşama da bişmişiniz olacaq. Zalım oğlunun yeməkdən savayı ayrı fikri yoxdur. (*Gedir.*)

Rəhim (*Salmana*). Gəl, ay yazıq, özünü yaxşı tələyə salıbsan. Gedək Pərinisədən çörək ala, düşək yola.

Salman. Pərinisə kimdir.

Rəhim. Pərinisə Mahmudun arvadının adıdır. Mahmud cəlladın biridir, arvadı ondan bədtər. Verdikləri çörəyin yarısı arpa olacaq, yarısı buğda, adamın boğazında ilişib qalacaq. Axşam da ki deyir, bişmiş olacaq, o da nehrədən çıxmış ayranın dovğası. Yeyib bir saatdan sonra yenə acacaqsan. Beləliklə işlə görüm, necə işləyəcəksən. Dördcə ay, artıq demirəm, bunun yanında davam gətirə bilsən, sənə Rüstəm pəhləvan deyərəm. Ya şikəst olacaqsan, ya xəstə olub ömrünün axırına-dək bir böyrün üstə yatacaqsan.

Salman. İşləyə bilmərəm, çıxıb gedərəm.

Rəhim. Gedərsən, haqqın əlindən çıxar, zəhmətin də özünə qalar.

Salman. Necə? Aybaay haqq verməyəcək?

Rəhim. Ay bədbəxt, yazıq! Məvacib nədir? Səni bir il tamam işlədəcək, axırda da haqqının çoxunu balta sınığına, kəndir qırılmasına çıxıb, əlinə çöplə çəyirdək verəcək.

Salman. A kişi, nə yaman adam imiş bu!

Rəhim. Yainki vədən yavuqlaşanda üstünə bir oğurluq yığıb, heç bir şahı da verməyəcək. Bəlkə özünü də bir az borclu çıxardacaq.

Salman. Eybi yoxdur, bir neçə gün davam etmək olar.

Rəhim. Nə dedin?

Salman. Deyirəm yaxşı dolaşmışam.

Rəhim. Hələ nə var ki! Ləzzətini sonra görəcəksən.

Salman. İndi görürsənmi ki, Hacı Bayram bu dövləti nə yolla qazanıb?

Rəhim. Kor ki deyiləm, əlbəttə görürəm. Onun dövlətinin hamısı bizim kimi fəqir-füqəranın qanıdır. Onun bu gördüyün evinin palçığı bizim qanımızla yoğrulub.

Salman. Belə adamlara təzə dildə kulak deyirlər.

Rəhim. Necə təzə dil?

Salman. Mirzə Həsən belə deyir.

Rəhim. Mirzə Həsən yaxşı oğlandır. Budur bir neçə ildir ki, onu buraya müəllim göndəriblər. Həmişə fəqir-füqəranın mənfəətinə çalışır.

Salman. Rəhim, budur neçə aydır, mən axşamlar gedib Mirzə Həsəndən dərs alıram. Yaxşı yazıb-oxumaq öyrənmişəm. Onu indiyədək atam da bilmirdi. Onu bil ki, bu günlərdə Azərbaycana təzə hökumət gələcək. Təzə qayda-qanun qoyacaq. İş başında bundan sonra işçilər, kəndlilər olacaq. Bəylərin, xanların, kulakların yerlərini, mülklərini alıb camaata verəcəklər.

Rəhim. Onu indi hər yerdə danışirlər. Təzə hökumətin gəlməyini də camaat gecə-gündüz gözləyir. Odur ki, pristav da bir neçə gündür məlum deyil haraya gedib. Yüzbaşı da qaçıb gizlənibdir.

Salman. Doğrudan da neçə gündür bizim yüzbaşı yoxdur. Deyirlər şəhərə gediblər.

Rəhim. Salman, Mirzə Həsənin yanına getsəm, mənə dərs verəmi?

Salman. Niyə vermir.

Rəhim. Onda gedəndə mənə də apar.

Salman. Çox yaxşı, apararam. Bu axşam gəl səni bir yerə aparım, orada bizim hər axşam yığıncağımız olur. Danışılan söhbətlərə sən də bir qulaq ver.

Rəhim. Nə yığıncaqdır?

Salman. Gedərsən, görərsən.

Rəhim. Baş üstə, oynaya-oynaya gedərəm. Gəl gedək görək Mahmudun arvadı nə zəhrimar verəcək. Sənin üçün də oradan balta, çəti götürək.

Gedirlər.

Hacı Bayram (*molla ilə içəridən çıxırlar*). Axund, doğrudan, camaat arasında belə söz var.

Molla Vəli. Mən sənə xəlvət deyirəm, bir adam bilməsin. Camaatın qulağını doldurublar, deyirlər təzə hökumət gəlir, Şura hökuməti. Müsavat vəzirləri hamısı qaçmağa yer axtarırlar. Pristavları, naçalnikləri tutub dustaq eləyəcəklər. Mülkədarların evlərini, mülklərini əllərindən alıb camaata verəcəklər. Bunu bu saat hamı danışır.

Hacı Bayram. Belə iş ola bilməz. Necə ola bilər ki, mənim zəhmət çəkib qazandığım, ya ata-babadan qalmış mülkümü əlimdən alıb versinlər kəndin ac-giclərinə?

Molla Vəli. Danışılana görə, guya təzə hökumət deyir ki, bəylərin və hampaların dövləti kasıb və füqəranın zəhmətindən toplaşib. Ona görə onlar əmlakını fəqir-füqəradan oğurlamış kimi olublar və bu oğurladıqları malı öz sahiblərinə, yəni füqərə və kasıblara qaytarmalıdır. Xülasə, hacı, sən də sərvaxt ol.

Hacı Bayram. Mənə nə var? Mən pul verib, fəhlə tutub işlədib, özüm üçün güzəran qayırmışam. Bəy deyiləm, rəiyyətim yox, kənd-kəşəyim yox. Beş-on baş mal-qoyunum var. Təzə hökumətin mənimlə heç bir işi ola bilməz. İndiyədək naloğu rus padşahına, müsavat hökumətinə vermişəm, indi də təzə hökumətə verərəm. Bunlar hamısı o müəllim Mirzə Həsənin qondarmalarıdır.

Molla Vəli. Mən sənin çörəyini yemişəm və səni xəbərdar etməyi də özümə borc bilirəm.

Hacı Bayram. Sağ ol, Allah atana rəhmət eləsin. Yaxşı olar ki, camaata da bir məsləhət eləyəsən, belə sözlərə inanmasınlar. Nə qədər olsa mollasan, sənin sözlərin camaatın qulağına batar.

Molla Vəli. Mən bacardığım nəsihəti eləyirəm.

Mahmud (*hövlnak daxil olur*). Hacı, indicə kəndə bir atlı gəldi. Deyir, Qaraqullar kəndinin camaatı əli ağaclı, kürəkli tökülüb Rüstəm bəyin evini darmadağın dağıtdılar. Bəy də beş-on nöqərləri ilə bir daldaya girib camaatla atışır.

Hacı Bayram (*qorxmuş*). A kişi, nə danışırısan? Amandır, deyinən bu saat mənim atımı yəhərləsinlər, gedim görüm bu nə işdir. Mənim evim yığılır. Bir həftə olmaz, gəlib məndən dörd yüz qızıl onluq borc alıb apardı. Amandır, Mahmud, tez ol, özün də atlan.

Mahmud. Bu saat. (*Yüürür.*)

Hacı Bayram. Vay namərd! Deyilənlər doğruya oxşayır, evim yığıldı.

Güldəstə (*içəridən hövlnak çıxır*). Ata, haraya gedirsən?

Hacı Bayram. Nə borcundur haraya gedirəm? Çəkil get içəri.
Güldəstə. Ata, mən danışığının hamısını eşitdim. Getmə, səni öldürürlər.

Hacı Bayram. Sarsağın qızı, məni kim öldürəcək?! Mən elə onda ölmüşəm ki, dörd min manat sarı qızıl pullarım əlimdən çıxır.

Mahmud. Hacı, atlar hazırdır.

Güldəstə. Getmə, ata, pul səni qazanmayır ki, sən pulu qazanırsan.

Hacı Bayram. Çəkil cəhənnəmə, axmağın qızı. *(Qızını itələyib Mahmudla gedir.)*

PƏRDƏ

ÜÇÜNCÜ ŞƏKİL

Həmin həyat. Güldəstə çarpayının üstündə məyus əyləşmiş, o yan-bu yana baxır. Salman və Rəhim, dallarında odun şələləri, daxil olurlar.

Rəhim. A hacı qızı, niyə bikef oturubsan?

Güldəstə. Nə eləyim, atamdan nigaranam.

Rəhim. Biz gedəndə atan evdə idi. Necə oldu?

Güldəstə. Mahmud gəldi, xəbər gətirdi ki, Qaraqullar kəndinin camaatı bəyin evini tökülüb dağıdırlar. Rüstəm bəy də nöqərləri ilə məhətəriyə girib rəiyyəti ilə atışır. Atam eşitcək atını minib çapdı. Qorxuram atamı öldürürlər.

Rəhim. Qorxma, heç zad olmaz. Atan tək getdi?

Güldəstə. Yox, Mahmud da onunla getdi.

Salman. Rəhim qardaş, deyəsən Bakıda təzə hökumət dikəlib. Müsavat yıxıldı. Biz bunu bir həftə bundan sonra gözləyirdik. Çox tez oldu. Yaşasın yoldaşlar.

Rəhim. Necə yoldaşlar?

Salman. Şura hökumətində böyük-küçük yoxdur, hamı yoldaşdır. Bundan sonra mən də sənə yoldaş Rəhim deyəcəyəm.

Rəhim. Mən də sənə yoldaş Salman.

Salman. Yox, Mahmud mənə ad qoydu: Koroğlu. O mənim atamın korluğuna sataşdı. Amma ad mənim çox xoşuma gəldi.

Rəhim. Yaxşı, yoldaş Koroğlu.

Güldəstə. Ay Rəhim, nə söyləyirsiniz, təzə dil danışırınsınız?

Rəhim. Təzə dildir. Bir azdan sonra sən də öyrənərsən. Buraya bax, ay Güldəstə, axı sən bir yaxşı qızsan. Sən atanın canı, bir az bizə atan yeyən çörəkdən gətir yeyək, acından ölüürük. Mən yenə öyrənmiş canam, bu yazıq Koroğlunun işi lap xarabdır. Mahmud verdiyi arpalı çörək ilişib boğazında qalır.

Güldəstə. Yaxşı, bu saat gedim gətirim.

Rəhim. Səni görüm boya-başa çıxasan, çörəyin üstünə bir az yavanlıq da qoy.

Güldəstə. Yaxşı. Nəmi bağlı olmasa yavanlıq da gətirərəm. (*Gedir.*)

Rəhim. Bilirsənmi, yoldaş Koroğlu, bu necə yaxşı qızıdır! Heç atasına oxşamayıb. Bu olmasa biz burada acından qırılarıq. Məlun oğlu məlun Hacı Bayram bizə arpalı çörəklə ayran dovğasından başqa bir şey vermir. Hacı Bayramdan bədtər də onun sağ əli Mahmuddur. Ağanın malı gedir, muzdurun canı. Bizə, düşəndə, bir qırıq ət veriləndə gözü çıxır.

Güldəstə (*içəridən çıxır*). Ala, yeyin, bu çörək, bu da yağ-şor. Atam karıxdığından nəminin qapısını açıq qoyub gedibdir.

Rəhim. Ver buraya. Bəxtimiz kəsib. Al, Koroğlu, Güldəstənin dövlətindən doyunca yeyək.

Güldəstə (*Salmana*). Sənin adın Koroğludur?

Salman. Yox, Salmandır. Mahmud dayı mənim adımlı Koroğlu qoydu. Mən, kor İsrafil kişinin oğluyam. Amma bu ad mənim xoşuma gəldi. İstəyirəm elə bundan sonra hamı mənə Koroğlu desin.

Güldəstə. Mən də Koroğlu deyim?

Salman. Elə hamı desin.

Güldəstə. Yaxşı. (*Gedir.*)

Rəhim (*Salmana*). Di gəl otur çörək yeyək.

Çarpayının üstündə qabaq-qarşı əyləşib çörək yeyirlər.

Salman. Ye, yoldaş, öz malın kimi ye.

Rəhim. Əlbəttə, öz malımdır.

Salman. Ay Rəhim, belim belə pis ağrıyır ki.

Rəhim. Odun şələsindən belinə ağırlıq düşüb.

Salman. Zıyanı yoxdur. Bu gün mənim belim ağrıyır, sabah da başqalarının. Yaşasın Şura hökuməti!

Rəhim. Yaşasın Şura hökuməti!
Salman. Rəhim, sevindiyimdən çörək yeyə bilmirəm. Gəl bir öpüşək.
Rəhim. Gəl!

Öpüşürlər.

Molla Vəli (*müztərib halda daxil olur*). Rəhim, Hacı Bayram evdədir?

Rəhim. Hacı Qaraqullara getdi.

Molla Vəli. Mahmud haradadır?

Rəhim. O da onunla getdi. Molla əmi, buyur çörək yeyək.

Molla Vəli. Rəhmətlik uşağı, çörək nədir?! Mollanın yadından çörək də çıxıb, su da çıxıb. Qaraqullardan gələn atlı nə danışsıbsa, kəndin camaatı bir-birinə qarışıb, budur, hamısı buraya gəlir.

Camaat cavan, qoca yavaş-yavaş səhnəyə gəlirlər.

Birinci kəndli (*əllərini ölçərək və o yan-bu yana baxaraq*). Qardaşlar, kişilər doğru danışrlar. Nə səbəbə biz işləyək, bəylər, xanlar, hacılar yeyib kökəlsinlər? Onlar da bizim kimi adam deyillərmi? İşləsinlər, əllərinin əməyini yesinlər. Nə deyirsiniz, qardaşlar?

Bir neçə səs. Doğrudur, doğrudur, belədir ki var.

Molla Vəli. Camaat, bir qədər sakit olun. (*Hamı sakit olur.*) O Qaraqullardan gələn oğlan buradadırmı?

Oğlan (*yeriyir irəli*). Bəli, buradayam.

Molla Vəli. Söylə görək bu nə xəbərdir gətiribsən?

Oğlan. Bizim kəndlilərdən birisi neçə il idi getmişdi Bakıya. Orada neft mədənlərində işləyirdi. O, bu səhər Bakıdan gəlib xəbər gətirdi ki, Bakıda təzə hökumət quruldu. Deyir: pristavları, qalabəyini, qubernatı – hamısını tutub dustaq elədilər. Varlıların, tacirlərin, mülk sahiblərinin var-yoxlarını siyahıya vurub əllərindən alıblar. Camaata, fəqir-füqəraya, işçilərə paylaşıdıraçaqlar. Bu xəbəri eşidən tək camaat töküldü Rüstəm bəyin evinin üstünə. Dedilər, bəyin hər nə maldövləti var əlindən alıb camaata paylaşdıracağıq. Bəy də mehtərliyə girib onlarla atışır. Məni buraya göndərüb dedi, get, Hacı Bayrama xəbər ver, başının çarəsini qılsın, bir belə gün də onun var.

Birinci kəndli. Belədir ki var. Hacı Bayram indiyədək bu camaatın qanını soyubdur. Bu dörd oymaqda bir nəfər varmı ki, ona borclu olmasın? Nə qədər pul verirlər müamələsinin altından çıxı bilmirlər.

Burada bir Hacı Bayram deyil, ondan savayı da neçə hampa var. Hamısı gerek cəzalarına çatsınlar.

İkinci kəndli. Məsələn, Hacı Novruz.

Üçüncü kəndli. Xədicə oğlu Məşədi Əhməd.

Dördüncü kəndli. Cəbrayıl oğlu Kərbəlayı Allahverdi.

Molla Vəli. Camaat, bir sakit olun. (*Hamı sakit olur.*) Siz Allah, peyğəmbərə, şəriətə inanırsınız, ya yox? Xudavəndi-ələm göydən Quran göndərib və onun peyğəmbərləri də bizə şəriət qoyub gediblər. Bizim hamımızın başı o şəriətə bağlıdır. Hər şəxsin ruzisini Allah özü verir. Bəzi şəxslərə xudavəndi-ələm məsləhət bilib çox ruzi verir, bəzilərinə az. Bu hamısı onun öz qüdrət əlindədir. Özgənin malına qəsd edən cəhənnəmin odunu bu dünyada özü üçün satın alır. Hacı Bayramın da, Hacı Novruzun da və o birilərinin də dövləti Allah tərəfindən verilmiş və onlara qəsd edənlər kafirlərlə bir yerdə qiyamətə gedəcəklər. Bakıdan gələn oğlanın söylədiyi yalandır, belə yalanlara inanıb, dininizi, imanınızı əldən verməyin.

Birinci kəndli (*yanındakına*). Gör necə ağzından od tökür! Görünür cibinə ziyandır.

İkinci kəndli. Əlbəttə, cibinə ziyandır. Onun göbəyinin piyi hacıların plovundan deyilmi?

Molla Vəli (*Qaraqullardan gələnə*). Oğlan, o Bakıdan gələn, təzə hökumətdən daha nə söyləyir? Bu yenə padşah hökumətidir, ya başqa bir şeydir?

Oğlan. Xeyr, axund, bu hökumətə Şura hökuməti deyirlər. (*Camaat arasında səslər: Şura hökuməti, Şura hökuməti!*) Bu hökumətin qoşunu da, onun sözünə görə, padşah qoşununa bənzəmir. Deyir: saldatlar böyüklərinə və böyükler saldatlara yoldaş deyirlər. Deyir: bu saat Bakıda hamı bir-birinə yoldaş deyir. Saldatların başlarında şapka yoxdur, papaqları əzgil çeşnisindədir və alınlarında da beşguşəli ulduz var.

Molla Vəli. Sədəqə ya rəsulallah, sədəqə ya rəsulallah! Həzərat, hədisdə buyururlar ki, bir zaman gələcək, camaat dindən, imandan, ruhanilərdən uzaqlaşacaq. O zaman dəccal zühur edəcək və xalq dini, imanı unudub onun dalınca gedəcək. Yazırlar ki, dəccalın qoşunlarının alınlarında bircə gözləri olacaq. Bu haman beşguşəli ulduzdur ki, buyurublar və illahi insan bir gözlü olmaz. Amandır, camaat, dini, məzhəbi, imanı unudub bu dəccal qoşunun dalına düşməyin. Sonra peşmanlıq yerini almaz.

Camaat arasında səs. Mirzə Həsən gəlir! Mirzə Həsən gəlir! Görək bu işə o nə deyəcək.

Mirzə Həsən (*daxil olub, çıxır çarpayının üstünə*). Camaat! Bakıdan işçi-kəndli hökumətinin qurulmasının xəbəri bu gün buraya da çatdı. Mən eşitdim ki, siz Qaraqullar xalqı kimi ağılınızı uduzub, buradakı varlıların evlərini, mallarını talan eləmək istəyirsiniz. Qaraqullar böyük səhv eləyiblər, onlar öz əlləri ilə öz mallarını dağıdırlar. Doğrudur, təzə hökumətin qanuna görə varlıların əllərindəki dövlət, mal gerek camaata verilsin, amma bu da qol zoru ilə, gücnən, güclükdə olmaz, qanun üzrə olar. Zorla ev dağıtmağı, mal dağıtmağa heç bir hökumət qəbul etməz, xüsusən, Şura hökuməti. Gedin, sakit əyləşin evlərinizdə. Bu günlərdə hökumət tərəfindən adamlar gəlib, necə ki lazımdır tədbirlər edirlər və qanun üzrə də varlıların əllərindəki mal-əmlakı camaat ixtiyarına verərlər.

Birinci kəndli. Sağ olsun Mirzə Həsən! Ağıllı söz deyir. Camaat, dağılın gedək evlərimizə.

Mirzə Həsən. Ancaq gözətçi qoymalısınız ki, Hacı Bayram və o biri hampalar kənara mal qaçırmasınlar. Burada bir neçə adam təyin etməlisiniz.

Birinci kəndli. Biz sənə inanırıq, hər kəsi sən təyin etsən, biz razıyıq.

Mirzə Həsən. Çox yaxşı. Biri Səfi, biri Səfər oğlu Cabbar, biri Dünyamalı, biri Şeyxalı, biri Rəhim, biri də İsrafil oğlu Salman, hamınızdan yoxsul Salman olduğundan, onu seçilənlərə başçı təyin eləyirəm.

Səslər. Razıyıq, razıyıq!

Rəhim. Mirzə Həsən, burada Salmanın adını dəyişib Koroğlu qoyublar.

Salman. Mənə bundan sonra hamı Koroğlu desin

Mirzə Həsən. Yaxşı, sənin adın oldu Koroğlu. Ümidvaram ki, Şura hökumətinin yolunda Koroğlu kimi hünər göstərəcəksən.

Salman. Mən Şura hökumətinin yolunda hər dəqiqə ölməyə hazıram.

Birinci kəndli. Ay sağ ol, Koroğlu!

Mirzə Həsən. Di dağılın, gedin evlərinizə. Seçilən adamlar da işlərində olsunlar.

Salman (*Mirzə Həsənə*). Mirzə, camaata bir sözüm var.

Mirzə Həsən. Çıx buraya, mənim yanıma. Bu sənin birinci çıxışın olsun.

Salm an (*çıxır çarpayının üstünə*). Camaat! Sizin aranızda Molla Vəli kimi ara qarışdırırlar var. Hampaların uşaqları, həmçinin oğru, dələduzlar var ki, ara qarışdırıb, ciblərini doldurmağa çalışacaqlar. Ona görə kəndin sakitliyini gərək kəndin cavanları öhdələrinə götürsünlər.

Bir cavan oğlan. Mən hamı kənd cavanları tərəfindən söz verirəm ki, kənddə necə ki lazımdır, rahat və fərağatlıq gözləniləcək.

Salm an. Sağ ol, yoldaş. Əlavə, hampaların nöqərləri, rəncbər-ləri, çobanları, naxırçıları və bağbanları bilsinlər ki, onlar hamısı zəhmətkeşlər balalarıdır və qoruduqları mal, dövlət camaatın malıdır. Gərək bir qoyunun, bir quzunun, bir qaramalın tələf olmasına yol verməsinlər.

Səslər. Sağ ol, Koroğlu, sağ ol!

Salm an. Di gedin evinizə, rahat oturun. Seçilənlər qalsın burada, danışib məsləhətləşək. Mirzə Həsən də bizimlə qalsın.

Mirzə Həsən. Xub, qalaram.

Camaat dağılır.

Molla Vəli (*dalca, əllərini yuxarı qovzamış gedir*). Xudaya, pərvərdigara, dindən, imandan uzaqlaşmış bəndələrini özün haqq yola dəlalat elə.

PƏRDƏ

DÖRDÜNCÜ ŞƏKİL

Molla Vəlinin evində iclas. Cəm olmuşlar: Hacı Bayram, Hacı Novruz, Məşədi Əhməd, Kərbəlayı Allahverdi və kəndin sair hampa və ağsaqqalları.

Hacı Novruz (*mollaya*). A Molla Vəli, sən, nə qədər olsa, dünya görmüş bir adamsan. Təbriz, Tehran kimi böyük şəhərlər görübsən. Neçə il Kərbəlada dərs oxuyubsan. Allahın elmindən xəbərin var. Bircə söylə görək, bu gələn hökumət necə hökumətdir? Haradan gəlib? Necə zakonlar gətiribdir?

Molla Vəli. Qabaqca bir Hacı Bayram danışsın görək Qaraqul-larda nə görüb, nə eşidib. Sonra mən də öz sözümü deyərəm.

Səslər. Hacı Bayram, söylə görək.

Hacı Bayram. Camaat, mən gördüyümü heç kafir bəndə görməsin. Getdim gördüm yazıq Rüstəm bəyin evini camaat dörd tərəfdən bürüyüb. Qapısında nə qədər atı, malı var idi, qovub aparıblar. Qoyunların sürüsü ilə düzdən yox olub. Bəy özü bir neçə nökrə evə girib, atışrlar. Mən daha yavuşa gedə bilmədim. Atı döndərdim Hacı Murtuzanın evinə. Gördüm kişinin rəngi qaçıb, bədəni titrəyir. Məni görəndə rəngi üzünə gəldi. Xəbər aldım: ay hacı, bu nə işdir? Dedi: nə danışım? Onu bilirəm ki, bir belə gün də mənim və sənin üçün var.

Hacı Novruz. Pərvədigara, yaratdığın bəndələrin fikrini özün çək.

Məşədi Əhməd. Xalq Allahdan üz döndərüb, namaz qılmaz, oruc tutmaz, Allah da göydən belə göndərər.

Molla Vəli. Qoyun kişi sözünü qurtarsın. Hacı Bayram, söylə görək axırı necə oldu?

Hacı Bayram. Atışma neçə saat gedəndən sonra birdən kəsildi. Biz dedik ki, yəqin Rüstəm bəyi də öldürüdürlər, külfətini də qırdılar. Sonra xəbər gəldi ki, qəflətən camaat hücumu dayandırıb, hər kəs evinə çəkildi. Səbəbini soruşdum, dedilər: sizin müəllim Mirzə Həsənin sifarişinə görə camaat atəşi dayandırdı. Ancaq kəndin neçə cavanları Rüstəm bəyin evinin ətrafında qarovulda durublar və mal-qoyunu da toplayıb beş nəfər fükəradan seçilmə vəkillərə tapşırıblar.

Hacı Novruz. Yaxşı, Mirzə Həsən qotur müəllimin biri, cibində bir qəpik pulu yox, nə böyük şey olubdur ki, camaat öz ağsaqqallarını qoyub, onun ağzına baxırlar?

Molla Vəli. İndi əyyam belədir. Daha ağsaqqallara qulaq verən yoxdur.

Hacı Novruz. Vaxta ki bir Mirzə Həsənin sözü ilə camaat haqqımızda bildiyini eləyəcək, daha biz nə durub baxırıq? Vaxt ikən başımızın çarəsini qılaq.

Məşədi Əhməd. Başımızın çarəsi, baş götürüb bu vilayətdən qaçmaqdır.

Hacı Novruz. Yox, elə deyil. Başımızın çarəsi Mirzə Həsən kimi lotu-bambılıları, ac-gicikləri aradan götürməkdir. Cib boş, qarın boş, baş boş. Bilmirəm o nə atılıb-düşür.

Məşədi Əhməd. Onu mən öhdəmə alıram.

Hacı Novruz (*mollaya*). Axund, bu işə sən nə deyirsən?

Molla Vəli. Mən onu deyə bilərəm ki, o mürtəddir və qanı həlaldır. Onu öldürən müsəlmana behişt vacibdir.

Hacı Novruz. Molla Vəli, bir de görək, bu hökumət haqqında kitabda, Quranda bir xəbər varmı?

Molla Vəli. Bəli, var. Mən dünən yığıncaqda da dedim, yenə təkrar eləyə bilərəm. Bu gələnlər, bizə hədisdə xəbər verilən dəccalın qoşunudur. Onun dalınca gedənlər bidin və biimanlardır. Bunların fikri sərvətdarların əmlakını, pulunu və malını əllərindən alıb füqəraya verməkdir, çünki xalqın əksəri kasıbdır, çox adamlar müftə dövlətə susayıb cəm olacaqlar. Bizim borcumuz bunların dəfi üçün hər yolla çalışmaqdır.

Kərbəlayı Allahverdi. Camaat görək silahlanıb bu kafir qoşununun qarşısına çıxsın.

Molla Vəli. Əlbəttə lazımdır. Burada cahad vacib gəlir. Belə müharibədə ölənlər hamısı şəhid zümrəsində olacaqlar.

Hacı Novruz. Bu yolda hamı görək malından-canından keçsin.

Məşədi Əhməd. Heç kəs boyun qaçırmaz.

Səslər. Hamımız bacardığımız qədər bu yolda pul qoymağa hazırıq.

Kərbəlayı Allahverdi. Cavanlara etibar yoxdur. Onların hamısı Mirzə Həsənin özü ilə durub-oturlar.

Hacı Novruz. Cavanlar hamısı axmaq deyillər. Mən özüm iki oğlumla boynuma kəfən salıb gedərəm.

Molla Vəli. Mən moizə elərəm, nəsihət elərəm. Hamı yekdil, yekcəhət bu yolda qan tökməyə amadə olar.

Məşədi Əhməd. Kərbəlayı Allahverdi doğru söz deyir, cavanlara bel bağlamaq çətindir. Onlar bizim kimi ağsaqqalları, axund kimi alimləri buraxıb gedib Mirzə Həsən kimi boşboğazların sözünə baxacaqlar.

Molla (*Məşədi Əhməd*). Mirzə Həsənin haqqında fikir çəkməyi indi özün öhdənə aldın.

Məşədi Əhməd. Almışam, sözümün də üstündə duracağam.

Molla Vəli və qalanları. Çox gözəl, çox gözəl!

Hacı Novruz. Sabahdan camaatın arasına adam salıb, qüvvət hazır eləməlidir. Söz lazım olan yerdə söz, pul lazım olan yerdə görək pul müzayiqə olunmasın.

Məşədi Əhməd. Hacı Bayram, sən niyə bir söz demirsən?

Hacı Bayram. Siz öz işinizdə olun, mən danışacağım vaxtı bilərəm.

Molla Vəli. Camaatı başa salmalısınız ki, təzə hökumətin qərarına görə, bizim arvadlarımız hamısı rus arvadları kimi başlarını açsınlar. Qızlar oğlanlarla gedib məktəblərdə dərs oxusunlar.

Kərbəlayı Allahverdi. Bu biabırçılığı kimin namusu qəbul edə bilər?

Səslər. Hamımız qırılmağa hazırıq.

Molla Vəli. Xudavəndi-ələmdən sizin bu gözəl iqdamatınıza tofiq istəyirəm. Amin ya rəbbülələmin.

PƏRDƏ

BEŞİNCİ ŞƏKİL

Kənd idarəsi qırmızı bayraqa bəzənmiş. Xalq, cavan və qoca, idarənin qarşısında toplaşmış. İdarənin qabağında qırmızı örtüklü bir masa və bir neçə sandalya qoyulmuş.

Birinci kəndli (*yanındakına*). Ay Səfiqulu, bu şəhərdən gələn, hər kəs isə, gərək çox böyük adam olsun.

Səfiqulu. Bunu, deyirlər, lap içəridən göndəriblər ki, camaata təzə hökumətin zakonunu öyrətsin.

Birinci kəndli. Keçmişdə kəndə pristav gələrdi, naçalnik gələrdi, heç divanxanaya bayraq vurmazdılar.

Səfiqulu. Odur Koroğlu keçir. Bir onu buraya çağır. O çox içəriyə girib-çıxır. O, bizə dürüst xəbər verər.

Birinci kəndli. Ay Koroğlu, bir bəri gəl, sözüm var.

Koroğlu (*gəlir*). Nə deyirsən?

Birinci kəndli. Bircə de görüm bu gələn adam kimdir ki, onun gəlməyinə görə buraları belə bəzəyibsiz? Bizi buraya nə üçün çağırıbsınız?

Koroğlu. Bu yoldaş Bakıdan gəlir ki, təzə hökumətin qanununu camaata bildirsin və əlavə kənd şurası və idarəsi haqqında lazım olan qanunları camaata öyrətsin.

Səfiqulu (*Koroğluya*). Yavaş görüm, o necə yoldaşdır, kimin yoldaşdır?

Koroğlu (*gülür*). Mənim, sən, onun, hamının yoldaşı. Təzə hökumətin nəzərində böyük, kiçik yoxdur, hamı yoldaşdır. Tələsirəm, işim var, indi yoldaş çıxar, hər bir iş aydınlaşar. (*Gedir.*)

Birinci kəndli. Səfiqulu, bir şey başa düşdün?

Səfiqulu. Heç bir şey başa düşmədim. Hökumətdə, görmüşük, biri ağa olar, biri nöker, biri bəy, xan, ya padşah olar, qalanı rəiyyət.

Yoldaş nədir? Hökumət adamından da yoldaş olarmı? Heç zad başa düşmürəm.

Birinci kəndli. Dayan, axırını gözləyək.

İdarənin qapısı açılır. İçəridən neçə nəfər həyətə çıxırlar. Sədarət sandalyasında Koroğlu əyləşir, qalanları da iki tərəfdən əyləşirlər.

Koroğlu (*ayağa durub, əl çalır*). Yoldaşlar! (*Hamı sakit olur.*) Bu gün təzə hökumətimizin, Şura hökumətinin vəkilləri bizim kəndə təşrif gətiriblər. Onların, bizim indiyədək bəylər, xanlar, dövlətli hacılar ayaqları altında tapdalanan kəndimizə gəlməklərini ürəkdən alqışlayıb deyirik: yaşasın Şura hökuməti! (*Xalq əl çalır. Yoldaşlar qalxıb baş əyirlər.*) İndi söz verilir yoldaş Cavadova.

Birinci kəndli. Eşitdin? Cavadov! Mən dedim, yəqin təzə hökumət buraya öz yaranalarından birini göndərib. Bu ki heç hökumət adamına oxşamır, özü də müsəlman.

Cavadov. Yoldaşlar!

Səfiqulu (*birinci kəndliyə*). Danışma, görək nə deyir.

Cavadov. Yoldaşlar! Üç il bundan qabaq Rusiyanın işçi və kəndliləri yüz illərlə onları əsarət zəncirində saxlayan çar hökumətini yıxdılar. Bir il ondan sonra Azərbaycanda müsavət hökuməti quruldu. Siz hamınız milli hökumətin gəlməyinə şad olub bayram etdiniz. Lakin müsavət hökuməti sizin üçün çar hökumətindən bətdər oldu. O səbəbdən Azərbaycanın işçi və kəndliləri Şura hökumətini köməyə çağırırdı. Şura hökuməti onların xahişini qəbul edib, Azərbaycana qoşun göndərdi.

Səslər. Yaşasın Şura hökuməti! Yaşasın işçi-kəndli hökuməti!

Koroğlu. Dayanın, yoldaşlar, qoyun yoldaş Cavadov sözünü tamamiləsin.

Cavadov. Şura hökuməti, yoldaşlar, xalq hökumətidir. Hər şəhərin, hər kəndin əhalisi öz-özünü idarə edəcək. Siz burada etibar etdiyiniz adamlardan vəkillər seçəcəksiniz ki, onların yığıncağına kənd şurası deyəcəklər. Kənd şurası icraiyyə komitəsi seçəcək, yəni neçə nəfər seçib onlara hökumətin qətnamələrinin və qərarlarının yeridilməsini tapşırıcaqlar. Beləliklə, kənd öz işlərinin həllini naçalniklərdən, pristavlardan gözləməyəcəklər, işlərini özləri həll edəcəklər.

Səslər. Yaşasın belə hökumət! Ura!..

Birinci kəndli (*Səfiquluya*). İndi başa düşdünmü?

Səfiqulu. Çox gözəl başa düşdüm. Mən pristav və naçalnik bu oğlanın bir tükünə qurban olsun.

Cavado v. Sizin aranızda hampa, qolçomaq kəndlilər var. Onlar da görək camaat ayağından işləsinlər və Şura hökumətinə sədaqətlə qulluq edəcəklərinə söz versinlər. Bunu da bilsinlər ki, Şura hökuməti xainlərlə amansız rəftar edəcəkdir.

Hacı Bayram (*camaat arasından ayrılıb, irəli gəlir*). Cənab vəkil...

Cavado v. Burada cənab-mənab yoxdur. Hamı yoldaş, hamı qardaşdır.

Hacı Bayram. Yoldaş vəkil, söylədiyiniz hampaların biri mənəm və məndən savayı da bir neçə nəfər var. Mən hamının tərəfindən vəkil olub deyirəm ki, malımızı, mülkümüzü Şura hökumətinə qurban verib, canımız çıxanadək hökumətə doğruluqla qulluq eləməyi vəd edirik.

Birinci kəndli (*Səfiquluya*). Eşidirsən nə şirin dillər tökür?

Cavado v (*Hacı Bayrama*). Siz camaatın öz malını özünə qaytarırsınız, hökumətə minnət qoya bilməzsiniz. Siz dövləti həmin kəndlilərin zəhmətindən qazanıbsınız.

Hacı Bayram. Bəli, belədir, ağa. Düz buyurursunuz.

Cavado v. Ağa demə, yoldaş de.

Hacı Bayram. Bağışlayın, yoldaş. Gözümüzü açıb hökumət adamlarına ağa demişik, dilimiz öyrənibdir.

Cavado v. İndi də diliniz belə öyrənsin. Mən ürəkdən istəyirəm ki, sənin və yoldaşlarının vədləri sidqi-dildən olsun.

Hacı Bayram. Sidqi-dildən!

Cavado v. Yoldaşlar! Daha Şura hökumətinin nə olduğunu və nə məqsədlə gəldiyini anladınız?

Səslər. Çox gözəl anladıq. Sağ olun. Yaşasın Şura hökuməti! Ura! Ura!..

Birinci kəndli (*Cavadova*). Yoldaş, mən də bir söz deyə bilərəmmi?

Cavado v. Çox yaxşı deyərsən.

Birinci kəndli. Camaat! Yoldaşlar! Bizim indiyədək qazandıqlarımızın hamısı Hacı Bayram, Hacı Novruz, Məşədi Əhməd ağa kimi adamların ciblərinə dolubdur. Bu kənddə və ətraf kəndlərdə az adam tapılar ki, onlara borclu olmasın. Hacı Bayram, doğrudur, burada söz verdi. Amma mən imanım, mən atamın goru, bu sözlər ürəkdən deyildi. O, malının, dövlətinin fikrindən gecələr yata bilməyəcək. Ona görə də onun sözünün, vədələrinin dürüst olmasını yəqin eləməyincə onla-

rı kənd seçkisinə yavuq qoymaq olmaz. İndiyədək camaat onlara baş əyib, indi də onlar camaata baş əysinlər.

Səslər. Doğrudur, doğrudur!

Cavadov. Bu sizin öz işinizdir. Əlbəttə, etibar eləmədiyiniz adamları camaat işlərinə buraxmazsınız. Yoldaşlar! Şura hökumətinin müvəffəqiyyətlə yeriməsinə vacib səbəblərdən biri də savaddır. Azərbaycanda hər yüz adamdan ancaq ikisinin savadı var, doxsan səkkizi savadsızdır. Şura hökuməti heç vədə bunu qəbul edə bilməz. Gərək məmləkətdə bir nəfər də bisavad kişi və qadın olmasın. Bu saat burada yeddi kəndin bir məktəbi var, o da rus məktəbi. Şura hökuməti hər kənddə məktəb açacaq. Böyük kəndlərdə iki-üç məktəb açıb. Şura hökumətini yaradan və onun başında duran Leninin əmrinə görə bu məktəblərdə şagirdlər öz ana dillərində dərs oxuyacaqlar. Savadsız kor məqamındadır və köhnə hökumətlər camaatı avamlıqda və korluqda saxlayıblar. Şura hökuməti bunu qəbul edə bilməz. Daha, yoldaşlar, mən sözümü qurtardım. Burada mənimlə gələn yoldaşlardan birisi qalıb, yoldaş Koroğlu ilə bir yerdə kənd şurası seçkisini aparacaqlar. Hər bir çətinliyi onlardan xəbər ala bilərsiniz. Daha sağ olun. Yaşasın Azərbaycanın işçi və kəndliləri!

Səslər. Yaşasın Şura hökuməti! Ura!.. Ura!..

Məktəb uşaqları əllərində balaca qırmızı bayraqlar, qabaqlarında

Mirzə Həsən, səhnəyə daxil olurlar.

Mirzə Həsən. Yoldaşlar!

Səfiqulu. Baho! Bu da “yoldaşlar” deyir. İndiyədək dinmirdi.

Mirzə Həsən. Yoldaşlar! Sizin məktəbdə oxuyan balalarınız Şura hökumətini təbrik etməyə gəlmişlər. Onlar deyirlər ki, biz məktəbə ancaq üç sənə oxuyub çıxandan sonra xalqa bir fayda verə bilərik. Çünki savadımız az olur. Biz bundan sonra yeddi il və daha çox oxumaq istəyirik.

Cavadov. Yoldaş müəllim! Balaları təmin eləyin ki, Şura hökuməti məktəblərdə mükəmməl təlim və savad verməsə, vəzifəsini ifa etməmiş olur.

Mirzə Həsən. Bu mənim vəqinimdir.

Bir uşaq. Biz məktəb uşaqları vəd edirik ki, yaxşı oxuyaq və bizim əziz atamız Lenin göstərən yolla həmişə düz gedək.

Uşaqların hamısı. Ura!.. Ura!..

Cavadov (*uşağı öpür*). Barakallah! Siz Şura hökumətinin gül-
ləri, çiçəkləri və gələcək ümidisiniz.

Mirzə Həsən (*camaata*). Yoldaşlar! Axşamlar məktəbimizdə
böyüklər üçün savad dərsi veriləcək. Xahiş edənlər gəlib türkcə oxuya
bilərlər. Gərək kənddə bir nəfər də savadsız olmasın.

Cavanlardan səs. Gələrik, hamımız gələrik.

Koroğlu. Kənd əhalisinin iclası qapandı. Hər kəs evinə gedə
bilər. Sabahdan kənd şurası seçkisinə qədəm qoyacağıq. Yaşasın Şura
hökuməti!

Səslər. Yaşasın Şura hökuməti! Ura!.. Ura!..

Camaat dağılır. Vəkillər içəri gedirlər. Uşaqlar dəstə ilə geri dönürlər.

Molla Vəli (*Hacı Novruza*). İndi gördün ki, mən hər şeydən
baxəbərəm? Camaatın noxtasını verəcəklər kor İsrafilin oğlu kimi it-
qurdun əlinə və arvadlarınızın hamısını da fahişə edəcəklər.

Hacı Novruz. Gedək, Allah kərimdir. Bunlar saydıqları dursun,
görək fələk nə sayıbdır.

Molla Vəli (*əllərini yuxarı qovzayır*). Xudaya, pərvərdigara, özün
yaratdığın bəndələrini şeytan şərindən mühafizə elə!

PƏRDƏ

ALTINCI ŞƏKİL

Molla Vəlinin evində iclas. Əyləşənlər: Hacı Bayram, Hacı Novruz, Məşədi
Əhməd, Kərbəlayı Allahverdi və s. kulaklar.

Molla Vəli. Camaat, mən sizə deyəndə ki, bu gələn hökumət
dəcəl hökumətidir, inanmırdınız. İndi gözlərinizlə görüb, qulaqları-
nızla eşidirsiniz. Deyirlər gərək hamı oxusun, qızlar, oğlanlar bir-birinə
qarışıb məktəbə getsinlər. Bunun nəticəsini anlayırsınızmı? Bir nəfər
namusu olan belə təklifi qəbul edə bilərmə?

Hacı Novruz. Axund, and olsun oxuduğun Qurana və atamın
goruna, mənim, ayıb olmasın, iki qızım var, ikisinin də başını it qiblə-
sinə kəsərəm, amma oğlanlarla bir yerdə məktəbə göndərmərəm.

Kərbəlayı Allahverdi. Kim göndərər ki? Xalq məgər na-
musdan keçibdir?

Molla Vəli. Bunun qarşısında tədbir lazımdır.

Kərbəlayı Allahverdi. Ay axund, yenə bu işlərdə hamımızdan çox bilən sənsən. Allahın əmrini, peyğəmbərin şəriətini bilirsən. Necə ki Allah buyurur, elə də bizə yol göstər, biz də o yolla gedək.

Molla Vəli. Yol aydındır. Şəriət demir ki, xalq elm öyrənməsin, övladını oxutmasın. Ancaq elm də var, elm də var. Elm Allahın elmidir, islam dininin üsuludur, elm xalqın düz şəkkiyyat və səhviyyatını öyrənməsidir. Yoxsa müəllim Mirzə Həsən öyrədənə elm deməzlər: Yer göyün başına belə dolanır, ayın tutulması yerin gün ilə ayın arasına girməsindəndir. Nə bilim, insan meymundan əmələ gəlib... Belə-belə cəfəngiyyatın adını elm qoyublar. Oruc bilməzlər, namaz bilməzlər, təhərət tanımazlar. İstəyirlər camaatın balaların da özləri kimi kafir eləsinlər.

Hacı Novruz. Heç kəs bunu qəbul eləməz.

Məşədi Əhməd. Ay canım, bilmirəm bu məktəb məsələsi nə idi axund saldı ortalığa. Canım, hər kəs öz uşağının sahibidir. Kefi istər uşağını məktəbə göndərər, istəməz göndərməz. Kimin nə ixtiyarı var gəlib mənim uşağımı zorla tutub oxutmağa aparsın?

Molla Vəli. Bu gün-sabah onu da eləyəcəklər.

Məşədi Əhməd. Heç kəs mənim qapıma da dolana bilməz. Bu işlər asandır. Buna nə deyirsiniz ki, budur bizim var-yoxumuzu hesaba götürüblər, adımızı oğru qoyublar. Deyirlər siz dövləti camaatın zəhmətlərindən qazanıbsınız. Ona görə sizin var-yoxunuz camaatındır, gərək qaytarıb camaata verəsiniz. Mənim gözümlə baxa-baxa kor İsrafilin oğlu mənim var-yoxuma sahiblik eləsin? Məgər bunu Allah götürər?

Hacı Novruz. Xalq mənim üçün müftə, atası əhsanına işləməyibdir. Cığ-cığa əsginazlar vermişəm, sarı qızıllar sayıb işlətməmişəm. Mən nə vaxt camaata yalvarmışam ki, gəlib mənim üçün işləsinlər, mən də pul qazanıb doldurum cibimə?

Məşədi Əhməd. Məni yandıran bir şeydir. Əlimlə çörək verdiklərim gəlib mənim bədimə getdilər. Məni çağırıb soruşurlar ki, neçə qoyunun, neçə malın-atın var? Mən də azda-çoxdan hesab verdim. Bu halda, – siz Allah, tamaşa eləyin, danışanda canım od tutub alxır, – bu halda çobanım ortalığa atılıb mənim mal-qaramın hesabını verir. Ax, a zalım oğlu! Əlbət bir də müsəvat hökuməti geri qayıdarsən, sən yeddi arxa dönənlərinə od vuracağam. İndi, axund, mal, maya əldən getdi, sən bizə bir dürüst yol göstər. Yox, belə getsə, hamımız acımızdan qırılacağıq.

Molla Vəli. Qabaqca acından ölənün biri mən olacağam. Mən camaatla dolanıram. Camaat da, kafirlər aldadandan sonra, kafir olub bilmərrə Allah yolundan dönəcəklər. Uşaqlar gedib Mirzə Həsənin xarabasında bir az şaltay-baltay öyrənib gələcəklər ki, – nəuzöbillah, – Allah yoxdur. Hamısı dindən uzaqlaşacaqlar.

Kərbəlayı Allahverdi. A Məşədi Əhməd, Mirzə Həsənin başdan eləməsini boynuna götürmüşdün, bəs necə oldu? İndi belə ağzı odlu danışırısan.

Məşədi Əhməd. Neyləyim, nökrələrə ümid oldum, hamısı məndən üz döndərdilər. Mirzə Həsən zalım oğlu da quyruq ələ vermir.

Hacı Novruz. İndi, Molla Vəli, nə tədbirin var, elə.

Molla Vəli. Yol bircədir. O da xalqı gədə-güdə hökumətinin üzünə qaldırmaq. Mənim sözdən savayı əlimdən bir şey gəlməz. Mən kəndləri dolanıb, Allahın əmrini camaata yetirərəm. Siz də gərək puldan keçəsiniz.

Məşədi Əhməd. Əldə olan pulları camaata borc vermişik. O da hamısı guruldadı getdi. Daha pulu haradan verək?

Hacı Novruz. Məşədi Əhməd, sən istəyirsən ki, damdan yıxılan heç bir yerin ağrımay. Aclıq dursun qıraqda, biz camaat arasında hörmətdən, etibardan düşmüşük. Gədə-güdə, indiyədək bizə baş əyənlər, bizə salam da vermirlər. Guya heç bizi tanımırlar.

Kərbəlayı Allahverdi. Doğrudur, Hacı Novruz, dünən istədim dəyirmanı bircə pud buğda göndərim üyünsün. Adam tapmadım. Gördüm mənim rəncbərim Cəbrayıl gedir. Çağırdım: ay Cəbrayıl, yaxşı oğlan, gəl bu bircə pud buğdanı apar dəyirmanda üyüt, gətir. Deyir: mən sənə atanın hambalı deyiləm. Sən də mənim kimi bir adamsan, boynun da mənim belimdən yoğundur. Al dalına, apar üyüt. A kişi, bu camaat necə üzüdənlük olarmış!

Hacı Novruz. Elə mənim də dediyim odur. Yüyürən yıxılmağına baxmaz. Bu yerdə pul lazımdır. Doğrudur, molla öz işini görəcək və camaatı da Şura hökumətinin üzünə durğuzacaq. Xırda-para mülk sahibləri hamısı bizim tərəfimizdə olacaqlar. Bəylər, mülkədarlar yatmayacaqlar. Ancaq camaata tufəng lazımdır, patron lazımdır. Bu da pulla olar. Belə zəlalətə düşməkdənsə biryolluq ölüb qurtarmaq məsləhətdir. Olan gedib, qoy yerdə qalan da getsin. Bəlkə ağ günə çıxaq.

Hamı. Razıyıq. Hacı Novruz doğru deyir, var-yoxdan çıxmalıyıq.

Hacı Novruz. Hacı Bayram, sən niyə danışmırsan? Məgər bizə dəyəndən sənə dəyməyib?

Hacı Bayram. Mənə dəyən ziyan heç kəsə dəyməyib, üçcə min elə tək qoyunum gedibdir. Qalanını da hesaba gətirmirəm.

Hacı Novruz. Elə biz də onu deyirik.

Hacı Bayram. Mən bu yolda bir qəpik verməyəcəyəm. Özüm də əlimi ağdan qaraya vurmayıb, axırını gözləyəcəyəm.

Məşədi Əhməd. Nəyin axırını?

Hacı Bayram. Şura hökumətinin.

Hacı Novruz. Sən, mən əlimizi yanımıza salıb oturanda, onun axırı olarmı?

Hacı Bayram. Ay camaat, ahımınız dünya görmüş adamlarsınız. Bundan qabaq sərdarlar, qubernatorlar, naçalniklər görmüşük, hamısı böyük yarananlar. Adam baxanda bağı yarılırdı. Onlar getdilər, müsavat hökuməti gəldi. İş başında bəylər, xanlar əyləşdilər ki, hər biri bir ocağın nəsli idi. İndi görün bizim hökumət kimdir? Uçitel Mirzə Həsən, kor İsrafilin oğlu qotur Salman, adını da Koroğlu qoyub, mənim nökrəm Əhməd. Bunlardan, canım, hökumət olmaz. Bir neçə gün ağalıq elərlər, sonra görərsən Nikolayın qoşunu daldan çıxdı, hamısını vurdu dağıtdı.

Hacı Novruz. Deməli, sən bu yolda pul verməyəcəksən?

Hacı Bayram. Ərz elədim ki, bir qara qəpik də verməyəcəyəm.

Molla Vəli. Hacı Bayram, sən dindar, Allah bəndəsi bir adamsan. Allahın əmri ilə və peyğəmbərin şəriəti ilə Şura hökumətinin qarşısında cahad vacibdir. Sən gərək mənim xatirim üçün, ya mənim xatirim müləhizə olunmasa, oxuduğum Quran xatirəsi üçün bu yolda pul qoymaqla boyun qaçırmayasan.

Hacı Bayram. Axund, sən buyurandan sonra sənin xatirin üçün mən də bir qədər pul verərəm. Ancaq lazımsız xəredir, çünki bu hökumət beş günlükdür.

Molla Vəli. Çox razıyam, Hacı Bayram. Allah sənin imanını kamil eləsin. Deməli, həzərat, biz səhərdən işə başlayırıq. İnşallah xudavəndi-ələmin tofiqi ilə bir neçə günün içində cəmi ətrafı qaldırıb bu dəccal hökumətini məhv edərik.

Hamı. İnşallah!

Molla Vəli. Bəli. Mən dua eləyim, siz də amin deyin. Pərvərdigara, sən dini-islama qüvvət ver!

Hamı. Amin!

Molla Vəli. Xudavənda, sən bu kafirlərin qollarını, dillərini öz yədi-qüdrətinlə bağla!

Hamı. Amin!

Molla Vəli. Bu kafirlərə inananları haqq yola qaytar!

Hamı. Amin!

Molla Vəli. Bu kafirlərin dalınca gedənləri qiyamətə üzə qara gətir.

Hamı. Amin!

Molla Vəli. Bəcəhi Mühəmmədin və ələh və bəhərməti surətil fatihə.

Hamı fatihə oxuyur.

PƏRDƏ

YEDDİNCİ ŞƏKİL

Kəndin kənarında qazma. Neçə nəfər hərbiyə qazmada əyləşmişlər. Bir nəfər cavan komandan, telefon qulağında, əyləşmiş. Tək-tək atışma səsi gəlir.

Komandan (*telefonla*). Deyirsən üsyançıların hesabı gəldikcə azalır? Elə isə güllə atmayın. Məqsəd xalqı qırmaq deyil, üsyanı yatırır üsyançıları ələ gətirməkdir.

Rəhim (*toza bulanmış daxil olur*). Yoldaş komandan, kəndimizin əhalisi, böyüklü-kiçikli, buradadırlar. Hamısı Şura yolunda ya qırılmağa, ya üsyanı yatırmağa and içmişlər.

Pərdənin dalından səslər. Hamımız gedəcəyik, hamımız Şura yolunda canımızdan keçməyə hazırıq.

Komandan (*gedir, səhnənin arxasında danışır*). Yoldaşlar, tələsməyin. Şurişi yatırmaq üçün Şura hökumətinin kifayət edən qədər qüvvəsi var. Bu saat üsyançılarla vuruşan əsgərlər sizin balalarınız deyillərmi, onlar da sizə hesabdırlar.

İsrafil (*bir uşağın çiyindən tutmuş, daxil olur*). Komandan haradadır?

Komandan. Komandan mənəm. Sən niyə gəldin, a kişi?

İsrafil. Ölməyə gəlmişəm.

Komandan. Necə ölməyə?

İsrafil. Mənim gözlərim yoxdur, dava eləməyi bacarmaram. Amma Şura yolunda ölməyi mən hamıdan yaxşı bacararam.

Komandan (*Rəhimə*). Bu kişi kimdir?

Rəhim. Bu, yoldaş Koroğlunun atasıdır.

Komandan. Dayı, bizim üçün yoldaş Koroğlu sənin yerinə kifayətdir. O sənin işini görür, odur gəlir, bir əsir də gətirir. (*Koroğlu, qolu sarınmış, iki yoldaşı ilə bir yaralıni gətirirlər.*) Yoldaş Koroğlu, qolun niyə sarıqlıdır?

Koroğlu. Qoluma güllə dəyib, eybi yoxdur, ziyansızdır. (*Atasını görür.*) Ata, sən burada nə gəzirsən?

İsrafil. Xalq canından keçib dava eləyən yerdə, mən necə evdə otura bilərəm?

Koroğlu. Yox, ata, sən get evə, daha üsyançılar dağıldılar, qırılanları da az olmadı.

Komandan. Bu kişi kimdir?

Koroğlu. Bunu biz yolda yıxılmış görüb gətirdik.

Komandan (*kişiyə*). A kişi, haradan yaranıbısan?

Yaralı. Qurbanın olum, güllə böyrümdən dəyib.

Komandan. A kişi, sizə Şura hökumətindən nə əziyyət keçdi ki, onun üzərinə üsyan qaldırdınız?

Yaralı. Nə bilim, qurbanın olum. Səbəbin evi dağılsın. Gəldilər camaatı başdan çıxartdılar. Dedilər: təzə hökumət dul arvadların, hamısını yığıb Rusiyaya göndərəcək, məscidləri dağıdacaq, hamını rus məzhəbinə döndərəcək, məscid əvəzinə kilsə tikəcək. Qızları, oğlanları bir-birinə qarışdırıb məktəbdə oxudacaq. Daha nə bilim, çox söz dedilər.

Komandan. Bu sözləri deyən kim idi?

Yaralı. Evi yıxılsın Molla Vəlinin, Hacı Novruzun, Xədicə oğlu Məşədi Əhmədin, Kərbəlayı Allahverdinin. Camaatı başdan çıxarıb qırğına verən bu zalımlar oldular.

Komandan. Hacı Bayram oralarda yox idi?

Yaralı. Yox, başına dönüm. Hacı Bayram heç yerdə görünmürdü.

İsrafil. Oğul, Hacı Bayramı məndən soruş. Hacı Bayram qarışıqlıq düşdüyünü eşidib, evini, eşiyini Mahmuda tapşırıb, bircə qızını tərkinə alıb Kəbirli mahalına tərəf qaçdı. Deyirmiş ki, mən Şura hökuməti ilə dava eləməyəcəyəm.

Komandan. Daha niyə qaçır?

İsrafil. Deyirlər, o biri qolçomaqlar ona rahatlıq verməyirmişlər. Deyirmişlər, gərək üsyançılara pul, çörək verəsən. Yoxsa külfətini qırıb, evini odlayacağıq. O da başını götürüb qaçdı. Dedi: malım getdi, canım əlimdə qalsın.

Koroğlu. Hacı Bayram üsyandan boyun qaçırdısa da, yenə onunla ehtiyatlı dolanmalı. Onun ürəyi bizimlə düz səriməz.

Telefon səslənir.

Komandan (*telefonu götürür*). Kimdir? Yoldaş Koroğlu, səni çağırırlar.

Koroğlu (*telefonu götürür*). Kimdir? Yoldaş Məhərrəm, sən-sən? (*Komandana*) Mənim dəstəmin başçısıdır. (*Telefonla*) Nə xəbər var, söylə. Afərin, çox sağ ol. Böyük igidlik eləyibsiniz. Tutulanları göndərdiniz? Çox gözəl. Hacı Novruz öldü? Bu saat çaparaq gəlirəm.

Komandan. Nə xəbərdir?

Koroğlu. Daha üsyan qurtardı. Mənim dəstəm üsyançı başçıların yuvasını əhatə eləyib. Çox atışmadan sonra Molla Vəlini, Məşədi Əhmədi, Kərbəlayı Allahverдини ələ gətiriblər. Atəş vaxtı Hacı Novruz ölüb. Mən getdim. (*Cəld çıxır.*)

Komandan (*İsrafilə*). Dayan, oğlunun dəstəsinin qoçaqlığını eşitdin? İndi gedib evində rahat otura bilərsən.

İsrafil. Gedim, sənə qurban olum. (*Yanıdakı uşağa*) Gedək, ay bala? (*Gedir.*)

Yaralı (*əsgərə*). Ay bala, susuzluqdan yandım. Bir az mənə su ver. (*Əsgər su verir.*) Səbəbin evi dağılsın. (*Komandana*) Ay oğul, bir yavuşğa gəl.

Komandan (*gəlir*). Nə deyirsən?

Yaralı. Qurbanın olum, mən ölürəm. Məni başdan çıxartdılar, bir qələt idi elədim, anlamamışam. Mənim iki oğlum sizin tərəfinizdədir. Onları gözdən qoymayın. Evin yıxılsın Molla Vəli, Hacı Novruz, Məşədi... (*Ölür.*)

Komandan. Bunu götürün bir yana qoyun.

Götürürlər.

Musiqi hərbi marş çalaraq səhnənin dalından keçir. Camaat “ura, ura” qışqırır.

Koroğlu bir neçə yoldaşları ilə daxil olur, qabaqlarında Molla Vəli, Məşədi Əhməd, Kərbəlayı Allahverdi.

Koroğlu. Üsyanın canları, ürəkləri bunlardır.

Komandan (*mollaya*). Molla, bir belə qana nə üçün səbəb olurdu? Bu camaat məgər yazıq deyil? Onu işindən, kasıblığından, əkin-biçinindən, bağ-bağatından avara eləyib gətirib qırğına verirsən?

Molla Vəlli. Ay qurbanın olum, mən bir yazıq mollayam. Mən nə bilirəm üsyan nədir, filan nədir. Mən heç bir işə qarışmamışam. Məni nahaq yerə tutub qollarını bağlayırlar. Mən namazdan, orucdan, xalqa moizə, nəsihət eləməkdən savayı bir şey bacarmaram.

Komandan. Bu işləri törədən sənin moizələrin deyilmi?

Koroğlu. Molla əmi, niyə birdən belə yazıq oldun? Hani səndəki odlu dil? Bəs üsyançıların qabağında əlində yaşıl bayraq durub qışqıran kim idi? (*Bayrağı göstərir.*) Bu yaşıl bayraq kimin əlində idi?

Məşədi Əhməd. Ay komandan, mən bilirəm bizi güllə qabağına qoyacaqsınız. Bizim ayrı tənbehimiz yoxdur. Bizim evimizi yıxan bu zalım Molla Vəli oldu. Bizi inandırdı ki, bu gələn dəccalın qoşunudur. Bunlarla gərək cahad olunsun. Bunlar bizim dinimizi, məzhəbimizi, dilimizi əlimizdən alıb, hamımızı özləri kimi kafir edəcəklər. Nə bilək, başına dönüm, bizlər avam, bu alim. Dedik, onun ayağı biləni bizim başımız bilmir, dalınca getdik. Nə qədər camaat tələf elədik, özümüzdə belə. (*Molla Vəliyə*) Allahın lənəti canına gəlsin, dəccal sən özünsən.

Komandan. Molla, Şura hökuməti heç kəsin dinini, məzhəbini əlindən almır. İstər Allaha qulluq elə, istər şeytana, o sənin işindir. Ancaq hökumətə və onun qanununa sədaqətlə qulluq elə. Şura hökumətinin heç kəsin dili ilə işi yoxdur. Şura hökumətinin qanununa görə hər millət savadı öz ana dilində öyrənməlidir. Bunu da bil. İndi görürsənmi nə böyük cinayət törədibsən?

Molla Vəli. Qələt eləmişəm, qurban olum, bilməmişəm. Məni Şura hökumətinin başına çevir.

Komandan. Sizin işinizə hərbi məhkəmə baxıb, qərar çıxaracaq. Nə sözlünüz var orada danışarsınız. Aparın bunları. (*Əsirləri aparırlar.*) Yoldaş Koroğlu, sağ ol. Sənin dəstən bu canavarları tutmaqda böyük fəaliyyət göstərdi.

Koroğlu. Bu yerdə müəllim Mirzə Həsənin qulluğu az deyil. Üsyan edən kəndlərin cavanlarının çox yarısını üsyandan qaytaran onun nəsihətləri oldu. Sağ olsun. Bundan sonra kənd cavanları arasında təbliğat aparıb, möhkəm komsomol dəstəsi düzəltmək vacibdir.

Komandan. Hər kənddə məktəb açmaq lazımdır ki, kəndlilərin balaları oxuyub, gözüaçıq olsunlar və Molla Vəli kimi şeytanların dalınca getməsinlər.

Koroğlu. Əlbəttə, maarif işləri başında Mirzə Həsəni qoyarıq, həvəslə iş aparar.

Komandan. Bu sizin ispolkomun işidir. Yenə çox sağ ol! (*Əlini sıxır. Əsgərlərə*) Yoldaşlar, çağ olun!

Əsgərlər (*bir səslə*). Zəhmətkeş xalq üçün işləməyə hazırıq!

PƏRDƏ

SƏKKİZİNCİ ŞƏKİL

Kənd idarəsinin qarşısında qırmızı örtüklü masa qoyulmuş. Masanın dalında əyləşənlər: Mirzə Həsən, Koroğlu, Rəhim və bir neçə ispolkom üzvləri. Skamyalarda qoca, cavan kəndlilər, komsomolçu qız və oğlanlar əyləşiblər.

Koroğlu (*ayağa durur*). Yoldaşlar! Dumanlı kənd camaatının ümumi iclasını açıq elan edirəm. Müzakirəyə qoyulan iki məsələdir: biri kənd təsərrüfatının ümumiləşməsi və o birisi plan üzrə pambıq ekilməsi. Başqa bir məsələ təklif edən yoxdur?

Səslər. Xeyr, yoxdur.

Koroğlu. Məsələ qəbul olundu. Keçək birinci məsələyə. Yoldaşlar, budur, neçə sənədir ki, Azərbaycanın əhalisi, o cümlədən bizim kəndin əhalisi Şura hökumətinin sayəsində rahat yaşamaqdadır. Bu neçə sənədə hökumətimiz çox zəhmət, mübarizələrdən sonra böyük nailiyyətə çatıb və əhali rahat öz kasıblığına məşğuldur. Bu sənələrin ərzində neçə üsyanlar yatırılıb. Doğrudur, indi də aramızda tək-tük ziyançılar tapılır. Məsələn, dünən bizim kəndə göndərilmiş pambıq toxumuna neft töküb odlamaq istəyən iki nəfər xuliqan, komsomollarımız tərəfindən tutulmuşdur.

Bir nəfər kəndli. Onların özlərinə neft vurub odlanılmalıdır ki, od vurmağın ləzzətini öyrənsinlər.

Koroğlu. Söz yox ki, onlar cəzalarına çatacaqlar. Ancaq əclafлар çiyid yandırmaqla, əkin-biçin məşınlarını sındırmaqla Şura hökumətini yıxmaq istəyirlərsə, səhv etmiş olurlar. Buna “dəvəciyə it hürməsi” deyirlər. Yoldaşlar, bəylərin, mülkədarların və qolçomaqların yerləri hamısı xalqın malı olubdur. Kəndimizdə nə qədər yersiz fükərə var idi ki, nökrəçilik, muzdurçuluqla baş saxlayırdılar, indi hamısı yer sahibi olmuşlar. Vaxta ki əmlak hamısı kəndlilərin əlindədir, bu əmlakdan

kəndlilər hamısı birləşib, birlikdə becərüb nəfərbərdar olmaları xeyli mənfəətli və yaxşı nəticəli görünür. Bu barədə camaatın rəyini bilmək istəyirik. Hər kəs danışmaq istəyirsə danışa bilər.

Səfiqulu. Mən söz istəyirəm.

Koroğlu. Söz yoldaş Səfiquluya verilir.

Səfiqulu. Yoldaşlar! Əgər biz desək ki, Şura hökuməti ki, işçi-kəndli hökumətidir, bizim xeyrimizə çalışmayır, yalan və böhtan demiş oluruq. Biz keçmişdə görmüşük ki, üç ev bir qazana möhtac idi. Bunu da görürük ki, hər kəndlinin özünün bir rahatlığı var. Şura hökuməti bizə birləşməklə mülk becərməni təklif edirsə, yəqin bizim xeyrimizi nəzərdə tutur. Ona görə mən güman edirəm ki, burada təsərrüfat ümumiləşdirməyin əksinə gedən olmasın.

Bir nəfər kəndli. Biz hamımız ümumiləşməyə hazırıq. İstəməyən özü bilər.

İkinci kəndli. Yoldaş Koroğlu, biz üç nəfər burada oturmuşuq. Hacatımız və heyvanımız da var. Mümkündür ki, biz camaata qarışmayıb, hər kəs təkliddə yerimizi becərək və məhsulumuzu da yenə xalq kimi hökumətə sataq. Necə ki, indiyədək satmışıq.

Koroğlu. Yoldaş, ümumiləşmək məcburi deyil. Məcburi olsaydı, sizi buraya çağırmazdılar. Ancaq ümumiləşmənin böyük faydası var. Siz ki, istəyirsiniz təkliddə işləyəsınız, bir-iki ildən sonra ümumiləşməyin faydasını anlayıb, gəlib xalqa qarışacaqsınız.

Səslər. Yaxşı işdir. Şura hökuməti məsləhətsiz işi təklif eləməz. Hamımız razıyıq.

Mirzə Həsən. Yoldaş Koroğlu, mənə söz verin.

Koroğlu. Söz verilir yoldaş müəllim Mirzə Həsənə.

Mirzə Həsən (*durur*). Yoldaşlar, budur neçə sənədir ki, mən sizin kəndinizdə müəllimlik eləyirəm. İndiyədək məndən bir xəyanət görübsünüzmü?

Səslər. Yox, yox... Yaşasın əziz müəllimimiz Mirzə Həsən!

Mirzə Həsən. Yoldaşlar, Şuralar İttifaqının hər yerlərində kənd təsərrüfatı ümumiləşmiş və bundan da həm camaat, həm hökumət üçün böyük faydalar hasil olur. Hökumət sizə toxum verəcək, lazım olsa, istəsəniz pul və mal da verəcək. Siz yerlərinizi indiyədək öküz gücü ilə əkirdiniz. Bundan sonra traktor adlanan maşının zoru ilə əkəcəksiniz. Öküzlə iki gündə bir hektar yer əkirsiniz. Traktorla bir hektarı iki saatda əkəcəksiniz və bu yerdə sizə kömək edən sizin öz balala-

rınız olacaq. Keçmiş zamanda uşaqlarınız üç il oxuduqdan sonra məktəbdən buraxılırdılar. Buraxılanlar həm savadsız olurdular və həm də kənd işlərinə yaramırdılar. İndi isə uşaqlarınız yeddi il oxuduqdan sonra gedib iki il də sənət öyrənirlər. Əkinçilik işlərində də mahirləşirlər və işləmək üçün də kəndə qayıdırlar. Biri İsrafil oğlu İmran, məktəbi qurtardıqdan sonra slesarlıq öyrənib gəlmiş.

Səslər. Sağ olsun, sağ olsun!

İmran. Yoldaşlar, bu günlərdə burada bir böyük emalatxana açılacaq. Orada mən və bir neçə yoldaşlarım hacatların təmirinə məşğul olacağım. Kotanın sındı, biçin maşınımı, arabamı sındı, hamısı orda düzəldilib təzədən işə salınacaq. Daha keçmişlər kimi bir sınıq kotanı otuz-qırx verst həftəbazarına aparmayacaqsınız. Hamı sınıq-söküklər kəndinizin içərisində düzələcəkdir. Bunların hamısı Şura hökumətinin camaatın rahatlığı yolunda çalışmasıdır.

Səslər. Yaşasın Şura hökuməti!

Mirzə Həsən. Yoldaşlar, mən sözümü qurtarmadım. Şura hökuməti işçi-kəndlilərin hökumətidir. Onun hər bir tədbirləri işçi və kəndlilərin səlahi yolundadır. Ona görə Şura hökumətinin təkliflərini ürəkdən yekdil, yekcəhət alqışlamalıyıq.

Səslər. Hamımız razıyıq! Sağ olsun Şura hökuməti! Sağ olsun Mirzə Həsən!

Koroğlu. Yoldaşlar, məsələ hamı üçün aydındır mı?

Səslər. Aydındır, aydındır.

Koroğlu. Ümumiləşmək istəyənlər bu gün iclasdan sonra idarədə adlarını yazdırsınlar.

Səslər. Baş üstə. Baş üstə.

Koroğlu. İndi keçək ikinci məsələyə. Yoldaşlar, siz bilirsiniz ki, bundan əqdəm Rusiyada böyük fabriklər və zavodlar var idi. Bu fabriklər çit toxumaq üçün lazım olan pambığı başqa vilayətlərdən gətirirdi, çünki məmləkətdə bitən pambıq fabriklərin ehtiyacatının yüzdən birini ödəmirdi. Hökumətimiz, işçi-kəndli hökuməti olduğundan, pul da işçi-kəndlilin puludur. Hökumət xalqın qızıklarını aparıb əcnəbilərin ciblərinə doldurub pambıq gətirməyi istəmir. Ona görə hökumətimizin səyi ilbəl pambıq əkininin qədərini artırıb ölkəmizdəki fabriklər üçün kifayət edən qədər pambıq ölkəmizdə əkdirməkdir. Plan üzrə bizim kənd gərək səkkiz yüz əlli hektar pambıq əksin. Bunu siz bacara biləcəksiniz, ya yox?

Cavanlar. Bacarırıq, bacarırıq!

Qoca kəndli. Yoldaş Koroğlu, izin ver, bir söz də mən deyim.

Koroğlu. Buyur, buyur.

Qoca kəndli. Yoldaş Koroğlu, Şura hökumətinin xahişlərinə əməl etməyə və yolunda canımızdan da keçməyə hazırıq. Ancaq səkkiz yüz əlli hektar pambıq əkməyə bizim gücümüz çatmaz. Bunun yarısını əkə bilsək, böyük hünər eləmiş olarıq.

Bir nəfər komsomolçu. Yoldaş Koroğlu, mənə söz verin!

Koroğlu. Buyur.

Komsomolçu. Mənim bir təklifim var. Hökumətin qərarına görə biz səkkiz yüz əlli hektar pambıq əkməliyik. Bu plana qarşı olaraq mən min iki yüz hektar pambıq əkilməsini təklif edirəm.

Yığıncaqda hərəkət.

Komsomolçular (*əl çalırlar*). Sağ ol, sağ ol... Min iki yüz hektar!

Səslər. Raziyyə, raziyyə!

Qoca kəndli. Canım, boş qışqırmağın yeri yoxdur... Yorğanınıza görə ayaqlarınızı uzadın. Gücünüz çatmayan işə nə üçün girişirsiniz?

Komsomolçu. Əkərik, görərsən. Biz cavanlar hamımız işləyəcəyik. Kəndin cavan oğlanları və qızları hamısı köməyə gələcəklər.

Komsomolçu qız. Hamımız hava gələcəyik. Lazım olsa gecələr də işləyəcəyik.

Komsomolçu. Lazım olsa sair yerlərdən də komsomolçu yoldaşları köməyə çağıracağıq.

Koroğlu. Yoldaşlar, mən iki təklifi səsə qoyuram. Səkkiz yüz əlli və ya min iki yüz hektarı? Hər kim min iki yüz hektarın tərəfdarıdır, əlini qaldırsın. (*Bir neçə adamdan savayı hamı əllərini qaldırır.*) Əksəriyyətlə qəbul olundu. İkinci təklifin səsə qoyulmasına ehtiyac yoxdur. (*Camaat əl çalır.*) Yoldaşlar, hər bir ehtiyatımız hazırdır. Sabahdan işə girişilməlidir.

Səslər. Hazırıq, hazırıq.

Əl çalırlar.

Koroğlu. İclası qapalı elan edirəm.

PƏRDƏ

DOQQUZUNCU ŞƏKİL

FINAL

Səhnə pambıq tarlasını təsvir edir. Göz işlədikcə pambıq görünür.

Qarovulçu (*daş üstündə əyləşib oxuyur*):

Yaz gələndə şum elərik düzləri,
Ağ derya tək pambıq tutar hər yeri.
Çıxsın düşmənlərin canı, gözləri,
Yaşa şuram, yaşa şuram, çox yaşa!

Fabriklərə axar pambıq selləri,
Mal toxunar, bəzəndirər elləri.
Sınsın düşmənlərimizin belləri,
Yaşa şuram, yaşa şuram, çox yaşa!

Qara dəryadır neftimiz, qazılar,
Tərifimiz dəftərlərə yazılar.
Düşmənlərin yazdıqları pozular,
Yaşa şuram, yaşa şuram, çox yaşa!

Açılıbdır məktəblərin qapısı,
Savadlanar kəndlilərin hamısı.
Deyər sənə hər kimin var namusu,
Yaşa şuram, yaşa şuram, çox yaşa!

Hacı Bayram (*daxil olur*). A gədə, burada oturub nə oxuyursan?

Qarovulçu. Neyləyim, ay hacı, oturmuşam, pambığın qarovulunu çəkirəm, kefim gəlir oxuyuram. Bircə tamaşa elə, düz-dünyanı pambıq başına götürüb. Baxdıqca ürəyim bir belə (*əli ilə göstərir*) olur, sadlığımdan oxuyuram.

Hacı Bayram. Pambığı kimdən qoruyursan?

Qarovulçu. Kimdən qoruyacağam: atdan, maldan, qoyundan, ulaqdan, kulakdan. (*Oxuyur*):

Yaşa şuram, yaşa şuram, çox yaşa!

Hacı Bayram. Oxu, oxu! Oxumalı günlərdir.

Qarovulçu. Əlbəttə oxumalı gündür. Mənim atam öləndə ağız pambığı üçün həftəbazarına adam göndərdik. İndi görürsənmi, nə qiyamətdəyik.

Uzaqdan zurna səsi eşidilir.

Hacı Bayram. O nə zurna səsidir? Kənddə toy var, nədir?

Qarovulçu. Yoxsa xəbərin yoxdur? Bu gün camaat pambıq yığımını başlayacaq. Odur kəndin camaatı, uşaqlı-böyükli zurna-balabanla buraya gəlirlər.

Hacı Bayram. Yaxşı bayramdır, gəlsinlər. Mən də bir dost-aşnamı görüm. Neçə ildir vətənimdən xəbərim yoxdur.

Qarovulçu. Harada idin, ay hacı?

Hacı Bayram. Uzaq yerlərdə idim, oğul. (*Zurna səsi yaxınlaşır.*) Pah, pah, tamam kənd gəlir: arvadlar, kişilər, qızlar, oğlanlar... O qabaqda gələn Salman deyilmi?

Qarovulçu. Necə Salman?

Hacı Bayram. Kor İsrafilin oğlu.

Qarovulçu. Yoldaş Koroğlunumu deyirsən? Bizim ispolkomun sədridir, qoçaq oğlandır. Əsil Koroğludan da qoçaqdır. Bu işlər hamısı onun çalışmasındandır.

Hacı Bayram. Sağ olsun, mən onu uşaq vaxtında görəndə dedim ki, bu uşağın gözlərindən kamal yağır, bunun gələcəyi yaxşı olacaq. Onun bir balaca qardaşı da var idi.

Qarovulçu. Balaca qardaşı İmran oxuyub gəlib, indi bizim maşın-traktor stansiyasına baxır.

Hacı Bayram. İsrafil dururmu?

Qarovulçu. İsrafil keçən il öldü.

Camaat, zurnaçılar qabaqda olaraq, səhnəyə gəlirlər. Komsomolçu qızlar və oğlanlar əllərində qırmızı bayraqlar, gəlib dayanırlar.

Koroğlu (*qabağa gəlir, zurna sakit olur*). Yoldaşlar, biz öhdəmizə götürdüyümüz vəzifəni tamamilə yerinə yetirdik. Min iki yüz hektar yeri əkməyi boynumuza götürdük də, əkdik də. İndi bir vəzifə də var. Bu gündən pambıq yığımına qədəm qoyuruq. Gərək bu min iki yüz hektar yerin pambığından bir girvənkə də tələf olmasın.

Komsomolçu qız. Nəinki bir girvənkə, bir misqalı yerə düşməz.

Koroğlu. Yoldaşlar, bizim firqənin başında duran və dünya proletariatının rəhbəri yoldaş Stalin bir gözəl söz deyibdir. O deyir: “Dünyada elə bir səngər yoxdur ki, bolşeviklər onu ala bilməsinlər”. İndi qoy bizim min iki yüz, nəinki min iki yüz, səkkiz yüz əlli hektar pambıq əkməyimizə şəkk gətirənlər, qoy görsünlər ki, yoldaş Stalin bu sözləri havadan deməyibdir, bu, həqiqətdir.

Qoca kəndli (*irəli yeriir*). Yoldaş Koroğlu, sən dediyin adam mənəm. Mən köhnə vaxtda işlədiyimizə nəzərə alıb danışmışdım. İndi baxıb səhvimi anladım. Bu həvəslə ki, camaat işə gedib, iki belə pambıq əkib-becərməyi bacarar.

Koroğlu. Yoldaşlar, sizin bu həvəslə işləyib vəzifənizi ifa etməyinizi mülahizə edərək, hökumət tərəfindən bizim kəndə bir traktor peşkəş olunur. Yaşasın Şura hökuməti!

Səslər. Yaşasın işçi-kəndli hökuməti! Yaşasın firqə rəhbəri yoldaş Stalin!

Hacı Bayram (*Koroğluya tərəf gəlir*). Salaməleyküm.

Koroğlu (*zənlə baxıb*). Hacı Bayram deyilsiniz?

Hacı Bayram. Oyam. Bu gün gəlmişəm.

Koroğlu. Harada idiniz, heç sizdən bir xəbər yox idi?

Hacı Bayram. Doğrusu, Şura hökuməti gələndən sonra mən davam gətirməyib, qızımı da götürüb keçdim İrana. İndiyədək orada idim. Qızım öldü, qaldım tək. Axır vətəndən uzaqda davam eləyə bilməyib, gəlmişəm. İndi sizin ixtiyarınızdayam. Günahım varsa tənbeh eləyin, yox isə qalım burada, mən də kəndlinin biri, sair adamlar kimi işləyim.

Koroğlu. Hacı, siz ölənədək keçmiş günlərinizi, qılıncının dalı-qabağı kəsən zamanları unutmayacaqsınız. Ona görə, camaat sizin sidq-dildən şura tərəfdarı olduğunuza inanmayınca, sizi öz işlərinə qarışdırmayacaqlar.

Hacı Bayram. Mən istəyirəm ürək sözümü açam deyəm. Qoy camaat da qulaq assın.

Camaatdan səslər. Hacı Bayramdı!.. İndiyədək harada imiş? Necə arıqlayıbdır... Qarnında bilmərrə piy qalmayıb.

Koroğlu. Nə sözün var, de.

Hacı Bayram. Camaat, siz hamınız bilirsiniz ki, Şura hökuməti kəndə gələndə, mən onun qarşısına ədavətlə çıxmadım. Mən demirəm ki, Şura hökuməti mənim xoşuma gəldi. Xeyr, Şura hökumətinin bö-

yük düşməni mən idim. Açıq danışmaq yaxşıdır. Mən iş başında bu Koroğlu dediyiniz Salmanı və onun yoldaşlarını görəndə deyirdim ki, belə hökumət üç günlükdür, dağılıb gedəcəkdir. Bununla davaya çıxmaq da axmaqlıqdır. Hampalar məndən üsyan üçün pul istədilər, vermədim. İstədilər məni öldürsünlər, qaçdım. Hər yerə getdim, iş başında cavan kəndliləri gördüm. Axırı davam eləyə bilməyib, qaçdım İrana. İndi gəlmişəm. Xaraba qoyub getdiyimi kəndləri, avam qoyub getdiyim camaatı tanımıram. Kəndlərdə nə gözəl binalar, məktəblər; oğlanlar, qızlar hamısı savadlı; idarələrdə xalqa gözəl rəftar, nə pristavlar söyüşü, nə yüzbaşı qamçısı. Hamı bir-birinə yoldaş, qardaş. Bir belə əkinləri, pambıq zəmilərini gördükdə, doğrusu, mat qalıram. İndi görürəm ki, anlamamışam. İndi səhvimi boynuma alıb gəlmişəm. İstəyirsiniz öldürün, istəyirsiniz buraxın. Sizin ixtiyarınızdayam.

Koroğlu. Hacı, söz bayaqkıdır. Bir qədər qalarsan işlərsən, sonra işə baxarıq. Sənin evin ispolkomdur. Sənə kənddə ev də verilər, yaşarsan.

Hacı Bayram. Tək adamam, bir balaca komada da yaşayaram.

Koroğlu. Çox gözəl. İndi, yoldaşlar, bir qədər çalın oynayın. Sonra işə girişək.

Qoca kəndli. Mən günahımı yumaq üçün qabaqca özüm oynayacağam. Aşıq, çal.

Çalılar, qoca oynayır. Xalq ura çəkib əl çalır.

PƏRDƏ

ÇOX GÖZƏL

Üç şəkildə

ƏŞXAS

Kəblə Rəcəbəli – kəndli	Kənd məktəbi müəllimi
Pəricahan – arvadı	Simonun atası
Əmiraslan – oğlu	Qoca kəndli
Simon	Cavan kəndli
Əhməd	Məktəb uşaqları, kəndlilər
Zeynal	
Mirzə Heydər – şəhər məktəbinin müəllimi	

BİRİNCİ ŞƏKİL

Şəhərin yavuqluğunda, dəniz kənarında bir kənd. Kənd meydançası. Bir dəstə məktəb şagirdləri şeypur, baraban çalaraq, qabaqlarında müəllim, gəlib meydançada dayanırlar.

Qoca kəndli (*müəllimin yanına gələrək*). Yoldaş müəllim, bu gün bayramdır, nədir? Bu uşaqları səyahətə çıxarıbsınız?

Müəllim. Yox, bayram deyil. Bu gün şəhərdən bir dəstə məktəb uşaqları buraya gəzməyə gələcəklər. Bizim uşaqlar da onların istiqbalına çıxıblar.

Qoca kəndli. Yaxşı işdir gəlsinlər bizim kəndə də bələd olsunlar, görsünlər biz necə yaşayırıq.

Müəllim. Əlbəttə, həmişə kəndlə şəhərin arasında rabitə vacibdir. Nə qədər olsa, iş bilənlərin çoxusu: alimlər, incinlər hamısı şəhərdə yaşayırlar. Onların da düşəndə bir kəndə gəlib kənd əhalisi ilə danışib, onlara bilmədiklərini öyrətmək, elmin, sənayenin Şura ölkələrində nə dərəcədə tərəqqi etməsini andırmaq lazımdır.

Qoca kəndli. Doğrudur, yoldaş müəllim. Bundan qabaq kəndlilər hamısı kor kimi idilər. Şura hökuməti gələndən bəri bir çox bil-

mədiyimiz şeyləri öyrənmişik. Bu kənddə az adamın atı, ulağı vardı. Hamımız şəhərə getmək lazım olanda piyada gedirdik. İndi isə dəmir yolu qapımızın ağzına çəkilibdir. Avtomobillər kəndlə şəhərin arasında işləyirlər. Bu saat da kənddə elə adam var ki, saqqalı ağarıb, amma şəhəri görməyib. İndi uşağın da, böyüyün də bir ayağı şəhər-dədir. Gedirik, gəlirik, hər şeyi görürük, öyrənirik, gözümüz açıılır. Çox yaxşı zamanədir zamanəmiz.

Müəllim. Şəhərin dövlətlilərinin hər birisinin burada yaylaq mənzili var idi. Milyonları boş-boşuna yelə verirdilər. Amma bu kənddə nəinki dəmir yolu, bir rahat araba yolu da qayıtdırmırdılar. Şura hökuməti gələn kimi şəhərlərlə kəndlər arasında yolların düzgünlüyünə diqqət yetirdi. Odur ki, bu kəndə hətta dəmir yolu da çəkildi.

Qoca kəndli. A sənə qurban olum, dövlətlilərin hər birisinin özünün faytonu, avtomobili var idi. Hər biri öz canının rahatliyini axtarırdı. Kəndlinin qeydinə qalan yox idi. Deyirdilər: “Kəndlinin baldırı bərkdi, canı çıxar, piyada gedə bilər. Bir də, kəndlidir otursun yerində, əkin-biçininə, bağına-bostanına məşğul olsun. Onun şəhərdə nə işi var?”.

Müəllim. Elədir, dayı.

Üç-dörd nəfər kənd uşaqlarından: “Ada, qoymayın ha!.. Ada, qoymayın ha!”

– deyər qışqıraraq gəlib səhnədən yüyürərək keçirlər. Bir neçə cavan kəndli onların dalınca səhnəyə daxil olub dayanır və iki əlini belinə qoymuş qəhqəhə ilə gülür.

Cavan kəndli. Ha, ha, ha, ha!.. Ha, ha, ha, ha!.. Ora bax, ora!.. Pa atayın evinəcən!.. Zalım oğlunun satdığı parovoz kimi qaçır. Ha, ha, ha, ha!.. (*Gülür.*)

Müəllim. A Mirzəbala, nə olub? Niyə gülürsən?

Cavan kəndli (*barmağı ilə uzağı göstərir*). Bir baxın, yoldaş müəllim. Uşaqlar itin quyruğuna vedrə bağlayıb qovurlar. İt belə qaçır ki, dalından güllə atsan çatmaz.

Müəllim. Bu məgər gülməli işdir? Uşaqlarımızın tərbiyəsizliyinə ağlamaq lazımdır.

Cavan kəndli. Nə olar ki, ay yoldaş müəllim, qoy uşaqlar bir az kef görsünlər.

Müəllim (*məktəb uşaqlarının ikisini çağırır*). Yüyürün o iti uşaqların əlindən alın. (*Uşaqlar yüyürərək gedirlər. Cavan kəndliyə*) Bilirsən, Mirzəbala, adını insan qoyan gərək heç bir heyvana əziyyət ver-

məsin. Heyvanın da bizim kimi canı ağrıyır. Ancaq dillənib şikayət eləməyi bacarmır. Söz qarşısında söz gətirə bilməyənlərə, zor qarşısında zoru olmayanlara, dərdlərini, ağrılarını deməyə dilləri olmayanlara əziyyət vermək insanlıq sifətindən uzaqdır. Uşaqlarınıza nəsihət edin, belə nalayiq hərəkətlərdən əl götürsünlər. İtə, pişiyə və sair heyvanata əziyyət eləməsinlər. Cavanlar bizim köməkçilərimiz, bizim qeydlərimizi çəkənlərdir.

Q o c a k ə n d l i . Yoldaş müəllim doğru deyir. Bizim canımız ağrıyan kimi, heyvanın da canı var.

C a v a n k ə n d l i . Bağışla, yoldaş müəllim, anlamamışam. (*Gedir. Məktəb uşaqları qayıdırlar.*)

U ş a q . Yoldaş müəllim, itin quyuğundan vedrəni açdıq, buraxdıq getdi. İstədilər bizi döysünlər, qaçdıq.

M ü ə l l i m . Çox yaxşı, di gedin yerinizə.

Uşaqlar gedib yerlərində dayanırlar. Şeypur, baraban səsi eşidilir.

M ü ə l l i m (*şagirdlərə*). Nizam!

Uşaqlar düzülürlər. Bir dəstə məktəb uşağı, qabaqlarında müəllim Mirzə Heydər, daxil olurlar. İki dəstə bir-birinə qarşırlar. Müəllimlər görüşüb əl tutuşurlar.

Mirzə Heydər. Necəsiniz? Çoxdan görüşürük. Heç şəhərə gəlmirsiniz.

M ü ə l l i m . Məgər tərpənməyə macal var? Gündüz uşaqlarla məşğulam, axşamlar da böyükklərə dərs verirəm. İstirahət günlərində də evdə oturub balalarımı başıma yığıb onlarla vaxt keçirirəm. Yəinki camaat yığıncığında oturub keçmişdən, gələcəkdən, daxili və xarici vəziyyətdən söhbət edirik. Daha şəhərə gəlməyə macal qalmır.

Mirzə Heydər. Uşaqlar üçün yer hazırdır?

M ü ə l l i m . Əlbəttə, uşaqlar üçün məktəbin həyətinə çay və yeyinti hazır edilibdir. Gecəni də məktəbdə qalacaqlar. Siz də mənim mənzilimdə rahat olarsınız.

Ə miraslan (*Mirzə Heydər in yanına gəlir*). Yoldaş müəllim, siz də, mənim yoldaşım Simon da bizim evdə mənzil edəcəksiniz.

M ü ə l l i m . Yox, müəllimin söhbəti müəllimlə tutar. Sizin evdə o, sıxıntı çəker. Sən öz yoldaşını qonaq apar. Mirzə Heydər də mənimlə qalsın.

Əmiraslan. Yoldaş müəllim, xahiş edirəm mane olmayasınız. Atam mənə neçə dəfə tapşırıbdır ki, kəndə gələndə müəllimi də qonaq gətirim. İndi müəllim bizə qonaq getməsə mən atamın üzünə baxa bilməyəcəyəm. Atam da deyəcəkdir ki, müəllim elm oxumuş adamdır, kasıbları bəyənmir.

Mirzə Heydər (*kənd müəlliminə*). Doğrusu, bu söz məni tutdu. Mən şagirdimə qonaq gedəcəyəm.

Müəllim. Eybi yoxdur, mən də razıyam. (*Üzünü uşaqlara dönərək komanda verir.*) Nizam! (*Uşaqlar düzəlirlər.*) Sağa dön! (*Uşaqlar dönürlər.*) Addımla marş!

Uşaqlar gedirlər, müəllimlər də onların arxasınca.

PƏRDƏ

İKİNCİ ŞƏKİL

Kəblə Rəcəbəlinin evində bir otaq. Otağa fərş döşənmiş, bir masa, üç sandalya. Sol tərəfdə bir çarpayı qoyulmuş. Kəblə Rəcəbəli qabağında canamaz, dizləri üstündə çökmüş, namazını qurtarır.

Kəblə Rəcəbəli. Əssəlamü ələyna və əla ibadüllahül salihin, əssəlamü ələyküm və rəhmətüllahü və bərəkətü. (*Salavat çevirib, durub canamazı büküb bir kənara qoyur. Əmiraslan, Mirzə Heydər və yoldaşı Simonla daxil olur. Kəblə Rəcəbəli onları görüb*) Paho, ay oğul, haradan gəldin?

Əmiraslan. Ata, məktəb yoldaşlarımızla buraya iki günə səyahətə gəlmişik. Yoldaşlarımıza kənd məktəbində yer verdilər. Mən də müəllimlə bu yoldaşımı evimizə qonaq gətirdim.

Kəblə Rəcəbəli. Xoş gəliblər. (*Hər ikisinə əl verir.*) Xoş gəliblər. (*Müəllimə*) Siz bunun müəllimisiniz? Çox gözəl. İsminiz nədir?

Mirzə Heydər. İsmim Heydərdir.

Kəblə Rəcəbəli. Mirzə Heydər. Çox gözəl. (*Oğluna Simonu göstərir.*) Bu da sənin yoldaşıdır? Çox gözəl!

Əmiraslan. Bəli, bununla ikimiz bir skamyada otururuq. Oynayanda da bir yerdə oynayırıq. Bir-birimizi də çox sevirik.

Kəblə Rəcəbəli. Çox gözəl! Çox gözəl! Di əyləşin. Çörəyimiz hazırdır, yəqin acsınız...

Mirzə Heydər. Çox razıyam, kəbləyi, kənd məktəbində bizim gəlməyimiz məlum olduğundan, bizim üçün yemək hazır olunmuşdu. Mən də, uşaqlar da doyunca yemişik. Bu saat iştahamız yoxdur.

Kəblə Rəcəbəli. Çox gözəl. Axşam üçün tədarük görərik. (*Oğluna*) Bəs bu yoldaşın kimlərdəndir?

Əmiraslan. Bunun atası bir yaxşı kişidir. Tez-tez bunlara qonaq gedirəm. Anası çox dadlı şeylər bişirir. Adı Simondur.

Kəblə Rəcəbəli. Simon?! (*Qeyzli*) Çox gözəl, çox gözəl! Əstəğfürullahu rəbbi və ətübü ileyh. (*Cəld gedib yuyunacaqda əllərini sabunla yuyub, suya çəkir.*) Kafir oğlu, bunu mənə qabaqca de, mən də əlimi murdarlamayım.

Əmiraslan. Ata, bunun əlinə nə olmuş ki? Bunun əlləri mənim əllərimdən də təmizdir. Biz məktəbdə gündə dörd-beş dəfə əllərimizi sabunla yuyuruq.

Kəblə Rəcəbəli. Əlləri təmizdir! İndi görürəm sizə nə tərbiyə verirlər. Çox gözəl, çox gözəl!

Mirzə Heydər. Kərbəlayı, bu sözlərin axırı bir qədər biz müəllimlərə toxundu.

Kəblə Rəcəbəli. Bəli! Nabaliğ uşaq öz təklifini anlamaz. Onu anlatmaq lazımdır. Bu da müəllimlərin borcudur. Uşağa birinci lazım olan onun əhkami-şəriyyəsidir. Bundan da görürəm mənim oğlumun kökündən xəbəri yoxdur. Mən bilsəydim, onu evimdən kənara qoymazdım. Əgər uşaqların hamısına belə tərbiyə verirsinizsə, mərhəbə, çox gözəl, çox gözəl!

Mirzə Heydər. Kəbləyi, uşaqlar getsinlər, sonra bu xüsusda söhbət edərik. (*Əmiraslan*) Yoldaşlarınız dənizə çimməyə getdilər, sən də yoldaşını götür get. Mən də siz gəlincə burada atanla söhbət edim.

Əmiraslan (*yoldaşına*). Simon, gedək!

Simon. Gedək.

Hər ikisi gedirlər.

Mirzə Heydər. Kəbləyi, uşaqlar getdilər. İndi biz rahat söhbət edə bilərik. Buyurun görək, bizim tərbiyə verməmizdə siz nə qüsurla görürsünüz?

Kəblə Rəcəbəli. Tərbiyəmiz başdan-başa qüsurdur. Siz bunlara dərsləri nə dildə verirsiniz?

Mirzə Heydər. Bizim məktəbimiz beynəlmiləldir, amma biz dərsi hər millətə öz ana dilində veririk. Türklərə türk dilində¹, ruslara rus dilində, ermənilərə, həmçinin, öz ana dillərində.

Kəblə Rəcəbəli. Beynəlmiləl nə deməkdir?

Mirzə Heydər. Yəni bu məktəbdə hər millətin balaları var. Hamısı birlikdə dərs oxuyurlar.

Kəblə Rəcəbəli. İndi mən hər işi anladım. Çox gözəl! Çox gözəl! Atı atın yanında bağlarsan, ya halını götürər, ya xasiyyətini. Siz mənim oğlumu öz əhkami-şəriyyəindən, dini məsələlərdən uzaqlaşdıranda o da, əlbəttə, bir xarici balasının əllərinə təmiz deyəcək. Çox gözəl, çox gözəl!

Mirzə Heydər. Kəbləyi, dünyada müsəlman dili, ya xristian dili yoxdur. Millətlərin dilləri var. Sənin oğlun türk balasıdır. Dili də türk dilidir. Bizim məktəbdə nəinki ona, hətta onun xarici dediyin yoldaşlarına da türk dili öyrədirik.

Kəblə Rəcəbəli. Mirzə, siz bizim kimi adamlara avam deyirsiniz, nə eybi var? Çox gözəl. İndi mən bir neçə söz deyim, sən də mül-təfit ol.

Mirzə Heydər. Buyur!

Kəblə Rəcəbəli. Mən özüm, rəhmətlik Mirzə Hüseynin mollaxanasında oxumuşam. Bəlkə eşitmiş olasan.

Mirzə Heydər. Mən eşitmişəm. Mənim atam da onun mollaxanasında oxuyubdur. Onun dərs verməyini çox tərif edərdi.

Kəblə Rəcəbəli. Atan vəfat eləyib, ya sağdır?

Mirzə Heydər. Xeyr, sağ deyil.

Kəblə Rəcəbəli. Allah rəhmət eləsin. Bəli, mən Mirzə Hüseynin mollaxanasında neçə il dərs oxumuşam. Bizə gözəl Quran oxudardı, namaz öyrədərdi. Səhviyyət, müşkülət, təmzik, hamısını öyrədərdi. “Cameyi Abbas”, “Əvvabül cənnat” kimi ehkam kitablarını oxuyub cəm müsəlmana lazım olan təkliflərdən xəbərdar olurduq. Amma sizin tərbiyənz tərsinədir. Siz bizim balalarımızı xarici balalarına qarışdırıb, onları gəldikcə müsəlmançılıqdan uzaqlaşdırırsınız. Mən gözü-mün ağrı-qarası olan bir oğlumu belə məktəbdə oxudub cəhənnəmin odunu bu dünyada özümə qəbul etməyəcəyəm.

Mirzə Heydər. Kəbləyi, sözünüzü qurtardınız ya yox?

¹ Ədib “türk” deyəndə azərbaycanlıyı nəzərdə tutur.

Kəblə Rəcəbəli. Bəli, qurtardım.

Mirzə Heydər. İndi icazə verin bir neçə kəlmə mən də danışım.

Kəblə Rəcəbəli. Buyur danış, çox gözəl!

Mirzə Heydər. Kəbləyi, Bakıda 1905-ci ildə vəqə olan erməni-türk qırğını xəyalınızdadırmı?

Kəblə Rəcəbəli. Çox gözəl xəyalımdadır, nə olsun?

Mirzə Heydər. O qırğın Mirzə Hüseynin tərbiyəsinin nəticəsi idi.

Kəblə Rəcəbəli. Əcəb söz dedin! Çox gözəl! Necə, Mirzə Hüseyn deyirdi gedin erməniləri qırın?

Mirzə Heydər. Yox, Mirzə Hüseyn demirdi, onun verdiyi tərbiyə deyirdi. Rica edirəm mültəfit olasınız.

Kəblə Rəcəbəli. Çox gözəl, buyur.

Mirzə Heydər. Siz bunu yəqin edirsinizmi ki, insanlar hamısı anadan bir çifətdə doğulurlar?

Kəblə Rəcəbəli. Doğrudur, sonra?

Mirzə Heydər. Sonra uşaq keçir molların, keşişin ya xaxamın əlinə. Bu şəxslər öz mənfəətlərini mülahizə edib, millət təfəvvütü məsələsini araya salırlar. Bunlar durub desələr ki, insanlar hamısı qardaşdırlar, o vaxt millətlər əl-ələ verib onların hamısından uzaq qaçaqlar və onlar meydanda tək qalıb, cəm mədaxillərindən məhrum olurlar. Siz Simona əl verdikdən sonra gedib əllərinizi suya çəkdiniz. Nə səbəbə? Guya onun əli murdardır. Nə səbəbə onun əli murdardır? O, xaricidir. Molla belə buyurur, keşiş də belə buyurur, xaxam da belə buyurur. Hər birisinin nəzərində o biri millətlər murdardırlar və onlarla mülaqat haramdır. Beləliklə millətlər arasında təfriqə salıb özlərinə mürid cəm edirlər. Əllərindəki silah da ancaq dindir. Belə təfriqədən burjua hökumətləri isə istifadə edirlər. Hökumətlər ruhanilərin millətlər arasına saldıqları təfriqəni daha da qızıqdırıb inqilab və üsyan qarşısını almaq üçün millətləri bir-birlərinə qırdırırlar. Bu səbəbdən erməni-türk qırğını Qafqazda vəqə oldu. Rus keşişlərinin və çar hökumətinin təhriki ilə Rusiyanın neçə şəhərlərində yəhudiləri talan etdilər. İngiltərə hökuməti üç yüz milyon əhalisi olan Hindistan məmləkətini ancaq millətlər arasına təfriqə, nifaq və qırğın salmaqla əlində saxlayır və bu işdə ruhanilər hökumətə sədaqətlə qulluq edirlər. Bu siyasət burjuaziya ölkələrində indi də yeridilməkdədir. Ancaq bir tək Şuralar İttifaqında hamı millətlərin qardaşlığı, birliyi və əl-ələ verib sosializm yolunda birlikdə işləmələri elan olundu və Şura İttifaqında millətlər qırğını heç

vaxt vaxə ola bilməz. Yol bir, məqsəd bir, əqidə bir olduqda arada ni-
faq mümkün deyil.

Kəblə Rəcəbəli. İndi sənin deməyinlə, mənən Vartazarın biri
qardaşdır? Çox gözəl, çox gözəl!

Mirzə Heydər. Burada Vartazar söhbəti yoxdur. Vartazarla
sənin aranda divar çəkən həmin ruhanilərdir, din silahı ilə ortalığa çıxıb-
lar. Bu silah onların əlindən alınarsa, səninlə Vartazarın qardaşlığına
şəkk qalmaz. Dünyada müharibələrin qət olunmasına və əsəyişin hər
bir yerdə bərpasına millətlər qardaşlığı səbəb olar. Bu şüar Şura
hökumətinin ən birinci şüarıdır.

Kəblə Rəcəbəli. Çox gözəl, çox gözəl! İndi siz mollaı, keşi-
şi kənara qoyub, uşaqlara qardaşlıq dərsi verirsiniz? Aya, xudanə-
kərdə, mənim oğlumun ayağı bürəyib yıxılsa, onun sevgili qardaşı onun
qolundan yapışib durğuzarmı? Atamın goru üçün birinci təpik vuran o
olar. (*Bayırdan səs-küy eşidilir. Kəblə Rəcəbli qapını açıb baxır və bir-
dən qışqırır.*) Ax, evim yıxıldı, başıma daş düşdü, gözümün işığı, beli-
min qıvvəti bircə balam əlimdən getdi.

Mirzə Heydər. A kəbləyi, sizə nə oldu?

Kəblə Rəcəbəli. Kəbləyənin evi yıxılsın, budur balamın
meyitini gətirirlər.

Mirzə Heydər. Meyit nədir? Nə danışırırsınız? (*Çıxır eşiyə.*)

Pəricahan (*içəri otaqdan hövlnək çıxır*). Oy, oy!.. Vaxsey!..
Başına daş düşsün, canım? Atayın evi yıxılsın, canım! Ay balam, ay gözəl
balam, axır sənə nə oldu?

İki nəfər kişi, yanlarında bir neçə məktəb uşağı,
Əmiraslanı otağa gətirirlər.

Mirzə Heydər (*daxil olur*). Bacı, qorxmayın, nəhaq yerə qış-
qırıq salmayın. İndi ayılar. Yorğan-döşək hazır eləyin. (*Çarpayının
üzərindəki yorğanı kənar edib Əmiraslanı uzadırlar.*)

Pəricahan (*məktəb uşaqlarına*). Ay oğullar, bircə deyin görüm,
mənim balama nə oldu?

Məktəb uşağı. Xala, biz hamımız dənizdə çimirdik Əmiraslan
da çimirdi. Çimirdiyi yerdə bir dərin yerə düşüb batdı. Biz hamımız əli-
mizi üzüdük. Simon da dənizin kənarında sudan çıxıb özünü günə verirdi.
Bunu görən kimi özünü suya atıb yox oldu. Bir də gördük Əmiraslanı
başına almış sudan çıxdı. Biz Əmiraslanın qolundan yapışdıq. Simon

istədi çıxsın, Əmiraslanın ağırlığından ayağı sürüşüb batdı dənizə. Bir lotkaçı çox çətinliklə onu da çıxartdı. İndi gətirirlər.

Əmiraslan (*gözlərini açır*). Ana, qorxma, ölməmişəm! Simon necə oldu, sağdırmı?

Məktəb uşağı. Sağdır, budur gətirirlər.

Simonu gətirirlər.

Kəblə Rəcəbəli. Gətirin buraya. Arvad, yer sal! Sənə qurban olum, ay bala! Mənim oğlumu təzədən mənə verdin.

Əmiraslan. Mənim çarpayımın üstünə qoyun.

Simonu çarpayının o biri başında uzadırlar.

Məktəb uşağı (*Kəblə Rəcəbəliyə*). Əmi, Simon olmasaydı, Əmiraslan əldən getmişdi.

Kəblə Rəcəbəli. Əmiraslana da qurban olum, sənə də, Simona da.

Simon (*gözlərini açır*). Əmiraslan hanı?

Əmiraslan. Burdayam, Simon, sən necəsən?

Simon. Yaxşıyam, heç zad olmaz.

Kəblə Rəcəbəli. Hər ikinizə qurban olum! İkiniz də sağalarsınız. Mənim oğlum indiyədək bir idi, indi deyərəm iki oğlum var. (*Simonun alnından öpür.*)

Mirzə Heydər. Mən gedim telefonla Simonun atasına xəbər verim. (*Kəblə Rəcəbəliyə*) Kəbləyi, Şura hökumətinin mən dediyim beynəlmiləl tərbiyəsinin nəticəsi budur! Yoldaş yoldaşını fəlakətdən qurtarmaq yolunda canından keçir. Əgər bunlar molla, keşiş, ya xaxam tərbiyəsi almış olsaydılar, sən deyən kimi bar-birinin ayaqlarından çəkərdilər. İndi mən yəqin edirəm ki, mənim dediyim sözləri dürüst düşündünüz.

Kəblə Rəcəbəli. Dürüst düşündüm. Çox gözəl düşündüm. Çox gözəl!

PƏRDƏ

ÜÇÜNCÜ ŞƏKİL

Həmin otaq Əmiraslan, Simon, Əhəd, Zeynal.

Zeynal. Əmiraslan, Simon olmasaydı, indi biz yığılıb başımıza döyüb “yoldaş vay” deyə ağlayırdıq.

Əhəd. Simon yaxşı yoldaşdır. O istəyir ki, ona hər bəla toxunsun, amma yoldaşına heç bir şey olmasın.

Əmiraslan. Simon çox sağ olsun, məni təzədən dirildib anama verdi.

Simon. Əmiraslan, bunlar danışirlar qoy danışsınlar, mən ki, bir böyük iş görməmişəm.

Zeynal, Əhməd, Əmiraslan. Bundan böyük nə iş ola bilər!

Simon. Mən öz yoldaşlıq borcumu yerinə yetirmişəm. Yoldaş yoldaşının yolunda canından keçməsə, onun qiyməti bir qəpikdir.

Əhəd. Sağ olsun Simon!

Zeynal (*Simona*). Gözəl söz dedin, yoldaşlıqda belə olmaq görək.

Əhəd. Simon, səndən bir söz soruşum. Necə bilirsən, suya batan sən olsaydın, Əmiraslan canından keçib özünü sənə dalınca suya atardımı?

Əmiraslan (*Əhədə*). Bu nə sualdır? Mənim gözümlə qabağında yoldaşım suya batsın, mən də oturub tamaşa eləyim?

Əhəd. Bilirəm, zarafatla soruşdum.

Simon. Bir dəfə mən tramvaydan yıxılmışdım. Ayağım çıxmışdı. Əmiraslan məni məktəbdə görməyib, dərstdən çıxan kimi yanıma yüyürmüşdü. Məni yerdə uzanmış görüb başladı gözlərindən yaş töküüb ağlamağa. Mən nə qədər dedim: “Ay Əmiraslan, bir şey olmayıb, ayağım çıxmışdı. Həkim gəldi yerinə saldı” kiridə bilmədim. Axırda atam güclə onu kiritdi. Əmiraslan belə yoldaşdı.

Zeynal. Əhəd zarafatla soruşdu. İş bir tək yoldaşlıqda deyil. İnsan insanı fəlakətdə görəndə borcludur kömək eləsin.

Kəblə Rəcəbəli (*daxil olur*). Ay uşaqlar, yenə də söhbət edirsiniz? (*Simona*) Bala, necəsən, yaxşısanmı?

Simon. Yaxşıyam, əmi, sox sağ olun!

Kəblə Rəcəbəli. Bir yerin ağrımadı?

Simon. Yox, əmi heç yerim ağrımadı.

Qapı döyülür.

Kəblə Rəcəbəli. Yəqin gələn Mirzə Heydərdir. (*Gedib qapını açır.*)

Mirzə Heydər (*Simonun atası ilə daxil olur*). Salaməleykum! (*Kəblə Rəcəbliyə*) Kəbləyi, tanış olun, Simonun atasıdır.

Kəblə Rəcəbəli. Simonun atasıdır? Çox gözəl. (*Əl verir.*) Çox xoş gəlibsiniz! Mirzə Heydər, sağ ol ki, mənim bu kasıb evimə belə əziz qonaq gətirdin.

Simon və Əmiraslan qonağın qabağına yüyürürlər.

Əmiraslan. Əmi, Simonun suya batdığını eşidib qorxmadınız ki?

Simonun atası. Əlbəttə qorxdum və dedim bir xata olmasaydı, Mirzə Heydər mənə telefon eləməzdi.

Kəblə Rəcəbəli. Mirzə Heydər sizi nəhaq qorxudub. Ancaq o sizə xəbər verməsəydi, bilmirəm mən harada sizinlə görüşüb tanış olacaqdım. Mənim ayağım şəhərə çox az düşür.

Simonun atası. Mən də Əmiraslan kimi bir tərbiyəli balanın atası ilə tanış olmaqdan məmnun oldum.

Kəblə Rəcəbəli. Onun tərbiyəli olmağına səbəb mən deyiləm, bax bu Mirzə Heydərdir. Gözəl tərbiyə verir uşaqlara, çox gözəl!

Mirzə Heydər. Kəbləyi, deyəsən yavaş-yavaş mən deyənə gəlırsiniz.

Kəblə Rəcəbəli. Daha nə deyim?! Kor da bilir ki, balıq şordur.

Simonun atası. Mənim bu yerlərə gəldiyim iyirmi beş ildən artıqdır. Əvvəl gələndə qonşular hamısı mənə əyri gözlə baxırdılar. Heç birisi etina eləmirdi. Qab-qazan istəyəndə vermirdilər ki, murdar olar. Qab-qazan dursun qıraqda, balta da vermirdilər. Mənim böyük oğlum o vədə altı-yeddi yaşında idi. Hər gün ağlaya-ağlaya üstümə gəlirdi ki, türk uşaqları məni döydülər. Deyirdi, mən də böyüyəndə onları döyəcəyəm. Mən ona nəsihət elərdim, deyərdim: “Onlar anlamırlar. Sən ağıllı uşaq ol, heç kəsə dolaşma”. İndi işlər başqa tərzdədir. Özünüz görürsünüz ki, yoldaşlar arasında millət ayrılığı yoxdur. Hamısı bir-birilə qardaşcasına rəftar edirlər, hətta bir-birlərinin yolunda canlarından da keçirlər. Bu, Şura hökumətinin beynəlmiləl tərbiyəsinin nəticəsidir.

Kəblə Rəcəbli. Beynəlmiləl tərbiyənin nə olduğunu Mirzə Heydər mənə dürüst anlatdı. Çox sağ olsun, gözəl tərbiyədir, çox gözəl!

Mirzə Heydər. Kəbləyi, burada bu saat iki millət nümayəndəsi var. Biri siz, biri də Simonun atası. İndi mən sizdən bir şey xəbər

alım. Belə oturub iki qardaş kimi söhbət etmək yaxşıdır, ya bir-birinizə murdar deyib vuruşmaq?

Kəblə Rəcəbəli. Bu bir sual deyil, aydındır ki, dünyada mehribançılıqdan gözəl şey yoxdur.

Mirzə Heydər. İndi götürək tamam dünyanı. Dünyada yaşayan millətlərin sayı-hesabı yoxdur. Bu millətlər hamısı bir-birilə qardaş kimi dolansalar yaxşı olar, ya həmişə bir-birinin əleyhinə müharibəyə hazırlaşsalar və hərdən bir də vuruşub milyonlarla xalqın qanını töksələr?

Kəblə Rəcəbəli. Əlbəttə millətlər qardaşcasına dolansalar, heç müharibə də olmaz. Hər yerdə qurd qoyunla bir yerdə otlar.

Simonun atası. Müharibə üçün top-tüfəngə, adam boğan qaza, pulemyota tökülən xərc millətlərin tərəqqiləri və ehtiyacı yolunda sərf olunar.

Mirzə Heydər. Bu da bağlıdır indiki millətçilik tərbiyəsini buraxıb beynəlmiləl tərbiyəyə keçməyə. Nəhayət, kapitalizm ölkələrində tərbiyə ancaq bir milləti o biri millətin əleyhinə qaldırmaqdan, bir sinfi o biri sinfin üzünə durğuzmaqdan, kralların, sərvətdarların istifadəsi üçün millətləri bir-birilə vuruşdurmaqdan ibarətdir. Belə fəlakətlərin önünü almaq və millətlər arasında qardaşlıq yaratmaq üçün uşaqları, onların başını millətçilik mövhumatı ilə dolduranların əlindən alıb beynəlmiləl tərbiyə altına cəlb etməkdir. Bu vəzifəni ancaq Şura tərbiyəsi öhdəsinə almış.

Kəblə Rəcəbəli. Şura hökuməti öhdəsinə gözəl tərbiyə götürmüş, çox gözəl!

Simonun atası. Axıncı Avropa müharibəsində azından bir milyon adam tələf oldu və bir elə də adam əlil, şikəst olub çörək qazanmaq iqtidarını itirdi. Bunların hamısının ailələri ac və çılpaq qaldılar. Bu nə üçün idi? Ancaq necə ki, Mirzə deyir, sərvətdarların istirahəti üçün və müharibədən sonra alınan yerlərdə, məmləkətlərdə zavodlar, fabriklər bina edib, ticarət açıb yerli əhalini soymaq üçün. Beynəlmiləl tərbiyə belə şeylərə intiha qoya bilər.

Mirzə Heydər. Beynəlmiləl tərbiyənin bərpası üçün dünya inqilabı lazımdır. Bu da yəqin olacaq. Biz Avropa burjuaziyasının gündəndən nüfuzunu itirməsini və proletariatin gün-gündən qüvvətlənməsini aydın görürük.

Kəblə Rəcəbəli. Çox gözəl, çox gözəl!

Simonun atası. Söhbətimiz çox şirinləşdi. Çifayda poyezdin yola düşməsinə az qalıbdır. Gərək evə qayıdam. Arvad nigarandır. (*Oğluna*) Simon, hazırlaş gedək.

Kəblə Rəcəbəli. Elə şey yoxdur. Siz mənim əlimə göydən düşübsünüz. Çayımız hazırdır, bir az çay içərik, sonra da bir yerdə şam eləyib doyunca söhbət elərik və gecə də mənə qonaq olacaqsınız.

Simonun atası. Mən yenə deyirəm, arvad nigarandır, yoxsa çox həvəslə qalardım.

Mirzə Heydər. Mən bu saat gedib telefonla sizin xanıma xəbər verib, onu arxayın elərəm.

Kəblə Rəcəbəli. Bu çox gözəl olar, çox gözəl!

Simonun atası. Onda bahəm gedək telefona, arvad mənim öz səsimi eşitsə daha da arxayın olar.

Mirzə Heydər. Onda buyurun gedək. (*Kəblə Rəcəbəliyə*) İndi, kəbləyi, fikriniz nədir? Əmiraslanı evdə saxlamaqdı, ya mənimlə yenə şəhərə göndərmək?

Kəblə Rəcəbəli. Apar, apar, çox həvəslə verirəm.

Mirzə Heydər. Çox gözəl! (*Simonun atasına*) Buyurun gedək!

Kəblə Rəcəbəli. Mən də sizinlə gedirəm. Söhbət edərik, gedib gələrik.

Mirzə Heydər. Çox yaxşı olar! Çox gözəl!

Gedirlər

PƏRDƏ

DAŞÇI

Musiqili səhnəcik

*İstəkli qardaşım Hüseynqulu Sarabskiyə
otuz sənəlik səhnə fəaliyyəti və yubileyi
münasibətilə itthaf edirəm.*

Ə.Haqverdiyev

Küçə. Bir nəfər oğlan, əlində balta, daş yonur və “Muğan” nəğməsi oxuyur.
(*Sarabskinin öz sözləri*)

Oğlan

(*oxuyur*)

Qafqaz dağlarının geniş ətəyi,
Şirvandan Gilana uzanmış Muğan
Yerliyi, torpağı, haşyəsi sarı,
Yaşıl məxmərlərə boyanmış Muğan...

Daxil olurlar: neçə nəfər tacir, alverçi, qoçu.

Qoçu

(*oğlana*):

Oğlan, sənin səsin xoşdur,
Heyf olsun ki, başın boşdur.

Həmisi:

Başın boşdur, ay boşdur, ay boşdur.
Canım boşdur, ay boşdur, ay boşdur.

Alverçi:

Gözəl sövtün alır canı,
Eşidənin coşur qanı.

Həmisi:

Coşur qanı, ay qanı, ay qanı,
Daşır qanı, ay qanı, ay qanı.

T a c i r :

Səsin vergidi xalıqdan,
Ağlın getmiş şor balıqdan.

H a m ı :

Quru balıq, ay balıq, ay balıq,
Şorca balıq, ay balıq, ay balıq.

Q o ç u :

Burax daşı, at baltanı bir yana,
Qavalı vur qoltuğuna mərdana,
Söz verirəm, inan bu igid cana.
Qəbul etsən bizdən razı qalarsan,
Hər gecədə mincə manat alarsan.

H a m ı :

Qəbul etsən bizdən razı qalarsan.
Hər gecədə mincə manat alarsan.

T a c i r :

Kasıblığın dəftərini бүкərsən,
Qızıl onluqları cibə төкərsən,
Özün üçün bir imarət tikərsən.
Qəbul etsən bizdən razı qalarsan,
Az keçər ki, bir xozeyin olarsan.

H a m ı :

Qəbul etsən bizdən razı qalarsan,
Az keçər ki, bir xozeyin olarsan.

Q o ç u :

Qoçunun pullu toyuna baxanda,
Pul başından dolu kimi yağanda,
Yağlı pilov qurşağına çıxanda,
Unudarsan düşbərəni, bozbaşı,
Götirməzsən yada baltanı, daşı.

H a m ı :

Qəbul etsən bizdən razı qalarsan,
Az keçər ki, bir xozeyin olarsan.

O ğ l a n

(*"Aşiq Əsədi" üstündə*):

Gedin, gedin əl götürün başımdan,
Əl çəkməyəm bu baltamdan, daşımdan,
Qızıl, gümüş deyil səsim qiyməti,
Sizlərdən mən gözləməyəm hörməti.

(*"Kərəmi" üstündə*)

Mənə gərək deyil qoçu pulları,
Anlamazsız mən tutduğum yolları,
Yavuşdudur qiymət verən qardaşım,
Əlləri qabarlı məntək yoldaşım.
Onun məntək çətin çıxır çörəyi,
Amma sizdən çox təmizdir ürəyi.

A l v e r ç i :

Başın boşdur, bilmirsən xeyri-şəri,
Acından olubsan sümük bir dəri,
Qapında saxlarsan yeddi nökrəi,
Qəbul etsən bizdən razı qalarsan,
Az keçər ki, bir xozeyin olarsan.

H a m ı :

(*"Aşiq Əsədi" üstündə*):

Gəlin gedək bunun naxoşdur başı,
Canı çıxsın əldə baltası, daşı.

O ğ l a n

(*tək, işləyir, "Aşiq Əsədi" üstündə*):

Bir gün gələr dağlarımız gül olar,
Kəndli-fəhlə qəlbi fərəhlə dolar.

Məhv olarlar sərvətdarlar, qoçular.
İşlə baltam, polad baltam, çan baltam,
Aman baltam, sultan baltam, xan baltam.

Zirzəmidə, quru yerlərdə yatan,
Bir zaman aylar yəqin yuxudan,
İstər haqqın sərvətdardan, qoçudan.
İşlə baltam, polad baltam, çan baltam,
Aman baltam, sultan baltam, xan baltam.

Açılacaq məktəblərin qapısı,
Savadlanar kəndli, fəhlə hamısı,
Sevinəcək hər kəsin var namusu.
İşlə baltam, polad baltam, çan baltam,
Aman baltam, sultan baltam, xan baltam.

Bir gün çıxar salar şövqün dünyaya,
Yol verilməz heç bir cövrü-cəfaya,
Onda çıxar səsim övci-səmayə.
İşlə baltam, polad baltam, çan baltam,
Aman baltam, sultan baltam, xan baltam.

PƏRDƏ

MÜNDƏRİCAT

<i>Ön söz</i>	4
-------------------------	---

DRAM ƏSƏRLƏRİ

Yeyərsən qaz ətinə, görərsən ləzzətini	27
Dağılan tifaq	48
Bəxtsiz cavan	77
Pəri cadu	108
Millət dostları	144
Ağa Məhəmməd şah Qacar	152
Kimdir müqəssir	198
Ac həriflər	212
Xəyalat	224
Qırmızı qarı	233
Padşahın məhəbbəti	238
Ədalət qapıları	243
Ağac kölgəsində	250
Qoca tarzən	261
Vaveyla	264
Səhnə qurbanı	277
Köhnə dudman	282
Baba yurdunda	313
Məşədi Qulam qiraət öyrənir	351
Qadınlar bayramı	357
Kamran	369
Sağsağan	426
Yoldaş Koroğlu	445
Çox gözəl	484
Daşçı	497

ƏBDÜRRƏHİM BƏY HAQVERDİYEV

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

İKİ CİLDDƏ

I CİLD

“LİDER NƏŞRİYYAT”

BAKİ-2005

Buraxılışa məsul:	<i>Əziz Güləliyev</i>
Texniki redaktor:	<i>Rövşən Ağayev</i>
Tərtibatçı-rəssam:	<i>Nərgiz Əliyeva</i>
Kompyuter səhifələyicisi:	<i>Rəvan Mürsəlov</i>
Korrektor:	<i>Fəridə Səmədova</i>

Yığılmağa verilmişdir 21.09.2004. Çapa imzalanmışdır 20.03.2005.
Formatı 60x90 $\frac{1}{16}$. Fiziki çap vərəqi 31,5. Ofset çap üsulu.
Tirajı 25000. Sifariş 51.

Kitab “PROMAT” mətbəəsində çap olunmuşdur.